

Doktori (Ph.D.) értekezés

**A Turul Szövetség országos és debreceni
szervezete (1919–1945)**

Kerepeszki Róbert

DEBRECENI EGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

2009

A TURUL SZÖVETSÉG ORSZÁGOS ÉS DEBRECENI SZERVEZETE (1919–1945)

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a TÖRTÉNELEM tudományágban

Írta: *Kerepeszki Róbert* okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(*Politikai eszmék és intézmények története* programja) keretében

Témavezető: Dr. Barta Róbert

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200.....

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200.....

Nyilatkozat

Én, Kerepeszki Róbert teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

Debrecen, 2009.....

.....

Kerepeszki Róbert
PhD hallgató, egyetemi tanársegéd

TARTALOM

1. Bevezetés. A téma historiográfiája, forrásai és módszertani kérdései	6
1.1. Források.....	7
1.2. Historiográfia.....	13
1.3. Módszertani szempontok és célkitűzések.....	20
2. Az Országos Turul Szövetség szervezete, eszmeisége és tevékenysége	25
2.1. A történelmi „környezet”. A korszak néhány társadalmi és politikai sajátossága.....	25
2.2. A jobboldali diákság a háborúban, a forradalmakban és az ellenforradalomban.....	32
2.3. A Turul Szövetség megalakulása és fejlődése.....	37
2.3.1. Célok, szervezeti keretek és szokásrend.....	44
2.3.2. Az országos hálózattá bővülés és a vidéki szervezetek.....	55
2.3.3. Átszervezési kísérletek.....	62
2.4. A bajtársi eszme és mentalitás alapjai, jellemzői és változásai.....	72
2.4.1. A fajvédelem: antiszemitizmus és németellenesség.....	78
2.4.2. A numerus clausus és a diáktüntetések.....	89
2.4.3. A királykérdés.....	120
2.4.4. A népi gondolat hatásai és a „Turul-ellenzék” ideológiai arculata.....	136
2.4.5. A Turul-munkatáborok.....	151
2.5. A hazai és külföldi kapcsolati háló.....	158
2.5.1. A Turul és a hazai rokonszervezetek viszonya.....	158
2.5.2. Külföldi párhuzamok és kapcsolatok.....	171
2.5.3. A Turul kapcsolata más társadalmi szervezetekkel.....	176
2.5.4. A kormány és a Turul Szövetség.....	180
2.5.5. A Turul politikai kapcsolatai: a Reformnemzedék és a Nemzeti Front.....	199
2.5.6. A Turul viszonya a szélsőjobboldali ellenzékhez.....	203
3. A Turul Szövetség debreceni kerületének működése	209
3.1. Előzmények és megalakulás (1921).....	209
3.2. A debreceni Turul történetének első szakasza (1921–1928).....	216
3.3. A szakaszhatár: a numerus clausus módosítása.....	227
3.4. A „válságos” második szakasz (1929–1935).....	237
3.5. A harmadik szakasz: a „széthúzás” és az „egység” időszaka (1935–1944).....	260

4. Kitekintés és összegzés	270
5. Szövegközi ábrák és képek jegyzéke	278
6. A jegyzetekben és a szövegben előforduló rövidítések	279
7. Források és felhasznált irodalom	281
7.1. Források.....	281
7.2. Szakirodalom.....	290

1. Bevezetés. A téma forrásai, historiográfiája és módszertani kérdései

Az első világháború után a (szélső)jobboldali, „keresztény-nemzeti” szervezkedéseknek részben elindítója, részben legfontosabb bázisa a fiatalság, elsősorban az értelmiségi ifjúság volt. Ennek a generációnak a tagjai közvetlenül az egyetemi tanulmányaik előtt vagy azokat félbehagyva, többnyire a háborúért lelkesedve, önként indultak a frontra, ahol a lövészárkokban a véres harcok tapasztalataival nőttek fel, hogy aztán a vereség élményével térjenek haza egy társadalmi-politikai feszültségektől terhes országba, melyet még a területi megcsonkítás is fenyegetett. Ez a súlyos helyzet az értelmiségi ifjúság jelentős részét radikális, nacionalista szervezkedésekbe vezette, melyek egy új Magyarország felépítését tűzték ki célul. Nem meglepő tehát, hogy Kozma Miklós szerint a Horthy-korszak egyik leghírhedtebb szélsőjobboldali társadalmi szervezetének, az Ébredő Magyarok Egyesületének alapítói is „jórészt főiskolásokból és a hivatalnoki kar fiatalabb, aktív részéből” kerültek ki.¹

A Tanácsköztársaság egy rövid időre háttérbe szorította, de sajátos módon radikalizálta is ezeket a jobboldali mozgalmakat, és csak a kommunista diktatúra után vettek újabb lendületet. Ekkor alakult meg és vált fokozatosan meghatározó szervezetté a „keresztény-nemzeti” egyetemisták által életre hívott Turul Bajtársi Szövetség, mely ugyanannyira jellemezte és végigkísérte a Horthy-korszakot, mint – többek között – a Magyar Országos Véderő Egyesület, az Ébredő Magyarok Egyesülete, vagy a levente-mozgalom.

A Turulról rendkívül nehéz *általános*, egységes és elfogulatlan képet alkotni. Ennek oka egyrészt a téma aktualitásában keresendő, mely egy budapesti Turul-szobor felállításából adódó politikai vitákból fakadt a közelmúltban. A turulmadár már a nevét viselő egyetemi szervezet megalakulása előtt is szimbólum volt: feltűnt a magyar mondákban, középkori címereken, később egy tekintélyes heraldikai szakfolyóirat címét adta, és még mind a mai napig megtalálható több nemzetbiztonsági és katonai szervezet, testület emblémájában. A két világháború között a revizionizmus egyik legfontosabb jelképe, az irredenta emlékművek szinte állandó díszé lett², de felbukkant a különböző magyar nemzetiszocialista és nyilas pártok jelvényein is. Azonban az ekkor alakuló és virágzó egyetemi bajtársi szervezet miatt a turul összefonódott mással is: többek között a kirekesztő *numerus clausus*-szal, az agresszív nacionalizmussal, az antiszemizmussal, az egyetemi verekedésekkel és a diáktüntetésekkel. Feltűnő, hogy emiatt még a jobboldali kortársak sem vélekedtek egységesen a Turul Szövetségről, az

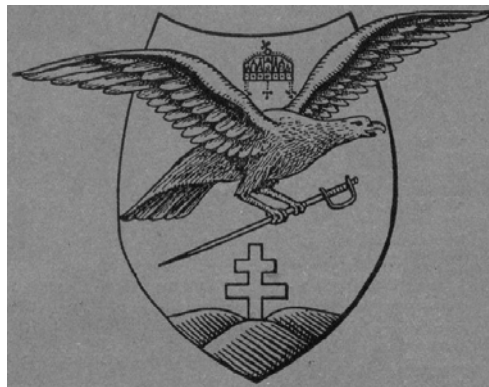
¹ Kozma Miklós: *Az összeomlás 1918–1919*. Budapest, 1933, Athenaeum, 69.

² A két világháború közötti irredentizmus szimbólumrendszeréről lásd részletesen Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris, 162–186.; Uő: *Revíziós tervek és irredenta kultusz*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 474–505.

utókor – főképp a marxista történetírás hatására – pedig kifejezetten egyoldalú, elítélő képet alakított ki róla. Éppen azért, mert egyfelől a régi hagyományok egyik fontos jelképe, másfelől pedig egy történelmi léptékkal mérve rövid életű, ám annál nagyobb hatással bíró egyesület neve lett, politikai hovatartozástól, szimpátiától függően mindenki számára más jelentéssel bírhat a turulmadár szimbóluma.

1. ábra: A tatabányai Turul-szobor.

2. ábra: Turul-embléma.

Forrás: *Bercsényi Futár*. A Turul Szövetség pécsi kerületének röpirata, 1933/1. Címlap.

1.1. Források

A politikai aktualitás mellett a kutató dolgát rendkívül megnehezíti a téma forrásainak széttagoltsága, sőt hiányosságai is. Éppen ezért nem véletlen, hogy bár többen megpróbálták megírni a Turul történetét³, de előbb-utóbb elfordultak a témától, és eddig néhány rövid, ám hasznos rész tanulmányon kívül nem született átfogó és tárgyilagos monográfia a Horthy-korszak legjelentősebb, országos hálózattá bővülő egyetemi szervezetéről. A források súlyos hiányosságait az adja, hogy 1944 telén, Budapest ostroma idején a szövetség egyetemi központját bombatalálat érte, ezért az iratainak nagy része megsemmisült. Ennek ellenére a téma elsődleges forrásbázisát természetesen a levéltári dokumentumok adják, noha ehhez több iratképző szervet kell a kutatónak megvizsgálnia.

A világháborús iratpusztulás miatt a negyedszázadon keresztül működő Turul Szövetségnek csak mintegy kétdoboznyi dokumentuma maradt fenn, melyek a Magyar Országos Levéltár állományában találhatóak.⁴ Az első doboz is többnyire töredékes iratokat tartalmaz: köztük kettőt a minden évben megrendezett ún. követtáborok (országos közgyűlések) jegyzőkönyveiből, a tagegyesületeknek 1939–1940, illetve 1939–1944 között kiadott központi körleveleket és parancsokat, egyéb levelezést (az 1930-as évek végétől 1944-ig), a tagegyesületek és tiszt-

³ Többek között Viczián János is egyetemi diplomamunkaként a Turul Szövetség történetének megírását tervezte, ahogy ezt egy néhány évvel ezelőtt megjelent monográfiájában bevallotta, de végül „a források hiányossága, ill. hozzáférhetetlensége, az egykori résztvevők indokolt hallgatása miatt” letett erről. Viczián János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. Felsőoktatás-történelmi Kiadványok, Új Sorozat 2. Budapest, 2002, ELTE Levéltár, 323.

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL), a Turul Szövetség iratai (P 1364), 1–2. doboz.

viselők olykor pontos dátum nélküli jegyzékeit (1936–1942 között időszakból), illetve egy második világháború után készült, ám dátum és szerző nélküli „*Ellenzék*” a *Turulban* címet viselő kéziratot.⁵ A második dobozban kifejezetten csak a budapesti tagegyesületek fennmaradt iratai találhatók.

Nem nyújtanak sok támpontot a korszakban működő más egyetemi szervezetek dokumentumai sem, mivel ezek még hiányosabbak.⁶ A Turul vidéki tagszervezeteinek esetében is hasonló a helyzet. Például a debreceni egyetemi bajtársi egyesületeknek is csak egy-egy vékonyka dossziéja maradt fenn a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban, melyek többnyire csak a

⁵ Sipos Péter egy 1978-ban megjelent tanulmányában a dokumentum szerzőjének Fitos Vilmost valószínűsíti, aki az 1930-as évek második felében a Turul kulturális alvezére és a szövetségen belül kialakuló, a hivatalos ideológiával szembenálló irányzat vezetője volt. Feltételezése nem bizonyítható, sőt több érv ellene szól. Az olykor erősen marxista szellemű dokumentum 1945–1946 fordulóján keletkezett, gyakran kifejezetten publicisztikai hangvételű, tehát valószínűleg cikkeknek vagy könyvrészletnek szánhatták. A keletkezésének meghatározására maga a szerző nyújt támpontokat. Először akkor, amikor azt mondja a katolikus bajtársi szövetségről, a Foederatio Emericánáról, hogy „ez a szervezet még ma sincs feloszlata, zöld tányérsapkás lovagjai még nyugodtan szervezkednek”, ám az Emericana betiltását csak 1946-ban rendelte el a kommunista Rajk László belügyminiszter. Másrészt az irat végén, amikor megállapítja, hogy „az 1945. év során különben bebizonyosodott, hogy a MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség – K.R.) egységesítő kísérlete éppúgy nem sikerülhet, mint ahogy külső erők mindvégig megakadályozták a diákegységmozgalom végső sikerét”. Emellett a szerző azt sugallja, hogy a Turul tagja volt, és látta a szervezet belső életét, vagy legalábbis nagyon közelről, a főszeplőket személyesen ismerve kísérte végig a szövetség történetét. Ez Fitosra igaz lenne, és bár a Turul ún. „bal szárnyának” (ezt a meghatározást a későbbiekben még tisztázzuk) volt a vezéralakja, csak hogy ő 1946. december 31-én börtönbe került, onnan 1947 folyamán szabadult – saját bevallása szerint „szilárd kommunista meggyőződéssel”. Tehát egy ilyen erősen marxista szemléletű irat nem tulajdonítható neki, bármennyire is hangoztatták a második világháború után a baloldaliságát. Emellett Fitos életpályája meglehetősen fordultatos volt, mégis több szempontból tipikusnak mondható. Az 1930-as években a budapesti bölcsészkaron szerzett történelemlatin szakos tanári oklevelet, majd a „Turul-ellenzék” vezéralakja lett. Az 1930-as évek végén belépett a Honszeretet nevű egyesületbe, mely a Magyar Közösség nevű titkos társaság fedőszervezeteként működött. Kifejezetten németellenes volt, és ilyen szellemben szerkesztette a *Magyar Élet* című folyóiratot. Mint látható, kifejezetten értelmiségi pályát futott be a Horthy-korszakban, tehát a középréteghez tartozott, az „*Ellenzék*” a *Turulban* című dokumentumban ezzel szemben a következő olvasható: a Turul tagsága „többségében bűnös volt, predesztinálva erre a sorsra. Középosztályi volt, jórészt német származású, immanens gondolkodású, élvhajhászó, haszonleső, semmi érzeke az igazi humánumhoz, semmi vágya az igazi értékek után, semmi közössége a dolgozókkal, a néppel, a parasztsággal”. Persze előfordult a második világháború után, hogy valaki az „osztálya” ellen fordult, de ezt már a párt utasítására kommunista meggyőződéssel tették, és mint láhattuk Fitos ezt csak 1947-ben „érte el”, amikor ez a dokumentum már létezett. Tehát mindebből az következik, hogy az irat a Magyar Kommunista Párt tagjától vagy ahhoz közeli személytől származik, aki rendkívül jól ismerte a Turul belső életét, de minden további támpontot nélkülöz a szöveg, így csak találgathatunk a szerző kilétét illetően. Valószínűbbnek tartjuk, hogy Béki Ernő írta az összefoglalást, aki az 1930-as években volt a Turul tagja, de emellett már ekkor az illegális kommunista mozgalomban is tevékenykedett. A második világháború után a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének országos főtitkára lett, és gyakran nyilatkozott ifjúsági kérdésekről, a Turul hatásairól (lásd 778–779. jegyzet). Egyébként Fitos későbbi életpályája is érdekesen alakult: 1956 novemberében tagja lett a Magyar Szocialista Munkáspártnak, majd a rendszerváltás után a Magyar Szocialista Pártnak, de a szélsőjobboldali *Hunnia* lapjain is publikált. Ezt a fordultatos életpályát látva talán már nem meglepő, hogy a neve felbukkant a 2009 nyarán közzétett, Nagy Imre újratemetésekor tevékenykedő és jelentő ügynökök listáján is. Idézett részleteket lásd MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „*Ellenzék*” a *Turulban*, 1–2, 15–16.; Sipos Péter: *Kommunista szervezkedés a magyarországi egyetemeken az 1930-as évek első felében*. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth, 201–257. Vonatkozó rész a 256. oldal 128. jegyzetében; Fitos életpályájára lásd Papp István: „...én, aki egész életemben a nép ügyéért harcoltam”. Egy középosztálybeli életút a század viharaiiban: Fitos Vilmos (1913–2000). *Hitel*, 2006/8. 72–77.; a közzétett ügynöklistát lásd az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány honlapja, http://www.rev.hu/89/f?p=107:17:2011063341233297::NO:17:P17_PERSON_ID:13225 (letöltve 2009. június 30.)

⁶ Például MOL, a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete iratai (P 1367) és a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének (MEFHOSZ) iratai (P 1358).

szervezetek vagyoni helyzetéről és vezetőségéről nyújtanak szerény adalékokat, illetve a második világháború utáni feloszlatusukat, irataik, ingóságaiak lefoglalását, azok leltárba vételét elrendelő dokumentumokat tartalmazzák.⁷

Ezt egészítik ki, bár távolról sem teszik teljessé, a különböző kormánysszervek és minisztériumok iratai. Elsősorban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) dokumentumaiakban találhatóak olykor teljes különálló irattételek, melyek az intézmény és az egyes ifjúsági szervezetek (a Turul mellett a MEFHOSZ, a Magyar Nemzeti Diákszövetség, a Hungária, stb.) közötti levelezéseket tartalmazza. Fontos részletek kerültek elő a VKM egyik főtanácsosának, Szalai Bélának irataiból is az egyetemi bajtársi szervezetek 1930-as évek végén tervezett átszervezésével kapcsolatban.⁸ Ugyanennyire nélkülözhetetlen források, elsősorban rendőri megfigyelések, jelentések, beszámolók találhatóak a Turul tevékenységéről a Belügyminisztérium rezervált irataiakban, az elnöki iratokban pedig fellelhető a minisztérium és a szervezet közötti levelezés néhány darabja.⁹ Ezek mellett hasznos adalékokat nyújtanak a Miniszterelnökség iratai is, elsősorban a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, valamint a Társadalompolitikai osztály dokumentumai.¹⁰

Ehhez hasonlóan helyi szinten is elsősorban a Debreceni Egyetem rektori hivatalának, illetve az egyes karok dékáni hivatalainak iratai között található a Turulra vonatkozó legértékesebb források többsége, például a helyi tagegyesületek első, 1921/22-ben összeállított alapszabályai is.¹¹ De a Turulról rendkívül fontos utalások találhatóak a helyi közigazgatás irataiakban, elsősorban Debrecen és Hajdú vármegye főispánjának írt rendőri jelentésekben, illetve a vitézi székkapitány által minden hónapban összeállított ún. „nemzetvédelmi” helyzetjelentésekben¹², valamint a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának ifjúsági egyesületekre vonatkozó fondjában is.¹³

A levéltári anyagok mellett a téma következő nagy forráscsoportját a Turul tag- és rokon-szervezeteinek kiadványai, ezen belül is elsősorban a diáklapok adják. Megállapítható, hogy – miként a korszakban általában – az egyetemeken is, elsősorban a bajtársi egyesületeknek kö-

⁷ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML), feloszlattott egyesületek iratai (X.301.), 402, 406–409. és 411. sz. dossziék: a debreceni Méhélly Lajos, Werbőczy, Bocskai, Csaba, Árpád és Maróthy György Bajtársi Egyesületek.

⁸ MOL, VKM, Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek iratai (K 636), a nyilas Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai (K 638) és Szalai Béla főtanácsos iratai (K 690).

⁹ MOL, BM, Elnöki (K 148) és Rezervált (K 149).

¹⁰ MOL, Miniszterelnökség, Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek (K 27) és Társadalompolitikai Osztály (K 29).

¹¹ HBML, a debreceni Tisza István Tudományegyetem Rektori Hivatalának (VIII.1), a Jog- és Államtudományi Kar dékáni hivatalának (VIII.7), a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar dékáni hivatalának (VIII.8), illetve az Orvostudományi Kar dékáni hivatalának iratai (VIII.10).

¹² HBML, Hajdú vármegye és Debrecen főispánjának elnöki iratai (IV.B.901/a). A vitézi széki jelentésekről lásd Kerepeszki Róbert: Hajdú vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának hangulatjelentései (1935–1939). *Századok*, 2008/1. 79–122.

¹³ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL), Kollégiumi ifjúsági egyesületek iratainak gyűjteménye (II.24).

szönhetően rendkívül élénk és színes sajtóélet folyt, ami értékes forrása a két világháború közötti ifjúsági mentalitásnak.

A Tanácsköztársaság után formálódó keresztény-nemzeti kurzushoz lojális egyetemi ifjúság már 1919 szeptemberében saját időszaki lapot indított *Ifjak Szava* címmel. Szerkesztői és legaktívabb szerzői olyan fiatalok voltak, akik később, az 1930-as években a politikai élet meghatározó figurái, miniszterei lettek, így Antal István, Bornemisza Géza vagy Mikecz Ödön. Az *Ifjak Szava* hivatalosan a Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülésének lapjaként 1919 és 1923 között jelent meg, ezért fontos adatokat nyújt az ekkor szerveződő új egyetemi diákszervezetek történetéhez, célkitűzéseikhez és tevékenységükhöz. A lap egyébként hamar a külföldi kapcsolattartás és propaganda egyik eszköze lett, mivel 1922 januárjától szinte csak idegen nyelvű (francia, német és olasz) írásokat adott közre.

Az *Ifjak Szava* 1923-ban történt megszűnése után csak rövid ideig maradt a jobboldali egyetemi ifjúság önálló sajtótermék nélkül, ugyanis már ez év szeptemberében új lap indult *Új Élet* címmel, mely fontos jellegzetessége az volt, hogy az ekkor már a magyar egyetemeken és társadalomban gyökeret vert ifjúsági szervezetek (elsősorban a Turul, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, a Hungária, stb.) közös orgánusaként jelent meg. A korábbi szerzőgárda (Antal, Mikecz, Bornemisza) mellett ebben hallatták hangjukat az ifjúsági mozgalmak új vezéralakjai is, mint például Lendvay Béla, aki az 1920-as évek első felében volt a Turul országos fővezére.

Ahogy a Horthy-korszak első évtizedében eltávolodtak egymástól a különböző egyetemi szervezetek (itt elsősorban a Turul és a MEFHOSZ szembenállására utalunk), úgy vált tulajdonképpen ketté az ifjúsági sajtó is. A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége 1927-ben Antal István szerkesztésével önálló lapot indított *Magyar Egyetemi Híradó* címmel, míg a Turul saját sajtóorgánuma, a *Bajtárs, A magyar egyetemi és főiskolai bajtársi egyesületek Turul Szövetségének röpirata* alcímmel 1930-ban indult útjára. Ezzel vette kezdetét az új típusú egyetemi szervezetek, a bajtársi egyesületek sajtójának virágkora. A Viczián János által összeállított egyetemi diáklap-bibliográfia szerint a két világháború közötti időszakban a trianoni Magyarország területén 252 ifjúsági sajtótermék létezett hosszabb-rövidebb ideig. Ezek közül 53 volt olyan, mely valamelyik nagy bajtársi szövetség égisze alatt működött (a Turul 31, a katolikus Emericana 19, a műegyetemi Hungária 3 lapot indított), és a döntő többségük az 1930-as években működött.¹⁴ Azonban jelentős részük csak néhány számot élt meg, és – a központi orgánomot, a *Bajtárst* nem számítva – a többi is elég rendszertelenül, vagy hosszabb-rövidebb szünet után új névvel és formával jelent meg (például

¹⁴ Viczián János: *A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája 1857–1972*. Budapest, 1978, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 43–94.

Pécssett a *Nemzetvédő*, mely korábban *Bercsényi Futár* címmel működött), ami az ifjúsági lapok gyakori anyagi nehézségeivel magyarázható.

Sajátossága a bajtársi sajtónak az, hogy a budapesti központ mellett a vidéki kerületek, sőt a tagegyesületek is indíthattak saját lapot (például az *Ébredés* Hódmezővásárhelyen, a *Gyula Regős* Gyulán, a *Nemzeti Ébredés* Miskolcon, az *Új Ezerév* Győrött, stb.), sőt olykor egy időben többet (például Debrecenben az 1930-as évek közepén az *Új Vetés*, a *Tiszavirág* vagy a *Harc! Előre!*), melyek hangot adhattak az országos központtal ellentétes közéleti, diákpolitikai vagy társadalmi kérdésekkel kapcsolatos véleményüknek is. A szerteágazó Turul-sajtó teljes, átfogó feldolgozása és elemzése túlmutat e dolgozat keretein, éppen ezért alaposabb vizsgálat alá csak azok a sajtótermékeket tettük, melyek a Turul szervezettörténetéhez, a szövetség bizonyos bel-, kül- és társadalmpolitikai kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásához, illetve a világképének megértéséhez szükségesek.

Fontos források még az egyetemi bajtársi egyesületek központi alapszabályai¹⁵, illetve azok a kiadványok is, melyeket ezek a szervezetek terjesztettek: elsősorban évkönyvek, útmutatók, beszámolók, világnézeti és propaganda nyomtatványok, illetve röpiratok. Ezekből rajzolódik ki a Turul gondolkodásmódja, az adott kül- és belpolitikai kérdésekről, illetve a társadalmi problémákról alkotott véleménye, a hasonló társadalmi és ifjúsági szervezetekhez fűződő viszonya. Ezeknek a forrásoknak a jelentős részét kevéssé vagy egyáltalán nem használta még fel a korábbi történeti szakirodalmunk.

Ezeken kívül az országos és a helyi politikai napilapok, illetve a közélet ismert szereplői is sokat foglalkoztak az értelmiségi ifjúságot érintő problémákkal, valamint a bajtársi egyesületekkel. A Turul – különösen a szinte évről évre megismétlődő antiszemita egyetemi tüntetések miatt – gyakran országgyűlési interpellációk és felszólalások témája is volt, így a nemzetgyűlési és képviselőházi naplók rendkívül fontos forrásai a témának.¹⁶ Főképp ezek révén érhető tetten az, hogyan viszonyultak az egyes politikai irányzatok a szervezethez. A korabeli statisztika

¹⁵ A „Turul” Szövetség (a Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központja), valamint a kötelékébe tartozó és a szövetség szerves részét képező Bajtársi Egyesületek és Bajtársi Törzsek (vegyestörzsek) Alapszabályzata. H.n., 1927, K.n. (a továbbiakban *Turul Alapszabályzat*).

¹⁶ *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója*. Budapest, 1920–1922, Athenaeum (továbbiakban *NN 1920–1922*); *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója*. Budapest, 1922–1926, Athenaeum (továbbiakban *NN 1922–1926*); *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. Budapest, 1927–1931, Athenaeum (továbbiakban *KN 1927–1931*); *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. Budapest, 1931–1935, Athenaeum (továbbiakban *KN 1931–1935*); *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. Budapest, 1935–1939, Athenaeum (továbbiakban *KN 1935–1939*); *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. Budapest, 1935–1939, Athenaeum (továbbiakban *KN 1939–1944*); *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója*. Budapest, 1935–1939, Athenaeum (a továbbiakban *FN 1935–1939*).

tikai kiadványok pedig elsősorban a Turul elsődleges tagsága, az egyetemi hallgatóság társadalmi viszonyaihoz nyújthatnak adalékot.¹⁷

Természetesen a téma forrásainak fontos kategóriáját jelentik a kortárs visszaemlékezések is. Ezek közül elsősorban az egyetemi tanárok (mint Angyal Dávid vagy Gaál Jenő), az egykori Turul-tagok (például Bakó Elemér, Fehér Lajos, Wass Albert), illetve a Turulhoz közel álló politikusok (mint Antal István) önéletrajzi írásai szolgálnak hasznos információkkal. A többiek, akik memoárjaikban, naplóikban megemlítik a Turult vagy a korabeli ifjúságot, külső szemlélőként, az egyetemektől és a szervezetektől (legalábbis elvileg) függetlenül írhatták le véleményüket róluk (például Shvoy Kálmán). Külön speciális forrásbázist jelent az oral history is azoknak az interjúköteteknek a révén, melyeket Tóth Pál Péter állított össze az 1980-as években.¹⁸ Riportalanyai természetesen baloldali beállítottságú (vagy a második világháború utáni időszak miatt magukat utólag annak valló) személyek voltak, akik az 1930-as években többé-kevésbé aktívan részt vettek a debreceni Turul életében és tevékenységében, sőt némelyikük vezéregyéniségként irányított is egy-egy tagszervezetet (például Barcza Geleon vagy Újhelyi Szilárd). Szinte minden visszaemlékezésnek, így ezeknek az interjúknak is különösen jellemzőjük az önigazoló szándék, ezért óvatos forráskritikával kezelendők.

A téma utolsó fontos forráscsoportjába főképp olyan egyéb korabeli kiadványok kerültek, melyekben valamilyen kontextusban megjelenik a Turul Szövetség, a korabeli egyetemi ifjúság vagy a Turul által képviselt ideológia. Ezek elsősorban egyetemi vagy a felsőoktatással kapcsolatos korabeli kiadványok és intézménytörténeti munkák, melyek között külön említést érdemelnek a debreceni Tisza István Tudományegyetem évkönyvei. Ezekben a Turul egyes tagszervezetei az adott tanévben végzett tevékenységükről rövid, 1–3 oldalas jelentéseket tettek közzé, melyek forrásértéke ugyan rendkívül változó, szerkezetük, tartalmi elemeik nemcsak a különböző egyesületek esetében, hanem gyakran évről évre is eltértek, ennek ellenére nélkülözhetetlen támpontokat nyújtanak a helyi Turul tevékenységének megismeréséhez.¹⁹

¹⁷ Asztalos József: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben*. Budapest, 1932, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal; Uő: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932/33. tanévben*. Budapest, 1934, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal; Uő: *A magyar főiskolák statisztikája az 1933/34. tanévben*. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 92. kötet. Budapest, 1935, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal; Janik Gyula: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben*. Budapest, 1932, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal; Laky Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930*. Budapest, 1931, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal; Molnár Olga: *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Statisztikai Közlemények 54. kötet, 3. szám. Budapest, [1925], Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.

¹⁸ Tóth Pál Péter: *A magyar értelmiség két világháború közötti történetéhez I–II*. Interjúk. Szociológiai füzetek 30. Budapest, 1983, Művelődési Minisztérium; Uő: *Messiasok*. Budapest, 1987, Akadémiai.

¹⁹ 1923/24 és 1940/41 közötti tanévek évkönyveiben találhatóak ilyen jelentések. *Acta Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae Debreceniensis de Stephano Tisza nominatae*. A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachjai és Évkönyvei (a továbbiakban *EÉvk*). Debrecen, 1921–1945. Az 1926/27-es, az 1929/30-as, az 1932/33-as, az 1935/36-os és az 1936/37-es tanévben a kari bajtársi egyesületeken kívül a Turul debreceni kerületének vezérsége is küldött jelentést.

Ennyi különböző, szerteágazó dokumentumtípus áttekintése után sem mondhatja magáról azt a szerző, hogy a téma valamennyi lehetséges forrásának birtokában van. Más kormányzati szervek, felsőoktatási intézmények levéltáraiban, kéziratáraiban, illetve az Állambiztonsági Szervezetek Történeti Levéltárában is lappanghatnak még olyan dossziék, iratok, melyek hasznos adalékokkal szolgálhatnak a Turul történetéhez, illetve a szövetség vezéralakjainak életpályájához, hiszen a második világháború után az egyes Turul (és más bajtársi egyesületi) tagok elleni perekben, eljárásokban, nyomozásokban gyakran szóba került (kerülhetett) az egyesületek tevékenysége és működése is. Éppen ezért ez a munka nem jelentheti a kutatás teljes lezárását, csak annak fontos állomását és részleges összefoglalását.

1.2. Historiográfia

A források vázlatos áttekintése után érdemes megvizsgálni a téma hazai historiográfiáját is. Meg kell állapítanunk, hogy a külföldi, elsősorban a nyugati történetírás az egyetemi ifjúsági szervezetek történetéről szóló szakkönyvek tekintetében a magyar előtt jár, és szervezet-történeti, szociológiai és elméleti szempontból is vizsgálta a tevékenységüket, működésüket.²⁰ Kiváló példa erre a német szakirodalom, mely – kis túlzással – szinte évről évre gyarapszik a tradicionális egyetemi egyesületekről, a Burschenschaftokról szóló újabb munkával, ami bizonyítja, hogy ebben a témában is merülhetnek fel újabb kérdések, szempontok és források, amik alapján érdemes újragondolni a korábban kialakult képet.²¹

Egyébként a nyugati történetírás főképp az 1960-as évek diákmozgalmai²² hatására fordult először mélyebb érdeklődéssel elsősorban a két világháború közötti időszak egyetemi szervezetei és mozgalmai felé. Eklatáns példáját adja ennek a tekintélyes angolszász folyóirat, a *Journal of Contemporary History* (JCH), mely 1970-ben *Generations in Conflict* alcímmel egy külön számot szentelt a témának.²³

A rendszerváltozás előtt a kapcsolódó hazai szakirodalom egyik jellemző sajátossága az volt, hogy figyelmét kifejezetten a baloldali diákmozgalmakra összpontosította, melyeket következetesen „haladónak” nevezett, és elsősorban csak akkor foglalkozott az egyetemi bajtársi szövetségekkel, ha súrlódási vagy épp találkozási pontok voltak (pl. a Márciusi Front eseté-

²⁰ A radikális diákmozgalmak elméleti megközelítésére lásd például Rootes, Christopher A.: *Student Radicalism: Politics of Moral Protest and Legitimation Problems of the Modern Capitalist State. Theory and Society*, 1980/3. 473–502.

²¹ Lásd például Balder, Hans-Georg: *Geschichte der Deutschen Burschenschaft*. WJK-Verlag, 2006, Hilden; Brunck, Helma: *Die Deutsche Burschenschaft in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus*. München, 1999, Univeristas.

²² A témáról magyarul legújabban lásd Frei, Norbert: *1968. Diákmozgalmak és globális tiltakozás*. Budapest, 2008, Corvina.

²³ A szám tartalmából Coutrot, Aline: Youth Movements in France in the 1930s. *JCH*, 1970/1. 23–35.; Marwick, Arthur: Youth in Britain, 1920–60. Detachment and Commitment. *Uo.* 37–51.; DeWitt Smith, Henry: The Origins of Student Radicalism in Japan. *Uo.* 87–103.; Zorn, Wolfgang: Student Politics in the Weimar Republic. *Uo.* 128–143.

ben) a két teljesen különböző világnézetű diákszervezetek között. A magyar történettudomány érdeklődése mélyebben csak az 1970-es években fordult a korábbi hazai diákmozgalmak felé, de meg kell említenünk azt is, hogy az ekkor megjelenő magyar történeti szintézisben, a Kádár-korszak hivatalos történetírásának irányvonalát képviselő „tíz kötetes” *Magyarország történetének* vonatkozó részeiben még csak említés szintjén szerepelt a Turul.²⁴

A kutatást minden bizonnyal főképp az 1956-os forradalom emléke hátráltathatta, melyben komoly szerepet játszott az egyetemi ifjúság is. Részben ennek köszönhető, hogy az 1950-es és 1960-as évek „hivatalos” történészei kevésbé érintették a témát, ha tették is, érdeklődésük kimerült a numerus clausus (zárt szám) és az egyetemi diáktüntetések említésével, melyekkel a két világháború közötti korszak fasiszta voltát igyekeztek igazolni.²⁵

Historiográfiai előzményként fontos megemlítenünk a Huszár Tibor és Sükösd Mihály által szerkesztett, 1969-ben megjelent *Ifjúságszociológia* című tanulmánykötetet, mely – ahogy a címe is mutatja – külföldi szerzők szociológiai, nem történeti, és kifejezetten marxista, de legalábbis baloldali szemléletű válogatott munkáit tartalmazta, ennek ellenére a Nyugat-Berlinből és Párizsból érkező híradások mellett ez a kötet is ráirányította a tudományos közvéleményünk egy részének figyelmét a témára.²⁶

Az első, két világháború közötti egyetemi ifjúsági mozgalmakkal foglalkozó munka 1971-ben jelent meg Bárány Ferenc tollából *Az antiszemitizmus szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalomban (1919–1921)* címmel. A vékonyka kötet szűk időhatáron belül maradó, kevésbé szervezeti jellegű, nem túl adatgazdag, inkább csak ideológiai szempontból közelítő munka volt. Levéltári iratokat alig-alig tartalmazott, forrásbázisa igazából kimerült a korabeli sajtóban, és előfordultak benne zavaró és félrevezető tárgyi hibák is.²⁷

Ezt követte néhány év szünet után 1975-ben Hiller István *A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között* című könyve, mely – a címe is sugallja – csak a regionális viszonyok vizsgálatára, és nem a korszak ifjúsági mozgalmainak teljes bemutatására törekedett.²⁸ A témaválasztás annál is inkább figyelemreméltó, hogy Sopron kifejezetten „mozgalmas” időszakot élt meg a Horthy-korszak elején, elég csak a burgenlandi határvidékre, a

²⁴ Ránki György főszerk.: *Magyarország története tíz kötetben*. 8/1-2. kötet. Budapest, 1976, Akadémiai, 577. A vonatkozó rész Márkus László munkája.

²⁵ Lásd például Nemes Dezső: *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921*. Budapest, 1962, Akadémiai, 355, 365–367.

²⁶ *Ifjúságszociológia*. Szerk. Huszár Tibor és Sükösd Mihály. Budapest, 1969, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

²⁷ Bárány Ferenc: *Az antiszemitizmus szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalomban (1919–1921)*. Budapest, 1971, Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya; a munkában előforduló tárgyi tévedésekre példa a 42. oldal 37. jegyzete, melyben forrásmegjelölés nélkül (!) azt írja a szerző, hogy az 1920 folyamán alakuló első bajtársi egyesületek közül bölcsészekét Attila, a gyógyszerészhallgatókét Hunyadi néven hozták létre. Valójában az előbbit Árpád, az utóbbit Rákóczi Bajtársi Egyesületnek hívták.

²⁸ Hiller István: *A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között. Fejezetek a soproni egyetemi történetéből 1919–1945*. Sopron, 1975, Soproni Szemle.

kérészetű Lajta-bánságra és a népszavazásra utalnunk, melyekben fontos szerepet játszottak a helyi főiskola hallgatói is.²⁹ Ezek az események levéltári, illetve irattári források felhasználásával hangsúlyosan előtérbe kerültek Hiller munkájában is, azonban szemléletéből, valamint a helyzetük miatt egyébként is periférián lévő soproniak az országos szervezetekkel való minimális kapcsolataiból adódóan (formailag a Hungária Magyar Technikusok Egyesületéhez tartoztak) kevés támponttal szolgál.

Az 1970-es évek második felében az ifjúsági szervezetek és mozgalmak kutatásában fontos állomás volt a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont tevékenysége, melynek során elsősorban a harmincas években már baloldaliként tevékenykedő, de az egyetemi bajtársi szervezetekre még élénken emlékező személyeket sikerült megszólaltatni. Ennek volt az eredménye az 1978-ban kiadott visszaemlékezés-gyűjtemény *Emlékek, adatok az 1930-as évek haladó egyetemi ifjúsági mozgalmairól* címmel Pintér István szerkesztésében. Részben erre támaszkodott az ugyanebben az évben megjelenő *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945* című tanulmánykötet is. Az ebben szereplő munkák ugyan módszertanukat tekintve változatosak, de már nagyobb részben támaszkodtak az Országos Levéltár és az akkori Párttörténeti Intézet iratanyagaira is.³⁰

A szerzőgárda egyik tagja, Ladányi Andor a következő évben egy külön könyvet szentelt a kötetben szereplő témáinak. *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)* című munkában tulajdonképpen a Tanácsköztársaság bukásától a budaörsi csatáig követte végig részletesen az egyetemi ifjúsági szervezetek (tudományegyetemi és műegyetemi zászlóaljok, bajtársi szövetségek, illetve egyesületek) geneziséjét, figyelmet szentelve a háború hatásainak, a felsőoktatás átalakulásainak és a hallgatók társadalmi összetételének. A kötet forrásbázisát tekintve mindmáig egyedülállóan hasznos az említett időszak vizsgálatában, ám szemlélete és elfogultsága miatt óvatos kritikával kezelendő. Ladányi egyébként a rendszerváltozás után is több hasznos, a témához kapcsolódó alapmunka és résztanulmány szerzője.³¹

Az 1980-as évek során már jóval több tanulmány és kötet látott napvilágot, melyek, ha nem is részletesen, de legalább érintőlegesen foglalkoztak az egyetemi bajtársi szövetségekkel. Ezek között egy csoportba sorolhatjuk azokat a munkákat, melyek elsősorban a Márciusi Front történetével (Salamon Konrád, Pintér István munkái), illetve a népi kollégiumi mozga-

²⁹ A nyugat-magyarországi eseményekhez vö. Prónay Pál: *A határban a Halál kaszál...* Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Budapest, 1963, Kossuth, 269–347.; Békés Márton: *A fegyveres revízió útja Nyugat-Magyarországon*. Szabó József százados, felkelőparancsnok válogatott iratai elé. *Vasi Szemle*, 2007/4. 405–428.

³⁰ A szerzőgárda: Ladányi Andor, Szabó Miklós, Pintér István, Sipos Péter. *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth.

³¹ Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Értekezések a történeti tudományok köréből 88. Budapest, 1979, Akadémiai; Uő: *Klebsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, 2000, Argumentum; Uő: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest, 2002, Argumentum.

lommal foglalkoztak (Kardos László művei), és ennek kapcsán szóltak a Turul Szövetség szerepéről is.³² Külön érdemes kiemelni Tóth Pál Péter munkáit, aki részletesen foglalkozott a Márciusi Front debreceni előzményeivel. Kutatásai során nagymértékben támaszkodott a már említett interjúkra, melyeket akkor még élő, az 1930-as évek közepén aktívan tevékenykedő Turul-tagokkal készített. Az oral history mellett Tóth rész kutatásokat is végzett a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban, és főképp erre a két forrásbázisra építette a *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig* címmel 1983-ban megjelent munkáját. A kötet kifejezetten a debreceni Turul szervezetekkel és más egyetemi ifjúsági egyesületekkel foglalkozott, és részletesen tárgyalta azokat a változásokat, melyek a világgazdasági válság után végbementek az ifjúság egyesületi életében. A könyvet alapmunkának tekinthetjük még az interjúalanyok erős szubjektivitása és az olykor érthetetlen okból előforduló tárgyi tévedések, illetve hibák ellenére is, melyekre a későbbiekben rámutatunk.³³

A kutatástörténeti előzmények ezen csoportjába sorolhatjuk a Márciusi Front mellett a magyar népi mozgalommal foglalkozó munkákat. Részletesen szó lesz arról, hogy a Turul az 1930-as évek folyamán az egyik legfontosabb bázisa lesz az ún. népi mozgalomnak, melyet egyes szerzők „haladónak” és kifejezetten baloldalinak tartottak, és úgy vélték, hogy ennek hatására a Turulban is kialakult egy „balszárny”, azaz egy baloldali ellenzék elsősorban a kulturális vezér, Fitos Vilmos körül. Az 1980-as évek szakirodalma (Tóth Pál Péter munkái mellett Borbándi Gyula alapvető kötete a „harmadik reformnemzedékről”, Némedi Dénes és Kardos László művei) felismerte a „népi” gondolat fontosságát és hatását a Turul-világkép alakulására, noha a ténylegesen baloldalinak (elsősorban kommunistának) mondható Turul-tagok szerepét némiképp túlértékelték.³⁴ Ennek ellenére ez a „Turul-ellenzék” fontos szerepet játszott abban, hogy a második világháború alatt az egyetemi ifjúság egy jelentős része a németellenes szervezkedésekbe is bekapcsolódott. Ezt több munkájában, az 1980-as években és közelmúltban M. Kiss Sándor is részletesen bemutatta.³⁵

³² *Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fűjják... Népi kollégiumok 1939–1949.* Főszerk. Kardos László. Budapest, 1977, Akadémiai; Salamon Konrád: *A Márciusi Front. Értekezések a történeti tanulmányok köréből.* Budapest, 1980, Akadémiai; Uő: *Utak a Márciusi Front felé.* Budapest, 1982, Magvető; Pintér István: *A Márciusi Front története.* In: *A két világháború közötti Magyarországról.* Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 1984, Kossuth-MTA Történettudományi Intézet, 279–340.; a Márciusi Front (újra)értékeléséről lásd Romsics Ignác: *A Márciusi Frontról – 70 év távlatából.* In: Uő: *Történelem, történetírás, hagyomány.* Budapest, 2008, Osiris, 288–296.

³³ Tóth Pál Péter: *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig.* Budapest, 1983, Akadémiai; Uő: *Az egyetemi hallgatók mozgalmi Debrecenben, 1933–1936.* *Századok*, 1981/6. sz. 1192–1217.; Uő: *A debreceni egyetemi hallgatók mozgalmi, ideológiai-politikai nézetei alakulása (1930–1936).* In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei VIII.* Szerk. Gazdag István. Debrecen, 1981, HBML, 143–154.

³⁴ A felsorolásból némiképp kilóg Kardos munkássága, mert ő még az 1970-es évek második felében alkotott. Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék.* New York, 1983, Püski; Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938.* Budapest, 1985, Gondolat.

³⁵ Lásd például M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja.* Budapest-Dabas, 1983, Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága; M. Kiss Sándor: *A Magyar Diákok Szabadságfrontja.* In: *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből.* Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó, 275–286.; Uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után.* Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok (1981–2005). Budapest, 2006, Mundus.

A rendszerváltozás előtti, elsődleges szakirodalomról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy bár közülük néhány még mind a mai napig alapként felhasználható a téma feldolgozásához, mégis rendkívül egyoldalú képet alkotott a különböző egyetemi bajtársi szövetségekről. Jó példa erre a már említett ismeretlen szerzőjű, „*Ellenzék*” a *Turulban* címet viselő kézirat is, mely szerint a Turul és tagegyesületei „komoly munkát egyáltalán nem végeztek, a diákságot üres, léha gondolkodásra szoktatták”, majd Hitler hatalomra jutása után „a náciizmus trójai falóvá lettek”, és „a fasiszta mótót szerte-szét szórták az egyetemi ifjúság sorában, s rajtuk keresztül az egész magyar értelmiségi rétegben”.³⁶

A marxista történetírás elsősorban mindig a bajtársi szövetségek általa fasisztának tartott jellegét hangsúlyozta, és olykor igyekezett a szerepét lecsökkenteni, vagy más megvilágításban feltüntetni, illetve az „elnyomó rendszernek” tett szolgálatait kiemelni. Hollós Ervin például a következőképpen fogalmazott egy 1971-ben megjelent munkájában: „A vitézi székek, a MOVE-egyesületek, a nemzetvédelmi keresztetek, a Turul Bajtársi Szövetség egyes szekciói, továbbá a levante-főoktatók egy része mind határozottabban a katonai és rendőri hatóságok szolgálatában állt.”³⁷ Ez így erős egyszerűsítés, bár kétségtelen, hogy a Turul tagjai 1919/20 folyamán bizonyos rendvédelmi feladatokat is elláttak, amit a későbbiekben azonban már nem. Valójában a rendőrségnek ebben a szervezetben, ahogy a többiben is voltak beépített emberei, így ezek működéséről is pontos képpel rendelkezett a hatalom, ami a politikai rendszer stabilitásának egyik alapja volt, ahogy ezt a levéltári források sugallják, és erre mutatott rá Kovács Tamás is egy nemrégiben megjelent szövegkiadásában.³⁸ Ehhez azt is fontos hozzátennünk, hogy a Turulról a rendszerváltozás előtt kialakult kép (a szövetség „soviniszta”, „reakciós”, „antikommunista” jellege, illetve a Gömbös Gyulához fűződő szoros kapcsolatai miatt az ő „csatlósszervezeteként” történő bemutatása) a magyar történelmet tárgyaló idegen nyelvű szakirodalomba is átkerült.³⁹

A rendszerváltozás körüli években (és azután is) elsősorban Rozs András és Ujváry Gábor foglalkozott immár új, „frissebb” szemléletben az egyetemi bajtársi szervezetekkel, így a Turullal is. Rozs elsősorban a pécsi kerület és tagegyesületek kialakulását, illetve működését tárgyalta tanulmányaiban, valamint azt, hogy milyen fontosabb ideológiai vonatkozásai, alap-

³⁶ MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a *Turulban*, 1.

³⁷ Hollós Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2*. Budapest, 1971, Kossuth, 48.

³⁸ *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobbaldali mozgalmakról, 1932–1943*. A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Kovács Tamás. (a továbbiakban *Sombor-Schweinitzer József feljegyzése*) Budapest, 2009, Gondolat, 23–26.

³⁹ Lásd például Macartney, Carlyle A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I*. Edinburgh, 1956, Edinburgh University Press, 30, 126–127.; Nagy-Talavera, Nicholas M.: *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania*. Stanford, 1970, Hoover Institution Press, Stanford University, 71.

jai voltak a Turul működésének, elsősorban helyi szinten.⁴⁰ Ujváry ezzel szemben igyekezett bemutatni a bajtársi szövetségek általános jellegzetességeit, kialakulásuk motivációt, kötött és részletes szokásrendjüket, illetve az Emericana kapcsán a katolicizmus hatását az egyetemi szervezetekre, és konkrétan ezeknek az egyesületeknek a működését.⁴¹ Elsősorban az ő munkáik kezdték árnyalni az egyetemi bajtársi szövetségről elterjedt, többnyire sommás megállapításokon alapuló, egyoldalú képet. A Turullal legújabbban Pelle János és a Holokauszt Emlékközpont történész-muzeológusa, Szécsényi András foglalkozott. Az előbbi szerző elsősorban a diáktüntetések és a zsidókérdés kapcsán, míg az utóbbi már szervezettörténeti elemeket is megvizsgált⁴², de gyakran foglalkozott a szövetséggel Ungváry Krisztián is főképp az értelmiségi antiszemitizmus (és ebből a tulajdonviszonyok átrendezésének igénye) miatt.⁴³

A rendszerváltozás utáni időszak egyik fontos sajátossága, hogy bizonyos részproblémákat átgondolt és újraértékelte a történeti szakirodalom. Erre talán a legeklektásabb példa a Turul története kapcsán rendkívül fontos numerus clausus törvény megalkotására, működésére, módosítására és különböző statisztikai vonatkozásainak vizsgálatára fókuszáló munkák figyelemreméltó megszapорodása (az említettekén kívül a rendszerváltozás előtti és utáni időszakból N. Szegvári Katalin, Barta Róbert, Karády Viktor és Nagy Péter Tibor tanulmányai).⁴⁴ Emellett meg kell még említenünk Papp István és Pataki Ferenc munkáit is, melyek a népi tehetségnevelés és népi kollégiumok részletes bemutatásával számos értékes adalékot nyújta-

⁴⁰ Rozs András: A Turul Szövetség szervezete Pécsen, 1923–1945. In: Szita László (szerk.): *A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Pécs, 1989, BML, 171–189.; Uő: A Foederatio Emericana Pécsen. A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületének pécsi tevékenysége 1923–1944. *Baranya*, 1991/1-2. 200–216.; Uő: Középosztály-tudat és dzsentroid gondolkodás: a Turul Szövetség szellemisége az 1920-30-as években. *Baranya*, 1992/1. 229–242.; Uő: „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek. Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 5-6. Szerk. Font Mária és Vonyó József. Pécs, 1999, Pécs Története Alapítvány, 241–258.; Uő: Jobboldali egyetemi mozgalmak a Dél-Dunántúlon. In: *Régióink és Tolna megye a két világháború között. IX. Levéltári Nap, 2004. szeptember 3.* Szerk. Dobos Gyula. H.n. 2004, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 45–58.

⁴¹ Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. Adatok a Foederatio Emericana történetéhez. *Levéltári Szemle*, 1989/4. 51–63.; Uő: Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”: a bajtársi szövetségekről. *Valóság*, 1991/5. 64–73.

⁴² Pelle János: Egyetemi antiszemitizmus a két világháború között. *Hetek*, 1998. december 19. Online: <http://hetilap.hetek.hu/index.php?cikk=3367> (letöltve: 2009. április 6.); Szécsényi András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: *Fejezetek a tegnap világából*. Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, 2009, ELTE, 214–232.

⁴³ Lásd például Ungváry Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. *Beszélő*, 2001/6. 74–92.

⁴⁴ N. Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről*. Budapest, 1988, Akadémiai; Barta Róbert: A numerus clausus és a baloldali magyar zsidó közvélemény. *Sic Itur Ad Astra*, 1990/1-2. 8–32.; Karády Viktor: A numerus clausus és a zsidó értelmiség. In: Uő: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, 1997, Replika, 235–245.; Karády Viktor: Egyetemi antiszemitizmus és érvényesülései kényszerpályák. Magyar zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a numerus clausus alatt. In: Uő: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, 1997, Replika, 247–266.; Kovács M. Mária: A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években. *Budapesti Negyed*, 1995/2. (8.) 137–158.; Nagy Péter Tibor: A numerus clausus történetéhez. *Magyar Pedagógia*, 1985/2. 182–190.; Uő: „1920” és a numerus clausus. In: Uő: *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Budapest, 2002, Új Mandátum, 120–131.

nak a Turul történetéhez, mivel a szövetség ezekben a kezdeményezésekben ugyancsak fontos szerepet játszott.⁴⁵

A felsőoktatás-történeti szakirodalom is mostohán bánt az ifjúsági szervezetekkel, és periférikusan kezelte azokat. A két világháború között megjelenő intézménytörténeti összefoglalások rendre megemlítették, sőt olykor magasztalták a különböző egyetemi bajtársi szövetségeket, egyesületeket, így a Turult is. Például a többkötetes *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története* című 1936-ban megjelent szintézisben a következő olvasható az orvostudományi kar Turul-szervezetéről, a Csaba Bajtársi Egyesületről: „A lefolyt másfél évtized beigazolta, hogy az egyesület a hozzája fűzött reményeket beváltotta. A kebelébe tömörült medikusok egymásnak igyekeznek jó példával szolgálni, hazafiasságukkal és a keresztény felekezeteket összefogó vallásosságukkal kitűnni és mindennemű destruktív törekvésre, utcai tüntetésekre (!) s effélékre való csábításokat erélyesen visszautasítani. Nagy részben a Csaba-egyesület érdemének tudható be az orvoskari előadásokon honoló példás tantermi fegyelem is.”⁴⁶ Hasonlóan a méltatás hangja csendült ki Zelovich Kornél 1922-ben megjelent, a budapesti Műegyetem történetéről szóló munkájából is a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete kapcsán, mely a Turulhoz hasonló egyetemi bajtársi szervezet volt, illetve Kotlán Sándor *A magyar állatorvosképzés története 1787–1937* című összefoglalásából is az állatorvos-tan-hallgatók Lehel Bajtársi Egyesületéről.⁴⁷

Az 1945 utáni felsőoktatás-történeti szakirodalom hangvétele természetesen már gyökeresen más volt az egyetemi bajtársi egyesületek kapcsán. Legjellemzőbbek talán Komoróczy György *A debreceni agrárfelsőoktatás 100 éve* és Varga Zoltán *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944* című munkái. Az utóbbi például a következőképpen adott rendkívül egyoldalú, elfogult, rövid és torz értékelést a helyi Turul-szervezetekről: „A német fasizmusban a »béklyóit lerázó faji öntudat« megnyilvánulásait ünneplő és az olasz fasizmus jövőjéért is lelkesedő Turul Szövetségbe s természetesen annak debreceni kerületébe is tömörült bajtársi egyesületek szellemi irányvonalát elsősorban a fasiszta politika két alapvető vonása jellemezte: a »faji« eszmére hivatkozó antiszemita izgatás és a tajtékzó gyűlölködésig elfogult szocializmusellenesség.” Ez az állásfoglalás nem akadályozta a szerzőt abban, hogy néhány oldallal az idézet után máris ellentmondásba kerüljön önmagával akkor, amikor két mondattal

⁴⁵ Pataki Ferenc: *A Nékosz-legenda*. Budapest, 2005, Osiris; Papp István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* Budapest, 2008, Napvilág.

⁴⁶ Győry Tibor: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*. In: *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*. III. kötet. Budapest, 1936, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 758–759.

⁴⁷ Zelovich Kornél: *A M. Kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Budapest, 1922, Pátria, 300–302.; Kotlán Sándor: *A magyar állatorvosképzés története 1787–1937*. Budapest, 1941, Pátria, 186.

„elintézte” a Turul németellenességét, melyről a későbbiekben részletesebben szólnunk.⁴⁸ Hasonlóan rövid bemutatást szentelt a helyi Turul-szervezeteknek Devich Andor munkája a szegedi tudományegyetem történetéről az 1980-as évek második felében, melyen ugyan még szintén érezhető a marxista hatás, azonban már kevésbé elfogult összefoglalás.⁴⁹

A rendszerváltozás utáni egyetemtörténeti szakirodalmak jellemzője elsősorban az volt, hogy csak intézménytörténeti jellegűek lettek, tehát tanszékek, intézetek múltjával, illetve a nagy professzorok életútjával foglalkoztak, és szinte egyáltalán nem érintették az ifjúság életét, illetve szervezeteit, vagy ha megemlítették is, immár marxista felhangok nélkül, de lényegében hasonlóan egyszerű, sommás képet adtak az egyetemi bajtársi egyesületekről, mint a korábbiak.⁵⁰ Ugyanez elmondható a különböző várostörténeti monográfiákról is, melyeknek természetesen nem elsődleges céljuk a helyi szervezetek részletes bemutatása, mégis (legalább) az említésük fontos a társadalmi élet bemutatása szempontjából.⁵¹

Mindezekből megállapítható, hogy a Turul Szövetség és tagegyesületeinek tárgyilagos bemutatása – annak ellenére, hogy ezek a szervezetek rendkívüli befolyást gyakoroltak az egyetemi és főiskolai hallgatók életére, világképük kialakulására és tevékenységükre – mindmáig „fehér foltja” a két világháború közötti időszakról szóló, egyébként roppant gazdag szakirodalmunknak, noha számtalan olyan munka is született már, mely (látszólag) csak távolabbról kapcsolódik a témához (elég itt csak Vonyó József Gömbös Gyuláról szóló tanulmányaira, Zeidler Miklós irredenta kultuszt és mozgalmakat bemutató munkáira, Romsics Ignác, Ablonczy Balázs könyveire utalnunk, de a sor még hosszan folytatható lenne).

1.3. Módszertani szempontok és célkitűzések

Módszertani szempontból a források széttagoltsága és a szakirodalom említett jellemzői mellett a Turul történetével foglalkozó kutató dolgát az is nehezíti, hogy a szervezet rendkívül szerteágazó tevékenységet folytatott nem csak az egyetemeken és az ifjúság életében, így a felsőoktatás-történet mellett fontos társadalom-, politika- és eszmetörténeti vonatkozásai is vannak a működésének. Egyik legfontosabb, noha kevésbé vizsgált társadalomtörténeti vonatkozás az, hogy a Turul Szövetség és valamennyi tagszervezete elsősorban *társadalmi egyesület*ként definiálta magát. Ez egyrészt azért fontos, mert így a Turul – látszólag – el tudta kerülni, hogy nyíltan valamely politikai párttal vagy mozgalommal hozzák összefüggésbe, és

⁴⁸ Varga Zoltán: *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944.* Debrecen, 1967, K.n. 136–152. Idézet a 142. oldalon; Komoróczy György: *A debreceni agrárfelsőoktatás 100 éve.* Budapest, 1968, Mezőgazdasági Könyvkiadó.

⁴⁹ Devich Andor: *A szegedi tudományegyetem története 1921–1944. I.* Szeged, 1986, JATE Kiadó, 252–265.

⁵⁰ Lásd például Bot György: *A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajzai 1918–1988.* Debrecen, 1990, Csokonai.

⁵¹ *Debrecen története IV. 1919–1944.* Szerk. Tokody Gyula. Debrecen, 1986, Csokonai, 279–283, 315–316.; *Szeged története 4. 1919–1944.* Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, 1990, Somogyi-Könyvtár, 585–587.

így pártpolitikától mentes, „össz nemzeti” érdekeket képviselő szervezetként tűnhetett fel. Másrészt pedig azért, mert – ahogy arra a későbbiekben még visszatérünk – a Horthy-korszakban rendkívül megnőtt az egyesületek szerepe és jelentősége a rendszer megszilárdításában, fenntartásában és általában a társadalmi életben.

Emellett fontos leszögeznünk, hogy a Turul sohasem volt teljesen egységes: negyedszázados történetében fellelhetők „térbeli”, azaz a vidéki és a fővárosi tagegyesületek közötti eltérések, ellentétek és „időbeli” vagy „generációs” különbségek, mivel a frontról visszatért fiatalok és az 1920-as évek turulistái érezhetően mások voltak, mint utódaik, az 1930-as évek egyetemistái. Meg kell jegyeznünk továbbá azt is, hogy általában igaz az, ha valaki belép egy társadalmi szervezetbe vagy politikai pártba, szükségképpen közösséget vállal annak ideológiájával, társadalmi és politikai nézeteivel. Azonban a Turul Szövetség és tagegyesületei esetében ez nem ennyire egyszerű, mivel az egyetemre kerülő elsőéves hallgatóknak nem kötelező, de nagyon ajánlott volt, hogy tagjai legyenek az adott kar turulista bajtársi egyesületének, különösen abban az esetben, ha nehéz szociális háttérrel érkeztek a felsőoktatásba. Ugyanis ezek a szervezetek – az alapszabályaikban lefektetett céljaiknak megfelelően – tudatosan törekedtek arra, hogy tagjaikat segítse: segítséget nyújtottak a különböző ösztöndíjak, internátusi, kollégiumi helyek elnyerésében, sőt olykor maguk adtak anyagi támogatást, kölcsönt rászoruló tagjaiknak. Olyannyira fontos volt ez a feladat, hogy egy 1940-ben készült statisztikai kiadvány egyenesen a jótékonyági egyesületek közé sorolta a Turult is.⁵²

Ebből a „szociális” gondolkodásmódból és – mint ahogy látni fogjuk – az erősödő népi jellegből következett, hogy különösen az 1930-as években egyre több olyan tagja lett a szervezetnek, akik szembefordultak a Turul hivatalos irányvonalával, vezetőségével, és vagy (szélső)jobbról vagy már balról bíráltak a szövetség tevékenységét. Éppen emiatt az ideológiai sokszínűség miatt megállapítható, hogy a Turul elsősorban kiindulópontot jelentett a fiatal értelmiségi generáció eszméi, társadalmi és politikai útkeresésében, melyet ennek a szervezetnek a szempontjából próbálunk végigkísérni.

Az értekezés elsősorban szervezettörténeti jellegű, mely módszertani szempontból részben kronológiai, részben tematikus rendben közelít a tárgyhöz, a Turul Szövetség szervezeti felépítésének, országos hálózattá bővülésének, szokásrendjének és célkitűzéseinek bemutatásához, ezeken túl pedig szándéka egy regionális kerület, a debreceni tagegyesületeinek megismertetése, azok tevékenységének elemzése. A Turul tagegyesületeit területi alapon ún. kerületekbe sorolták, és az 1930-as évek végére a több, mint száz szervezete tíz ilyen regionális csoportba oszlott el. Ezek közül a választás nem csak a szerző helyi kötődései miatt esett Debre-

⁵² Horony-Pálfy Aurél: *A jótékony egyesületek működése Budapesten*. Statisztikai Közlemények 91/1. sz. Budapest, 1940, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 110–111.

centre. Fontos szempont volt, hogy ez az a kerület, ahol a többi egyetemi bajtársi szövetség nem tudta megvetni a lábát: a református városban, mely a Habsburgok elleni 1848/49-es szabadságharc fővárosa volt, nem lehetett talaja sem a katolikus (Emericana), sem pedig a legitimista (Szent István Bajtársi Egyesület) szervezkedésnek, a Hungária pedig csak a Műegyetemre korlátozódott. Így érthető, hogy a debreceni egyetemistákra az ifjúsági szervezetek közül a Turul Szövetség volt a legnagyobb hatással, ezért fontos célkitűzésünk annak megállapítása, hogy mit jelentett ez a szervezet a hallgatóknak, az intézménynek és a városnak, illetve ebből adódóan célunk a debreceni sajátosságok és a helyi közvélemény Turulról alkotott állásfoglalásának bemutatása.

Egy további szempont, ami miatt Debrecenre esett a választás, hogy az itteni tagszervezetek és vezetők voltak azok, akik főleg az 1930-as években olykor markánsan az országos központtal szemben ellenvéleményeket, sőt bírálatokat fogalmaztak meg. Nem véletlen az sem, hogy a debreceni tagedgyesületek között találunk olyat, amely 1937-ben csatlakozott a baloldali orientációjú értelmiség által kezdeményezett Márciusi Fronthoz is. Ezek mellett a debreceni kerület egyik érdekessége az, hogy itt alakult egy olyan speciális tagszervezet is (az állástalan diplomások Méhely Lajos Bajtársi Egyesülete), mely sok szempontból egyedülálló volt az egész ország egyetemi bajtársi egyesületei között. Ennek ellenére természetesen nem mellőzük teljesen a többi vidéki kerület, elsősorban az egyetemi központú pécsi és szegedi életét sem, hiszen több ponton szembetűnő eltérések mutatkoznak a felsőoktatási intézmények között, amelyek fontos hatást gyakoroltak a helyi bajtársi egyesületek életére is (például a numerus clausus következtében az 1920-as évek elején a vidéki egyetemeken magasabb volt a zsidó hallgatók aránya, mely még inkább radikalizálta a helyi Turult).⁵³

A szervezettörténeti jellegből adódó módszertani szempontok határolták be a dolgozat időbeli kereteit is. Az egyetemi bajtársi szervezetek, így a Turul Szövetség is közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után alakultak a „keresztény-nemzeti kurzus” ifjúság körében történő megszilárdítása érdekében (a debreceni tagszervezetek a román megszállás miatt csak 1921-ben jöttek létre), és hivatalosan 1945-ben szűntek meg, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletileg több, a Horthy-korszakra jellemző jobb- és szélsőjobboldali egyesülettel, párttal együtt feloszlatta őket. A szerző természetesen nem kötheti magát mereven ezekhez a szigorú időhatárokhoz, ugyanis a Turul Szövetség előzményeinek vizsgálata nélkül nem lehet teljes a szervezet bemutatása. Itt elsősorban nem csak a politikai előzményekre, az őszi-rózsás forradalommal és a Tanácsköztársasággal szemben fellépő jobboldali szervezkedésekre és csoportokra utalunk. A Turulra, illetve a tagságára jellemző mentalitás és tevékenység

⁵³ Erre a korabeli statisztikus, Laky Dezső is felfigyelt: „A vidéki egyetemeken a keresztény vallású hallgatókhoz képest sokkal inkább nyílik tér izraelita vallású hallgatók beiratkozására, mint a budapesti egyetemeken” – írta 1931-ben. Laky Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája*, i.m. 56.

nyomai már a századelőn megjelentek a magyar egyetemeken (például az ún. „keresztmozgalommal”), amelyek rövid ismertetése a téma átfogó megértése miatt elengedhetetlenek.

De a végkifejlet szempontjából még inkább elmosódottabbnak tűnhet a kijelölt időkeret, mivel a Turul által mintegy negyed évszázadon át a fiatalokba táplált ideológiát és gondolkodásmódot nem lehetett egy rendelettel eltüntetni, és ez a tény további kérdéseket vet fel. Elsősorban azt, hogy akik a Turul aktív tagjai voltak és magukban hordozták annak mentalitását, milyen életpályát futottak be 1945 után ezzel az „örökséggel”, hogyan illeszkedtek be az új korszak társadalmi rendjébe, ha egyáltalán beilleszkedtek. Mi lett a sorsuk a Rákosi-, majd a Kádár-korszakban, és milyen szerepet vállaltak (ha vállaltak) az 1956-os eseményekben, hiszen ne feledjük, az 1930-as évek egyetemistái, akik ízig-vérig Turul-szellemben nőttek fel, a forradalom idején is még csak a negyvenes éveikben jártak. A kérdésfelvetés a második világháború utáni társadalmi mobilitás és átalakulás szerteágazó problémaköréhez vezet el, melynek ilyen szempontból történő vizsgálata külön értekezést is megérne. Elég csak példaként Püski Sándor, Zsigmond Gyula, Antalóczi Sándor vagy Fitos Vilmos életútjára utalnunk. Közöttünk találunk olyanokat, akik a rendszerváltozás előtti időszak üldözött értelmiségéhez tartoztak (Püski, Zsigmond), vagy az 1956-os forradalom résztvevői voltak (Antalóczi), vagy próbáltak beilleszkedni a rendszerbe (Fitos), tehát érdemes lenne a Turul által képviselt jobboldaliságot egyes személyek útján a második világháború után is továbbkísérni, illetve az 1945 előtti és utáni egyetemi ifjúsági magatartásformákat is megvizsgálni.⁵⁴ Nem véletlen tehát, hogy a dolgozat írásánál fontos szempont volt az is, hogy bemutassuk a Turul néhány vezéralakjának portréját (például Bánsághy György, Végváry József, Lendvay Béla és a debreceniek közül Barcza Gedeon, Simon József, Radó Endre, stb.) is, akik a Horthy-korszakban tipikusnak nevezhető életpályát futottak be. Emellett röviden vázolni fogunk a Turul utóéletét is annak megvilágítására, hogy a feloszlata után hogyan emlékeztek rá a második világháború utáni új politikai elit tagjai.

A téma természetesen az egyéni sorsok, életutak mellett más társadalomtörténeti vonatkozással is bír. Elsősorban új és fontos adalékokkal szolgál a középrétegek két világháború közötti történetének, elsősorban az értelmiség kialakult szociális helyzetének megismeréséhez. A „középosztály” képlékeny, tág és nehezen körülírható fogalma a korszakban és napjainkban

⁵⁴ Életpályájukhoz, a második világháború utáni antiszemitizmusról és az ifjúsági magatartásformákról lásd Standeisky Éva: Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2001. X. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 2002, 1956-os Intézet, 169–190.; Uő: Mélyrétegi metszet. Jobboldali fiatalok a hatvanas években. In: Kőrösi Zsuzsanna – Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2001. IX. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 2001, 1956-os Intézet, 87–111.; Uő: Értelmiségi antiszemitizmus a Kádár-korszakban. In: Kőrösi Zsuzsanna – Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2000. VIII.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet, 26–39.; Horváth Sándor: Erika és az Óriáskerék. Ifjúsági lázadás és új társadalmi identitások létrehozása az 1960-as években. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Szerk. Uő. Budapest, 2008, Nyitott Könyvműhely, 321–353.

is a történetírói viták tárgyát képezi, de kétségtelen, hogy ide tartozik a fiatal értelmiség, az egyetemi ifjúság is. Ez sem elhanyagolható körülmény, mivel a főleg az 1930-as évek „vezető” társadalmi rétege éppen ez a középosztály volt, amelynek részeként az egyetemista fiatalok tudatosan készültek is erre a szerepvállalásra, és ez különleges jelentőséget adott az egyetemi ifjúság mozgalmainak, szervezeteinek és tevékenységének.⁵⁵

Ez a kérdés átvezet a dolgozat szervezettörténeti vizsgálatából a következő fontos szempontjához, a Turul szellemi mozgatórugóinak, ideológiájának, a bajtársi eszme alkotórészeinek (zsidókérdés, királykérdés, viszony a jobb- és baloldalisághoz, revizionizmus, „birodalmi gondolat” stb.) elemzéséhez. Ugyanis ennek révén érthető meg az, hogyan látta a világot, saját helyzetét nemcsak a szervezet, hanem a rendszerhez és a hivatalos irányvonalhoz hű egyszerű tagja is. Emellett szándékunkban áll annak a kapcsolati hálónak bemutatása is, mely a Turult más társadalmi szervezetekhez, illetve politikai pártokhoz fűzte, mivel ez az olykor ellentmondásos viszonyrendszer érdekes tanulságokkal szolgál az egész Horthy-korszak sajátos köztörténetéhez. Emellett részletesen foglalkozunk a többségében Turul-tagok által kezdeményezett diáktüntetésekkel is, amelyek fontos jellemzői a két világháború közötti időszak egyetemi hallgatói mentalitásának, és megvizsgálunk olyan társadalomtörténeti kérdéseket is, amelyeket korábbi szakirodalom egyáltalán nem érintett (például a nők szerepe a Turulban, a szövetség szerinti ideális nő képe). Összességében a dolgozat alapvető célkitűzése az, hogy a szerteágazó levéltári, sajtó- és egyéb forrásanyag alapján árnyaltabb, részletesebb, több vezéralak és tag életpályájával színesített, adatgazdagabb kép alakuljon ki a Horthy-korszak két és fél évtizedében rendkívül összetett és mozgalmas történetet megélő ifjúsági szervezetről, a Turul Szövetségről.

⁵⁵ Lásd Weis István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, 1930, Magyar Szemle Társaság; Kornis Gyula: Mi a középosztály? In: *Értelmiségyszociológiai írások Magyarországon 1900–1945*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Huszár Tibor. Budapest, 1981, Kossuth, 93–102.; Laky Dezső: Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi háttere. In: Uo. 112–135.; Kemény Gábor: A magyar középosztály természetrajza. In: Uo. 136–147.; a modern történetírásunk szakirodalmából lásd Gyáni Gábor: A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. *Századok*, 1997/6. 1265–1304.; Debrecen társadalomtörténetéről lásd Timár Lajos: *Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944*. Budapest, 1993, Magvető.

2. Az Országos Turul Szövetség szervezete, eszmeisége és tevékenysége

2.1. A történelmi „környezet”. A korszak néhány társadalmi és politikai sajátossága

Az első világháborút követő forradalmak után kialakuló új rendszert több politikai és társadalmi feszültség jellemezte, melyek főképp a korábbi korszakok megoldatlan problémáiból fakadtak. A zsidókérdés, a földkérdés, a királykérdés és a különböző szociális kihívások, a válaszok és megoldási módok gyakran rendkívül megosztották a közéleti tényezőket, mozgalmakat és szervezeteket. Az olykor éles választóvonalak ellenére ezek eszmei kiindulási alapjának a Tanácsköztársaság idején, Szegeden szerveződő ellenforradalom „keresztény-nemzeti ideológiáját” tekinthetjük. Ez ugyan szintén nem volt egységes, elkülönült benne egy élesen jobboldali radikális, antiszemita szegedi gondolat, egy klerikális, illetve egy neokonzervatív irányzat is, de abban egyetértettek, hogy a dualizmuskor liberalizmusa, az őszirózsás forradalom pacifizmusa és a proletárdiktatúra kommunista, internacionalista jellege helyett új úton kell az országnak elindulnia.

Már a rendszer konszolidációjának kezdetén, amikor az országot a területi megcsonkítás is fenyegette, a „keresztény-nemzeti gondolat” képviselői elkezdtek a választ keresni arra az elsődleges kérdésre, hogy vajon mi vezetett az ország világháborús összeomlásához és a vörös rémuralomhoz. Többen rámutattak arra, hogy ehhez a tragikus állapothoz elsősorban a jobboldali, nemzeti erők gyengesége vezetett. Például Karafiáth Jenő, aki az 1930-as évek elején rövid ideig a Vallás- és Közoktatási Minisztérium élén állt, a következőképpen fogalmazott: „A közelmúlt eseményei teljesen szervezetlenül találták a magyar intelligenciát. Kizáróan ennek tulajdonítható, hogy úgy az októberi forradalom, mint a márciusi borzalmas változás (értsd a Tanácsköztársaság – K.R.) a végelgyengülésben sínylődő országban ellenhatást nem váltott ki. A múlt ezernyi bűne között talán éppen szervezetlenségünk teljes hiánya bosszulta meg magát a legjobban.”⁵⁶ Nem meglepő tehát, hogy még Horthy Miklós is kormányzóvá választása előtt, 1920 januárjában programként fogalmazta meg: „Szervezetlenség okozta bukásunkat és szervezettség szükséges, hogy megmentjük a hazát.”⁵⁷

Ez az oka annak, hogy a Horthy-korszakra minden korábbi messze túlszárnyaló egyesületi szervezés volt jellemző. A kortárs statisztikus, Dobrovits Sándor úgy fogalmazott, hogy „a háború és a forradalmak alatt a társadalmi szervezkedésben kényszerű szünet állott be, amelyet aztán a nemzeti uralom helyreállításával egy méreteiben minden korábbi időszakot messze túlszárnyaló szervezkedési mozgalom követett”.⁵⁸ Ezért általában a Horthy-korszak egye-

⁵⁶ Karafiáth Jenő: Társadalmunk szervezetlensége. *Szózat*, 1919. november 14.

⁵⁷ Idézi Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet*. Budapest, 1972, Akadémiai, 23.

⁵⁸ Dobrovits Sándor: Magyarország Trianontól napjainkig. Társadalmi szervezetek. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/4. 414–418.

sületei – írta Dobrovits másutt – „a társadalmi élet fejlődésére, ennek a fejlődésnek irányára, ütemére, rendkívül nagy, sok vonatkozásban döntő jelentőségű befolyást gyakorolnak”.⁵⁹ Az általa közölt statisztikai adatok is alátámasztják ezt a megállapítást: csak a fővárosban az 1860-as évek elejétől az 1930-as évek második feléig, 75 év alatt közel harmincszorosára emelkedett a társadalmi egyesületek száma (lásd a 3. ábrát). Még szemléletesebb ez az arány, ha szűkebb időintervallumban vizsgáljuk ezt a jelenséget: a világháborút megelőző utolsó békeévekben, 1911 és 1913 között csak Budapesten 120 új egyesület szerveződött, míg egy ugyanilyen rövid időszakban, 1920 és 1922 között, tehát a Horthy-korszak konszolidációjának kezdetén szintén csupán a fővárosban már több, mint kétszer ennyi (pontosan 274) alakult.⁶⁰

Év	Egyesületek száma	Egy egyesületre eső lakosok átlagos száma
1862	579	26600
1878	3995	3900
1932	14365	610
1937	16747	537

3. ábra: A társadalmi egyesületek számának alakulása
Forrás: Dobrovits Sándor: Magyarország Trianontól napjainkig, i.m. 414.

A világháborús vereség, a rosszemlékű Tanácsköztársaság és ezek után a trianoni békeszerződés tehát rendkívüli módon felerősítették a társadalmi önszerveződés igényét, és így a tehetetlenség élettérzésében – akár csak jelképesen, akár tényleges munkával (például a Magyar Revíziós Liga esetében⁶¹) – Magyarország újjáépítése, a békeszerződés revíziója érdekében folyó görcsös „tenni akarás” legfontosabb formái épp az egyesületek lettek. A számszerű adatok mellett az egyesületek jelentőségét alátámasztja az is, hogy különösen az 1920-as években nemcsak társadalmi, hanem a politikai életet is jelentősen befolyásolták a különböző szervezetek, elég itt csak utalnunk a legismertebb „keresztény-nemzeti” egyesületekre, az Ébredő Magyarok Egyesületére (ÉME), a Magyar Országos Véderő Egyesületre (MOVE), az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligára, a Magyar Revíziós Ligára, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségére (MANSZ) vagy a különböző titkos szervezetekre (például az Etelközi Szövetségre) utalnunk.⁶²

Nem véletlen, hogy ezek koordinálására már az 1920-as évek legelején egy csúcsszervezetet hoztak létre Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) néven, mely a korszak viszonyait jól ismerő politikus Antal István, a Gömbös-kormány sajtófőnöke és a későbbi propaganda-miniszter szerint „az ellenforradalmi idők kezdetén az azonos világnézetű, polgári beál-

⁵⁹ Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei*. Statisztikai Közlemények 74. kötet, 3. szám. Budapest, 1936, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 4–5.

⁶⁰ U.o. 40–44.

⁶¹ Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. *Századok*, 1997/2. 303–352.

⁶² Zinner Tibor: Adatok a szélsőjobboldali egyesületek megalakulásának körülményeihez. *Történelmi Szemle*, 1979/3-4. 562–576.

lítottóságú, szocialistaellenes, tehát a különböző ún. »jobboldali« társadalmi egyesületek összefogása céljából alakult”. Ahogy Romsics Ignác rámutatott, a TESZ-től a magyar kormány, különösen Bethlen a külföld előtt élesen elhatárolódott, ám megnyilvánulásait a magyar társadalom érzelmeinek kifejeződéseként állította be, melyeket csak mérsékelni tud, de teljesen megakadályozni nem.⁶³ Az 1930-as évekre azonban ez a „szervezkedés” olyannyira elfajult, hogy Antal az emlékirataiban ezt az „egyesületesdit” egyenesen „beteges társadalmi jelenségnek” nevezte, ami fontos, ám kevésbé hangoztatott jellemzője volt a Horthy-korszaknak.⁶⁴

A forradalmak és Trianon utáni egyesületalapítási hullámban a szervezetek több típusát különböztethetjük meg (hazafias, érdekvédelmi, nemzetvédelmi, sport-, vallási, stb. egyesületek), amelyek között sajátos helyet foglaltak el az ún. bajtársi egyesületek. Ezek jelentősége szintén az első világháború élményeiből, a frontharcosok összetartástudatából adódott, és a számuk ugrásszerű emelkedése is ezzel magyarázható: a trianoni békeszerződést megelőző tíz évben, 1911 és 1920 között összesen 28, magát bajtársinak meghatározó egyesület alakult a fővárosban, míg azt ezt követő évtizedben, 1921 és 1930 között, ugyanígy Budapesten már 138.⁶⁵ Az első világháború utáni társadalmi szervezkedésekben az ilyen bajtársi egyesületek nemcsak Magyarországon számítottak jellemző jelenségeknek, hanem külföldön is több rokonszervezetet találhatunk. Például Csehszlovákiában az első világháború után a szudéta német fiatalok is megalakították a saját bajtársi egyesületüket (Kameradschaftbund), ahol az összetartástudatot szintén az első világháborús frontélmények adták, túl azon a fenyegetettség-érzésen és traumán, hogy hirtelen ezek a németek egy olyan szuverén ország kisebbségeivé váltak, amely gyanakvással figyelte őket.⁶⁶

A Horthy-korszakban a bajtársi egyesületeknek két típusát különböztethetjük meg. Az egyik csoportba egy-egy alakulat, hadtest életben maradt tagjainak bajtársi szervezetei tartoztak, akiknek legfontosabb céljuk a hagyományok ápolása, az önszegélyezés, az emlékek és a személyes kapcsolatok ápolása, illetve ezeken túlmenően az „ellenforradalmi” rendszer mindenkorai védelme volt, nem véletlenül, hiszen ennek kiharcolásában ezek is fontos szerepet játszottak. Erre a legjobb példa talán az Országos Frontharcos Szövetség vagy a Székely Dandár Bajtársi Egyesület. De ide sorolhatjuk a második világháború idején létrehozott, Imrédy Bélához kötődő szélsőjobboldali paramilitáris egyesületet, a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetséget⁶⁷, illetve – félig-meddig – a magyarországi német kisebbség egyik 1930-as években

⁶³ Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, 2005, Osiris, 188–189.

⁶⁴ Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk. Gergely Jenő. Budapest, 2004, Palatinus, (a továbbiakban *Antal István emlékiratai*) 187–193.

⁶⁵ Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei*, i.m. 40–44.

⁶⁶ Haag, John: „Knights of the Spirit”: The Kameradschaftsbund. *JCH*, 1970/3. 133–153.

⁶⁷ Sipos Péter: Imrédy Béla a magyar politikai életben. In: *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Szerk. Sipos Péter. Budapest, 1999, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 58–59.

alakult szervezetét, a nemzetiszocializmushoz közelálló Népi Német Bajtársi Szövetséget (Volksdeutsche Kameradschaft) is, amely a Volksbund elődje volt.⁶⁸

Magyarországon a bajtársi típusú szervezetek másik nagy csoportjába az egyetemi vagy főiskolai diákegyesületek tartoztak, melyeket különböző szövetségek fogtak össze. Ezek között elsőként 1919/20 folyamán a tudományegyetemek diákságát összefogó, felekezeten felüliséget hirdető Országos Turul Bajtársi Szövetség jött létre, majd sorban, még ugyanebben az időszakban a műegyetemi hallgatók szervezete, a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete, a rövid életű, keresztényszocialista jellegű Centrum, majd két évvel később a katolikus alapon szerveződő és gyakran legitimista oldalon álló Foederatio Emericana, illetve 1927-ben a kifejezetten legitimista Szent István Bajtársi Egyesület. Ezek hasonlóan épültek fel, és tulajdonképpen az egyes egyetemeken, illetve fakultásokon alakuló bajtársi tagegyesületek, törzsek, csoportok, korporációk, stb. összefogó csúcsszervezetei voltak. Látható, hogy jellegüket tekintve különbözőek voltak, és emiatt gyakran előfordultak konfliktusok közöttük. De hivatalosan mindegyik politikailag semleges egyetemi, később egyre inkább szélesebb társadalmi szervezetnek tekintette magát, és alapjuk ezeknek is közös volt: a keresztény-nemzeti gondolat, amelyből a militarista, antiszemita és irredenta arculatuk adódott, melyek hangsúlya és éle azonban már eltéréseket mutatott. Az egyetemi bajtársi szervezetek fontos helyet foglaltak el a két világháború közötti időszak korosztályos ifjúsági mozgalmi, mint a cserkészlet vagy a levente-intézmény, de a társadalmi egyesületek, mint a MOVE, ÉME, MANSZ, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga mellett is.⁶⁹ E nagy egyetemi bajtársi szövetségek között a Turul tett szert a legnagyobb szerepre és befolyásra egyrészt azért, mert nem korlátozódott egy felsőoktatási intézmény hallgatóira, mint a Hungária, nem csak egy felekezethez tartozók lehettek tagjai, sőt – látszólag – felekezeten felüliséget hirdetett, ellentétben az Emericánával, és kormányzóhú szabad királyválasztó álláspontot képviselt, ami kétségkívül népszerűbb volt a fiatalság körében, mint a Szent István Bajtársi Egyesület nyíltan vállalt Habsburg-pártisága. De emelte a Turul jelentőségét az a tény is, hogy rendkívül erős befolyással bírt az egyetemi ifjúság más típusú szervezeteiben, így a különböző segélyegyletekben, vallásos egyesületekben és a diákság életének hagyományos, háború előtti színterét jelentő egyetemi körökben, mivel ezeknek a vezető pozícióit szintén Turul-bajtársak töltötték be.

⁶⁸ Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund. Berlin és Budapest között.* Budapest, 2005, Lucidus, 113–124.

⁶⁹ Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga még 1919 decemberében alakult. Elnöke Teleki Pál, ügyvezetője Wolff Károly volt, az elnökségben helyet kapott még Bethlen István és Prohászka Ottokár is. Lásd Megalakult az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga. *Szózat*, 1919. december 30.; az említett szervezetekről lásd Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet.* Budapest, 1972, Akadémiai; Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923.* Budapest, 1989, Akadémiai.

A Turul, a tageszervezetei és a többi bajtársi szövetségek alapvetően meghatározták az egyetemi közhangulat jellegét, de tágabb értelemben is a fiatal értelmiség életét, ami nagyban összefüggött a korszak felsőoktatásának sajátosságaival. A trianoni békeszerződés értelmében ugyanis a királyi Magyarország négy tudományegyeteme közül kettő, a kolozsvári és a pozsonyi az új határokon túlra kerültek volna, azonban ezek előbb a fővárosba, majd Szegedre, illetve Pécsre települtek át. Az elcsatolt országrészekből áttelepülő fiatalok a bajtársi szervezetekben találták meg a helyüket, egyrészt azért, mert ezek új típusú, hagyományok nélküli szervezetek voltak a magyar felsőoktatási intézményekben, így az arculatuk kialakításában maguk is kivehették a részüket, másrészt azért, mert a korábbi hagyományos, ún. „kebelbeli” egyetemi ifjúsági egyesületek (például az egyetemi körök) nem fejezték ki eléggé a Trianon utáni fiatalság antiszemita és irredenta érdekeit, vágyait. Nem véletlen, hogy a budapesti egyetemi professzor Hekler Antal szerint a Horthy-korszak fiatal nemzedéke „fözlaklatott, még mindig szélsőségekre hajló, hinni és bízni nehezen tudó ifjúság” volt.⁷⁰ Trianon, a zsidókérdés, a magyarság- és középosztálytudat mindvégig kohéziós erőt jelentettek a bajtársi szövetségek számára, és erre mutatott rá a konzervatív *Magyar Szemle* egyik írója is: „A nagy ifjúsági egyesületek már régen feloszlottak volna, de a bizonytalanság érzése tartja őket össze: s az ifjúság önkéntelenül is húzódik felénk, mert némiképp felolvad benne reménytelenségének tudata; többen vállalják azt a sorsot, amit egyedül nehéz lenne elviselni.”⁷¹

Az egyetemi bajtársi szövetségek ifjúsági jellege átvezet a Horthy-korszak másik, kevésbé hangzottatott társadalmi választóvonalához, az „öregek” és „fiatalok” kérdéséhez. Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon a Turul és a többi rokonszervezet létrejöttének motivációi és tevékenységük mozgatói generációs konfliktusból⁷² származtak, azaz – leegyszerűsítve – a mindig radikális „fiatalok” és a konzervatív „öregek” ellentétéből adódtak, vagy inkább egy általános, a korszakra jellemző társadalmi válság és depresszió tünetei, amelyek nem csak a fiatal korosztályra érvényesek. Amatőr és komoly társadalomtudósok, újságírók, történészek és politikusok egész sora szólott hozzá ehhez a kérdéshez.⁷³ Ezek ugyan nem állhatnak egy szervezet-történeti munka középpontjában, mégis utalnunk kell rájuk, mert komolyan érintették az egyetemi bajtársi szervezeteket, így a Turult is, és változó intenzitással végigkísérték tulajdonképpen az egész korszakot. A szélsőjobb oldali sajtóorgánumoktól a konzervatív, Bethlen-közeli *Magyar Szemlén*⁷⁴ át a baloldali szinte mindenki állást foglalt „a háború utáni nemzedékek”

⁷⁰ Hekler Antal: Egyetemi kérdések. *Magyar Szemle*, 1928. IV. köt. 3. (15.) szám, 276–279.

⁷¹ Kovács Imre: Az értelmiségi és a paraszti ifjúság. *Magyar Szemle*, 1937. XXX. köt. 1. (117.) szám, 34–41.

⁷² A kérdéstről általánosságban lásd Mannheim, Karl: A nemzedéki probléma. In: *Ifjúságszociológia*, i.m. 31–67.

⁷³ Lásd például Pongrácz Kálmán: *Fiatall Magyarországnak. Az ifjúság problémája és az ifjúsági irodalom*. Debrecen, 1930, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat.

⁷⁴ A kérdéssel foglalkozó néhány tanulmány a folyóiratban: Ifj. Jambrekovich László: Levél a mai ifjúságról. *Magyar Szemle*, 1928. III. köt. 1. (9.) szám, 62–68.; Szekfü Gyula: A mai ifjúság korosztályai. *Magyar Szemle*, 1928. III. köt. 2. (10.) szám, 136–139.; Czike Gábor: A mai ifjúság kérdéséhez. 1. Az erkölcsi kérdés. *Magyar*

problémáiról, így az ifjúság és a bajtársi szövetségek gyakorlatilag minden oldalról történő megítélése tetten érhető.⁷⁵

A különböző források, visszaemlékezések egyértelműen amellelt foglaltak állást, hogy a korszak egyetemi ifjúsági mozgalmainak egyik legfontosabb mozgatórugója a generációs konfliktus volt. Szekfű Gyula is inkább erre tette le a voksát. A *Három nemzedék és ami utána következik* című munkájában úgy fogalmazott, hogy a „nemzedékproblémát” Trianon és „a neobarokk kifejlődése vetette fel és tette alig megoldható, súlyos nemzeti kérdéssé azáltal, hogy a középosztály szellemi fejlődése bár időnkint és helyenkint sokféle kompromisszumra képes volt, egészében véve megmerevedett, minélfogva minden új mozdulatot gyanúsak talált, saját magára nézve veszedelmesnek, – s mivel *minden* ifjúság jellemzője az öregektől eltérő, fiatalos, új mozdulat, ezért éppen a fiatalságot zárta ki magából ez a »konzervatív« közszellem”.⁷⁶

Hasonlóan látta helyzetet, de sokkal konkrétabban fogalmazott a társadalomtudós Weis István 1928-ban: „A fiatalok túlnyomó többsége, szervezeteiknek vezetői azt a vádat kovácsolják az öregek ellen, hogy az ő hibáik, vagy legalább mulasztásaik okozták egészében vagy részben a régi Magyarország felbomlását, az öregek pedig azzal a szemrehányással felelnek, hogy a fiatalok nem állnak olyan erkölcsi és szellemi színvonalon és nem hoztak a függő kérdések megoldására olyan átfogó megoldási kísérleteket, amelyek indokolttá tennék a hatalom gyepelőinek az öregek kezéből kivételét.” Gondolatmenetében tovább is ment: „Nálunk is meg kell végre változni annak a hatvanhetes ideológián alapuló balítéletnek, mely a fiatalságot nemcsak bűnnek, hanem szégyennek minősíti és szakítani kell azzal a babonával is, hogy a fiatalságot a közügyektől távol kell tartani. A fiatalság dolgozzék, tanuljon, erősítse jellemét és testét, de mindezek mellett találjon módot és alkalmat a közügyekkel foglalkozásra, mert csak az ő közreműködésükkel, velük és általuk alakulhat ki egységes, erőteljes és egészséges közszellem.” Ezzel tehát helyt adott a Turul és a többi egyetemi bajtársi szervezet azon igényének, mellyel helyet követeltek a Horthy-korszak politikai elitjében.⁷⁷

Azonban a generációs konfliktus nemcsak a korabeli publicisztikában, hanem a korszakról szóló memoárookban is megjelenik. Szemléletes példája ennek Újpeéry Elemér visszaemlékezése, aki még fiatalon került Imrédy Béla környezetébe és kormánya diplomáciai szolgálatába az 1930-as évek végén. Memoárjában a következő Imrédyvel folytatott párbeszédét olvashat-

Szemle, 1928. III. köt. 4. (12.) szám, 369–371.; Schmidl Sándor: A mai ifjúság kérdéséhez. 2. A korosztályok elkülönülése. *Magyar Szemle*, 1928. III. köt. 4. (12.) szám, 371–374.; Szász Béla: A mai ifjúság kérdéséhez. 3. Még egy hang az ifjúságról. *Magyar Szemle*, 1928. III. köt. 4. (12.) szám, 374–375.

⁷⁵ Lásd Szőke Domonkos: Az értelmiségi ifjúság progresszív mozgalmainak megítélése a konzervatív Magyar Szemlében. In: Uő: *Nemzet, középosztály, reform. Tanulmányok*. Debrecen, 1994, Csokonai, 145–160.

⁷⁶ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1989, Maecenas, 445.

⁷⁷ Weis István: A mai ifjúság. *Magyar Szemle*, 1928. II. köt. 4. (8.) szám, 328–335.

juk, mely a miniszterelnök Újpétery jobboldaliságát firtató kérdéséből indult ki: „Kegyelmes uram, ha a jobboldal egyenértékű a szociális reformokkal, akkor jobboldali vagyok, mint a felnövekvő magyar generáció túlnyomó nagy része. (...) Hiszen a fölöttünk levő generációtól örököltük a szegedi gondolatot, a revízió világában nevelkedtünk fel, és ti más utat nem is nyitottatok számunkra, mint (...) a meglévő keretekbe beleilleszkedni és azokon belül komoly reformokért harcolni.” Újpétery válaszára Imrédy a következőképpen reagált: „Ne szidd folyton az én generációmat! Mi is örököltük a múltat. Csináljátok jobban, mint mi, és akkor jó lesz.”⁷⁸

Érdemes emellett idéznünk Antal Istvánt is, aki az első világháború után maga is tevékenyen részt vett a jobboldali ifjúsági mozgalmakban. Ő a következőképpen húzta meg a választóvonalat a „fiatalok” és az „öregek” között: „Mi a háborút és a forradalmakat, mely események kétségkívül a pontot is jelentik a régi és a mai Magyarország történetjének fejezetei között, inkább mint e két korszak politikai gondolkozását, közéleti célkitűzését, társadalmi és nemzeti eszmevilágát elválasztó cezúrát szerepeltetjük s »öregeken« főképp azokat értjük, akiknek politikai gondolkozása és közéleti eszmevilága a régi, háború előtti Magyarország atmoszférájában alakult ki s akik tehát már a háborút megelőző idők politikai fejlődésének kialakulásában is aktív részt vettek. Míg velük szemben a háborús generációkhoz szerintünk leginkább azok tartoznak, akiknek közéleti múltja nem rendelkezik háború előtti gyökerekkel, főként pedig az a fiatal nemzedék, amelynek pályafutása azért nem kezdődhetett meg az 1914. év előtti korszakban, mert akkor még a jövőjére való előkészülés stádiumában volt s ezeket az előkészületeket azután a háború és a forradalom mindennél tanulságosabb »kurzusában« alaposan meg is szerezte.” Antal szerint ennek a két generációnak a „gondolkozása, világfelfogása, egész lelki habitusa, nemkülönben politikai elveinek színeződése, aktivitásának iránya és tempója között olyan szembeötlő, nem is árnyalati, hanem lényegbeli különbségek állapíthatók meg, amely különbségek túlmennek az »öregek« és a »fiatalok« közötti hagyományos ellentét hagyományos formáin és méretein. (...) A háború előtti közösügyes, dualisztikus magyar közélet, amely megelégedett a nemzeti függetlenség látszatával és üres formáival, a nemzeti öncélúság eszményének teljes kiélése és a nemzeti szuverénitás (sic!) tárgyi biztosítékai nélkül, olyan lelki tartalmat, politikai ideológiát, közéleti elveket és gyakorlati módszereket erőltetett a maga korára és embereire, amelyeket az a generáció, amely a kettős monarchiát mélyebben és tüzetesebben nem ismerte, a dinasztia fényét és hatalmát nem tapasztalta,

⁷⁸ Újpétery Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában*. Budapest, 1987, Magvető, 88.

a politika szabad mozgását bénító kényszerűségekkel nem volt tisztában, felfogni és megérteni sohasem tud.”⁷⁹

Antal mutatott rá helyesen arra, hogy a Trianon utáni generációs konfliktus már nem a hagyományos értelemben vett fiatalok-öreges ellentét. Megállapíthatjuk, hogy a Horthy-korszak ifjúsági mozgalmaiban, így a Turul megalakulásában és tevékenységében is azok a tényezők játszottak döntő szerepet (háborús vereség, Tanácsköztársaság, zsidókérdés, Trianon), amelyek az adott történelmi „környezetben” az egész rendszer arculatát, gondolkodásmódját meghatározták, ezért a szövetség léte és működésének motivációi nem kizárólag a nemzedéki problémából eredtek. Éppen ez az, ami ennek a fiatal generációnak a politikai orientálódását is meghatározta. Ismét Újpeéry Elemért idézve: „Nevelésünk nem engedte meg a baloldali radikalizmust. Tehát csak a jobboldalon kereshettünk szociális elgondolásainknak kiutat. A látszólagos jobboldaliság tehát nem cél volt, csak eszköz szociális reformelgondolásaink megvalósítására.”⁸⁰ Mindebből fontos rögzítenünk, hogy a korszak ifjúsági mozgalmi, így a Turul is meg akarta változtatni, jobbá akarta tenni elsősorban a saját, végső soron az ország helyzetét – más kérdés, hogy a korszak kihívásaira milyen módszerekkel akart reagálni. Ahhoz azonban, hogy ezeket megértsük, fontos áttekintenünk a Turul megalakulásának előzményeit és a szövetség szervezettörténetét.

2.2. A jobboldali diákság a háborúban, a forradalmakban és az ellenforradalomban

1914 nyarán a nacionalizmustól túlfűtött egyetemi ifjúság még lelkesen üdvözölte a háborút, és gyakoriak voltak elsősorban a fővárosban a hadba lépés melletti szimpátiatüntetések is, melyekben nagy számmal vettek részt a fiatalok (lásd az 4. ábrát).

4. ábra: A háború mellett tüntető egyetemisták és fiatalok (1914. augusztus). Közli: Romsics Ignác: *A 20. század képes története. Magyarország története – Világtörténet*. Budapest, 2007, Rubicon, 191.

⁷⁹ Antal István: Hol az ifjúság? *Magyar Szemle*, 1928. III. köt. 2. (10.) szám, 132–135.

⁸⁰ Újpeéry Elemér: *Végállomás Lisszabon*, i.m. 88.

Az egyetemisták nemcsak szavakkal és ilyen megmozdulásokkal mutatták ki az álláspontjukat, hanem tettekkel is: az 1914/15-ös tanév első félévére még mintegy tízezer hallgató iratkozott be a magyar felsőoktatási intézményekbe, azonban a háború első évében a felsőoktatási intézményekben tanuló összes ifjúság mintegy harmada (több mint háromezer fiatal) önként bevonult katonának (lásd az 5. ábrát). Érdekes, hogy a bevonuló hallgatók arányát tekintve a budapesti Műegyetem és a kolozsvári tudományegyetem járt élen (több, mint 40% mindkét intézmény esetében). Ez az egyetemi ifjúság egyesületi életére is döntő hatással volt: a világháborút megelőző tanévben csak a főváros egyetemein, főiskoláin és kollégiumaiban 43 ifjúsági egyesület működött, melynek jelentős része segélyegylet volt, a háború és a bevonulások miatt azonban a bevételei forrásaik megcsappantak, több szervezet nem tudta az alapszabályaikban vállalt tevékenységét folytatni, és a társadalmi élet egyesületek által gyakorolt formája gyakorlatilag megszűnt az egyetemeken.⁸¹

Intézmény	1914/15. I. félév	1915/16. I. félév	Apadás	
			Szám	%
Budapesti Tudományegyetem	5409	3882	1527	28,23%
Debreceni Tudományegyetem	354	290	64	18,08%
Kolozsvári Tudományegyetem	1213	703	510	42,04%
Pozsonyi Tudományegyetem	150	147	3	2%
Műegyetem	1804	993	811	44,96%
Jogakadémiák	953	643	310	32,53%
<i>Összesen</i>	<i>9873</i>	<i>6658</i>	<i>3225</i>	<i>32,56%</i>

5. ábra: A felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma az 1914/15-ös és az 1915/16-os tanév elején.

Emellett sajátos jelenség volt a zsidóság egyetemi „térfoglalásának” ugrásszerű emelkedése is, ami azzal is párosult, hogy a különböző fakultások hallgatói keretét az intézmények nőkkel töltötték fel. Különösen érvényes volt ez a kettős hatás a budapesti orvosi karra, ahol a zsidó származásúak aránya már meghaladta az 55%-ot. Ez a folyamat 1917/18-ra érte el a tetőpontját, amikor a magyar felsőoktatásban tanulóknak összesen közel 40%-át adták a zsidó hallgatók.⁸²

A háborút korábban lelkesen üdvözlő egyetemi ifjúság a vereség és a kilátástalan, bizonytalan jövő érzésével tért haza, és szinte velük együtt érkezett az egyre kisebbre zsugorodó országba a megszállt területekről menekülő fiatalság is. Ilyen helyzetben nem véletlen, hogy ennek a generációnak a jelentős része jobboldali radikális irányba sodródott, mert egy ilyen erősen nacionalista, keresztény, kommunizmus- és liberalizmus-ellenes világnézettől és politikától várták az ország megmentése mellett saját sorsuk jobbrafordulását is. Életérzésüket a

⁸¹ Viczián János: *Diákélet*, i.m. 28–30., 43–50.

⁸² Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest, 2008, Napvilág, 150–164. Részletesebb adatokat lásd a 157. oldalon.

már idézett Antal István, aki a világháború végén épp jobboldali diákvezérként kezdte közéleti pályafutását, a következőképpen írta le: az ifjúság „a harcterekről visszaérkezve igen súlyos, sőt akkor sok tekintetben kilátástalannak látszó szociális helyzetbe került. A veszített háború, a megcsonkított ország, az elszakított részekből ide visszaözönlő s túlnyomórészt ugyancsak az értelmiséghez tartozó fajtestvérek ezrei és ezrei, az idebent pangó s csaknem teljesen leálló gazdasági élet, az infláció és a pénzromlás s a mindezek nyomában járó munkanélküliség és más szociális bajok ennek a fiatalságnak a jövő kilátásait sötét homályba burkolták. (...) Az elhelyezkedés, a kenyérhez jutás, a családalapítás szinte elérhetetlen messzeségben volt számukra – hiszen a legtöbbjük még az egyetemi esztendeit sem tudta befejezni, holott nem egy közülük már átlépte a harmincadik életévét is, s a frontokról mint tiszték, harctéri kitérítésekkel a mellükön tértek vissza a polgári életbe.”⁸³

De még drámaibb képet festett az egyetemisták helyzetéről a kereszténypartí Bozsik Pál 1920 áprilisában a nemzetgyűlésben: „Igen-igen sokan vannak az ifjak között menekültek, akik igen nagy nyomorúsággal küzdenek, idegen megszállások elől jöttek ide és tanulmányikat, mint magyar érzelműek, itt kívánják folytatni. Igen sokan vannak ezek közül olyanok, akiknek az egész napot az utcán kell tölteniük még ma is, mert nincs állandó lakásuk. Vannak olyanok, akik esténként kapnak ágyat, de tudok olyan eseteket is, hogy hárman járnak egy ágyra és így bírnak csak meghúzódni. Vannak egyetemi ifjak, akik egyik-másik barátjuk jószívűségéből az egyik estét az egyik ágyában, a másik estét a másik ágyában töltik el. Igen sokan panaszkodnak, hogy este abban a szükséglakásban, amelyben elhelyezkedtek, egyáltalában nincs világítás, úgyhogy tanulásról szó sem lehet, mert nappal az egyetem látogatásával vannak elfoglalva. Vannak olyan ifjak, akik csak este tudnak szobájukba menni és akkor úgyszólván a földön egymás tetején fekszenek, csakhogy ne legyenek a szabad ég alatt.”⁸⁴

Meg kell említenünk, hogy hasonló helyzet állt elő a világháború másik vesztese, Németország esetében is: ott a „háborús évfolyamok” egyetemre özönlése miatt 1921-ben kétszer annyi hallgató iratkozott be a felsőoktatásba, mint a világháborút megelőző utolsó békeévben. Az 1913/14-es és az 1919/20-as tanévek létszámadatainak vonatkozásában ugyanez volt tapasztalható a győztes Olaszországban vagy a szomszédos Romániában is.⁸⁵

Budapesten azután kezdtek felgyorsulni és forradalmivá válni az események, hogy Tisza István korábbi miniszterelnök 1918. október 17-én az országgyűlésben elismerte: Magyaror-

⁸³ Antal István emlékiratai, i.m. 369–370.

⁸⁴ NN 1920–1922. II. köt. (1920. április 28.) 366–368.

⁸⁵ Jaraus, Konrad H.: The Crisis of German Professions 1918–1933. *Journal of Contemporary History*, 1985/3. 384–385.; Wehler, Hans-Ulrich: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Vierter Band: *Vom Beginn des Ersten Weltkrieg bis zur Gründung der Beiden deutschen Staaten 1914–1949*. München, 2003, Verlag C.H. Beck, 235–236. és 462–472. Más európai országok világháború előtti és utáni hallgatói létszámaira lásd Laky Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája*, i.m. 20–21.

szág a háborút elvesztette. A jobboldali-nacionalista (elsősorban hadviselt) diákok is aktív szervezkedésbe kezdtek, melyről így írt pár évvel később a jobboldali diákság egyik sajtóorgánuma, az *Új Élet*: „természetes, hogy az ifjúság, az egyetemi polgárság, az a sok harcterekről hazaözönlött fiatal lélek szintén nem ült be rögtön az Alma Mater termeibe s nem kereste elő a beporosodott polcok vastag tudóskönyveit, és ösztönös akarással kereste a magyar jövő, a magyar élet igazi kereteit”.⁸⁶

Ezek a diákok fel is ajánlották segítségüket Wekerle Sándor miniszterelnöknek a kommunista és a „destruktív oldalról jövő” veszélyek ellen. Jellemző, hogy a kormányfő – a korabeli sajtókommentár szerint – „derűs mosollyal fogadta” a katonadiákok küldöttségének „ajánkozását s aggodalmaikra azzal felelt, hogy váll veregetve megdicsérte az ifjúság hazafiságát és elküldte őket – tanulni”. Kevesebb, mint egy héttel az őszi forradalom előtt, 1918. október 25-én a jobboldali ifjúság „mintegy tízezer diák nevében” egy négy pontból álló programot fogadott el, mely tartalmazta a haza és a határok védelmét, a Monarchia megszűnése miatt Magyarország teljes politikai és gazdasági önállóságának törvényi biztosítását, az ország területi integritását, valamint a magyar alkotmány, közigazgatás és adórendszer korszerűsítését és a földosztást. Emellett ebben az időszakban már gyakoriak voltak a kommunista és a nemzeti érzelmű diákok éles összetűzései is.⁸⁷

A 1918. október 31-i őszi forradalommal hatalomra kerülő Károlyi Mihály liberális, pacifista politikája miatt az ország területi épségét féltő nacionalista csoportok, így köztük a diákok helyzete is kedvezőtlen volt, ennek ellenére nem adták fel a szervezkedéseiket. Az új rendszerrel nem szimpatizáló jobboldali egyetemisták érdekeik érvényesítésére 1918. november 12-én megalakították az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Keresztényszociális Szabadszervezetét. Az egyesület egy hónapot sem élt meg, működéséről keveset tudunk, de annyi bizonyos, hogy a tagok az alakuló gyűlésen egy „egyetemi őrsereg” felállítását szorgalmazták az országhatárok védelmére, tehát egyáltalán nem bíztak abban, hogy Károlyiék antantbarát politikája megőrizheti az ország integritását.⁸⁸

1918. december 1-jén a már említett Antal István vezetésével jött létre a jobboldali diákok egységsszervezete, a Piros-Fehér-Zöld Blokk. Célja alapvetően kettős volt. Egyrészt az, hogy az ekkor már komoly befolyással rendelkező, baloldali és kommunista fiatalokat tömörítő Galilei Körrel ellensúlyozza, visszaszorítsa. A Galilei Kör még 1908-ban alakult, ám 1918 elején a kormány feloszlatta az első magyarországi munkástanácsok működésében való részvétele miatt, azonban az őszi forradalom idején rövid időre újjáalakult. Tagjai főleg antimilitarista, háborúellenes szociáldemokrata és liberális-demokrata világnézetű egyetemisták

⁸⁶ *Harc a forradalmakkal V. Új Élet*, 1923. november 13. 2.

⁸⁷ Viczián János: *Diákélet*, i.m. 168–178.

⁸⁸ Az első tíz év története. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1932. február 5. 3–6.

voltak, ezért válhattak konzervatív, nacionalista és jobboldali radikális diákok legnagyobb ellenségévé. Az utóbbiakat tömörítő Piros-Fehér-Zöld Blokk célja másrészt az volt, hogy „nemzeti öntudatának önérzetes kidomborítása mellett harcoljon az égetően sürgős szociális és gazdasági problémák megoldásáért”, illetve ezek mellett – természetesen – Magyarország területi egységéért. Az utóbbi cél érdekében a Blokk tagjai külön szervezetet is alakítottak 1918. december 15-én Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Magyarország Területi Épségét Védő Ligája, melynek vezéralakja Antal István mellett Herkély Tibor volt, aki később a Horthy-korszak egyik legismertebb szélsőjobboldali szervezetének, az Ébredő Magyarok Egyesületének is vezető tagja lett.⁸⁹

Ebben az időszakban szinte mindennaposak voltak a jobb- és baloldali fiatalok közötti összetűzések, verekedések, és a két tábor minden eszközzel igyekezett akadályozni a másik tevékenységét, illetve megzavarni a rendezvényeiket, ahogy például a „galileista”, kommunista fiatalok tették a Piros-Fehér-Zöld Blokk alakuló gyűlésén. A jobboldaliak számára az erősödő baloldal csak az egyik akadályozó tényező volt: „A Károlyi-kultusz minden mást felülmúlt s igen sok jóakarató, jószándékú, de nem elég széles látókörű ifjú ember hitevesztetten hullott a vörös rém mind szélesebb rétegeket átölelő karjai felé. Hiábavaló volt már a Piros-Fehér-Zöld Blokk minden erőlködése, hiába engedtek már látszólag a liberális iránynak is, hiába volt a katonadiákok érdekeinek védelme. Nagy, kétségbeejtő ingadozás, határozatlanság, a régi keretek eresztékeinek meglazulása következett be a magyar ifjak lelkében. A nagy veszély idején – nem maradt el az ősi turáni átok sem – az ifjúság nagy nehezen összehozott keresztény egységébe éket vert a széthúzás” – írta néhány évvel később a jobboldali egyetemi ifjúság lapja, az *Új Élet*. Valóban, a Piros-Fehér-Zöld Blokk soraiban voltak olyan radikálisabb fiatalok, akik kevesellték a szervezetük tevékenységét, és agresszívebb – mindinkább antiszemita jellegű – akciókat sürgettek. Ők Herkély Tibor és az 1930-as években több nyilaspártban feltűnő Dániel Sándor⁹⁰ vezetésével kiváltak, és külön csoportot alakítottak, mely az Ébredő Magyarok Egyesületének előzménye volt. A Piros-Fehér-Zöld Blokk tehát főképp a belső megosztottság és az erősödő baloldali diákszervezkedések miatt nem fejthetett ki széleskörű tevékenységet, és már a Tanácsköztársaság előtt elvesztette jelentőségét, mégis ezt tekinthetjük a Turul Szövetség egyik közvetlen előzményének.⁹¹

⁸⁹ A Piros-Fehér-Zöld Blokkról és a Galilei Körről lásd részletesebben Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az 1918–1919. évi forradalmak időszakában*. In: Vass Henrik főszerk.: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945*. Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó, 11–93.; Kende Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. Budapest, 1974, Akadémiai; Tömörny Márta: *Új vizeken járok. A Galilei Kör története*. Budapest, 1960, Gondolat; Viczián János: *Diákélet*, i.m. 103–109, 205–209.

⁹⁰ MOL, K 149, 1937–6–13216. sz. Összesítés a magyarországi nemzetiszocialista pártokról, 1937. október 25.

⁹¹ Harc a forradalmakkal VI. *Új Élet*, 1923. december 4. 2.

Herkély és híveinek tevékenysége, szervezkedése 1919 elején egyre inkább politikai síkra terelődött. Január 25-én kimondták a Magyar Ifjak Nemzeti Pártjának megalakulását, melynek vezetője Herkély lett. A párt működéséről keveset tudunk, és minden valószínűség szerint életképtelen is lehetett, egyrészt azért, mert tagjai – fiatalságukból adódóan – politikai téren tapasztalatlanok voltak, nem rendelkeztek még a megfelelő kapcsolati hálóval, és a jobboldali-nacionalista radikalizmusuk sem tette őket túlzottan szalonképessé a hatalomban lévő liberális-antantbarát Károlyiék számára. A párt szűk egy hónapig működött önállóan, mialatt egyre inkább közeledett Bethlen István körül csoportosulókhöz. 1919. február 19-én Herkély bejelentette, hogy az „ifjúság pártja” csatlakozik a gróf Nemzeti Egyesülés Pártjához.⁹²

Az 1919. március 21-én hatalomra kerülő kommunista diktatúra érezhetően megakasztotta, illetve háttérbe szorította a jobboldali egyetemi szervezkedéseket, de a szociáldemokrata és a liberális diákmozgalmakkal szemben is fellépett.⁹³ Ekkor az előbbiben résztvevő fiatalok egy része futárszolgálatot vállalt a két „ellenforradalmi” központ, Bécs és Szeged között, többben az utóbbi városban működő ellenkormány mellett tevékenykedtek küldöncként, összekötőként, sajtórikkancsként, mások fontos szerepet játszottak a Tanácsköztársaság megdöntésére irányuló 1919. júniusi puccskísérletben. Mindezek ellenére a helyzet – ahogy egy későbbi Turul-kiadvány megfogalmazta – a jobboldaliak számára „kétségbeejtő volt”, ekkor „nemcsak katonai és gazdasági, hanem teljes erkölcsi összeomlás és lezüllesztés is fenyegette az országot”, mert a magyarságra „vörös rémuralom nehezedett”, mely kifosztotta „az ország megmaradt részeit, megszenségtelenítve mindent, ami szent és ami magyar”. Nem véletlen, hogy 1919. március 21-ét, a Tanácsköztársaság napját a Turul-tagság még évekkel később is „történelmünk legszégyenteljesebb napjának” tartotta.⁹⁴

2.3. A Turul Szövetség megalakulása és fejlődése

1919 júliusának végén már egyre inkább nyilvánvalóvá vált a kommunizmus bukása, és a különböző ellenforradalmi mozgalmakban résztvevők, így a fiatalság is készült a „kereszténynemzeti kurzus” hatalomra kerülésére. 1919. július 31-én, tehát egy nappal a Tanácsköztársaság vezetőinek hivatalos lemondása előtt a Szegeden működő Magyar Főiskolai Hallgatók Nemzeti Egyesülete díszgyűlést tartott, melyen részt vett Teleki Pál is. A rendezvény fő szónoka, az egyesület vezetője, Antal István volt, aki kijelentette, hogy „hitvallást tett az ifjúság a

⁹² Az első tíz év története. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1932. február 5. 3–6.

⁹³ Például Lukács György népbiztos 1919 áprilisában feloszlatta a „szocialista diákok bizalmi testületeit”, a direktóriumokat is. Lásd Rendelet az egyetemi direktóriumok feloszlításáról, 1919. április 26. *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Szerk. Petrák Katalin és Milei György. Budapest, 1959, Gondolat, 100.

⁹⁴ Erdélyi Ernő: *A mi utunk. A Turul Szövetség története, útja, célkitűzései*. Pécs, 1940, Turul Szövetség, 4–5.; MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, a Turul Szövetség XVII. Országos Követtáborának jegyzőkönyve. Miskolc, 1936. november 5–8. (továbbiakban Követtábori jegyzőkönyv), 1.

nemzeti érzés és a keresztény gondolat mellett”, és „fennen hangoztatta, hogy (az ifjúság – K.R.) csüggedés nélkül kész az ötéves megpróbáltatás után új és újabb áldozatokat hozni a hazának”. Nem véletlen, hogy a Horthy Miklós által még Szegeden szervezett Nemzeti Hadseregben is nagyszámban voltak jelen a hadviselt egyetemi hallgatók.⁹⁵

1919. augusztus 1-je után a jobboldali egyetemi mozgalmak új lendületet kaptak. A Tanácsköztársaság bukása utáni időszakban jött létre, elsősorban az irredentizmus jegyében, a Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülése, melyet a Piros-Fehér-Zöld Blokk utódjának tekinthetünk, annál is inkább, mert vezetői (például Antal István) már a Blokkban is aktív szerepet vállaltak.⁹⁶ Az új szervezetben ugyanakkor feltűntek olyan fiatalok is, akik később, az 1930-as években komoly politikai pozíciókat töltöttek be, így például Bornemisza Géza, Mikecz Ödön vagy Szentpály László.⁹⁷

Ezek mellett egy fiatal orvostanhallgató, a jobboldali ifjúság szervezkedéseiben már 1918 őszén is aktívan résztvevő Velcsov György (aki a nevét később Bánsághyra magyarosította) megalapította a „medikus zászlóalj”, mely mintául szolgált minden későbbi egyetemi karhatalmi alakulatnak.⁹⁸ Ennek tagjaiban „vetődött fel először az az eszme, hogy a katonai szervezet mellett egy társadalmi szervezetre is szükség van, mely nemzetnevelő munkásságával lehetlenné teszi az 1918-as összeomlás megismétlődését”. Jelképekül az „ősi magyar mitológia szent madarát, a Turult” fogadták el, mely „Attila és honfoglaló Árpád előtt repülve vezette őket biztos diadalra”.⁹⁹ Ezzel alakult meg a „Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nem-

⁹⁵ Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919)*. Naplójegyzetek és okiratok. Szeged, 1923, a szerző kiadása, 283. és 422.; nem meglepő, hogy Horthy és a Nemzeti Hadsereg 1919. novemberi budapesti bevonulását a jobboldali ifjúság akkori sajtója lelkesen üdvözölte. sz.i.: A Nemzeti Hadsereg. *Ifjak Szava*, 1919. november 19. 1.

⁹⁶ M.A.: A Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülése. *Technikus*, 1919/1. 25.; Nem! Nem! Soha! *Technikus*, 1920/3. 87., 90–91.; Az első tíz év története. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1932. február 5. 3–6.; Viczián János: *Diákélet*, i.m. 230.

⁹⁷ Bornemisza Géza műegyetemi hallgató volt, aki a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete egyik alapítójaként és első vezéréként vett részt az ifjúsági mozgalmakban 1919 után. 1935-től a Gömbös-kormány kereskedelemügyi minisztere lett, de későbbi kabinetekben is vállalt tárcát. Mikecz Ödön a MEFHOSZ egyik alapító tagja, később igazságügyi államtitkár, majd miniszter volt, aki az első zsidótörvény előkészítésében vállalt aktív szerepet. Szentpály László is a MEFHOSZ alapító tagja volt, aki az első három évben a szervezet elnöki tisztét is ellátta. Az 1935-ös választásokon került be a Képviselőházba a Nemzeti Egység Pártja színeiben, de aktív szerepet vállalt a Reformnemzedék életrehívásában is. *Országgyűlési Almanach az 1935–1940. évi Országgyűlésről*. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1935, Magyar Távirati Iroda, (a továbbiakban *Ogy. Alm. 1935–1940*) 232., 371.

⁹⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a világháborús frontszolgálatban résztvevő jobboldali egyetemisták tisztai századainak felállítását már a Tanácsköztársaság előtt megkísérelték. Az ifjúság vezetői „nagy elismeréssel” emlékeztek meg elsősorban Friedrich István akkori államtitkár, későbbi miniszterelnök támogatásáról. MOL, P 1358, 1. tétel, 119/1929. A MEFHOSZ levele Friedrich Istvánnak és Bartha Albertnak. Budapest, 1929. január 31.

⁹⁹ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a turulmadár mint szimbólum és az egyetemi zászlóalj nem a Tanácsköztársaság bukása utáni időszakban bukkantak fel először az ifjúsági mozgalmakban. A századfordulót követő években ugyanis az 1898-ban alakult Budapesti Egyetemi Athletikai Club (BEAC) már kezdeményezte ilyen szervezetek felállítását elsősorban a céllövősport fejlesztésére. A BEAC akkori elnöke, Zsitvay Tibor, a Horthy-korszak későbbi igazságügyi minisztere, az egyesület közgyűlésén kijelentette: „Diákok! Kibontottuk a zászlót, nemes és tiszta ideálok zászlaját, sorakozzék alája mindaz, kiben magyar szív dobog. Így leszünk majd igazán készen arra, hogy ha egyszer a *Turul madár* harci sivitása a tettek mezejére szólít, ne csak meghalni

zeti Turul Szövetsége Előkészítő Bizottsága” 1919. augusztus 3-án Budapesten. Éppen azért, mert a szervezet jelen volt a „keresztény-nemzeti” Magyarország születésekor, sőt tevékenyen részt is vett benne, az ekkor megalakuló Turult „minden nagy jobboldali mozgalom bölcsőjének” tekintették tagjai¹⁰⁰, sőt olykor még a vezető jobboldali elit is.

Fontos leszögeznünk, hogy ez a szervezet azért is válhatott a legmeghatározóbbá, mert épp akkor alakult, amikor az ifjúság társadalmi és egyesületi életében egyfajta vákuum keletkezett: a baloldali-liberális egyetemi szervezeteket (mint amilyen a Galilei Kör volt) betiltották, a régi, hagyományos „kebelbeli” egyesületek (például az Egyetemi Kör) pedig nem voltak alkalmasak arra, hogy a születő új korszak szellemében képviseljék a jobboldali, antiszemita és nacionalista hallgatók érdekeit, nézeteit. Hozzá kell tennünk, hogy az új szervezetek alakítását felgyorsította és legitímálta az, hogy az 1919 augusztusában puccsszerűen és román támogatással hatalomra kerülő Friedrich-kormány szeptember végén rendeletileg visszaállította az 1918. október 30. előtti egyesülési és gyülekezési jogot.¹⁰¹

1919 nyarán és őszén az egyetemi zászlóaljok működését, és így már a Turul „előkészületi” időszakát is, súlyos antiszemita jelenségek kísérték. A kortárs Kozma Miklós, aki már az őszirozsás forradalom idején számolt ezzel, a következőképpen ragadta meg ezt a zsidóellenes léghőrt: „A háború alatt fokozatosan nőtt az antiszemita hangulat. Az a körülmény, hogy az összeomlásban és forradalmasításban a zsidóság jelentős és mozgékony része tevékenyen részt vett, fokozta ezt a hangulatot. A katonalegénység rendetlenkedő, garázdálkodó része antiszemita jelszavak alatt rabolt. (...) Ha a Károlyi-kormánynak egyszer vége lesz és nemzeti irányzat következne, akkor mindazok után, amit látok és hallok, itt olyan antiszemitizmus fog elkövetkezni, amilyen Magyarországon még nem volt. Ez olyan tény és adottság, amivel számolni kell.”¹⁰² A kommunista diktatúra utáni napokat Budapesten megélő Gaál Jenő műegyetemi professzor pedig a következőképpen festette le az egyetemi állapotokat az egyik naplóbejegyzésében: „A zsidóság ellen nagy és tevékeny ellenszenv mutatkozik. (...) Bor-

tudjunk királyunkért és hazánkért, de el bírjuk söpörni a föld színéről is azt a vakmerőt, ki Szent István koronájának csak egy drágakövére is fel merészeli emelni szentségtörő kezét és tiszteletet parancsoló sikerrel védelmezi meg ezeréves alkotmányunkat, ha kell, még a poklok kapui ellen is!” *Az egyetemi ifjúság mozgalma. Egyetemi zászlóaljok szervezése.* Budapest, [1905], K.n., 23–24.; Zsitvay Tibor életpályáját lásd részletesen *Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai.* Szerk. Sipos Péter. Budapest, 1999, Palatinus-Ráday Gyűjtemény, 19–44.

¹⁰⁰ Szövetségünk születése és fejlődése a mifológiai Turul szárnyai alatt. In: *Turul Évkönyv. Trianon után XVI-XVII.* Szerk. Kincses Ferenc. Pécs, 1936, Turul Szövetség Pécsi Kerületének Árpád Bajtársi Egyesülete, (a továbbiakban *Turul Évkönyv 1936*) 9–16.; „Keleti magyar”: A „Turul” a magyar világnézet öre. *Új Vetés*, 1940. november, 4–8.; Erdélyi Ernő: *A mi utunk*, i.m. 5.; *Táborozási ügyrend: a bajtársi élettel kapcsolatos egyéb határozatok, szabályok és tudnivalók.* Szerk. Lendvay Béla. Budapest, 1929, Turul Szövetség, 128–129.; *Bevezetés a bajtársi életbe.* Debrecen, 1934, Méhelty Bajtársi Egyesület, 9–10.; *Egyetemi zászlóaljok. Tudományegyetemi rész.* Budapest, 1938, Dér Vilmos kiadása; Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság*, i.m. 74–76.; Viczián János: *Diákélet*, i.m. 305–310.

¹⁰¹ 5084/1919. ME számú rendelet az egyesülési és gyülekezési jogról, 1919. szeptember 30. In: *Magyarországi rendeletek tára* (a továbbiakban MRT) 1919. Budapest, 1919, M. Kir. Belügyminisztérium, 729–730.

¹⁰² Kozma Miklós: *Az összeomlás*, i.m. 52–53., 62–63.

zasztó anyagi és erkölcsi romok mindenfelé. A fiatalság az egyetemi menzában és a műegyetemen veri a zsidó hallgatókat. (...) A nagyobb szabású zsidóüldözés napokig tartott. Annak a főváros sok pontján, de különösen az egyetemek előtt szemtanúja voltam.”¹⁰³

A feljegyzés nemcsak a Tanácsköztársaság bukását követő hetek közhangulatáról és a későbbi korszellemről árulkodik, de visszatükröz egyfajta tanári gondolkodásmódot és magatartásformát is. Gaál professzor ugyanis sem itt, sem másutt nem tesz említést arról, hogy az oktatók közbeléptek volna akkor, amikor a hallgatók „az egyetemi menzában és a műegyetemen verték” a zsidó fiatalokat. Ezt nem csak azért nem tették meg, mert nem volt elég tekintélyük ahhoz, hogy az ilyen atrocitásokat megakadályozzák, hanem azért sem, mert jelentős részük vagy elvi szinten szimpatizált az antiszemita ifjúsággal¹⁰⁴, amit bizonyít az egyetemi oktató tanárelnöki szerepvállalása a Turul valamelyik tagszervezetében, vagy legalábbis közönnyel figyelte ezeket az eseményeket. Ezt sugallja a Magyarországi Cionista Szervezet Friedrich István miniszterelnökhöz 1919. augusztus 22-én intézett beadványa is, mely szerint „az izraelita vallású egyetemi ifjúságot más vallású egyetemi ifjúság csoportja a tudományegyetemen és a műegyetemen az előadások látogatásában és tanulmányaik folytatásában akadályozni akarja, azoknak indexjeit és törzslapjait megsemmisíti”, és „a keresztény ifjúságnak a zsidó ifjúsággal szemben tanúsított ezen magaviselete a műegyetemi és az egyetemi tanári karok tudtával nyilatkozik meg”.¹⁰⁵

Noha meglehetősen ritkán, de ellenpélda is előfordult. Az egyébként zsidó származású Angyal Dávid történészprofesszor a következőket jegyezte fel visszaemlékezésében: „A vizsgai zavarok miatt kínos jelenetnek jutottam központjába az 1919/20-i iskolaév kezdetén. Erre

¹⁰³ Gaál Jenő: *Élmények és tanulságok*. Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat, 553–555. Naplóbejegyzések, 1919. augusztus 5.; az egyetem megnyitása idején uralkodó hangulatra az akkor épp elsőéves Németh László a következőképpen emlékezett vissza: „Pestről, ha jól emlékszem, február végén jöttek az első hírek az egyetem megnyitásáról. Két hathetes félévet vettek tervbe, hogy esztendő ne vesszünk. Azt hiszem, soha nem rohanta meg még annyi diák a kvestúra tájékát. Nagy bajszú bácsik, akiket a harcterek tartottak vissza; s magamfajta bajszatlan emberek a friss érettségijükkel. Az új tányérsapkák s a mellen átvett szalagok is föltűntek, amelyek közt nem ismertem ki magam.” Németh László: *Homályból homályba*. I. köt. Budapest, 1977, Magvető, 188.

¹⁰⁴ Varga Zsigmond, a debreceni egyetem 1933/34. tanévi rektora a következőképpen fogalmazott a diáktüntetések kapcsán: „Am ha meg is értem és rokonszenvvel kísérem is elvi keretek között (!) az ifjúság megmozdulását, semmiképpen sem tudom helyeselni azt szeretetlen, túlzó, rendbontó kitöréseiben. Sőt a legsúlyosabban elítélem, ha sport és taktika válik belőle, és mellest azért is rendeztetik, hogy közben rohanjon az idő, és minél kevesebb energiát kelljen komoly munkára fordítani.” Varga Zsigmond: Rectori beszámoló jelentés a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1933/34. tanévi állapotáról és működéséről. *EÉvk.*, 1933/34. 101–105.

¹⁰⁵ A Magyarországi Cionista Szervezet beadványa Friedrich miniszterelnökhöz (1919. augusztus 22.). In: *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. I. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921*. Szerk. Nemes Dezső. Budapest, 1956, Szikra, 123–125.; vö. Bárány Ferenc: i.m. 48–49.; azonban nem csak az antiszemitizmus volt az egyetemi ifjúság közvetlenül háború utáni mentalitásának jellemzője. Rejtő Sándor műegyetemi rektor például a következőket jegyezte meg: „A tanév kezdetén sajnos tapasztaltam, hogy hallgatóink nem kis része a szolgálakkal, sőt a tisztviselőkkel szemben is önkényesen jár el; amidőn emiatt kérdőre vontam őket, tettük helytelen voltát azonnal belátták, mentségül pedig azt hozták fel, hogy a sokévi hadifogságban, vagy a sokévi harctéri szolgálatban kedélyük annyira elfásult s idegzetük annyira zabolátlan lett, hogy a feszélyező rendbe nehezen tudnak beletörődni.” Rejtő Sándor lelépő rector magnificus beszámoló beszéde az 1920/21. tanévről. In: *A M. Kir. József-Műegyetem 1921/22. tanévének megnyitásakor 1921. szeptember hó 25-én tartott beszédek*. Budapest, 1922, Pátria, 11–13. (a műegyetemi évkönyvek a továbbiakban *BMEÉ*).

az iskolai évre is megválasztottak dékánnak. Mint ilyennek elnökölnöm kellett egy doktori vizsgán. A jelölt zsidó volt. De meg kell róla jegyeznem, hogy disszertációját már a proletárdiktatúra előtt elfogadták a tanárok. De ő szóbelire nem akart jelentkezni a diktatúra idején. Most jelentkezett. (...) A vizsga megkezdődött. Egyszerre a hallgatók számára nyitva maradt ajtón át berohant több fiatalember, egy vezérlő ifjú szavára hallgatva. A fiatalok hátulról megfogták a jelölt vállát, fel akarták emelni és kivinni a teremből. Erre én felpattantam és legerélyesebb hangon követeltem, hogy a zavargók távozzanak: »Ha nem távoznak« – mondtam – »rendőröket hívatok.« Az ifjú vitézeket meglepte a váratlan erély s kis habozás után elhagyták a termet.»¹⁰⁶

Sokat sejtet a tanári közönről a numerus clausus törvényerőre emelő miniszterelnök, majd az aktív politizálástól egy időre visszavonuló és oktatói feladatokat vállaló Teleki Pál esete is. 1927 őszén éppen szigorlatoztatott, mikor az egyetemi bajtársi szervezetek egyik antiszemita diáktüntetése kipattant. Egyik magántanára besietett Telekihez, és kérte, hogy függesse fel a vizsgáztatást, mert „az ajtó előtt nagy zajongás van”, mire a gróf – állítólag – azt mondta, hogy a diákok „most úgyszólván a tengerről felelnek, és így ez a zajongás megfelel a tenger mormolásának”, és folytatta a szigorlatoztatást. A történet hiteléből levon, hogy a politikai ellenfél, a liberális Pakots József számolt be róla egy interpellációja alkalmával a Képviselőházban, bár igaz az is, hogy Teleki ezt nem cáfolta meg.¹⁰⁷ Továbbá jelzi a Teleki és az egyetemi bajtársi egyesületek közötti jó viszonyt az is, hogy a numerus clausus módosításának tárgyalásakor a gróf megvédte az ő miniszterelnöksége alatt elfogadott eredeti törvényt és a mellette tüntető ifjúságot, továbbá épp ő volt az, aki a jobboldali ifjúsági szervezetek memorandumát a Felsőház elé vitte, melyben tiltakoztak az új szabályozás ellen. Az egyetemi verekedéseket egyébként ő is „nagyon, abszolúte elítélendő, sőt megvetendő eseményeknek” tartotta, és úgy vélte, mint többen mások, hogy azok „külső uszításra” történtek. A módosítás vitájában elmondott felsőházi beszédei mutatják azt, hogy szimpatizált az egyetemi ifjúság követeléseivel.¹⁰⁸

Ennek és az erősen antiszemita egyetemi közhangulatnak volt az eredménye az ún. „zsidómentes szemeszter” 1919/20-ban. Ekkor az egyetemi zászlóalj a főváros felsőoktatási intézményeiben fakultásonként „igazoló bizottságokat” állítottak fel, melyek keretei 1919 decemberében alakultak ki. Eszerint az eljárásokat „az egyetemi és főiskolai karhatalomnak” az a része végezte, mely „mindjárt a proletárdiktatúra megbukása után sokszor súlyos nehézségekkel küzdve, a román megszálló csapatoktól üldözötten állott fegyverbe az ország védel-

¹⁰⁶ Angyal Dávid: *Emlékezések*. London, 1971, Szepsi Csombor Kör, 137–138.

¹⁰⁷ Pakots interpellációját lásd *KN 1927–1931*. VII. köt. (1927. november 23.) 58–61.

¹⁰⁸ Lásd *Teleki Pál. Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk. Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris, 188–205. Idézet a 193. oldalon.

mére és a belső rend biztosítására”. Működésük célja az volt, hogy egyetemeken „mind vizsgákra és szigorlatokra, mind beiratkozásra csak azok bocsáttassanak, akiknek nemzethűségét, magyarságát és törvénytiszteletét” az igazoló bizottságok „garantálták”, így csak az ő engedélyükkel lehetett hallgatókat felvenni az egyetemre, és működésüket a zsidó fiatalok ellen használták fel. Ezek az „igazoltatások” a későbbiek folyamán is léteztek, és a Horthy-korszak diákmegmozdulásainak jellegzetes és legenyhébb módszerei közé tartoztak.¹⁰⁹

Ezeknek az igazoló bizottságoknak a legfőbb irányítója Törös Sándor volt, aki Bánsághy (Velcsov) György mellett döntő szerepet vállalt a Turul Szövetség létrehozásában is, és 1920 nyarán az első nyolc tagszervezet egyikének, a református teológushallgatók Bocskai Bajtársi Egyesületének vezére lett. Noha a későbbiekben eltűnt a Turul életéből, 1934-ben, az egyetemi zászlóalj megalakításának tizenötödik évfordulóján úgy emlékeztek meg róla, hogy „az ifjúság ünnepelet lánglelkű szónoka”, „férfias, határozott egyéniség” volt, akiben „minden kellemeg volt ahhoz, hogy a Turul alapító elnöke legyen”.¹¹⁰ Törös már a Tanácsköztársaság ideje alatt is aktívan részt vett a jobboldali diákok ellenforradalmi szervezkedéseiben: „Ha szólásra emelkedett azokon a titkos gyűléseken, amelyet az ellenforradalmár fiatalok a vörös téboly idején tartottak” – írta róla a *Bajtárs* 1934 decemberében –, „már pusztán jelenléte is lelkesítőleg hatott. Ő volt a lelke és mozgatója minden ifjúsági megmozdulásnak. Hatását rendkívül fokozta az a körülmény, hogy szavai nemcsak a szívhez, hanem az elméhez is szóltak. Nem üres frázisokat puffogtatott és nem másoktól követelte a cselekvést, hanem beszédeiben maga mutatta meg az utat, amelyen a magyar ifjúságnak haladnia kell.” Törös egyébként „fojtogató undorral” emlékezett vissza a Tanácsköztársaság időszakára, melynek végét börtönben töltötte. 1919. augusztus 1-je után Tudományegyetemi Csendőrzászlóalj, majd az Ifjúsági Bizottság vezetője lett, és az ő „aláírása nélkül senkit sem vettek fel az egyetemre”. Az ő személyes és az igazoló bizottság rendkívüli hatalmát a következőképpen ecsetelte a *Bajtárs*: „A bizottság helyiségében megjelent keresztfiával egy volt tábornok, Törös Sándor az indexet átvéve önkéntelenül is az ablak felé tartotta s akkor látta, hogy a vallás rovat ki van vakarva és ev. ref. van beírva. A hadnagyi uniformisban levő Törös magából kikelve pattant fel helyéről s ordított rá a tábornokra: »szégyellje magát Tábornok úr, hogy egy indexhamisítót protezsál«. A tábornok keresztfiával megszégyenülten kotródott el az egyetemről.” A történet nyilvánvalóan toposz, tehát nem mentes az utólagos szépítéstől és túlzásoktól, ugyanis az antiszemita közhangulat és az igazoló bizottság egyetemi hatalma, illetve befolyására ellenére is

¹⁰⁹ Erdélyi Ernő: *A mi utunk*, i.m. 6.; *Bevezetés a bajtársi életbe*, i.m. 10.; A Tudományegyetemi hallgatók állásfoglalása. *Technikus*, 1920/2. 55.; az igazoló bizottságokról is szólt az egyébként zsidó származású Pető Sándor, a Nemzeti Demokrata Párt képviselője a numerus clausus 1920. szeptemberi tárgyalásán, élesen elítélve azok tevékenységét. Lásd *NN 1920–1922*. V. köt. (1920. szeptember 3.) 190–195.

¹¹⁰ Horthy Miklós és a Turul. *Bajtárs*, 1934. november 25. 3–4.

nehezen hihető, hogy egy hadnagy ilyen magatartást engedett volna meg egy tábornoki rangú felettesével szemben.¹¹¹

Az igazoló bizottságok, az egyetemi karhatalmak és bajtársi egyesületek szervezése mellett megindult a múlt hibáinak feltárása és a jövő feladatainak keresése is. Ebből a szempontból érdekes a Gömbös-kormány későbbi miniszterének, az ekkor még műegyetemi hallgató Bornemisza Géának 1919 végén megjelent programadó cikke, mely tulajdonképpen felhívás volt a Műegyetem hallgatósága felé azért, hogy „rövidesen alakítsa meg azt az egyesületét, mely tömöríti magában a keresztény, nemzeti szellemben nevelt ifjúság egészét”. Bornemisza szerint a jövő diákmozgalmának „két hatalmas föladatot kell megoldania: az egyik a diákság gazdasági helyzetének javítása, a másik az ifjúságnak olyan kompakt egésszé forrasztása, amelyet a faji öntudat, nemzeti cél és kötelesség tart együtt”, tehát az új ifjúsági szervezetek legfontosabb feladatának anyagi jólét biztosítását és a társadalmi szervezést, illetve ezzel összefüggésben az „önnevelést” tekintette. Az antiszemita közhangulat mellett ezt a gondolatot tekinthetjük a szerveződő bajtársi egyesületek egyik legfontosabb alapjának. Utalnunk kell ugyanakkor arra is, hogy a formálódó Horthy-rendszer kezdetén ezek a nézetek teljesen összecsengtek a fajvédők (Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Zsilinszky Endre stb.) nézeteivel, akik ekkor elsősorban a Magyar Országos Véderő Egyesületben, illetve az Ébredő Magyarok Egyesületében fogalmaztak meg hasonló gondolatokat.¹¹²

Az 1919/20 során kialakuló, majd megszilárduló új jobboldali rendszer szempontjából ezek a szervezetek nélkülözhetetlenek voltak: komoly szolgálatot tettek a Tanácsköztársaság utáni „rendcsinálásban”, segítettek nemcsak az egyetemek, hanem a közigazgatási intézmények, minisztériumok elsősorban kommunista érzelmű hallgatóktól, oktatóktól, alkalmazottaktól való „megtisztításában”, és – ismét Antal István szavaival élve – általában „igen nagy szerepet vittek az akkori »közrend« biztosítása körül”.¹¹³ Éppen ezért a Friedrich-kormány anyagilag is támogatta a működésüket¹¹⁴, és a Horthy-korszak vezető jobboldali politikai elitje később sem felejtette el a tevékenységüket. Ezt Bozsik Pál, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának politikusa nyíltan ki is mondta 1920 áprilisában egyik interpellációja alkalmával. Szerinte „a bolsevizmus ellen itt Budapesten úgyszólván az egyetemi ifjúság köréből került ki mindenféle akció”, és bár „néha-néha a maguk fiatalos temperamentumával egyes kilendüléseket meg is engedtek maguknak, mindig ott voltak, ahol jó irányban kellett cselekedni”. „Aligha tévedek, amikor azt állítom” – jelentette ki –, hogy „az egyetemi keresztény ifjú-

¹¹¹ Krónikás: „Isten kegyelméből én ringattam a Turul bölcsőjét”. Törös Sándor, a Turul első elnökének és alapító primus szenátorának visszaemlékezései. *Bajtárs*, 1934. december 20. 3–4.

¹¹² B.G. (Bornemisza Géza): A jövő ifjúsága. *Technikus*, 1919/1. 22–25.

¹¹³ *Antal István emlékiratai*, i.m. 369.

¹¹⁴ MOL, K 27, 1919. augusztus 20-i ülés, 7. napirend.

ság nélkül az első keresztényirányzatú kormány aligha tudott volna megalakulni”.¹¹⁵ Tömböly Dénes államtitkár a kultusztárca költségvetésének előterjesztésekor még 20 évvel később, 1940 novemberében is így emlékezett ezekre a szervezetekre: „1919/20-ban, azt lehet mondani, egyetlen olyan szervezet volt, amelyre a nemzeti Magyarország mindenkor, minden körülmények között bizton számíthatott, amelyre a nemzeti eszmék harcosa nyugodtan támaszkodhatott, s amely szervezet a magyar nemzeti és keresztény eszméktől soha egy jottányira el nem távolodott” – ez a tudományegyetemi és műegyetemi csendőrzászlóalj volt, majd az ezekből életre kelt bajtársi szövetségek.¹¹⁶

Nem véletlen az sem, hogy a magyar kormány csak 1921 nyarán, a trianoni béke törvénybe iktatása miatt döntött az egyetemi zászlóaljok, a „legmegbízhatóbbaknak bizonyuló” karhatalom feloszlata mellett, de úgy, hogy ezek mégis „valamilyen elfogadható formában továbbra is fenntartassanak”. Ezért a tagokat be akarták sorolni a különböző egyetemi sportegyesületekbe, internátusi elhelyezést kaptak, és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tervbe vette külön ösztöndíj folyósítását is számukra. Ezzel a tipikus „konszolidációs” lépéssel a kormány szorosabb ellenőrzés alá akarta vonni ezeket a szervezeteket.¹¹⁷

2.3.1. Célok, szervezeti keretek és szokásrend

A Turul előkészítő bizottsága közel egy évig, egészen 1920 júliusáig folytatta a munkáját, amikor megalakult az első nyolc egyetemi bajtársi egyesület a budapesti felsőoktatási intézményekben. Ezek a következők voltak (zárójelben az első vezérük nevével):

- a jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesülete (Bercsy Lajos),
- az orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesülete (Velcsov György),
- a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesülete (Gábor Géza),
- a gyógyszerészek Rákóczi Bajtársi Egyesülete (Dávid Endre),
- az állatorvosok Lehel Bajtársi Egyesülete (Koszó György),
- a képzőművészek Székely Bertalan Bajtársi Egyesülete (Fóris József),
- a református teológushallgatók Bocskai Bajtársi Egyesülete (Tőrös Sándor) és
- az iparművészek Körösfői Bajtársi Egyesülete (Klausz Gyula).¹¹⁸

Ezek – hasonlóan a korábbi karhatalmi zászlóaljakhoz – fakultásonként külön-külön szerveződtek, és ahol lehetett, a tudományágra jellemző nevet kaptak (például a joghallgatók Turul-szervezetét Werbőczy Bajtársi Egyesületnek nevezték). Ugyanezeket a neveket használták

¹¹⁵ Lásd 84. jegyzet.

¹¹⁶ Tömböly államtitkár elfogultsága érthető, hiszen maga is egy bajtársi szervezet, a műegyetemi Hungária tagja volt. *KN 1939–1944*. VIII. köt. (1940. november 21.) 698–699.

¹¹⁷ MOL, K 27, 1921. augusztus 5-i ülés, 28. napirend; A minisztertanács adatai szerint az egyetemi zászlóaljaknak ekkor még mintegy 1500 tagjuk volt.

¹¹⁸ Horthy Miklós és a Turul. *Bajtárs*, 1934. november 25. 3–4.

a vidéki egyetemek (Debrecen, majd Szeged és Pécs) megfelelő karain is. A tagegyesületek tevékenységének koordinálására a szövetség külön testületet hozott létre, előbb Attila Bajtársi Egyesület, majd „kerületi vezérség” elnevezéssel, melynek fő feladata a vidéki tagszervezetek irányítása mellett a budapesti országos központ utasításainak végrehajtása volt.¹¹⁹ Az első bajtársi egyesületek megalakulásával az előkészítő bizottság tulajdonképpen befejezte működését, és az 1921. január 25-i közgyűléstől kezdve már a Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nemzeti Turul Szövetsége elnevezést használták. A szervezet 1924 novemberében újabb névváltozáson esett át, és ekkortól az „alcíme” a Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központja lett, mellyel a Turul irányadó, vezető jellegét kívánták kihangsúlyozni a bevezetőben már említett rokonszervezetekkel (a műegyetemi Hungáriával, a rövid életű, keresztényszocialista jellegű Centrummal, a katolikus Foederatio Emericánával, illetve később, 1927-ben alakult legitimista Szent István Bajtársi Szövetséggel) szemben.¹²⁰

Érdekes és fontos, hogy bár a Turul egyetemi szervezet is volt, nem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, hanem a Belügyminisztérium láttamozta az alapszabályait. Az 1922-ben kiadott kormányrendeletnek megfelelően felépülő alapszabályokban fektették le többek között a Turul Szövetség szervezeti felépítését, a tagok jogait és kötelességeit, az ügyvitelt és alapvető céljait, melyek a következők voltak:

- a) „A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók az egyetemeken és főiskolákon, valamint szakiskolákon végzetteknek megszervezése keresztény nemzeti érzés és hazaszeretet jegyében”
- b) „A Szövetség tagjainak tanulmányi, kulturális, gazdasági és szociális kérdések megoldása és biztosítása”
- c) „A Turul-ház, illetőleg a Szövetség kebelébe tartozó bajtársi egyesületek házainak felállítása”
- d) „A Szövetség tagjainak jólétét elősegítő üzemek és vállalkozások felállítása”
- e) „A magyar ifjúsági testnevelés ápolása, lövészet, cserkészzet, vívás, stb. keretében”
- f) „A széthúzó magyar társadalomnak, a magyar nemzetnek a bajtársi eszmén keresztül való összeforrasztása”
- g) „A magyarral rokonnépek kulturájának ismertetése és a rokonszenv fenntartása.”¹²¹

¹¹⁹ A Turul Szövetség vidéki szervezeteire lásd Tóth Pál Péter: *Metszéspontok*, i.m. 32–42.; Rozs András: *A Turul Szövetség szervezete Pécsen, 1923–1945*. In: *A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Szerk. Szita László. Pécs, 1989, BML, 171–189.; Devich Andor: *A szegedi tudományegyetem története 1921–1944. I.* Szeged, 1990, JATE Kiadó, 252–265.; Kerepeszki Róbert: *Adalékok a Turul Szövetség szolnoki kerületének megalakulásának körülményeihez. Jászkunság*, 2008/1. 161–169.

¹²⁰ *Táborozási ügyrend*, i.m. 135–138.; *Bevezetés a bajtársi életbe*, i.m. 11–12.

¹²¹ *Turul alapszabályzat*, i.m. 3, 29.; 77.000/1922. BM számú rendelet az egyesületi alapszabályok általános kellékeiről, 1922. május 22. MRT, 1922. 233–240.

Az alapszabályokban megfogalmazott általános célokon kívül természetesen a szervezetnek mindig voltak konkrétabb, az aktuális politikai-társadalmi helyzethez igazított törekvései is, melyek gyakran megjelentek a Turul-sajtóban. Így szinte minden év márciusában, az 1848-as forradalom mintájára a szövetség is kiadta a lapjaiban a maga 12 pontját. Érdeemes példaként összevetni a gazdasági válság légkörében íródott 1933-as és az általános jobbratolódást jól szemléltető 1938-as 12 pontot, mert ezekből kitűnnek a Turul aktuális céljai, vagyis az, hogy épp mi foglalkoztatta a bajtársi egyesületek tagságát.¹²²

1933. márciusi 12 pont	1938. márciusi 12 pont
1. Állandó küzdelmet elszakított területeink visszaszerzéséért, nemzetközi egyenjogúságunk helyreállításáért, az öncélú nemzeti állam erősítéséért.	1. Kívánjuk az állandó küzdelmet elszakított területeink visszaszerzéséért, nemzetközi egyenjogúságunk helyreállításáért.
2. Az országhatáron belül a magyarság egyenjogúsítását a minden pozíciót elfoglaló idegenekkel, valamint kétévénként összeállítandó statisztikát szabadfoglalkozásokban elhelyezkedett zsidóság számarányáról.	2. Kívánjuk a trianoni békeparancsot becikkelyező törvénynek a magyar törvénytárból való törlését.
3. Az álláshalmazások azonnali megszüntetését úgy a közintézményeknél, mint a magánvállalatoknál és a hatvanadik életévet betöltöttek nyugdíjazását. ¹²³	3. Kívánjuk az idegen uralom alatt élő magyar testvéreink erélyes jogi és gazdasági érdekvédelmét, a világ minden tája felé szétűzött magyarokkal állandó kulturális kapcsolatok megteremtését, minden idegenbe szakadt magyar számon tartását.
4. Új életpályák megnyitását a diplomás fiatalság előtt és a magánvállalati fontosabb pozíciók diplomához való kötését.	4. Kívánjuk a magyar ifjúság katonás erkölcsben és szellemben való nevelését, ennek érdekében az általános kötelező nemzeti munkaszolgálat bevezetését. ¹²⁴
5. Mindennemű szellemi munkaterületen a legkisebb és legnagyobb fizetés megállapítását és a munkaidő maximálását.	5. Kívánjuk a magyar faj egészségvédelmének intézményes megszervezését, fokozottabb család- és gyermekvédelmet, kérélnhetetlen harcot az egyke ellen.
6. A nagybirtok megszüntetését és egészségesebb birtokeloszlási politikát. A bérbeadott birtokok állami megváltását és kisembereknek való juttatását tervszerű telepítési program keretében.	6. Kívánjuk a zsidóság fajai kisebbséggé nyilvánítását, a fajjá nyilvánított zsidósággal vegyes házasságok megszüntetését, a zsidók névmagyarosításának megtiltását, az általános numerus clausus bevezetését.
7. A termelés egységes irányítását és ebből a célból megfelelő vezetők képzését. Ugyanúgy az egységes megszervezését.	7. Kívánjuk az idegenek, elsősorban a zsidóság bevándorlásának megszüntetését a magyar állampolgársággal nem rendelkező idegenek azonnali kiutasítását.
8. A bankok és a nagyvállalatok fokozott ellenőrzését, a tiszttára spekuláción alapuló üzletágak megszüntetését.	8. Kívánjuk a sajátos magyar léleknek megfelelő kultúrpolitikát, az erkölcstelen és nemzeti szempontból káros irodalmi termékek, filmek, színdarabok és művészeti alkotások legszigorúbb kritikai ellenőrzését, a magyar nemzet és faj érdekeit veszélyeztető lapok azonnali betiltását, a sajtókamara felállítását.
9. Bankok, nagyvállalatok és nagyüzemek kötelezését arra, hogy megfelelő tisztviselői és munkásjóléti intézményeket létesítsenek.	9. Kívánjuk az általános titkos választójogot, az aktív választójog korhatárának 24, a passzív választójog korhatárának 26 évben való megállapítását.
10. Kötelező tisztviselő- és munkásszervezetek (korporációk) felállítását, melyek azok hivatalos képviselőit látnák el.	10. Kívánjuk az igazságos vagyon- és jövedelemelosztást, a szellemi és fizikai munkaterületen a fizetés, jövedelem alsó és felső határának megállapítását, a tőke és munka gazdasági tényezők egyenlővé tételét, a kartelek, bankok, iparvállalatok szigorú állami ellenőrzését, a hadiipar államosítását, a köz érdekeit sértő magántulajdon kisajátítását.

¹²² Mit kíván a magyar ifjúság? *Bajtárs*, 1933. március, 5.; Mit kíván a Turul ifjúság március 15-én? *Bajtárs*, 1938. március, 2.

¹²³ Az „álláshalmazások” megszüntetése, azaz annak elérése, hogy a mindenki csak egy jövedelemmel rendelkezzen, és ezáltal a munkanélküli diplomásokat álláshoz jutassák, főként a világgazdasági válság miatt vált a Turul egyik központi követelésévé. Lásd Acsay László: Az álláshalmazás és az ifjúság. *Magyar Szemle*, 1932. XIV. köt. 3. (55.) szám, 255–263.

¹²⁴ A Turul által szorgalmazott munkaszolgálatról és munkatáborokról a későbbiekben, külön fejezetben még részletesebben szólunk. Lásd a 2.4.5. fejezetet.

11. Adó- és kölcsönpolitikával a magyar gazda, iparos és kereskedő támogatását és a nem magyar, keleti beszivárgott egzisztenciák megsemmisítését.

11. Kívánjuk a teljes, nemzeti érdekű földbirtokreformot, a nagybirtokok területének erőteljes csökkentését, a hitbizományi rendszer megszüntetését, hatalmas, az egész országra kiterjedő telepítési akció megindítását, mely a latifundiumok végeláthatatlan területeit, a nemzetiségek által előzőnlött tájainkat szintisza magyarok százezreivel népesíti be.

12. Közép- és főiskolai oktatásunk gyökeres átszervezését. Az új időknek megfelelő új egyetemet.

12. Kívánjuk a közép- és felsőoktatásunk gyökeres átszervezését, a progresszív tandíjrendszer bevezetését, a vizsga- és egyéb díjak minimumra való leszállítását, a numerus clausus legszigorúbb betartását, a külföldi zsidó diplomák nosztrifikálásának megszüntetését.

Mindkét példában első helyeken szerepeltek (1. és 2. pontok), és éppen ezért is a Turul legfontosabb célkitűzései közé tartoztak, a Trianonnal és a revízióval kapcsolatos követelések. Ez 1938-ban kiegészült a határon túli magyarok kisebbségvédelmének kérdésével. Nem véletlen, hogy 1933-ban a pontok többsége (összesen hét) foglalkozott a munkalehetőségek és a fizetések biztosításával, valamint a magyar gazdaság (ipar, mezőgazdaság és birtokpolitika) problémáival, illetve a munkavállalók védelmével (3–7. és 10–11. pontok). Ebben az időszakban Magyarországon még éreztette hatását a gazdasági világválság, és mindennapos életérzés lett a létbizonytalanság, ami a fiatalságot még súlyosabban érintette, hiszen jelentős részüknek esélye sem volt az elhelyezkedésre. Ugyanebből a felfogásból adódott, hogy 1933-ban két pont is (8. és 9.) a bankok és a nagyvállalatok ellenőrzéséről szolt. Érthető, hogy amikor a gazdasági recesszió már elmúlt, ezek a kérdések is háttérbe szorultak a Turul céljai között, és már csak két, bár a korábbiaknál részletesebb pont (10. és 11.) foglalkozott ezzel. Fontos körülmény lehetett az is, hogy az 1938-as 12 pont tíz nappal az 1 milliárd pengős, hadiipari és infrastrukturális fejlesztéseket tartalmazó győri program meghirdetése után jelent meg, noha ennek a gazdaságélénkítő tervnek a hatásait még nem láthatták előre.¹²⁵

Érdekes, hogy az 1933-as követelések között csak egy olyat találunk, mely a zsidósággal foglalkozik, ez is csak az elhelyezkedésükkel kapcsolatos statisztikák összeállítását követelte (2. pont). Ezzel szemben 1938-ban már több antiszemita, pontosabban fajvédelmi pont is megfogalmazódott, és kétszer is előfordult a numerus clausus követelése (előbb „általános”, majd oktatási formában). Ez az ország általános jobbrtolódásának és az első zsidótörvény betervezésének idején nem meglepő, ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy a magyar faj és „lélek” védelmét nemcsak a zsidósággal szemben tartották fontosnak, hanem más nációkkal szemben is, amiről a későbbiekben még szó lesz.

¹²⁵ Ennek ellenére a győri program kifejezetten kedvező fogadtatásra talált a bajtársi sajtóban. Például a debreceni tanítóképzősök Maróthy Bajtársi Egyesületének lapja, a *Tiszavirág* a következőképpen üdvözölte a tervet: „Magyar testvéreim! A miniszterelnök megadta a magyar életnek a helyes irányt, segíteni akar bennünket, keresztényen, magyar ifjúságot, bizzunk benne, álljunk mellé, mert a nemzetépítő nehéz munkájában szüksége van minden, keresztényeni, nemzeti és szociális szempontokat szem előtt tartó magyar ifjúra.” Kovács István: A győri beszéd hatása a sajtóban. *Tiszavirág*, 1938. február-március, 1–2.

Érdekes új elemként jelent meg az 1938-as pontok között az általános és titkos választójog követelése (9. pont). Ez sem véletlenül, ugyanis épp 1938 tavaszán kezdte el tárgyalni a magyar politika a Darányi-kormány választójogi törvényjavaslatát, melyről komoly viták bontakoztak ki a közéletben is. A kérdés kapcsán a Turul Szövetség is kialakította álláspontját, és 1938 márciusában a budapesti kerület tagjainak kívánságára választójogi ankétot rendezett, ahol a jelenlévők 18 pontba foglalták össze a véleményüket, aminek a fő tartalmi elemei a következők voltak:

- Bonyolult és drága a kétféle, a vidéken nyílt és a törvényhatósági városokban titkos választási eljárás.
- Igazságtalan a választójogi korhatár felemelése.
- A mezőgazdasági munkásság helybenlakását egy évben állapítsák meg.
- Elégséges a négy elemi elvégzése is és szükségtelen a vagyoni cenzus.
- „A sajtó útján elkövetett rágalmozás és hitfelekezet elleni izgatás bűncselekményeinek kizáró okként való felvétele lehetetlen addig, amíg a magyar faj öntudatra ébresztése érdekében a zsidóságról mondott bírálat izgatást képez.”
- Kizárandók a parlament mindkét házából a szabadkőművesek, kommunisták és akik a forradalomban részt vettek.¹²⁶

Ezeket kívül elvként fogalmazták meg, hogy a Turul egyértelműen az általánosság és a titkosság mellett száll síkra. Emiatt élesen szembekerült azokkal a politikusokkal, akik ezt elvetették, így a közismerten demokráciaellenes (de nem parlamentarizmus-ellenes!) korábbi miniszterelnökkel, gróf Bethlen Istvánnal is.¹²⁷

Mindkét példában közös az, hogy az oktatási reform követelésével fejeződtek be, tehát „az új időknek megfelelő új egyetem” is fontos részét képezte a Turul célkitűzéseinek. Ugyanakkor lehetetlen nem észrevenni Gömbös Gyula politikájának és programjának, a 95 pontos

¹²⁶ Turul és a választójog. *Új Vetés*, 1938. március, 5.

¹²⁷ Natkó Gyula, a debreceni jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesületének vezére még nyílt levelet is fogalmazott az egykori kormányfőnek 1938. március 15-én, melyben a következőképpen foglalta össze a Turul állásfoglalását: „Nemcsak nemzeti ügyet, de általános emberi haladást szolgál az az ember, aki ma a legegységesebb és legnékülözhetetlenebb politikai szabadságjognak, az észszerű és kötöttség nélküli titkos választójognak feltétlen megvalósítása mellett száll síkra. (...) Gróf Bethlen István szerint a közép-európai demokrácia a háború után csődöt mondott. Ez azonban nem jogosíthatja fel Bethlent, hogy a legegységesebb polgárjogok elvetését javasolja. Bethlen szerint a demokrácia osztályharcot, proletárruralmat, végül diktatúrát eredményezett. Mindez pedig a »választói jog radikális kiterjesztésének a következménye«. Azonban Bethlen nem tud feleletet adni arra vonatkozólag, hogy milyen fejleményei lehetnek a titkos választójog radikális elodázásának és ha lehetnek szerencsétlen konzekvenciái, ezekért ki fogja vállalni a felelősséget a történelem ítélőszéke előtt? Bethlen idegesen hadakozik az ellen, hogy »a politikai téren analfabéta proletártömegek váljanak a magyar politikai életben hatalommá«. Bethlen István volt azonban az, aki mindezt egy lépést sem tett az analfabéta tömegek politikai felemelése érdekében s aki azt sem átalotta kijelenteni, hogy az 1920-as földreformot is csak azért nem gáncsolta el, mert ezzel akarta levezetni a háború után felgyülemlt elégedetlenséget. (...) A titkos választójog az a politikai biztosítóintézmény, amely elejét veszi minden forradalomnak és a kalandorpolitikának. Nagyobb és tervszerűbb dolog a forradalmakat megelőzni és szociális intézkedésekkel már csírájukban elfojtani, mint rendszertől uton véglegesen elintéztetnek gondolni az esetleges kilengéseket.” Natkó Gyula: *Titkos választójog vagy forradalom? Nyílt levél Bethlen István grófhhoz (1938. március 15.) Új Vetés*, 1938. március, 3–5.

Nemzeti Munkatervnek a nyomait az 1933-as követeléseken: már rögtön az első pontban megjelent a kormányfő által is gyakran hangoztatott, noha pontosabban nem meghatározott „öncélú nemzeti állam” gondolata, a tizedikben pedig az olasz mintára szorgalmazott korporációk követelése. Feltűnő ugyanakkor az is, hogy az 1938-as pontokat részletesebben kifejtették. Összegezve megállapítható, hogy a Turul tagjai az általános céljai mellett mindig megfogalmazták az aktuális politikai-társadalmi-gazdasági helyzethez igazított törekvéseiket is, melyek természetesen a saját világnézetükből fakadtak. Ebből következik, hogy a szervezet mindig komolyan figyelemmel kísérte az országgal kapcsolatos eseményeket.¹²⁸

A Turulra jellemző volt, hogy mind tagjainak, mind tisztviselőinek régies hangzású neveket adott, akiknek a jogait szintén az 1926-ban elfogadott alapszabályok rögzítették. A szövetségbe belépő új tagok először ún. *daruk* voltak, akik annak az egyetemi karnak a rendes, vagy rendkívüli hallgatói lehettek, amely mellett a bajtársi egyesület működött. A daruk a közgyűléseken nem rendelkeztek szavazati- és szólási joggal sem, tisztségekre nem voltak választhatók. A három féléves próbaidő után egy szigorú daruvizsga¹²⁹ után lehettek a szervezet teljes jogú tagjai, azaz *leventék*¹³⁰, akik megkapták szavazati- és szólási jogot, a tisztségre nemcsak választhatók lettek, hanem kötelesek is voltak elvállalni azt a pozíciót, amelyre a gyűléseken megválasztották őket. Az 1930-as években már egyre nagyobb szerep jutott az ún. „öreguraknak”, a *dominusoknak*, akik a diploma megszerzése után, az életbe kerülve, munkát vállalva is megtartották a Turul-tagságot és aktívan részt vettek a szervezet életében, irányításában, tevékenységében. Igazából reprezentatív szerepe volt a *patronusoknak*, a „védőuraknak”, akik eredetileg az egyesületek egyetemi tanár tagjai voltak, később ugyanezt az elnevezést kapták a

¹²⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy 1938-ban a számszerű 12 pont mellett más követeléseket is közölt a Turul-sajtó. Például: „Kívánjuk, hogy magyar katedrán ne taníthasson olyan tanár, aki nem áll a keresztény és mindenek felett magyar világnézet alapján”. Végül kimondták: „Egy olyan gerinces, öntudatos, magyar ifjúság felnevelését kívánjuk, mely szembe tud fordulni hazájának minden külső és belső ellenségével, mely sajátos magyar élet-szemléletével meg tudja teremteni azt a rendszert, amely egyenlő mértékkel oszt szét jogot, kötelességet és földi javat, hogy eljőjön végre a mi országunk, a nemzeti nagy Magyarország, mely valóban, kik érte véreztek, a magyarok hazája lesz.” Más évek 12 pontjaira lásd például A Turul Szövetség márciusi 12 pontja. *Ébredés*, 1937. március, 3–4. Ebben a következő követelések fogalmazódtak meg csak felsorolva: 1) fegyverkezési egyenjogúság és Trianon revíziója; 2) a magyar kisebbség védelme; 3) „fajvédelmi” törvény (a zsidóság fajjá nyilvánítása); 4) munkaalkotmány (szociális és munkavállalókat védő intézkedések); 5) az egyetemisták nemzeti munkaszolgálatára; 6) ifjúságvédelem; 7) igazságos adózás; 8) a mezőgazdaság és a bankok „nacionalizálása”; 9) parlamentarizmus reformja (népképviseleti demokrácia, választójog); 10) családvédelem; 11) baloldali pártok feloszlata (!), 12) harc a bolsevizmus ellen. Jól látható, hogy ezek a pontok mintegy átmenetet képeznek az 1933-as és 1938-as követelések között.

¹²⁹ Az 1930-as évek végére kialakult szokásrend szerint a daruvizsgán 12 kérdést tettek fel a jelölteknek a Turul vezérség által összeállított, 200 kérdést tartalmazó anyagból. Ezekre „szóról szóra” kellett tudni a választ, és a vizsgát a korábbi kiképzést vezető *darufő* vezette le. A 12 kérdésből öt mindenki számára kötelezően ugyanaz volt: ezek az egyesület céljára, a levente jogaira és kötelességeire, a bajtársi fegyelemre, a függelemre, illetve a bajtársi 10 parancsolatra vonatkozó kérdések voltak. A kérdéseket lásd *Turul Szövetség – Egységes daruvizsga anyaga*. Budapest, 1938, Farkas Lajos kiadása.

¹³⁰ A Turulban betöltött levente státusz nem összetévesztendő az 1921-ben létrehozott Levente intézménnyel. Az utóbbi minden fiatalok számára heti rendszerességgel kötelező testnevelési és katonai gyakorlatokat jelentett – függetlenül a társadalmi hovatartozásától. Részletesebb lásd Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története*. Budapest, 1976, Kossuth.

Turul tiszteletbeli tagjai és támogatói is, és így lett tag több, a szövetséggel szimpatizáló politikus is (pl. a korábban fajvédő, majd kiskgazda Eckhardt Tibor, a nyilas Hubay Kálmán vagy Klebelsberg Kuno, a Bethlen-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere). Reprezentatív jellegű volt és az egyesületek mindennapi életére, irányítására kevés befolyással bírt a tanár-elnök, a *magister*, akit általában a patronusok saját maguk közül választottak meg. Később, az 1930-as években alakult egy újabb tagtípus, pontosabb a leendő Turul-tagok típusa, a *noviciusok*, akik még nem töltötték be a 18. életévüket, de a szövetség valamilyen okból már bevonta őket a közösségi, egyesületi munkába.¹³¹

Fontos, hogy a szövetség tagja lehetett minden olyan fiatal nemre és korra való tekintet nélkül, aki valamelyik keresztény vallásfelekezethez tartozott, igazolta, hogy a dédszülőikig visszamenően nem volt a családjában zsidó származású, és a belépéskor elfogadta a szervezet által képviselt világképet. Ez az elég tág kritériumrendszer tette lehetővé, hogy a Turul tulajdonképpen magába foglalhassa az egész fiatal keresztény értelmiséget, de ugyanakkor több konfliktus forrása is volt, különösen a vidék és a főváros tagszervezetei között. Ezek elsődleges alapja – kimondva kimondatlanul – vallási okokra vezethető vissza: például a debreceni kerület tagjai szinte kizárólag reformátusok voltak, addig a budapestinek katolikusok. Bár a Turul felekezeti békét, sőt felekezeten felüliséget hirdetett, mert a keresztény magyar társadalom megosztójának tekintette ezt a kérdést, mégis a szövetségen belül is érzékelhető volt a korszakban általában is lappangva jelenlévő ellentét.¹³² Ugyanakkor a vidékiek gyakran szóvá tették, hogy a budapesti kerületben és az Országos Fővezérségben többségbe kerültek olyanok, akik származásukat tekintve nem voltak magyarok, és nevüket csak később magyarosították. Ezek között előfordult szláv származású, de többségük német volt (például Bácsághy–Velcsov, Végváry–Verbovszky). Noha a vidéki kerületekben is akadtak hasonlóak, mégis gyakran kifogásolták, hogy akkor, amikor a Turul Szövetség a magyarság „fajvédelméért” küzd, a vezetés idegen származásúak kezébe kerül, akik – a vidékiek szerint önmaguknak ellentmondó módon – elítélik a pángermán és pánszláv törekvéseket.

A Turul tagság a megjelenéssel is demonstrálni igyekezett szervezeti kötődést. Kezdetben a tagok felismerhetőek voltak jellegzetes viseletükről, az ún. „tányérsapkáról”, amely mintájában még német hatást tükrözött. A magyarság-tudatnak már külső kifejezését is megjelenítő Bocskai-sapka 1934-től tekinthető a turulisták jellegzetes viseletének (lásd a 6. ábrát).

¹³¹ *Turul alapszabályzat*, i.m. 13–14.; a noviciusokról lásd *Egységes daruvizsga*, i.m. 39.

¹³² Vö. *Új Vetés*, 1933. november, 12.

6. ábra: A Bocskai-sapkás Turul-tagok díszmenete.
Közli: Fitos Vilmos: Másfél évtized emlékei. *História*, 1996/1. 32–33.

Az országos szervezet működésében kisebb szerepet játszott a Turul „szellemi irányítója”, az ún. Nagy Tanács vagy *Szenátus*, melynek alanyi jogon tagjai lehettek a magisterek, az egyes tagegyesületek vezérei, a fővezér, az országos vezérek és patronusok közül azok, akiket a szenátus szótöbbséggel megválasztott. Titkos szavazással a szenátus a saját tagjaiból választott magának elnököt és két elnökhelyettest 5 évre. A szenátus legfiatalabb tagja köteles volt az „íródeáki”, azaz a jegyzőkönyvvezetői tisztséget betölteni. A Szenátus szerepe abból állt, hogy joga volt dönteni olyan fegyelmi kérdésekben, amelyekben a szövetség fegyelmi szerve, a héttagú *Országos Gyulaszék* nem intézkedhetett. Ennek a hatáskörébe tartozott „az egyes tagegyesületek között felmerült vitás kérdések eldöntése” és az „egyszerű” tagok fegyelmi ügyeiben való ítélkezés, amiben a „vádát” vagy az országos központ érdekeit, illetve álláspontját a *nádor* képviselte. A Szenátus azonban fegyelmi hatóság volt az egyesületi vezérek, a fővezérség, az egyesületi és az Országos Gyulaszék, illetve a szövetség vagyionkezelését ellenőrző *számvizsgáló bizottságok* tagjai felett is. A Turul irányításában a legnagyobb szerepe a *Fővezérségnek* volt, melynek tagja lehetett a fővezér, a kerületi vezérek, az országos nádor és a főkincstáros, a szövetség pénztárosa. Határozataik és utasításaik a tagegyesületekre és a tagokra nézve kötelező érvényűek voltak, emellett jogukban állt „az összes tagegyesületet és azok törzseit és osztályait, vagyionkezelését, valamint egész működését minden irányban felülvizsgálni”. A Fővezérségen belül hat országos hatáskörű *ügyosztály* működött:

- 1) elnöki, szervezési, jogi,
- 2) gazdasági és diákszociális,
- 3) kulturális,

- 4) sajtó és propaganda,
- 5) külügyi, illetve
- 6) sport és testnevelési ügyosztályok.

Ezek élén is egy-egy vezér állt, akik alanyi jogon tagjai voltak a Fővezérségnek. Emellett fontos szereppel bírt az ún. *Országos Követtábor*, mely tulajdonképpen a szövetség éves országos közgyűlésének felelt meg. Részt vehettek rajta az országos Fővezérség, illetve a kerületi vezérségek tagjai és a helyi bajtársi egyesületek vezetői mellett a teljes jogú tagszervezetek taglétszámai arányában küldött követei (az egyes egyesületek minden 50 tag után küldhettek egy követet), továbbá rajtuk kívül a tagegyesületek kisebb szervezeti egységét alkotó ún. *törzsek*¹³³ vezetői. A követtáborokon tárgyalták meg az éves beszámolókat, a szövetség vagyoni állapotáról szóló jelentéseket, itt határoztak az új tagegyesületek felvételéről, illetve a már meglévők esetleges kizárásáról, az alapszabályok módosításáról, illetve ezeken a közgyűléseken váltották le, és választották meg évről évre a Fővezérség tagjait (lásd a 7. ábrát).¹³⁴

7. ábra: A Turul Szövetség szervezeti felépítése (a szerző szerkesztése)

¹³³ A törzsek a bajtársi egyesületek szűkebb hallgatói csoportjai voltak egy-egy patronus és törzsfő vezetésével, melyek alakulhattak úgy, hogy az azonos lakhelyű tagok alakítottak egy ilyen szervezeti egységet, vagy úgy, hogy az egyetemeken azonos szakon tanuló hallgatók hozták létre (például a Debreceni Tisza István Tudományegyetem bölcsészkarán alakult Árpád Bajtársi Egyesület irodalom szakos hallgatói hozták létre a szervezet Csonkai Törzsét). *Turul alapszabályzat*, i.m. 18–20.

¹³⁴ Uo. 5–10.

Az országos követtáborok mellett reprezentatív jellegűek, mégis demonstratív erejűek voltak a nemzeti ünnepeken szervezett Turul-rendezvények is, melyeket *dísztáboroknak* neveztek. Jól mutatja ezek jelentőségét a *Bajtárs* tudósítása az 1933. március 15-i bajtársi megemlékezésről: „A dísztábor kezdetét pont 9 óra tizenöt percben állapította meg a fővezérség, azonban a bajtársak számára 8 órára volt elrendelve a riadó. Már a megállapított idő előtt jóval megkezdődött a bajtársi századok felvonulása a Vigadó épülete felé. Fegyelmezett, katonás sorokban, ütemes léptekkel haladtak Budapest különböző pontjai felől s ahol elhaladtak mindenütt megdobogtatta a szíveket a reményteljes magyar jövő ígérete. A rideg nagyváros lüktető rohanása szinte megállt egy pillanatra és az acélos fiatalság megjelenése csodaként ihlette meg az elpuhult polgárt. Minden magyar lélekben felvillant a megnyugtató érzés: van még keménykötésű magyar fiatal, van erőt jelentő nemzeti szervezet. (...) Fent a bejárat előtt bajtársi zászlók és díszörség, az ajtóban pedig bájos lánysereg, a budapesti leány törzsek képviselői. A terembe belépőt impozáns látvány fogadja, a hatalmas csarnok és az oldaltermek zsúfolásig telve, még a karzatok is bajtársi jelvényektől tarkák. A terem két végén mikrofon, hangerősítő berendezés, fent pedig hatalmas hangszórók.”¹³⁵

8. ábra: A debreceni bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének daru- és leventeavató ünnepélye, 1932. október 23. Forrás: Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Kézirattár, Fotóarchívum 894.

A Turul Szövetség működésében és életében szertartásjellegűek voltak az ún. táborozások is. Ezek között ma már komikusan hat a „bibendi” vagy vigalmi táborozás, amely tulajdonképpen a Turul-tagok „együttvásának” ceremóniája volt, ahol – mint ahogy a bajtársi élet más részében is – mindent szigorú előírások szabályoztak. Volt például „komoly pohár”, melyet egy olyan köszöntő vezetett be, ami „csak irredenta vagy fajvédelmi tárgyú lehet”, és „a

¹³⁵ Szólt a bajtárs, de szólt Magyarország miniszterelnöke is! *Bajtárs*, 1933. április, 5–13.

bajtársi gondolat határai között mozog”, volt „víg pohár”, melynek célja a „jókedv megteremtésére irányuló törekvések mellett az ötletes gondolkodáshoz való szoktatás, az elme kicsiszolása és a humor iránti érzék megteremtése”, vagy volt a „magasivás”, amikor a bibendi táborozás résztvevői teli pohárral felálltak a székükre, majd mindannyian a karjukat az asztal közepe felé emelték, végül „fenéig ürítették” a poharaikat. Az ilyen alkalmakkor fontos szerepe volt a „taligásoknak” is, aki elvezették vagy hazavitték a már részeg bajtársakat.¹³⁶

A bajtársi szövetség szokásrendjében fontos szerepe volt a Turul-eskünek, amit minden teljes jogú tagnak le kellett tennie az egyesületi vezér előtt. A szövege a következő volt: „Én ... becsületszavamra fogadom, hogy a Turul Szövetség és az abba tömörült ... bajtársi egyesület célját, a keresztény erkölcsön alapuló teljes magyar államnak megszilárdítását, életem fogytáig minden erőmmel előmozdítom, a széthúzást fajunk egysége érdekében mindenkor kerülni és tőlem telhetőleg megakadályozni fogom. Önérdekeket elvetve, minden cselekvésemet fajom érdeke és a nemzeti cél szempontjából mérlegelem. Életem folyamán főfeladatommak magyar testvéreim felsegítését, fenntartását ismerem, velük és bennük akarok boldogulni, de sohasem rovásukra. Életemnek tartalmat a becsületes állandó nemzeti célok irányítása – munka adja. Fogadom, hogy a Turul Szövetség és az abba tömörült ... bajtársi egyesület szabályait és szokásait megtartom, feljebbvalóim utasításait – amennyiben azok a bajtársi életre vonatkoznak – követni és végrehajtani fogom. A bajtársi jelvényeket úgy magam megvédem, mint tőlem telhetőleg másokkal is megvédetem. Fogadom, hogy nemzetem érdekei érdekeim, ellenségei ellenségeim maradnak mindörökre. Isten engem úgy segéljen, ahogy ezt a fogadalmat megtartom. Ámen.”¹³⁷ Az esküben hangsúlyosan szerepet kapott az, hogy a tagoknak kötelességük a „faji széthúzás” megakadályozása, tehát a társadalmi és politikai konfliktus megoldása és áthidalása, és lényegében ebből következett, hogy a Turul végig ellenséges viszonyban volt szinte valamennyi korszakban működő rokonszervezetével, mert emiatt saját magát tekintette a magyar társadalom, elsősorban a fiatal értelmiségi generációk kohéziós erejének. Az eskü másik hangsúlyos eleme a kötelességtudat, a harcos és militarista jelleg volt, csakúgy, mint a Turul-tízparancsolatnak is, melyben megjelentek a keresztény és irredenta jegyek is:

1. „A Turulista minden munkáját Istennel kezdi, mert ha a magyarok istene velünk, ki ellenünk?”
2. „A Turulista mindent a Haza érdekében cselekszik, hazája a keresztény integer Magyarország, ezt szolgálja vérrel és verítékkal.”
3. „A Turulista rendületlenül hisz hazája jövőjében, mert önmaga a jövő.”

¹³⁶ *Táborozási ügyrend*, i.m. 37–38., 56–67.; Ujváry Gábor: *Egyetemi ifjúság*, i.m. 68.

¹³⁷ A Turul-eskü szövegét az alapszabályok rögzítették. Lásd *Turul alapszabályzat*, i.m. 15.;

4. „A Turulista ígéretét és kötelességét mindenkor híven teljesíti.”
5. „A Turulista mindenkor fegyelmezett, tiszteli a rangot és a kort és csak akkor parancsol, ha engedelmeskedni is tud.”
6. „A Turulista rajongva szereti a Turult, s ennek becsülete szent előtte.”
7. „A Turulista mindenkor megőrzi és követi a Turul szokásait.”
8. „A Turulista bajtársait testvérként szereti, őket mindig segíti s velük szemben nyílt és őszinte.”
9. „A Turulista megismerni igyekszik önmagát s küzd hibái ellen.”
10. „A Turulista feltétlenül engedelmes Vezérségének.”¹³⁸

A szövetség szokásrendjében ezekhez hasonlóan nagy szerepe volt a Turul-indulónak is. Ennek szövegét és zenéjét Orosz József, a debreceni Csaba Bajtársi Egyesület „regőse” szerzte, és a következőképpen hangzott: „Hadúr vezess csatára! / Vidd győzedelmes harcba ezt a turáni fajt! / Remegj, te föld, ha zengjük / A győzelemre lelkesítő turáni dalt. / Turul a kardunk öre, / Turul vitéz előre! / Ha véred a rögnek is ad lakomát, / Hazánknak a szíve dobogja tovább: / Csak előre, levente, bércen, hegyeken át. / Turul a kardunk öre, / Magasba száll a régi, büszke, jó Turul madár. / Az ellenségünk félve rohan előle, / Tüzel a riadó s áll / a magyar határ. // Hadúr vezess csatára! / A táltosok áldozatja magasba száll, / Hazánknak ősi földje / A zsarnokától eltaszított fiára vár. / Turul a kardunk öre, / Turul vitéz előre! / Ha véred a rögnek is ad lakomát, / Hazánknak a szíve dobogja tovább: / Csak előre, levente, bércen, hegyeken át. / Turul a kardunk öre, / Magasba száll a régi, büszke, jó Turul madár. / Az ellenségünk félve rohan előle, / Tüzel a riadó s áll / a magyar határ.”¹³⁹ A gyakran énekelt Turul-indulóban a harci szellem mellett hangsúlyos szerepet kapott az irredentizmus, azaz a Trianonnal elszakított területeink visszaszerzése (például „Hazánknak ősi földje / A zsarnokától eltaszított fiára vár.”), illetve az ősmagyarság is (például „turáni faj”, „turáni dal”, „táltos”), mivel a Turul gondolatvilágában fontos helye volt a honfoglaló magyarság emlékének, illetve az ezzel kapcsolatos nomád jegyeknek is.

2.3.2. Az országos hálózattá bővülés és a vidéki szervezetek

A Turul és bajtársi tagegyesületei kezdetben csak a hallgatók viszonylag kis részét tudták soraikban. Az 1920-as évek közepén még a fővárosban is csupán valamivel több, mint 1400 fő volt tagja valamelyik bajtársi egyesületnek, de már ezzel is a „legnépszerűbb” szervezettípusnak számított. Ezt mutatja az is, hogy országosan a Turul Szövetség 1923-ban még csak

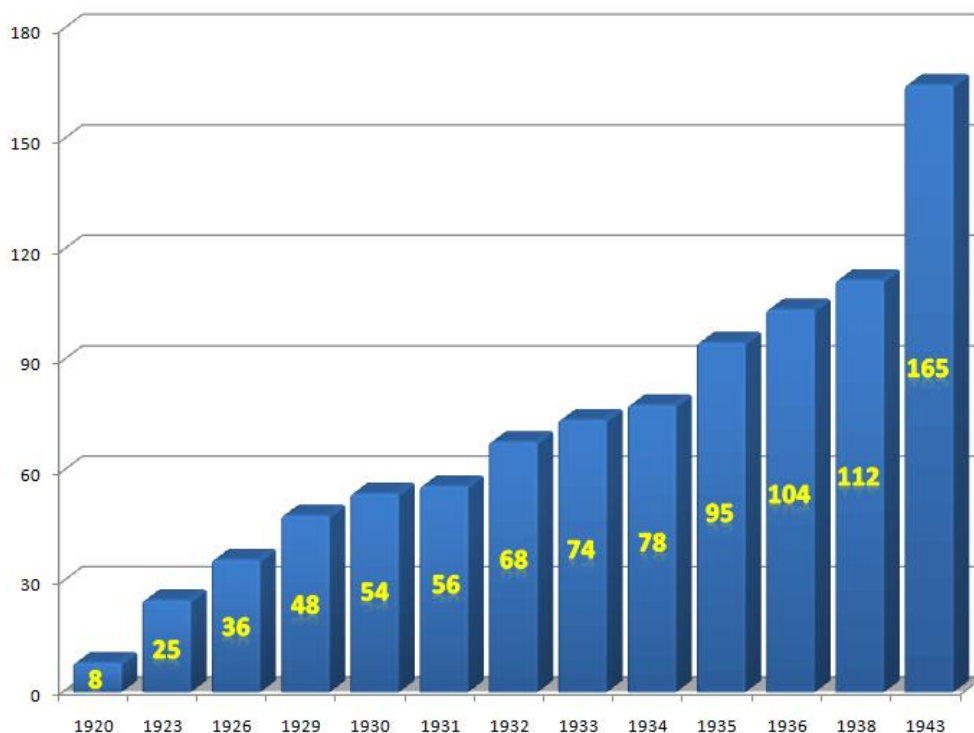
¹³⁸ Turul tízparancsolat. Gyula Regős, 1934. február, 7.

¹³⁹ Táborszási ügyrend, i.m. 28.

25 tagesületet számlált (Budapesten 12, Szegeden 5, Debrecenben 4, Pécsen 3, Hódmezővásárhelyen 1), míg 1926-ban már 36-ot.¹⁴⁰

A Turul szervezkedése és bővülése 1928 után élénkült meg, amikor a Bethlen-kormány módosította a felsőoktatási felvételeket szabályozó, antiszemita élű numerus clausus törvényt (1920. évi XXV. tc.). Innentől a különböző forrástípusok is több adattal szolgálnak a szövetség bővülésének, illetve országos szervezetté alakulásának fázisairól, így az 1929 és 1938 közötti időszak a legjobban dokumentálható a tagesületek számát illetően (lásd a 9. ábrát).

Magyary Zoltán 1929-ben összeállított, az egyetemi ifjúság szociális gondozásáról szóló emlékirata szerint ebben az évben a Turul Szövetségnek már közel 9000 tagja volt, és 48 tagesülete működött.¹⁴¹ Láthatóan a világgazdasági válság eleinte kissé megakasztotta az egyesületszervezés dinamizmusát, ugyanis 1930-ban 54, egy évvel később is csak 56 tagszervezet tartozott a Turul Szövetséghez.¹⁴²

9. ábra: A Turul tagesületeinek száma 1920–1943 között.

¹⁴⁰ *Táborozási ügyrend*, i.m. 135–138.; *Bevezetés a bajtársi életbe*, i.m. 11–12.; Erdélyi Ernő: *A mi utunk*, i.m. 5–6. Molnár Olga: *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Statisztikai Közlemények 54/3. sz. Budapest, [1925], Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatal; *Turul alapszabályzat*, i.m. 25–27.; Lendvay Béla: *Dióhéjban a Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nemzeti „Turul” Szövetségéről*. *Új Élet*, 1923. szeptember 13. 3–4.

¹⁴¹ Magyary Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában*. Budapest, 1929, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 133.

¹⁴² *Verbőczy Jogász útmutató az 1930/31. egyetemi évre*. Szerk. Lendvay Béla. Budapest, 1930, Turul Szövetség, 58–63. (a továbbiakban a *Verbőczy Útmutató*); MOL, K 149, 1931–7–6214. sz. Jelentés a szélsőjobboldali szervezetekről és pártokról. Budapest, 1931. október 19.

Azonban sajátos módon éppen ez a válság volt az, amely nem sokkal később újabb lendületet adott a szervezet bővüléséhez. Ugyanis ekkor jelentősen felerősödött az antiszemita közhangulat az egész országban, így az egyetemeken is, és a Turul számára mindig „jogosnak vélt” ideológia, eszköz és cél volt, mely legfőképpen a numerus clausus jelszavával öltött testet, és ehhez párosult az is, hogy a bajtársi egyesületek szociális juttatásai egyre inkább csábítóvá tették ezeket a szervezeteket elsősorban a fiatalabb generáció, az új tagok számára. Nem véletlen, hogy a Turul központi lapjának cikkírója 1932 novemberében már büszkén hangozathatta, hogy a szövetség már 68 tagegyesületet tudott soraiban.¹⁴³

Az 1930-as évek közepén és második felében ez a feltűnő egyesület-alapítási hullám megmaradt. 1933-ban a már közel 16000 fős taglétszámú Turul 74 tagegyesülete képviseltette magát a szövetség március 15-i ünnepségén, melyen Gömbös Gyula miniszterelnök és több közismert politikus is megjelent.¹⁴⁴ A következő 1934-es év kapcsán némiképp ellentmondásosnak tűnnek a források, ugyanis egy belügyminisztériumi jelentés szerint február elején még 78 tagegyesület működött, ám novemberben, a XIV. Országos Követtáboron a Turul-sajtó szerint 96 szervezet képviseltette magát. Az mindenesetre bizonyos, más források is alátámasztják, hogy 1935 elején már 90 felett volt a tagegyesületek száma, és abban megegyeznek a források, hogy ekkor kb. 20000 főre teszik az országos szervezet teljes (aktív egyetemisták és diplomások) taglétszámát.¹⁴⁵ A százas határt már 1936-ban átlépte a tagegyesületek száma, és akkor, amikor Kozma Miklós belügyminiszter megnyitotta a Turul által szervezett Magyar Nép Hete kiállítást ez év októberében, már 104 szervezet tartozott a szövetséghez. Ezek a számok jelzik a Turul bővülési ütemét, mely szerint 1929–1936 között (amikor minden esztendőből vannak adataink a tagegyesületek számára vonatkozóan) évente átlagosan 7–8 új tagszervezettel bővült a szövetség.¹⁴⁶

A második világháború előestéjére a Turul országos hálózata 112 bajtársi egyesületet és törzset tömörített, melyek települések és kerületek szerinti megoszlása a következőképpen alakult (a kerületek mellett zárójelben lévő szám jelzi, ha egynél több tagszervezet működött az adott településen; lásd még a 10. ábrát):

- *Budapesti kerület (33)* – Budapest (25), Pomáz, Salgótarján, Pécel (2), Rákospalota, Rákosszentmihály, Rákosliget, Rákoshegy;

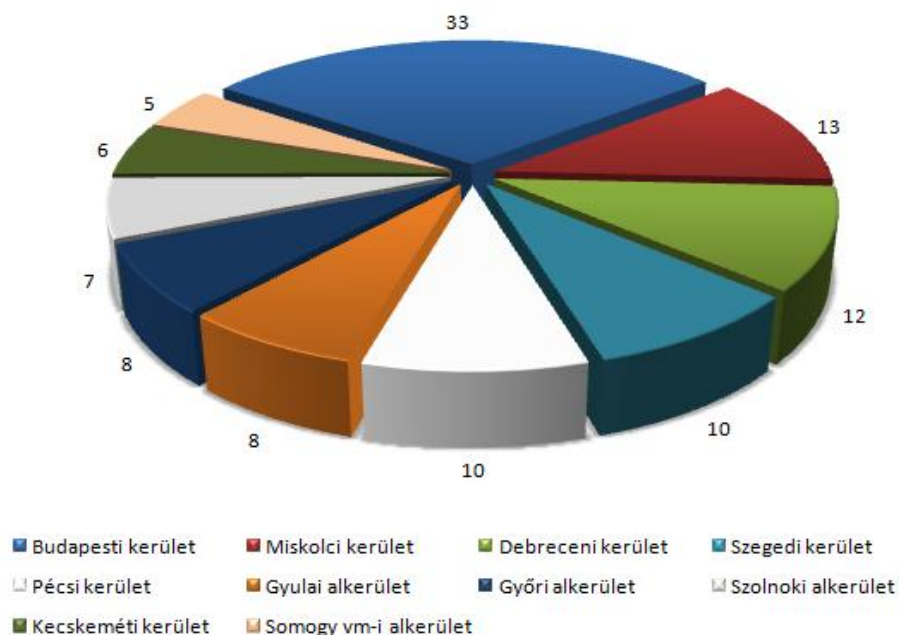
¹⁴³ Koppány: Válság vagy fejlődés. *Bajtárs*, 1932. november, 20–22.

¹⁴⁴ Szólt a bajtárs, de szólt Magyarország miniszterelnöke is! *Bajtárs*, 1933. április, 5–13.

¹⁴⁵ MOL, K 148, 1934–17–687. sz. Turul Szövetség tagegyesületei, 1934. február 9. Vö. A Turul Szövetség XV. Országos Követtábor. Új Vetés, 1934. november, 12.; Lendvay Béla: Bajtársi gondolatok. *Bajtárs*, 1935. március 1. 3.

¹⁴⁶ Kozma Miklós belügyminiszter nyitotta meg a Magyar Nép Hete kiállítást. *Bajtárs*, 1936. október 5. 1–3.; *A Turul világnézet irányelvei és bajtársi útmutató*. Szerk. Kalotás Antal – Szendrődy Miklós. Budapest, 1937, Turul Sajtóvállalat, 107–108.

- *Debreceni kerület (12)* – Debrecen (6), Nyíregyháza (2), Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Vásárosnamény, Mátészalka;
- *Miskolci kerület (13)* – Miskolc (6), Diósgyőr (2), Sajószentpéter (2), Hejőcsaba (2), Sárospatak;
- *Szegedi kerület (10)* – Szeged (7), Szentes, Hódmezővásárhely, Kiskunhalas;
- *Pécsi kerület (10)* – Pécs (7), Baja, Dombóvár, Tolna;
- *Kecskeméti kerület (6)* – Kecskemét (3), Nagykörös, Szarvas, Lajosmizse;
- *Szolnoki alkerület (7)* – Szolnok, Jászárokszállás, Abony, Törökszentmiklós, Kisújszállás, Cegléd, Hatvan;
- *Gyulai alkerület (8)* – Gyula, Békéscsaba, Battonya, Tótkomlós, Mezőberény, Békés, Orosháza, Sarkad;
- *Győri alkerület (8)* – Győr, Pápa, Mosonmagyaróvár, Sopron (2), Szombathely, Veszprém, Celdömölk;
- *Somogy vármegyei alkerület (5)* – Kaposvár (3), Felsőmocsolád, Nagyatád.¹⁴⁷

10. ábra: A Turul regionális kerületei és a hozzájuk tartozó tagegyesületek száma (1938).

A második világháború előtti évre alakultak ki tulajdonképpen véglegesen a Turul regionális keretei is, melyek egyáltalán nem, vagy csak kevéssé illeszkedtek az ország megyeszerkezetéhez. Ekkor már 6 kerületbe (budapesti, debreceni, szegedi, pécsi, miskolci, kecskeméti), illetve 4 alkerületbe (győri, szolnoki, gyulai, Somogy vármegyei) sorolták be a tagegyesületeket. Ezek közül a budapestibe tartozott a legtöbb szervezet (33, a tagegyesületek közel 30%-

¹⁴⁷ MOL, P 1364, 1. d. 13. tétel, a Turul Szövetség tisztviselőinek és tagegyesületeinek jegyzékei (1936–1943).

a), sőt ha összehasonlítjuk a többivel, megállapíthatjuk, hogy aránytalanul nagy volt, ami jelzi a budapestiek és a főváros-környékiek kiemelt szerepét. A többi regionális kerületben viszonylag arányosan oszlottak meg a tagszervezetek (lásd a 10. ábrát). Egyes források (elsősorban a Turul propaganda-kiadványai) ekkor már 40 ezer főre teszik a szövetség teljes taglétszámát, ami a dominusok, azaz az egyetemet végzett, de az egyesületi tagságát megtartó személyekkel magyarázható, akik a Turul egyedi szervezeti jellegét adták, és tették az ifjúsági helyett szélesebb társadalmi egyesületté, azonban kérdéses, hogy ezek közül mennyit tekintünk aktív tagnak.¹⁴⁸

A Turul tagszervezeteire vonatkozó utolsó forrásadatunk már a második világháború idejéből, 1943-ból származik. Ekkor 165 bajtársi egyesülete volt a szövetségnek, ami a világháborús viszonyok és az ebből adódó szervezkedési, illetve gyülekezési korlátozások miatt meglepő¹⁴⁹, mint ahogy az is, hogy a tilalmak ellenére a visszacsatolt területeken is alakultak tagszervezetek, például Kassán vagy 1939 júliusában Ungváron Ung Vezér Bajtársi Egyesület néven.¹⁵⁰

Az előbbieken vázolt adatok is jól mutatják, hogy a Turulnak már az 1920-as évek közepén is több olyan vidéki településen alakultak bajtársi tagszervezetei, ún. törzsei vagy vegyestörzsei (pl. Fóton, Gyulán, Szentesen, Makón, Pécelen, Baján), ahol semmilyen felsőoktatási intézmény nem működött. Erre a szövetség 1926-ban elfogadott alapszabályai adtak módot, melyek kimondták, hogy bajtársi (vegyes) törzs „alakítható a Turul Szövetség Fővezérségének engedélyével vidéken ott, ahol egyetemi és főiskolai hallgatók nagyobb számban vannak és a viszonyok következtében bajtársi egyesület kötelékébe nem tartozhatnak”.¹⁵¹

A Turul országos hálózattá való fejlődésében döntő jelentőségű volt a már említett XIV. Országos Követtábor, ahol Roboz Zoltán, a Turul egyik országos alvezére megfogalmazta az egyértelmű célt: „A Turul Szövetségnek egyesületesdiből országos, mondjuk így: országot építő mozgalommá kell alakulnia. Szervezetileg szolgálja ezt az a mozgalom, mely a falusi és munkás ifjúságot is, mint pártoló darvakat stb. beszervezi a turulisták táborába.” Tehát az egyetemet végzettek megtartása mellett fő céljá vált, hogy a szövetség megnyerje a nem értelmiségi ifjúságot is mozgalma számára. Ez emelte ki a vidéki törzsek jelentőségét, és emiatt

¹⁴⁸ Erdélyi: *A mi utunk*, i.m. 16.; Oppe Sándor: A pécsi Kerület története. In: *Turul Évkönyv 1936*. 18–23.

¹⁴⁹ Havassy Baján: A Turul Szövetség története. In: *A Turul Szövetség Buda Bajtársi Egyesület Évkönyve 1943-44*. Szerk. Havassy Baján. Budapest, 1944, Buda Bajtársi Egyesület, 5.

¹⁵⁰ Megalakult a Turul Szövetség Kassán. *Új Vetés*, 1939. március, 9.; Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta-Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet, Lilium Aurum, 339. (Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, www.mek.oszk.hu – letöltve: 2009. április 9.); 1939-ben a visszacsatolt Felvidéken is alakult Turul-szervezet, melynek Szepsi községben tartott vitanapját a csendőrség feloszlatta. A rendezvényen felszólalt volna a kormánypárti Bárczay István és a nyilas Matolcsy Mátyás, aki a Turul dominusa volt, és az ügyben interpellált Jaross Andor tárca nélküli miniszternek. Jellemző, hogy ekkor már Jaross is tiszteletbeli tagja, patronusa volt a Turulnak. *KN 1939–1944*. IV. köt. (1940. január 17.) 192–196.

¹⁵¹ *Turul alapszabályzat*, i.m. 21–22.

„szinte gombamódra teremtek meg országszerte a Turul új egyesületei és törzsei, hogy végre testvéri és bajtársi szeretettel összefogjon mindenkit, aki keresztény és aki magyar, nem nézve, hogy úr, paraszt vagy munkás”. Ezzel azt mondhatjuk, hogy a Turul mozgalommá vált, és tagjai is most már inkább annak tekintették, mintsem csak egy bajtársi szövetségnek.¹⁵²

A vidéki tagszervezetek munkája más volt, mint az egyetemi városokban működő Turul tagegyesületeké. Erre világított rá Aradszky György segédorvos, a békéscsabai Gyóni Géza Bajtársi Egyesület vezére a *Bajtársnak* adott interjújában: „Mi, békéscsabai Turul bajtársak – mondja – nagyon heterogén társadalmi erőkből állunk, ami megmagyarázza, hogy milyen nehéz közös nevezőre jutni a kérdésekben. Egyetemet végzett és érettségizett fiatalok. Egyetemi városban más hivatása van a bajtársi életnek, mint itt vidéken. Nekünk legfőbb célunk egy útra terelni a középosztály fiatalságát. Csendes munka ez, amelyért nem várunk semmilyen elismerést, boldogan vállaljuk, mert hitünk, hogy csak megszervezett keresztény társadalommal győzhetjük le a fiatalság előtt tornyosuló akadályokat.” A Gyóni Bajtársi Egyesület magistere, Mázor Elemér békéscsabai közjegyző pedig a Turul Szövetségen belül működő ilyen nem egyetemi jellegű egyesületeknek a fontosságát abban látta, hogy „együtt tartja az anyagiak miatt magukat továbbképezni nem tudó ifjakat, akik egymást erősítve így mégis felvehetik a harcot az étellel szemben”.¹⁵³ Persze, emellett az antiszemitizmus legnagyobb helyi szószólói is ezek a szervezetek voltak, és gyakran a kisebb vidéki településeken is hasonló zsidóellenes atrocitások történtek a helyi bajtársi egyesületek, illetve törzsek révén, mint az egyetemi városokban.¹⁵⁴

Azonban az, hogy az egyes tagegyesületek melyik regionális kerülethez tartoznak, gyakran okozott hosszas és meddő vitákat a Turul Szövetségen belül. Erre a legjobb példa a Szolnok megyei szervezetek problémája. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Turul Szövetség első tagszervezete még 1926-ban alakult Kisújszálláson, Nagy Kun Bajtársi Törzs néven. Ezt az egyesületet a debreceni egyetemi hallgatók alapították, így értelemszerűen ehhez a regionális kerülethez tartozott. 1927-ben 60 fős taglétszámmal működött, és ezzel a debreceni kerület legkisebb egyesülete volt (az egész kerülethez ekkor 1013 tag tartozott).¹⁵⁵ Azonban a Nagy

¹⁵² Fitos Vilmos: A népi mozgalom teljessége. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából. Szerk. Sipos Levente és Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, Napvilág, 165.; Erdélyi Ernő: *A mi utunk*, i.m. 8–9.; Simon László: Turul-Akadémia. Nyílt levél Roboz Zoltánhoz. *Új Vetés*, 1933. december, 10–11.

¹⁵³ Hortobágyi Jenő: Milyen a vidéki bajtársi élet? A „Bajtárs” Békéscsabán. *Bajtárs*, 1936. január 3. 3.; lásd még Uő: Milyen a vidéki bajtársi élet? Sopron. *Bajtárs*, 1936. január 17. 3.

¹⁵⁴ Például az 1930-ban Nagykőrösön alakult Arany János Bajtársi Törzshöz is ilyen antiszemita megnyilvánulások kötődtek (zsidóellenes feliratokat és jelvényeket festettek a megnyíló helyi strandfürdő épületére, illetve betörték a zsinagóga ablakait). Novák László Ferenc: Nagykőrös társadalmi az ezerkilencszázharminc években. In: *A falukutatás fénykora 1930–1937*. Szerk. Pölöskei Ferenc. [Budapest], 2002, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 197.

¹⁵⁵ HBML, VIII.1/b, 24. d. 2849/1926-27. etsz. A Turul Szövetség debreceni kerületének jelentése az egyetem rektorának, 1927. július 29.

Kun Bajtársi Törzs után csak az 1930-as évek elején alakult új bajtársi szervezet a megyében akkor, amikor a fent vázoltak alapján a Turul kezdett országos mozgalommá bővülni. 1932 márciusában jött létre Törökszentmiklóson a Magyar Jövő Bajtársi Törzs, melyet szintén a Turul debreceni kerülete, pontosabban egyik legrégebbi tagszervezete, a pallagi Gazdasági Akadémia hallgatóinak Festetics Bajtársi Egyesülete „hozott életre”. Ez a bajtársi törzs igazából csak reprezentatív jellegű tevékenységet folytatott. Első nyilvános rendezvényét (dísztáborát) 1933 januárjában tartotta, ahol – a *Bajtárs* szerint – a „város egész intelligenciája képviselve volt”.¹⁵⁶

A törökszentmiklósi szervezet után nem sokat váratott magára a megyeszékhely, Szolnok saját bajtársi törzsének megalakulása sem. Ez a két egyesület egyébként jó példa a Turul tagszervezetek névválasztási módszereire is. A vidéki törzsek elnevezése ugyanis kétféle lehetett: vagy valamilyen magasztos, tágabb, patetikusabb nevet viseltek a szervezetek (pl. a törökszentmiklósi Magyar Jövő Bajtársi Törzs esetében), vagy olyan közismert történelmi személyiségről nevezték el őket, aki az adott településsel kapcsolatban állt (pl. onnan származott, ott vitt véghez valamilyen híres tettet). Ezért kapta az 1932 novemberében alakult új szolnoki szervezet az 1849 tavaszán Szolnoknál lezajlott fontos ütközet győztes parancsnokáról a nevét. A Damjanich Bajtársi Törzs magistere roffi Borbély György, a vármegye főispánja lett, ami eklatáns példája annak, hogy a vezető elit mennyire támogatta a Turult.¹⁵⁷

Láttuk, hogy több Szolnok megyei bajtársi törzs létrejöttét kisebb-nagyobb mértékben a debreceniek kezdeményezték, így magától értetődőnek tűnik, hogy ehhez is tartoztak. Azonban sokat sejtetett, hogy a Turul országos központi lapja, a *Bajtárs* 1932 novemberében a programadó, a szervezést előtérbe helyező „A bajtársi törzsek jövője – A Turul jövője” c. cikkében a debreceni kerület számára Karcagot, Püspökladányt, Hajdúdorogot jelölte meg célként, ennél közelebb a fővároshoz azonban nem „engedte” a debrecenieket.¹⁵⁸ Ennek ellenére még 1933 áprilisában a Szolnok megyei bajtársi törzsek (kivéve a januárban alakult jász-árokszállási Csaba Vezér Bajtársi Törzset¹⁵⁹) biztosan a debreceni kerülethez tartoztak, mivel lapjuk, az *Új Vetés* erélyesen utasította pontosításra a *Bajtársat*, mely a budapesti központi kerülethez sorolta a törökszentmiklósi Magyar Jövő Bajtársi Törzset.¹⁶⁰

A korábban már vázolt okok mellett a Szolnok megyei bajtársi egyesületek hovatarozása csak fokozta a feszültséget az egymással olykor egyébként is rideg viszonyban lévő budapesti és debreceni kerület között. Ez legjobban a szolnoki Damjanich Bajtársi Törzs esetében érhető

¹⁵⁶ Hírek. *Bajtárs*, 1933. január, 31–32.

¹⁵⁷ Hírek. *Bajtárs*, 1932. november, 31.; Borbély György főispánról lásd *Keresztény Magyar Közéleti Almanach*. I. kötet. Budapest, 1940, K.n. 127–128.

¹⁵⁸ „Öreg dominus”: A bajtársi törzsek jövője – A Turul jövője. *Bajtárs*, 1932. november, 8–10.

¹⁵⁹ Hírek. *Bajtárs*, 1933. január, 31–32.

¹⁶⁰ Cs. S.: Hej Budapest! Hej Bajtárs! *Új Vetés*, 1933. április, 15.

tetten: 1933-ban még a debreceni kerülethez tartozott, egy évvel később – egyelőre nem tudni, milyen indoklással – viszont a budapestihez csatolták a szintén Szolnok megyei (jászárokszállási) Csaba Vezér Bajtársi Törzs mellé. Azonban a törökszentmiklósi és a kisújszállási tagszervezetek megmaradtak Debrecen fennhatósága alatt.¹⁶¹

A Budapest és Debrecen között elhelyezkedő kis tagegyesületek megosztása a két kerület között 1936-ig fennmaradt. Ekkor a konfliktust úgy oldották fel, hogy Szolnok központtal egy új alkerületet szerveztek, melyhez a szolnoki Damjanich (ekkor már) Bajtársi Egyesület, a jászárokszállási Csaba Vezér, a törökszentmiklósi Magyar Jövő és a kisújszállási Nagy Kun Bajtársi Törzsek mellett az idő közben alakult abonyi Abonyi Lajos, a hatvani Szittyá és a ceglédi Kossuth Lajos Bajtársi Törzseket csatolták.¹⁶²

Ezeknek a fejleményeknek az alapján az is megállapítható, hogy a szolnoki bajtársi törzsek és alkerület megalakulása egyik láncszeme volt annak a folyamatnak, melynek során a Turul a magyar felsőoktatási intézmények keretein túlnövő, valóban országos szervezetté alakult (Szolnok megyében nem volt ebben az időszakban felsőoktatási intézmény). Ugyanakkor épp ezek az egyesületek érdekes példával szolgálnak arra is, hogy az egységesnek tűnő Turulban milyen belső feszültséget, konfliktusok és ellentmondások voltak jelen.¹⁶³

2.3.3. Átszervezési kísérletek

Az országos hálózattá való bővülés szükségessé tette a szövetség átláthatóbb, racionálisabb, illetve a könnyebb adminisztrációt célzó átszervezését, és egyúttal – elsősorban a diáküntetések miatt – azt is, hogy a Turul immár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szorosabb ellenőrzése alá kerüljön. Ez már 1927 elején is felmerült, és Klebelsberg miniszter például a következőképpen fogalmazott a Képviselőházban: „A Turul Szövetség szabályait is összhangba kell hozni az egyetem tanulmányi, fegyelmi és tandíjszabályzatának 74. §-ával. Én nem kifogásolom, hogy az öregebb urak — amint a német Burschenschaftokban is előfordul — szintén szervezkedjenek, a szövetség keretén belül is, de amikor az egyetemi ifjúság magatartásáról határoznak, akkor a határozathozatalban csak olyanok vehetnek részt, akik az egyetem fegyelmi hatalma alá tartoznak. Nem óhajtom, hogy ott csak egyetemi hallgatók vegyenek részt, mert helyeslem, hogy asszisztensek és adjunktusok is benne legyenek ebben a dologban, mert utóvégre a rendes tanárok el vannak foglalva s talán koruknál fogva is távolabb állanak az ifjúság lelkületétől, mint a korban hozzájuk még közelebb levők. Csak arra helyezem a fősúlyt, hogy az illetők az egyetem és a kultuszminister fegyelmi hatalma alatt

¹⁶¹ MOL, K 148, 1934–17–687. sz. Turul Szövetség tagegyesületei, 1934. február 9.

¹⁶² MOL, P 1364, 1. d. 13. tétel, a Turul Szövetség tisztviselőinek és tagegyesületeinek jegyzékei (1936–1943).

¹⁶³ Lásd még Kerepeszki Róbert: Adalékok a Turul Szövetség szolnoki kerületének megalakulásának körülményeihez. *Jászkunság*, 2008/3-4. 161–169.

álljanak azért, hogy ha meg nem felelő határozatok hozatnak, vagy nem megfelelő eljárás tanúsítatik, a kultuszministernek, aki az egyetem békéjéért és az egyetemi ifjúság magatartásáért felelős, kezében legyenek azok az eszközök, amelyek szükségesek ahhoz, hogy rendet tartson az egyetem portáján. Ebben a tekintetben az egyetemi autonóm hatóságok fognak megfelelő módosítást a Turul alapszabályain kidolgozni és nálam javaslatba hozni.”¹⁶⁴ Mindez jól mutatja Klebelsberg állásfoglalását a bajtársi egyesületekkel kapcsolatban, azonban a miniszter itt kifejtett nézetei még hosszú ideig nem kerülhettek megvalósulásra.

Ezután az átszervezés és az ellenőrzés kérdése komolyabban csak az 1930-as évek második felében került előtérbe a kormány és a szövetség oldaláról is. Kiindulópont ebből a szempontból a Turul vezérkarának kezdeményezésére 1938 elején összeülő ún. „Mozgalmi kongresszus” volt, melyen Végváry József Turul-fővezér a következőképpen összegezte az átszervezés szükségességét: „Reméljük, hogy az az érdeklődés, mely a mozgalmi kongresszust bajtársi körökben országszerte kíséri, olyan eredményeket produkál, amelyeken keresztül kiépülhet az eddiginél harcosabb, fanatikusabb, céltudatosabb Turul élet, mely nem a jelenlegi rothadó-korhadó általános rendet akarja konszolidálni, hanem a jelen állapotokon túlnéző szemmel, egy új faji és szociális alapokon felépülő Magyarországért harcol tántoríthatatlanul.” A Turul-vezér üzenete egyértelmű: az átszervezés tehát nemcsak a szövetség megújulását jelentené, hanem azt is, hogy egy megerősödött szervezet, mozgalom utat mutat a „rothadó-korhadó általános rend” helyett egy átalakuló ország felé.¹⁶⁵

Ennek a kongresszusnak a lefolyására az eddig feldolgozott forrásanyag nem ad támpontot, ám annyi biztosra vehető, hogy nem érte el a célját, és 1938-ban már a kormány részéről is felmerült nemcsak a Turul, hanem a többi egyetemi bajtársi szövetség és ifjúsági szervezet átszervezésének igénye, illetve szükségessége. Erről az oldalról fontos kiindulópontnak minősült az 1938. május 9-én tartott értekezlet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, melyen részt vett Teleki Pál, Szily Kálmán államtitkár és a Turul Szövetség egyik magistere, sipeki Balás Károly mellett több minisztertanácsos, illetve ifjúsági egyesületi tanárelnök is. Az értekezleten több elvi és átszervezési célt fogalmaztak meg, melyek lényege a karok szerinti tagozódás fenntartása mellett a tanárelnökök (magisterek) befolyásának növelése volt. Javasolták, hogy az egyetemek ifjúsági egyesületei közötti kapcsolatot egy tanárelnökökből álló tanács tartsa fenn, és azt is, hogy a különböző segélyek szétosztásába nagyobb beleszólást kapjanak a magisterek, illetve azt, hogy csakis az ő jelenlétükben tárgyalhassanak a diákszervezetek képviselői az egyetemi hatóságokkal az esetleges megmozdulások idején. Továbbá kimondták, hogy a diákszervezetek elé új célokat kell kitűzni, működésüknek új tartalmat kell

¹⁶⁴ KN 1927–1931. I. köt. (1927. február 16.) 139.

¹⁶⁵ Végváry József: Mozgalmi kongresszus. *Bajtárs.*, 1938. január 14. 3.

adni, ami „elvonja (őket) a napi politikától, csak hogy nemzeti kérdésekkel foglalkozhassanak”. Fontos volt végül az is, hogy célul tűzték ki a tagok „függőleges tagoltságát”, azaz a „szigorú elhatárolását az egyes egyesületekben a főiskolai hallgatókat a már végzetektől”.¹⁶⁶

A javaslatokat a minisztérium a legnagyobb diákszervezetekkel külön-külön tárgyalta meg. Az első ilyen megbeszélésre a Turul vezetőivel 1938. június 16-án került sor, melyen a szövetség részéről megjelent többek között Végváry József országgyűlési képviselő, országos fővezér, Kalotás Antal fővezér-helyettes, Dérczy Ferenc országos vezér, kollégiumigazgató és Ambrus József orvos, a Turul későbbi országos fővezére. Az ezt követő napokban ültek le a kormány képviselői tárgyalni az Emericana, a Katolikus és Protestáns Diákszövetség, valamint a Hungária vezetőivel is. Ezeken az értekezleteken a diákszervezetek átszervezésére több új javaslat és észrevétel is felmerült, mint például a diákszövetségek egymás közötti helyzetének tisztázása, vagy külön-külön munkaterületek kijelölése az egyes szövetségek részére. De a diákvezérek emellett szóvá tették azt is, hogy „professzorok általában nem foglalkoznak az ifjúsággal”, és hogy „közelebb (kell) hozni az egyetemet a bajtársi egyesületekhez, a professzorokat a diákokhoz, de nem olyan formában, hogy a bajtársi egyesületek egyetemi egyesületekké alakíttassanak át”, hanem egy csúcsszervezet létrehozásával.¹⁶⁷

Az átszervezések problémájáról a folyamatos egyeztetések után 1938. június 24-én a Műegyetem aulájában tartottak nagyszabású értekezletet az ifjúsági szervezetek vezetői. Legnagyobb delegációval a Turul képviseltette magát, a szövetség 61 (35 fővárosi és 26 vidéki) vezető tisztviselője vett részt a konferencián. Hasonlóan nagy frakciója volt az Emericának (57 fő), valamivel kisebb a Hungáriának (39), az értekezlet további 80 résztvevőjét a Magyar Nemzeti Diákszövetség (20), a Katolikus Diákszövetség (21), a Protestáns Diákszövetség (18), a Magyar Főiskolai Sportegyletek Egyesülése (11) és a soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Köre (10) adta. A konferencián összesen 8 diákszövetség országos és vidéki tagszervezetének 237 diákvezetője vett részt, ami egyrészt jelzi az átszervezés fontosságát, de másrészt azt is, hogy mennyire differenciálódott már a Horthy-korszak jobboldali egyetemi ifjúsága, és mennyi egymással olykor gyökeresen szembenálló érdeket kellett (volna) összeegyeztetni.¹⁶⁸ Az értekezlet jelentős eredményeket nem is érhetett el, és az a sajátos helyzet alakult ki, hogy azoknak a diák- és bajtársi szövetségeknek az átszervezését, melyek mindig féltve őrizték a szuverenitásukat és az önrendelkezésüket, illetve a szervezeti kereteiket maguk alakították ki, immár „felülről” kellett a megreformálásukat véghezvinni, mert erre a szétforgácsolódásuk és széthúzásuk miatt ők már képtelenek voltak.

¹⁶⁶ MOL, K 690, 1. csomó, 2. tétel, Az egyetemi bajtársi egyesületek átszervezését célzó értekezletekkel kapcsolatos feljegyzések, az 1938. május 9-i értekezlet

¹⁶⁷ Uo. Feljegyzések az 1938. június 16–20. közötti értekezletekről

¹⁶⁸ Uo. Feljegyzés az 1938. június 24-i diákértekezlet résztvevőiről

Ilyen előzmények után, és éppen ezért, 1940 decemberében már a képviselőház is foglalkozott a kérdéssel. Az egyetemi beiratkozást szabályozó törvényjavaslat vitája kapcsán merült fel a diákszövetségek ügye, és ezzel tulajdonképpen két fontos problémát tárgyalt egyszerre az országgyűlés természetesen úgy, hogy az eltérő politikai elveket valló irányzatok képviselői eltérő céljaik érdekében szóltak hozzá a kérdéshez.

A leendő jogszabály eredeti változatának értelmében megszűnt volna a Turul és a többi bajtársi szövetség korábbi széleskörű szuverenitása és szabadsága. A korábbi Hungária-tag kultuszminisztériumi államtitkár Tömböly Dénes az új jogszabály előadójaként úgy fogalmazott, hogy „a javaslat az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek szervezetének és működési körének szabatos meghatározását is elő kívánja mozdítani”, és különösen a „nemzeti szempontból legnagyobb jelentőségű” bajtársi egyesületekét úgy, hogy azokat a belügyminisztérium hatásköréből a vallás- és közoktatásügyi minisztériumába helyezné át. „Annak a szempontnak kell szem előtt lebegni”, érvelt Tömböly, hogy „ezek a bajtársi egyesületek értékes és nemzeti szempontból felmérhetetlen nagyságú munkájukat tovább folytathassák, és ne meggyengülve, hanem megerősödve működjenek tovább”. Külön kiemelte, hogy – a korábbi értekezletekkel egybehangzóan – nagyobb szerepet szánnak az egyetemi oktatóknak: „Az egyetemi és főiskolai tanárnak nemcsak tanítani, előadni, vizsgáztatni és az ifjúsági egyesületek működését kifogásolni, hanem az egyesületek segítségével az ifjúságot nevelni is kell. (...) Nemcsak a tanárelnöknek, hanem az összes tanároknak ki kell venni részüket az egyesület működéséből, jelen kell lenniük minden nevezetesebb megmozdulásoknál, ünnepélyüknél, mert akkor olyan kölcsönös kapcsolatok fejlődnek ki a tanár és az ifjúság közt, hogy sohasem lehet majd a kettőt egymással szembeállítani.”¹⁶⁹

Az előadó szavait és ezzel együtt a kormány álláspontját Hóman Bálint miniszter is megerősítette, és a diákegyesületek szervezkedésének központosítását hangsúlyozta. „A miniszternek nyújtott felhatalmazásra azért van szükség”, jelentette ki, „mert a magyar viszonyok között sem a diákszervezkedés, sem a diákvédelem terén nem nélkülözhető az átgondolt tervszerű és egységes irányítás.” Rámutatott továbbá: „ezeknek az egyesületeknek a működését a

¹⁶⁹ Tömböly egyébként az egyetemi felvételi rendszer kapcsán úgy fogalmazott, hogy a még érvényben lévő 1928. évi XIV. tc., a módosított numerus clausus, sőt az eredeti jogszabály sem felelnek meg már az aktuális „követelményeknek”, és „több tekintetben időszerűtlenek és az eredetileg kitűzött cél további szolgálatára nem alkalmasak”, bár kiemelte, hogy a magyar törvény „a háború után világszerte az első védekezési intézkedés volt a zsidóságnak óriási veszélyt jelentő térhódításával szemben”. Rámutatott a numerus clausus korábban is gyakran hangoztatott szükségességére is: „A világháború után a harcterekről és a hadifogságból öt évfolyam ifjúsága tért haza. Ugyanakkor országunk megeseonkítása és az utódállamok nemzetiségi politikája az elszakított területek magyar ifjúságát is arra kényszerítette, hogy a csonka országban helyezkedjék el, tanulmányait itt folytassa, itt végezze. Mindezeknek az lett a következménye, hogy soha nem látott, sőt, el nem képzelt mértékre emelkedett az egyetemi és főiskolai hallgatók száma.” Noha 1940-ben már nem uralkodtak ilyen viszonyok, de az egyetemi felvételek szabályozása ekkorra ismét aktuálissá vált oly módon, hogy „felvehető hallgatók számát úgy kell megállapítani, hogy az mind az egyetemi és főiskolai intézetek befogadóképességének, mind az országban az illető tudományszakkal kapcsolatban előreláthatóan felmerülő értelmiségi munkaerő-szükségletnek megfelelően”. *KN 1939–1944*. IX. köt. (1940. december 11.) 61–63.

múltban igen helyesnek tartottam, ma is nagy elismeréssel vagyok irántuk, viszont tagadhatatlan az, hogy az egyesületek egyike-másika lesiklott arról az alapról, amelyen eredetileg állott. Nem tartom helyesnek, ha bármelyik egyetemi ifjúsági egyesületet elvonnak az egyetem hatósága alól és külön az ifjúságtól idegen célokra használnak fel. Én sem szeretem – ahogyan itt mondották – az öreg diákvezéreket és nem szeretem a bukott diákvezéreket.” Érvelését azzal fejezte be: „szükséges, hogy az egyetemi ifjúság minden vonatkozásban, tehát egyesületi vonatkozásban is az egyetemi hatóság felügyelete alatt álljon”.¹⁷⁰

A törvényjavaslat vitájában nemcsak a jogszabályt, hanem a bajtársi szervezeteket is érte éles kritika az ellenzék részéről. Például a nyilas Rapcsányi László úgy vélte, és általában ez volt a Nyilaskeresztes Párt állásfoglalása is, hogy „az egyetemi bajtársi egyesületek jelenleg nem úgy működnek, ahogyan működniük kellene, nem végzik el azt a feladatot, amely az ő eszmei célkitűzéseik alapján végzendő volna, de szervezetileg sem felelnek meg a mai kor követelményeinek”. Rámutatott arra is, hogy „a különböző bajtársi egyesületek, amelyek ezidőszerint az országban működnek, bajtársi szövetségekbe tömörülnek”, azonban „ez a helyzet bizonyos mértékig kizárja az egységes irányítást”. Emellett bár nem nyíltan kimondva, de bírálta kifejezetten a Turult is, amely ekkor a kezdeményezésére megalakuló népi kollégiumokkal már nemcsak az egyetemi értelmiségi ifjúság, hanem a paraszti fiatalok megnyerésével is eredményesen próbálkozott. Úgy fogalmazott, hogy „amikor egyetemi ifjúságról beszélünk, akkor ez alatt csak az egyetemi ifjúságot érthetjük és nem érthetjük az ifjúság más kategóriáját. Ugyanakkor le kell szögeznünk az egyetemi ifjúság elé, hogy viszont az egyetemi ifjúság sem vindikálhatja magának azt a jogot, hogy a magyar ifjúság nevében beszéljen.” Tehát nyilvánvalóan Turul visszaszorítása mellett érvelt, és a törvényjavaslatot nem fogadta el.¹⁷¹

A nyilasokkal szemben a kormánypárt természetesen támogatta a törvényjavaslatot. Donáth György például méltatta ezekben a szervezeteknek a szerepét. Rámutatott arra a „fontos szerepre, amelyet a bajtársi egyesületek és általában az egyetemi és főiskolai egyesületek a magyar élet terén játszottak”, és emlékeztetett arra, hogy „a forradalmak után elsősorban a műegyetemi és tudományegyetemi tisztizászlóaljok voltak azok, amelyek a rend fenntartásában és a keresztény nemzeti gondolat uralmának helyreállításában igen tiszteletreméltó, (...) történelmi szerepet vittek”. Emellett elismerte, hogy „ezekben az egyesületekben igen sokszor akadtak olyanok (...), akik ezeknek az ifjúsági egyesületeknek politikai súlyát és jelentőségét politikai tőkének akarták felhasználni és – ami teljesen helytelen – a politikamentesnek szánt ifjúsági szervezkedést időnként a napi politikába is belepróbálták vonni”, de ezek „mindig

¹⁷⁰ Uo. 70–72.

¹⁷¹ Uo. 63–67.

olyan emberek, akik nemcsak más társadalmi egyesületekben vagy a politikai pályán, hanem ifjúsági egyesületekben is a közszereplést sokszor a maguk egyéni karrierje érdekében akarták felhasználni”. Majd hozzátette: „ez azonban nem lehet ok arra, hogy a bajtársi egyesületek egyébként nemzeti szempontból végtelenül nagyértékű tevékenységét lebecsüljük”, sőt „ezek a bajtársi szövetségek valóban a magyar ifjúságnak szellemi vezető rétegét képviselik, természetes, hogy nekik van elsősorban joguk a magyar ifjúság nevében beszélni”, és „igen sokszor hallatták szavukat (...) olyan kérdésekben, amelyekhez – legyünk őszinték – például a képviselőház is sokszor csak évekkel későbbben mert hozzászólni”. Ugyanakkor úgy vélte, a nyilatkozatok ideája, az „egyetlen, egységes” egyetemi diákszervezet „mint gondolat szép, de (...) a mai alkotmányos berendezések között lehetetlen, mert ez szorosan összefügg a totális államberendezéssel”, amit „Németországban és Olaszországban nem is igen lehetne másképp elképzelni, ott valóban az a helyes, ha az ifjúságnak egyetlen szervezete van, de azonfelül megint csak meg kell adni az egyetemi és főiskolai ifjúságnak, hogy mégis ilyen minőségében is külön tömörülhessen”. A törvényjavaslatot „teljes nyugalommal és bizalommal” fogadta el.¹⁷²

A korábban kormánypárti, ekkor azonban már ellenzéki, szélsőjobboldali és az Imrédy-féle Magyar Megújulás Párti Incze Antal is felszólalt a vitában, és úgy vélte, a törvényjavaslat „az egyetemi fiatalság húsz esztendővel rendelkező életébe olyan mélyen nyúl bele, hogy emellett szó nélkül elmenni nem lehet”. Azzal érvelt, hogy a Turul Bethlen miniszterelnöksége alatt a „konszolidációs gőzhenger alól” megmentette a keresztény-nemzeti, szegedi fajvédő gondolatot, éppen ezért megérdemelné, hogy „ne nyúljunk hozzájuk, hanem tegyük oda azok közé a szép, komoly és tiszta magyar intézmények közé, amelyekre egy kis becsüléssel és némi tisztelettel kell tekintenie minden fiatal magyarnak”. Kiemelve a Turul eredményes és látványos rendezvényeit úgy vélte, hogy „lassacskán az egész magyar közvélemény is” a bajtársi szövetségekből kerül ki, amik „a legkonstruktívabb, a legfegyelmesebb és a legáldozatkészebb emberanyagot foglalják magukban”. Éppen ezért az új felvételi szabályozásra és a bajtársi szövetségek átszervezésére vonatkozó törvényjavaslatot „még az általános tárgyalás alapjául sem” fogadta el.¹⁷³

Az Egyesült Keresztény Párt – Keresztény Gazdasági és Szociális Párt álláspontját Közi-Horváth József hozzászólása tükrözte. Ő elsősorban a bajtársi szövetségek a tagok nevelése terén kifejtett érdemeit hangoztatta. Emellett rámutatott: „Egyetemi tanárainknak nagy része még ma is megelégszik azzal, hogy az oktatást elvégzi, de az egyetemi ifjúság nevelésével nem törődik. Az egyetemi ifjúság nevelésének területén az egyetemi tanároknak feltétlenül kötelességük az órákon kívül is foglalkozni az ifjúsággal szemináriumokban, proszeminári-

¹⁷² Uo. 67–70.

¹⁷³ Uo. 72–77.

umokban, laboratóriumi és klinikai gyakorlatokon, de ezen túlmenően az ifjúsági egyesületekben is.” Ezzel együtt a törvényjavaslatot elfogadta.¹⁷⁴

Utolsóként Szöllösi Jenő szólalt fel a vitában, aki korábban maga is a Turul tagja volt, és bár hivatalosan pártonkívüliként jutott be a képviselőházba, később, 1941-től a nyilas frakció vezetője, Szálasi 1944 októberében történt hatalomra kerülése után pedig a „nemzetvezető” egyik helyettese lett. Rövid beszédében csak a Turullal foglalkozott, és úgy vélte, hogy a törvényjavaslat elfogadása esetén „meg lehet fordítani a címet a Turul Bajtársi Szövetség élete felett, le van zárva az élete, vége van annak az egyetemi szabadságnak, amelyet ebből a szempontból a bajtársi egyesületek eddig élveztek”. Felszólalását egyébként arra használta fel, hogy a szegedi egyetem rektorát, Szent-Györgyi Albertet támadhassa, aki ekkor a helyi Turul hivatalos irányvonalával szemben egy egységes diákszervezet, a Szegedi Egyetemi Ifjúság (SZEI) alapítását kezdeményezte. Szöllösi szerint Szent-Györgyi, akinek „liberális körökkel való kapcsolatai közismertek, a nála megjelent turulista ifjúság vezetőségét bár fogadta, mégis azt mondta nekik, hogy nincs kedvére az ifjúságnak világnézeti gondolkodása, mert ez csak szét fogja tagolni az ifjúságot és kifejezést adott abbéli meggyőződésének, hogy olyan ifjúsági egyesületet kell alapítani, amelyben 6%-ig a zsidóságnak is helye van”. „Lehetetlen”, jelentette ki felháborodottan Szöllösi, hogy „a szegedi gondolat szülőföldjén úgy vezessék az ifjúság egyesületét, hogy amikor már végre ott tartunk, hogy elkülönülünk a zsidóságtól, akkor hivatalos helyről, az egyetemi felügyeletet képviselő rektor részéről hangozzék el olyan kijelentés, hogy a zsidóságnak együtt van helye egy bajtársi vagy ifjúsági egyesületben a keresztény ifjúsággal”. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az országgyűlés hagyja meg az egyetemi ifjúságnak és a Turul számára is „a szervezkedésben azt a szabadságot, amely őt megilleti (...) és eddig élvezett”. Éppen ezért a törvényjavaslatot ő sem fogadta el.¹⁷⁵

Fontos megemlítenünk, hogy a Turul Szövetség képviseltette magát az országgyűlési vitán, és Ambrus József akkori országos fővezér is jelen volt az újságírói karzaton, aki „állandó kapcsolatot tartott fenn a volt turulista és a Turul mellett kiálló képviselőkkel”, és messzemenően arra törekedett, hogy a kultuszminisztérium megváltoztassa a jogszabály azon bekezdését, mely eltörölte volna a bajtársi szövetségek szabadságát. Ugyanis az állásfoglalása szerint ez „egyszerűen felülről irányított egyetemi önképzőköröcskévé süllyesztette volna le a már mozgalommá emelkedett Turult”. Fáy István államtitkár közbenjárására, aki egyébként maga is a Turul patronusa volt, végül a minisztérium egy szót változtatott a javaslaton, és az ominózus rész a következőképpen alakult: „egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek szervezetét és működésének körét a vallás- és közoktatásügyi miniszter *hagyja jóvá*”. Ez azt jelentette, hogy

¹⁷⁴ Uo. 77–79.

¹⁷⁵ Uo. 79–80.; lásd még M. Kiss Sándor: Szent-Györgyi Albert és a Szegedi Egyetemi Ifjúság. In: Uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után*. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok (1981–2005). Budapest, 2006, Mundus, 78–87.

a korábbi javaslattal ellentétben a kultuszminiszter nem nyúlhatott az egyesületek alapszabályaihoz, csak hozzájárulási és megerősítési joga volt ebben. Így a törvény egyrészt azt a változást eredményezte, hogy a bajtársi szövetségek formailag a belügyminisztérium helyett a kultusztárca felügyelete alá kerültek át, másrészt azt, ami valóban új volt és valamelyest korlátozta a bajtársi szövetségek szabadságát, hogy „vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg azt is, hogy egyetemi és főiskolai hallgató milyen előfeltételek esetében lehet tagja egyetemi vagy főiskolai hatóság alatt nem álló egyesületnek vagy egyesületi jellegű szervezetnek”.¹⁷⁶

A második világháború eseményeinek hatására új és fontos jelleggel bővült a Turul Szövetség, ugyanis 1942-ben megalakult a „Turul Bajtársi Szolgálat”, amely a „polgári és katonai hatóságokkal, valamint az erre vállalkozó társadalmi szervekkel (egyesületekkel), továbbá az Országos Nép- és Családvédelmi Alap helyi szerveivel szoros együttműködésben a háborús viszonyok következtében szükségessé váló különleges szociális feladatot” látott el. Konkrét feladatkörébe tartozott a hadbavonultak családtagjairól való gondoskodás, a közöttük való kapcsolatteremtés, a családtagok kéréseinek elintézése, illetve a bevonultak helyett a mezőgazdasági és ipari munkák elvégzésének biztosítása.¹⁷⁷

Emellett a Turul Szövetség további két fontos szervezeti jellegű átalakuláson ment keresztül a második világháború ideje alatt. Az egyik a Szent-Györgyiék által kezdeményezett, Szegedről kiinduló egységmozgalom volt, aminek révén az ország több Turul kerület tagszervezetei lényegében összeolvadtak más ifjúsági egyesületekkel. A már említett SZEI célja az volt, hogy „az egyetemen az ifjúság otthonát lelje, ott egy derűs diákélet keretén belül a hazának hasznos, felelősségtudó, táglelkű és szellemű, alkotni és áldozni vágyó, öntudatos polgárává nőhessen”. Emellett hangsúlyozta a politikától mentes jellegét is, mert „amíg a diák politikai érdekek játékszere, addig az egyetem nem tud eleget tenni nemzetnevelő hivatásának”.¹⁷⁸

A szegedi után 1942. október 24-én alakult meg Debrecenben a Debreceni Egyetemi Ifjúság (DEI) és 1943. január 17-én Pécsen a Pécsi Egyetemi Ifjúság (PEI). Ezek az egységsszervezetek a Turulban ekkor már erős ellenzéki csoport hatására jöttek létre, melyet többen, így az ebben résztvevő Fitos Vilmos is, „haladónak” és „baloldalinak” állít be, melyre rendkívül nagy hatást gyakoroltak a népi írók, amire a későbbiekben még vissza fogunk térni. Fitos szerint ezek az egységsszervezetek „főként kari és munkaközösségi alapon működtek”, és „a felkészültséget és a közösségi érzék fejlesztését tartották a legfőbb céljuknak” amellett, hogy a kormány rendeletileg vezesse be az ifjúsági egyesületekben a maximum 30 éves korhatárt. Lényegében ezért alakult a „Turul-ellenzék” tagjaiból a Magyar Ifjúság Nagybizottsága is,

¹⁷⁶ MOL, P 1364, 1. d. 4. tétel, 1262/1940-I./A.ü.o. A Turul Fővezérségének körlevele. Budapest, 1940. december. 20.; MTT, 1940. évi XXXIX. tc.

¹⁷⁷ MOL, K 149, 1943–4–1271. sz. Fővezéri parancs a Bajtársi Szolgálat felállításáról, 1942. június 10.

¹⁷⁸ MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a Turulban, 8.

melyhez csatlakozott a SZEI, az Emericana, a MEFHOSZ és a Katolikus, illetve a Protestáns Diákszövetség több vezetője is.¹⁷⁹

A másik fontos szervezeti jellegű átalakulásra, a tagsági korhatár bevezetésére 1943 márciusában került sor, amikor Szinyei-Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter 8500/1943. számú rendeletének értelmében 26 évnél idősebbek nem lehetnek tagjai a Turulnak és más ifjúsági szervezeteknek. Ez a Turul Szövetség kettészakadását eredményezte, és létrejött egy „Ifjúsági Turul”, mely a korábbi fiatal ellenzék tagjait tömörítette, illetve egy „Társadalmi Turul”, ahol az „öregék”, a korábbi diákvezérek kaptak szerepet. Az utóbbinak Festetics Domokos kormánypárti képviselő lett a magistere, aki helyeselte a szervezet kettéválasztását, és 1943 decemberében a következőképpen fogalmazott a két Turul hivatásáról: „Az ifjúsági Turul és a társadalmi Turul különvált és ezáltal meg lett adva a lehetőség arra, hogy az ifjúsági Turul tagjai az egyetem berkeiben fejtsék ki munkásságukat azáltal, hogy a tudományokkal foglalkoznak, képezik magukat és készülnek arra az útra, amelyre őket a sors állítani fogja, viszont a társadalmi Turul Szövetség, mint az ország keresztény intellektuális elemeinek egyesülése alkalmas lesz arra, hogy komoly alap legyen olyan időkre, amelyekről nem tudjuk, hogy el fognak-e jönni vagy nem.”¹⁸⁰

A Társadalmi Turul tevékenységéről egyelőre kevés információ áll rendelkezésre. Annyi azonban biztos, hogy fővezére a Tarnói (Kostyál) László lett, aki az 1930-as évek közepén aktív szerepet vállalt a Turul-munkatáborok megszervezésében (lásd részletesebben a 2.4.5. fejezetben), és az akkori források azt sugallják, hogy a nemzetiszocializmus hívének számított. A Társadalmi Turul 1944 februárjában Keszthelyen „nagyszabású seregszemlét” tartott, amelyen a szónokok egyértelműen a háború németek melletti folytatása érdekében szólaltak fel. Oláh György az akkori kormánypárt, a Magyar Élet Pártja szélsőjobboldali szárnyához tartozó országgyűlési képviselő¹⁸¹ például „a propagandáról emlékezett meg, amely a szovjet veszedelmet igyekszik kisebbiteni”, és arra „figyelmeztetett, hogy a mai nehéz napokban méltónak kell lennünk a legnagyobb hősök példáihoz és a társadalmat lelkileg is fel kell készíteni a legkeményebb helytállásra, önfeláldozásra és hősi küzdelemre”. Továbbá kijelentette: „őrt állunk, hogy a szentimentális humanizmus és pacifizmus ki ne verje kezünkől a kardot, ép-

¹⁷⁹ M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja*, i.m. 40–50.; Fitos Vilmos: *A népi mozgalom*, i.m. 170–171.; Uő: *Másfél évtized emlékei*. *História*, 1996/1. 32–33.

¹⁸⁰ *KN 1939–1944*. XVIII. köt. (1943. december 2.) 523.

¹⁸¹ Oláh György életútja is tipikus jobboldali pályának tekinthető. 1920/21-ben lett egyetemi hallgató, és hamar bekapcsolódott az ifjúság mozgalmaiba és az Ébredő Magyarok Egyesületének tevékenységébe. Az 1920/30-as években aktív publicisztikai tevékenységet folytatott, az *Új Magyarország* és az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldali lapok szerkesztője volt. Az 1939-es választásokon a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja tagjaként szerzett mandátumot Kapuvárott, de a nemzetiszocializmus híve volt. Megírta Hitler életrajzát is *Órvezetőből* diktátor címmel. A Führer 1939 nyarán a birodalmi Sasrend középkeresztjével tüntette ki. Életrajzi adatait lásd *Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi Országgyűlésről*. Szerk. Haeffler István. Budapest, É.n., Magyar Távirati Iroda, 270–271.

pen akkor, amikor a magunk megvédéséről van szó. A turul-szellem egyik legjobb biztosíték arra, hogy itt nem lesz még egyszer 1918.” Tehát a Társadalmi Turul kifejezetten a németek oldalán állt, és propagandájában kiemelt szerepet kaptak a korábbi forradalmak, amelyek megisméltódése ellen is folyt szerintük a háború.¹⁸²

A többször idézett „*Ellenzék*” a *Turulban* című kézirat úgy fogalmaz, hogy „az ifjúsági Turul Szövetségből teljesen száműzték az antiszemitizmust, lemondtak a tömegszervezésből, mindenkit utasítottak az egységszervezetekbe való belépésre”.¹⁸³ Erre az 1943. április 30-án kiadott fővezéri paranccsal került sor, mely elrendelte, hogy „az összes egyetemi vagy főiskolai hallgató bajtársak május hó 15-ig lépjenek be az illető egyetemen vagy főiskolán működő egységszervezetbe”, mert ezek fogják adni a Turul munkájának új, „tágabb keretét”.¹⁸⁴

Azonban az antiszemitizmus „száműzésére” vonatkozó utasítások nem maradtak fenn, és nehezen is hihető, hogy egyik pillanatról a másikra meg tudták volna tiltani az egységszervezetek az immár több, mint két évtizede az egyetemi ifjúságba rögzült reflexeket, melyeket az 1938-tól elfogadott zsidótörvények csak tovább erősítettek. Ezt támasztja alá a debreceni példa is, ahol a DEI 1943 novemberében, tehát jóval a zsidótörvények elfogadása után a zsidó hallgatók állítólagos provokatív magatartása (!) miatt a központi épület nagy hirdetőtáblájára felhívást függesztett ki, melyben „felhívták a zsidó hallgatókat, hogy nemkívánatos tevékenységük miatt az egyetemről tartsák magukat egyelőre távol”.¹⁸⁵

A kettészakadás után a „Társadalmi Turul” tulajdonképpen német- és nyilasbarát oldalon állt, és igyekezett a befolyása alá vonni azokat az egyetemi hallgatókat is, akik hasonlóan gondolkodtak. Konkrét tevékenységére vonatkozóan egyelőre, források hiányában kevés információ áll rendelkezésre, annyi azonban biztosra vehető, hogy tagjainak jelentős része a magyar egyetemek Németországba telepítésében is részt vett, és oda is követte a nyilas-hungarista kormányt.¹⁸⁶

A második világháború alatt újjáalakultak és a fiatal generáció tagjaival töltődtek fel az egyetemi zászlóaljok is, amiben minden bizonnyal szerepe volt az egyre inkább vegetáló Turulnak is. A nyilas hatalomátvétel után ezeket a zászlóaljakat 1944. november 5-én feleskették Szálásira. Egy szemtanú, az akkor már az illegális ellenállási mozgalomban is tevékenykedő Pál József a következőképpen emlékezett erre az eseményre: „Magam is ott álltam a közigazdászok csapatában, s résztvevője voltam, amikor az esküszöveget mondók Szálasi Ferenc ne-

¹⁸² A Társadalmi „Turul” seregszemléje Keszthelyen. *Függetlenség*, 1944. február 29.

¹⁸³ MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a *Turulban*, 10.

¹⁸⁴ MOL, P 1364, 1. d. 5. tétel, 1/I. ü.o. Fővezéri parancs. Budapest, 1943. április 30.

¹⁸⁵ HBML, IV.B.901/a, 19. d. 249/1943. eln. A debreceni rendőrkapitányság jelentései a debreceni egyetemi ifjúság zsidóellenes mozgalmáról (1943. november 30.)

¹⁸⁶ Az egyetemek kiköltöztetését Csilléry András kormánybiztos irányította. Lásd MOL, K 638, 1. csomó, 5. tétel, a Hungarista Ifjúság Németországi Csoport jelentése. Drezda, 1945. január 27.

véhez érve értelmetlen mormogással estek túl az aktuson.”¹⁸⁷ De volt köztük olyan alakulat is, amely a végsőkig kitartott a nyilasok mellett, mint a főképpen a Hungária által szervezett, a főváros ostromakor alakuló „I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj”.¹⁸⁸

Emellett természetesen a formálódó ellenállásban is sok egyetemista és Turul-tag vett részt Magyarország német megszállása után. Részben az „Ifjúsági Turul” is szerepet vállalt abban, hogy a jórészt már illegalitásban tevékenykedő nyilas- és náciellenes fiatalok megalakítsák az antifasiszta szervezeteiket, így a Szabad Élet Diákmozgalmat vagy a Magyar Diákok Szabadságfrontját, katonailag pedig két alakulatot, a Görgey és a Táncsics Zászlóaljat. Az utóbbi két csoport tulajdonképpen az egyetemeken is legálisan és hivatalosan működő ún. Kisegítő Karhatalmi Alakulatok (KISKA) keretében, melyekbe rövid idő alatt az ellenállók is beépültek, és fedőszervként működtek. Ennek ellenére megállapító, hogy a háborús viszonyok közepette tulajdonképpen de facto mindkét Turul Szövetség megszűnt létezni, tagjaik egyik vagy másik oldalon bekapcsolódtak a harcokba, és katonai szervezeteik eszközök voltak a szembenálló felek kezében.¹⁸⁹

2.4. A bajtársi eszme és mentalitás alapjai, jellemzői és változásai

A Turul Szövetség és tagegyesületei – ismét az őket jól ismerő Antal Istvánt idézve – „világnézeti és politikai mentalitásukra nézve erőteljesen jobboldaliak, ellenforradalmárok és harcos antimarxisták voltak, s természetesen, ami akkor ezzel a politikai beállítottsággal egyértelmű volt – intranzigens antiszemiták”.¹⁹⁰

Ez a tömör összefoglalás nemcsak a Turul tagjait jellemezte, hanem mindenkit, aki magát „keresztény-nemzetinek”, azaz a két világháború közötti közszellemben jobboldalinak vallotta. Ennek a mentalitásnak és világnézetnek az egyik legfontosabb vonulata a Tanácsköztársaság ideje alatt Szegeden gyülekező jobboldali „ellenforradalmi” csoportokban alakult ki, és amelyet innen neveztek már a korszakban is „szegedi gondolatnak”. Ennek képviselői, szószólói egy pártok felett álló „koreszmét” láttak világnézetükben, melynek célja a „keresztény-nemzeti” középréteg politikai hegemoniájának megteremtése volt. Ebből fakadt az „örségvál-

¹⁸⁷ Pál József: *Huszonöt hónap (1943 októbere – 1945 novembere között)*. Budapest, 2004, NAP, 106–107.

¹⁸⁸ Az „I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóaljról” néhány évvel ezelőtt jelent meg Józsa Béla a résztvevőkkel szemben rendkívül elfogult könyve, mely elsősorban a még élő tagok visszaemlékezéseire támaszkodott, és főképp az ostrom alatti harcokról szólt egyenesen hősként beállítva a nyilasok mellett végsőkig kitartó fiatalokat. Józsa Béla: *Egyetemisták az ostromgyűrűben. A Magyar Királyi I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj története 1944 októberétől 1945. február 14.* Budapest, 1999, Történelmi Hagyományörző és Hadisírgondozó Alapítvány; vö. Kristó Nagy István: *Egyetemisták az ostromgyűrűben. Valóság*, 2003/4. 112–114.

¹⁸⁹ Pál József: *Huszonöt hónap*, i.m. 116–139.; M. Kiss Sándor: A népi mozgalom ifjúsága és a második világháború. In: Uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok (1981–2005)*. Budapest, 2006, Mundus, 150–157.; M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja*, i.m. 100–156.; Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, 1998, Corvina, 94–96.

¹⁹⁰ Antal István *emlékiratai*, i.m. 370–371.; Lásd még Rozs András: Középosztály-tudat és dzsentroid gondolkodás: a Turul Szövetség szellemisége az 1920-30-as években. *Baranya*, 1996/1. 229–242.

tás” fogalma, mely részben az antiszemitizmus, ahogy ők nevezték „fajvédelem”, felerősödését hozta magával, és ez állt a túlfűtött nacionalizmusból táplálkozó világgépük középpontjában. A „szegedi gondolat” megerősödése Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényéhez köthető, mely a magyar faj letéteményesének, fenntartójának, egyedüli bázisának a magyar parasztságot tekintette, egyben a „keresztény-magyar” középosztály soraiba „befurakodó” zsidók és németek (svábok) ellen fordult. Ez a könyv a Turul Szövetség arculatának kialakításában résztvevő fiatalok és a későbbi tagok világnézetére egyaránt nagy hatást gyakorolt.¹⁹¹

Szabó Dezső az 1920-as években kedvelt és gyakori vendége, meghívott előadója volt a Turul által rendezett gyűléseknek, és a „bajtársi” fiatalság mindig komolyan odafigyelt a szavaira még akkor is, amikor a magyar közéletben már eltűnt nézeteinek csaknem minden „varázsa”, és eltávolodott a politikai elittől, majd szembe is fordult vele. Ennek ellenére Szabó Dezső nézetei és a „szegedi gondolat” volt az, amely a világháborús vereség, illetve a trianoni békeszerződésből adódó nemzeti trauma mellett a turulista fiatalok mentalitásának és világnézetének legfontosabb eszmei-ideológiai alapját adta. A Szabó Dezső életművét marxista irodalomtörténeti oldalról feldolgozó Nagy Péter szavaival az egyetemi hallgatók rétege volt az, amelyre „Szabó Dezső álforradalmi agitációja – szociális nyugtalansága és fajvédelmi hőzöngése egyaránt a legmagávalragadóbban hathatott.”¹⁹²

Az 1930-as évek közepére kialakult „hivatalos”, azaz a korabeli kiadványaikban megjelent, terjesztett és a tagoktól elvárt Turul-ideológiát bajtársi eszmének nevezték, melyet – egy 1937-ben megjelent, az új tagoknak szánt „útmutató” szerint – „a világháború és az utána következő összeomlás kálváriájában a kegyetlen magyar sors formálta ki az önmagukért és fajtájukért szenvedő magyarok lelkében”, tehát „a magyar sorsközösség gondolatát jelenti, nemzeti szempontból minden más értékmérőnek a háttérbe szorításával”. Ebből adódott a Turul „magyarul, magyarért, magyarán” hármas jelszava is, ami azt jelentette, hogy a szövet-

¹⁹¹ Huzly Imre: Nem adjuk Szabó Dezsőt. *Ifjak Szava*, 1919. november 23. 1.

¹⁹² Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok... A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007, Osiris, 217–287.; Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Budapest, 1979, Akadémiai, 242–243.; Pass László: A szegedi gondolat. *Új Vetés*, 1940. november, 1–4.; meg kell jegyezzük, hogy a Turul ideológiai arculatára rendkívül nagy hatást gyakorló Szabó Dezső az 1930-as évekre a bajtársi egyesületektől is eltávolodott, kiábrándult belőlük. 1935-ben például a következőket írta: „Leírjam ide az utolsó tizenhét év nyílt és titkos alakulatainak, szövetségeinek, táborainak, sátrainak történetét? Megmutassam az »ifjúsági« összeállások, bajtársi szövetségek szomorúságait, ahol az igazi, a fiatal fiatalság az idősebb nemzedékek ügyes lézengőinek üzemében senyved. Nekik jelent politikai összeköttetést, leendő mandátumot, áhított rangot, és – jaj – önmagának nem jelent semmit. Megkérdezem: mit adtak e nemzedékek a magyarságnak a politikai, a gazdasági, a szociális jövőbeépülés terén, mit az irodalomban és a művészetekben? (...) Természetes: ezek, akikről beszéltem, inkább csak e nemzedékek közéletbe zilált elemei. Természetes: e nemzedékekben is akadnak ezrével becsületes szándékú, tiszta célú, dolgos lelkek. De ezek izolált, nem meghatározó elemek s félrevonultak a napok sodraitól.” Szabó Dezső: A húszévesekhez. In: *Uő: Az egész látóhatár. Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok*. II. köt. Budapest, 1991, Püski, 893.

ség a nemzeti nyelven, a nemzet és a magyar fajtestvérek érdekében, a nemzeti sajátosságokat szem előtt tartva küzd az egységes Magyarországért.¹⁹³

Ebből adódik, hogy a Turul-világkép egyik alapvető tétele az irredentizmus és a trianoni szerződés területi intézkedéseinek revíziója volt. Nem véletlen, hogy már 1920-ban a szerződés aláírása ellen is tiltakozott a szövetség több szervezettel közösen.¹⁹⁴ Az irredentizmussal kapcsolatos ifjúsági teendőket Mikecz Ödön fogalmazta meg 1920 tavaszán: „Az ifjúság integritásvédő tevékenységének azonban nem szabad a konzerváló, defenzív cselekvés terén megmaradnia. Offenzíve is föl kell lépnie, – szét kell tépnünk a hazugságoknak a magyarság körül mesterien szőtt hálóját, át kell törnünk a sötétség blokádját, amellyel jó szomszédaink körülvettek, barátokat kell csinálni mostani ellenségeinkből, föl kell világosítani félrevezetett nemzetiségeinket, hogy az ő érdekük is kívánja az ezeréves egység megmaradását. Erre az agitatív, felvilágosító munkára a békekötés után bő alkalma lesz az ifjúságnak. Azok a korlátozások, amelyek mostan szinte lehetetlenné teszik a külfölddel való összeköttetést, nem tartathatók fenn örökké, meg fog indulni az ifjúság vándorlása a külföldi egyetemekre s ezzel együtt meg kell indulni a külföldi egyetemi ifjúság körében a magyar ügy, a magyar igazság szervezett propagandájának. Arra kell már most minden erőnkkel törekedni, hogy minden magyar ifjú, aki külföldre megy tanulmányait folytatni, a területvédelem ügyének legyen a harcosa.”¹⁹⁵

A szövetség hivatalos álláspontja nem a korszakban gyakran hangoztatott etnikai, hanem mindvégig a teljes revízió maradt. Felbukkantak ugyanakkor a bajtársi eszmében a 19. századi gondolkodásban megjelenő, de a világháborús vereség és a trianoni békeszerződés ellenére a Horthy-korszakra ugyanúgy jellemző ún. „magyar birodalmi gondolat” nyomai is. Ezek az illuzórikus elképzelések az Árpádok, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás korát áhították vissza, és egyfajta magyar nagyhatalmi szerepet vizionáltak. Az idézett „ideológiai útmutatók” egyike szerint a Turul fontos célkitűzése a „magyar faji (nemzeti) öntudat felébresztése, ébrentartása”, mely „nem revíziós szólamokkal, hanem a magyar katonai eszmények ápolásával, a fegyelem fenntartásával előkészíti a nagy Magyar Birodalom megvalósítását”.¹⁹⁶

¹⁹³ *A Turul világnézet irányelvei*, i.m. 3.; a „hivatalos” Turul-ideológiát a szövetség sajtója is gyakran propagálta, melyre a legjobb példa a pécsiek (Ambrus József, Somogyi Ferenc és Kraskó János) cikksorozata: *A Turul Szövetség eszmevilága. Nemzetvédő*, 1937. január 28. 1–2., 1937. március 2. 1–2., 1937. április 13. 1–2.

¹⁹⁴ Például a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájával, a Magyar Nemzeti Szövetséggel, a MOVE-val, az ÉME-vel, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga és a Honszeretet Egyesülettel közösen kiadott és aláírt röplapot terjesztettek, amelyen az „ébredő” vezér Szmracsányi György szerint az állt, hogy „magyar képviselő nem írhatja alá ezt a békeszerződést”. *NN 1920–1922*. VI. köt. (1920. november 8.) 341–342.

¹⁹⁵ Mikecz Ödön: *A területvédelem ügye és az ifjúság. Ifjak Szava*, 1920. március 15. 15–16.

¹⁹⁶ Erdélyi Ernő: *A mi utunk*, i.m. 9–12.; Romsics Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*. In Uő: *Múltról a mának*. Budapest, 2004, Osiris, 121–158.; a két világháború közötti revíziós tervekről és a korabeli közvélemény álláspontjáról, megnyilvánulásairól lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*, i.m. 125–190.

A „sorsközösség” gondolatából adódóan ezt a világgépet a „magyar szolidaritás eszméjének” is vallották a Turul tagjai, melynek célja a „magyar nép millióinak, a magyar parasztnak, magyar munkásnak szolgasorból való felszabadítása, magyar társadalmi rétegek közötti éles különbségek ledöntése és így a magyarság erős egységgé való kovácsolása”. Ez az egységre való törekvés hozta magával a Turulra jellemző szociális gondolkodásmódot, melynek révén a bajtársi tagegyesületek érzékenyen fordultak az alsóbb néprétegek társadalmi problémái felé, bekapcsolódtak a falukutató mozgalomba, szegényebb sorból származó, nem középosztályhoz tartozó fiatalok is a szervezet tagjai lehettek, és közülük többen – ahogy arra már korábban utaltunk – a szervezet „hivatalos” ideológiájával ellentétesen gondolkodtak. Emellett a magyarság „egységgé kovácsolásának” gondolata szülte a Turul-mentalitás egyik központi fogalmát, a fegyelmet, mely „nem lehet öncél”, „hanem csak eszköz terveink elérésére, hogy a magyar úr legyen ismét hazájában”, azonban „ha erőszakon alapszik e fegyelem, úgy az saját magától összeomlik”, a „bajtársi fegyelem alapja tehát az önfegyelem”. Ezt a Turul tagszervezetei mindig rendkívül fontosnak tartották, és részben ennek megerősítésére tették kötelezővé tagjaik számára a katonás gyakorlatokat is.¹⁹⁷

Ez az 1930-as évekre kialakult eszmeiség teljes egészében egyezett az 1924-ben Gömbös Gyula vezetésével megalakult a Fajvédő Párt célkitűzéseivel. A párt programjának bevezető sorai is jól mutatják, hogy a Turul legközelebb ehhez a politikai erőhöz állt: „Akarjuk a magyar nép egyetemének öntudatra ébresztését és megerősítését, ismerje meg és becsülje meg önmagában a maga ősi gyökerű faji, erkölcsi, szellemi és testi erőit, fejlessze ki azokat a maguk teljességében és készüljön fel a magyarság világtörténelmi küldetésére.”¹⁹⁸

A fentiekből adódik, hogy ez a „Turul-világnézet” alapvetően militarista, „fiús” ideológia volt, éppen emiatt érdekes, hogy különösen az 1930-as években egyre több nő lett tagja ennek a szervezetnek, sőt 1935 őszén Gyulán már külön nagytábort tartottak a Turul bajtársnőinek részére.¹⁹⁹ Ez abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy a Turul egyik legfőbb „ellenségének” a 19. századi liberalizmust tartotta, mely a zsidóság asszimilációja mellett a női emancipáció, és ezzel együtt természetesen a nők egyetemi tanulmányainak lehetőségét is megteremtette. A szervezet ennek megítélése kapcsán sem volt egységes. Többek, elsősorban a legszélsőségesebbek úgy vélték, hogy a nők ugyanúgy elveszik a szellemi pályákon a megélhetés lehetőségét a „keresztény” férfiaktól, mint a zsidóság, ezért nemcsak az állásokban, hanem a

¹⁹⁷ *Bevezetés a bajtársi életbe*, i.m. 4–9.; A Turul Szövetségnek a falukutató mozgalomban való részvételéről lásd Orosz István: A debreceni és a sárospataki falukutatás. *Zempléni Múzsza*, 2004/2. 14–21.; Salamon Konrád: *Utak a Márciusi Front felé*, i.m. 63–67.

¹⁹⁸ A Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt programja, 1924. október 1. Közli: *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003, ELTE–Eötvös, (a továbbiakban *Pártprogramok, 1919–1944*), 101–108.

¹⁹⁹ Turul Bajtársnők Országos Nagytábora Gyulán. *Gyula Regős*, 1935. november, 10–12.

Turulban sem látták szívesen őket. Mások, főképp a szervezet mérsékeltebb vezetői azonban úgy látták, hogy „a bajtársi eszme, a bajtársi gondolat, a bajtársi célkitűzés a leányokra is egyformán kötelező”, de „más részről világos az is, hogy a két nem között lévő testi és lelki különbségek figyelembe veendőek a nők bajtársi életének megítélésénél”. Tehát tulajdonképpen szívesen látták őket a szervezetben, de komolyabb szerepet nem szántak nekik, amit bizonyít az is, hogy a Turul országos vezetésébe soha egyetlen nő sem került be. Azonban jelenlétük ebben a szervezetben jelzi, hogy gondolkodásmódjukat ugyanannyira befolyásol(hat)ta ez a világnézet, mint a férfiakét²⁰⁰, és – ahogy a már említett gyulai nagytáboron megfogalmazták – a Turul bajtársnő „Isten, Haza, Család jelszavakkal, a vallásos, magas erkölcsi alapon álló, öntudatosan küzdő, művelt, házias magyar nőt” jelentette.²⁰¹

Egyébként a nőkhöz, a női szerepekhez, illetve általában testiséghez való viszonyban is felfedezhető a Turul liberalizmus-ellenessége. 1931 elején például a szövetség debreceni kerülete határozatot hozott, amelyben „megbélyegezte a Missválasztásokat (értsd szépségkirálynő-választásokat – K.R.) és társadalmi bojkottot proklamált ez üzleti versenyen résztvevő leányok ellen”. Az élesen jobboldali *Debreceni Újság Hajdúföld* szerint ez „a keményhangú, férfias határozat általános helyeslést váltott ki Debrecen magyar köreiben”, és országosan is komoly visszhangra talált. Ugyanis a „keresztény-nemzeti”, jobb- és szélsőjobboldali szervezetek Budapesten és vidéken is csatlakoztak a debreceni kezdeményezéshez, „a legnagyobb helyesléssel vették tudomásul az ifjúság mozgalmát”, és a „nemzeti erkölcs megszilárdítása érdekében” az „ízléstelen szépségbajnokságok” bojkottja mellé álltak. Debrecenben az ÉME, a Keresztény Nemzeti Liga, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ), a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, az Egyetemi Kör, a római katolikus hallgatók Szent László Köre és Országos Frontharcos Szövetség helyi csoportjai csatlakoztak. Ugyanezt a társadalmi bojkottot 1931 telén újra megismételték.²⁰²

Két évvel később a szegedi kerület kezdeményezett a helyi társadalmi egyesületekkel értekezletet azzal az „iránnyal” szemben, amely – a *Bajtárs* szerint – „ma mindent az erotika szolgálatába igyekszik állítani s ezáltal a társadalmat megfertőzi és amely ma már oly méreteket öltött, hogy szükségessé tette a társadalmi egyesületek egységes akcióját, sőt ennek az akciónak országos mozgalommá való fejlesztését”. A szegedi Turul „ajánlotta a társadalmi egyesületeknek, adjanak felhatalmazást, hogy a közeli húsvéti ünnepekre való tekintettel

²⁰⁰ *Bevezetés a bajtársi életbe*, i.m. 28–32.;

²⁰¹ Bajtársnők nagytábor. *Gyula Regős*, 1935. december, 3–4.; lásd még A női bajtársi szervezetek az új magyar leánytípus kialakítói. *Bajtárs*, 1934. január-február, 4.; a nők felsőoktatási szerepéről lásd Kornis Gyula: *Nők az egyetemen*. Klny. a Napkelet 1925. évfolyamából. Budapest, 1925, Napkelet; N. Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések*, i.m. 53–85., 105–113., 147–163.; Ladányi Andor: *Klebelsberg*, i.m. 90–96.

²⁰² Lásd a *Debreceni Újság Hajdúföld* 1931. február 1-i, március 3-i, március 16-i, március 19-i, március 28-i, illetve december 20-i számait; A debreceni bajtársi egyesületek rendkívül élehangú bojkotthatározata a misszavastások ellen. *Debrecen*, 1931. március 1.

megkeresést intézzen az egyes felekezetek lelkesi hivatalaihoz, hogy a szószékről adjanak hangot a mozgalomnak”. A kezdeményezés hatására elhatározta az értekezlet, hogy a helyi TESZ megkeresi a rádió vezetőit és a hatóságokat, és megnyeri azokat a mozgalom támogatására. Ezzel együtt kimondták a résztvevők, hogy „mivel a divat és a modern életmegnyilvánulások elsősorban a női társadalom megbecsülését veszélyeztetik, mozgalmát oly irányban is kiterjesztik, hogy ezek ellen harcot indít s mindazoknak a szín- és mozidaraboknak, amelyek az erotikát szolgálják, betiltását fogja követelni, a sajtót pedig megkeresi, hogy hasonló célt szolgáló törekvéseknek teret ne engedjen”. Ezek a megnyilvánulások jól mutatják a Turul erős konzervativizmusát és liberalizmus-ellenességét, illetve azt, hogy mennyire felléptek egy általuk elképzelt eszményi nőkép erényeinek védelmében, amit a „keresztény-nemzeti” Magyarországon ideálisnak tartottak.²⁰³

A bajtársi eszme képviselői fontosnak tartották hangsúlyozni a jobboldaliságukat²⁰⁴, ezzel együtt a baloldaliság ellenpólusának körülhatárolását: szerintük a jobboldali világnézet fő vonásai a „nemzeti” (melyet ők gyakran a „faji” szó szinonimájaként használtak), a „keresztény” és a „szociális” jellegekből adódnak, „szemben a baloldali világnézettel, amely nemzetközi, nem keresztény és nem igazán szociális, mert osztályharc alapján áll”.²⁰⁵ Egy későbbi, a magyarországi első zsidótörvények után megjelent kiadvány – nem meglepően – ennek a „jobboldali világnézetnek” legfontosabb jellemvonásaként már a „faji jelleget” tartotta, melyet a „keresztény” és a „szociális” fölé emelt. Szerzője, a pécsi joghallgatók Werbőczy Bajtársi Egyesületének vezetője, Erdélyi Ernő abból indult ki, hogy általában a „világnézet az az állandósult szempont, amelynek alapján az életnek minden egyes jelenségét egységesen megítélhetjük”. Ebből kifolyólag a „Turul világnézet az az állandósult szempont” – írja –, amely „a magyarsággal összefüggő kérdéseket (jelenségeket) mindenkor a magyar faj érdeke szerint ítéli meg. (...) Mindig csak a magyar faj érdekeit szabad szem előtt tartanunk és mindig aszerint kell cselekednünk”.²⁰⁶

²⁰³ Harc az erotika ellen. A Turul Szövetség országos megmozdulása. *Bajtárs*, 1933. április, 3–4.

²⁰⁴ A debreceni egyetem jogászprofesszora, a helyi Werbőczy Bajtársi Egyesület magistere, Kovács Andor ezt a következőképpen foglalta össze: „A Turul-gondolat jobboldaliságot és magyarságot jelent. De éppen, mert e gondolat ily tiszta és nemes, tisztán kell azt tartani a hétköznapiaság s a sokszor értelmetlen, de felkapott divatos jelszavak silányságától. Jobboldalinak azonban, az ideális értelmezés szerint, csak azt lehet tartani, aki a társadalmi és politikai erkölcs tekintetében jobb, mint más. (...) Magyaroknak lenni viszont ma talán nehezebb minden időkbeli helyzetünkénél. Északról, nyugatról, keletről veszedelmes felhők boronganak. Mi azonban kitartunk ősi földünkön s nem nyugszunk, míg minden talpalattnyi rög vissza nem tér az integer Magyarországba.” *EÉvk.* 1939/40. 250–251.; lásd még Natkó Gyula: *Jobboldaliak vagyunk! Bajtárs*, 1939. április, 1.

²⁰⁵ Kalotás Antal – Szendrődy Miklós szerk.: *A Turul világnézet irányelvei*, i.m. 7–8.

²⁰⁶ Erdélyi Ernő: *A mi utunk*, i.m. 10.

2.4.1. A fajvédelem: antiszemitizmus és németellenesség

A bajtársi eszme tehát lényegében a „jobbaldaliság legfőbb ismertetőjelének” a „nemzeti” vagy „faji” jelleget tekintette. Ahogy ezt Végváry József, a Turul Szövetség országos fővezére²⁰⁷ 1936-ban megfogalmazta: „semmi mást nem tűztünk zászlónkra, mint magyar fajtánkért küzdeni utolsó csepp vérünkkel és ennek a magyar fajtának megteremteni, hogy ténylegesen úr legyen saját hazájában”.²⁰⁸ Ezt nevezték más jobboldali radikális mozgalmakban is „magyar fajvédelemnek”.

Joggal merül fel a kérdés, hogy az eddig vázolt Turul-világnézet miként határozta meg a „magyar faj” fogalmát, és kiket sorolt azok közé, akiktől meg kell azt védeni. A felvetés első részét annál is inkább érdemes részletesen megvizsgálni, mert ez végig a korszakban a szélső-jobboldali gondolkodás egyik neuralgikus pontja maradt. A már többször idézett, 1937-ben, tehát még a magyarországi zsidótörvények elfogadása előtt megjelent „bajtársi útmutató” a következőképpen írta le a „magyar faj” fogalmának „egyszerűbb” definícióját: „Magyar fajon értjük a vérségi tisztaságát viszonylag megőrzött turáni államalapító elemből és ennek államterületén a történelmi idők folyamán megtelepedett, vele vérségi és lélekalkatnál fogva összeolvadt vagy összeolvadni képes, de már a magyar fajöntudatban össze is forrott egyedekből álló embercsoportot.”

De a kiadvány szerzői továbbmentek, és megpróbálták részletesen meghatározni a „magyar faj politikai fogalmát” is, mely szerintük három elemből állt. Az első „a természettudományi értelemben vett államalapító turáni elem”, ugyanis ennek kell „kiindulási pontul szolgálnia” a „magyar faj” definiálásában, mert „sajátságainál fogva elkülönül más fajoktól, és (...) a magyar faj jegyzonosságát biztosítja”. Politikai értelemben a „magyar fajhoz” tartozó második, „fajtaalkotó elemnek” tekintették azokat a „másfajúakat” is, „akik a magyar állam területén letelepedve érintkezésbe jutottak a turáni elemmel, ezzel vérkeveredés útján egybeolvadtak”, például a kunok és a jászok. A harmadik elemhez azok tartoznak Magyarország lakosságából, akik „önálló, biológiai értelemben vett fajiságukat megőrizték, de magukat már magyarnak vallják és képesek arra, hogy biológiailag is egybeolvadjanak az uralkodó elemmel”. A szerző szerint az „összeolvadni képes másfajtak” a lengyelek, a tótok, a szerbek, a

²⁰⁷ Végváry 1903-ban született, és 1921 óta játszott jelentős szerepet az ifjúsági mozgalmakban. 1932-ben választották meg a Turul Szövetség fővezérének, tevékeny munkáját jól mutatja, hogy 1932 és 1935 között 32 új bajtársi egyesület alapításában vállalt szerepet. A Turulon belül főleg szociológiával, falu- és munkásszemináriumok megszervezésével foglalkozott. A bajtársi szövetség mellett tagja volt a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének (MONE), illetve alelnöke lett a TESZ-nek. Az 1935-ös választásokon a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja jelöltjeként kapott mandátumot Nagylakon. Az országgyűlés kérvényi és közigazgatási bizottságában kapott helyett. Életpályája, csakúgy, mint Bánsághy Györgyé, jó példa arra, hogy milyen szerepet játszottak az egyetemi hallgatók, karhatalmi zászlóaljok és bajtársi egyesületek a Horthy-rendszer megszilárdításában, és a későbbi politikai-társadalmi életben. Haeffler István szerk.: *Országgyűlési Almanach 1935–1940*, i.m. 396–397.

²⁰⁸ MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követtábori jegyzőkönyv, 4.

horvátok, és a „rövidfejű délnémetek” lehetnek, de „nem lehet soha magyarrá a zsidó” és a „néger” (!). A zsidóság szerintük tehát „magyar fajúnak akkor sem tekinthető, ha magyarnak vallja is magát, mert hiányzik belőle a beolvadásra való képesség”.²⁰⁹

Utaltunk rá, hogy a Turul-világkép a „magyar faj” és a „magyar nemzet” fogalmát egymás szinonimájaként használta (ahogy egyébként Gömbös és a fajvédők is), azonban némi különbség mégis felfedezhető a kettő között. Az 1937-es „bajtársi útmutató” ugyanis a következőképpen határozta meg a „magyar nemzet” fogalmát: „Magyar nemzetten értjük az államalkotó fajhoz tartozó és ennek államterületén megtelepedett, vele sorsközösséget vállaló, beolvadásával a magyar fajiságot nem veszélyeztető idegen fajú egyedeknek történelmi, kulturális, gazdasági együvértartozáson alapuló politikai egyesítését.” Különbség az, hogy a „magyar faj” szűkebb, míg „magyar nemzet” tágabb fogalmat takart.²¹⁰

A bajtársi eszme magyar „fajmeghatározásában” kétség kívül érezhető a hazai fajbiológia megalapozójának, Méhelý Lajosnak a hatása. A korábban zoológus professzor már az 1920-as évektől kezdve igyekezett a magyar „faj” biológiai sajátosságait meghatározni, illetve azt is, hogy mely „fajokkal” képes a magyarság összeolvadni. A bajtársi eszmében megjelenő „rövidfejű délnémetek” meghatározás is tőle származik. Az 1929-ben megjelent *A németek Magyarországon* című munkájában a következőket írta: a „rövidfejű” németek „fajilag elég közel állanak a magyarsághoz, vele könnyen elvegyülnek, minden nehézség nélkül megmagyarosodnak s általában hazafias érzésűek”, ellenben a „hosszúfejű” németek hazafiatlanok.²¹¹

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a Turul világnézete nemcsak a zsidóságot tekintette ellenségének, de gyanakvással figyelte a többi nemzetiséget is. Azonban a bajtársi eszmében a „magyar faj védelmének” gondolata nem pusztán ennyit jelentett. Alapvető elvként jelent meg a „magyar faj pusztulásának” megállítása, és ezt elsősorban az „egykezés” felszámolásában látták.²¹² De emellett a „fajvédelem” kérdése szorosan összekapcsolódott a földbir-

²⁰⁹ Az ilyen megfogalmazások miatt nemcsak ez az „útmutató”, hanem más Turul-kiadvány is kimerítették „hitfelekezet elleni izgatást” és „a magyar állam és nemzet megbecsülése ellen irányuló” vétséget, ezért többször előfordult, hogy általában pénzbírsággal véget érő büntető eljárás indult a szövetség ellen. 1937 novemberében például az akkor országgyűlési képviselő Végváry (Verbovszky) József fővezér mentelmi jogának felfüggesztését kérte a bíróság épp az idézett kiadvány miatt. A mentelmi bizottság azonban úgy látta, hogy bár „az összefüggés nevezett képviselő személye és a vélelmezett bűncselekmény között nem kétséges, azonban a budapesti kir. büntető törvényszék megkeresése nem jelöli meg, hogy az eljárás alapjául szolgáló fenti füzet mely kitételeiben vagy mely részeiben véli a büntetendő cselekmény jelenségeit megállapítani”, ezért Végváry mentelmi jogát nem függesztették fel. Lásd *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai*. VIII. köt. A Képviselőház mentelmi bizottságának jelentése, 1937. november 3. Budapest, 1937, Athenaeum, (a továbbiakban KI 1935–1939) 78.

²¹⁰ Kalotás Antal – Szendrődy Miklós szerk.: *A Turul világnézet irányelvei*, i.m. 8–11.

²¹¹ Méhelý Lajos: *A németek Magyarországon. Fajbiológiai tanulmány*. Budapest, 1929, Stephaneum, 4.; Méhelý Lajos ideológiájáról és „fajvédelmi munkáiról” lásd Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris, 387–397. és 690–692.; Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával*. Budapest, 1943, Stádium, 202–204.

²¹² Az egykéről lásd Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. New York, 1983, Püski, 64–68.

tokreform kérdésével is: mivel Szabó Dezső nyomán a Turul számára is a magyar fajiség egyik legfontosabb letéteményese a parasztság volt, és ebből adódóan az egész magyarság létkérdésének tekintették a földhöz juttatásukat.²¹³ Ez is szorosabbá fűzte a kapcsolatot az 1920-as években a Turul és a Fajvédő Párt között, melynek programjában hangsúlyosan megjelent a probléma: „Követeljük a földreform gyors, részrehajlatlan és lelkiismeretes végrehajtását, követeljük az erkölcsi és kulturális testületek, úgyszintén a történelmi középosztály birtokállományának fokozott védelmét, követeljük az összes idegen kézen levő nagybirtok megváltását...”²¹⁴

Kétségtől a Turul fajvédelmi elképezései és a nyilasok követelései között felfedezhetőek párhuzamok, egy ponton azonban lényeges különbséget látunk. A különböző magyar nemzetiszocialista pártok programjában megjelent, hogy számukra a „néptárs” csak turáni és árja származású személy lehet, azaz a magyar faj meghatározásába „beemelték” a magyarországi németiséget is, míg a Turul csak „összeolvadni képes” elemet látott bennük. Ez a nézetkülönbség – ahogy arról a későbbiekben majd szólunk – főként az 1930-as évek második felétől éles konfliktusokhoz is vezet a nyilasok és a szövetség között. A földkérdés megoldása és az egykézés felszámolása mellett ugyanis bajtársi eszme és a Turul fajvédelmének harmadik eleme az volt, hogy megóvják a magyarságot más népektől is. Ennek a legjellemzőbb, noha kevésbé ismert vonása az, hogy – ugyancsak Szabó Dezső hatására – a szövetség különösen az 1930-as évek folyamán gyakran pángermán- és németellenes állásfoglalást képviselt, melyet más jobboldali szervezetek és képviselők is átvettek. Ez annál is inkább érdekes, mivel – ahogy azt láttuk – a Turult épp német mintára hozták létre. Ezt a paradox helyzetet 1920-as évek végén úgy oldották fel és magyarították, hogy az alapítók átvették ugyan a német Burschenschaftok „ideáját” és kereteit, de „magyar lélekkel, magyar érzéssel, magyar gondolattal” telítették azt.²¹⁵

A németellenesség különösen Hitler hatalomra kerülése után kezdett felerősödni a Turulban. A nemzetiségekkel szembeni gyanakvás már a dualizmus korában megjelent, és Trianon után egyenesen rögeszmévé fokozódott a magyar közgondolkodásban. A békeszerződés miatt Magyarország arányában legnagyobb és legszámottevőbb kisebbsége a németiség lett, így mint az egyedüli ellenségkép maradt meg a nemzetiségekből. Az 1930-as években ezt erősítették fel az egyre nyilvánvalóbbá váló német expanzív törekvések, a pángermán mozgalom és a náciizmus által hangoztatott „keleti élettér” elmélete is. Az évtized közepén a magyar közvélemény előtt sem voltak már ismeretlenek azok a térképek, melyek a náci sajtóban

²¹³ A „magyar faj” négy legnagyobb „veszedelméről” (zsidóság, pángermánizmus, egykézés, nagybirtokstruktúra) és az ellenük való védekezésről *Új Vetés*, 1933. december 15. 3–4. O. Szabó Mihály: Fajvédelem

²¹⁴ *Pártprogramok*, i.m. 104.

²¹⁵ *Táborozási ügyrend*, i.m. 130.

gyakran megjelentek, és a Harmadik Birodalom részeként ábrázolták Magyarországot, vagy legalábbis a Balatonig húzták meg a náci állam határait. Ezekre főként a hazai liberális-demokrata, illetve szociáldemokrata lapok hívták fel a figyelmet, és olykor az ilyen nyíltan terjesztett, Magyarország szuverenitását sértő írások, térképek feszültségeket okoztak a két ország között (például 1937 őszén, amikor a náci ifjúsági vezér, Baldur von Schirach lapja, a *Wille und Macht* közölt magyarellenes cikket).²¹⁶ De intő jel volt az is, hogy az 1930-as évek második felében Németországban dolgozó és ott jó fizetést kapó mezőgazdasági idénymunkások révén elterjedt az alsóbb néprétegek egy részében, hogy „ha a németek a csehekkel elintézik, akkor Hitler Magyarországra is be fog jönni”, és „akkor a munkásnépnek jobb dolga lesz, mint most van”.²¹⁷

Németország és a hazai németiség törekvéseiben a Turul-tagság jelentős része kifejezetten veszélyt látott a magyarságra nézve.²¹⁸ Már egy évvel Hitler kancellárrá való kinevezése előtt, 1932 februárjában a Turul központi lapja, a *Bajtárs* így fogalmazott: „Mi magyarok örömmel látjuk azt, hogy Olaszország után most már Németországban is útban van az a gondolat, mely a mai politikai és gazdasági válságból nemzeti irányban keresi a kiutat. Azonban észre kell vennünk azt is, hogy a Hitler-mozgalom mértéktelen megerősödését jelenti annak a germán öntudatnak, amely terjeszkedési törekvéseivel, kíméletlen pángermán propagandájával annyit ártott már nemzetünknek. Fel kell tehát készülnünk mi is, hogy egy esetleges Anschluss esetén egy szomszédos 70 milliós agresszív nép nyomásának ellen tudjunk állni.”²¹⁹ 1934 áprilisában a lap már kifejezetten el is határolódott a német nemzetiszocializmustól kijelentve, hogy a „Turul eszmék összehasonlíthatatlanul szebbek, nemesebbek és kiforrottabbak, mint Hitlerék zavaros tanai”.²²⁰

²¹⁶ Weizsäcker külügyminisztériumi osztályvezető feljegyzése Sztójay berlini követtel folytatott beszélgetéséről. Berlin, 1937. október 29. Közli: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeállították, sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Budapest, 1968, Kossuth, 238–239.; Mackensen külügyi államtitkár feljegyzése Pataky államtitkárral folytatott beszélgetéséről. Berlin, 1937. november 24. In: Uo. 241–243.; Ormos Mária: Magyarok – német „népi” és nemzetiszocialista szemmel. In: Uő: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században.* Budapest, 2005, Múlt és Jövő, 107–129.; egy ilyen német térkép a Turul Szövetség debreceni kerületének táborozásán is előkerült, és ezzel akarta a szónok a náci Németország által Magyarországra jelentett fenyegetést illusztrálni. Jellemző adalék, hogy a jelenlévő hatósági biztos „a térkép felmutatásáért a szónokot figyelmeztette, hogy a német kérdés és német viszony további tárgyalásától tartózkodjék, különben a szövegvonás következik”. HBML, IV.B.901/a, 15. d. 119/1938. eln. A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Turul Szövetség debreceni kerületének kulturális nagytáborozásáról. Debrecen, 1938. május 8.

²¹⁷ HBML, IV.B.901/a, 15. d. 155/1938. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1938. május.

²¹⁸ Ez egyébként nemcsak a Turul tagságára, hanem a korabeli szélsőjobboldali és konzervatív közvélemény, illetve politikai elit egy jelentős részére igaz volt. Vö. Ungváry Krisztián: *Antiszemitizmus és németellenesség – a kétfrontos harc.* In: *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham professzor 80. születésnapjára.* Budapest, 2002, MAZSIHISZ, 731–750.

²¹⁹ Hitler és a hitlerizmus. *Bajtárs*, 1932. február, 14–18.

²²⁰ Idézi Rozs András: „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek. Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 5-6.* Szerk. Font Mária és Vonyó József. Pécs, 1999, Pécs Története Alapítvány, 241–258. Az idézet a 253. oldalon

A Turul a későbbiekben is visszautasította, hogy világnézetét a nemzetiszocializmushoz hasonlítsák, noha az is igaz, hogy a szövetség vezetősége és sajtója egyetértéssel figyelte Németország 1930-as évek folyamán foganatosított zsidóellenes intézkedéseit. Például a *Bajtárs* egyik cikkírója 1933 nyarán a következőképpen méltatta a náci Németország antiszemita intézkedéseit: „A Harmadik Birodalom politikájának eddig egyik legnagyobb horderejű mozzanata a zsidók elleni intézkedés komplexum volt. Letagadhatatlan, hogy a horogkereszt antiszemita politikája nagy szimpátiát váltott ki Európaszerte (sic!) a közvéleményben, noha esetleg a hivatalos körök nyilatkozatai mást mutatnának is. Ez a szimpátia minden ország közvéleményében megvan s ha ez nem jut teljes mértékben kifejezésre, az elsősorban annak tudható be, hogy a közvélemény tolmácsolója, a sajtó nemcsak nálunk, hanem másutt is főleg a zsidók kezében van.”²²¹

A kívülálló számára azonban nem sok különbség lehetett a két ideológia között, sőt a magyar kortársak között voltak olyanok, akik számára épp a náci vezér tűnt meggyőzőbbnek, és nem is feltétlenül kellett szélsőjobboldali gondolkodásúaknak lenniük. Ezt mondja ki például nyíltan Gulyás Pál író is egy, Hitler beszéde kapcsán Németh Lászlónak írt levelében 1938 őszén: „Feltűnt ennek a beszédnek az egyenessége, evidenciája, népi gyökerű volt, s mégse hordószonoklat. Hasonlítsd össze vitéz Bánsághyék Turul-reviziós kirohanásaival! A nagy ideálok szárnyuhogása lebegtette ezt a beszédet. Nem akart mindenáron »porosz« lenni, semmiféle imperialista pökhendiség nem volt ráspriccelve. Ez a beszéd Hitlert lelkebben kedvezőbb megvilágításba helyezte.” Persze hangsúlyoznunk kell, hogy Gulyás egyáltalán nem volt nácibarát, és ez a levél az 1938 szeptemberében tartott Bad Godersberg-i konferencia után íródott, amikor Hitler békeszerető és kompromisszumképes államférfinak tüntette fel magát, ennek ellenére ez a pár sor is fontos tanulságokkal szolgál a Turul egyes (politikai) vezetőinek korabeli megítélésével kapcsolatban.²²²

A Turul németellenessége még nyilvánvalóbban fogalmazódott meg az egyik vidéki időszaki lapjukban, az *Új Vetésben* 1938 őszén: „a fajiságunkat két veszedelem fenyegeti: a zsidó és a germán”, tehát nézetük szerint mindkettő ugyanolyan veszélyforrás. Emiatt érthető, hogy a magyarországi német nemzetiség és annak szervezetei (pl. a Volksbildungsvereine, Volksbund) ellen olykor hasonlóan agresszív tüntetések zajlottak le, mint a zsidóság ellen. Például a Volksbund debreceni szervezetének megalakulásakor, 1941 őszén, tehát azután, hogy Magyarország csatlakozott a náci Németország Szovjetunió elleni offenzívájához (!), a helyi Turul kijelentette, hogy „Debrecenben a Német Népszövetség megalakítását hazafiati-

²²¹ A mi „nemzeti szocializmusunk”. Zsidó rágalom a nemzeti eszme körül. *Nemzetvédő*, 1937. október 19. 3.; Kárpáthy Kornél: Értelmi antiszemitizmust! *Bajtárs*, 1933. július-augusztus, 11.

²²² Gulyás Pál levele Németh Lászlónak. Debrecen, 1938. szeptember 27. In: *Németh László élete levelekben 1914–1948*. Szerk. Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető, 275–279.

lanságnak, sőt hazaárulásnak tekinti”. Pécssett egy évvel később „az egyetemi hallgatók, a nyilaskeresztes párt (!), sőt a szoc.dem. párt egyes tagjai is felháborodással beszéltek [a helyi Volksbund] tervezett megalakulásáról, és sokan kijelentették, hogy a megalakulás ellen tüntetni fognak”, és Sopronban is előfordultak a helyi főiskola hallgatóinak Volksbund-ellenes felvonulásai, tüntetései.²²³

1934 májusában a Turul tagjai különös akcióval próbálták meg felhívni a figyelmet a német térhódításra. Egy dunántúli község, Hidas református templomának harangját a fővárosba szállították, ugyanis a „korábban színmagyar” település „magyar lakossága lassacskán kipusztult, s helyére svábság nyomult a faluba”. Ezért „az utolsó magyar halála után a Turul fiataljai valósággal ellopták a harangot a németté vált faluból, Budapestre hozták, hogy az ország fővárosában kongassák meg, mint vészharangot: »Magyarok, vigyázzatok, az ősi ellenség a német!«”. Az ügynek, melyhez Fitos Vilmos szerint a legnagyobb segítséget és támogatást Zilahy Lajos író adta, országos visszhangja lett, a korabeli sajtó napokig foglalkozott vele.²²⁴

Nem véletlen, hogy a Turul tüntetéseinek és támadásainak céltáblájává vált a német nemzetiség két ismert vezető alakja, a két germanista egyetemi tanár, a budapesti Bleyer Jakab és a debreceni Huss Richárd is. Ők – igaz, eltérő ideológiai alapról (az előbbi demokrata, míg az utóbbi nácibarát volt) – a teljes asszimilálódás megakadályozására követeltek (nem alaptalanul) szélesebb jogokat a németiség számára.²²⁵

²²³ Hiller István: *A soproni egyetemi hallgatók*, i.m. 184–193.; A németek új honfoglalása a Dunántúlon. *Nemzetvédő*, 1933. október, 2.; MOL, K 149, 1942–7–6006. sz. A pécsi rendőrkapitányság helyzetjelentése, 1942. szeptember 5. A Volksbundról és német kisebbség szervezeteiről lásd részletesebben Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund*, i.m.

²²⁴ Fitos Vilmos: A népi mozgalom, i.m. 165.; MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a Turulban, 3–4.; Pesti egyetemi ifjak „ellopták” Hidas elnémult harangját. *Debreceni Független Újság*, 1934. június 2.; az idézett „*Ellenzék*” a *Turulban* című kézirat szerint az akcióban résztvevők „sehol sem kaptak helyet a harang fölállítására”, azonban a korabeli sajtó beszámolt arról, hogy a harangot előbb Budapesten, a Kálvin téri református templomban helyezték el, majd 1934. június 4-én „bensőséges ünnepség keretében” átszállították a TESZ székházába. Ott koszorút helyeztek el rajta, melyen a következő felirat állt: „A nemzeti lelkiismeret harangjának: a TESZ”. Tehát a korszakra jellemző egyik legfontosabb szervezet révén a magyar társadalom jobboldali vezető elitje is felfigyelt az ügyre és a veszélyre. Lásd A hidasi magyar templom elnémult harangját... *Debreceni Független Újság*, 1934. június 5.

²²⁵ Huss Richárd 1885-ben született Besztercén egy erdélyi szász család sarjaként. Több külföldi városban folytatta tanulmányait, diplomát Strassburgban szerzett. Hazatérése után előbb a kolozsvári tudományegyetemen volt a német nyelv lektora, majd 1913-ban a debreceni Református Kollégiumba helyezték át. Innen egyenes út vezetett számára az 1912-ben alapított, de működését csak 1914-ben megkezdő debreceni tudományegyetemre. Korábban Franciaországban, Bordeaux-ban és Nancy-ban volt német nyelvi lektor. Egyetemi előadásai felölelték csaknem a német irodalom egészét, de foglalkozott nyelvtudományi és nyelvtörténeti kérdésekkel is. Az első világháború alatt hosszabb-rövidebb időt töltött a fronton főhadnagyi rangban, ahol meg is sebesült. Katonai szolgálataért megkapta a III. osztályú érdemkeresztet, az I. és II. osztályú vitézségi érmelet és a Károly-csapatkeresztet. Az első világháborús összeomlást követően az egyetemen jelentkező szélsőjobboldali törekvések egyik jelentős alakja lett, és már 1918 decemberében zsidóellenes pogromra szólította fel az egyetemi ifjúságot. Az antiszemitizmus egész élete során gondolkodásmódjának egyik alapja volt, ezért gyakran írt cikkeket a fajvédelemről és a zsidókérdésről például a *Fehér Újságban* is. Éppen radikális antiszemitizmusa és a frontszolgálata volt az oka annak, hogy az 1920-as években őt is patronáló tagjává választotta a később ellene forduló egyetemi Turul Bajtársi Szövetség, és kezdetben az egyik tagszervezet, éppen az ő debreceni bölcsészkarai dékánúsága idején (1922/23-as tanévben) alakuló Árpád Bajtársi Egyesület oszlopos támogatója lett. A Bleyer és ő

Például a fővárosban 1933 tavaszán robbantak ki komoly Bleyer-ellenes tüntetések, miután a korábbi nemzetiségi miniszter május 9-én a képviselőházban bírálta a magyar kormány nemzetiségi politikáját, és követelte a magyarországi németek helyzetének további javítását. Felszólalására még akkor, majd másnap is Bajcsy-Zsilinszky Endre reagált felháborodottan és visszautasítva Bleyer kifogásait.²²⁶ A következő napokban megkezdődtek a tüntetések a budapesti egyetemen, melyek a rendőrség közbelépése ellenére sem csitultak, ezért az intézményt két hétre be kellett záratni. A tüntetők memorandumot fogadtak el, melyben követelték Bleyer eltávolítását az egyetemről, de ha ez nem lenne megoldható, egy párhuzamos tanszék felállítását kérték, és „ünnepélyes fogadalmat tettek arra, hogy a jövő szemeszterben magyar ifjú nem lesz Bleyer hallgatója”. A Turul-sajtó ennél tovább is ment, és kijelentette, hogy „nem való tisztos, ősz professzoraink közé pángermán agitátor”.²²⁷ A tüntetők pedig közleményeikben rámutattak arra, hogy „ezt a felháborodást kizárólag Bleyer Jakabnak valótlán adatokra épített és világszédítésre alkalmas parlamenti felszólalása váltotta ki”, és bár siettek hozzátenni, hogy a demonstráció „nem a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek, sem pedig a német nemzet, hanem egyedül és kizárólag Bleyer Jakab ellen irányul”, érezhető volt az események és az ifjúság megnyilvánulásainak kifejezetten németellenes éle. Nem véletlen, hogy a magyar egyetemi megmozdulásokra reagálva egy müncheni diákszervezet távirati úton tiltakozott a tüntetések ellen, és kijelentették: „a legerőteljesebben tiltakozunk és elítéljük a magyar nemzet diákságának gonosz erőszakoskodását a Magyarországon élő németiség és vezetője, Bleyer tanár ellen.” Az ügy (sport)diplomáciai bonyodalmat is okozott, ugyanis május 20-án nem állt ki a Berlinben tartózkodó magyar főiskolai vívóválogatott ellen a németek nemzeti csapata, és kijelentették, hogy „társadalmilag nem érintkeznek a magyar főiskolásokkal, míg Bleyer Jakab egyet[emi] tanárnak elégtételt nem szolgáltatnak”. Ugyanezen a napon a bécsi egyetemi ifjúság is Bleyer melletti szimpátiájának adott hangot.²²⁸

Ám a Turul az 1930-as években nemcsak a pángermánizmus és nácizmus miatt lépett fel a németekkel szemben, de a magyarság szempontjából veszélyesnek és romboló hatásúnak tartották a német filmeket is. A *Bajtárs* szerint ezek „értéktelenek és szellemtelenek”, nincs ben-

ellene történő Turul-fellépésekről lásd még Kerepeszki Róbert: Debrecen és a Volksbund. Adalékok a debreceni Volksbund megalakulásának körülményeihez. *Múltunk*, 2007/4. 255–281.

²²⁶ Bajcsy-Zsilinszky már Bleyer felszólalását is folyamatos közbeszólásokkal zavarta. Nem meglepő, hogy a kettejük között ügy párbajig vezetett. Bleyer felszólalását és Bajcsy-Zsilinszky reakcióit lásd *KN 1931–1935*. XV. köt. (1933. május 9.) 210–215., 221–224. ill. (1933. május 10.) 276–277.

²²⁷ Jakab! Heraus! *Bajtárs*, 1933. május, 1–2.; Hargita: Néhány szó a Bleyer-féle törekvésekről. *Nemzetvédő*, 1934. január-február, 5–6.

²²⁸ Bajcsy-Zsilinszky Endre, Lukách Béla, Dinnyés Lajos és Payr Hugó felszólalásai. *KN 1931–1935*. XV. köt. (1933. május 16.) 496–501.

nük semmi erkölcsi érték, csak grófok és bárók „émelygős szerelmi történeteit” mutatták be.²²⁹

A Turul-világnézet szerint a „magyar fajra” a németsegnél is nagyobb veszélyt a zsidóság jelentette, és a „fajvédelmet” elsősorban a „zsidó térhódítás” visszaszorításának igénye szülte. Ennek okainak vizsgálata fontos adalékokkal szolgál a két világháború közötti Magyarország ún. „értelmiségi antiszemitizmusának” kialakulásához, és annak megértéséhez, hogy miért vált a „fajvédelem” nemcsak a jobboldali ifjúság, hanem az egész jobboldali vezető politikai elit gondolkodásának vezérmotívumává.

Az egyetemi és az „értelmiségi antiszemitizmus” előzményei még a dualizmus korára nyúlnak vissza, melyek a századforduló első éveiben az ún. „kereszt-mozgalomban” csúcsosodtak ki. Mint ahogy minden ilyen esetben, ekkor is szükség volt egy „provokatív eseményre”, mely az értelmiségi (elsősorban a „politikailag kulcsfontosságú” jogi) pályák már ekkor mind nyilvánvalóbbá váló telítettsége miatti feszült egyetemi légkörben felszította az antiszemitizmust. 1900 májusában ismeretlen tettesek a budapesti tudományegyetem épületében letörték a dekorációként szolgáló címerekből a keresztet, mely ezért a mozgalom szimbólumává vált. A tett elkövetésével a zsidóságot vádolták, és nyílt antiszemita közhangulat alakult ki az egyetemen, mely számtalan „keresztény” fiatal gondolkodásmódját és világképét határozta meg. Ez az esemény olyan ideológiai polarizációt eredményezett, mely korábban ismeretlen volt a magyar egyetemi hallgatók között, és az ún. „zsidókérdést” folyamatosan napirenden tartotta az ifjúsági szervezetekben is. Noha a „kereszt-mozgalom” rövid életű volt, hatása mégis tagadhatatlan. A Horthy-korszak több ismert politikusa, minisztere kezdte közéleti tevékenységét ebben az antiszemita akcióban, például Benárd Ágost népjóléti, Bernolák Nándor népjóléti és munkaügyi, Karafiáth Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve Horthy kormányzó egyik szárnysegédje, Magasházy László is. De ekkor vált tipikussá a Turul Szövetségre is jellemző „öreg” ifjúsági vezér alakja, aki az egyetem elvégzése után is kézben tartotta a szervezetet, és nem szorgalmával, illetve a tanulmányi eredményeivel, hanem a „vagányságával”, „duhajságával” mutatott példát az általa vezetett egyesület tagjainak.²³⁰

Az egyetemi „kereszt-mozgalom” antiszemitizmusa a világháború és a forradalmak, különösen a Tanácsköztársaság után felerősödött a fiatal értelmiségben. Schandl Károly kisgazda képviselőt idézve, aki maga is résztvevője volt a „kereszt-mozgalomnak”, már a dualizmus korának végén „meglehetősen féltékenységgel nézte az ifjúság azt, hogy az intelligens pályákat a zsidó nemzetiség foglalja el s a magyar ifjúság lassanként leszorul azokról. Voltaképpen

²²⁹ A Turul akciója a német filmek romboló hatása ellen. *Bajtárs*, 1933. április, 23.

²³⁰ Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus*, i.m. 184–213., 265–270.; Kornai István: *Magyar ifjúsági mozgalmak (1849–1919)*. In: *„Verbőczy” Évkönyv 1928*. Szerk. Lendvai Béla. Budapest, 1928, Verbőczy BE, 7–11.; Tahy Endre: *Kereszt az egyetemen. 1901. március 18. A budapesti egyetemi ifjúság 1901. évi kereszt-mozgalmának története az „ezer magyar ifjú névsorával*. Budapest, 1941, K.n.

csak fokozta az ifjúságnak ezt a féltékenységét a kommunizmus alatt történt események sorozata, amikor azt láttuk, hogy erről az egyetemről, amelynek eredete határozottan keresztény, erről az egyetemről indultak ki a legvadabb kommunista agitátorok.”²³¹

Gyökeret vert ugyanis nemcsak a Tanácsköztársaság bukása után hatalomra kerülő új politikai elit, hanem jobboldali egyetemi ifjúság gondolkodásában és legfontosabb szervezetének, a Turul Szövetségnek az ideológiájában is az a sztereotípiá, hogy a kommunista diktatúráért kizárólag a magyarországi zsidóságot terheli felelősség, amivel tulajdonképpen összemosták a kommunista és a zsidó fogalmát.²³²

Ezek mellett a két világháború közötti egyetemi és értelmiségi antiszemitizmus kialakulásának, illetve megerősödésének egyik fontos tényezője a zsidó és a „keresztény” középosztály közötti ellentét volt, melynek alapját jól szemléltetik a már idézett Gaál professzor szavai, miszerint „a zsidóság a szellemi munkával járó életpályákat a népességhez viszonyított számához képest túlságosan előzönlötte”. Ez a konfliktus abból a dualizmuskori társadalmi sajátosságból vált az egyik legfontosabb magyar történeti problémává, mely a liberális magyar nemesség és a zsidóság között jött létre még a 19. század második felében, és amely a két réteg eltérő társadalmi fejlődéséből adódóan felosztotta az érvényesülési pályákat: a nemességé maradt a politika és az állam irányítása, míg a középrétegnek, és benne az asszimiláló zsidóságnak a gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi és szellemi pályák jutottak. Azonban ezek – láthattuk az egyetemi „kereszt-mozgalom” okainál – már a századfordulóra telítetteké váltak, és az értelmiségi elhelyezkedés még kilátástalanabbá vált Trianon után. Ennek kockázataira világított rá Gaál Jenő, mivel szerinte a területileg „a harmadára redukált magyarság nem termelhet önvészélye nélkül dologkerülő szellemi proletariátust”.²³³

A Turul-világnézet antiszemitizmusa elsősorban az egyetemi tüntetések miatt maradt meg a közgondolkodásban (ezekről a későbbiekben még szó lesz), amiket a bajtársak az „élethez való jogukkal” magyaráztak és támasztottak alá, mivel ezt tartották a legcélravezetőbb eszköznek a zsidóság kirekesztéséért folytatott – szerintük „igazságos” – küzdelmükben. Azonban nem csak ez tartozott a Turul módszerei közé. A *Bajtárs* cikkírója a következőképpen foglalta össze az ezzel kapcsolatos elképzeléseiket 1932 őszén: „az ifjúságnak követelnie kell a zsidókérdésnek törvényhozási úton való megoldását, amelynek két módja van. Vagy a zsidóság egyenjogúsításának azonnali megszüntetését kell követelnünk, adójuk megduplázását,

²³¹ NN 1920–1922. II. köt. (1920. április 29.) 393–398.

²³² Vö. Katzburg, Nathaniel: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943*. Budapest, 2002, Babel, 34.; Gyurgyák János: *A zsidókérdés*, i.m. 102–109.

²³³ Gaál Jenő: *Élmények és tanulságok*, i.m. 680.; Romsics Ignác: Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a 20. század első felében. In: Uő: *Múltról a mának*. Budapest, 2004, Osiris, 207–222.

külön zsidó fejadó bevezetését”, vagy a „másik megoldási mód a numerus clausus törvények az emberi életnek valamennyi vonatkozására való szigorú alkalmazása”.²³⁴

A későbbiek azt bizonyítják, hogy a Turul számára ez az utóbbi bizonyult járható útnak a célok elérésére. A már idézett, Erdélyi Ernő által írt propagandakiadvány szerint a szövetség „követelte a zsidóságnak a magyar kultúrából való kiszorítását és megindította munkáját az eredeti magyar és népi kultúra felszínre hozásáért”, emellett „erős harcot indított a sajtó-, művészeti, film-, zenekamarák felállításáért”²³⁵, és „megteremtette a saját bajtársi sajtóját, hogy az írott betű erejével harcoljon a nagy magyar célokért”. De – ugyancsak Erdélyi szerint – a Turul „sohasem elégedett meg a zsidóság ellen irányuló harccal és romboló munkával, hanem mindig építésre, alkotásra is törekedett”, tehát nemcsak azt követelte, hogy „a zsidóságot szorítsa ki a kormány a magyar gazdasági életből és vegye el tőle a vezető szerepet, hanem a magyar ifjúság átképzésére és a vezető szerep átvételére is törekedett”.²³⁶

Nem véletlen, hogy a Turul vezetése a zsidótörvények elfogadását is lelkesen üdvözölte. 1939 tavaszán, a második jogszabály országgyűlési vitájában Végváry József országos fővezér, mint a kormánypárt képviselője a „Turul-elgondolás eszmei alapján” szólott hozzá a kérdéshez. A „javaslat nyomán az új magyar élet körvonalait” látta kirajzolódni, de úgy vélte, „a magyarországi zsidókérdést teljes nyugvópontra mégsem fogja hozni”, és azt „bizonyos részében túl enyhének, bizonyos részében pedig hiányosnak” tartotta. Állásfoglalását és egyben a Turul szemléletét szerinte „nem az okvetetlenkedő antiszemitizmus vagy az elfogult gyűlölködés vezette”, hanem „kimondottan az élet joga”. Követelte, hogy a javaslat mondja ki „nyíltan”, hogy a „zsidóság igenis faj”, és épp a zsidóság érdekében (!) már egyenesen az egyetemi numerus nullus bevezetését javasolta. Cinikusan azzal indokolta, hogy „második zsidótörvény-javaslatban a kamarai zártszámokra, a közhivatalokra vonatkozó más rendelkezések következtében a zsidó fiatalságnak egyetemi képesítésével semmi reménye nem lehet végzettségének megfelelően elhelyezkedésre, így egy igen ártalmas és destruktív, idegenfajú, zsidó szellemi proletariátus termelődne ki”. Ezért a numerus nullusszal „az államot már előre mentesíteni akarjuk az állástalan zsidó diplomások gondjától”, továbbá „ezáltal az egyetemen biztosíthatjuk a tartós nyugalmat és a komoly tudományos munkát, mert ellenkező esetben ez nem biztosítható”. Emellett úgy vélte, hogy az „örségváltás nem elég, sürgősen rendszerváltás szükséges”, bár azt, hogy itt milyen rendszerre gondolt, nem fejtette ki.²³⁷

²³⁴ Csak az segíthet... *Bajtárs*, 1932. szeptember-október, 16–18.

²³⁵ Vö. Jóny István: Hozzászólás a nemzeti filmgyártáshoz. *Bajtárs*, 1936. február 20.; Sürgősen állítsák be a filmgyártásba a keresztény erőket! A Turul Szövetség memoranduma a gettófilmek ellen. *Új Magyarország*, 1937. július 14.; Művészi és írói kamarákat sürgetett a Turul Szövetség... *Bajtárs*, 1938. április; a cikkeket közli Sándor Tibor: *Örségváltás. A magyar film és a szélsőjobboldal a harmincas-negyvenes években*. (Tanulmányok, dokumentumok). Budapest, 1992, Magyar Filmintézet, 77–84, 107–112.

²³⁶ Erdélyi Ernő: *A mi utunk*, i.m. 6–7.

²³⁷ *KN 1935–1939*. XXII. köt. (1939. március 2.) 127–132.

Sőt, a zsidóság megkülönböztető jelzéssel való ellátásában is élen járt a Turul. Incze Antal kormánypárti, szélsőjobboldali érzelmű és a Turulhoz kötődő képviselő 1941 őszén úgy fogalmazott a Képviselőházban, hogy „a magyar egyetemi hallgatók saját költségükön rendkívül izléses, szép kivitelű zsidó jelvényeket készítettek, (...) és felszólították a törvény jóvoltából velük együtt tanuló zsidó hallgatókat, hogy bizonyos célszerűségi okokból – az elkülönítés könnyű lehetősége szempontjából – tűzzék fel ezeket a csinos jelvényeket”. Szerinte „a zsidó hallgatók többsége nem is csinált kérdést a dologból, szívesen viselik a jelvényt bent az egyetemen és valószínűleg leteszik, amikor elmennek az Alma Mater-ből, mert köztudomású, a zsidóság egy különös alacsonyabbrendűségi érzés miatt nem szívesen vallja meg faji hovatartozandóságát.”²³⁸

Az érdekesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a zsidóság ellen és a numerus clausus mellett folytatott küzdelemnek irodalmi feldolgozása is született a Turul Szövetségben. A központi lap, a *Bajtárs* első főszerkesztője Eszterhás (Kreis) István épp a numerus clausus módosításának évében jelentette meg *A gébic. Regény a numerusz klauzus mellől* című könyvét. Kubinyi László, a Turul egyik vezetője szerint ez „az első magyar regény, melynek hőse a mai kor bajtársa”, és előszavában a következőképpen fogalmazott a könyv kapcsán: „Szeretném ezt a regényt letenni a kultuszminiszter úr asztalára. Talán megérezné, hogy mit jelent az ifjúságnak a numerus clausus és talán regényformájában könnyebben megértené, hogy mit érez az ifjúság ezen törvény enyhítésénél, mikor ez volt az egyetlen, amivel az amúgy is szűkre szabott életlehetőségek keretein belül boldogulást remélt, amikor ez volt az egyetlen, amit védőpajzsul maga fölé tarthatott a ráomló mai, igazságtalan gazdasági életviszonyok ellen. Ennek a regénynek lapjain nem csurog a vér, amint azt a kéziratokból több napilap szerkesztősége már megállapította, de kiütközik sok helyt benne a mai nélkülöző ifjúság észbontó küzdelmének verejtéke, sok letört terve és ideálon elfojtott könnye.”²³⁹

A regénnyel Eszterhás tulajdonképpen a Turul „hivatalos” írójává, krónikásává lépett elő. 1930-ban induló központi Turul-lap, a *Bajtárs* egyik szerkesztőjeként a kezdetben évi tíz számmal megjelenő újságban több cikket, tárcát publikált. Az 1930-as években az ifjúsági szervezetek kiadásában újabb könyvei jelentek meg, melyek között már nem csak irodalmi jellegűeket találunk. Az egyik legfontosabb és legjellemzőbb ezek közül a *Muszkavezetők* címmel megjelent kötet, mely Eszterhás közéleti és társadalmi témájú írásait tartalmazta. Ezek

²³⁸ KN 1939–1944. XI. köt. (1941. november 19.) 433–435.; megjegyzendő, hogy Incze interpellációjának előzménye egy közgazdasági egyetemen történt incidens volt, amikor a Turul-tagjai olyan, egyébként szintén zsidó származású fiatalokra is rá akarták kényszeríteni a sárga csillag viselését, akinek ez a már elfogadott zsidótörvények értelmében nem lett volna kötelező. Az incidensről lásd részletesebben Szécsényi András: „Hogy ki a magyar, azt mindig csak maguk a magyarok dönthetik el” – A Turul Szövetség a közgazdasági egyetemen 1941-ben. *Kommentár*, 2009/3. 69–78.

²³⁹ Kubinyi László: Előszó. In: Eszterhás István: *A gébic. Regény a numerusz klauzus mellől*. Budapest, 1928, Werbőczy Bajtársi Egyesület, VII.

főképpen az 1920-as, 1930-as évek fordulóján Csehszlovákiában kialakuló magyar ifjúsági mozgalom Sarló ellen irányultak, mely új szellemű, kritikus beállítottságú, népi jellegű és egyre inkább a baloldal felé orientálódó szervezkedés volt. 1937-ben Eszterhás újabb, az ifjúsági-bajtársi életérzést megragadó regényt jelentett meg *Háborúban nőttünk fel* címmel.²⁴⁰ Az ő későbbi életpályája sajátos típusa a Turul-életutaknak, ugyanis az 1930-as években előbb a belügyminisztériumban, majd a miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott, tehát a rendszerhez és a „keresztény-nemzeti” gondolathoz hű köztisztviselő volt. A második világháború idején a nemzetvédelmi minisztériumban lett osztálytanácsos, ahol „a kiválóan értékes munkája nagymértékben járult hozzá a nemzeti közvélemény felvilágosításához”.²⁴¹ Eszterhás 1945-ben Ausztriába, aztán az Egyesült Államokba települt, és az emigrációban is termékeny író, újságíró volt. Az érdekesség kedvéért érdemes megemlítenünk, hogy fia, Joe Eszterhas Hollywood elismert forgatókönyvírója és producere (nevéhez fűződik például az *Elemi ösztön* című film is), aki főként az apja miatt sajátos kettősséggel áll a magyarsághoz. Részt vett például a nemrég a mozikban és a televízióban is vetített, az 1956-os magyar forradalomról szóló *Szabadság, szerelem* című film munkálataiban, de ismertek olyan kijelentései is, mint például az, hogy „a magyarok erőszakosak, az öngyilkosságig szenvedélyesek, túl gyorsan mondanak ítéletet, szüklátóköriek, antiszemiták és rasszisták”.²⁴²

2.4.2. A numerus clausus és a diáktüntetések

„A bajtársi egyesületeket illetőleg leginkább két felfogás uralkodik” – írta a Turul debreceni lapja, az *Új Vetés* 1933 szeptemberében. „Az egyik a német Burschenschaftokkal azonosítja őket. A másik azt tartja, hogy ezek az egyetemi ifjúság harci szervezetei, egyetemi katonaság. Mindkét felfogásnak megvan az alapja. Aki az első felfogást vallja, a külsőből ítél. Az egyetemistát a tányérsapkással, a tányérsapkást a német Burschenschaftok vagdalkozó és söröző tagjaival teszi egyenlővé. Egyiket sem különbözteti meg a másiktól. Pedig nem minden egyetemista hord tányérsapkát, és Magyarország nem Németország. Aki pedig katonaságnak gondolja a bajtársi egyesületeket, gondol ezek keletkezési körülményeire. Gondol az 1920-as évek zavaraira. Gondol a kényszerű egyetemi szünetekre és a sokat emlegetett numerus clausus-ra (sic!).”²⁴³ Valóban, a korabeli közgondolkodásban a duhajkodás, a vagányság és a tüntetések voltak a bajtársi mentalitás legfontosabb jellemzői, melynek középpontjában az

²⁴⁰ Eszterhás István: *Muszkavezetők*. Budapest, 1930, Magyar Nemzeti Diákszövetség; Uő: *Nemzetpolitika*. Budapest, 1936, Magyar Jövő Szövetség; Uő: *Háborúban nőttünk fel*. Budapest, 1937, Singer-Wolfner; a Sarlós mozgalomról Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság 1925–1933*. Budapest, 1981, Kossuth, 145–166.; Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*, i.m. 110–115.

²⁴¹ Haeffler István miniszteri tanácsos, Eszterhás István osztálytanácsos lett. *Függetlenség*, 1944. január 12.

²⁴² Hozzá hasonló életpályát futott be a debrecnei Bakó Elemér is. Róluk lásd Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, 1992, Hítel, 24–25, 105–106.

²⁴³ Neubauer Pál: Új célok – régi köntösben. *Új Vetés*, 1933. szeptember 2. 2–3.

egyetemi felvételeket szabályozó, antiszemita élű törvény állt. Azonban érdemes közelebbről is megvizsgálni ezt a problémakört, ugyanis több olyan aspektusa van, mely fontos adalékokkal szolgál nemcsak a két világháború közötti egyetemisták gondolkodásmódjához, hanem általában a korabeli közhangulathoz is.

A Turul által leggyakrabban hangoztatott fajvédelem eszméjéből következett a szövetség legfontosabb követelése, a zsidóságot korlátozó numerus clausus kiharcolása, ami elsősorban azt jelentette, hogy ez a réteg az ország összlakosságában elfoglalt arányában legyen jelen a közéleti, gazdasági, pénzügyi, szellemi-értelmiségi pályákon és legfőképpen az egyetemeken. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a magyar felsőoktatásban tanulók között nem a Turul tagjai, vezérei voltak azok, akik elsőként követelték ezt a szabályozást: már jóval az első világháború előtt Hencz Károly, aki a századforduló már említett antiszemita jellegű „kereszt-mozgalma” idején volt a Budapesti Egyetemi Kör diákelnöke, 1907 januárjában parlamenti képviselőként javasolta a zsidó hallgatókra vonatkozó numerus clausus bevezetését. A zárt szám követelése az első világháború utolsó hónapjaiban ismét előtérbe került: 1918 áprilisában a frontról hazatért katonadiákok több gyűlésükön is sürgették a törvényi szabályozás bevezetését. Ennek hátterében elsősorban a zsidó hallgatók háború alatti egyetemi arányának ugrásszerű emelkedése állt, melynek okairól és körülményeiről a korábbiakban már szoltunk.²⁴⁴

Az 1918/19-es forradalmak bukása után a kérdés ismét felszínre került, és a korábban már bemutatott egyetemeken tapasztalható általános antiszemita közhangulat miatt elkerülhetlenné vált annak rendezése. Emellett rá kell mutatnunk arra is, hogy az ország ekkori kritikus állapotában a felsőoktatás helyzetét tovább súlyosbította az, hogy a területi elcsatolások miatt a korábbi négy tudományegyetemből kettő (a pozsonyi és a kolozsvári) az új határokon kívülre került volna. Azonban ezek magyar hallgatói és oktatói „átmenekítették” az intézményeket az anyaországba, és ideiglenesen a fővárosban három tudományegyetem tanárai és tanulói zsúfolódtak össze a frontokról hazatért, a korábban szemesztereket vagy éveket halasztó katonadiákokkal. Ezen a tarthatatlan helyzeten igyekezett a magyar kormány változtatni az egyetemi felvételek szabályozásával. Fontos ugyanakkor az is, hogy a Haller István kultuszminiszter által beterjesztett numerus clausus eredeti célkitűzése szerint nem tartalmazott volna antiszemita élt. Az 1920 februárjában összeült rektori értekezleten az egyetemek vezetői is úgy vélték, hogy „egyetemi hallgatók felvételének mérlegelésénél természetesen sem faji, sem felekezeti szempontok nem lehetnek irányadók, hanem kizárólag nemzeti és erkölcsi szempontok”.²⁴⁵ Részben ennek szellemében a minisztertanács 1920. július 21-i ülésén Haller a következőkkel indokolta a törvényi szabályozást: „a világháború okozta változások, valamint

²⁴⁴ Lásd 82. jegyzet.; Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus*, i.m. 269.; Viczián János: *Diákélet*, i.m. 153–154.

²⁴⁵ Az egyetemek megnyitása és a numerus clausus. *Technikus*, 1920/3. 91–92.

az elmúlt két forradalom tanulságai sürgősen követelik, hogy eddigi egyetemi politikánkat revízió alá vegyük, nevezetesen oly irányban, hogy a társadalom békéjét és az ország nyugodt fejlődését veszélyeztető szellemi proletariátus szaporodását lehetőleg megakadályozzuk”.²⁴⁶

A numerus clausus törvény végső formájának megvalósulását azonban több körülmény is befolyásolta. Elsősorban az általános közhangulat hatása, mivel – ahogy erre Romsics Ignác az elsők között rámutatott az 1980-as években – „a zsidókérdés valamilyen »rendezését« (a) nem szélsőjobboldali politikai erők és széles társadalmi rétegek is szükségesnek tartották”.²⁴⁷ Érdeemes ugyanakkor felhívni a figyelmet arra is, hogy bár az 1920. januári választások alapján összeülő új nemzetgyűlésben hivatalosan nem találhatunk szélsőjobboldali pártot, mégis több olyan képviselő kapott helyet parlamentben, elsősorban az egyik legnagyobb párt, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) színeiben, akik az ÉME tagjai voltak, vagy a választókerületükben épp a helyi „ébredők” támogatásával jutottak mandátumhoz. Ilyen például Debrecen egyik képviselője, Pröhle Vilmos is, aki a románok kivonulása után tartott tiszántúli pótválasztások alkalmával lett képviselő, és a debreceni egyetem egyik oktatója volt, amivel már megtalálható a kapocs a jobboldali radikális diákság, az ébredők és a politikai elit között azzal együtt, hogy az ÉME létrehozásában is nagy szerepet játszott a fiatal értelmiség.²⁴⁸ Továbbá jelen voltak az akkori Nemzetgyűlésben a későbbi fajvédő politikusok, így Gömbös is, ezért a Turul a numerus clausus kérdésében komoly politikai támogatottságot élvezett. Ezekon kívül nem volt mellékes körülmény az sem, hogy a jogszabály megszavazásáig többször is – a korábban már bemutatott módon – antiszemita atrocitások történtek az egyetemeken.²⁴⁹

A Turul az egyetemi numerus claususért folytatott harcában politikai támaszra talált azokban a nemzetgyűlési képviselőkben és újságírókban, akik Gömbös Gyula környezetében később létrehozták a Fajvédő Pártot. Az ezek sajtóorgánumának számító *Szózat* gyakran közölt olyan írásokat, melyek sürgették a zsidóság korlátozásának törvényi szabályozását. Zsilinszky Endre például 1920. március 11-én terjedelmes vezércikkben foglalkozott a kérdéssel. „Az egyetem ma – de minden főiskola – megbolygatott méhkaszhoz hasonló” – írta. „Az államélet lassan kilábol a forradalomból, a jogfolytonosság elszakított idegszállait már kezdik kötözgetni kormányzó és nemzetgyűlés (sic!); a főiskolai ifjúság lelkében azonban továbbforr az augusztusi ellenforradalom, a keresztény nemzeti forradalom. Biztos – társadalombiológiai – jelöl annak, hogy az ifjúság ösztönszerűen érzi: benne és rajta keresztül kell elsősorban állandósul-

²⁴⁶ MOL, K 27, 1920. július 21-i ülés, 35. napirend; vö. Huszár Tibor: Az értelmiségi „túltermelés” és társadalmi hatásai. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 1984, Kossuth-MTA Történettudományi Intézet, 47–98.

²⁴⁷ Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Budapest, 1982, Gondolat, 111.

²⁴⁸ Pröhle egyébként a korszak leghírhedtebb titkos szervezetének, az Etelközi Szövetségnek is az egyik alapítója volt, és az 1920-as években a felekezeti konfliktusokat áthidaló ún. „magyar vallás” megalapítását kezdeményezte. Lásd *Páter Zadravec titkos naplója*. Szerk. Borsányi György. Budapest, 1967, Kossuth, 130–131., 145–147.

²⁴⁹ Lásd még Haller István: *Harc a numerus clausus körül*. Budapest, 1926, a szerző kiadása

nia annak a nagy átcsoportosulási folyamatnak, mely az augusztusi forradalommal megindult vagy benne és rajta keresztül kell a nemzeti megújulásnak végképpen elakadnia.” A Galilei Körre és az őszirózsás forradalomra utalva kijelentette: „a férfiatlan, antimilitarista, pacifista, nemzetellenesen nemzetközi szellem, mely végül a »virágos« forradalomban virágzott ki, a főiskolákról, elsősorban a budapesti egyetemekről indult hódító útjára. És a főiskolákról fog útnak indulni az új magyar faji, nemzeti és szociális szellem is, mely egyrészt újjá kell, hogy gyúrja a magyar nép lelkivilágát és erkölcsét, másrészt be kell, hogy töltsen azokat a hatalmi pozíciókat, melyeket belső ellenségeink lábai alól ki akarunk sajátítani. Semmi kétség: a destrukció kígyó-feje a főiskolákon lapult meg, ott szedte magába táplálékait, teste azonban át meg átfonta az egész magyar élet törzsét. A kígyó fejét tehát ott kell széttaposnunk, ahol található: a főiskolákon.” Ezért van szerinte szükség a numerus claususra, és úgy vélte, hogy „főiskolákon keresztül kell tehát megindulnia a magyar föld és élet visszaszerzésének is a gyökeres magyarság számára”.²⁵⁰

1920 folyamán épp a Turul Szövetség, de több más szélsőjobboldali társadalmi szervezet (pl. az ÉME) és a nemzetgyűlésben is helyet kapó fajvédő képviselők hatására az egyébként csak az egyetemi felvételeket szabályozó, az ún. „szellemi proletariátus”, az összezsugorodott országban túlszűfolt értelmiségi pályák miatt kialakuló diplomás munkanélküliség megakadályozását célzó törvényjavaslat egy kifejezetten zsidóellenes szakasszal bővült az országgyűlési vita során. A numerus clausus végleges szövegébe a Bethlen-kormány későbbi népjóléti minisztere, Bernolák Nándor, a szintén debreceni egyetemi professzor indítványára került be a következő antiszemita élű, sokat idézett paragrafus: „Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a, felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenczted részét.” Bernolák azzal indokolta az indítványát, hogy szerinte „nem igazságos a hallgatók megosztása a különböző fajok között”. A következőkkel érvelt: „A javaslatban nincs elnyomásról szó. Az elnyomás gondolatát sem szabad felvetni. De mihelyt egy politikai nemzet, mint a magyar is, azt veszi észre, hogy egy faj, amely bele tud ugyan illeszkedni a nemzeti gondolatba és tudja szolgálni a nemzeti érdekeket, de amely faj — elismerem, részben saját erényei alapján — vezető szerepet biztosít magának az ország határain belül élő minden más népfaj és így a magyar felett is: akkor elérkezett az önvédelemnek az a joga, amely arra teszi jogosulttá a nemzetet, hogy az őt kitevő népfajok érvényesülése terén bizonyos arányos megosztást követel-

²⁵⁰ Zsilinszky Endre: Az egyetemi kérdés. *Szózat*, 1920. március 11.; lásd még Ulain Ferenc: A numerus clausus. *Szózat*, 1920. szeptember 8.

jen.” Ehhez a későbbiekben még hozzátette azt is, hogy „a társadalmi béke, az egyetem nyugodt működése érdekében és főképp azért, hogy az országban újból a magyarság szelleme jusson vezető szerephez” szükségesnek tartja a zsidóság arányszámának csökkentését az egyetemeken. Ebben az érvelésben már minden benne volt abból (az „önvédelem joga”, a „társadalmi béke” és a „magyar szellem vezető szerepe”), amit a Turul is hangoztatott akkor és a későbbiekben is törvény mellett.²⁵¹

Kezdetben a Turul, az egyetemi zászlóaljok és más bajtársi szervezetek a numerus clausus betartatásából is igyekeztek kivenni a részüket, mivel úgy vélték, hogy az egyetemi vezetés nem tartja be azt a kellő szigorral. Farkass Jenő, a szövetség akkori vezére 1920. október 14-én a fajvédők lapjában, a *Szózatban* terjedelmes vezércikket közölt arról, hogy a „keresztény-nemzeti” ifjúság szerint nem alkalmazkodik következetesen a numerus clausust, és kijelentette, hogy a jobboldali egyetemistáknak részt kell venniük a beiratkozások lefolytatásában – ismét igazoló bizottságok révén.²⁵² Még ugyanezen a napon Törös Sándor, a Turul egyik alapítója és vezetője egy küldöttség élén felkereste Haller István Vallás- és Közoktatásügyi Minisztert, hogy sérelmeiket, követeléseiket közvetlenül hozzá, a legilletékesebbhez juttassák el. A Turul tagjai ekkor azt akarták elérni, hogy a numerus clausust terjesszék ki az ország valamennyi felsőoktatási intézményére, továbbá azt, hogy az ifjúság (elsősorban a Turul- és egyetemi zászlóalj-tagok) bevonásával ismét alakuljanak igazoló bizottságok a felvételek lebonyolítására. A miniszter válaszában kijelentette a Turul delegációjának, hogy „az ifjúságnak e kívánságait jogosnak tartja s minthogy azok sem a törvény rendelkezésébe, sem a saját meggyőződésébe nem ütköznek, hajlandó elfogadni s azonnal intézkedik, hogy az egyetemi tanács ezeket a módosításokat rögtön foganatosítsa”.²⁵³

Ezek után például a Műegyetemen a következőképpen működtek az egyetemi felvételek: „A hallgatók nemzethűségét a következőképpen bíráltuk el: Abból a tényből kiindulva, hogy a hallgatók viselt dolgait legjobban kartársaik ismerik, felszólítottunk az ifjúsági egyesületeket, hogy rendelkezésünkre álló véleményező bizottságokat alakítsanak, még pedig minden évfolyam és osztály (szakosztály) részére külön-külön egyet. E bizottságokkal közöltük a folyamodó nevét, szülei lakóhelyét és azt a középiskolát, amelyben a VII–VIII. osztályt elvégezte. Ez adatok alapján az illetékes bizottság a folyamodó iskolatársainál informálódott és a kapott értesítéseket velünk közölte. Ha az ifjúsági bizottságtól terhelő adatokat kaptunk, azokat a tanári igazoló bizottság megvizsgálta s ha az adatok helytállónak bizonyultak, a folyamodó felvételét megtagadtuk, ha azonban a folyamodó ellen semmiféle terhelő adat nem merült fel

²⁵¹ MTT, 1920. évi XXV. tc.; *NN 1920–1922*. V. köt. (1920. szeptember 3.) 181–189. Idézetek a 185. és 187. oldalon; lásd még a 44. jegyzet irodalmát.

²⁵² Farkass Jenő: Az egyetemi kérdés. *Szózat*, 1920. október 14.

²⁵³ Haller miniszter teljesítette a főiskolai ifjúság kívánalmait. *Szózat*, 1920. október 15.

és tanulmányi előmenetele vagy gyakorlati előképzettsége is jó volt, felvettük, feltéve, hogy azt a létszám lehetővé tette. Felvételnél figyelemmel voltunk arra is, hogy a zsidó hallgatók száma a már felvett keresztény hallgatók 6%-át túl ne lépje. E körültekintő eljárásunk megnyugtatta ifjaink kedélyét s ennek köszönhető, hogy a felvett zsidó hallgatók minden bántódás nélkül végeztek el tanulmányaikat.” Az 1920-as évek legelején hasonlóan működtek az egyetemi felvételi eljárások más felsőoktatási intézményekben is, így az igazoló bizottságok révén a bajtársi szövetségek jelentősége már a korszak kezdetén rendkívül nagy volt az egyetemek és főiskolák életében.²⁵⁴

Egyébként a megszüntetésük után a numerus clausus Pakots József ellenzéki képviselő szerint a következőképpen működött: a felvételi kérelmeken „hieroglif jelzések állanak ceruzával ráírva”, melyek „római és arabs egyes és egy kis »zs« betű”. „Igen könnyű megtalálni ezeknek a hieroglifáknak a kulcsát. A római egyes jelenti, hogy első évre kíván beiratkozni, az arabs egyes azt jelenti, hogy jeles eredménnyel végezte a középiskolát, a kis »zs« betű pedig azt jelenti, hogy vallásánál fogva nem kívánatos az egyetemi hatóságok részére és a kérvény utolsó lapján következetesen az volt, hogy létszám betelte miatt nem volt felvehető.”²⁵⁵

Nem véletlen, hogy a Turul olyannyira magáénak érezte a numerus clausus „sikerét”, hogy még évekkel később is úgy emlékeztek rá, a törvénybe iktatásért folytatott „küzdelemmel” maga a Turul „szabályozta a felvételt az egyetemre” – noha azzal sohasem „dicsekedtek”, hogy erőszakkal és verekedésekkel tették ezt. A numerus clausust a „legigazságosabb magyar törvénynek”²⁵⁶ vagy a „magyar ifjúság törvényének” tekintették²⁵⁷, melyet mindig igyekeztek megvédeni, érvényesíteni, és a következetes betartásáért küzdöttek, ha „ki akarták játszani”. Ez különösen a vidéki egyetemeken esetében volt hangsúlyos. A numerus clausus következtében ugyanis a zsidó fiatalok jelentős része ezekben a felsőoktatási intézményekben folytatta a tanulmányait, így különösen a pécsi és a debreceni egyetemeken a numerus clausus alapján meghatározott aránynál jóval nagyobb számban voltak jelen a zsidó fiatalok (15-20%-ban, sőt bizonyos karok esetében még ennél magasabb arányban is). 1923 telén például pontosan emiatt robbant ki egy antiszemita megmozdulás Pécsen, ahol a bajtársi egyesületek vezetői kijelentették, hogy „meg kell rostálni a numerus clausus megszegésével felvett zsidó hallgatókat”, továbbá azt kifogásolták, hogy az egyetem vezetése átveszi a Prágában és Bécsben tanult zsidó fiatalokat. A megmozdulások egyértelműen kapcsolódtak a dualizmus kori, már tárgyalt „kereszt-mozgalomhoz”, ugyanis a helyi Turul azt is követelte, hogy minden tante-

²⁵⁴ Rejtő Sándor lelépő rector magnificus beszámoló beszéde az 1920/21. tanévről. In: *BMEÉ*, 1921/22. 11–13.; M.A.: A főiskolai numerus clausus törvénybeiktatása után. *Technikus*, 1920-21/1-2. 34–35.

²⁵⁵ *KN 1927–1931*. XV. köt. (1928. október 17.) 235–240.

²⁵⁶ *Harc a magyar értelmiség védelmére. Bajtárs*, 1932. december, 11–19.

²⁵⁷ MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követtábori jegyzőkönyv, 1.

remben függesszék ki a keresztet.²⁵⁸ A bajtársi egyesületek numerus clausushoz való ragaszkodása annak ellenére is következetesen megmaradt, hogy a törvény tulajdonképpen a társadalmi feszültségeket nem enyhítette, a „keresztény” középosztály gyermekeinek elhelyezkedését nem biztosította.²⁵⁹

A Turulban a numerus clausus „védelme” különösen az 1920-as évek második felében vált igazán intenzívvé, amikor részben nemzetközi nyomásra (főként a *Foreign Committee of the Jewish Board of Deputies and the Anglo-Jewish Association* és vezető személyisége, Lucien Wolf tiltakozására) a kormány a jogszabály módosítására készült. Persze, a közvélemény, így a Turul vezetői sem ismerhették Klebelsberg kultuszminiszter ezzel kapcsolatos álláspontját, melyet egy Bethlen Istvánnak írt bizalmas levelében a következőképpen foglalt össze: „A törvényt tehát majd revideálnunk kell, de nem azért, hogy zsidó egyetemi hallgatók ezreit megint nyakára bocsássuk a nemzetnek, hanem azért, hogy bizonyos racionális enyhítéssel az intézmény lényegét megmentsük.”²⁶⁰

Klebelsberg 1927 novemberében állt elő a törvény sokat támadott 3.§-ának új szövegével, mely szerint: „Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárva és a harctéri szolgálatot teljesítettek és a közalkalmazottak gyermekei, továbbá a különféle foglalkozási ágakhoz (mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabad foglalkozásokhoz stb.) tartozóknak gyermekei az ezen foglalkozásokhoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra, és a fölvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel.” Ezzel az akkori közhangulatban és körülmények között szükségszerűnek tűnő numerus clausus antiszemita éle látszólag megszűnt.²⁶¹

A Turul természetesen azonnal tiltakozott az új szabályozás ellen²⁶², a közélet egy része is szolidaritást vállalt a szövetséggel, és a TESZ keretén belül külön testület alakult Numerus Clausust Védő Országos Bizottság néven. A szövetség ezúttal is biztos támaszra talált a fajvédőkben, amit jól mutat Gömbös Gyula 1925 decemberében elmondott beszéde is, melyben

²⁵⁸ A keresztény diákok elhagyják a pécsi egyetemet. *Új Élet*, 1923. december 20. 1–2.

²⁵⁹ Vö. Kovács Alajos: Magyarországi zsidó hallgatók a hazai és külföldi főiskolákon. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/9. 897–902.; Andorka Rudolf: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statisztikai Szemle*, 1979/2. 176–198.; Egressy, Gergely: A statistical overview of the Hungarian Numerus Clausus Law of 1920. A historical necessity or the first step toward the Holocaust. *East European Quarterly*, 2001/4. 447–464.; Az ifjúság ragaszkodik a numerus clausushoz. *Új Élet*, 1924. június 10. 4.

²⁶⁰ Klebelsberg Kuno gróf levele Bethlen István grófhhoz a numerus clausus ügyében várható külföldi támadások kivédéséről, 1926. november 3. Közli: *Bethlen István titkos iratai*. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Szinai Miklós–Szűcs László. Budapest, 1972, Kossuth, 256–257.; a törvényt módosítás háttéréhez lásd Barta Róbert: A numerus clausus törvény módosítása 1928-ban. *Történelmi Tanulmányok I.* Debrecen, 1992, Történelmi Intézet, 113–125.; Ladányi Andor: *Klebelsberg*, i.m. 76–89. Uő: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1996/6. 1117–1148.

²⁶¹ MTT, 1928. évi XIV. tc.

²⁶² Gyurgyák János: *A zsidókérdés*, i.m. 128–129.

kijelentette: „A legerélyesebben tiltakoznunk kell a numerus clausus törvényének revíziója ellen, tiltakozunk azzal a merevséggel, mellyel képviselni kell egy olyan gondolatot, amellyel áll vagy bukik a nemzet. Azt hiszem, ebben a tekintetben az egész keresztény társadalom velünk érez, és el is várom minden kereszténytől, hogy ha kell, az ellenállásban részt fog venni. (...) Az a nemzet, amely tűri a beavatkozásokat, nem való az élő nemzetek sorába, és ha nincs ereje, hogy szembeszálljon a beavatkozásokkal, megérdemli, hogy sírba taszítottassék. A legkomolyabban figyelmeztetem erre a kormányt és a magyar zsidóságot, amely csak előnyöket élvezett még a numerus clausus idején is. És egyet meg kell jósolnom nekik, és ez az, hogy mi minden vonalon követelni fogjuk a foglalkozási kataszter keresztülvitelét, követelni fogjuk a numerus clausus kiterjesztését, és követelni fogjuk, azaz hogy nem követeljük, hanem keresztülvisszük, hogy ha a numerus clausus törvényhez hozzá mernek nyúlni, egyetlen zsidó sem fog többé magyar egyetemre járni.” Ezeket a mondatokat akár az 1920-as évek Turul-vezérei is mondhatták volna. A módosítás idején és közvetlenül az új törvény életbelépésekor lejátszódó antiszemita diáktüntetésekben tehát egyértelműen tetten érhető Gömbös felelőssége, hisz az ilyen beszédei valóban uszíthatták azokat az egyetemi hallgatókat, akik a fajvédők elkötelezett hívei voltak, sőt az egyik hangadó, ultraradikális turulista, Kémeri Nagy Imre feljegyzése szerint egy alkalommal Gömbös személyesen adott parancsot a Kereskedelmi és Iparkamarában történő verekedésekre, illetve egy diáktüntetés megszervezésére az Oktogon kávéházban.²⁶³

Már a tervezett módosítás tárgyalása előtt, 1927 novemberében diáktüntetések kezdődtek a fővárosban és a vidéki egyetemeken. Ám megállapítható, hogy az egyetemi városokban eltérő „hőfokú” események zajlottak le. Előfordultak véres verekedések, mint például Pécsen, ahol a zsidó hallgatók állítólag gúnyos és kihívó magatartást tanúsítottak, kiköptek a kollégium ablakán és „piszkos keresztényeknek” nevezték a tüntetőket, ami az utóbbiak jelentős számbeli fölényük miatt nehezen elképzelhető. Debrecenben ezzel szemben verekedések nélkül, de pattanásig feszült légkörben teltek ezek a napok. A klinikai telepen három zsidó hallgató szerint belgyógyászati kurzus előtt a „keresztény jóismerőseik a tanteremben azt mondták nekik, hogy saját érdekükben jobb, ha nem hallgatják az előadást”, mire ők távoztak is. A jogi karon a harmadévesek óráján „egy idegen fiatalember” ment a terembe, és helyet foglalt a hátsó padok egyikében, ahol a zsidó hallgatók is ültek. A rendőri jelentés szerint öt perc múlva a zsidó hallgatók kimentek a teremből, noha „szóváltás nem hallatszott”. Az „idegen fiatalember” személyazonosságát nem sikerült megállapítani, és az Egyetemi Tanács

²⁶³ Gömbös Gyula beszéde a Fajvédő Párt vacsoráján a numerus clausus elleni támadásokról. 1925. december 19. Közli: *Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek és írásk.* Szerk.: Vonyó József. Budapest, 2004, Osiris, (a továbbiakban *Gömbös-beszédek*) 305–307.: *Az örök bajtárs.* Kémeri Nagy Imre naplótöredékei, feljegyzései és bajtársainak elbeszélése alapján összeállította: Tarnói László. Budapest, 1943, Társadalmi Turul Szövetség Propaganda Osztálya, 21–22.

határozatot fogadott el arról, hogy a „tantermekbe idegenek be ne mehessenek”. Eseménydúsabban teltek a napok Szegeden, ahol a helyi Turul tagjai november 23-án gyűlést tartottak, amelyen „elhatározták, hogy látogatni fogják az előadásokat, „azonban a zsidó hallgatókat, ha megjelennek, távozásra fogják felszólítani”. Érdekes jelenség volt, hogy Szegeden a tüntetők „szinte kivétel nélkül a legfiatalabb hallgatók közül kerültek ki”. Ezt támasztja alá az is, hogy ugyanezen a napon este kb. 100 egyetemista a városi színház előtt tüntetett „egy erkölcstelen” operett miatt, és a megmozdulás 21 előállított résztvevője közülük 13 elsőéves volt. A szegedi rendőrök kiemelték azt is, hogy „az ifjúság csak a keresztény lapok tudósítóit engedi be az egyetemekre, s így a többi lapok szerkesztői csak hallomásból értesülnek a dolgokról”, illetve leszögezték, hogy „tettlegeesség vagy verekedés nem fordult elő, minden ilyen tudósítás valótlan”.²⁶⁴

Bár láthatóan az események intenzitása eltért, mindhárom egyetemi városból érkező rendőri jelentések egybehangzóan azt sugallták, hogy a helyi a bajtársi szervezetek vezérei a budapesti vezetők utasításait várták, illetve követték. Például 1927. november 21-én Pécsen az egyetem épülete előtt mintegy 300 főnyi diákság gyülekezett, mert itt akarták megvárni „a budapesti bajtársi egyesületek vezetőit, hogy azoktól a további direktívákat megkapják”. A diákegyesületek vezetői, akiket a rektor kihallgatáson fogadott, kijelentették, hogy „a budapesti vezetőkötől kapott utasítás értelmében” november 21–23. között „passiva resistenciát” tartanak, és „ennek könnyebb keresztülvitele céljából megkérték, hogy erre a 3 napra rectori szünetet rendeljen el”, azonban ezt az egyetem vezetője megtagadta. A másik közös jellemző az volt, hogy érdekes módon a Turul helyi vezetői nem támogatták az agresszív megmozdulásokat. A szegedi vezérek leszögezték, hogy „a tüntetésektől távol állanak, sőt, igyekeznek a kilengéseket megakadályozni”, a pécsiek pedig sajnálattal jelentették a rektoruknak, hogy „ígéretük ellenére sem tudták a kebelben tartozókat a visszaélésektől visszatartani”.²⁶⁵ Ez egy figyelemre méltó körülmény, ugyanis láttuk, a Turul egy rendkívül hierarchikus szervezet volt, melyben nagy szerepe volt a Turul-eskünek, és annak, hogy a turulista mindenben követi vezetőinek utasításait. Ha őszintének fogadjuk el a vidéki vezetők ezen megnyilatkozásait, akkor ezek szerint a tüntetők nem tartották be az utasításaikat, ami esküszegésnek minősült. A probléma feloldását az tenné lehetővé, ha pontos forrásaink lennének arra vonatkozóan, hogy ki szervezte a tüntetéseket (országos központ, esetleg külső személyek), így azonban a kérdés – legalábbis egyelőre – nyitott.

A Képviselőház 1927. november 22-i és 23-i ülésén szóba is kerültek ezek az események. Az ellenzéki szónokok, a demokrata Pakots József és Hegymegi Kiss Pál, Rassay Károly ak-

²⁶⁴ MOL, K 149, 1927–7–Szn. 2. A vidéki rendőrkapitányok 1927. november 21–23. közötti telefonjelentései

²⁶⁵ Uo. Az 1927. november 23-i pécsi és szegedi telefonjelentések

kori pártjának, Függetlenségi Kisgazda, Földmíves és Polgári Pártnak egyik legaktívabb képviselője, már nyíltan a kormány és személyesen Klebelsberg felelősségét firtatták. Különösen Pakots támadta a kultuszminisztert, mert összeférhetetlennek tartotta, hogy a Turul tiszteletbeli tagja volt. Kijelentette: „A miniszter úrnak az a kötelessége, hogy a kultúra, a tanulmányrendje felett őrkdjék, nem pedig az, hogy dominuszi jelvénye birtokában az ifjúság rokonszenvét igyekezzék a maga számára biztosítani.” Általában a diáktüntetések kapcsán a liberális-demokrata ellenzék állásfoglalását Hegymegi Kiss fogalmazta meg: „Az egyetemi verekedések sorozata sérti a meggyőződés szabadságát, sérti azokat az emberi jogokat, amelyek a magyar állam törvényeiben is biztosítva vannak, sért súlyosan egy felekezetet, amelynek jogai szintén az állam törvényei által biztosítva vannak, sért az egyetemi autonómiát, mert az egyetem autonómiája meggyőződésem szerint azért van, hogy ott a tudományt szabadon hirdethessék és szabadon hallgathassák. De sérti magát a numerus clausus törvényt is, mert azokat kergetik ki onnan, akik ezen fennálló numerus clausus törvény alapján jogosan jelennek meg az egyetemeken és végül – meg kell állapítanom – sérti a magyar becsület és magyar tisztesség jó ügyét.”²⁶⁶

A módosítás miatt csak nehezen csillapodtak le a kedélyek az egyetemeken, és 1928 februárjában, az új numerus clausus elfogadásakor az újra fellobbant indulatok miatt már olyan tüntetések zajlottak le, hogy több intézményt, például a debrecenit, napokra be kellett zárítani.²⁶⁷ Részben ez lehetett az oka annak, hogy – elsősorban a baloldali és liberális-demokrata ellenzék szerint – az egyetemi felvételek a korábban kialakult „gyakorlatnak” megfelelően folytak le az 1928/29-es tanév elején is, tehát a felvételi bizottságok ugyanúgy hátrányos helyzetbe hozták a zsidó fiatalokat, mint az eredeti törvény idején. 1928 októberének elején, Pakots József interpellációinak hatására Klebelsberg kultuszminiszter az egyes egyetemi karok „figyelmébe ajánlotta”, hogy a felvételnél kimaradt diákok közül legalább a jelesen éretteket utólag vegyék fel. A budapesti bölcsészeti és orvosi kar foglalkozott is a miniszter átiratával: az előbbi visszautasította az újabb felvételeket, míg az utóbbin mindössze három jelölt kérvényét bíralták el érdemlegesen. Klebelsberg október közepén már utasította az említett karokat, hogy kilenc, illetve öt, azaz összesen tizennégy jelesen érett zsidó fiatalot vegyenek fel, akik között nyolc lány volt. A budapesti egyetem fakultásai erélyesen tiltakoztak a miniszteri beavatkozás ellen, mert az egyetem autonómiájának megsértéseként értelmezték. Hangsúlyozni kell, hogy Klebelsbergnek nem volt a vidéki egyetemekre vonatkozó, hasonló pótlólagos felvételeket célzó intézkedése vagy leirata. E tizennégy fiatal felvételével a kultuszminiszter célja minden bizonnyal az lehetett, hogy a személyét és az új törvényt támadó

²⁶⁶ KN 1927–1931. VII. köt. (1927. november 22–23.) 22–25, 58–61.

²⁶⁷ Kerepeszki Róbert: A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben. *Múltunk*, 2005/4. 49–50.

ellenzéki képviselőket és szervezeteket lecsendesítse. Persze, az sem lehetett véletlen, hogy a tizennégy utólag felvett zsidó fiatal közül nyolcan lányok voltak. Ennek okára utalt maga Klebelsberg is Pakots interpellációjára adott válaszában: „Nem hiszem” – mondta a miniszter – „hogy valami dicső dolog lenne, hogy a bölcsészeti karra utólag felvett 9 hallgató ellen, akik közül 8 lány, erős ifjak felvonuljanak és abban valami diadalt lássanak, hogy tüntetnek. Felteszem a magyar ifjúság lovagiasságáról, hogy ezeket a dolgokat élére állítani nem fogja, és magát tüntetésekbe beleszállítani nem engedi”.²⁶⁸

Ez a rendelkezés azonban hatalmas felháborodást váltott ki a keresztény egyetemisták, elsősorban a Turul-tagok között. Október 18-án a közgazdasági egyetemen az egyik előadás után bántalmazták a zsidó hallgatókat, a műegyetemen pedig antiszemita jellegű röpcédulákat terjesztettek. A következő napon elszabadultak az indulatok. Szinte valamennyi fakultáson igazoltatták, megverték a zsidókat, a jogi karon a hallgatók a numerus clausust éltetve tüntettek a zsidók és Klebelsberg ellen. Délután a Turul akkori fővezére, vitéz Bánsághy György gyűlést hívott össze a Gólyavárba, ahol a kultuszminisztert lemondásra szólították fel, védelmükbe vették az egyetem autonómiáját, és a kormánytól a régi numerus clausus visszaállítását követelték. A zsidóellenes megmozdulások ezek után a főváros utcáin folytatódtak, a következő napokban az állatorvosi főiskolára, illetve a vidéki egyetemekre is átszabtak az antiszemita tüntetések hullámai, ezért a hónap hátralévő napjaiban és november első hetében is szinte valamennyi felsőoktatási intézmény zárva volt, legtovább a debreceni november 12-ig.²⁶⁹

Az elhúzódó tüntetéseket az országgyűlésben, a korabeli általános diskurzusban és közvéleményben az a jellemző jelenség kísérte, hogy a jobb- és baloldali politikai pártok, illetve sajtójuk egymásra mutogatva vádolta a másikat az egyetemi ifjúság provokálásával, uszításával, és ezzel a numerus clausus kérdése, illetve az egyetemi zsidóverések, antiszemita megmozdulások belpolitikai törésvonalat okoztak. Ennek alátámasztására érdemes felidézni az 1928. október 23-i ülésnap felszólalóit. Ekkor öt képviselő és két kormánytag, Klebelsberg kultusz-, illetve Scitovszky Béla belügyminiszter is napirend előtt kért szót az egyetemi tüntetések ügyében. Az ellenzékben a legélesebben a szociáldemokrata Farkas István fogalmazott, aki a történetekért nyíltan „kormány kétszínű politikáját” okolta. Kijelentette, hogy ez a politika „egyrészt a liberalizmus arcképét mutatja kifelé, a külföld felé, másrészt pedig itt bent tenyészt, mesterségesen fenntartja, táplálja és intézményesen biztosítja a legsötétebb reakciót”, melynek „fenntartása szervesen illeszkedik bele az egyetemi ifjúság körébe is, ennél fogva mindazért a cselekményért, amelyet az egyetemi ifjúság elkövet, a kormány felelős”. Nem sok-

²⁶⁸ KN 1927–1931. XV. köt. (1928. október 17.) 235–240.

²⁶⁹ Kerepeszki Róbert: A numerus clausus, i.m. 52, 61.

kal később Farkas egy másik napirend előtti felszólalásba közbekiabálva egyenesen a bajtársi szövetségek feloszlását követelte.²⁷⁰

A diáktüntetésekkel és a numerus claususszal kapcsolatban mindig gyakran felszólaló liberális Pakots József ezúttal nyíltan azt feszegette, hogy a bajtársi szövetségek túl nagy hatalmat tartanak a kezükben azzal, hogy beleszólásuk van a menza, a kollégiumi helyek és a segélyek szétosztásában. Úgy látta, hogy az egyetemi ifjúság „ki vannak szolgáltatva” a „diákvezérek diktatúrájának”, és ezért „kell tüntetnie, kimenni az utcára, megkardlapoztatnia magát, a kirakatokat bevernie és a zsidókat megvernie, mert így kívánják azok a felelőtlen vezetők, akik legtöbbször már nem is diákok, hanem az egyetem padjairól már régen kikerült és pozícióban elhelyezkedett egyének”. Beszédében az elsők között vetette fel az egyetemi bajtársi szövetségek korlátozását, szigorúbb ellenőrzését, és jogosan úgy vélte, hogy „ezek a botrányok, ezek a zavargások még egyáltalában nem értek véget”.²⁷¹

Nagyon jellemző volt ezek után a „keresztény-nemzeti” oldal álláspontja is a diáktüntetések kapcsán, melyet ezúttal Petrováczy Gyula kormánypárti képviselő fogalmazott meg. Szerinte a „békebontás” Pakots korábbi fellépésével kezdődött, amikor a jelesen érettségizett zsidó fiatalok pótfelvételét követelte, és kijelentette: „Ezen mindkét irányban törvényes álláspont ellen való demonstráció volt az, amit a mélyen t. baloldal elkezdett és ha most ennek reakciója van az egyetemeken, akkor ezért a felelősséget kivétel nélkül a baloldalra hárítom.” Egy másik kormánypárti képviselő, Szabó Sándor pedig úgy fogalmazott: „Én a magam részéről a bajtársi egyesületeket – amelyek melegágyai az érintkezésnek, a vélemények kicserélésének és kicsiszolásának, és ahol a magasabb célok elérésére már most igyekeznek az egymással egyformán gondolkozó fiatalemberek megtalálni az összeköttetést – igenis helyesnek tartom és bámulom azt az önuralmat, amellyel a diákverések idején a leghatározottabban és a legkomolyabban intik őket nyugalomra, s megfenyegetik a segélyek elvonásával azokat, akik talán nem vállalnának az egyesület vezetőségével közösséget.” A vita hevére jellemző, hogy nemcsak a kormánypárti, hanem ellenzéki képviselők felszólalását gyakran hangos szóváltások és bekiabálások szakították félbe, melyek a személyeskedésektől sem voltak mentesek.²⁷²

A képviselők felszólalása után érdekes volt Klebelsberg állásfoglalása is: „Az ifjúság túlbecsüli a maga szervezeteinek jelentőségét országos ügyekben; mert valóban, szomorúan állnánk akkor, ha a nemzet nagy kérdéseit a kultuszminiszternek úgy kellene elbírálnia, ahogy az ifjak óhajtják, nem pedig úgy, hogy tárgyi megfontolások alapján és az összhelyzet alapos ismerete alapján cselekednie kell. Én tehát hangsúlyozom, hogy az ifjúsági szervezeteknek ma nem tulajdonítható az a jelentőség, mint ami korábban igenis, járt nekik és ma bizonyos szerepját-

²⁷⁰ KN 1927–1931. XV. köt. (1928. október 23.) 285–288.

²⁷¹ Uo. 288–292.

²⁷² KN 1927–1931. XV. köt. (1928. október 23.) 295–299.

szásról, bizonyos kritikák gyakorlásától és bizonyos iniciatívák megragadásáról abszolúte le kell szoktatni és az események le is fogják erről őket szoktatni.” Ezen túlmenően elismerte: „Ezek a szervezetek bizonyos reformra szorulnak; reformra szorulnak azért, mert nem a vezetők csinálják itt a galibát, hiszen most is a vezetők nyilatkozatai igen helyesek voltak, hanem ezeknél a szervezeteknél vannak ősjogászok, ősrvosok, őstechnikusok, akik sokszor be sem iratkoznak már, vagy ha beiratkoznak, beiratkoznak avégből, hogy bizonyos diákjóléti kedvezményeket kapjanak és ha tüntetések vannak, rendesen ezeket csípi meg.” Ezért „csak olyan egyének lehessenek aktív tagjai ezeknek az ifjúsági egyesületeknek, akik az egyetem fegyelmi fenntartósága alatt állanak, (...) természetesen nem gátolva azt”, hogy „akik tagjai voltak valamely ifjúsági egyesületnek, azzal később is bizonyos érzelmi kapcsolatban maradhassanak, de semmi esetre sem úgy, hogy utasítólá, szervezetileg a dolgokba befolyhassanak”.²⁷³

A napirend előtti vitában utoljára Scitovszky Béla szólalt fel, akinek az irányítása alatt álló belügyminisztérium az egyik bekiabáló szerint „az országban minden bűnnek a fészke” volt. Scitovszky meglepően nagyvonalúan és elnézően fogalmazott a tüntetésekkel kapcsolatban: „Az események fejlődése idáig sodorta ezt a magában véve – őszintén és nyíltan megmondom – nem nagy jelentőségű tüntetést. Hatvan-hetven, ha méltóztatnak akarni száz-százötven tüntetőről van szó. Beverték három kirakatablakot. Sajnálatos és én a legteljesebb mértékben elítélem, de mégsem lehet ebből sem Budapest főváros polgárságára, sem az itt tartózkodó magyar ifjúságra, annak rosszindulatára vagy rendbontásra való törekvésére következtetni.”²⁷⁴

A jobb- és a baloldal egymásra mutogatása mellett politikai szempontból a tüntetések megítélésében a politikai elit számtalan tagja hangsúlyozta, hogy „ezek a rendbontások a külföldön a magyar név jóhírének ártanak”, Klebelsberg pedig emiatt „szeretettel figyelmeztette” az egyetemi hallgatóságot arra, hogy „ne tegye ki magát annak a vádnak, hogy tévesen felfogott önérdékét a haza javának fölébe helyezi”.²⁷⁵

Rendkívül jellemző volt ugyanakkor a szomszédos kisantant országok állásfoglalása is: „Mit is várhatunk az olyan barbároktól, mint a magyarok, és még ők panaszkodnak s áskálódnak ellenünk, hogy elnyomjuk a nemzetiségeket, mikor ők maguk sem tűrik maguk közt a zsidókat. A Népszövetség előtt ismeretesek ezek a szégyenteljes állapotok, s hiába panaszkodnak a kisántant (sic!) ellen, nem fognak elérni semmit, mert nálunk teljes szabadságuk van a nemzetiségeknek, nem verik ki szegesvégű botokkal a tanulni vágyó ifjakat, sőt éppen ezek a hazájukból kiüldözöttek hozzánk jönnek, mert tudják, hogy nálunk nyugodtan tanulhatnak, nem történik bántódásuk. Csak folytassák így tovább, eleget tudunk így is, az újabb események, melyek annál inkább felháborítók, mert védtelen úrinőket is bántalmaznak, meggyaláz-

²⁷³ Uo. 299–301.

²⁷⁴ Uo. 301–304.

²⁷⁵ MOL, K 27, 1928. október 19-i ülés, 35. napirend.

nak barbár módra, csak megerősítik mindenkiben azt a hitet, hogy Magyarországon még ma sem állott helyre az annyira hangoztatott jogrend” – írta egy csehszlovák lap, melynek sorait egy olvasói levél idézte egy vidéki lap hasábjain 1928 októberében.²⁷⁶

Az 1927–1928 folyamán lejátszódó egyetemi tüntetések tehát több szempontból (bel- és külpolitikai vonatkozások, a vidéki megmozdulások a fővárositól és egymástól is eltérő vonásai, jelenségei) is új elemeket tartalmaztak. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy ezek a megmozdulások és a numerus clausus módosítása új korszakot nyitott a Turul Szövetség életében. Ekkor kezdett ugyanis nemcsak az egyetemek életében, hanem az egész korabeli magyar társadalomban meghatározó szervezetté válni, és megfigyelhető, hogy általában komolyabb érdeklődéssel fordult a különböző szociális kérdések felé, amelyre a későbbiekben még kitérünk. Ennek ellenére ezt az időszakot szinte évről évre megisméltető, az 1927/28-ashoz hasonló antiszemita megmozdulások és egyetemi zsidóverések kísérték, amelyek a Turul legismertebb jellemzőjévé váltak. Ezeket az időközben kirobbanó gazdasági válság miatt újból elmélyülő egzisztenciális kilátástalanság csak tovább erősítette, és általában az egyetemi városokban, Budapesten, Debrecenben, Szegeden és Pécsen is hasonlóan zajlottak le. A tanévek elején, az egyetemi felvételek után a „keresztény” hallgatók megakadályozták, hogy zsidó társaik bemenjenek az intézmények épületeibe, órákra járjanak, a város utcáin tüntettek, és nagygyűléseket tartottak, ahol rendre memorandumokat fogalmaztak meg, melyekben elsősorban az eredeti numerus clausus visszaállítását vagy szigorítását követelték, de olykor a numerus nullust is.²⁷⁷ Például Szegeden a helyi bajtársi egyesületek 1933. december elején több tanár és a rektor (!) jelenlétében gyűlést tartottak, ahol „javaslatot fogadtak el, mely szerint kéri a numerus clausus törvénynek eredeti formájában való visszaállítását, követelték továbbá a ghetto rendszer bevezetését, vagyis, hogy a zsidó hallgatók meghatározott helyen, a keresztény hallgatók(tól) elkülönítve üljenek az előadásokon”.²⁷⁸

A megmozdulások ideje alatt szinte minden nap megverték a zsidó hallgatókat úgy, hogy az egyik egyetemi kar turulista szervezetébe tartozó „bajtársak” átmentek valamelyik másik fakultás épületébe, és ott támadták meg a zsidó (vagy zsidónak vélt) egyetemistákat, hogy így a gyakran súlyosan bántalmazott hallgatók lehetőleg ne ismerjék fel őket.²⁷⁹ Meg kell említenünk azt is, hogy a baloldali-demokrata ellenzék kétségbe vonta, hogy a tüntetések során ezzel a „módszerrel” dolgoztak volna tüntetők. Fábrián Béla például a következőképpen fogal-

²⁷⁶ A cseh sajtó az egyetemi verekedések hírével a magyar revíziós mozgalom ellen agitál. *Debrecen*, 1928. október 24.

²⁷⁷ Vö. Ladányi Andor: A numerus clausustól a numerus nullusig. *Múlt és Jövő*, 2006/1. 56–74.

²⁷⁸ MOL, K 149, 1933–4–9121. sz. A szegedi rendőrkapitányság jelentése, 1933. december 4.

²⁷⁹ „Az igazi tanulóifjúságnak semmi köze sincs ehhez az oktalan megmozduláshoz”... *Pesti Napló*, 1935. november 21.; közli Kerepeszki Róbert: A Turul, a diáktüntetések és a sajtó (Források). *RubicOnline*, 2009/1-2. http://www.rubicon.hu/index.php?page=online_plusz (letöltve: 2009. április 6.)

mazott egy felszólalásában 1932 novemberében: „Ne méltóztassanak ezt a kérdést ismét arra a mellékvágányra tolni, amelyet most is emlegetnek, hogy másik egyetemről jönnek át ismeretlen egyetemi hallgatók, akik ott azon az egyetemen a verekedést rendezik. Bocsánatot kérek, azok, akik ezt mondják, nagyon jól tudják, hogy ez teljes mértékben nem felel meg a valóságnak, mert hiszen akkor hogyan tudnák azon az egyetemen az említett hallgatók reggelenként figyelmeztetni féltett tanuló társaikat arra, hogy ma verekedés lesz az egyetemen, ennélfogva tehát siessenek el az egyetemről.”²⁸⁰

De nemcsak az egyetemeken tanuló zsidó hallgatók ellen, hanem olykor a zsidó származású vagy a „keresztény” ifjúság nézeteit nem osztó oktatók ellen is történtek ilyen megmozdulások. A legismertebb eset talán a Turul Ádám (Auspitz) József professzor elleni fellépése volt, mely gyakran megismétlődött az 1920-as évek során. Az egyik alkalommal például a szövetség Vezér tanácsi Tábora levelet küldött neki, amely roppant jellemző hangvétellel a következőket tartalmazta: az ifjúság „nem akarja önt azon a tanszéken látni, amelyre professzoraink ellenére felkúszott s nem is nyugszik meg mindaddig, amíg Ön ezt a tanszéket el nem hagyja. Épen ezért teljes tisztelettel bár, de erélyesen felkéri, hogy mondjon le és vegye elejét a még bizonyosan várható bonyodalmaknak és folytonos izgalmaknak, melyeknek csak egy erkölcsi vesztese lehet s ez az Ön személye, s amelyekért már előre is elhárítjuk magunkról az erkölcsi felelősséget.”²⁸¹

Nem ritkán előfordult az is, hogy a bajtársi egyesületek önkénye a vizsgákba is beleszólt. Angyal Dávid emlékezett meg arról az esetről, amikor „egy zsidó rokkant tartalékos tiszt, mellén sok katonai kitüntetéssel be akart menni a központi épületbe, hogy felavattassa magát doktornak”, azonban „a kapunál álló tanulók nem bocsátották be az épületbe, amin a legszélsőbb jobb párti tanárok is megütköztek”.²⁸²

Ezek az események természetesen az egyetemek hosszabb-rövidebb időre történő bezárásához vezettek, és nagyban hátráltatták az oktatói munkát, az intézmények működését. Az egyetemi tanácsok és a kultuszminisztérium is szigorú vizsgálatokat, illetve büntetéseket helyezett kilátásba a résztvevőkkel szemben. Ebben figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy az 1930-as évek első felében a Gömbös-kormány került a zsidóellenes megnyilatkozásokra, amire a későbbiekben még visszatérünk. Hóman Bálint kultuszminiszter 1933 novemberében az akkori diáktüntetések firtató interpellációkra válaszul kijelentette: „az egyetemek rendjének és nyugalmanak helyreállítása, az egyetemre legálisan felvett tanulók tanulási szabadságának biztosítása tekintetében kénytelen leszek azokhoz az eszközökhöz folyamodni,

²⁸⁰ KN 1931–1935. XI. köt. (1932. november 18.) 426–431.

²⁸¹ A levél idézett részét Pakots József demokrata képviselő olvasta fel a Képviselőházban, ahol Ádám professzor védelmében szólalt fel. KN 1927–1931. I. köt. (1927. február 9.) 44.

²⁸² Angyal Dávid: *Emlékezések*, i.m. 137.

amelyeket az ifjúság velünk és az egyetemekkel szemben alkalmaz. Ha ők törvényes keretek között mozognak, ha ők bennünk azt a támogató barátot látják, akik vagyunk, akkor tárgyalunk velük, akkor segíteni akarunk rajtuk, akkor őket előre akarjuk vinni és amit lehet, kívánságaik közül teljesíteni fogunk, ellenben, ha erőszakosan lépnek fel és idegen, külső elemek izgatásának engedve, olyan útra térnek, amely nem méltó a magyar ifjúsághoz, (...) ha olyan útra térnek, amelyről lelkük mélyén ők maguk meg vannak győződve, hogy nem helyes, akkor nagy sajnálatomra, de kénytelen leszek én is arra az útra lépni, amelyet ilyen esetben kötelességem előír.”²⁸³

Ezek a beígért szigorú fellépések és vizsgálatok azonban eredménytelenek voltak, vagy csak enyhe ítéletekkel, ritkán néhány hangadó „bajtárs” rövid, egy-két félévre az egyetemről való kizárásával értek véget. Sokat sejtet az ilyen antiszemita tüntetésekben szervezőként és résztvevőként nagy szerepet játszó Kémeri Nagy Imre feljegyzése, aki a budapesti jogászok Werbóczy Bajtársi Egyesületének volt tagja: „Mint a Turul Szövetség »Werbóczy« Bajtársi Egyesületének főlovászmestere, a főiskolai ifjúság zsidóellenes mozgalmainak vezetője is lettem az akkoriban mind jobban terjedő liberális ellenében. Ezek a mozgalmak nagy tüntetésekben nyilvánultak meg. Zsidóverés is előfordult. Az egyetem tanári kara mégsem indított eljárást ellenem. Meg voltak győződve arról, hogy amit teszek, azt nemzetem, fajom iránti hűségből, szeretetből teszem és erre szükség van.”²⁸⁴

Az intézmények és a minisztérium vezetősége részéről tanúsított erélytelen, elnéző magatartásból két dolog következett. Egyrészt az, hogy az antiszemita tüntetések évről évre megismétlődhettek, mivel a „bajtársak” pontosan tudták, hogy ha már az első alkalommal nem történtek szigorú büntetések, akkor a későbbiekben sem kell komoly retorzióktól tartaniuk. Másik oldalról a beígért és következetes büntetések elmaradása azt is jelezte, hogy akár az egyetemek, akár a kultuszminisztérium vezetői között többen egyetértének a bajtársi egyesületek követeléseivel, legfeljebb csak a módszereiket nem helyeslik. Ezzel az elnéző magatartással tulajdonképpen közösséget vállaltak a „keresztény” ifjúság gondolkodásával, noha azokat, akik ezeket a tüntetéseket eltűrték, ugyanolyan felelősség terhelte, mint azokat, akik ezekben részt vettek. Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy a két világháború között az egyetem olyan intézmény volt, mely rendkívül erős és széleskörű autonómiával rendelkezett. A későbbi sakknagymeister Barcza Gedeon, aki a debreceni bölcsészek Turul-szervezetének, az Árpád Bajtársi Egyesületnek volt a vezetője az 1930-as évek első felében, a következőképpen emlékezett erre az egyetemi autonómiára: „Ma már mulatságosan hat, hogy az egyetemi tüntetések idején a vidámabb kedvű hallgatók kiszaladtak a sorból, s heccelték,

²⁸³ KN 1931–1935. XVIII. köt. (1933. november 29.) 328–335.

²⁸⁴ *Az örök bajtárs*, i.m. 21.

bosszantották a rendőröket, majd amikor azok utánuk eredtek, egyszerűen beugrottak az egyetem nyitott kapuja mögé. A rendőrök a kapu előtt, a diákok a kapu mögött, közöttük egy méternyi köz sem volt, de egy rendőr sem merte megkockáztatni, hogy benyúljon a belülről nyelvelőkért.”²⁸⁵

A rendőrség tehát „önhatalmúlag” nem mehetett be az egyetem épületébe a tüntetések idején rendet tenni, csak dékáni vagy rektori kérésre. De volt olyan eset is, amikor a Turul a dékáni vagy rektori kérésre történő rendőri közbelépést is az autonómia megsértésének próbálta beállítani. Ez történt például 1933 őszén is, amikor egyenesen feljelentést fontolgattak a budapesti egyetemen intézkedő rendőrökkel szemben. Azt persze nem mérlegelték és meg sem említették, hogy a tüntető diákok a rendőri beavatkozás előtt már az egyik dékáni hivatal ajtaját is betörték, és cinikusan „elhárítottak minden felelősséget az autonómia megsértésével kapcsolatosan”.²⁸⁶

A diáktüntetések gyakori megismétlődésének azonban nem csak az erélytelenség és a szigorú, következetes büntetések elmaradása volt az oka. Erre világít rá egy 1935. novemberi csendőri jelentés, amely úgy fogalmaz, hogy „az ifjúság úgy véli, hogy őket nem veszik semmibe”, mivel követeléseik (numerus clausus betartása, tandíjak mérséklése) teljesítésére ígéretet kaptak, de ezt az illetékesek nem tartották be. „Azt látják, hogy szerveiket minden körülmények között le akarják törni. Ezért adnak időközönként magukról életjelt, hogy a hatóságok figyelmét magukra vonják, s hogy bizonyos javak elérése céljából velük tárgyaljanak.” Ezért ekkor, 1935 novemberében már az Országház épülete elé is felvonultak a diákok, de Kozma Miklós belügyminiszter ekkor sem volt hajlandó velük tárgyalni, és a Himnusz eléneklése után végül Rajniss Ferenc kérésére oszlottak szét.²⁸⁷

Fontos hangsúlyoznunk, hogy az antiszemita egyetemi tüntetések nem kizárólagosan magyar jelenségek, és erre az 1932 őszén történt debreceni zavargások kapcsán Hóman Bálint kultuszminiszter is felhívta a figyelmet a képviselőházban: „Nemcsak Debrecenben van ez így, hanem másutt is. Méltóztassanak elolvasni az újságokat a bécsi és berlini verekedésekről, (...) méltóztatnak majd látni, hogy egész Közép-Európában van ilyen mozgalom.”²⁸⁸

Mentegetőzésnek tűnhetnek a miniszter szavai, azonban a korabeli sajtó már az 1920-as évektől kezdve szinte havonta számolt be nemcsak a közép-európai felsőoktatási intézményekben, hanem a kontinens több egyetemi városában lejátszódó diáktüntetésekről, melyeket

²⁸⁵ Interjú Barcza Gedeonnal. Tóth Pál Péter: *Messiások*, i.m. 104.; az egyetemek autonómiájának történetéről lásd *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*. I. köt. Szerk. Gergely Jenő. Budapest, 2005, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – L’Harmattan Kiadó, 223–254.

²⁸⁶ MOL, K 149, 1933–4–9121. sz. Jelentés a budapesti rendőr-főparancsnokságnak (1933. november 27.)

²⁸⁷ Kozma Miklós belügyminiszter a tüntetésekről. *Pesti Napló*, 1935. november 22.; MOL, K 149, 1935–7–3030. sz. Csendőri jelentés az egyetemi mozgalmakról. Budapest, 1935. november 27.

²⁸⁸ *KN 1931–1935*. XI. köt. (1932. november 29.) 459–463.

persze a Turul az igaznak vélt antiszemitizmusának alátámasztására használt fel.²⁸⁹ Érdekes például felidézni a debreceni jobboldali (radikális) napilapok néhány szalagcímét az 1920/30-as évek fordulójáról:

- „Nagyváradon a tüntető oláh diákok leszúrtak egy zsidó hallgatót” (*Debreceni Újság*, 1927. december 7.)
- „A numerus clausust követeli Bécs keresztyén diáksága” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1929. október 31.);
- „A bécsi tudományegyetemről is kiverték a zsidókat” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1929. november 6.);
- „Zsidó-ellenes zavargás miatt bezárták az összes bécsi egyetemeket” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1929. november 8.);
- „A cseh kormány nem csinál numerus clausust, de bezáratja az egyetemeket” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1929. november 21.);
- „Nagyarányú zsidóellenes tüntetések voltak Pozsonyban. A tót főiskolások is numerus clausust követelnek” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1929. november 22.);
- „A numerus clausus bevezetését követelik Ausztriában” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1929. november 29.)
- „Botrányos tüntetésbe fült a bukaresti egyetem tanévnyitó ünnepélye” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1930. november 6.)
- „Rendőri készültség a bécsi egyetemen az antiszemita tüntetések miatt” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1930. november 12.)
- „A nacionalista diákok kiverték a zsidókat a bécsi egyetemről” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1931. június 24.)
- „Antiszemita zavargások Szalonikiben” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1931. június 25.)
- „Lengyelország ifjúsága követeli a numerus clausust” (*Debreceni Újság Hajdúföld*, 1931. november 14.)

A külföldi események egyébként valóban kísértetiesen hasonlítottak a magyar egyetemeken történetekhez. A fenti felsorolásban is szereplő, Szalonikiből származó rövidhír például a következőket tartalmazta: „A városban tegnap este zsidóellenes zavargások törtek ki. Az egyetemi hallgatók zsidóellenes röpiratokat osztogattak és több helyütt bántalmazták a zsidókat. A röpiratokban azzal vádolják a zsidókat, hogy Macedónia autonómiája érdekében foly-

²⁸⁹ Ezekről nemcsak a politikai, hanem az ifjúsági sajtó is beszámolt. Lásd például „Numerus nullus” Romániában. *Új Élet*, 1923. szeptember 17. 1–2.; Numerus clausus Németországban. A berlini diákok határozata. *Új Élet*, 1924. március 4. 1.; Numerus clausus Krakkóban. *Új Élet*, 1924. április 15. 3.; A német egyetemek ifjúsága a numerus claususért. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1931. február 20. 3–4.

tatnak propagandát. Felhívták a lakosságot, hogy bojkottálja a zsidó kereskedőket.” Tehát Hóman miniszternek valóban igaza volt abban, hogy ekkor „egész Közép-Európában van ilyen mozgalom”, ennek ellenére az ellenzék olykor nyíltan felvette az ő felelősségét is.

Például 1937. december 1-én a Képviselőház üléstermében Shvoy Kálmán naplóbejegyzése szerint a következő történt: „Hóman és Eckhardt²⁹⁰ a Ház egyik utolsó padjában összeülnek tárgyalni. Hóman egyszerre hangosan és indulatosan Eckhardtra támad: »Ezt kikérem magamnak, miféle hang ez, kocsmában beszélnek így, hol vagyunk, nem a kocsmában« – és ezzel felugrott és előresietett a székébe. Nagy konsternáció. Amint Eckhardt nekem elmondta, az egyetemi diákságról s a tüntetésekről beszéltek, s ő Hómannak megmondta, hogy ő az oka az iskolákban uralkodó nyilashangulatnak, mert túri, a diáksággal pedig összejátszik. Ő termeli ki a szélsőjobboldali propagandát és irányzatot az iskolákban. Erre Hóman dühös lett, mert találva érezte magát.”²⁹¹

Eckhardt – részben a korábbi Gömbössel történt választási konfliktusa miatt – ekkor már eltávolodott a korábbi fajvédő múltjától, a Kisgazdapárt vezére volt 1932-től, Shvoy pedig ekkorra már kiábrándult, sőt csalódott a kormánypárt politikusaiban, így Hómanban is, ezért érthető mindkettőjük negatív elfogultsága a kultuszminiszterrel szemben. Az eset a képviselőház naplójában is részletesen megtalálható. Hóman és Eckhardt összeveszése Boczonádi Szabó Imre NEP-képviselő interpellációja közben történt a december 1-jei ülés végén. Az interpelláció után Hóman a Ház elé tárta, hogy Eckhardt az egyetemi nyilas-propaganda terjesztésével, eltűrésével vádolta meg, és ő ezt erélyesen visszautasította. Majd Eckhardt is szót kért, és a következőt mondta: „Meggyőződésem azonban, hogy ha én azt mondom, hogy a kultuszminiszter úr a nyilas propagandát egy év óta csinálja, nem sértés, hanem állítás. (...) Mivel azonban a kultuszminiszter úr felszólított arra, hogy a miniszter úr tárcája keretén belül folyó és hivatalosan tolerált nyilas-propagandáról adatokat bocsássak rendelkezésére, nem fogom elmulasztani, hogy ezeket az adatokat a legrövidebb időn belül a Háznak és az országnak tudomására hozzam.”²⁹²

Erre azonban nem került sor, ugyanis Darányi miniszterelnök révén Hóman és Eckhardt „elsimították az ügyet”.²⁹³ Az eset végkifejletéhez tartozik, hogy Hóman és Eckhardt látvá-

²⁹⁰ Eckhardt Tiborról, a korábbi ÉME-vezér fajvédő képviselőről van szó, aki ekkor a Kisgazdapárt tagja volt.

²⁹¹ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*. Szerk. Perneki Mihály. Budapest, 1983, Kossuth, (a továbbiakban *Shvoy naplója és emlékirata*), 161.

²⁹² *KN 1935–1939*. XVI. köt. (1937. december 1.) 168–169.

²⁹³ Darányi miniszterelnök közvetítésével elintézték a Hóman-Eckhardt ügyet. *Pesti Napló*, 1937. december 11. 3. Eckhardt visszakozott, és a hivatalos nyilatkozatában a következőképpen fogalmazott: „A kultuszminiszter úr hajlandónak mutatkozott, hogy minden konkrét panaszt tárgyilagosan megvizsgál és amennyiben alaposnak bizonyul, azt orvosolja is. Így konkrét panaszaimat a kultuszminiszter úrral magával fogom behatóan ismertetni. Ennek a kérdésnek tehát politikai jellege nincs, de nem is volt, mert én Hóman kultuszminiszter úr személyével vagy politikai működésével szemben kritikát egyáltalán nem akarok gyakorolni s az általa sérelmezett kijelentésem kizárólag tárcája körében előfordult konkrét tünetekre vonatkozott.”

nyos összeveszése után két héttel Csoór Lajos, a Népakarat Párt egyetlen országgyűlési képviselője interpellált az ügyben (a Népakarat Párt nem összetévesztendő a Szálasi-féle Nemzet Akaratának Pártjával, noha a két párt kapcsolatot tartott fenn egymással, és a korábban kisgazdapárti Csoór is szélsőjobboldali képviselőnek számított). Ez a felszólalás jó alkalmat adott Hómannak arra, hogy a Ház előtt is végleg tisztázza magát Eckhardt vádjai alól. A bajtársi egyesületekre vonatkozóan a következőket jegyezte meg beszédében: „A bajtársi szövetségek diáktagjaival szemben az egyetemi hatóságok az egyetemi fegyelmi szabályzat értelmében gyakorolják a fegyelmi ellenőrzést és felügyelet jogát s amennyiben ezek e szabályokkal összeütközésbe jönnének a jövőben is megteszik a jogszabályokban előírt fegyelmi intézkedéseket. Az egyetemi és főiskolai hallgatókon kívül az egyetemet és főiskolát végzetteket is magukban foglaló bajtársi szövetségek jóváhagyott alapszabályaik értelmében a belügyminiszter felügyeleti hatósága alá tartozván, az e szövetségek keretében állítólag észlelhető szélsőséges agitációk és izgatások tekintetében bejelentett panaszokat a belügyminiszter úr tudomására hozom, aki saját hatáskörében fog a törvény rendelkezéseinek minden esetben érvényt szerezni.” Hóman állásfoglalása ellenére – ismét Shvoyt idézve – „rajta maradt a Nyilas Pufi gúnynév, amellyel az ellenzék illette”, noha a történetírás már tisztázta ezt az eltúlzott érintettségét az egyetemi tüntetésekből.²⁹⁴ Ugyanakkor az sem mellékes körülmény, hogy épp a legelhúzódóbb diáktüntetések idején, 1933 őszén Hóman megjelent a Turul országos követtáborán is, és méltatta a magyar ifjúságot és a szövetséget, amivel minden bizonnyal a tüntetők lecsitítása volt a célja, ahogy Gömbös miniszterelnöknek is a szövetség 1934 tavaszán tartott gyűlésen elmondott beszédével.²⁹⁵

Utaltunk már arra, hogy az egyetemi antiszemita diáktüntetéseknek külpolitikai hatásuk volt, ami mindig különösen „rosszul jött” a hivatalos magyar külpolitikának, mely végig a korszakban Trianon revíziójáért dolgozott, és ehhez a nagyhatalmak támogatását szerette volna elnyerni. A képviselőházban és a külügyi bizottságban többen – például Apponyi Albert is – rámutattak arra, hogy a diáktüntetések „rendkívül károsan hatnak ki megítélésünkre külföldön”. 1928 októberében Walko Lajos külügyminiszter a tekintélyes külföldi lapok idevágó cikkeit küldte el Klebelsbergnek, sőt egyes hírek szerint Zürichben az egyetemi események hatására öt pontot esett a pengő árfolyama. A magyar kormánykörök a későbbiekben is gyakran hivatkoztak arra, hogy a diáktüntetések károsan hatnak az ország külpolitikai törekvéseire. Például 1935 novemberében Kozma Miklós belügyminiszter is kijelentette, hogy „különösen

²⁹⁴ KN 1935–1939. XVI. köt. (1937. december 15.) 385–388.; Ujváry Gábor: A politikus Hóman Bálint. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Budapest, 2003, Osiris, 261–285.; Uő.: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 377–413.

²⁹⁵ Lásd 556. jegyzet.; Hóman kultuszminiszter: „A nemzet annyit ér, amennyit az ifjúsága!” *Pesti Napló*, 1933. november 19.

a diáksztrájkok azért sem helyénvalók, mert idegenforgalmi károkat okoznak és nincs olyan diáktüntetés, amely megérné, hogy akár csak négy idegen (értsd külföldi – K.R.) is elmaradjon Magyarországról”.²⁹⁶

Ezért nem véletlen, hogy 1932 őszén még a kormány külföldnek szánt, félhivatalos német nyelvű lapja, a *Pester Lloyd* is vezércikkben foglalkozott az egyetemi diáktüntetésekkel. Az írás elismerte, hogy ez „nem speciálisan zsidó ügy, és nem is különösebben a zsidó főiskolai hallgatóké, hanem kétségtelenül a magyar állam törvényi rendszerének ügye”, mellyel kétség kívül a numerus claususra utalt. Bár ezzel lényegében elismerte az állam felelősségét is, de igyekezett elsősorban Gömböst felmenteni, aki a lap szerint „a nemzeti egység megteremtésekor az egyik legfontosabb céljának tekinti mindenféle vallási és osztály szerinti választófal lebontását”, és a tüntető egyetemi hallgatók azok, akik „nem sokat törődnek a felelősségteljes államférfi nézetével és doktrínáival”. A cikk mentegetőző hangvétele és tartalma alátámasztja azt, hogy a magyar politika a külföld előtt igyekezett minél inkább mérsékelni a diáktüntetések hatásait és következményeit.²⁹⁷

Mások, például a demokrata párti Fábíán Béla 1936. novemberi interpellációjában, rámutattak „az egyetemi tüntetések visszatérő jelenségeinek nemzetrontó hatására” is. Főleg a demokrata ellenzék feltette a kérdést, hogy „lehet-e nehéz életviszonyok között fegyelmet kívánni egy ország népétől, esetleg nyomorgó népétől akkor, amikor az egyetemi ifjúság rendbontásra és fegyelmezetlenségre ad példát”. Kétségtelen, hogy ez sem elhanyagolható oldala az évről évre megisméltődő diáktüntetéseknek.²⁹⁸

A legsúlyosabb tüntetések 1932 és 1934 között zajlottak le elsősorban Budapesten és Debrecenben.²⁹⁹ Jól mutatja ezek hangulatát egy budapesti rendőr jelentése, akit 1933 novemberében a fővárosi egyetemi tüntetésekhez kirendeltek, és a jelentésében a következőket írta: „Oda érkezésemkor láttam és hallottam, hogy a diákok a dékáni hivatal ajtaját betörték és igen izgatott hangulatban a rendőrséget, így, tehát bennünket is »Pfuj, le vele, zsidóbérencek« és hasonló kijelentésekkel illették. Tudomásomra jutott az is, hogy odaérkezésem előtt az oda kivezényelt rendőröket a diákok leköpdösték, melynek következtében Barcs r. felügyelő úr kénytelen volt a gummibot használatát elrendelni.”³⁰⁰ Meg kell jegyeznünk azt is, hogy ezekben az években a diáktüntetések egyik legsúlyosabb jelensége az volt, hogy a zsidó hallgatókat is éppúgy szidalmazták és megverték, mint a férfiakat.

²⁹⁶ Ladányi Andor: A numerus clausus-törvény, i. m. 1139.; Kozma Miklós: *Cikkek, nyilatkozatok 1921–1939*. Budapest, 1939, a szerző kiadása, 210.

²⁹⁷ Zu den antisemitischen Studentenkrallen. *Pester Lloyd*, 1932. november 23.

²⁹⁸ *KN 1935–1939*. X. köt. (1936. november 18.) 208–210.

²⁹⁹ A debreceni eseményekről a későbbiekben még részletesebben szólunk.

³⁰⁰ MOL, K 149, 1933–4–9121. sz. Jelentés a budapesti rendőr-főparancsnokságnak, 1933. november 27.

Jogosan merül fel a kérdés, hogy mik voltak a tüntetésekben résztvevő diákok sérelmei, amelyek ezeket a megmozdulásokat (részben) motiválták. A korábbiakból következik, hogy egyfelől a numerus clausus módosítása, illetve ebből adódóan az, hogy a zsidóság számarányát tekintve túlreprezentált volt a felsőoktatásban különösen az orvosi és a jogi karokon. De emellett súlyos sérelemnek érezték az ún. nosztrifikálásokat, azaz a külföldön szerzett egyetemi-főiskolai diplomák honosítását is, és az ez ellen való tiltakozás gyakran megjelent a különböző memorandumokban. A nosztrifikálás módszerével ugyanis a numerus clausus miatt külföldre kényszerült zsidó fiatalok éltek. Ennek a keresztényekkel szembeni hatásait az egyik Turul lap a következőképpen fogalmazta meg: „A nosztrifikánsok, akik igen csekély kivétellel zsidók, súlyos konkurenciát jelentenek az életet szerető magyar ifjúság részére. A külföldi diploma, sajnos, még mindig nagy vonzerőt gyakorol a laikus közönségre. Mindazok tehát, akik a magyar nemzet törvényes önvédelmi intézkedései következtében külföldre mentek diplomát szerezni, végeredményben nyertek a támogatott magyar ifjúsággal szemben, mert ha sikerült nosztrifikálniuk, a versenyben övék a jövő. (...) Példákat sorolhatnánk fel, amikor magyar szempontból érvénytelen diplomával rendelkező zsidók előnyben, sőt kedvezményben részesülnek rászoruló keresztény magyar diplomásokkal szemben, dacára annak, hogy az Egyetem még a hallgatói sorába sem volt hajlandó befogadni őket.”³⁰¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy ezeket a sérelmeket a világgazdasági válság hatására megnövekvő értelmiségi munkanélküliség tovább élte.

Emellett gyakran szerepelt a tüntetők követeléseik között az egyetemi tandíjak mérséklése, tehát a hallgatók életkörülményeinek javítása, szociális támogatása is, de olykor sokkal banálisabbnak tűnő okok miatt is vezettek antiszemita jellegű megmozdulásokhoz. Például az 1937 februárjában Kabos Gyula főszereplésével bemutatott film, a *Lovagias ügy* is a Turul tüntetéseihez vezetett a fővárosban ugyanúgy, mint vidéken, mert a szövetség szerint „keresztényellenes”, zsidók által befolyásolt alkotás volt. A film elleni debreceni megmozdulásokban részt vett Bakó Elemér szavaival „a darab írója és rendezői a magyar társadalomban akkor hallgatólagosan »úri törvényként« elismert párbajozást gúnyoltatták ki a színészekkel”. „Mivel tartani lehetett attól” – folytatta Bakó a visszaemlékezésében –, hogy „a felháborodott egyetemi ifjúság esetleg a mozi épületében is kárt okozhat, a kivezényelt, megerősített lovasrendőri készültség hamarosan szétszlatott bennünket”. A korabeli rendőri jelentések szerint február 24-én Debrecenben a film miatt „250 egyetemi s akadémiai hallgató gyűlt össze a filmszínház előtti téren s zsidóellenes jelszavak kiáltásával tüntetni kezdett”, „rendőri karhatalom egy részüket bekísérte, egy részüket pedig szétszórta”, majd „a Piac utcán kezdtek tüntetni, illetve folytatták azt. A karhatalom mintegy 80 főnyi csoportot bekerítve bekísérte, a

³⁰¹ Széjjegyzetek. A nosztrifikánsok... *Új Vetés*, 1933. április 18. 9.

többit pedig szétoszlatta. (...) Másnap az egyetemen történtek zsidóhallgatók eltanácsolási”, „este pedig újra utcai zsidóellenes tüntetések történtek nagyobb rendzavarás nélkül s karhatalmilag szétoszlatva”.³⁰²

Meg kell említenünk emellett azt is, hogy a magyarországi tüntetésekkel gyakorlatilag szinte egy időben a numerus clausus miatt külföldre kényszerült diákok is „megmozdultak”, és ellendemonstrációkat tartottak, amelyek érdekes példái voltak a törvényt ellenzők, illetve amiatt hátrányos helyzetbe kerülők megnyilvánulásainak. 1932. november 26-án Bécsben tartott gyűlésükön például egy három pontból álló memorandumot fogadtak el, melyben követelték:

- 1) „Adassék meg minden külföldön tanuló magyar diáknak és mindazoknak, akik a Magyarországon érvényben levő numerus clausus-törvény alkalmazása miatt a jövőben külföldön lesznek kénytelenek tanulmányaikat megkezdeni a tanuláshoz szükséges deviza.”
- 2) „Töröltessék el a numerus clausus és tegyék lehetővé a diákságnak, hogy idővesztés nélkül, gyakorlatok, vizsgák és egyetemi félévek teljes elismerése mellett tanulmányaikat hazai egyetemeken és főiskolákon folytathassa.”
- 3) „Ismertessenek el idővesztés és költségek nélkül a numerus clausus alkalmazása miatt külföldi egyetemeken és főiskolákon végzett magyar állampolgárok végbizonyítványai és oklevelei.”³⁰³

Fontos ugyanakkor leszögeznünk, hogy a Turul-vezérek állásfoglalása és szerepe a diák-tüntetésekben nem teljesen egyértelmű. Már a numerus clausus módosítása körüli megmozdulások idején is láthattuk, hogy a bajtársi egyesületek vezetői nem támogatták az agresszív megnyilvánulásokat. Egy évvel később, 1929 őszén is hasonló volt helyzet, egy rendőri jelentést idézve, általánosságban „a hangulat elég támadó” a zsidósággal szemben, azonban a „Turul leszögezte, hogy nem híve a verekedésnek”. Sőt, Bánsághy György fővezér vizsgálatot rendelt el a közigazdászok Széchenyi István Bajtársi Egyesülete ellen, mivel engedélye nélkül röpcédulákat gyártatott és „az egyetemen renitenskedett”.³⁰⁴

Még eklatánsabb példáját adja ennek a Turul Szövetség debreceni kerületének vezére, aki 1932 novemberében a következő parancsot (!) adta ki a tagoknak: „Az egyetemen az utóbbi

³⁰² A *Lovagias ügy* elleni tüntetések miatt került börtönbe például Kémeri Nagy Imre, a nyilasokkal szoros kapcsolatot tartó Turul-tag is. A tüntetésekről lásd részletesebben Szécsényi András: *Lovagias ügy. Epizód az antiszemitizmus történetéhez az 1930-as években. Múlt és Jövő*, 2009/1. 133–138.; Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért I. Európa: 1915–1951*. Önéletrajzi feljegyzésekből összeállította, összekötő szöveggel ellátta Bakó Elemérné. Budapest, 2005, Médiamix, 148–149.; HBML, IV.B.901/a, 14. d. 57/1937. A debreceni rendőrkapitányság hangulatjelentése 1937 februárjáról; HBML, VIII.1/b, 57. d. 1977/1936-37. etsz. Rektori jelentés a Lovagias ügy kapcsán kitört diáktüntetésekről, 1937. február 25.

³⁰³ MOL, K 636, 671. d. 1932–65–61. tétel, A bécsi magyar diákság állásfoglalása, 1932. október 26.; lásd még Uo. 636. d. 1932/36–20–105. tétel, A belügyminisztérium átírata a numerus clausus ellen tüntető külföldi diákok röpiratairól. Budapest, 1933. május 2.

³⁰⁴ MOL, K 149, 1929–7–7352. sz. Jelentés Budapest főkapitányának, 1929. október 9.

napokban előfordult zavargásokkal kapcsolatban legszigorúbban elrendelem a bajtársaknak, hogy az esetleges tüntetéseken részt ne vegyenek. Azokat meggátolni tartsák bajtársi kötelességüknek s az egyes egyesületek fegyelmezett, komoly magatartással óvják meg az egyetem rendjét és fegyelmét.” A parancs annak fényében különösen érdekes, hogy a Turul akkori debreceni vezére, Liszt Nándor már az 1920-as években is az Ébredő Magyarok Egyesülete helyi szervezetének egyik oszlopos tagja és tisztviselője volt. Liszt a parancs kiadásának napján a helyi sajtóban egy közleményt is kiadott, amelynek legfontosabb kijelentése az volt, hogy a „Turul Szövetség elítéli a zsidó hallgatóság részéről történt provokatív megnyilatkozásokat, de ugyanakkor tagjait nyugodt magatartásra inti”.³⁰⁵

Egy évvel később Szegedről is azt jelentette a helyi rendőrkapitányság a Belügyminisztériumnak, hogy „a bajtársi egyesületek ellene vannak minden időelőtti demonstrációnak és ezért tagjaik távol maradtak” az antiszemita tüntetésektől és atrocitásoktól, melyekben mindössze 20-30 egyetemista vett részt, akik „nem nyugszanak meg a bajtársi egyesületek azon határozatában, hogy minden rendzavarástól tartózkodnak és sérelmeik orvoslását törvényes eszközökkel akarják kiharcolni”.³⁰⁶

Ami különösen érdekes, hogy nemcsak a vezéri parancsokban, hanem a Turul-sajtóban is hasonló megnyilatkozásokat találunk. Például a *Bajtárs* egyik cikkírója a következőképpen fogalmazott 1933 nyarán: „Váltsa fel az érzelmi antiszemitizmust az értelmi! Nem a pogromokon, nem atrocitásokon múlik a zsidókérdés megoldása! Olyan helyzetet kell teremteni, amely lehetetlenné teszi a zsidók élőködését s ezáltal kényszeríti őket vagy ősi hazájukba való visszatérésre, vagy a mostani törekvéseik feladására s a többi idegen fajhoz hasonló alárendelt szerep elvállalására.”³⁰⁷

Még szemléletesebb fogalmazta meg ezt a sajátosságot a debreceni Gulyás Gábor, akinek gondolatmenete azért is különösen érdekes, mert megjárta a nyilas mozgalmakat is. Egy 1936 tavaszán megjelent cikkében úgy vélte, hogy akkor „igazi” az antiszemitizmus, ha „faji, védelmi és jogi jellegű”. Kijelentette: „ismerjük meg a zsidóságot, tanuljunk tőle, (...) ismerjük el a zsidóság tagadhatatlan jótulajdonságait, összetartását, tradíciószeretetét, üzleti ügyességét, kulturális érdeklődését”. Igyekezett felvázolni az antiszemitizmus „pozitív” tartalmát is: „Ha csak rombolunk, kidobunk a nemzet életéből a sok rosszal rengeteg jót is. A zsidókérdést

³⁰⁵ HBML, VIII.1/b, 45. d. 1211/1932-33. etsz. A Turul Szövetség kerületi vezérének parancsa. Debrecen, 1932. november 17.; idézi Kerepeszki Róbert: A zsidókérdés és az egyetemi bajtársi egyesületek a két világháború közötti Magyarországon. In: *Tradíció és modernizáció Európában a XVIII-XX. században*. Szerk. Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, 2008, Hungarovox, 235.; A „Turul” vezérség határozata. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1932. november 18.; Liszt Nándor ÉME tagságát legjobban az általa szerkesztett kiadvány bizonyítja. Lásd *Ébredő Magyarok Almanachja 1925*. Szerk. ifj. Dr. Liszt Nándor. Debrecen, 1924, Ébredő Magyarok Egyesületének debreceni csoportja.

³⁰⁶ MOL, K 149, 1933–4–9121. sz. A szegedi rendőrkapitányság 1933. november 29-i és december 2-i jelentései

³⁰⁷ Kárpáthy Kornél: Értelmi antiszemitizmust! *Bajtárs*, 1933. július-augusztus, 11–13.

sem numerus clausussal, sem ablakbeverésekkel, pogromokkal nem lehet egyszerre megoldani, csak önmagunk hosszú építésével s azzal a lassú, de biztos szelektálással, melyet a helyek betöltésénél s az elbocsátásoknál kell érvényre juttatni. Építeni kell saját fajiságunkat, ismerni ellenfelünket. Nem elég antiszemitának lenni, magyarabb magyarrá kell először válni. (...) Ez a harc a zsidóság szempontjából tragikus, de a faj érdekében szükséges.”³⁰⁸

Ezek a megnyilatkozások azt sugallják, hogy a Turul antiszemitizmusa megváltozott: vezérei, sajtója már hivatalosan elhatárolódott a tüntetésektől és a verekedésektől, és ezzel együtt az elsősorban a kommunizmus emlékeiből táplálkozó és ebből adódóan „érzelmi” antiszemitizmus helyett „értelmi” antiszemitizmust akart képviselni. Tehát bizonyos esetekben külön kell választanunk az országos és helyi Turul-vezéreket a tüntetőktől. Még árulkodóbb Eszterhás István egyik 1934 decemberében megjelent cikke, mely egyenesen azt sugallja, hogy a Turul-vezérek a tüntetések idején nem urai a helyzetnek: „Az egyetemi ifjúság bajtársi szervezeteinek vezetői a múlt ősszel megdöbbenve tapasztalták a viharos eseményekkel túlszűfolt napokban, hogy nem urai a helyzetnek, az egyetemeken olyan események játszódnak le, amire semmi közük, amiről nem tudnak semmit, amiért ennél fogva felelősek sem voltak, pedig kétségtelen, hogy az eseményeket saját szervezetükben dolgozó tagok mozgatták. Ha szomorúan is, de meg kell állapítani, hogy észrevétlenül idegen drótokat fektettek le a szervezetek testébe és most ezeket az idegen drótokat rángatják. Nem maradhatott sokáig titokban az sem, hogy ezeknek az idegen vonalaknak kiindulási pontját politikai pártok képezték, amelyek az ifjúsági szervezetekben felhalmozott lelkesedési gyúanyagot pártpolitikai szelek intrikatényezőivé alacsonyították le felelőtlenül.”³⁰⁹

A Turul a verekedéseket elutasító nyilatkozatai persze a politikában sem maradtak visszhang nélkül. A szociáldemokrata Weltner Jakab 1932. november 18-i felszólalásában az akkori diáktüntetések kapcsán kiemelte: „meg vagyok róla győződve, hogy az egyetemi ifjúság legnagyobb része is súlyosan elítéli ezeket a dolgokat. (...) Ma már az egyetemi ifjúság túlnyomó többsége tanulni akar (...) s a bajtársi szövetségek is nyilatkoztak és elítélték azokat, (...) akik ezekben az időkben ilyen zavarokat csinálnak”, és a tüntetések „kis csoportoknak indokolatlan mozgalmi, indokolatlan verekedései”.³¹⁰ Ezt a bajtársi szövetségekkel szemben mindig kritikus demokrata Pakots József is elismerte néhány nappal Weltner felszólalása után: „A vizsgálat eredményei szerint az egyetemi diákszervezetek, amelyeket rendszerint ezekkel az ügyekkel kapcsolatban támadni szoktak, távol állottak ezeknek a mozgalmaknak a megin-

³⁰⁸ Gulyás Gábor: Az igazi antiszemitizmus. *Új Vetés*, 1936. március, 10–11.

³⁰⁹ Eszterhás István: A bajtársi egyesületek szellemi forrása. *Gyula Regős*, 1934. december, 2–3.

³¹⁰ *KN 1931–1935*. XI. köt. (1932. november 18.) 426–431.

dításától. A diákszervezeteknek voltak egyes tagjai, akik bent voltak ilyen összeütközésekben, de a zavart okozók túlnyomórészt a szervezeteken kívül állók köréből kerültek ki.”³¹¹

Ezzel eljutottunk az egyetemi diáktüntetések utolsó fontos, egyúttal legnehezebben körülhatárolható háttéréhez, a külső hatásokhoz és tényezőkhöz. Az egyik ilyen, mely talán a legkönnyebben megragadható, a sajtó. Újra Pakots Józsefet idézve: „Különösnek tartom”, mondta az 1932. november 29-i felszólalásában, „hogy az idén ez a nyugalmi állapot felborult. Olyan híreket hallottam, hogy a nyugalmi állapot felborulásának nem belül kell keresni az okait, nem a tettesek között, hanem valahol kívül a felbujtók részéről, sőt a felbujtóknak bizonyos színezetét is megjelölték már bizonyos megállapítások: mintha ezeknek az eseményeknek a sajtó és az újságok volnának az okai azzal, hogy írnak ezekről az eseményekről.” Valóban, a diákmegmozdulások egyik fontos jellegzetessége a fővárosban ugyanúgy, mint vidéken az volt, hogy hasonló tüntetések zajlottak le az ezekről elítélően tudósító, elsősorban liberális-baloldali lapok ellen is. Például 1928 októberében a fővárosban *Az Est* lapok kiadóvállalata ellen szabályos ostromot vezényeltek le a tüntető egyetemisták (lásd a 11. ábrát).³¹² Shvoy Kálmán tábornok 1930. november 11-i naplóbejegyzése szerint Szegeden az „egyetemi hallgatók kövel megtámadják a *Délmagyarország* kiadóhivatalát, mert az újság az egyetemi hecckről mert írni”.³¹³ Ez lényegében abból a szomorú, de jellemző jelenségből adódott, mely tulajdonképpen végigkísért valamennyi diáktüntetést, hogy a jobb- és baloldali sajtó egymásra mutogatva vádolta a másikat az egyetemi ifjúság provokálásával, uszításával.

11. ábra: A *Pesti Napló* tudósítása a diáktüntetéséről, 1928. október 20.

³¹¹ KN 1931–1935. XI. köt. (1932. november 29.) 459–463.

³¹² Felbujtott diákok... *Pesti Napló*, 1928. október 20.

³¹³ Shvoy naplója és emlékirata, i.m. 109.

Erre példa a debreceni liberális és a szélsőjobboldali lap „pengeváltása” 1932 őszéről. Az előbbi, a *Debreceni Független Újság* a város egyik népszerű napilapja volt, mely ekkor már harmincéves múltat tekintett vissza. Legismertebb vezércikkírója, majd 1933 és 1940 között főszerkesztője Thury Levente volt, aki megalakulásától kezdve egyik vezetője volt az 1937-ben zászlót bontó, baloldali Márciusi Frontnak. A másik oldalon, a *Debreceni Újság Hajdúföld* című lap állt, mely két korábbi jobboldali sajtótermék egyesüléséből jött létre az 1920-as évek legvégén. Felelős szerkesztője, majd főszerkesztője, Kolosváry-Borcsa Mihály az újságírás mellett többek között ügyvezető főtítkára volt a Keresztény Nemzeti Ligának³¹⁴, megalapítója és szervezője a MOVE, a Fajvédő Párt, később a Revíziós Liga helyi szervezetének és elnöke a Magyar Újságírók Egyesülete debreceni csoportjának. Az 1935-ös választások után bekerült a képviselőházba a Nemzeti Egység Pártja debreceni listájáról, és Gömbös Gyula közvetlen munkatársának számított. 1938-ban a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője lett, az 1930-as évek második felétől 1944-ig főszerkesztője volt a kormány félhivatalos lapjának, a Függetlenségnek. Egyik kezdeményezője volt a Magyar Élet Mozgalomnak, majd 1939-ben az Országos Magyar Sajtókamara első elnöke lett. Hivatalait Szálasi alatt is megtarthatta. A Népbíróság 1946 áprilisában halálra ítélte. A már idézett Shvoy Kálmán a következőképpen jellemezte őt a naplójában: „kimondottan nagy antiszemita, szélsőséges, s megmutatta Debrecenben, hogyan lehet egy várost tönkretenni. Nagyon durva, elszánt, mindenre kapható ember.”³¹⁵ Debreceni lapja, a *Debreceni Újság Hajdúföld* a revizionista és antiszemita eszmék helyi szócsöve lett, és ő volt a szerzője a korszak egyik „antiszemita bibliájának” számító *A zsidókérdés magyarországi irodalma* című munkának. A Turullal szembeni elfogultsága főképp abból adódott, hogy 1919-ben maga is egyik elindítója volt a bajtársi mozgalmaknak, több egyetemi bajtársi egyesületnek volt tiszteletbeli tagja, feleségével (aki szintén tag – patrona – volt!) gyakran megjelent azok rendezvényein, és olykor a Turul-sajtóban is publikált.³¹⁶

Kettejük vezércikk-háborúját Thury Levente nyílt levele indította el 1932. november 18-án, melyben nyugalomra intette a tüntető „keresztény” fiatalokat, és egyúttal figyelmeztette őket: „Állásra, keresetre való kilátás nélkül kell majd kimenniük az életbe néhány év múlva s

³¹⁴ Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga debreceni szervezete az 1930-as években a város egyik meghatározó társadalmi egyesület volt. Elnöke az 1920-as elejétől Haendel Vilmos, a debreceni Tisza István Tudományegyetem jogi karának professzora volt. Az egyesület munkájában a helyi vezető elit szinte valamennyi tagja aktívan részt vett. A Liga gyakran szervezett vitaesteket, ahol a helyi „keresztény-nemzeti” társadalom legjelentősebb képviselői is megjelentek. Emellett a tagok gyakran állást foglaltak a társadalmat érdeklő legfontosabb kül- és belpolitikai kérdések, illetve a helyi események kapcsán. Az első ismert tisztikar névsorát közli: *Debreceni Képes Kalendárium 1921-ik közönséges esztendőre*. Debrecen, 1921, k. n., 104.

³¹⁵ Uo. 170, 175.

³¹⁶ Például a Turul debreceni kerületének 1933. március 15-i ünnepségén fellépett a felesége, Kolosváry-Borcsa Mihályné Voith Ilonka egy énekszámmal. A debreceni Turulisták március 15-i ünnepélye. *Új Vetés*, 1933. április 18. 9.; Kolosváry-Borcsa Mihály: Turán. *Új Vetés*, 1933. szeptember, 15–16.; Kolosváry-Borcsáról lásd még Gyurgyák János: *A zsidókérdés*, i.m. 401–411.; Kerepeszki Róbert: *Hajdú vármegye és Debrecen*, i.m. 86–87.

ebben az életben komolyabb problémák merednek majd Önök elé, mint az, hogy lesz-e zsidó vagy sem az előadáson. Künn majd meglátják, hogy nincs különbség, keresztyén és zsidó számára egyformán alig van kis darab kenyér ebben az országban. Addig zsidóverés helyett tessék alaposan felkészülni erre a keserves életre. Ezeket a kínos és értelmetlen hecceket pedig tessék abbahagyni.” Erre másnap érkezett a kifejezetten szélsőjobboldali és olykor agresszív hangot megütő válasz, mely gyakorlatilag védelmébe vette az ifjúságot, és igyekezett a témát elterelni. A válaszcikk címe is mutatja (Ne provokáljanak!), a jobboldali lap felelősségre vonta a másik oldal sajtóját, amiért – véleménye szerint – az ifjúságra nézve „torzítva” állította be és kommentálta az eseményeket, továbbá újabb tüntetésekre provokálta az egyetemistákat: „Odaát, akik ezeket a fölényes oktató cikkeket írják, ne feledjék, hogy nekünk már nincs ruhánk, rongyos a cipőnk, üres a gyomrunk. Nekünk már nincs bölcsességünk, nincs fölényünk, de van még egy kevés önérzetünk. Ha nem is maradt más, de maradt egy visszacsengő hang a fülünkben, s amikor gyaláznak, sértenek, sárba rántanak, ez a hang – akár tetszik a túloldalon, akár nem, azt zúgja, azt kiáltja: – Üsd az orrát, magyar, aki bántja a tiéd! Mi kívánjuk legjobban, hogy az egyetemen helyreálljon a rend, meginduljon a békés munka. Mi dolgozunk ezért s a liberális sajtó csak annyit tegyen meg, hogy hagyjon fel az izgatással, provokálással. Csak ennyit kérünk, ennyit kívánunk, mert bizonyosak vagyunk benne, hogy a keresztyén magyar diákok a liberális hírlapíróknál sokkal, de sokkal jobban tudják, hogy kol-dus, elárvult Magyarországért ma elsősorban dolgozni s tanulni kell.”³¹⁷

Ez az eset is mutatja, hogy a fajvédő jobboldali radikális sajtó és politikusok gyakran a tüntető diákság mellett foglaltak állást. A keresztyénpárti, de kifejezetten szélsőjobboldali Csilléry András például 1923 tavaszán a Nemzetgyűlésben védelmébe vette a tüntető ifjúságot azért, hogy „a bajtársi szövetségek és bajtársi egyesületek továbbra is meg tudják óvni az ifjúságot és a nemzeti eszmét, hogy az izzó fajszeretet szolgálata töltse el őket”. Akkor 1923. március 15-i ünnepséget használták fel az egyetemisták tüntetésre, melyet azonban a rendőrség szétkergetett, majd a diákok a *Nép* és a szélsőjobboldali, Gömböshöz közeli *Szózat* szerkesztőségéhez vonultak fel. Az erről szóló viharos politikai vitát, melyben a demokratapárti Benedek János és Rakovszky Iván belügyminiszter is felszólaltak, Csilléry a rendőrség és közvetve a kormány bírálata felé, és kijelentette: „Nekünk, az országnak szüksége van a bajtársi szövetségekben tömörült húszezer magyar férfikarra”.³¹⁸ Még inkább kiállt a tüntető egyetemisták mellett a nyilas Meskó Zoltán egy tíz évvel később, 1933 novemberében elmon-

³¹⁷ Thury Levente: Nyílt levél a csütörtöki egyetemi zavargásokban résztvevő debreceni egyetemi ifjakhoz. *Debreceni Független Újság*, 1932. november 18.; (mars): Ne provokáljanak! *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1932. november 19.; Thury Levente: Ez sem provokálás. Válasz egy vezércikkre. *Debreceni Független Újság*, 1932. november 20.; az utóbbi kettőt közli Kerepeszki Róbert: A Turul, a diáktüntetések és a sajtó (Források). *RubicOnline*, 2009/1-2. http://www.rubicon.hu/index.php?page=online_plusz (letöltve: 2009. április 6.)

³¹⁸ *NN 1922–1926*. XI. köt. (1923. március 20.) 24–38.

dott interpellációjában: „Tagadhatatlan tény, hogy az egész világon, így nálunk is, különösen az egyetemeken, az utóbbi években, főleg pedig az utóbbi hónapokban bizonyos zsidóellenes közhangulat van kialakulóban”, melyet nagyban erősít az, hogy „a magyar keresztény ifjúság nem tud megfelelőképpen sem az egyetemeken, sem később az életben elhelyezkedni. (...) Az ifjúság napról napra jobban érzi, hogy ez az állapot sokáig fenn nem tartható. Az ifjúság érzi, hogy itt cselekedni kell és amikor jogosan felháborodik, amikor egzisztenciájában érzi magát megtámadva, amikor a törvény védelmére sikraszáll, ezt nem lehet olyan cselekedetnek minősíteni, amit mindjárt rendőrkézzel kell szétverni.”³¹⁹

A sajtó és az ismert politikusok mellett azonban más külső tényezők is szerepet játszottak abban, hogy az egyetemi diáktüntetések ilyen sűrűn megismétlődhettek a magyar felsőoktatási intézményekben. Az 1928-as tüntetések kapcsán Klebelsberg is egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a megmozdulásokat „az egyetemet már elhagyott elemek is szították”. Ugyanekkor a liberális gondolkodású és emiatt „zsidóbarátnak” tartott tiszántúli református püspök, Baltazár Dezső is a következőképpen fogalmazott egy *Pesti Naplóban* megjelent cikkében: „A legújabb numerus claususos tüntetések miatt cseppet sem tudom a könnyen hívő és hevülő ifjúságot elítélni, hanem elítélem a rajtuk kívül álló kísértőket, akik politikai hatalmuk megalapozásához lelkiismeretlenül használják ki a legnemesebb anyagot.”³²⁰

Ehhez hasonlóan a külső tényezőket és más különös sajátosságokat emelt ki a demokrata Fábrián Béla egy 1936. novemberi interpellációjában: „az idén ezekkel az egyetemi mozgalmakkal kapcsolatosan egészen furcsa jelenségeket látunk. Azt látjuk, hogy a tüntetésekből elsősorban nem az egyetemi ifjúság vesz részt. Az egész tüntetést 50-60, mások szerint csak 40-50 nem is egyetemi hallgató irányítja, hanem különféle napidíjakat kapó iparos ifjak és más efféle emberek, (...) a tényleges helyzet az, hogy az egyetemi ifjak azt mondják, hogy ezekben az egyetemi verekedésekben, amelyek az idén egészen különlegesen kezdenek elfajulni, legelsősorban nem egyetemi polgárok vesznek részt. (...) Eddig, amikor ilyen egyetemi tüntetések voltak mindig az egyetemi ifjúság szociális helyzetével akarják ezeket a mozgalmakat alátámasztani. Ma meg kell állapítani, hogy nem az egyetemi ifjúság rendezte ezeket a tüntetéseket s nem az egyetemi ifjúság vesz részt ezekben. (...) Nekem eddig az volt a tapasztalatom, hogy sem a Turul, sem az Emericana nem tagadta le, hogy ők rendezték a tüntetéseket, most pedig mind a két egyesület kijelenti, hogy nem ők rendezik ezeket, és hogy tüntetésekhöz semmi közük.” Emellett elsőként ő feszegette azt a kérdést, hogy „még egyetlen egy ifjúsági vezér sem rendezett tüntetést a saját zsebéből”, azaz hogy honnan vannak anyagi for-

³¹⁹ KN 1931–1935. XVIII. köt. (1933. november 29.) 328–335.

³²⁰ Baltazár Dezső: A numerus clausus. *Pesti Napló*, 1928. november 4.

rásaik a megmozdulások szervezőinek, például az ilyen tüntetések során gyakran terjesztett szórólapjaik nyomdaköltségére.³²¹

Úgy tűnik, hogy az 1930-as évek közepén a diáktüntetések mintha már kicsúsztak volna a Turul vezetőinek ellenőrzése alól, sőt gyakran ők maguk is ellenezték azokat, azonban sem Fábrián, sem más képviselő vagy sajtóorgánium nem nevezte meg, hogy kik mozgathatták a szálakat, kik lehettek a bujtotatók és a támogatók. Kézenfekvő válasznak tűnnek a magyar nemzetiszocialista és nyilas mozgalmak. A későbbiekben még visszatérünk arra, hogy milyen ambivalens kapcsolatban volt ezekkel a Turul Szövetség hivatalos vezetősége, ám kétségtelen tény, országos és regionális szinten is azt tapasztalhatjuk, hogy a Turul tagjainak egy része komoly ellenszenvvel figyelte a nyilasokat, a másik részük azonban szimpatizált velük, be is léptek a magyar nemzetiszocialista pártokba. Ennek ellenére – egyelőre – nincs egyértelmű forrás arra, hogy valamelyik nyilas pártközpont utasította volna, vagy anyagilag támogatta volna a diáktüntetések, ami tisztázná ezt a kérdést.

Érdemes még megemlítenünk az 1938 novemberében lezajlott diáktüntetések is, melyek oka nem a numerus clausus vagy a zsidókérdés volt, és a háttérben (legalábbis az ellenzék szerint) ismert kormánypárti politikusok álltak. Ebben az időszakban a magyar belpolitika egyik legsúlyosabb krízisét élte át azáltal, hogy Imrédy Béla miniszterelnök a Felvidék visszacsatolásából adódó helyzetet arra akarta kihasználni, hogy rendeleti kormányzást és diktatúrát vezessen be. Azonban emiatt a Nemzeti Egység Pártjában és a kabinetben belül is többen a kormányfő ellen fordultak, és november 16–23. között 62 képviselő kilépett a NEP-ből, majd az ellenzékkel összefogva leszavazták a kormányt. Ezeket a napokat eltérő hőfokú diáktüntetések kísérték a fővárosban és vidéken is. A debreceni rendőrkapitányság szokásos havi helyzetjelentésében külön ki is emelték, hogy „november 25-én a Turul Szövetség ifjúsága Imrédy Béla miniszterelnök úr lemondása alkalmával a miniszterelnök úr és politikája melletti rokonszenvi utcai tüntető felvonulást rendezett”, melyen „rendzavarás nem történt”.³²²

Az ellenzék a Képviselőházban 1938 decemberében interpelláló képviselői (a nyilas Rátz Kálmán, Hubay Kálmán és Payr Hugó), és a kormánypárt „disszidensei” közé tartozó Shvoy Kálmán is úgy vélték, hogy ezeknek a diáktüntetéseknek a háttérben Imrédy magas pozícióban lévő hívei álltak. Shvoy például a következőképpen fogalmazott: „A miniszterelnökségről indult ki az egész, ahol Vay László miniszterelnökségi államtitkár (...) adta ki az egész országban a főispánoknak és a rendőrségnek az utasításokat az ellenünk való tüntetésre és egyéb hajszákra, lépésekre. Budapesten is az utcára vitték a politikát, diákok vonultak ki, Imrédy mellett tüntettek”, de „Szegeden is a diákság és a nyilasok, de főleg a csőcselék nagy tüntetést

³²¹ KN 1935–1939. X. köt. (1936. november 18.) 208–210.

³²² HBML, IV.B.910/a, 15. d. 319/1938. eln. A debreceni rendőrkapitányság helyzetjelentése (1938. november)

rendezett”. Ezekkel a miniszterelnök híveinek „nyomást gyakorolni a kormányzóra, hogy Imrédy mögött áll az egész ország”. A diáktüntetésekben a Turul mellett az Emericana járt élen, és egyes kortársak, illetve történészek (Sipos Péter, Ablonczy Balázs) úgy vélték, hogy Vay László államtitkár mellett Teleki Pál korábbi miniszterelnök, az Imrédy-kormány kultuszminisztere is részt vett a mozgósításukban.³²³

A tüntetéseket azonban másképp világítja meg a fiatal diplomata, Újpeéry Elemér, aki Imrédy híveként szemtanúja volt ezeknek a napoknak, és a következőket írta ezekről a visszaemlékezésében: „A magyar nép zöme Imrédy megbuktatását morogva, de elfogadta. Nem így az akadémiai fiataltság. Ebben az időben még a pesti, akkori Szent Imre Kollégiumban laktam. Amikor hazamentem a kollégiumba vacsorázni, a hangulat forrongott. »Holnap a parlament előtt leszünk« – hangzott minden oldalról felém. Nem tudtam mit válaszolni. Másnap a dél-előtti órákban Imrédy a parlamentben tartózkodott, és én is – várva az esetleges külpolitikai fejleményeket a leszavazás következményeképpen, tehát szolgálatban. Az egyetemi és főiskolai fiatalság, nemcsak a bajtársi szövetségek, hanem azok az egyetemisták is, akik a bajtársi szövetségeken kívül álltak, felvonultak az Országház elé. A szavalókórusok egyik jelszavára még emlékszem: »Korniss, Sztranya³²⁴ (sic!) egy zsákba, bedobjuk a Dunába!« A rendőrség, valószínűleg a BÜM utasítására, jelen volt, de nem avatkozott be a tüntetésbe. Ez a tüntetés nem annyira Imrédy személyének szólt, hanem azoknak, akik nyilvánvalóan tovább sem akarták megérteni a fiatal vezető intelligencia kívánságát, inkább követelését mélyreható társadalmi és szociális reformok sürgős megvalósítására. Már majdnem egy óráig tartott az egyre erősödő dühkitörése a fiataloknak. Folytonosan azt is követelték, hogy Imrédy jelenjen meg az egyik ablakban. A tüntetés őszinteségét mindenki, miniszterek és képviselők, akik a parlament ablakai mögül figyeltek, meg kellett, hogy értsék. Tudatos elferdítés azt állítani, hogy a tüntetés jobb- vagy szélsőjobboldali agitátorok munkája volt. Az egyetemi ifjúság tüntetése spontán volt.” A nap folyamán az egyetemisták egy delegációt akartak küldeni Imrédyhez, melynek célja az lett volna, hogy az ifjúság lojalitásáról biztosítsa a miniszterelnököt, aki azonban nem fogadta azt, majd Újpeéry szerint a tüntetők „szétoszlottak, rendben visszavonultak az egyetemekre és főiskolákra”. A diplomata visszaemlékezéséből kirajzolódó verzióban egy dologra szeretnénk felhívni a figyelmet, ami mégis arra enged következtetni, hogy

³²³ KN 1935–1939. XXI. köt. (1938. december 14.) 46–56.; *Shvoy naplója és emlékirata*, i.m. 177–187. Kornis Gyula vallomása Imrédy Béla népbírói tárgyalásán (1945. november 20.) *Imrédy Béla a vádlottak padján*, i.m. 324.; Kerepeszki Róbert: *Hajdú vármegye és Debrecen*, i.m. 110.; Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, 1970, Akadémiai, 70–72.; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005, Osiris, 384–385.; Imrédy Béla nézeteiről lásd legújabban Ungváry Krisztián: *Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 341–376.

³²⁴ (Helyesen) Kornis Gyula egyetemi tanárról és politikusról, illetve Sztranyavszky Sándor korábbi Nógrád vármegyei főispánról van szó, aki a Gömbös-kormány megalakulása után a kormánypárt elnöke, majd az 1935-ös választások után a Képviselőház elnöke lett. Mindketten szembe fordultak Imrédy miniszterelnökkel.

Imrédy híveinek szerepe volt a tüntetésben és annak elhúzódásában. Újpetery ugyanis a következőket írta: „a rendőrség, valószínűleg a BÜM (Belügyminisztérium – K.R.) utasítására, jelen volt, de nem avatkozott be a tüntetésbe”, tehát a megmozdulás igenis Imrédy érdekeit szolgálta.³²⁵

Ez az eset jó példája volt annak, hogy a különböző diákszervezetek, így a Turul is milyen politikai eszközzé váltak a két világháború közötti korszakban. Emellett összegzőképpen elmondható, hogy a főképp a numerus clausus által motivált, olykor rendkívül súlyos és elhúzódó diáktüntetésekben természetesen kulcsszerepe volt a Turul Szövetségnek, de legalább ugyanennyire a szervezeten kívüli külső tényezőknek is. A bujtogatók, az „ugratók” eredményesen tevékenykedtek, és leleplezésükre soha nem került sor a korszakban. Ennyi idő távlatában és források hiányában az utókor számára még inkább lehetetlen feladat a külső felelősök megnevezése, de megállapítható, hogy a felelősségre vonásuk elmaradása a sokadik olyan tényező volt, amely hozzájárult a diáktüntetések feltűnő gyakoriságához.

2.4.3. A királykérdés

Az antiszemitizmus mellett központi helyet foglalt el a bajtársi gondolkodásban a királykérdés is, mely a Horthy-korszak gyakran a politikai viták középpontjában lévő egyik legfontosabb közjogi kérdése volt. A probléma abból adódott, hogy IV. Károly király 1918 novemberében kiadott eckartsauai nyilatkozatában visszavonult az államügyek intézésétől (de hivatalosan nem mondott le!), és a párizsi békerendszer következtében megszűnt a dualista Osztrák-Magyar Monarchia. Ennek ellenére a magyar politikai életben többen voltak olyanok, elsősorban az arisztokrácia és az egyház soraiban, akik továbbra is a Habsburgokat tartották a magyar korona jogos birtokosainak, mert – ahogy több száz éven át – ezt a családot tekintették integer, területileg egységes magyar állam szimbólumának. A magukat legitimistáknak nevező Habsburg-pártiak mellett azonban kialakult egy sokkal markánsabb, erőteljesebb csoport, a szabad királyválasztók, akik szinte kivétel nélkül a „keresztény-nemzeti kurzussal” kerültek a politikai elitbe. Ők úgy vélték, hogy a Monarchia felbomlásával megszűnt az 1722/23-ban elfogadott Pragmatica Sanctio „oszthatatlanul és elválaszthatatlanul” elve, és a királyválasztás joga visszaszállt a magyar nemzetre.³²⁶

A Turul Szövetség ebben a kérdésben is következetes álláspontot képviselt, ugyanis már megalakulásától kezdve végig a korszakban a legitimizmus kitartó ellensége volt, mivel a Habsburgoknak és – nem indokolatlanul – a dualizmuskor liberalizmusának tulajdonították a zsidóság térnyerését. Ezt egyértelműen megfogalmazta Natkó Gyula, a Turul országos vezeté-

³²⁵ Újpetery Elemér: *Végállomás Lisszabon*, i.m. 85–86.

³²⁶ A legitimizmusról legújabban lásd Békés Márton: A legitimisták és a legitimizmus. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 214–242.

sében helyet kapó debreceni vezér, aki 1939 tavaszán kijelentette: „A zsidók a Habsburgoknak köszönhetik gazdasági hatalmukat.”³²⁷

A legitimizmus-ellenesség legmeggyőzőbb bizonyítéka az volt, hogy elsősorban a szintén szabad királyválasztó Gömbös Gyula mozgósítására 1921 őszén az egyetemi karhatalmi alakulatok és a bajtársi egyesületek tagjai is részt vettek a IV. Károly második visszatérési kísérletét meghiúsító budaörsi csatában. Amikor az első hírek befutottak Budapestre arról, hogy a király csapataival a főváros felé tart, az egyetemi hallgatók szervezetei, főképp a korábbi karhatalmi zászlóaljok és a bajtársi egyesületek vezetői aktív toborzásba kezdtek, amelyre Bethlen István miniszterelnök is megadta a felhatalmazást. A besorozott egyetemi ifjúság rendkívül érdekes és tarka képet mutatott: „A legtöbb egyetemi hallgatót meglepetésszerűen, készületlenül érte a hír, hogy szükség van reá, de a fiúk habozás nélkül mentek, zsakettben, lyukastalpú cipőben, köpeny nélkül, egyedül a kezükben levő fegyver és a derékszíjuk jelezte külsőleg, hogy katonák” – írta a velük szemben érezhetően elfogult fajvédő *Szózat* 1921. október 26-án.³²⁸ A későbbi bajtársi kiadványok rendre kiemelték, hogy Lendvay Béla utasítására az épp 1921 őszén alakuló közigazdász Széchenyi István Bajtársi Egyesület a tagságának jelentős részét Budaörsre küldte.³²⁹

12. ábra: Egyetemi hallgatók a budaörsi csatában.
Közli: Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*, i.m. 153.

A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ), melynek ekkor még tagja volt a Turul is, a toborzással egy időben kiáltványt adott közre, mely egyér-

³²⁷ A Turul Szövetség állásfoglalása a zsidó-kérdésben. *Új Ezerév*, 1939. március, 9–10.

³²⁸ Főiskolai hallgatók a harcvonalon. *Szózat*, 1921. október 26.

³²⁹ Egyes források szerint 120, más, nyilvánvalóan túlzó adatok szerint 430 tagját „állította csatasorba” a Széchenyi Bajtársi Egyesület. Erdélyi: *A mi utunk*, i.m. 5–6.; *Turul Évkönyv 1936*. 11–12.; Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, 2001, Vince, 118–122.; a csata háttéréről lásd még Kardos József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest, 1998, Korona, 70–72.

telmü és a későbbiekre is érvényes politikai állásfoglalás volt: „A magyar nemzethez! Fájdalmas szót kell emelnünk. A nemzetrontás legátkosabb tényére vállalkozott néhány sivár és kegyetlen önzésű gyászmagyar. Mikor a nemzet ezer ellenség prédája, mikor vállt a vállnak vetve egyetlen hatalmas, félelmetes csatasorba kell állnia minden magyarnak, e szörnyűségesen válságos időben néhány önző nemzetrontó egyéni érdekeinek áldozva föl az ország jövőjét, arra vetemedett, hogy magyar kézzel fegyvert emel magyar ellen. A polgárháború iszonyával ajkunkon tiltakozunk az erőszakosságnak e nemtelen fénye ellen. Itt nem lehet szó »királyhűségről«, mert nem királyhű az, aki a királyt félrevezetve, ágyúval és idegen katonasággal – osztrákokkal – jön nemzete ellen. Tiltakozunk e szörnyű bűn ellen és a nemzet jövőjét féltő aggodalommal a felelősség terhét e merénylőkre hárítva csatasorba állunk. A tegnapi nappal a kormány fölhatalmazására fegyverbe szólítottuk magunkat. Minden becsületes ifjú magyar itt van közöttünk. Azoknak a drága bajtársainknak emléke, akik Nyugatmagyarország földjét áztatták vérükkel a magyar haza egységéért, erőt ad nekünk ahhoz a fájdalmas elhatározáshoz, hogy ezt a vérrel védett egységet az orvul támadó hitvány gyászmagyarok ellen is megvédjük. Az ország jövője kötelez erre minket, méltók leszünk e rettenetesen nagyszerű hivatáshoz.»³³⁰

Maga a csata is rendkívül fontos szerepet kapott a Turul-émlékezetben, és különböző toposzok párosultak hozzá az évek során. 1934 őszén például a szövetség központi lapja, a *Bajtárs* terjedelmes cikket szentelt Horthy Miklós budapesti bevonulásának tizenötödik évfordulójára. Ebben úgy emlékeztek meg a csatáról, hogy abban tulajdonképpen az „ellenforradalmi” rendszerért sok egyetemi hallgató vérét adta: „Fiatal életüket áldozták annak a hazának a szabadságáért, amelyért hét évtizeddel azelőtt a negyvennyolcas fiatalok drága, magyar vére folyt patakokban. Akkor is, most is az idegen uralkodóház politikájának áldozata lett rengeteg fiatal magyar élet. (...) A budaörsi csata áldozatainak jórésze jeltelen sírban nyugszik valamelyik erdőszélen. A lázadó csapatok sokszor a legnagyobb kegyetlenséggel ölték meg az elfogottakat s rögtön el is ásták tetemüket valamelyik fa tövében.»³³¹

A kétségtelenül valószínűtlen elemeket is tartalmazó bajtársi interpretáció nyilvánvaló túlzással azt sugallta, hogy az ütközetben számtalan egyetemi hallgató esett el, holott egy későbbi, 1942-ben kiadott egyetemi zászlóaljokról szóló emlékkötet mindössze öt áldozatról tu-

³³⁰ Az egyetemi hallgatók kiáltványa. *Szózat*, 1921. október 25.

³³¹ Horthy Miklós és a Turul. *Bajtárs*, 1934. november 25. 3–4.; az ilyen toposzok kialakulásához az egyetemi ifjúsággal szimpatizáló sajtó is hozzájárult. A *Szózat* például a következő, szintén nehezen hihető történetet közölte 1921. október 28-án: „A szombatról vasárnapra virradó éjszaka a túlerejű Ostenburg-osztagok elfogtak hetven egyetemista katonát. Szuronyok között kísérték hátra a foglyokat. A 70 elfogott egyetemi diák azonban egyszerre, mintegy parancsszóra nekieredt és a két rajvonal között, a golyóktól pásztázott vonalon, mintha ifjúsági versenyfutás volna, ismét a kormánycsapatok között termett. Egyiküknek sem esett ütközben baja.” Főiskolai hallgatók a harcfronton. *Szózat*, 1921. október 28.

dott.³³² A csatára vonatkozó szakirodalmunk sem foglal egységesen állást az egyetemi hallgatók veszteségeivel kapcsolatban. Fogarassy László, a királypártiak és a szabad királyválasztók fegyveres összecsapásáról szóló egyik legrészletesebb szakirodalmi feldolgozás szerzője szerint az utóbbiak oldalán 600–800 önkéntes egyetemi hallgató állt csatasorba, bár a veszteségeikről hallgat.³³³ Dósa Rudolfné MOVE-ról írott könyvében azt írja, hogy a budaörsi ütközet 2–3 órás tűzharc után kb. 150 áldozatot követelt, de ő sem részletezi, hogy ebből mennyi volt a kormányoldalon harcoló egyetemisták vesztesége.³³⁴ Ezzel szemben Ladányi nagyságrendekkel kisebb és pontosabb adatokat adott meg, amelyek szerint a Horthy oldalán harcolók közül 12-en estek és 41-en sebesültek meg, és a halálos áldozatok közül 5-en, a sebesültek közül 6-an voltak a tudományegyetemi zászlóalj tagjai. Ladányi adatainak forrása két magas rangú vezérkari tiszt, Folkusházy Lajos és Bengyel Sándor mindössze tíz számozott példányban, még 1922-ben kiadott szigorúan bizalmas összeállítása volt, melyet a budaörsi csata hivatalos és hiteles leírásának tekinthetünk.³³⁵

Azonban egy másik forrás, a fajvédők sajtóorgánuma, a *Szózat* is gyökeresen más adatokat közölt. Az egyetemi hallgatók létszámát illetően rendkívül túlzóan fogalmazott lap 1921. október 26-i száma: „Derék egyetemistáink, az egyetemi zászlóalj, megerősödve és felgyarapodva az időközben önként jelentkező és összetömörült alkalmi fegyveres diákalakulatokkal, mintegy 1400 ember, ágyú nélkül, szemben találta magát 4000 katonával és egy üteg tüzérséggel.” A lap szerint ezek még tovább gyarapodtak: „Mintegy 12.000 ezer főből álló hadsereget teremtett percek alatt a magyar egyetemi ifjúság hazaszerető lelkesedése s hogy nem szakadt ránk egy mindennél irtózatosabb és szörnyűbb véres polgárháború, az oroszánrészen egyetemi diákjainknak köszönhető.”³³⁶ Az áldozatok számát illetően sokkal pontosabb és közel reálisnak mondható adatokat adott meg a lap 1921. október 28-án: „Minden dicséretre és magasztalásra érdemes diákjainknak két halottja és nyolc sebesült vesztesége volt.”³³⁷

A *Bajtárs* hasábjain közölt történet hiteléből még inkább levon az, ha a Turul-féle szabad királyválasztó emlékezet mellé felidézzük a csata legitimista szempontú bemutatását is Gratz Gusztávtól, aki szintén szemtanúja volt az eseménynek: „Itt-ott folytak lövöldözések, sebesülések is történtek, de komoly harcra beszélni túlzás volna. A király nem akart vérontást és minden parancsa ennek elkerülését célozta. De a kormánycsapatok sem mutattak kedvet, hogy

³³² *Tudományegyetemi csendőrtiszti zászlóalj tagnévsora: a volt zászlóaljtagok foglalkozásának és lakcímének feltűntetésével.* Budapest, 1942, Centrum, 124.; Egyébként a halottak számát a csata utáni egyetemi sajtó is ötrétette. Vö. M.A.: „Szálljon veletek sírba az ősi átok!” A hősi halált halt egyetemi hallgatók temetése. *Technikus*, 1921-22/3-4. 60–61.

³³³ Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1971/2. 314–341.

³³⁴ Dósa Rudolfné: *A MOVE*, i.m. 117.

³³⁵ Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság*, i.m. 224.

³³⁶ Főiskolai hallgatók a harcvonalban. *Szózat*, 1921. október 26.

³³⁷ Főiskolai hallgatók a harcvonalban. *Szózat*, 1921. október 28.

erőteljes támadásba lépjenek a királyhű csapatok ellen.” Még érdekesebb az, amit Gratz ezek után fűz a csata leírásához, és itt rámutat a IV. Károly királlyal szembenállók tájékozatlanságára is: „A király még mindig reménykedett abban, hogy a kormánycsapatok abba fogják hagyni a koronás királlyal szembeni ellenállást. Jelentéseket kapott egyes foglyul ejtett egyének oly értelmű nyilatkozatairól, hogy nem is tudnak arról, ki ellen állították őket harcba, mert nekik azt mondták, hogy cseh és kommunista bandák támadnak Budapest ellen. Ezekből a nyilatkozatokból a király azt a reményt merítette, hogy mihelyt köztudomásra jut, hogy a koronás király akar Budapestre bevonulni, a vele szemben kifejtett ellenállás véget ér.”³³⁸

Mint tudjuk, erre nem került sor, viszont a Gratz által leírt körülmények fontos adalékokat nyújtanak a csata hátteréhez. Ladányi Andor 1979-ben megjelent, többször idézett munkájában külön kiemelte, hogy a kormányoldal az idegen, elsősorban osztrák és cseh katonaság hangoztatásával tudatosan félrevezett az egyetemistákat, ami megjelent az idézett kiáltványukban is.³³⁹ Erre azért volt szükség, mert Horthy és környezete nem tudta felmérni, milyen hatással lenne a fiatalokra, ha tudnák, IV. Károly oldalán is magyarok sorakoznak fel, tehát hatalmukat nem érezték annyira biztosnak a koronás király személyével szemben. A történet teljességéhez az is hozzátartozik, hogy a másik oldalon, azaz IV. Károly csapataiban is voltak egyetemisták és főiskolai hallgatók, akiket – Zadravecz István visszaemlékezése szerint – ugyanúgy félrevezettek, mint a kormányoldalon lévőket: nekik azt mondták, hogy Budapesten ismét kitört a kommün, és annak elfojtására toborozták őket.³⁴⁰

A szakirodalom nemcsak az egyetemi hallgatók veszteségeit, hanem azok helytállását tekintve is szkeptikus. Romsics Ignác az *Ellenforradalom és konszolidáció* című 1982-es munkájában például egyenes úgy fogalmazott, hogy „Ostenburg csapatai percek alatt szétszórták a Gömbös által riasztott egyetemi zászlóaljat”.³⁴¹ Fogarassy ennél bővebben fogalmaz: „Északkelet felől a polgári ruhát, tányérsapkát és nemzetiszínű karszalagot viselő főiskolás alakulatok vonultak föl. (...) A főiskolás irreguláris csapatok támadását Ostenburg visszaverte, egy részüket elfogta, a királyi tüzérség pedig kartáccsal lőtt fölējük. Tehát nem megsemmisítő, hanem csak riasztó szándékkal. Ennek hatására a főiskolások vissza is vonultak – s a hátrálás részben rendetlen futássá változott.”³⁴² Ormos Mária, jórészt Ladányi munkájára támaszkodva hasonlóan fogalmaz: a Budaörsnél megjelent egyetemi hallgatók között volt „katonai egyenruha, szalonkabát, Turul sapka, keménykalap, de még lakkcipő is, mert ki otthonról, ki színházból, ki pedig egyenest a bálból indult a gyülekező hely felé”, és ezek az első összecsapá-

³³⁸ Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Szerk. Paál Vince. Budapest, 2001, Osiris, 108–113.

³³⁹ Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság*, i.m. 219–220.; lásd 330. jegyzet.

³⁴⁰ Páter Zadravecz titkos naplója, i.m. 215–218.; Hiller István: *A soproni egyetemi hallgatók*, i.m. 105–112.

³⁴¹ Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*, i.m. 154.

³⁴² Fogarassy László: IV. Károly, i.m. 329.

sok után vagy fogságba estek, vagy bemenekültek a budaörsi gyümölcsösökbe.³⁴³ Kerekes Lajos pedig egy 1976-ban megjelent tanulmányában Gömbös szerepét is kétségbe vonta: „Az a felfogás”, írja, hogy az egyetemi hallgatók „összetoborzásánál Gömbös Gyula segédkezett a kormánynak, akinek számos társadalmi alakulatra volt döntő befolyása, ebben a formában alighanem téves, mert Gömbös csak másnap, október 23-án reggel érkezett Budapestre”.³⁴⁴ Ezzel szemben Ormos Mária és mások is egyértelműen úgy fogalmazzak, hogy Gömbös és többen (!) október 22-én elkezdték a különféle félkatonai csapatok, így az egyetemi hallgatók szervezését is, tehát a szakirodalom sem foglal egyértelműen állást a csata kapcsán.

Ez persze nem maradt meg a bajtársi emlékezetben, viszont gyakorlatilag a csata másnapjától kezdve a Turul, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, illetve az egyetemi zászlóaljok vezetősége magáénak érezte a győzelmet, és igyekezett a saját szerepét a lehető legjobb színben feltüntetni. Ehhez hozzájárult a fajvédők lapja, a *Szózat* is, mely 1921. október 26-án a következőképpen fogalmazott: „E zűrzavaros, kaotikus, egységet és összetartást nem ismerő áradatban, mit társadalomnak szoktunk nevezni, csodálatos tömörségben, erőteljesen és egységesen áll egy kis csoport, az egyetemi diákok világa. Dolgoznak, tanulnak, könyveket búvárnakodnak, vasszorgalommal képezik ki magukban az eljövendő magyar kultúra harcosait, de ha veszélyben van a haza, a lélek szerszámaint fölváltják az ököl fegyverével, ott voltak mindenütt, Szegeden, a nemzeti hadsereg bölcsőjénél, ők jöttek be ragyogó szemmel, ruganyos izmokkal a vörös szégyent és oláh megszállás gyalázatát átélte Budapestre, ott harcoltak és estek el a nyugati határszéleken, föltartóztatva a betörő osztrákokat s most is, hogy IV. Károly lázadó csapatai élén Budapest ellen vonult, a derék egyetemi ifjúság mentette meg az ország helyzetét.”³⁴⁵ Hasonlóképpen magasztalta az egyetemi hallgatókat és szervezeteiket Zsilinszky Endre is a másnap közölt vezércikkében: „a főiskolai ifjúság nélkül, s benne elsősorban az egyetemi és műegyetemi karhatalom s az úgynevezett bajtársi szövetségek nélkül Magyarország ma már talán idegenek és idegen zsoldos szellem prédája volna. S ebbe a szellemben örökre belefűlt volna a magyar jövő. (...) E lázas és sötét napok gyors eseményeinek villámfényével sokunkban bevilágított a megismerés: a bajtársi szövetségek az a sejtje a keresztény magyar ifjúság teljes megújulásának és végleges átalakulásának, amit az államnak és a társadalomnak mindenáron támogatnia kell.”³⁴⁶

Az ütközet kapcsán érdemes ismét rámutatnunk az egyetemisták félrevezethetőségére, ami nemcsak 1921-ben, hanem végig a korszak folyamán előfordult, és gyakran fogunk még rá

³⁴³ Lásd Ormos Mária: „*Soha, amíg élek!*” *Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Pécs, 1990, Pannonia Könyvek, 97–122. Idézetek a 117. oldalon.

³⁴⁴ Lásd Kerekes Lajos: *A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák-magyar viszony 1921-ben*. *Századok*, 1976/1. 33.

³⁴⁵ Főiskolai hallgatók a harcokban. *Szózat*, 1921. október 26.

³⁴⁶ Zsilinszky Endre: *A főiskolai ifjúság*. *Szózat*, 1921. október 27.

utalni. A befolyásolhatóság azonban ebben az esetben érthető, ha megpróbáljuk a korabeli fiatalok lelkivilágát elképzelni: egy vesztes világháború, a bukott és rossz emlékű forradalmak és a megalázó trianoni békeszerződés megélése után természetes, hogy mentek, ha a legfelsőbb és a „legilletékesebb” helyről mozgósították őket annak a kis hazának a megvédésére, ami megmaradt. Az erős hazafias érzésekkel együtt emiatt gondolhatták úgy, hogy a hatalom számít rájuk, és ez rendkívül pozitív tapasztalat lehetett a gyászos időszakok után, mely az összetartás- és magyarságtudatot erősíthette meg bennük. Fontosnak érezhették magukat az ország megvédésében, illetve újjáépítésében és konszolidálásában egyaránt, sőt egyre komolyabban helyet követeltek ezekben. Ezt világítja meg rendkívül szemléletesen Szentpály László, a MEFHOSZ egyik vezetője, aki az egyetemi hallgatók csatába való toborzásakor a következőképpen fogalmazott: „Mindig azt követelték tőlünk, hogy ne politizáljon az ifjúság. Igenis, a múltakon okulva, politizálni fogunk. Az egyetemi ifjúság ezúttal éreztetni fogja a maga hatalmas erejét és fölemeljük hangunkat. Követeljük minden hazaáruló vagyon- és fejvesztését, követeljük a nemzetellenes merényletek rendezőinek büntetőbíróság elé állítását. Minden válságos pillanatban mi, a diákság összessége, megjelentünk és megmentettük a hazát. Most tehát a törvényhozás is hallgassa meg a szavunkat. Követeljük végre a királykérdés rendezését. Ide Habsburg be nem teszi a lábát.”³⁴⁷

A budaörsi csatában történt szerepvállalás volt az első rendkívül jelentős megnyilvánulása annak, hogy a Turul a szabad királyválasztó tábor oszlopos tagja, de a korszak folyamán több alkalommal is, különösen az 1930-as években látványosan tanújelét adta ennek, noha olykor Habsburg-pártiak is igyekeztek kiterjeszteni a befolyásukat a szövetségre. Például az 1931. októberi belügyminiszternek szánt jobboldali összesítő szerint az egyetemisták közül ekkor néhányan Prónay Pál hatására a legitimizmus hívei lettek, de a jelentéstevő sietett azt is leszögezni, hogy „Turul, a maga egészében, az 56 ifjúsági egyesületével kormányhű maradt, és az ellenkező állítások nem felelnek meg a valóságnak”.³⁴⁸

1933 őszén gróf Apponyi György és Homonnay Tivadar a képviselőházban is interpelláltak azért, mert az egyetemi ifjúság között az Országos Habsburg-ellenes Liga aláírásával ismeretlenek uszító hangvételű röplapokat terjesztettek, és kérték Gömbös kormányfőt, illetve Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, hogy lépjenek fel ez ellen. Homonnay azt is felvette, hogy „ugyanannak az ifjúságnak, mely éhezik, nyomorog, amely joggal panaszkodhatik, hogy nem tud elhelyezkedni, például a Turul Szövetségnek egyes támogatott tagjai, honnan szerzi az ehhez (ti. a röplapok nyomdai költségeihez – K.R.) szükséges fedezetet”. Emellett

³⁴⁷ Főiskolai hallgatók a harcvonalban. *Szózat*, 1921. október 26.

³⁴⁸ MOL, K 149, 1931–7–6214. sz. Jelentés a szélsőjobboldali szervezetekről és pártokról. Budapest, 1931. október 19.; a Turul szabad királyválasztó álláspontját részletesen kifejti Kalotás Antal – Szendrődy Miklós szerk.: *A Turul világnézet irányelvei*, i.m. 40–43.

sürgette, hogy a kormány ellenőrizze azt, hogy a Turul mire költi az államtól kapott segélyeket, és tételesen számoljon el velük, illetve azt is, hogy az igazságügyi miniszter indítson vizsgálatot a Turul Szövetség tagegyesületei ellen. Az Országos Habsburg-ellenes Liga egyébként szinte minden politikai oldalról ismert, de (ekkor már) nem az „első vonalhoz” tartozó politikusokat (például Bartha Albert, P. Ábrahám Dezső, Ráttkay R. Kálmán) tudott soraiban. Figyelemre méltó érdekesség az, hogy a szervezet már 1930-ban kiáltványt adott ki, ám Keresztes-Fischer belügyminiszter 1933 novemberében egyértelműen úgy fogalmazott az interpellációkra adott válaszában, hogy a Liganak semmiféle jóváhagyott alapszabályai nincsenek, tehát illegálisan működött.³⁴⁹ Bár elsősorban Homonnay azt sugallta, hogy az akció mögött a Turul állt, a szövetség fővezérsége azonban felháborodottan visszautasította ezt a gyanúsítást, és azt is, hogy Turul „az ifjúság szociális támogatása helyett jövedelmét Habsburg-ellenes propagandára fordítja”.³⁵⁰

Ennek ellenére a Habsburg-ellenes Liga a későbbiekben is felbukkant az egyetemi ifjúság rendezvényein. A Magyar Nemzeti Diákszövetség 1934. március 15-i ünnepélyén is előkerültek az ilyen aláírással ellátott röplapok, melyeken többek között az állt, hogy „alpári demagóg fogás, hazugság, hogy a revíziót Ottó hozza magával”.³⁵¹

Alig egy hónappal később, 1934 áprilisában pedig a Griger Miklós vezetése alatt álló Nemzeti Legitimista Néppárt pártvacsoráján tűntek fel ilyen röplapok, de ekkor már „Habsburgellenes Magyar ifjúság” szignóval. A cédulákon nyíltan megfogalmazták: „Válaszszatok! Egy magyar világ, vagy egy labanc világ? A turáni magyar nyakán egy idegen királyt ültetnek megint? (...) A nemzetnek nem kell többé Habsburg király!” Egyébként a legitimista pártvacSORA végül verekedésbe torkollott, melynek során egy revolverlövés is eldőrdült, miután a kivezenyelt rendőrök este arra lettek figyelmesek, hogy „hármás-négyes csoportokban kb. 200 diákkülsejű fiatalember verődik össze” a környéken, és a „rendőrség abzugolása (sic!) mellett tüntetésbe kezdtek”.³⁵²

Nem ez volt az egyetlen eset, amikor az egyetemisták, és minden bizonnyal a Turul tagjai miatt botrányba fulladtak a legitimista pártrendezvények. Például 1933 szeptemberében szintén a Nemzeti Legitimista Néppárt debreceni zászlóbontó gyűlését „főleg a főiskolai hallgatók kb. 150 főnyi csoportja Habsburg ellenes kiáltozással, a Himnusz folytonos éneklésével megzavarta s csak a tüntetőknek rendőrileg történt eltávolítása után folytathatták a kevés siker

³⁴⁹ KN 1931–1935. XVIII. köt. (1933. november 22. és november 29.) 160–166., 341–343.; az Országos Habsburg-ellenes Ligáról lásd Békés Márton: A legitimisták, i.m. 240–241.

³⁵⁰ Turulista: Alattomos támadás a Turul Szövetség ellen. *Bajtárs*, 1933. december, 21–23.

³⁵¹ MOL, K 149, 1934–6–3814. sz. Rendőri jelentés a március 15-i nemzeti ünnep eseményeiről. Budapest, 1934. március 16.

³⁵² MOL, K 149, 1934–7–2654. sz. Rendőri jelentés a Nemzeti Legitimista Néppárt pártvacSORájáról. Budapest, 1934. április 11.

gyegyében lezajlott gyűlést”. Hasonló eset történt 1935 szeptemberében is, amikor a párt összejövetelt tartott a debreceni Angol Királynő étteremben, és a vacsora ideje alatt „kb. 50 főnyi tömeg (egyetemi hallgatók és Varjassy féle nemzeti szocialisták) ellentüntetést rendezett a vendéglő előtt és bűzbombákat hajigált a helyiség folyosójára”. A tüntetőket a rendőrség szétoszlatta, azonban a tömeg „a Kossuth szoborhoz vonult, ahol szintén tüntetett a Habsburgok ellen”.³⁵³ Bakó Elemér, aki az 1930-as években a debreceni bölcsészek Turul-szervezetének, az Árpád Bajtársi Egyesületnek volt tagja, és részt vett az 1935-ös „bűzbombás” tüntetésben, öngazoló szándéktól sem mentesen a következőképpen fogalmazott az emlékirataiban: „bár én sohasem lelkesedtem az efféle ökölrázás iránt, mert egész műveltségem tiltakozott a durvaságok és erőszakoskodások ellen, mégis megértettem, hogy az egyetemi ifjúságnak is erőteljesebben kell kifejeznie a véleményét, akár a Habsburg-család újbóli hatalomba ültetésének a veszélye” ellen is.³⁵⁴

Ezzel a kitartó szabad királyválasztó állásponttal együtt járt az is, hogy Horthy Miklós kormányzónak rendkívül erős kultusza alakult ki már az 1920-as évek legelejétől kezdve a Turul-világképben.³⁵⁵ Bár ez természetesen nem egyedi jelenség a korszakban, a jobboldali, szélsőjobboldali és a „szegedi” körökben gyakran tapasztalhatunk hasonlót³⁵⁶, mégis érdemes felidézni azt a köszöntést, melyet a *Bajtárs* intézett Horthyhoz a kormányzó 1919. novemberi budapesti bevonulásának 15. évfordulójára: „a Magyarok Istenének kifürkészhetetlen, csodálatos rendelése egyszerre indította el a magyar történelem útján vitéz nagybányai Horthy Miklóst és a Turult. A Jelent és a Jövőt! A Jelent, Horthy Miklóst, a legendás magyart, aki egy rettenetes nemzeti katasztrófa után titáni kézzel fogott hozzá a rombadőlt ország felépítéséhez. A régi csodálatos építményből csak egy kis rész maradt épen. De ez a titáni kéz fáradhatatlanul dolgozik és téglát téglára rakva készíti elő azokat az alapokat, amelyen előbb vagy utóbb, de újraépül a Szent Istváni birodalom. És a Jövőt, a Turult! Azt a szervezett erőt, amely a lelkek munkájával van hivatva átalakítani és megedzeni azt a generációt, amely a Horthy Miklós által berakott sziklaszilárd alapokra fel kell építse az új Magyarország bevehetetlen bástyáit. Egy időben, egy akarattól vezéreltetve indult el a kormányzó és ifjúsága. Ez a közös indulás és a közös eszmények azok, amelyek eltéphetetlen hűséggel fűzik a Turult Horthy Miklóshoz.”³⁵⁷

³⁵³ HBML, IV. B. 901/a 10. d. 246/1933. eln. sz. A debreceni rendőrkapitányság helyzetjelentése 1933 szeptemberéről; Uo. 12. d. 340/1935. eln. sz. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentés (1935. szeptember). Idézi Kerepeszki Róbert: *Hajdú vármegye és Debrecen*, i.m. 97.

³⁵⁴ Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért*, 148–149.

³⁵⁵ Lásd például A Fővezér üdvözlése. *Technikus*, 1920/3. 89.

³⁵⁶ Vö. Romsics Ignác: *Horthy-képeink*. In: Uő: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, 2008, Osiris, 213–252.; Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 138–166.

³⁵⁷ Horthy Miklós és a Turul. *Bajtárs*, 1934. november 25. 3–4.

Ebből a kultusból fakadt az is, hogy az 1920-ban az első bajtársi egyesületek megalakulásakor a kormányzó képviselője előtt letett eskünek a későbbiekben nagy szerepet tulajdonítottak a Turul tagjai, mert ez „nem kevesebbet jelent, minthogy minden azóta letett bajtársi eskü a kormányzó kezeihez tétetett le”, illetve azt, hogy a szövetség „jogai és kötelességei egyenesen az államfőtől származnak”, és ezzel legitimálták szinte minden cselekedetüket. A Turul „közel tízezer tartalékos tiszt és tisztjelölt” nevében már 1921. február 12-i memorandumában kérte Horthyt, hogy legyen a szervezet „legmagasabb fővédnöke”: „...mert Főméltóságú Urunk lelkéből kipattant szikra gyújtotta lánggra a keresztény magyar ifjúság lelkében lappangó parazsat és tanulni, dolgozni csak úgy tudunk, ha él benne az érzete annak, hogy Főméltóságú Urunk szeme szeretettel pihen rajtunk, keze összetart bennünket és véd, lelke mozgat, és irányít, és hazánk szolgálatára tollal-karddal fölhasznál” – írták a beadványukban. Tovább emelte a Horthy körül kialakult kultuszt a Turulban az az érdekes körülmény, melyet szintén a *Bajtárs* propagált, miszerint a kormányzó volt az, aki a „Bethlen-Klebsberg rezsim” idején, pontosabban a numerus clausus módosításakor megakadályozta a szervezet feloszlását, bár ezt egyelőre még nem sikerült igazolni.³⁵⁸ Nem véletlen, hogy a Turul minden évben Horthy névnapján fáklyás felvonulást rendezett a budai Várban a kormányzó tiszteletére, ezzel is kifejezve „hódolatát és ragaszkodását”.³⁵⁹ 1930-tól kezdve azonban – a *Bajtárs* szerint – Horthy kérésére elmaradtak a felvonulások, mert „a kormányzó akkor az ifjúság vezetői előtt aggódását fejezte ki aziránt, hogy télvíz idején a bajtársak órák hosszat állnak a fagyos hidegben. Kérte őket, hogy tekintsenek el a jövőben ettől, hiszen ő úgyis tudja és érzi az ifjúság szeretetét és ragaszkodását.”³⁶⁰

A Turul Horthy-kultusza és általában a királykérdés szempontjából az 1937-es esztendő különösen érdekes eseményeket hozott. Ezeket tulajdonképpen a kormányzói jogkör bővítése indította el, mely elsősorban az államfői hatalom további megszilárdítását célozta az erősödő szélsőjobboldallal szemben. A jogkiterjesztés körül kialakult viták azt eredményezték, hogy liberális, demokrata, kiscgazda és legitimista ellenzék közelebb került egymáshoz, aminek látványos megnyilvánulása volt az ún. „körmendi kézfogás” 1937. október 10-én. A legitimisták hagyományosan Körmenden tartották az éves nagygyűléseiket, melyen ezúttal részt vett Rassay Károly és Eckhardt Tibor is. Utóbbi, aki korábban Gömbös híve, szabad királyválasztó, fajvédő politikus és az ÉME elnöke, ekkor a Független Kiscgazdapárt vezére volt, egyene-

³⁵⁸ Uo.

³⁵⁹ Lásd például „Az enyészetből egyetlen életmentő erő az egység”. A magyar ifjúság hódoló fáklyás menete Horthy Miklós névünnepe alkalmából. *Új Élet*, 1923. december 11. 1–2.

³⁶⁰ Ennek ellenére például 1938 decemberében is megtartották ezt a fáklyás felvonulást Horthy névnapján, melyen összesen már 31 társadalmi szervezet képviseltette magát, így a MOVE, a Vitézi Szék, a MANSZ és az Országos Frontharcos Szövetség mellett a Turul, az Emericana, a Hungária, a MEFHOSZ, az MNDSZ és a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFHE). MOL, K 29, 3. csomó, k) dosszié, a Horthy Miklós névnapja alkalmából tartott felvonuláson résztvevő szervezetek listája (1938. december 5.)

sen szenzációszámba menő felszólalásában úgy fogalmazott, hogy a szélsőjobboldali, német mintájú „erőszakoskodások, diktatúras próbálkozások feltétlenül megerősítették a restaurációs gondolatot”, melynek ezzel a „politikai aktualitása lényegesen megnövekedett”.³⁶¹

Nem maradt el a bajtársi szövetségek azonnali tiltakozása a legitimizmus erősödésével szemben. 1937 októberének végén a szélsőjobboldali lapok is leközltek azt a röpiratot, melyet a Turul több tagesyesülete (a budapesti Csaba, Árpád, Werböczy, Tinódi, Széchenyi, Lehel, Hollós Mátyás, Bocskai, Körösfői, Kemény Zsigmond Bajtársi Egyesületek) mellett az Emericana is aláírt. Ebben a magyar egyetemisták e szervezetei nyomatékosan kijelentették: „soha magyar földön nem koronázunk többé királlyá Habsburgot. A magyarság a múlttal mindörökre leszámolt, az 1920. I. tc. alapján áll, Magyarország kormányzójában fajának nemes vezérét tiszteli, s majdan az Isteni Gondviselés akarata s az utódlás kérdésében épp a közelmúltban megnyugtató törvényeket teremtő alkotmányunk parancsa szerint emeli az államfői székbe azt, aki vérségének és szellemének tökéletes folytatója. Ez a mi akaratunk.”³⁶²

A „körmendi kézfogással” Eckhardt, aki korábban még a *Bajtárs* lapjain is publikált³⁶³, és népszerű volt a Turul tagjai között, teljesen elvesztette a szövetség vezetőinek bizalmát olyannyira, hogy ki is zárták a támogató tagjaik (patronusok) sorából.³⁶⁴ 1937. november 5-én a Turul egy országos nagygyűlésen ismét tiltakozott a legitimizmus ellen, ahol a hallgatóság soraiban gyakran Eckhardt fújozása is hallatszott. A szövetség korábbi fővezére, az 1935-ös választásokon a tolnai választókerületben a NEP színeiben sikertelenül induló Lendvay Béla pedig egyenesen így fogalmazott vele kapcsolatban: „Az ilyen viselkedésből kiáradó szellem az, mely a nemzet szekerét megrekeszti a sárban és az ilyen szellem ellen kell nekünk elsősorban küzdenünk és harcot vezetni. Igazi nemzetszeretettel, pillanatig nem alkuvó antiszemizmussal kell továbbmennünk.”³⁶⁵

Ezzel azonban a királykérdés ügye még nem zárult le 1937 őszén. A *Bajtárs* november 29-i számában hosszabb cikkben foglalkozott a problémával, és kifejtette a Turul hivatalosnak mondható álláspontját. Először is a legitimizmus fogalmát értelmezte és támadta: „Az első jelszó, amely sokat megtéveszt, a legitimizmus. Egyik ellenzéki politikai pártunk takarózik ebbe a szóba, hogy törekvéseinek tulajdonképpeni jelentőségéről, céljáról elterelje a figyel-

³⁶¹ Kardos József: *A legitimizmus*, i.m. 239–256. Idézet a 251. oldalon.

³⁶² A komoly magyar ifjúság... *Szittyakiürt*, 1937. október 23. 6.

³⁶³ Eckhardt Tibor: Új március. *Bajtárs*, 1932. március, 1–5. Eckhardt ebben a cikkben az ifjúság problémáinak megoldását, például az álláshalmazások felszámolását sürgette.

³⁶⁴ MOL, P 1364 1. d. 6. tétel, a Turul Szövetség Fővezérségének levelezései, szolgálati jegyei, Szn. A Turul Szövetség állásfoglalása a Nyilaskeresztes Párt nemzetiségi törvényjavaslatával kapcsolatban. Budapest, 1940. június 10.; az eltávolodás kölesönös volt, amit bizonyít Eckhardt 1938 tavaszán tett nyilatkozata is, melyben költőien feltette a kérdést: „Nem tudom, hogy az analfabéta hortobágyi gulyás nem megbízhatóbb magyar-e, nem megbízhatóbb hordozója-e a konzervatív gondolatnak, mint a turulista diák?” Eckhardt és a Turul. *Új Ezerév*, 1938. április, 2.

³⁶⁵ Hatalmas sikerű nagygyűlésen tiltakozott a Turul... *Bajtárs*, 1937. november 5. 1–2.; lásd még Natkó Gyula: Legitimizmus vagy szabadkirályválasztás? *Új Vetés*, 1937. november, 2–7.

met. (...) A legitimizmus melléknév tehát törvényest jelent, a legitimizmus pedig a törvénnyel megegyező, a törvényeknek megfelelő s azokhoz igazodó felfogást, elméleti tant, gondolatrendszert akarja megjelölni. Legitimista eszerint – a szó helyes és tiszta értelmében – mindenki, aki a fennálló törvényeket tiszteletben tartja, cselekvéseit azoknak rendelkezéseihez szabja. Viszont nem legitimista, antilegitimista mindaz, aki az érvényben lévő törvények megváltoztatására oly módon törekszik, hogy ebben a magatartásban máris törvény ellenes, vagy éppen törvénytelen álláspontot foglal el.” Majd kijelentette: „Napi-, nemzet- és pártpolitikai szempontból a királykérdés mindaddig megoldatlan marad, amíg a királyi szék betöltésére nézve a nemzet végérvényesen nem döntött. (...) És ebből a szempontból az ún. »legitimisták« tevékenységét korteskedésnek tekintjük, csupán Ottó kir. herceg megválasztása érdekében. S éppen ezért a leghatározottabban tiltakoznunk kell minden olyan kortesfogás ellen, amely a tájékozatlan tömegekkel bármilyen formában azt igyekszik elhitetni, hogy Ottó kir. hercegnek törvényadta jogai, örökös igényei vannak, vagy lehetnének a magyar királyi trónra.” Végül részletesen kifejtette a Turul álláspontját a királykérdésben, és bár konkrétan nem nevezte meg, hogy kit látott volna a szövetség szívesen a magyar trónon, nyilvánvalóvá tette, ez a személy nem Habsburg lesz: „Egyébként a kérdést mi annak idején a nemzet szabad döntésére bízuk (sic!), személy érdekében nem is korteskedünk, a magukat legitimistáknak nevezőket sem akarjuk törekvéseikben gátolni, de azt joggal elvárjuk tőlük, hogy legyenek őszinték: hívassák magukat antilegitimistáknak. Különben mi a királykérdést ma még időszerűtlennek tartjuk. Csonka országnak koldus királyra semmi szüksége. Majd ha egyszer visszaszereztük az elrabolt területeket, magyarságunk megizmosodott, akkor választunk magunknak ízig-vérig magyar nemzeti királyt azok közül, akik a reánk váró harcokban (akár ésszel, akár vérrel) a legelsőek közé kerülnek. Mert mi azt akarjuk, hogy valóban a legelső magyar ember legyen a király: – lélek magyar lelkünkéből – vér magyar vérünkéből.”³⁶⁶

A cikkíró nem tudhatta, hogy a *Bajtárs* november 29-i megjelenése előtti napon olyan váratlan esemény történik, mely ismét alaposan megbolygatja a királykérdés problematikáját, és érintett lesz benne a Turul Szövetség is. A történetek előzményeihez fontos kiemelnünk, hogy 1937 folyamán létrejött egy törekeny nyilas egység több, de mégsem az összes magyar nemzetiszocialista frakció között.³⁶⁷ Ezek november 28-án Debrecenben a korabeli rendőri jelentések szerint 1500–2000 fős tömeg előtt tartottak „seregszemlét”, illetve nagygyűlést, melyen

³⁶⁶ Gyomossy Csaba: Ki legyen a magyar király? Legitimizmus és királykérdés. *Bajtárs*, 1937. november 29. 1–2. A *Bajtárs* emellett közölte az Emericana állásfoglalását is a körmendi gyűléssel kapcsolatban, melyet Becs Pál, a szervezet Medikus Blokkjának vezetője írt alá: „Tudomásul kell venni: a katolikus magyar ifjúság mindent jelentéktelenné szűrítő hatalmas többsége nem legitimista és még csokoládéburokban sem veszi be a Habsburg-propagandát. (...) Lehet, hogy mi mindannyian ágyúöntelék leszünk, de meg fogjuk tisztítani a magyar katolicizmus s benne az Emericánát öreg liberális szeplőtől.” Emericana a nacionalista ifjúság útján. *Uo.* 2.

³⁶⁷ Az egység labilitását jelzi, hogy a rendőri jelentések szerint szinte azonnal jelentkezett a széthúzási törekvések is. MOL, K 149, 1937–6–13665. sz. Jelentés a szélsőjobboldali mozgalomról, 1937. november 11.

többek között a helyi nyilasok „vezéralakjai” közül részt vett ifj. Balogh István cívisgazda, aki 1935-ös választásokon a Festetics-féle nemzetiszocialista párt színeiben szerzett mandátumot, Szálasi Ferenc és a Turul-tag Kémeri Nagy Imre is, aki ekkor már komoly szerepet töltött be a nyilas mozgalmakban. Kémeri Nagy célja ebben az időszakban az volt, hogy a Turult teljesen a magyar nemzetiszocialista mozgalom táborába vezesse a hivatalos Turul-irányvonallal szemben egy szintén szélsőjobboldali, ám kifejezetten nyilasbarát ellenzék létrehozásával, mely a szövetség vezetésének megszerzésére törekedett volna. Agresszív, konfliktusos és (nem „romantikus” értelemben) kalandor személyiség volt³⁶⁸, akinek az egyik „hőstette” az volt, hogy nyilvánosan felpofozta a zsidó származású publicistát, Ignotus Pált, a *Nyugat* című folyóirat főszerkesztőjét.³⁶⁹

Az említett nagygyűlésen ifj. Balogh István beszéde indította el a lavinát, melyben reagált az említett körmendi gyűlésre, illetve a királykérdés újbóli előtérbe kerülésére is, és a rendőri jelentések szerint kijelentette: „Illetékesnek tartom magam én is, hogy itt Debrecenben állást foglaljak e kérdésben. Ottóval, a mi legelső és legnagyobb magyar emberünket, Horthy Miklós kormányzó úr Ő Főméltóságát állítom szembe, aki kivezette az országot a megsemmisülésből. (Általános taps, felállva lelkes éljenzés.) Van tehát nekünk vezérünk, aki vezessen minket.” Ezután javaslatot tett arra, hogy „a nagygyűlés táviratilag üdvözlje a Kormányzó Urat, amihez lelkes ünnepléssel hozzájárult a hallgatóság”. Majd felolvasták a nagygyűlés elé terjesztendő deklarációt, melynek tartalmát – saját bevallása szerint – a jelenlévő rendőr sem sejtette, miközben a karzatról röplapokat szórtak a hallgatóság közé. A deklaráció szövege többek között azt tartalmazta, hogy „a magyar nemzeti szocialista párt a magyar nép akaratából nemzetünk első állampolgárának vitéz Horthy Miklósnak büszkeséggel teszi fejére nem-

³⁶⁸ Kémeri Nagy Imre 1903 márciusában született Erdélyben, a Szilágy vármegyei Bűrgezden. Apja birtokos nemes volt, aki jogásznak akarta taníttatni, anyja papi pályára szánta, de ő katona akart lenni. 1919-ben még 16 éves sem volt, amikor megszökött otthonról, és beállt az Erdélyért harcoló Székely Hadosztályba. Trianon után szülőhelyén, Szilágy vármegyében a helyi lakosságot, elsősorban a fiatalokat a románok ellen izgatta, ezért menekülnie kellett. 1926-ban került a budapesti egyetemre, ahol belépett a jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesületébe. 1928 és 1930 között – saját kérésére – ismét katonai szolgálatot teljesített, és mivel legfőbb életcélja a katonai pálya volt, kérte a véglegesítését. Saját feljegyzései szerint ebben az időben szoros kapcsolatban volt Gömbös Gyulával is: „ekkor Gömbös Gyula, aki már előre látta, hogy kormányra kerül, azt tanácsolta, ne legyek katona, mert egyszer át kell majd vennem az ifjúság vezetését.” Gyakran fő szervezője volt az egyetemi zsidóvéreseknek is, és gyakran kapott rövidebb fogházbüntetéseket. Feljegyzései szerint 1934-ben is egy kalandor akciót kezdeményezett: kisebb számú csapattal be akartam törni Erdélybe, hogy ott az oláhok között pánikot keltsek és rákényszerítsem saját hazánkat is Erdély visszafoglalására. Több gazdag erdélyit is felkerestem, senki sem volt hajlandó áldozni, így a vállalkozás elmaradt, bár Erdélyben már ekkor megfelelő szervezetem volt erre az alkalomra előkészítve.” *Az örök bajtárs*, i.m. 9–24., 33–36.

³⁶⁹ A korábbi nyilas egyesülési nagygyűlésen épp Kémeri Nagynak köszönhetően rengeteg Turul-tag egyetemista is részt vett. Lásd 10.000 magyar az egyesülési nagygyűlésünkön. *Szittyakürt*, 1937. november 7. 1–6.; lásd még Macartney, Carlyle A.: *October Fifteenth*, i.m. I. 188.; MOL, K 149, 1937–6–6221. szám, Jelentések az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt és Kémeri Nagy Imre szervezkedéseiről, 1937. március-április; Uo. 1937–6–12201. sz. A budapesti rendőr-főkapitányság államrendészeti osztályának jelentése, 1937. szeptember 20.; az Ignotusszal történt konfliktusra a következőképpen emlékezett vissza: „A Magyar Hírlap és Esti Kurír egyik szerkesztője: Ignotus-Feigelsberg Pál a görög gyűjtogatóval hasonlított össze, aki gyűjtogatott azért, hogy hírneves ember legyen. Zsidótól nem akartam lovagias elégtételt kérni, azért tehát másodmagammal felmentem a szerkesztőségbe és a szerkesztőt néhány munkatársával egyetemben megvertem.” *Az örök bajtárs*, i.m. 30–32.

zetünk egyetlen összefogó erejét, a magyar Szent Koronát.” Közben ifj. Balogh utasítására Kémeri Nagy felállt, és elkiáltotta magát: „Éljen I. Miklós, Magyarország királya!”³⁷⁰

A rendőri beszámoló szerint „mindenkit meglepetésszerűen s váratlanul ért e helyzet”, de pár pillanattal később a jelenlévők felálltak, és hosszú éljenzéssel és tapsal ünnepelték a kormányzót. A jelentést író rendőrnek a történetekről és a helyzetről az volt a benyomása, hogy „a párt vezetősége az utolsó jelenetről előre mit sem tudott, sőt, Balogh képviselő is talán csak az utolsó órákban szerezhetett ezirányú készülődésről tudomást. Kémeri Nagy Imre volt ennek a mozgatója és irányítója, ő hozta le valószínűleg a röplapokat is Pestről.” Tehát mindent összetéve egy előkészített akcióról lehetett szó, melyből a nyilas vezérek a befolyásuk megnövekedését és politikai ellenfeleik háttérbeszorítását remélték, hiszen ha Horthy elfogadta volna a koronát, azt épp a nyilasok kezéből kapta volna, nem mintha ennek bármilyen racionális alapja lett volna.³⁷¹

A gyűlés egyébként rendbontás nélkül ért véget, és a pártvezetés hódoló táviratot küldött Horthynak és Darányi Kálmán miniszterelnöknek, melynek szövegét Kémeri Nagy fogalmazta: „A Magyar Nemzeti Szocialista Párt debreceni nagygyűlése tomboló lelkesedéssel és mély hódolattal köszönti a hajdú magyar lélekből kirobbanó szeretettel kikiáltott királyát, vitéz nagybányai Horthy Miklós Ő Felségét, mint I. Miklós magyar királyt, kinek felséges személye mellett utolsó vérünkig kitartunk.” Az akció szervezettségére utalt az is, hogy ennyi fajta propagandaröplap elkészülhetett.³⁷²

³⁷⁰ Kémeri Nagynak ifj. Balogh lapjában, a *Szittyakürtben* tett különböző megnyilatkozásai már korábban is elárulták a vak Horthy-hűségét. 1937 szeptemberében a következőképpen fogalmazott: „Királykérdésben a jogfolytonosság elvének alapján állunk, még pedig folytatni fogjuk az Árpádházi királyaink megszakadt jogfolytonosságát! Vezérünk a magyar nemzet lelkéből kisugárzó eszme, fejedelmünk, Magyarország első katonája, vitéz nagybányai Horthy Miklós!” Egy hónappal később kijelentette, hogy „ha a Horthy-dinasztia és a Habsburg-dinasztia közt kell választani, a nemzet föltétlenül az előbbi mellett sorakozna fel és azt a kis klikket úgy kisöpri az országból, hogy szemét-roncs sem marad belőlük!” Kémeri Nagy Imre: Kiáltvány a Nyilaskeresztesekhez. *Szittyakürt*, 1937. szeptember 4. 2.; Uő: Királykérdés – Habsburg-kérdés. *Szittyakürt*, 1937. október 16. 2.; a debreceni „királyválasztásra” egyébként a következőképpen emlékezett vissza: „1937. november 28-án több párt egyesülése után, melyben híveim is, mint egy pártcsoporthoz tagjai vettek részt, egy debreceni nagygyűlés alkalmával 25.000 főnyi közönség előtt a Kormányzó Úr Ófömméltóságát királlyá kiáltottam ki. Emiatt az ügyesség fogházába kerültem. Ezt azért tettem, mert a Kormányzó Úrnak már Erdélyben is rendíthetetlen híve voltam és ezzel az eszmével reméltem a jobb magyar kibontakozást.” *Az örök bajtárs*, i.m. 35–36.

³⁷¹ MOL, K 149, 1937–6–13200. sz. A megfigyelő rendőr jelentése a nyilasok gyűléséről (1937. november 29.); azt is meg kell említenünk, hogy a magyar nemzetiszocialisták a királykérdés megítélésében sem voltak egységesek. Például az egyik „nyilas gróf”, Pálffy Fidél a debreceni gyűlésen elhangzottakkal szemben korábban a következőképpen fogalmazott: „Nemzetiszocialisták előtt mindegy, hogy a királykérdés ki van-e kapcsolva, vagy nincs. (...) A nemzetiszocialista mozgalom nem ismert királyt és a jelen pillanatban sem ismer.” Pálffy Fidél: Kibújt a lóláb... *Győzünk*, 1937. május 16. 3.

³⁷² MOL, K 149, 1937–6–13200. sz. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt táviratai Horthy Miklós kormányzónak és Darányi Kálmán miniszterelnöknek (1937. november 28.); Meg kell állapítanunk azt is, hogy a Balogh-féle sajtótermékekben 1937 folyamán gyakran jelentek meg olyan írások, melyek utaltak arra, hogy a nyilasok mire készülhetnek valamilyen akcióra. Például 1937. június 12-én a következő vezércikk jelent meg a *Szittyakürtben*: „Horthy Miklós kormányzó minden kétséget kizáróan új honalapítója ennek a nemzetnek. Uralkodói kvalitásokat mutató ténykedése, a haza szent földjének visszaszerzése, a falu népére támaszkodva újra megteremtett magyar lelki egység az ő dicsőséges nevét Árpád, Szent István és IV. Béla nevével egy magasságba emeli. Személye az az egyetlen magyar köszikla, amelyen, mióta a kormányzói pálcát kezében tartja, minden, a keresztény magyar-

Aznap este a nyilasok vacsorát rendeztek a Gambrinus étteremben, ahol az ünneplő párttagok legnagyobb meglepetésére Szálasi egy nyilatkozatot olvasott fel: „Isten és a nemzet előtti felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy a délutáni gyűlésen elhangzott deklarációt, illetve a Kormányzó Úrnak királlyá történt kikiáltásáról előzőleg semmit sem tudtam. A történetek teljesen megdöbbentettek és kijelentem, hogy az egész királyválasztó eljárással egyáltalán nem azonosítom magamat, az tőlem és elgondolásomtól igen messze esik, sőt, a történeteket a legnagyobb mértékben helytelenítem, mert a királykérdés illetően való megoldása sem az én, sem a Párt programjában nem ilyen megoldással van kitervezve.” Szálasi ehhez még hozzáfűzte, hogy ő maga és pártja is „tisztában van azzal”, hogy „a királykérdés csak a nemzet egyetemes megnyilatkozása és a Kormányzó Úr Öfömméltósága közös közreműködésével oldható meg”, majd távozott. Ifj. Baloghot nagyon meglepte Szálasi véleménye, és úgy vélte, hogy „ez árulás volt a történetekkel szemben”, majd közölte, hogy „Szálasi álláspontja őket a további munkában nem befolyásolja”. Ez azt jelentette, hogy a nem sokkal korábban kialakult, törékeny nyilas egység tulajdonképpen fel is bomlott ezzel a titkos, de előkészítette királyválasztó akcióval. Szálasi után Kémeri Nagy Imre szólalt fel, és kijelentette, hogy attól a naptól kezdve „a Nemzeti Szocialista mozgalom nem ismer Magyarországon kormányzót, csak apostoli királyt s róla a jövőben is így fognak megemlékezni”, és soha nem lesz király a „magyargyilkos hóhér Habsburgok fattya”.³⁷³

Még ugyanaznap éjszaka Debrecenben és más városokban is (például Vácott és Hódmezővásárhelyen) a párt aktivistái plakátokat ragasztottak ki „Milliók nevében!” címmel, és egy olyan röplapot is terjesztettek, melynek szövege Horthy királlyá választása mellett utalt kormányzó feleségére is: „Milliók állnak sorfalat ezen a napon vitéz nagybányai Horthy Miklós-né Magyarország Nagyasszonya körül – aki korona nélkül is – mint királyné jár közöttünk! A magyar történelem első lapjaira ezt a pár sort írja a történetíró: Hitet adott a hitetlennek! Kenyeret adott az éhezőknek! Ruhát a mezítelennek! Hajlékot a hajléktalanoknak! Két évtized után törleszti végre adósságát a magyar nép fehérlelkű Nagyasszonyával szemben, amikor I. Miklós Magyarország királyával együtt Magyarország királynéjává koronázza!” A szöveg

ság egyetemet sértő, vagy pusztítani szándékozó hullám megtörik. A nemzeti királyok óta nem volt a magyarságnak olyan uralkodója, vezére, kormányzója, aki olyan finom tapintattal vezérelte volna ezt a nemzetet, mint Horthy Miklós kormányzó. (...) Velünk csak az érezhet együtt igazán, csak az gyógyíthatja tenger vérző sebünket lelkileg is, aki vérünkéből való vér, mint Ő. Ezért olyan kimondhatatlan nagy jelentőségű a nemzetre nézve a nemzeti király.” Az ilyen írásokat olvasva érthetetlen, hogy a Horthy-korszak mindig jól tájékozott rendőrsége miért nem tudta azt, mit terveznek a nyilasok, holott nyilvánvalóan megtették az előkészületeket, és ilyen jelek is voltak a sajtójukban. Erre utalt Payr Hugó is egy képviselőházi interpellációjában. *KN 1935–1939*. XVI. köt. (1938. február 16.) 469–472.; Megdöbbentő beszéd. *Szittyakürt*, 1937. június 12. 1.

³⁷³ MOL, K 149, 1937–6–13200. sz. A debreceni rendőrség politikai detektívcsoportjának jelentése, 1937. november 29.

csak annyiból érdekes, hogy nem sokkal később a nyilasok Horthy feleségének zsidó származását terjesztették, és „Rebeka, ki a várból!” szövegű röplapokat szórtak szét Budapesten.³⁷⁴

Másnap, november 29-én Kémeri Nagy elment a debreceni Tisza István Tudományegyetemre, és ott felkereste a helyi Turul kerület, illetve a tagegyesületek vezetőit, és felszólította őket, hogy még aznap este vonuljanak fel a Kossuth szobor elé Horthy királlyá koronázása melletti szimpátiatüntetésre. Ekkor röplapokat is terjeszteni kezdtek a debreceni egyetemi hallgatók között a következő szöveggel: „Magyar Egyetemi Ifjúság! Királyt választott a nemzet vasárnap délután Debrecenben! Milliók álmai valóra váltak, mert ledöntöttük a haladás és boldogulás útját álló korlátokat! Egy új évezred történelmének ajtajai végre nyitva van(nak) számotokra! Vonuljatok fel 1937. december 5-én este 7 órakor zárt sorokban a királyi vár udvarára és tegyetek hűségesküt: vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország királyára! Éljen I. Miklós, Magyarország király!” A röpcédula kiadójaként Kémeri Nagy Imre volt feltüntetve. Sajnos arra vonatkozóan nincsen egyelőre forrásaink, hogy milyen reakciót váltott ki a „királyválasztás” a debreceni turulistákból, és mennyien szándékoztak az esti tüntetésben részt venni, a rendőrség intézkedésére ugyanis a cédulákat lefoglalták, Kémeri Nagyot eltávolították a városból, az egyetem rektora nemcsak a bajtársi, hanem az összes ifjúsági egyesületek helyiségét bezáratta, a tervezett tüntetést az egyesületi magisterek révén leszerelték.³⁷⁵

Mindenesetre sokat elárul az a tény, hogy Kémeri Nagy a királyválasztó gyűlést követő napon elsőként rögtön a debreceni Turult kereste fel, mivel nyilvánvalóan bízott a szervezetre jellemző szabad királyválasztó szellemiségben és az erős Horthy-kultuszban is. Bár a kormányzó királlyá választására irányuló törekvések igazából elszigetelt és kevésbé támogatott jelenségek voltak a következetesen Horthyhoz hű Turulban is, de ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, nem véletlen az sem, hogy később Kémeri Nagy aktívan részt vehetett a Kárpátalján és a finn-orosz téli háborúban bevetett „rongyosok”, illetve önkéntesek megszervezésében és irányításában is, amit azt sugallja, hogy a vezető elit szemében a debreceni akció nem vált hátrányára.³⁷⁶ Sőt, a Turul-émlékezetben úgy maradt meg az ügy, „hogy Kémeri Nagy Imrénék ezt az akcióját mennyire nem a feltünnivágyás, hanem őszinte belső szándék vezette, annak legszebb bizonyága az a szolnoki katonai szemle, amikor Kémeri Nagy Imre szeme a Kormányzó Úr közelségében könnyelábadt”.³⁷⁷

³⁷⁴ Uo. A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Belügyminisztériumnak (1937. november 29.)

³⁷⁵ Uo. Lám Dezső debreceni rendőrkapitány telefonjelentése a budapesti főkapitányságnak (1937. november 29. 12 óra 30 perc); *EÉvk.* 1937/38. 296–297.

³⁷⁶ Richly Gábor: Magyar katonai segítségnyújtás az 1939–40-es finn-szovjet háborúban. *Századok*, 1996/2. 403–444. Kémeri Nagyról különösen a 411. oldalon.; Kémeri Nagy Imréről, a Rongyos Gárdáról és annak a Turullal való kapcsolatára lásd még *Sombor-Schweinitzer József feljegyzése*, i.m. 50., 53–54. és 66–67.

³⁷⁷ *Az örök bajtárs*, i.m. 36.

Kémeri Nagy Imre pályája tipikus példája az erdélyi származású, de Magyarországra áttelepülő ultraradikális Turul-tagok életútjának, akik éppen származásuk miatt is hagyományos gyűlölettel viseltettek a Habsburgok iránt. Egyébként az életéről a második világháború idején megjelent propagandakiadvány egyenesen hősnek és követendő példának állította be Kémeri Nagyt.³⁷⁸

2.4.4. A népi gondolat hatásai és a „Turul-ellenzék” ideológiai arculata

Az antiszemitizmus, a militarizmus és a szabad királyválasztó álláspont mellett a Turul világnézetének következő fontos jellemzője a népiség vagy a népi gondolat volt. Ez szorosan összekapcsolódott a falukutatók és a népi írók mozgalmával, és általuk vált a két világháború közötti magyar eszmetörténet egy sajátos irányává, mely döntő hatást gyakorolt az ifjúságra is. Ennek az irányzatnak a célja elsősorban a magyar falvak szociális helyzetének feltárása, a népi kultúra hagyományainak megmentése volt, és ezzel együtt az is, hogy a magyar közvélemény figyelmét felhívják a parasztság nyomorúságos helyzetére.³⁷⁹

Ez a mozgalom adta az eszmei alapját annak, hogy a Turul Szövetségben belül az 1930-as évek folyamán a vezetőség irányvonalával szemben egy olyan ellenzék alakuljon ki, amit a korábbi marxista szakirodalom egy része következetesen „haladónak” vagy baloldalinak nevezett. Fontos azonban leszögeznünk, hogy magát a népi mozgalmat sem helyezhetjük el egyértelműen a politikai paletta ezen oldalára, mint ahogy azt a rendszerváltozás előtti szakirodalom beállította, mivel sokkal inkább egy jobb- és baloldali elemekkel vegyített, teljesen ki nem forrott nézetrendszer, melyben valóban megtalálhatóak baloldali, Németh László után „harmadik” utas és szélsőjobboldali eszméket valló értelmiségiek, írók, újságírók is. Ami mindannyijukat összekötötte, az a szociális gondolkodás és a magyar „sorskérdésekre” való új válaszok keresésének igénye volt.³⁸⁰

³⁷⁸ Kémeri Nagy Imre 1942-ben halt meg a keleti fronton. Szülőházára a Társadalmi Turul Szövetség 1944 januárjára emléktáblát helyeztetett el. Elhelyezték a hősi halált halt Kémeri Nagy Imre emléktábláját bürgezdli szülőházában. *Függetlenség*, 1944. január 20.; *Az örök bajtárs*, i.m. 9–11.

³⁷⁹ Borbándi Gyula és M. Kiss Sándor idézett munkái mellett lásd még Némethi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest, 1985, Gondolat; B. Bernát Tibor: Adalékok a népi ideológia előtörténetéhez. A Bartha Miklós Társaság előzményei. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 1984, Kossuth-MTA Történettudományi Intézet, 403–433.; *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából. Szerk. Sipos Levente és Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, Napvilág; *A falukutatás fénykora 1930–1937*. Szerk. Pölöskei Ferenc. [Budapest], 2002, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 162–175.; *Hivatalos falukutatók. A vidéki Magyarország leírása 1930 és 1940 között*. Társadalomtörténeti forrásgyűjtemény. Szerk. Bíró Judit. Budapest, 2006, PolgART; *Ifjúság és falukutatás. Válogatás a Magyar Szemle köteteiből*. Szerk. Erdész Ádám. Budapest, É.n., K.n.; Bakó Elemér: Ifjúságunk népi világnézete. *Új Vetés*, 1936. február, 2–4.

³⁸⁰ A népi mozgalom differenciáltabb bemutatásáról legújabban lásd Gyurgyák János: Szélsőjobboldaliság a népi mozgalomban. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 449–473.; Uő: *Ezzé lett magyar hazátok*, i.m. 389–461.; Sipos Péter: A szélsőjobboldal és az agrárkérdés Magyarországon. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából. Szerk. Sipos Levente és Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, Napvilág, 332–340.

Éppen ezért – mint ahogy látni fogjuk – a Turul-ellenzék ideológiai szempontból is rendkívül kevert volt. A szövetségen belül egyre inkább felerősödő szociális érzékenység gyökerei már közvetlenül az új ifjúsági szervezetek létrejöttének idején, a Tanácsköztársaság bukása után felbukkantak. Említettük, hogy a Turul eszmeiségének kialakulására nagy hatást gyakorolt Szabó Dezső és *Az elsodort falu* című regénye, mely már 1919-ben felhívta a társadalom és az ifjúság figyelmét a magyar parasztság helyzetére, és az ország egész jövőjét erre a társadalmi rétegre, illetve az innen származó, ehhez ezer szállal kötődő új magyar középosztályra alapozta. Az ellenforradalom és a „keresztény-nemzeti” gondolat jegyében alakuló új ifjúsági szervezetek közül nem csak a Turulra hatott ez a gondolat. Például a szintén 1919-ben, a forradalmak után létrejött és kezdetben ugyanúgy bajtársi jellegű ifjúsági szervezet, a keresztényszocialista Centrum olyan összejöveteleket tartott, ahol „a főiskolai hallgatóság megismeri az iparos és földműves ifjúság panaszait, bajait, ezekkel foglalkozik, a kisebb intelligenciájúakat magához fölemeli és meggyőzi őket arról, hogy a dolgozó keresztényszociális intelligencia teljes erejével védi az ő érdekeit”.³⁸¹

Azonban az 1920-as évek folyamán a középrétegek továbbra is egy olyan zárt kasztot képeztek, melyet a kezdetekkel ellentétben már kevésbé érdekelt a társadalmi hierarchiában alatta lévők helyzete. Ez jellemezte ekkor az értelmiségi ifjúságot és a Turult is. Kovács Imre találóa a következőképpen fogalmazta meg ezt a *Magyar Szemle* lapjain: „Amikor a középosztály fiai belépnek az ifjúsági egyesületekbe, megkapják mindazt, ami társadalmi ábrándjaik kielégítési lehetőségének az illúzióját jelenti. Ott a kor zavaros eszméit hívják tetemre, és a nemzedékváltás sokat sejtető tényét emlegetik. Terveik kiépítésével vannak elfoglalva, és nem szívesen veszik tudomásul az idő követelményeit. Így azután az ifjúsági egyesületek életében nincs fejlődés. Az ellenforradalmi évek emlékeiből tengődnek, és a vezetők régen elmaradtak az ifjúság elitje mögött gondolatokban, tettekben és kezdeményezésben egyaránt. És ma az a helyzet, hogy a harminc éven jóval túli vezérek vezetik a húszéveseket. Kialakult a háború után egy új rend: a diákvezérség. Szinte foglalkozási ág lett, és vannak ifjúsági vezérek, akik évtizedes múltra tekinthetnek vissza.”³⁸²

Azonban a Turul tagságának egy része, a fiatalabb, új generáció az 1920/30-as évek fordulóján főképp a gazdasági válság hatására kezdte átértékelni ezeket a hagyományokat, az útkeresésében új válaszok felé tájékozódott, és ezzel együtt ismét mélyebb érdeklődéssel figyelte az alsóbb néprétegek problémáit is. Túlzás lenne azt állítani, hogy a Turul új generációja, akik – Eszterhás István regényének címét kölcsönvéve – már nem „háborúban nőttek fel”, hanem meghatározó élményük a Horthy-korszak atmoszférája és szokásrendje volt, rögtön kategori-

³⁸¹ T.I.: Centrum. *Technikus*, 1919/1. 26–27.

³⁸² Kovács Imre: Az értelmiségi és a parasztifjúság. *Magyar Szemle*, 1937. XXX. köt. 1. (117.) szám, 34–41.

kusan el akartak fordulni az „ellenforradalmi” rendszer és a „keresztény-nemzeti” kurzus hagyományaitól, de érezhették, hogy változásokra van szükségük.

Ezt az újfajta gondolkodást már a szövetség 1930 novemberében Pécsen tartott országos követtáborán felmerült javaslat jelezte, nevezetesen, hogy egy kijelölt bizottság keressen kapcsolatot az „ifjúmunkássággal”, és tegye lehetővé „a velük való együttműködést”. A felvetést azzal indokolták, hogy „csak a társadalom minden rétegének bevonásával lehet eredményes munkát végezni”, azonban ezt a többség ekkor még „balrahajlásnak” minősítette, és levette a napirendről.³⁸³

A Turul-ellenzék kibontakozásának kezdetét a források és a szakirodalom elsősorban a Bartha Miklós Társaság tevékenységéhez³⁸⁴, illetve az 1933 novemberében tartott XIV. Országos Követtábor idejére teszik, amikor Roboz Zoltán, a szövetség kulturális alvezére több jelentős kezdeményezést fogalmazott meg. Ezek között volt a Turul Akadémia felállításának terve is, mely az ország 40 évnél fiatalabb, „legtehetségesebb, legmagyarabb” tudósait és művészeit tömörítette volna, és feladata az lett volna, hogy kialakítsa „azt az új ideológiát”, megmutassa „azokat az utakat, amelyek az új Magyarország felé vezetnek”. A tervet azonban a követtábor és több vidéki szervezet fenntartásokkal fogadta, így például a debreceni bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének alvezére, későbbi vezére, Simon László is, aki majd a Turul-ellenzék egyik oszlopos tagja, a második világháború után pedig szociáldemokrata államtitkár lett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. A tervtől való idegenkedés belső hatalmi-személyi harcot szült a Turul Szövetségben, ami azt eredményezte, hogy Robozt és követőit kizárták a szervezetről. Kezdeményezéseikből annyi valósult meg, hogy a Turul hivatalosan is „mozgalommá” vált, de a Turul Akadémia elképzelése lekerült a napirendről.³⁸⁵

Azonban ezzel kezdett körvonalazódni a vezérség által képviselt hivatalos iránnyal szembeni csoport, mely ideológiai arculatát tekintve rendkívül heterogén volt. Egyrészt azért, mert csatlakoztak hozzá a hagyományos fajvédelemben gondolkozó, antiszemita és jobboldali radikális fiatalok, aminek a logikáját a Turul egyik magát (utólag) baloldalinak valló tagja, Újhelyi Szilárd³⁸⁶, a debreceni jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesületének vezére a következőképpen fogalmazta meg: „A fajvédelemben elfoglalt álláspontom összefonódott a parasztmí-

³⁸³ MOL, K 149, 1930–7–7910. sz. Jelentés a Turul Szövetségben tapasztalható „balrahajlásról”. (Dátum nélkül)

³⁸⁴ Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság*, i.m. passim; B. Bernát Tibor: Adalékok a népi ideológia előtörténetéhez. A Bartha Miklós Társaság előzményei. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 1984, Kossuth-MTA Történettudományi Intézet, 403–433.

³⁸⁵ MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a Turulban, 4–5.; Simon László: „Turul” – Akadémia. Nyílt levél Roboz Zoltánhoz. *Új Vetés*, 1933. december 15. 10–11.

³⁸⁶ Újhelyi Szilárd kezdetben a Turul debreceni kerületének szélsőjobboldali táborába tartozott, amit alátámasztottak a helyi bajtársi lapban, az *Új Vetés*ben megjelent cikkei, illetve a kortárs Bakó Elemér, aki a következőképpen fogalmazott: „szinte egyik hónapról a másikra kinőtte hosszú ideig tartó pubertáskorát, és rendkívül támadó, szélsőjobboldali hangvételi ifjúsági szónokként tette ismertté a nevét városszerte és az egyetemen is”. Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért*, i.m. 152.; Újhelyi Szilárd: *Turulizmus. Új Vetés*, 1934. március, 11.

tosszal. Hogy a faj egyenlő a parasztsággal – az még Szabó Dezső hatása volt. Na most ki a fajvédő? Az, aki a parasztság sorsát, szociális helyzetét meg tudja változtatni az uralkodó ideológiával szemben, vagy az, aki körömszakadtáig ragaszkodik a nagybirtok rendszeréhez, a tulajdon szentségéhez. (...) Tulajdonképpen az az ellentmondás feszült akkor bennem, hogy lehet-e igazi fajvédelem, s nem üres dolog-e fajvédelemről beszélni, amikor nyilas grófok és nagybirtokosok voltak.”³⁸⁷

Rajtuk kívül csatlakoztak az ellenzék a Turulnak azok a tagjai is, akik már valóban baloldali érzelműek voltak, jóllehet számuk és jelentőségük kisebb, mint ahogy azt a korábbi szakirodalom beállítani igyekezett. Orientálódásuk a Turul-ellenzék felé nem véletlen, hiszen a népi gondolat szociális érzékenysége az ő eszmeiségükhöz is közel állt. A már többször idézett és erősen marxista beállítottságú „*Ellenzék*” a *Turulban* című kézirat szerzője az utóbbiak Turulba való belépésének okát egyenesen úgy fogalmazza meg, hogy „jobboldali álarcban néha többet lehetett tenni a népi gondolat és a demokratikus átalakulás érdekében a németek ellen, mint határozott baloldali kiállásokkal. (...) A Turul Szövetség példa: íme egy par excellence szélsőjobboldali szervezet, s ha alaposan megvizsgáljuk, csaknem egész fennállása alatt baloldali kezdeményezések színtere, sok kitűnő baloldali politikus, író, szakember elindítója.” Ez azt sugallja, hogy már a szövetségbe való belépésük is az illegális kommunista vezetés terve volt, hogy belülről „bomlasszák” a szervezetet.³⁸⁸

Ezt azonban a már idézett Újhelyi a következőképpen cáfolta: „úgy szoktak beszélni, hogy mi a párt utasítására beépültünk az egyetemi diákszervezetekbe. Ez nem igaz, mert az egyetemi diákszervezetekbe úgy kerültünk be, hogy egyetemisták lettünk, azaz, ha valaki egyetemista lett, akkor egyetemista sapkájának is lennie kellett, és az egyetemista sapka a turulista sapka volt.”³⁸⁹ Tehát, a Szociáldemokrata Párthoz közeli Országos Ifjúsági Bizottságról szóló 1984-es tanulmánykötet egyik szerzőjének szavaival, „a kis számú munkás és paraszt származású diák nem feltétlenül meggyőződésből lett tagja e diákszervezeteknek, hanem azért, mert ezek egyben a diákság érdekképviseleti szervei voltak; ösztöndíj odaítélésénél, a menza odaítélésénél csak e diákszervezetek tagjait vették figyelembe”. Persze, a rendszerváltozás előtti szakirodalom ezt azért sietett hangsúlyozni, hogy bebizonyítsa, a (szélső)jobboldali Turul valós támogatottsága az egyetemi hallgatók körében nem volt akkora, mint ami a forrásokból és a szövetség országos hálózattá való bővülésének üteméből kitűnik.³⁹⁰

³⁸⁷ Interjú Újhelyi Szilárdal. Tóth Pál Péter: *Messiasok*, i.m. 172.

³⁸⁸ MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a *Turulban*, 2–3.

³⁸⁹ Interjú Újhelyi Szilárdal. Tóth Pál Péter: *Messiasok*, i.m. 168.

³⁹⁰ Lakos Éva: Az Országos Ifjúsági Bizottság kapcsolata a diákokkal és a fiatal értelmiséggel. In: *Országos Ifjúsági Bizottság 1929–1942. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok*. Szerk. Bakó Ágnes – Svéd László. Budapest, 1984, Kossuth, 60.; ugyanezt fogalmazta meg Hartyányi István is, aki az 1930-as évek végén lett a debreceni Turul Árpád Bajtársi Egyesületének vezetője: „Ha most erre visszagondolok, s választ keresek rá, hogy mit jelentett ez akkor nekem (ti. a Turul-tagság – K.R.), vagy a hozzám hasonlóknak, nyugodtan kimondhatom,

Robozék fellépése nem maradt visszhang nélkül: a Turul tagjai újra visszakanyarodtak a gyökerekhez és egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak ismét a falu problémái felé. A Turul-vezérség sem ellenezte, sőt támogatta azt, hogy a tagegyesületek bekapcsolódjanak a falukutató mozgalomba, különböző népi szociográfiákat adjanak ki, a központi lapjuk, a *Bajtárs* pedig Falu és munkás szeminárium címmel állandó rovatot szentelt a témának 1933 nyaratól. Egyik cikkük szerint a Turul-tagság „romantikus irányokba könnyen hajlítható lelkét a szomorú sötétségben vegetáló magyar falu problémái foglalkoztatják leginkább”, és ez a „szociográfiai érdeklődése produktív jellegű”, a falukutató munkája pedig a „magyar faj fokozottabb megbecsülésére irányul”, melynek érdekében az „ifjúság minden társadalmi rétegének” össze kell fognia. Ebből a legfontosabb feladat az lett, hogy a Turul „ezt a falun élő tömeget meggyőzze arról, hogy mind a ketten egyek a fajiság egységévé kovácsoló gondolatában”.³⁹¹

Az 1930-as évek közepén azonban a Turul vezérsége is felismerte a népi gondolat jelentőségét, amit több kezdeményezésük és megnyilatkozásuk is alátámaszt, és feltűnően megváltozott a szövetség hivatalos irányvonala is. Egyre inkább egy új, a korszak „divatos” ideológiáihoz képest más eszme hirdetése és ezzel összefüggésben a szélesebb társadalmi bázis megragadása vált irányadóvá, mert a vezetőség szerint így lehetett orvosolni az elsősorban Trianonból, a korábbi korszak liberalizmusából, végső soron pedig a világgazdasági válságból adódó magyar sorsproblémákat. Az egyik Turul-lap a következőképpen összegezte ezt: „Mi legyen az a keret, az a szervezet, amelyik magyarságánál fogva hivatva van véghez vinni a gyógyítás munkáját? Próbálkozzunk az Olasz-, illetve Németországban bevált mozgalmak átültetésével, a fascizmussal és nemzeti szocializmussal? – Miért? Hát szükséges idegen minták után futnunk? Nem! (...) A Turul Szövetség kötelékébe kell egyesíteni a keresztény magyar ifjúságot, társadalmi, felekezeti különbség nélkül. A Turul keretébe kell olvasztani a földműves, a kereskedő, az iparos és munkás ifjúságot, a lelkükbe kell oltani kitörölhetetlenül a magyar faj mindenekfeletti tökéletességét, a keresztény nemzeti erkölcsöt és az így elkészített alapra kell felépíteni az új Magyarország ragyogó épületét, bevehetetlen bástyáját.”³⁹²

A Turul vezetése az 1930-as évek közepén több alkalommal, például az 1935-ös miskolci országos követtáboron, nyíltan kijelentette, hogy „nem ismer különbséget magyar és magyar között”, és „a legegyszerűbb kunyhóból jövő munkásgyermeket éppen olyan szeretettel öleli magához, mint a palotából jövőt”.³⁹³ A Turul vezetőinek 1936 novemberében tartott tanács-

hogy nem egy terrorszervezet tagjai akartunk lenni. Ez a kérdés belépésnél szinte semmit sem jelentett. Ha ez nem így lett volna, nem kerül a tagság soraiba az a sok-sok jelentős, s később baloldali, sőt prominens baloldali lett egyetemista, akiről tudom, hogy hozzám hasonlóan tagjai voltak.” Hartyányi István: *Egy könyvkiadó emlékei*. Budapest, 1994, Szenci Molnár Társaság, 9–10.

³⁹¹ Dömötör Sándor: A magyar főiskolai ifjúság és a szociográfiai problémák. *Bajtárs*, 1933. június, 22–26.

³⁹² Diplomások a Turul mozgalomban. *Gyula Regős*, 1934. április, 9–10.

³⁹³ MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követtábori jegyzőkönyv, 1.

kozásán pedig elfogadták, hogy a falukutató mozgalom mellett a szervezet „szociálpolitikai” elképzelései az „igazi” magyar munkásság felé is terjedjenek ki, nekik tartandó előadásaikban, gyűléseiken „erős jobboldali és antiszemita tendenciájú beszédeket kell tartaniok, kiemelve a kommunista mozgalmak zsidó vezéreit és szervezőit, azok gyáva megfutamodását, ha harcra kerül a sor”.³⁹⁴ Ezek a megnyilatkozások két dolgot mutatnak. Egyrészt azt, hogy még érződik rajtuk a Gömbös által hangoztatott kormánypolitika, a nemzeti egység gondolata (nem véletlen a kormánypárt ilyen átkeresztelése), másrészt, azt, hogy a szövetség „össz nemzeti” jelszavai az 1930-as években már nemcsak a „keresztény-nemzeti” középosztályra terjedtek ki, hanem az alsóbb rétegekre is. Ugyanakkor érződik ezen az is, hogy a Turul az alsóbb néprétegeket is differenciálta, és azt, hogy ki ezek között az „igazi” magyar munkás és paraszt, maga döntötte el.

A szövetség által képviselt hivatalos ideológiára is hatást gyakorolt a népi gondolat, mely felerősítette a korábbi, elsősorban Szabó Dezsőtől kiinduló alapokat. A bajtársi eszmében végbement változásokat Lendvay Béla korábbi Turul-vezér a következőkben összegezte 1935 márciusában: Turul „a falu- és munkásszemináriumok felállítása és a mozgalmi törzsek megszervezése mellett gondosan elkészített munkaterv szerint, esetről esetre a falvakat és a munkásnegyedeket járja, ahol a föld népének és a magyar munkásságnak – hazafias szellemű – kulturális értékű ismeretterjesztő és szórakoztató előadásokat tart azért, hogy a magyar föld népével és a magyar munkássággal a nemzet érdekében testvéri megértésben eggyé olvadhasson”. „Az új vezérlő idea alapfogalma” – írja Lendvay – „a népi erőkről merített, szociális érzékkel átítatott és szociális kívánalmak figyelembevételével felépített nacionalista államrend kialakítására törekszik.” Ez a gondolat „a hazafias érzésű magyarság, rang- és osztálykülönbség nélküli, egymást megértő és egymást támogató testvériesülésének megteremtődését munkálja”.³⁹⁵

Ez a változás nem volt elhanyagolható, és a szociális problémák, illetve a földkérdés folyamatos hangoztatása gyanakvóvá tette a Turullal szemben a jobboldali politikai elit konzervatív részét. Ezt Szontagh Jenő a következőképpen fogalmazta meg a Felsőház 1935. december 4-i ülésén: „A miniszterelnök úr (Gömbös Gyula – K.R.) ismételten azt hangoztatta, hogy ő kívánatosnak és szükségesnek tartja az egész országnak nemzeti egységben való egyesülését, különben fél attól a veszélytől, hogy itt megint 1918 októbere következhetik be. Én, igen t. Felsőház, három esztendő óta nem tapasztaltam olyan jelenségeket, amelyekből erre a veszélyre következtethetnék. Ha valami emlékeztetett rá, akkor legfeljebb azt mondhatnám, hogy az a bizonyos Turul-táborozás emlékeztetett a múltkoriban a Vigadóban, ahol az ifjúság

³⁹⁴ MOL, K 149, 1936–6–13260. sz. Jelentés a „fajvédő” mozgalomról. Budapest, 1936. november 16.

³⁹⁵ Lendvay Béla: Bajtársi gondolatok. *Bajtárs*, 1935. március 1. 3.

egyike-másika olyan kijelentésekre ragadtatta magát, amelyek engem igenis emlékeztetnek az 1918-as forradalmat megelőző időkre. (...) Ebben a tanácskozásban hangzott el az, hogy a közép- és nagybirtokosok éhbérekét fizetnek az ő munkásaiknak, (...) ezeken hangzott el az, hogy ha telepítés lesz és ha kisajátítások lesznek, 500 holdon felül mindent igénybe kell venni; de egyúttal elhangzott az is, – megvannak a gyorsírói feljegyzések erről, bár a jegyzőkönyvbe nem kerültek be és részben letagadják – hogy nem leszünk bolondok ezért a földért jó pénzt adni, – amely más célra kell, hogy azután az illető nagybirtokosok azt az ablakon dobálják ki. Amikor ezt az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben hárman is szóvá tették, a miniszterelnök úrnak erre nem volt más válasza, mint az, hogy olyanok beszéltek a magyar föld védelmében, akiket nem kötnek évszázados kapcsolatok ehhez a földhöz.”³⁹⁶

A szociális érzékenység, a népi gondolat és az alsóbb néprétegekkel szembeni aggodalom tehát nemcsak az „ellenzékben”, hanem a Turul vezérségében is megjelent, és ezért követelte a szövetség sajtója gyakran „a gyáripari, kisipari, földműves és szellemi munkásság szociális helyzetének sürgős és igazságos, s az ősi magyar testvéri szereteten alapuló végleges rendezését”.³⁹⁷ A Gömböshöz, tehát a hivatalos politikához közeli Végváry József Turul-fővezér az 1935-ös választási kampányát is ennek jegyében folytatta, és kifejtette: „aki a falu népének gondjait és bajait meg akarja ismerni, annak komolyan és becsületesen kell azt éveken át tanulmányozni”, és „nem elég csak a politikai pártokban forgolódni”, mert „hiába van a nevében bármelyik pártnak a »kiszgazda« jelző, a kiszgazda életét és gondjait nem a pártban kell tanulmányozni, hanem az életben”. Végváry nyilvánvalóan politikai töltetű és indíttatású cikke szerint a magyar falu és a parasztság legfőbb gondjai az alacsony termény- és állatarak, a magas ipari árak, az alacsony és ritka napszám, a rossz utak, a gazdaadósságok, a telepítés hiánya és az egyenlőtlen adók voltak.³⁹⁸

Ezért nem véletlen, hogy a Turul vezérsége több olyan kezdeményezést is véghezvitt az 1930-as évek közepén, melyek ugyan olykor kifejezetten propaganda ízűek voltak, mégis a magyar parasztság helyzetének javítására irányultak. Az első ilyen rendezvény az 1935. október 20–28. között lebonyolított *Magyar Egészség Hete* volt, mely egy konferenciából, a megelőzés fontosságát kidomborító, a nőknek, az ipari ifjúságnak, a közigazgatási alkalmazottaknak és a parasztságnak szánt felvilágosító kurzusokból, ún. „népszerű előadásokból”, egy egészségügyi kiállításból és a sajtót, a rádiót és a filmet felhasználó „országos propagandából” állt. Az ország egészségügyi problémáira való fókuszálás természetesen nemcsak a vidék elmaradottsága miatti szociális érzékenységből adódott, hanem abból is, hogy a Turul fővezére, Végváry József, foglalkozását tekintve orvos volt. Emellett fontos volt az az igény is, melyet a

³⁹⁶ FN 1935–1939. I. köt. 1935. december 4., 218–219.

³⁹⁷ Lissák György: Gazdasági struktúránk és az országos Turul mozgalom. *Nemzetvédő*, 1937. április 13. 5–6.

³⁹⁸ Végváry József: A falusi ember gondjai. *Bajtárs*, 1935. március 23. 1–2.

szövetség beadványa a következőképpen fogalmazott: „a népegészségügy új irányai szerint, nem orvosrendi, nemcsak közigazgatási, nem gyógyításügyi, hanem szociális és gazdasági probléma teszi érthetővé, hogy a társadalmi alakulások között a legnagyobb taglétszámú, a legaktívabb s intelligens, lelkes tagokból álló Turul Szövetség van elsősorban hivatva arra, hogy 20.000 aktív tagjával odaálljon és segítsen megteremteni az »Egészség Országát«”. Az egész országban figyelemmel kísért nagyszabású rendezvényt, melyen olaszok, németek, osztrákok és lengyelek is részt vettek, a Turul falukutató és szociográfiai csoportjainak népegészségügyi adatgyűjtése előzte meg. Az egyhetes programsorozat minden napján ülésezett a kongresszus, melyen a politikusok mellett egyetemi professzorok, orvosok, statisztikusok és mezőgazdasági szakemberek vettek részt. Az előadásoknak „a jelen helyzet rövid felvázolása után főként a szükségelt teendők ismertetésére, tehát a javaslatokra” kellett helyezniük a fő hangsúlyt, mert az elgondolás az volt, hogy „az új egészségügyi kormányzat ismerni kívánja az ifjúság szakelőadóinak nézeteit és javaslatait”. A fő témák, melyeknek mind volt egy szakértő előadója (általában egyetemi professzorok vagy orvosok) és egy vagy több felkért hozzászólója, a következőképpen alakultak: népesedéspolitika, telepítés, népélelmezés, eugenika, a jövő nemzedék egészségügye, anya- és gyermekvédelem, népbetegségek (a tuberkulózis, a nemi betegségek, a rák és a reuma elleni küzdelem), város és falu egészségügye, társadalombiztosítás.³⁹⁹

A Turul központi lapja, a *Bajtárs* a következő szavakkal méltatta a rendezvényt egy évvel később: „Az elmúlt esztendőben nagy sikerrel zárult Egészség Hete az egész magyar társadalom figyelmét felhívta azokra a veszélyekre, amelyeket a magyar falu, a magyar tanya elhanyagolt egészségügyi helyzete rejteget. A Turul Szövetségbe tömörült ifjúság leplezetlenül, kendőzés nélkül mutatta be és tárta az ország közvéleménye elé azokat a tapasztalatokat, amelyeket falukutatásai során szerzett. A megdöbbentő adatok vasigazságával ráterelte a figyelmet a múlt mulasztásaira, a magyar falvak szomorú egészségügyi adottságára.”⁴⁰⁰

Talán túlzónak hat ez az önmagasztalás, de a vállalkozás sikerét jól mutatja, hogy egy évvel később egy hasonló rendezvény megszervezésére is vállalkozott a Turul vezérsége. 1936 augusztusában indult útjára Végváry József fővezér és egyik helyettese, Dérczy Ferenc szervezésében a *Magyar Egészség Vonata* a MÁV 23 különleges vagonjával, az ország 60 állomását érintve összesen 106 kiállítási napon. A kezdeményezést támogatta Gömbös Gyula

³⁹⁹ *A Magyar Egészség Hete. Budapest, 1935. október 20–28.* Budapest, 1935, Turul Szövetség; MOL, K 636, 704. d. 1932–1936–98–37. tétel, a Turul Szövetség kérése a Magyar Egészség Hete kiállítás támogatására. Budapest, 1935. szeptember 18.

⁴⁰⁰ Szent István hetében országjáró útjára indul... *Bajtárs*, 1936. július 18. 1–2.

miniszterelnök mellett többek között Kozma Miklós belügyminiszter, Winckler István kereskedelmi miniszter és Bornemisza Géza iparügyi miniszter is.⁴⁰¹

Ez lényegében az előkészítője volt az 1936. október 2–10. között a Városligeti Iparcsarnokban lebonyolított *Magyar Nép Hete* kiállításnak, mellyel egy időben rendezték a Nép–Föld–Egészség vitanapokat a Magyar Mérnök- és Építészegylet székházában. Végváry a rendezvény megnyitójában a következőképpen mutatta be a Turul-tagság szociális gondolkodását: „a magyar ifjúság rájött arra, hogy a nagy viharok idején a legterebélyesebb tölgyek is csak úgy állják a vihart, ha gyökerük egészséges: fölkutatta a magyar nemzet gyökerét, a magyar népet, hogy saját tapasztalatai alapján munkálkodhasson a kitűzött cél érdekében. Felkereste a magyar parasztot napi gondja, napi munkája közben, a jó orvos lelkiismeretességével megfogta pulzusát, pontos láztáblát készített és feljegyezte mindazt, ami a múlt mulasztásai miatt betegségének jelentkező tünetei. A Magyar Nép Hete kiállítása nem más, mint a láztáblának és a tünetek leírásának előadása azon a konzíliumon, amelyre most a magyar közönséget is meghívtuk. (...) Feltártuk a bajokat fajtánk szeretetével abban a biztos tudatban, hogy a magyar kormány és a magyar társadalom egysége, segítsége elviszi az orvosságot a távoli falvakban, tanyákon élő zokszó nélküli magyar parasztnak. Annak a magyar parasztnak, akit eddig sajnós, sokszor téves és helytelen megvilágításban, felszínesen ismert a magyar közönség. (...) Nem vette észre egészségi elhanyagottségét, de nem vette észre leelemibb emberi hiányait sem.” A vitanapok legfontosabb jellemzője az volt, hogy a szélsőjobboldal exponált képviselőitől (a nyilas Matolcsy Mátyás, Rajniss Ferenc) a Gömbös-féle politikához hű személyiségeken (Lendvay Béla, Németh Imre) át, a konzervatívokon (Weis István) keresztül a baloldali népi írókig (Illyés Gyula, Veress Péter, Szabó Zoltán) minden oldal hallathatta a véleményét. Az, hogy a széles világnézeti paletta szinte minden oldalát meg akarta hallgatni az ifjúság, jelzi a Turul-tagjainak szellemi útkeresését.⁴⁰²

A szövetségen belüli ellenzék azonban nem nézte jó szemmel ezeket a kezdeményezéseket, mert Fitos Vilmos szerint csak az volt a céljuk, hogy „Gömbös Gyula politikáját szociális demagógiával népszerűsítse”.⁴⁰³ Az 1936-os miskolci követtáboron pedig Illési Bertalan, a debreceni Csaba Bajtársi Egyesület képviselője egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Magyar Egészség Hete „teljesen elhibázott dolog”, és „orvosi vonatkozásban nem ér semmit”. Emellett azt a kérdést is feszegette, hogy honnan vette a pénzt a fővezérség a rendezvény lebonyo-

⁴⁰¹ MOL, K 148, 1936–17–3055. sz. A Turul Szövetség levele a belügyminiszternek a propaganda-tevékenységük támogatásáról. Budapest, 1936. június 26.

⁴⁰² Kozma Miklós belügyminiszter nyitotta meg a Magyar Nép Hete kiállítást. *Bajtárs*, 1936. október 5. 1–3.; MOL, K 636, 704. d. 1932–1936–98–37. tétel, a Turul Szövetség beadványa a Nép, föld, egészség vitanapok támogatására. Budapest, 1936. szeptember 25.

⁴⁰³ Fitos Vilmos: A népi mozgalom, i.m. 167.

lítására, illetve a Magyar Egészség Vonata elindításához, mert ha a kormánytól, akkor „a Turul így nem független politikailag”.⁴⁰⁴

Kétségtelen, hogy ezeknek a rendezvényeknek volt egy erős propaganda célzata, és elfogadhatónak tűnik az is, hogy a kormánypolitika szolgálatában álltak, de az vitathatatlan, hogy a Turul hivatalos irányvonalában is erőteljesen helyet kapott a népi gondolat, a konferenciákon pedig lehetőséget biztosított a vezérség arra, hogy a népi írók is kifejthessék a nézeteiket, gondolataikat. Joggal merül fel akkor a kérdés, hogy vajon mi különböztette meg egymástól a Turul-ellenzékét és a vezérség hivatalos irányvonalát. Fitos Vilmos, aki az ellenzék vezéralakja volt, a következőképpen fogalmazta meg a választ jóval az események után: a választóvonal a két oldal között „a határozott németellenesség, a szegényparasztság, az agrárproletariátus: a »hárommillió koldus« felé fordulás, harc a nagybirtok felosztásáért, a népi kultúra megbecsülése, a népi írók tisztelete, harc a Duna-völgyi népek barátságáért és az emberi szabadságjogok kiterjesztéséért”.⁴⁰⁵ Ugyanakkor egy korabeli vélemény szerint az ellenzékét és a vezérséget az választotta el egymástól, hogy az utóbbi a „magyar faj” felsőbbrendűségét és tökéletességét hirdette a „mohó idegenfajtabeliakkal” szemben, addig az ellenzékben megjelentek olyan gondolatok is, melyek „nemzeti hibáink vizsgálatát” célozták, mivel „a hibák ismerete vihet el a jobbulás felé”.⁴⁰⁶ Mindkét vélemény tartalmaz valós elemeket, de igazából egyik sem válasz a felvetett kérdésre, ugyanis a birtokstruktúra átalakításának igénye, a népi kultúra, a faji kérdés és a szegényparasztság felé fordulás a Turul-vezérségben és az ellenzékben is megjelent, mint ahogy – tegyük hozzá – a korabeli kormánypolitikában is.

Ezen a ponton érdemes megállnunk, és kicsit jobban megvizsgálunk Fitos Vilmos szerepét, illetve az általa képviselt „haladó” ellenzékiséget, „baloldaliságot”. Fitos 1913-ban született Budapesten, tehát a Turul új generációjához tartozott, melynek a meghatározó élménye nem az első világháborús frontszolgálat, hanem a Horthy-rendszer volt. 1933-ban lett egyetemista és a budapesti bölcsészhallgatók Árpád Bajtársi Egyesületének tagja, majd saját bevalása szerint azonnal az akkor formálódó ellenzék felé orientálódott, és pár évvel később ennek vezéralakja volt. Ismeretségi köre meglehetősen kiterjedt volt, amit nagy részben annak köszönhetett, hogy tagja lett a Magyar Testvéri Közösség nevű titkos szervezetnek, és 1938-tól a *Magyar Élet* szerkesztőjeként is fontos kapcsolatokat építhetett. A gondolkodásmódja azonban korántsem nevezhető egyértelműen baloldalinak ebben az időszakban: például 1936/37 folyamán a már bemutatott ultraradikális nyilas Kémeri Nagy Imrével folytatott közös akciót a Turul fővezére, Végváry József ellen. Többek között Szegeden is megfordultak, ám az ottani

⁴⁰⁴ MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követtábori jegyzőkönyv, 14–15.

⁴⁰⁵ Fitos Vilmos: A népi mozgalom, i.m. 165.

⁴⁰⁶ Némedi Lajos: Szélszervezetek a Turul-programhoz. *Új Vetés*, 1933. október 7. 3–4.

kerületi vezérség kitarzott a szövetség akkori vezetősége mellett.⁴⁰⁷ Ehhez hasonlóan érdekes az is, hogy amikor 1940-ben a Turul támadást indított a németellenes *Magyar Nemzet* című napilap ellen, *A Magyar Nemzet betiltása közérdek!* fejléccel ellátott röplapok felelős kiadója Fitos Vilmos volt. Ez, egyebek mellett, a következőket tartalmazta: „Követeljük a Magyar Nemzet betiltását, mert a zsidó nagytőke szerve s így a magyar faj érdekeivel tökéletesen ellentétes érdekeket és célokat szolgál. Követeljük a Magyar Nemzet betiltását, mert e lap szolgálója minden irányzatnak, mely az új népi, fajvédő Magyarország kibontakozását akadályozhatja: a lakájlegitimizmustól a Conti-utca zsidó szocializmusáig. (...) Követeljük a Magyar Nemzet betiltását, mert zsidósugalmazású féktelen német- és olaszgyűlöletével igyekezett meghamisítani tízmillió magyar véleményét.” Tehát ha Fitos valóban tudott erről a röpiratról és az ő hozzájárulásával terjesztették, akkor erősen megkérdőjelezendő a következetes Turul-ellenzéki sége, nem beszélve a baloldaliságáról.⁴⁰⁸

Az 1930-as évek második felében egyre több olyan lehetőség adódott, hogy a Turul-ellenzék hallathassa a véleményét. Ilyenek voltak a Debreceni Diéták, melyekről a későbbiekben még részletesebben szólnunk, vagy az 1937 tavaszán kiadott 12 pontjával zászlót bontó Márciusi Front is. Az utóbbiban a népi írók, és a kormánypolitikától balra álló értelmiség játszotta a vezető szerepet, ezért volt a korszakban is meglepő, hogy néhány Turul tagszervezet (így például a debreceni jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesülete) csatlakozott hozzá. A szövetség hivatalos vezetőség azonban a következőképpen foglalt állást a Márciusi Fronttal kapcsolatban: „A Márciusi Front szellemi mozgalomnak indult”, de „elsősorban filozemita mozgalom, miután a tizenkét pont egyikében sem utal a mai magyarság egyik legsúlyosabb problémájának megoldási módozatára, nevezetesen a zsidókérdésre. Ma nem lehet jobboldali mozgalom az, amely ezt a kérdést észre nem veszi, vagy különösképpen elalkudni óhajtja. A Márciusi Front másodsorban pacifista szellemi mozgalom, mely egy megcsönkített és fizikai erőtlenségében heverő magyarságot a teljes revízió feltétele nélkül és eddigi külpolitikai barátainak feladásával óhajt a Duna konföderáció keretébe illeszteni. Ennyi naivitást (...) a mai ifjúságtól feltételezni tényleg csak azok tudnak, akiknek egyrészt koruknál, másrészt múltjuknál fogva a magyar ifjúsághoz semmi közük nincsen.”⁴⁰⁹ Éppen ezért a fővezérség nagyon hamar arra kényszerítette a „renitens” egyesületeket, hogy elhagyják a Márciusi Frontot.

Az újabb fontos esemény 1939-ben történt, amikor Ambrus József személyében olyan fővezér került a Turul élére, aki kezdetben úgy tűnt, kiáll az ellenzék mellett (később aztán

⁴⁰⁷ MOL, K 149, 1937–6–6221. sz. A szegedi rendőrkapitányság jelentése, 1937. április 3.

⁴⁰⁸ Közli Murányi Gábor: Magasnyomás. A Magyar Nemzet és a hatalom. In: Uó: *A múlt szövedéke. Históriak a megbicsaklott 20. századból.* Budapest, 2004, Noran, 219–227.; vö. Vásárhelyi Miklós: Fejezetek a Magyar Nemzet múltjából. In: *Magyar Nemzet 50 év jubileumi emlékkönyv 1938–1988.* Szerk. Martin József. Budapest, 1989, Pallas, 17–47.

⁴⁰⁹ A Márciusi Front. *Bajtárs*, 1937. május 6. 3.

szembefordult velük). Ekkor Fitos is fontos pozícióba jutott, ugyanis kulturális alvezér lett, így innentől kezdve a leváltásáig a köré csoportosulókra már nem igazán pontos az „ellenzék” kifejezés. Kétségtelen, hogy Fitos hatására változások indultak a szövetség életében. Még 1939 tavaszán a Turul tiszteletbeli tagjává választottak több népi író és nyilasellenes közéleti személyiséget, így Erdélyi Józsefet, Kodolányi Jánost, Kovács Imrét, Sinka Istvánt, Szabó Lőrincet, Dénes Istvánt és Veres Pétert. Továbbá létrehozták a Magyar Muzsika Bajtársi Egyesületet a magyar népzene ápolására, és több olyan intézkedés is született, mely az ellenzék irányvonalát tükrözte. Például ebben az időszakban hozta létre Püski Sándor a *Turul Kiadót*, melynek később Hartyányi István lett a vezetője. Mindketten tagjai voltak a Turulnak (Püski a budapesti, Hartyányi a debreceni kerületnek), ám a kiadóvállalat Hartyányi szerint tulajdonképpen függetlenné vált a szövetségtől, és fontos profiljának tekintette a népi írók műveinek kiadását, így megjelentek Erdélyi József, Németh László, Oláh Gábor munkái, de Kodolányi János, Györffy István mellett finn írók (pl. Arvi Järventaus) művei is.⁴¹⁰

A legfontosabb mégis a népi kollégiumi mozgalom kibontakozása volt, melyben hatalmas szerepet vállalt a Turul „ellenzéki” szárnya. Ezek az intézmények a népi gondolat jegyében azért alakultak, hogy lehetőséget biztosítsanak a paraszti származású, szegényebb sorsú fiatalok számára az egyetemi továbbtanulásra. Az egyetemi professzorok közül a legnagyobb pártfogója Györffy István néprajz-professzor volt, és kezdetben a Turul is támogatta az ötletet, így jöhetett létre 1939/40 fordulóján a Bolyai Kollégium. Ez azonban független intézmény kívánt lenni, és egyre kevésbé tűrte azt, hogy a szövetség vezérsége beleszóljon a működésébe (például elutasították azt a követelést, hogy a kollégium tagja csak az lehet, aki a nagyszülőikig visszamenőleg igazolta keresztény és magyar eredetét). Ezért 1942 elején, az ekkor már az elhunyt Györffy István nevét viselő kollégium nyíltan szakított is a Turullal.⁴¹¹

A Fitos körül csoportosulók eközben 1941 folyamán elhatározták, hogy nézeteiket (és egyben szerintük az átalakuló Turul nézeteit) káté formájában kiadják. Ebben tagadhatatlanul nagy szerepe volt Németh László Debreceni Kátéjának, melyet szintén egy Turul-lapban, a debreceni *Új Vetés*ben jelent meg először, és fontos hatást gyakorolt az ellenzék gondolkodásmódjára.⁴¹²

A *Magyar Káté* címet viselő szöveg szerzője Kodolányi János lett, aki szerkesztőtársa volt Fitosnak a *Magyar Élet* című komoly hatású folyóiratban, de saját kérésére nem tüntették fel

⁴¹⁰ Fitos Vilmos: A népi mozgalom, i.m. 168.; Hartyányi István: *Egy könyvkiadó emlékei*, i.m. 65–66.

⁴¹¹ Pál József: *Huszonöt hónap*, i.m. 8–10.; Suutari: *Paraszt Kollégium. Új Vetés*, 1940. március, 1.

⁴¹² Németh László: Debreceni Káté. *Új Vetés*, 1933. november 7. 1–3.; Németh László a későbbiekben is rendkívül jó kapcsolatban volt a debreceni Turul tagjaival. 1934 márciusában például egyik látogatása után a következőket írta egyik barátjának, Fülep Lajosnak: Debrecenben „a hangulat kitűnő. Az egyetemi hallgatók javát sikerült fölírni. Indítottak egy kis lapot: Rosta; soha egyetemi hallgatók komolyabb újságot nem adtak ki.” Nem véletlen, hogy Németh László a későbbiekben, a Debreceni Diétákon is állandó előadó volt. Németh László levele Fülep Lajosnak. Budapest, 1934. március 3. után. In: *Németh László levelei*, 176–177.

benne a nevét.⁴¹³ A felelős kiadó szerepét Fitos vállalta, és egy rövid előszót írt a vékony kis füzethez *A Turul Szövetség tagjaihoz* címmel. Ebben kifejtette: „A Turul Szövetség eddig tagadta mindazokat az életjelenségeket, amelyek Magyarország kárára voltak, ezáltal megfogalmazza és kimondja: hogyan kell gondolkoznunk, viselkednünk, alkotnunk a magyarság érdekében. (...) Mert a Turul Szövetség ma már az egész magyarság gyökeres megújulásának mozgalma. Hogy azzá válhatott, elsősorban a népi íróinkkal való találkozásának köszönheti. Ebben a találkozásban lett teljessé a Turul két évtizedes fejlődése. Ma már nemcsak »kereszteny, jobboldali«, hanem erőteljesen magyar, vagyis népi és szociális tartalmú is.”⁴¹⁴

Az összesen harmincnegyzet kérdés és választ tartalmazó ideológiai útmutató azonban rendkívül zavaros és ellentmondásos lett, ami abból következett, hogy a Fitos körüli csoportosulás eszmei szempontból tarka volt, ezért sokféle igénynek kellett megfelelnie. Például megjelent benne a szabadság fogalma, de ugyanakkor elítélte a liberalizmust, mely az ország romlásához vezetett.⁴¹⁵ Emellett olyan gondolatok is megtalálhatóak voltak benne, melyek a korábbi „hagyományos” bajtársi eszmében is, mint a birodalmi gondolat⁴¹⁶ vagy a „magyar faj” fogalmat, melyet a következőképpen határolt körül: „Magyar az, aki magyar szülőktől származik, vagy aki részben vagy egészen valamely euráziai (sic!) népelemből származik ugyan, de akit a magyar szülők ivadékai magyarként elfogadnak. Magyaroknak nem tekinthetők, akik a török hódoltság után betelepültek, vagy akik, bár korábban gyökeret vertek Magyarország földjén, mégis visszahajlanak eredetükhöz. Nem tekinthetők magyarnak a zsidók sem, tekintet nélkül arra, hogy megkeresztelkedtek-e, avagy sem. Hogy ki a magyar, azt mindig csak maguk a magyarok dönthetik el, tehát egyetlen asszimilált sem hivatkozhatik azzal, hogy magyar, ha még oly hangosan vallja is magát magyarnak, ha a magyarság annak nem tekinti.”⁴¹⁷ Ugyanígy az idegen (zsidó- és német)ellenesség, melyet burkoltan úgy fogalmazott meg, hogy „ne legyenek neked idegen isteneid, azaz ne fuss idegen hatalmasságok után, ne járj idegenek szaván, ne hajolj meg idegen hatalmak akarata előtt, ne borulj le az idegen nyelv, szokás, kultúra, erkölcsök előtt”.⁴¹⁸ Ezeken kívül olyan radikális gondolatokat is tartalmazott, mint például hogy „minden párt feloszlatandó, egy párt lehet csak, maga a nép, egy érdek: a nép általános érdeke. E nagy érdeken belül bő tere nyílik a legkülönbözőbb termelési, vagy helyi érdekeknek”.⁴¹⁹ Tehát ha ezt a Magyar Kátét fogadjuk el a Turul-ellenzék ideológiai krédójá-

⁴¹³ Fitos Vilmos: *A népi mozgalom*, i.m. 168–169.

⁴¹⁴ Fitos Vilmos: *A Turul Szövetség tagjaihoz*. In: *Magyar Káté. Minden rangú, származású és műveltségű, bármely pártban, egyesületben, munkahelyen, hivatalban, felekezeten lévő magyarok számára*. Budapest, 1941, Turul Szövetség, 3–4.

⁴¹⁵ Uo. 11.

⁴¹⁶ „Hiszem a Magyar Birodalom feltámadását, hiszem az örök magyar életet.” Uo. 30.

⁴¹⁷ Uo. 8.

⁴¹⁸ Uo. 31.

⁴¹⁹ Uo. 27.

nak, akkor egyrészt megállapítható, hogy nem volt gyökeresen más, mint a hivatalos bajtársi eszme, de másfelől az is, hogy politikai szimpátiától függően a nyilasoktól a kommunistákig mindenki azt olvashatott ki belőle, amit akart, mert minden oldal követeléseiből, nézeteiből tartalmazott fontos elemeket.

Jogosan merül fel a kérdés, hogy a kommunista érzelmű egyetemisták, akik nagyobb részben a segélyek reményében, csekélyebb részben az illegális kommunista párt utasítására lettek Turul-tagok (például Fitos szerint Rajk László utasítására Béki Ernő és Zöld Sándor⁴²⁰), hogyan viszonyultak ehhez a hozzájuk közelebb álló népi ellenzékhez. A kortárs baloldali érzelmű turulista Sipos így emlékezett vissza a kommunisták szerepére és a szövetség ideológiai „tarkaságára”: „Hány kommunista lehetett akkor egyetemeinken? Bizony édeskevés! De az a néhány nem önmagába zárkózott, hanem bekapcsolódott az ifjúság életébe. Az egyetemi ifjúság sokszínű, zavaros, vitatkozó forrongásban volt. A jobboldali diákszervezetekben is elkülönült már a reakciós tömbtől a népi mozgalom híveinek sokárnyalatú csoportja. Bármennyire is sokszínű volt is ez a népi tábor, minden szárnya megegyezett abban, hogy németellenes volt, híve a földreformnak és beszélt a kizsákmányoló tőke ellen. Az egyetemi ifjak legjobbjai nagy érdeklődéssel kísérték a népi írók vitaestjeit, és ezer terv született a parasztság megsegítéséről, új falukutatásról, a paraszt- és munkásifjúsággal való szervezett kapcsolat megteremtéséről.”⁴²¹

Mindezekből úgy tűnik, hogy a Turul-ellenzék elsősorban az 1930-as évek huszonéves turulistáira támaszkodó, eszmeileg rendkívül kevert csoportosulás volt, melynek középpontjában valóban a népi gondolat, illetve annak igénye állt, hogy a szövetség egy politikailag (főképp a kormánytól) függetlenebb szervezetté váljon, amely az „egyetemes” magyarság érdekeit képviseli.⁴²² Éppen ezért a Turul-ellenzék által képviselt értékrendet – a korábbiak szakirodalmi állásfoglalásától eltérően – nem lehet a bal- és jobboldaliság hagyományos fogalmi kereteivel leírni. M. Kiss Sándor a következőképpen fogalmazta meg ezt: „Félrevinne a Turul-ellenzék arculatának meghatározását tekintve, ha a régi értelemben vett jobb- és baloldali kategóriákban gondolkodnánk. A Turul-ellenzékre épp az volt a jellemző, hogy kerülve a konkrét politikai osztottságot mindenkit soraiba fogadott, aki a népiek által vallott legfontosabb ügynevezett sorskérdésekkel foglalkozott, vagy éppen erre kereste a választ.”⁴²³

⁴²⁰ Fitos Vilmos: A népi mozgalom, i.m. 167–168.; vö. Béki Ernő: Emlékek az 1934-35-ös egyetemi és főiskolai tandíjreform-mozgalomról. In: *Emlékek, adatok az 1930-as évek haladó egyetemi ifjúsági mozgalmairól. Kutatási beszámoló.* Szerk. Pintér István. H.n., 1978, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 7–52.

⁴²¹ Sipos Gyula: *Akkor voltunk fiatalok... Emlékezés a Győrffy-kollégistákra.* Budapest, 1981, Kossuth, 19–20.

⁴²² A Turul Szövetség és a kormány változatos kapcsolatáról a későbbiekben még részletesebben szólunk. Lásd a 2.3.4. fejezetet.

⁴²³ M. Kiss Sándor: A népi mozgalom ifjúsága, i.m. 154.

Minden bizonnyal ez a zavarosság is oka volt annak, hogy Fitosék nem kerülhettek ki győztesen a kormánytámogató hivatalos irányvonallal való összecsapásból, melyben a hitleri hadsereg sikereitől megtévesztve újra felerősödtek németbarát hangok is. A konfliktus 1941 végén éleződött ki, miután az „ellenzék” tagjainak jelentős része a háborúellenes tiltakozás jegyében, november 1-jén részt vett a baloldali politikai erőkkel Táncsics, Kossuth és Teleki Pál sírjának megkoszorúzásán. Ezzel rajzolódott ki teljesen a két oldal közötti utolsó nagy választóvonal, a háborúhoz való viszony problémája.⁴²⁴

Összecsapásukra az 1941 decemberében Debrecenben tartott XXI. Országos Követtáboron került sor. A rendezvény hangulatát jól szemlélteti a megfigyelő rendőr jelentése: „A követtábor 19-én d.e. kezdte meg üléseit az Arany Bika nagytermében, amikor is Ambrus József országos fővezér zárt ülésen tartotta meg beszámolóját. A beszámolót az ellentábor (Fitos Vilmos pártja) helyenként gúnyos közbeszólással kísérte és ekkor lehetett látni azt, hogy az elkövetkezendő választás során nagy harc lesz az Ambrus párt és a Fitos párt között. (...) F. hó 20-án szombaton d.e. az Arany Bika nagytermében, du. pedig a Tudomány Egyetem központi épületében zárt ülésen az országos vezérek és kerületi vezérek tartották meg beszámolójukat, 21-én de. pedig az Arany Bika dísztermében szintén zárt ülésen a kulturális, szervezési, sport és külügyi szakosztályok jelentései kerültek sorra. Nagyobb vihar támadt Fitos Vilmos kulturális vezér beszámolója után, akinek a hozzászólások után szemére vetették, hogy akkor, amidőn Hubay Kálmán volt nyilaskeresztes párti országgyűlési képviselőt a Turul Bajtársi Szövetség tagjai sorából kizárták, ő erről röpiratot készített és azt zsidószármazású egyéneknek is elküldötte. Fitos hibájául rótták fel azt is, hogy Győrben egy ünnepély alkalmával azt a kijelentést tette, hogy az Erdélyi Induló zenéje nagyon zsidós.”⁴²⁵ A követtábor végén tartott vezérválasztás – egyesek szerint csalással – Fitosék teljes vereségéhez vezetett, és „egy határozottan jobboldali, reakciós, németbarát fővezérség vette át a Turul vezetését”. Fitost ezek után kiszorították a szövetségből, de nem távolodott el az ifjúsági politikától, és vezetője lett az 1942-ben életre hívott Magyar Ifjúság Nagybizottságának, mely elsősorban a háborúellenes egyetemistákat tömörítette – köztük számtalan Turul-tagot is.⁴²⁶

A Turul és az egyetemi ifjúság ideológiai arculatának változásáról a következő, kissé sarkított, de kétségtelenül találó és sok igazságot tartalmazó gondolatot fogalmazta meg: „Az egyetemi és főiskolai ifjúság így is óriási utat tett meg az ellenforradalmi handabandázástól, a Burschenschaftok üres formaságaitól, a jobboldali reakciós klikkek kiszolgálásától az öngazgatásos, népi szellemű diákközösségek kialakításáig, a tartalmas munkaközösségi munkáig, a

⁴²⁴ Sipos Gyula: *Akkor voltunk fiatalok*, i.m. 19–22.

⁴²⁵ HBML, IV.B.901/a, 18. d. 340/1941. eln. A debreceni rendőrkapitányság politikai detektívcsoportjának jelentése a Turul Bajtársi Szövetség XXI. országos követtáboráról, 1941. december 22.

⁴²⁶ Fitos Vilmos: *A népi mozgalom*, i.m. 170.

tájékozódás és szolgálat vágyától hajtott rendszeres önképzésig.”⁴²⁷ Hozzátehetjük, hogy nem kis részben ennek a sokszínű, tehát egyértelműen nem csak baloldali népi ellenzéknek a kibontakozása vezetett a Turul szervezeti kettészakadásához és végelgyengüléséhez.

2.4.5. A Turul-munkatáborok

A Turul szervezet- és eszmetörténetében sajátos helyet foglal el a munkaszolgálat és a munkatáborok gondolata, melyet szoros szálak fűztek a népi gondolathoz, illetve általában fontos szerepet játszott a szövetség tevékenységében. Fontos leszögeznünk, hogy ez a kezdeményezés nem volt azonos a világháborús készülődés és az antiszemitizmus jegyében a zsidók ellen irányuló 1939-ben létrehozott intézménnyel.

A munkatáborok gondolata már az 1920-as évek elején felmerült a jobboldali egyetemi egyesületekben. Mikecz Ödön a MEFHOSZ 1921. áprilisi közgyűlésén vetette fel azt az ötletet, hogy az ifjúság szervezzen egyetemi munkaszázadokat, melyek „katonai fegyelemhez hasonló munkafegyelemmel” segédkezhettek volna az ország újjáépítésében, elsősorban a mezőgazdaságban, az ipari és erdőüzemekben, illetve az útépitéseknél. Mikecz javaslata szerint az egyetemi hallgatók közül csak az jutott volna segélyekhez, aki tagja valamelyik egyetemi munkaszázadnak.⁴²⁸ Ennek előzménye az volt, hogy 1919-ben a román megszállás alól felszabadult Budapesten „az egyetemi ifjúság nemcsak a rendcsinálás munkájából vette ki részét, hanem – amint Szegeden a katonatisztek is – a gazdátlan közüzemekben dolgozott”.⁴²⁹

Ezek után azonban az ötlet nem valósult meg ilyen formában azért, mert a magyar kormány létrehozta a Nemzeti Munkavédelmet, amely részben hasonló célokat szolgált, és egyetemi hallgatók is tagjai lehettek. A munkaszolgálat és a munkatáborok gondolata – kezdetben önkéntes formában – csak az 1930-as évek közepén került ismét a Turul tevékenységének homlokterébe. Ezzel a cél az volt, hogy munkával vezessék le az állástalan diplomások tömegeiben dúló feszültséget, és jórészt vidéken – főképpen a nyári szünetekben – az egyetemi ifjúság a társadalom számára hasznos tevékenységeket végezzen (például utak és diáksporttelepek építése, árvízvédelmi és mezőgazdasági munkák, de a Turul tervbe vette a visegrádi vár restaurációját is). Az első munkatábor azonban még a Turultól függetlenül jött létre 1935 nyarán. A Sárospataki Református Főiskola 43 hallgatója hathetes munkára vonult Zemplén vármegyében, ahol az útépitésekben segédkeztek.⁴³⁰

⁴²⁷ U.o.

⁴²⁸ Mikecz Ödön: Az egyetemi munkaszázadok. *Ifjak Szava*, 1921. június 4. 4–6.

⁴²⁹ Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat. Munkatáborok a magyar nép és föld szolgálatában*. Budapest, 1939, Turul kiadás, 31–34.

⁴³⁰ Lél: A Turul munkatáborok kifejlődése, átalakulása. *Új Vetés*, 1937. szeptember, 11–12.; Kovács Imre: A magyar munkaszolgálat. *Magyar Szemle*, 1937. XXXI. köt. 2. (122.) szám, 134–142.

A Turul munkatáborait elsősorban német mintára alakították ki, ahol az állástalan diplomásokat és egyetemistákat foglalkoztató önkéntes munkaszolgálat (Freiwilliger Arbeitsdienst) az 1920-as évektől működött, és 1930-tól már lányok is részt vehettek benne, de kezdeményezői más külföldi mintákat is tanulmányoztak: Kostyál László Turul-vezér Svájcban szerzett tapasztalatokat, míg a nyilasokhoz közel álló Salló Jánosnak pedig az angol munkatábor bizottsággal voltak összeköttetései, amely egy hathetes tanulmányútra hívta meg őt.⁴³¹

A munkatáborok gondolata a közélet jelentős részének támogatását is elnyerte, hiszen több ismert politikus is védnöki szerepet vállalt az új mozgalomban, így Gömbös Gyula miniszterelnök („legfőbb védnök”), Bornemisza Géza miniszter (fővédnök), Antal István akkori igazságügyi államtitkár, Balás Károly egyetemi tanár, vitéz Hadnagy Domonkos tábornok, Marton Béla MOVE elnök és Szily Kálmán kultuszállamtitkár. De támogatta az ifjúsági munkatábor gondolatát a Honvédelmi Minisztérium is, mert „annak megszervezése az ifjúság jövőjére előnyös kihatással lesz”, és felszerelést is ígért, de csak abban az esetben, ha a diák-munkatábor „tisztek és altisztek irányítása mellett a honvédség érdekét szolgáló olyan munkát végez, amelyet egyébként a honvédség alakulatainak kellene végezni, azaz a munkanélküliek munkaalkalmát nem csökkenti”.⁴³²

A kezdeményezés jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy a magyar minisztertanács megteremtette az anyagi támogatás lehetőségeit is.⁴³³ A kormány és a honvédség „elsősorban nevelőintézményt, másodsorban állami gazdasági nagyüzemet, harmadsorban katonailag szervezett fegyvernélküli kiképzési alakulatot” látott a Turul által kezdeményezett munkaszolgálatban. Ez azt jelentette, hogy a „társadalomnevelés” szempontjából a munkatábor a „heterogén magyar ifjúságból a férfiélet küszöbén homogén típust igyekszik kialakítani”, továbbá az olcsó munkaerővel számtalan gazdasági haszna van (építkezések, ipari munkák stb.), ahol a fiatalok még a „korszerű honvédelmi ismereteket” is elsajátítják, így „bizonyos fokban a honvédség pótkerete” lehet.⁴³⁴

⁴³¹ MOL, K 636, 634. d. 1932/36–20–72. tétel, az állástalan diplomások elhelyezésének ügyei; MOL, K 636, 705. d. 1934–98–109. tétel, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Nemzeti Munkatáborral kapcsolatos iratok, a Diák-munkatábor ügyében összehívott rektori értekezlet jegyzőkönyve, 1934. október 27.; Uo. Salló János levele a VKM-nek. Budapest, 1934. július 25.; Tétlen semmittevés helyett önkéntes nemzeti munkatábor! *Bajtárs.*, 1934. május 25. 1.; az értelmiségi fiatalok munkatáborra nem volt ismeretlen fogalom külföldön: Bulgáriában, Dániában, Svédországban, Norvégiában, Ausztriában, Svájcban, Németországban, Angliában, Lengyelországban, sőt az Egyesült Államokban is működtek ilyenek, ezért semmiféleképpen nem tekinthetjük „fasiszta” szervezetnek, hanem inkább közösségformáló és a munkanélküliséget levezető tevékenységnek. Kovács Imre: A munkatábor. *Magyar Szemle*, 1937. XXX. köt. 4. (120.) szám, 320–328.

⁴³² MOL, K 636, 705. d. 1934–98–109. tétel, a Honvédelmi Minisztérium levele a VKM-nek. Budapest, 1934. június 28.; Uo. A Magyar Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Nemzeti Munkatábor Bizottságának levele a VKM-nek. Budapest, 1934. július 27.; Főnyad Dezső: A munkatáborok szervezése előtt. *Magyar Út*, 1938. május 26.

⁴³³ MOL, K 636, 704. d. 1932–1936–98–37. tétel, a Turul Szövetség kérése a főiskolai önkéntes munkatábor támogatására. Budapest, 1936. május 16.; MOL, K 27, 1938. február 25-i ülés, 38. napirend.

⁴³⁴ MOL, K 27, 1938. december 18-i ülés, 7. napirend.

Az első Turul-munkatábor 1935 nyarán, nem sokkal a sárospataki megnyitása után alakult meg Magyarcsanádon, ahol a bajtársak a gátjavításban vettek részt. A következő évben a Turul Nemzeti Munkaszolgálat már négy férfi és egy női munkatábort rendezett Kecskeméten, Sopronban, Kapuvárott és ismét Magyarcsanádon. 1937-ben már Pomázon, Gyöngyösön, Bugacon és Vértesszőlősön, ahol többek között az árvíz utáni újjáépítésben, vízvezető csatorna és vitorlázó repülőtér építésében vettek részt. A Turul-munkatáborok tagjai csak azok az egyetemi és főiskolai hallgatók lehettek, akik egyben tagjai voltak a Magyar Nemzeti Diák-szövetség valamely egyesületének (Turul, Hungária stb.), és a jelentkezéskor elfogadták, hogy magukat a „munkatáborok fegyelmi és szolgálati szabályainak mindenben alávetik”.⁴³⁵

A Turul önkéntes munkatáborainak vezetője, Kostyál (Tarnói) László Turul-vezér lett, aki több helyen, így egy 1936 júliusában megjelent cikkében is kifejtette a munkaszolgálat ideológiai alapjait. Eszerint ezekben az új szervezeti egységekben „kettős gondolat jut kifejezésre”. Egyfelől „a főiskolás közel kerül a munkássághoz és szemtől szemben látja a legértékesebb termelőtényezőt, a munkát, másrészt olyan munkafeladatokat végez el a munkatábor, amelyek régóta megoldásra várnak s más úton való teljesítésükre mégsem kerülhetne sor, mivel nincs reá anyagi fedezet”. Kostyál (Tarnói) szerint a munkatáborok így kettős jelentőséggel bírtak. Egyrészt a „szociális nevelő hatással”, mely felébreszti a „faji sorsközösség tudatát”, és ennek révén „a főiskolások meglátják azokat a kirívó szociális ellentéteket, amelyek a gazdasági egyenlőtlenségek folytán állanak elő és az a közigazgatási tisztviselő, bíró, tanár, orvos, mérnök, aki ilyen munkatáborban részt vett, egészen másképpen fogja hivatását betölteni”. Másfelől ennek az önkéntes szolgálatnak a jelentősége abban állt, hogy „földműves és ipari munkásság közeledést lát annak a társadalmi osztálynak a részéről, amely iránt a mai kapitalisztikus formák között a legnagyobb bizalmatlansággal van eltelve”, így Kostyál (Tarnói) szerint a munkatábor „alkalmas az osztálygyűlölet kiküszöbölésére és ezáltal a bolsevista mozgalmakat szító osztályharcok enyhítésére”, tehát – hozzátehetjük – mindenben megfelelt a Gömbös-féle jobboldali radikális vezető politikai elit céljainak.⁴³⁶

⁴³⁵ Hofbauer Rezső: Munkatábor. *Új Ezerév*, 1935. július-augusztus-szeptember, 4.; Giczy Béla: Nyilatkoznak a kapuváriak az első Turul Női Nemzeti Munkaszolgálatról. *Új Ezerév*, 1936. augusztus-szeptember, 2.; Thalabér Lajos: Nyáron is lesz Sopron mellett munkatábor. *Új Ezerév*, 1936. december, 12.

⁴³⁶ Kostyál László: A Turul munkatáborok nemzeti jelentősége. *Új Pécel*, 1936. július 18. 9.; Kostyál egyébként az Imrédy Bélához közel álló, a magyar értelmiség szélsőjobboldali részéhez szóló *Egyedül Vagyunk* című folyóiratban Tarnói László néven írt cikkeiben hasonlóan méltatta a munkatáborok jelentőségét. Lásd Tarnói László: Munkatáborok a magyar nép és föld szolgálatában. *Egyedül Vagyunk*, 1939. június, 36–39.

13. ábra: A Turul-munkatábor szervezete (a szerző szerkesztése)

A szaggatott vonalak az igazgatási, a töretlen vonalak az alá-fölérendeltségi viszonyokat jelzik.

Forrás: Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat*, i.m. 52.

A munkatáborok szervezeti felépítése katonai szemléletet és hierarchikusságot tükrözött (lásd 13. ábra). Típusait tekintve létezett önkéntes, kötelező, állandó, mozgó, mely „egy időszakon belül változtatja helyét úgy, amint a munka természete megkívánja”, folytatólagos, mely „egy helyben működik több időszakon át, miközben személyi állománya kicserélődik”, és vándorló munkatábor, mely „állandóan úton van”, és ezt a „szociális nevelés, néprajzi adatgyűjtés, gazdaságföldrajzi leírás indokolja”. Egy-egy ilyen munkatábor időtartamának meghatározásában is tudatos és indokolt szempontok játszottak szerepet: „Néhány hetes munkatáborban nem valósítható meg tervszerű nevelőkiképzés, viszont a félévnel hosszabb ideig tartó munkaszolgálat a fölemelt honvédelmi szolgálat mellett erősen korlátozná a fiatalság szabadságát és az így kikényszerített munkaszolgálat nem érné el a kívánt lelki hatásokat. Figyelembe véve a munkaszolgálat nevelő célját, a magyar faj sajátosságait és hazánk gazdasági viszonyait a négyhónapos időtartamban megállapított munkaszolgálat célravezető.” Ehhez hasonló szempontok indokolták a munkatáborok létszámának maximalizálását is: „Egy-egy munkatábor létszámának megállapításánál ugyancsak a nevelőszempont, az igazgatási célszerűség és a gazdasági eredményesség elve érvényesül: nagy létszámú munkatábor nehezen fegyelmezhető, alacsony létszám mellett nem lehet komoly munkát bevégezni és az igaz-

gatáshoz szükséges törzs, valamint a tábori berendezés sincs kellően felhasználva. A százhusz főnyi létszámmal működő munkatáborok felelnek meg nálunk leginkább a kitűzött célnak, emellett a munkaszázad nemzetvédelmi szervezetében is nagyszerűen megvalósulhat a szakasz- és rajbeosztás.”⁴³⁷

A munkatáborok időbeosztása is rendkívül katonás volt (lásd az 14. ábrát), de ugyanakkor figyelmet szentelt az ifjúság sajátos „magyar lelkületének is”: „A napirend pontos betartása egy-két hét múltán önkéntelenné válik. Ezáltal rendhez, pontosságához és kötelességteljesítéshez szoknak. A szabadidő derűs órái és az esti tábortüzek felejthetetlen élményekkel gazdagítják az ifjúság lelkületét; a szabad természetben való barangolás megismerteti hazánk földjével és derűs életszemléletet táplál. Szükséges, hogy a kötött napirend megfelelő szabadidőt biztosítson mindenkinek, mert a magyar természet szeret önmagába merülni, saját egyéniségével foglalkozni és enélkül a munkatábor nevelőeszközei célt nem érhetnek: a munkatábor akkor tölti be helyesen nevelőcélját, ha alkalmat nyújt az önnevelésre.”⁴³⁸

A fizikai munka mellett a napirendben jelentős szerepet kapott az ifjúság szellemi kiképzése is, amely sajtószemléből, gazdasági, történelmi, kulturális és világnézeti nevelésből állt. Ennek célja „nem szakismeretek közlése, hanem felvilágosítás és meggyőzés” volt. Ugyanis a „munkatábor szellemi kiképzése nem irányulhat tárgyi ismeretek közlésére, mert a tábor összetétele vegyes és a kiképzés időtartama rövid. A szellemi kiképzés olyan fogalmak tisztázására való, amelyek a közösségi életre vonatkoznak; másrészt a fiatalság ítélőképességét nemzeti szempontból megerősíti, politikai érettségre neveli. Alkalmassá teszi meggyőződésüket magyar talajból fakadó világszemlélet kialakítására, hogy az életbe kikerülve adott esetben ne tétovázzanak, hanem állást tudjanak foglalni a közösséget érintő kérdésekkel szemben.”⁴³⁹

A szellemi nevelés mellett a másik fontos szempont a nemzetvédelmi kiképzés volt, mely elsősorban katonai gyakorlatozásból, műszaki kiképzésből (pl. árkász kiképzés, lég- és gázvédelem oktatás stb.), fegyelmező gyakorlatok és valláserkölcsei elmélkedésből (elsősorban az Újszövetség és Prohászka Ottokár katolikus püspök műveinek olvasásából) állt. Az utóbbi a Turul-munkaszolgálat ideológiájából következően összekapcsolta a nemzetvédelmi és a szellemi nevelést, ugyanis „az az ifjúság” – írta a Turul-munkatáborok kézikönyve – „amelynek lelkületéből hiányzik az erkölcsi mélység, nemzetvédelmi szempontból hasznavethetetlen: a megbízhatóság és a hűség alapja a tiszta jellem; vallási meggyőződésből fakadó hit nélkül pedig világnézetről sem beszélhetünk”.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat*, i.m. 50.

⁴³⁸ Uo. 18.

⁴³⁹ Uo. 18–19.

⁴⁴⁰ Uo. 19–21.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap	
5-6	Ébresztő kürtszóval – Reggeli torna – Tisztálkodás – Sorakozó – Ima – Első reggeli						Alvás	
6-7	Munka							
7-8								Reggeli
8-9								Vallásos elmélkedés
9-10	Fél óra szünet – Pihenő – Második reggeli						Szabadidő	
10-11	Munka						Istentiszt.	
11-12							Szabadidő	
12-13	Bevonulás a munkahelyről				Ebéd	Bevonulás Ebéd	Ebéd	
					Pihenő			
13-14	Tisztálkodás – Ebéd				Munka	Táborrend	Szabadidő	
14-15	Kötelező pihenő					Kihallgatás		
15-16	Sport, játék	Nemzet- védelmi kiképzés	Sport, játék	Szellemi kiképzés		Szabadidő, pihenő		
16-17	Szellemi kiképzés							
17-18	Sajtószemle							
18-19	Készülődés a napiparancshoz – Parancskiosztás – Kihallgatás				Napipar.			
19-20	Vacsora							
20-21	Szabad foglalkozás	Tábortűz	Szabad foglalkozás	Szakasz-est	Pihenő	Szabadidő, kimaradás		
21-22	Takarodó – Éjszakai pihenő							
22-5								

14. ábra: A Turul-munkatábor heti rendje. Forrás: Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat*, i.m. 50.

Mindezek ellenére a kezdetben a munkatáborok a szervezőknek és a résztvevőknek is csatlódást jelentettek. A Turul vezetősége azért volt elégedetlen, mert meglepő közönyt tapasztalt a munkatáborokkal szemben az értelmiségi ifjúság körében. Hiába propagálta azt a szövetség a különböző sajtótermékei útján, hogy a munkaszolgálat közelebb hozza egymáshoz a város és a falu, más értelemben az értelmiségi és a paraszti ifjúságot, 1937-ben a várt 1200 helyett csak mindössze 350 fő jelentkezett valamelyik munkatáborba. A Turul-munkaszolgálatosok azonban – ahogy Kovács Imre a *Magyar Szemlében* megfogalmazta – „fizikai munkában alig

ütötték meg a rendes munkás munkateljesítményének 60%-át”, és külön aggasztó jelenségek kísérték a szellemi kiképzést, amelynek „a kormány vetett véget, mert a magyar állameszmével ellenkező nézetek jutottak az ifjúság elé”.⁴⁴¹

Ezeket a „nézetek” egyértelműen a német nemzetiszocializmusból táplálkoztak, ugyanis a Turul-munkatáborok szellemi kiképzésében elsősorban olyanok vettek részt, akik a nácizmus hívei voltak, és ezt propagálták az ifjúság felé. Nem véletlen, hogy az általunk már többször idézett munkatábori kézikönyv előszavát Matolcsy Mátyás szélsőjobboldali politikus írta, aki többek között a következőképpen fogalmazott: „Mindeddig ugyanis a magyar közvélemény a munkatáborokat csupán a főiskolások fiatalos vakációzása alatt folytatott, műkedvelő szocializmusnak tekintette. A külföldi államokban elért, komoly eredmények mellett nálunk évek óta csak tapogatózó lépések láthatók, ami jellemző egész politikai rendszerünkre: a jobboldali mozgalmak által életre hívott nemzeti törekvések előtt a régi rendszer nem tudott kitérni, de ahhoz sem ereje, sem akarata nem volt, hogy a leföldről eszméket teljes egészükben megvalósítsa. Látszatreformok és félmegoldások jellemzik ezt a passzív féljobboldaliságot. A komoly nemzetiszocialista világnézetet megvalósítani hivatott munkatáborok (!) így denaturálódtak nálunk államilag kezelt »főiskolai« munkatáborokká. (...) A munkatáborok igazi feladata, hogy a társadalom minden rétegének fiatalságát befogadja és őket a munka alkotó tüzében egybeforrassza.”⁴⁴² Nem kis részben ez lehetett az oka annak, hogy a Turul-munkaszolgálat iránt az értelmiségi ifjúságnak, illetve a bajtársi egyesületek tagjainak csak a töredéke érdeklődött.

A kormány azonban nem akarta elvetni a kezdeményezést, teljes egészében átvette a szervezés irányítását és az anyagi fedezet biztosítását, amit a későbbiekben is vállalt.⁴⁴³ A munkatáborokat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá rendelték, mely a Honvédelmi Minisztériummal együttműködve szabályozta újra a munkaszolgálatot. Eszerint létrehozták az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkatáborának Parancsnokságát, melynek élére vitéz Szinay Béla altábornagyot nevezték ki. Az Önkéntes Nemzeti Munkatáborra később a második világháború alatt is fontos szerep hárult, de akkor már kifejezetten a hadsereg fennhatósága alatt működött, és szervezésébe a Turulnak egyáltalán nem maradt beleszólása.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Kovács Imre: A magyar munkaszolgálat, i.m. 139–140.

⁴⁴² Matolcsy Mátyás: Előszó. In: Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat*, i.m. 5.

⁴⁴³ Lásd például MOL, K 27, 1940. június 7-i ülés, 17. napirend.

⁴⁴⁴ MOL, K 636, 1039. d. 1942/44–61–10. tétel, az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatának iratai.

2.5. A hazai és külföldi kapcsolati háló

Ahogy arra már a korábbiakban utaltunk, a Horthy-korszakban több, jellegüket tekintve is egymástól élesen elhatárolható bajtársi szövetség alakult a magyar egyetemeken, és nemcsak ezek, hanem általában különböző diákegyesületek – a Keresztény Nemzeti Egység Párti korábbi miniszterelnök, Huszár Károly szavaival – „mind hasznos munkát fejtenek ki, azonban világfelfogás dolgában s politikai tekintetben és tanulmányi szempontból is különböző kvalitásokat képviselnek”.⁴⁴⁵ Ahhoz, hogy e rokonszervezetek között elhelyezzük a Turul Szövetséget, és megértsük, milyen kapcsolatban állt velük, illetve hogyan alakult általában a viszonyuk, érdemes röviden bemutatnunk és jellemeznünk őket.

2.5.1. A Turul és a hazai rokonszervezetek viszonya

A Horthy-korszakban az egyetemi ifjúsági egyesületeknek két típusát különböztették meg. Az egyik csoportba az ún. „kebelbeli” szervezetek tartoztak, melyek 1919 előtt alakultak és az egyetemi ifjúság társadalmi életének hagyományos színtereit jelentették (segélyegyletek, egyetemi kör, sportegyesületek, stb.). A kortárs és ismert kultúrpolitikus Magyary Zoltán szerint „a háború előtt a magyar diákságnak csak egy-egy egyetem ifjúságára kiterjedő, ún. n. kebelbeli egyesületei voltak, amelyek az egyetemi tandíj- és fegyelmi szabályzat 74. §-a szerint az egyetemek fegyelmi hatósága alá tartoztak és ezért csak olyan tagjaik lehetettek, akik az egyetem fegyelmi hatósága alól még nem kerültek ki”.⁴⁴⁶ A másik csoportba, az ún. „elismert” szervezetek közé a Tanácsköztársaság bukása utáni „keresztény-nemzeti” szellemben alakult, tehát a hivatalos ideológiát képviselő ifjúsági egyesületeket sorolták, melyek a Turul és a rokonszervezetei, azaz a hasonló egyetemi bajtársi szövetségek voltak.⁴⁴⁷

Az utóbbiak közül elsőként, a tudományegyetemi bajtársi szövetséggel egy időben a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete jött létre, mely a Műegyetemen működött. A forradalmak alatt ennek a felsőoktatási intézménynek a hallgatói között is hasonló helyzet alakult ki, mint a többi egyetemen. Czakó Adolf, a Műegyetem 1918/19. évi rektora a következőképpen foglalta össze a mozgalmas tanév eseményeit beszámolójában: „Az első tanév (1918–19) kezdetén az volt a helyzet, hogy az ifjúságnak a nemzeti tradíciókban nevelkedett, a nemzeti eszméhez bensőleg hű csoportja, amely főképp a régi Segítőegyesületben tömörült, és a hallgatók másik, a radikális csoportja között mindjobban kiélesedett a már évek óta megvolt ellentét. A fejlemények itt is megmutatták, hogy a radikális ifjúságnak kezdetben nemzeti kötése csupán álruha volt s hogy e csoport vezetősége voltaképpen kirendeltsége volt ugyanakkor

⁴⁴⁵ Huszár Károly az Emericana pártoló tagja volt. Lásd *NN 1922–1926*. XXV. köt. (1924. június 18.) 42–43.

⁴⁴⁶ Magyary Zoltán: *Emlékirat*, i.m. 118.

⁴⁴⁷ *Werbőczy Útmutató 1933*. 53–54.

a radikális-galileista szövetkezetnek, amely a hadsereget szétzüllesztette, s az országot végvesedelembe sodorta. A műegyetemi ifjúsági mozgalmak párhuzamosan követték az országos politika alakulását.” A Tanácsköztársaság bukása után itt is csendőrzászlóalj alakult 1919. augusztus 7-én mintegy 400 műegyetemi hallgató részvételével. A tudományegyetemi zászlóaljhoz hasonlóan ezt a karhatalmi alakulatot sem nézte jó szemmel a Budapestet augusztus első napjaiban megszálló román hadsereg. Kivonulásuk után a „keresztény-nemzeti” érzelmű műegyetemi ifjúság – Czakó szerint – „lelkes buzgalommal, fáradhatatlanul tevékenykedett az új rend biztosításán, a nemzet talpra állításán”. A rektor külön kiemelte „azt a vállalkozásukat, amellyel az 1919. augusztusi nyomdász-streik (sic!) idejében lehetővé tették a keresztény kormány megszilárdítására fontos Reggeli Hírek megjelenését, egy nap alatt beletanulva a lap előállításának minden nyomdai munkájába”.⁴⁴⁸

De más professzorok is magasztalták a műegyetemi ifjúságot és legfontosabbá váló szervezetét, a Hungáriát. Szarvasy Imre, a Műegyetem 1926/27. évi rektora például a következőképpen fogalmazott: a Hungáriára „mindig számíthatunk, valahányszor a műegyetemi ifjúság fegyelmezettségét akarjuk dokumentálni és nyugodtan reájuk bízhatjuk ama tradíciók ápolását, melyeket röviden összefoglalva »műegyetemi szellem«-nek szoktunk nevezni.”⁴⁴⁹

**15. ábra: Hungária Magyar Technikusok Egyesülete Szittya csoportja az 1920-as években.
Közlő: Kerepeszki Róbert: Turul, i.m. 92.**

A műegyetemisták bajtársi egyesülete, a Hungária ideiglenes megalakulása 1919. október 19-én, a végleges pedig az 1920. február 11-i nagygyűléssel történt, ahol tanárelnökké

⁴⁴⁸ Czakó Adolf lelépő rector magnificus beszámoló beszéde az 1918/19. és az 1919/20. tanévről. In: *BMEÉ*, 1920/21. 22–24.; Zelovich Kornél: *A M. Kir. József Műegyetem*, i.m. 302.

⁴⁴⁹ Szarvasy Imre beszámoló beszéde az 1926/27. tanévről. In: *BMEÉ*, 1927/28. 17.; Zelovich Kornél beszámoló beszéde az 1921/22. Tanévről. In: *BMEÉ*, 1922/23. 53–55.; Zelovich Kornél: *A M. Kir. József Műegyetem*, i.m. 300–301.

(magisterré) Szily Kálmánt, a VKM későbbi államtitkárát, Klebelsberg egyik legközelebbi munkatársát választották, és a vezérkarba bekerült a Gömbös-kormány későbbi minisztere, Bornemisza Géza is. A szervezet célkitűzései teljesen egybecsengtek a Turuléival: „a műegyetemi keresztény ifjúságot a magyar nemzeti eszme és a keresztény erkölcsök szolgálatára egységbe tömöríteni; tagjaiban keresztény nemzeti öntudatot és belőlük józanul és jellemesen gondolkodó, lelkesedni és dolgozni egyaránt tudó, egymást bajtársiasan szerető, összetartó és fegyelmezett férfiakat nevelni”.⁴⁵⁰

A Hungária – Kovács M. Máriát idézve – a Turulhoz hasonlóan „kifejezetten fajvédő, antiszemita egyesület volt, amely nagyon fontos szerepet játszott abban, hogy a numerus clausus éveiben nevelkedő ifjú mérnökgeneráció már az egyetem padsoraiban átítatódjon a fajvédelem és a jobboldali radikalizmus eszméivel”.⁴⁵¹ A Hungária hasonlóan erős befolyással rendelkezett a Műegyetemen, mint a Turul a fővárosi és a vidéki tudományegyetemeken, de Budapesten kívül is voltak kapcsolatai, és a Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Körét kifejezetten a fiókszervezetének tekinthetjük. A második világháború alatt, 1943-ban felmerült az is, hogy a soproniak egyesülete önálló bajtársi szövetséggé alakul, erre azonban a körülmények miatt már nem kerülhetett sor.⁴⁵²

Ez a szervezet az 1924/25-ös tanévben rendezett antiszemita demonstrációkat Sopronban, miután a helyi Bányászakadémiára két zsidó fiatalt vettek fel. A Hungária támogatásával és a többi bajtársi szövetség, illetve egyesület szolidaritásával lezajló tüntetések során összesen 42 hallgatót zártak ki a soproni főiskoláról. Az ő érdekükben és a két zsidó fiatal kizárásáért interpellált 1924. október 17-én a Nemzetgyűlésben Lendvai István, Gömbös Gyula egyik fajvédő híve, akihez a soproni „keresztény” diákok levéllel fordultak, melynek olykor durva megfogalmazásai jól szemléltetik a korabeli közhangulatot és az egyetemi-főiskolai diákigazgató bizottságok szerepét: „Nálunk itt az a szokás, hogy addig nem iratkozhatik be itt senki, míg egy ifjúsági bizottság meg nem vizsgálja, hogy az illető zsidó-e vagy nem. Megkerülve a főiskola tanácsát, az ifjúsági bizottságot, a minisztérium két zsidó hallgatót küldött ide a nyakunkra. (...) Reméljük, hogy ennek az ifjúságnak, melynek Sopron is köszönheti azt, hogy megmaradt magyarnak, akad talán a nemzetgyűlési képviselő úron kívül is pártfogója, aki szintén be fogja látni, hogy erre az ifjúságra nagyobb szüksége van az országnak, mint a nyavalyás, rothadt és zsidóktól megfertőzött Budapestre. (...) Nem akarok frázisokat írni, de nagyon rútnak tekintjük, (...) hogy azon esetben, hogyha a zsidók holnap eljönnek elő-

⁴⁵⁰ A „Hungária” megalakulása. *Technikus*, 1920/3. 91.; m.a.: A Hungária Magyar Technikusok Egyesületének megalakulása. *Technikus*, 1920/4. 116–117.

⁴⁵¹ Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, 2001, Helikon, 116–117.

⁴⁵² MOL, P 1367, 237/1943-44. A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Körének levele a Hungária vezetésének. Sopron, 1943. november 3.

adásra és mi ismét kivonulunk, akkor a rektor által bezáratják a főiskola kapuit az előtt az ifjúság előtt, amelyik a nyugat-magyarországi felkelésben vérét ontotta Sopronért, hosszú éveket töltött idegen harctereket és hadifogságban csupán azért, hogy a két zsidó nagyobb értéket képvisel a minisztérium szemében, mint 500 színmagyar.”⁴⁵³

Kezdetben a Hungária még a Turulnál is dinamikusabban bővült és növekedett: az egyesület lapjában, a *Technikusban* közölt adatok szerint az 1920/21-es tanévben 471, 1922-ben 997, 1923-ban pedig már 1530 fő volt a tagja, aki összesen 41 csoportba (a Turul törzseihez hasonló ún. *fészekbe*) szerveződtek, tehát bő két év alatt megháromszorozódott a létszám. A későbbi évekről egyelőre még nincsenek részletes adataink, azonban a Műegyetem évkönyveiben, illetve a hivatalos egyetemi statisztikákban közölt adatokat alapul véve, melyek szerint ennek a felsőoktatási intézménynek a hallgatósága folyamatosan visszaesett, feltételezhetjük, hogy a Hungária bővülése is megtorpant, és mivel a Turullal ellentétben a soproniakat leszámítva vidéki tagszervezetei nem voltak, így minden bizonnyal stagnálhatott a taglétszáma.⁴⁵⁴ A kezdeti dinamizmus megtorpanását mutatja, hogy több más ifjúsági szervezethez hasonlóan, a Hungária is a VKM segélyeire szorult az 1930-as években, tehát a tagdíjából már nem tudta fenntartani magát.⁴⁵⁵

A Hungária alapvetően szinte mindenben a Turulhoz hasonlóan épült fel⁴⁵⁶, és a két szervezet mindig nagyon szoros, harmonikus kapcsolatban volt egymással. Együttműködésük több helyen megmutatkozott, így a numerus claususszal kapcsolatos állásfoglalásban, a legitimizmus-ellenességben⁴⁵⁷, de a két bajtársi szövetség közösen lépett fel több alkalommal a tandíj-reform ügyében is. 1941-ben például egyetértettek abban, hogy „a tandíjreform a tehetségi és nemzeti szempontból kívánatos kiválogatódást teljes mértékben tegye lehetővé, tehát a legszegényebb sorsú tehetséges ifjak számára is lehetségessé váljék egyetemi tanulmányok végzése, ami természetesen maga után kell, hogy vonja a degresszivitást és a tandíjnak bruttóösszegében is nagyfokú mérséklését”. Tehát a Turulhoz hasonlóan a Hungária is az alsóbb néprétegek felé fordult, bár a források hiánya miatt nem kimutatható, hogy ebben mennyire

⁴⁵³ NN 1922–1926. XXVI. köt. (1924. október 17.) 265–275.; A nemzeti gondolat diadala Sopronban. *Új Élet*, 1924. október 23. 1–2.

⁴⁵⁴ Az 1920/21-es tanév első félévében még 4151 hallgatója volt a Műegyetemnek, az 1929/30-as tanév első félévében már csak 1507. *BMEÉ*, 1921/22. 46–47., Uo. 1930/31. 137–138. A részletes adatokat lásd még a 17. jegyzetben közölt statisztikai kiadványokban.

⁴⁵⁵ MOL, K 636, 706. d. 1934–98–146. tétel; Uo. 1935–98–187. tétel, a Hungária segélyei, 1934. november 29. és 1935. június 13.

⁴⁵⁶ Lásd *A Hungária Magyar Technikusok Egyesülete alapszabályai, szokásrendje, becsületügyi kódexe*. Budapest, 1931, Hungária Magyar Technikusok Egyesülete.

⁴⁵⁷ A legitimizmus-ellenesség azonban nem gátolta meg abban a Hungária vezetőit, hogy Habsburg József főherceget már 1923-ban patronusukká avassák. József főherceg a Hungária patrónusa. *Technikus*, 1923/1-4. 23–29.

játszott szerepet és mennyire hatott a népi mozgalom, illetve az sem, hogy volt-e a Hungáriának is „népi szárnya”.⁴⁵⁸

A Turullal és a Hungáriával párhuzamosan a Tanácsköztársaság bukása után, 1919/20 folyamán még egy alapvetően bajtársi jellegű, pontosabban ilyenek induló szervezet alakult. A Centrum Szövetség az ebben az időszakban még erős bázissal rendelkező keresztényszocializmus jegyében jött létre, és célja kettős volt: „Egyrészt a főiskolai hallgatóságot haladó, szociális nevelésben kívánja részesíteni, hogy ezzel a magyar faj vezetését a társadalmi és politikai életben biztosítsa. Másrészt a múlt bűnei folytán a szellemi és fizikai munkával foglalkozó néprétegek között kifejlődött ellenszenvet kívánja kiküszöbölni a különböző foglalkozású ifjúság összenevelésével.”⁴⁵⁹ A szervezet elnöke Bornemisza Géza lett, aki a Hungária vezérkarának is tagja volt, így érthető, hogy a Centrum elsősorban a Műegyetemistákkal került szoros kapcsolatba. Állandóan fűtött olvasótermet tartott fenn, ahol a legfrissebb sajtóhoz is hozzájuthattak a tagok.⁴⁶⁰

Nem sokkal később azonban elveszítette a bajtársi egyesület jellegét, és nevet változtatott Keresztény Főiskolai Hallgatók Centrum Fogyasztási Szövetkezetére. Ez az átalakulás ténylegesen már 1921-ben megtörtént, ezért érthetetlen, hogy egy 1926-os bizalmas rendőri jelentés miatt Centrum Bajtársi Szövetség néven emlegeti ezt a szervezetet, melyről ráadásul még meg is állapítja, hogy „a legradikálisabb főiskolai hallgatók tartoznak ebbe a szövetségbe”. Mivel semmilyen más forrásunk ezt egyelőre nem támasztja alá, sőt mindegyik ellentmond ennek, úgy tűnik, hogy a jelentésíró félreértéséről vagy tévedéséről lehet szó.⁴⁶¹

Ebben az átalakulásban már nemcsak a Hungáriának, hanem a Turulnak is nagy szerepe volt, és ezzel kezdtek el kialakulni a korabeli egyetemi ifjúság „gazdasági vállalatai”. Az említett Centrum Fogyasztási Szövetkezet „papír és tanszerek, úri és női divatcikkek, fehérneműek, harisnyák, kalapok, rövidárucikkek, kötött áruk, kozmetika és háztartási cikkek, sport és játékok, torna- és sárcipők stb. eladásával foglalkozott”. A Centrum Hitelszövetkezet „az ifjúság bankja” volt, és fontos volt a Centrum Nyomda Rt. is, ahol a bajtársi sajtó és kiadványok jelentős része készült.⁴⁶²

A következő egyetemi bajtársi szövetség 1921-ben alakult Foederatio Emericana néven, melynek elődje a dualizmus korában működő katolikus egyetemi ifjúsági egyesület, a Szent Imre Kör volt. Legfontosabb jellegzetességének azt tekinthetjük, hogy alapvetően vallási (katolikus) alapon elkülönülő szervezet volt, ami azt is jelentette, hogy több helyen (például Deb-

⁴⁵⁸ MOL, P 1367, 72/1941. A Hungária vezetőségének tájékoztatása a tandíjreformmal kapcsolatos álláspontjukról. Budapest, 1941. január 27.

⁴⁵⁹ T.I.: Centrum. *Technikus*, 1919/1. 26–27.

⁴⁶⁰ Centrum. *Technikus*, 1920/2. 54.

⁴⁶¹ MOL, K 149, 1926–6–4250. sz. Titkos társaságok felderítésére vonatkozó rendőri jelentések

⁴⁶² *Werbőczy Útmutató 1933.* 62–63.; *Táborozási ügyrend*, i.m. 213–223., 224–226.

recenben) nem is tudtak helyi szervezetet alakítani. Részben ebből adódott, hogy az Americana még a Turulnál is sokkal zártabb és konzervatívabb jellegű szervezet volt, melyre nagy befolyást gyakorolt a katolikus egyház. A kortárs Bakó Elemér szerint ezért a „katolikus egyetemi ifjúságnak a magyar közéleti kérdések és a főleg a reformprogramok iránt komolyan érdeklődő része fokozatosan elkerülte az Americanát”.⁴⁶³ Ezek miatt a taglétszáma is nagyságrendekkel kisebb volt, mint a Turulé (például az 1930-as évek közepén is csak nagyjából 4500 tagja volt az Americanának, míg a Turulnak már tízezres nagyságrendű).⁴⁶⁴

A Turul ezzel a bajtársi szövetséggel szemben rendkívül kritikus volt, és gyakran több okból támadták. Ennek elsődleges oka az Americana a vallási alapon való elkülönüléséből fakadt, mert a Turul tagok szerint „az ilyen szervezetek éket vernek a keresztény magyar ifjúság egyedei közé”, és ez a „nemzeti egység szempontjából kifogásolható tény”, mert a társadalmon belül „vallási kasztok képzése semmi esetre sem kívánatos”.⁴⁶⁵ Másrészt gyakran a katolikus bajtársi szövetség szemére vetették azt is, hogy olyan „ifjúsági” egyesület, amelyben „a hangot az öregek viszik”, akik számára az „ifjúság csak sakkfigura, melyet öreges lassúsággal rakosgatnak jobbra-balra, s éppen ezért mattot adni sohasem tudnak”, és bár van a szervezetben „ifjúsági fővezérség”, ennek „azonban minden szerepe abban merül ki, hogy az öregek akaratát végrehajtja”. Ezek mellett a Turul szemében az Americana legfőbb „bűne” az volt, hogy az 1930-as években gyakran fejtett ki nyílt propagandát Habsburg Ottó mellett, ami a katolikus egyházzal való szoros kapcsolatból egyenesen következett.⁴⁶⁶

A királykérdés ellentétes megítélése miatt azonban nem ezt a szövetséget tekinthetjük a Turul legfőbb ellenlábásának, hanem az 1927-ben kifejezetten legitimista alapon létrejövő

⁴⁶³ Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért I. Európa: 1915–1951*. Önéletrajzi feljegyzésekből összeállította, összekötő szöveggel ellátta Bakó Eleménné. Budapest, 2005, Médiamix, 139–140.

⁴⁶⁴ A katolikus egyházi befolyásra példa az, hogy az Americana 1924. októberi rendezvényén Csernoch János bíboros-hercegprímás is részt vett, és kijelentette: „Hálát adok a Mindenhatónak, (...) hogy olyan munkatársakat adott nekem, mikor Magyarország főpapi tisztjére emelt, mint a Foederatio Americana vezetői és ifjúsága. Erős hitem, hogy ez az ifjúság a katolicizmus reneszánszát fogja megteremteni.” A Foederatio Americana nagykáptalanja. *Magyarság*, 1924. október 12. 15.; az Americana előzményeire lásd Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, 2003, Új Mandátum, 244–245.; működésére és felépítésére *A Foederatio Americana tábori rendtartása*. Budapest, 1929, K.n.; M.L.: *Mi az Americana? Délvidéki Ifjúság*, 1935. november, 5–6.; Tóth József: *Anima Americana. A Foederatio Americana szelleme*. Budapest, 1927, K.n.; Ujváry Gábor idézett munkái mellett lásd még Rozs András: *A Foederatio Americana Pécssett. A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületének pécsi tevékenysége 1923–1944*. *Baranya*, 1991/1-2. 200–216.; *Magyar Katolikus Lexikon*. III. köt. Főszerk. Diós István. Budapest, 1997, Szent István Társulat, 720.; a második világháború alatti szerepéről lásd még Ligeti Imre: *Az Americanáról*. In: *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó, 296–306.; taglétszámára MOL, K 636, 706. d. 1935–98–164. tétel, a Foederatio Americana segélykérelme külföldi utazásokra. Budapest, 1936. február 29.; vidéki szervezeteire Bukovszky László: *Első tíz év. A Foederatio Americana szegedi korporációinak története*. Szeged, 1937, K.n.

⁴⁶⁵ „Ellensége vagyok...” *Új Élet*, 1925. június 1. 1–2.; Viator: *A numerus claususért folytatott harcunkban a magyar társadalom minden rétege mellettünk áll. Bajtárs*, *Bajtárs*, 1933. december, 5–7.; *Katolikus: Dá, dá! Kis „Americana”, nem illik nyelvelni! Bajtárs*, 1934. január-február, 3–4.

⁴⁶⁶ MOL, K 149, 1933–7–2029. sz.; Uo. 1934–7–2654. sz. Jelentések a legitimisták tevékenységéről (Budapest, 1934. szeptember 10.); a Turulban az Americanáról kialakult képre lásd *Katolikus: Mikor Schwartz bácsiék, a 60 éves „ifjúsági vezérek” nyilatkoznak. Bajtárs*, 1932. április, 17–19.

Szent István Bajtársi Egyesületet, mely a Turul tagszervezeteihez hasonlóan törzsekből épült fel. Ennek volt a legkisebb a támogatottsága az egyetemi bajtársi szövetségek közül, részben – egy 1934. júniusi rendőri jelentés szerint – azért, mert vezetői „németül adják az utasításukat, ami ott többé-kevésbé ellenszenvet vált ki”.⁴⁶⁷ A szervezet csekély támogatottságát mutatja, hogy 1937-ben mindössze 12 törzse működött a fővárosban, vidéken pedig még gyengébb szervezettséggel bírt.⁴⁶⁸

Ami azonban szinte minden ifjúsági szervezettel és a politika jelentős részével szembe fordította a Szent István Bajtársi Egyesületet, az a kitaró és nyíltan vállalt Habsburg-párti álláspontja és az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásai voltak. Ezek gyakran tetten érhetőek a korabeli sajtóban és a rendőri jelentésekben is. Például a *Magyarság* 1924 nyarán beszámolt a Szent István Bajtársi Egyesület miskolci csoportjának megalakulásáról, amikor a tagok „fogadalmukban törhetetlen alattvalói hűségükről biztosították minden magyarok kis királyát”, és az ünnepi vacsorán az első poharat „Öfelsége II. Ottóra ürítették”.⁴⁶⁹ A későbbiekben is gyakran szerveztek Habsburg Ottó tiszteletére vacsorákat, például 1934 januárjában megrendezett zártkörű estélyükön a rendőri jelentések szerint Pannonia Szálló dísztermét „egy nagy kivilágított 'O' betű díszítette, benne 'II' jelzés, alatta a bajtársi egyesület monogramja”. Ezek a rendezvényeken rendszerint „megjelentek a legitimista mozgalomból ismert mágnások családtagjai” (Pallaviciniek, Zichyek, Eszterházyak, Apponyiak) is, így a legitimizmusból adódóan ennek az egyesületnek voltak a legjobb kapcsolatai a Habsburg család egyes tagjai mellett a magyar arisztokráciával is.⁴⁷⁰

Ezek az estélyek és legitimista megnyilatkozások gyakran adtak okot a szervezet elleni éles kritikára is. Például az 1930-as évek elején a Turul mellett több ifjúsági egyesület, a református Soli Deo Gloria Szövetség⁴⁷¹, a SZEFE és az Emericana egyik tagozata (!) is aláírta a *Magyarok!* című Habsburg-ellenes röplapot. Ebben felszólították a Szent István Bajtársi Egyesületet, hogy „mondjon le az országépítő király nevéről”, és „a Habsburg-célokat szolgál-

⁴⁶⁷ MOL, K 149, 1934–7–2082. sz. Jelentés a jobboldali pártok és szervezetek tevékenységéről. Budapest, 1934. június 27.; a szervezet felépítéséről lásd *A Foederatio Stephanea egyetemi és főiskolai hallgatók Szent István Bajtársi Szövetsége alapszabályai, ügyrendje, fegyelmi ügyrendje, segélyezőbizottsági ügyrendje*. Budapest, 1938, Szent István Bajtársi Szövetség; érthetetlen módon a Magyar Katolikus Lexikon szerint a Szent István Bajtársi Egyesület (Foederatio Stephanea) a „legitimista érzelmű egyetemi és főiskolai leányifjúságnak (kiemelés tőlem – K.R.) a Foederatio Americanához hasonló szervezete”. Valójában ebben az egyetemi bajtársi egyesületben is inkább a férfiak domináltak. *Magyar Katolikus Lexikon*, i.m. III. köt. 720.

⁴⁶⁸ MOL, K 149, 1937–6–8327. sz. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőtanácsos telefonjelentése. Budapest, 1937. június 16.

⁴⁶⁹ Legitimista szervezkedés Miskolcon. *Magyarság*, 1924. augusztus 23. 15.

⁴⁷⁰ MOL, K 149, 1934–4–2944. sz. Jelentés a Szent István Bajtársi Egyesület estélyéről. Budapest, 1934. január 27.; Uo. 1936–6–3272. sz. Jelentés a Szent István Bajtársi Egyesület Ottó-ünnepségéről (1936. január 15.)

⁴⁷¹ A Soli Deo Gloria a Horthy-korszak egyik legjelentősebb református ifjúsági szervezete volt. Lásd Denke Gergely: Az SDG Szövetség megalakulás és belső élete. In: *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században*. Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok különös tekintettel a Soli Deo Gloria Szövetségre. Szerk. Tenke Sándor. H.n. 1993, Magyar Református Egyház, 168–185.

ló társaság legyen őszinte: alapítsa meg az I. Lipót Bajtársi Szövetséget”, „törzseiket pedig nevezzék a maguk nagyjairól: Karaffa-törzs, Kollonits-törzs, Haynau-törzs, sőt nem illik megfedkezni a kiváló orgyilkos Pallaviciniről sem, ki György barátban a XVI. század(i) magyarpolitika agyát ölte meg, s így írta be nevét történelmünkbe”. Továbbá nyomatékosan kijelentették, hogy „soha magyar földön nem koronázunk többé királlyá Habsburgot”.⁴⁷²

Nemcsak a Turul lépett fel élesen a Szent István Bajtársi Egyesület és vezéregyéniségei, az „Otto-kortések” ellen, akik miatt – a *Bajtárs* szerint – „még Haynau is szabad királyválasztó lenne”⁴⁷³, hanem a hatóságok és a nyilasok is. Az utóbbira jó példa Zeöld Imre Péter nyilas képviselő 1940 novemberében elmondott interpellációja, melyben ő is az egyesület feloszlását követelte, mert a szervezet „visszaél első nagy nemzeti királyunk, Szent István nevével és e név alatt rendszeres propagandát fejt ki a detronizált Habsburg-uralkodóház és különösen a magyar szempontból súlyosan kompromittált és egyszersmind leszerelt Habsburg Ottó királyfi mellett”.⁴⁷⁴

A hatóságok nem fogalmaztak ennyire nyíltan, de a fennmaradt rendőri jelentésekből kiérezhető, hogy a Szent István Bajtársi Egyesülethez másképp viszonyultak a hivatalos körök is. Például 1933 őszén két, fiatalokból álló társaság verekedése ürügyén a szegedi rendőrkapitányság vezetője átiratot intézett az egyetem rektorához, amelyben a helyi Szent István Bajtársi Egyesület feloszlására tett javaslatot azért, mert „egyes tagjainak agresszív viselkedése miatt maga az egyetemi hatóság sem nézte jó szemmel” a szegedi szervezet működését, mely egyébként sem „gyakorol kellő ellenőrzést tagjai felett és a felvételeknél szelektíót nem végez, úgyhogy tagjai sorában több olyan egyén van, aki a kellő határokat cselekedeteiben megtartani nem tudja”.⁴⁷⁵ 1936 júliusában pedig a VKM kezdeményezett vizsgálatot a Szent István ellen „felelőtlen pénzgazdálkodás és vezető tagok sikkasztása” miatt.⁴⁷⁶

A fentebb bemutatott egyetemi bajtársi szövetségek között több okból a Turul tett szert a legnagyobb szerepre és befolyásra. Egyrészt azért, mert nem korlátozódott egy felsőoktatási intézmény hallgatóira, mint a Hungária, nem csak egy felekezet tagjait vette fel soraiba, sőt – látszólag – felekezeten felüliséget hirdetett, ellentétben az Emericánával, és szabad királyválasztó álláspontot képviselt, ami kétségkívül népszerűbb volt a fiatalság körében, mint a Szent István Bajtársi Egyesület nyíltan vállalt legitimizmusa. Ezekon kívül mindegyiktől megkülön-

⁴⁷² MOL, P 1358, 2. tétel, Vegyes iratok, Sz.n. A bajtársi egyesületek Habsburg- és legitimistaellenes röplapja.

⁴⁷³ Gerinces Magyar: A gazdag legitimista mágnások fullajtárjai... *Bajtárs*, 1934. április 10. 5.; Hatalmas sikerű nagygyűlésen tiltakozott a Turul a Szent István B.E. nemzetellenes működése miatt. *Bajtárs*, 1937. november 5. 1–2.; Példátlan erkölcsbotrány Szegeden... *Bajtárs*, 1937. november 29. 3.

⁴⁷⁴ *KN 1939–1944*. VIII. köt. (1940. november 27.) 958–960.

⁴⁷⁵ MOL, K 149, 1933–6–8994. sz. Jelentés a belügyminiszternek a legitimista egyetemisták szegedi verekedéséről. Budapest, 1933. november 7.

⁴⁷⁶ MOL, K 636, 706. d. 1935–98–219. tétel, a Szent István Bajtársi Egyesület elleni vizsgálat. Budapest, 1936. július 31.

böztette az, hogy az 1930-as években a népi gondolattal nyitott az alsóbb néprétegek felé is. De emelte a Turul jelentőségét az is, hogy rendkívül erős befolyással bírt az egyetemi ifjúság más típusú szervezeteiben, így a különböző segélyegyletekben, vallásos egyesületekben és a diákság életének hagyományos, háború előtti színterét jelentő egyetemi körökben, mivel ezeknek a vezető pozíciói is fokozatosan a turulisták kezébe kerültek.

Ezek a tényezők vezettek oda, hogy a Turul lassanként dominánssá vált az egyetemi „kebelbeli” és „elismert” egyesületek között, bár ez nem ment zökkenőmentesen. Az 1920-as évek legelején még a Turul is tagja volt a jobboldali ifjúsági csúcsszervezetnek, az elsősorban Antal István kezdeményezésére alakult Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének (MEFHOSZ). Azonban a Hungária lapja, a *Technikus* szerint már 1920-ban a két szövetség „az egyetemi beiratkozások ügyében súlyos (bár közelebbről nem ismert – K.R.) kontroverziákba keveredett” egymással, és nem sokkal később a Turul ki is lépett a MEFHOSZ-ból.⁴⁷⁷

Ezután a két szervezet egymástól különböző fejlődési úton indult el. Az 1920-as évek végére a MEFHOSZ lett az, amely a „kebelbeli” egyesületek jelentős részét, így az egyetemi köröket, a segélyegyletek, a vallási alapú szervezetek egy részét (például a református Bethlen Gábor Köröket) összefogta, és 1931-ben már 96 tagszervezetet tömörített.⁴⁷⁸ Ennek oka az volt, hogy – egy 1931 decemberében kiadott rendőri jelentés szavaival élve – „úgy szerepel az egyetemi ifjúság – különösen a kezdők szemében – mint az az erkölcsi testület, amely az egyetemi polgárságot a menza útján, de egyébként is, anyagilag is támogatja”.⁴⁷⁹

Emellett lazább, liberálisabb és békésebb szervezet volt, mint a Turul, amit egy Bornemiszsa Géza kereskedelemügyi miniszterhez intézett memorandumuk is alátámaszt. Ebben úgy fogalmaztak: „A fiatal magyar generáció nem óhajt örökké gyűlölettől körülvelt államban élni. Mi a béke és barátság útját keressük szomszédainkhoz. Mi nem akarjuk, hogy a jövő Magyarországa is csak marakodó idegen érdekek állandó ütköző porondja legyen, mint volt idáig. Nekünk önálló, boldog állam a célunk s arra törekszünk, hogy a jövő Magyarországa a kelet európai egyensúly legfőbb biztosítója s a Dunamedencének békét, munkát, jólétet és haladást árasztó fókusza legyen. Az új magyar ifjúság nem imperialisztikus, hanem koopera-

⁴⁷⁷ Egyesületi élet. *Technikus*, 1920/4. 115.

⁴⁷⁸ MOL, K 636, 702. d. 1931–1936–98–3. tétel, MEFHOSZ levele a VKM-nek. Budapest, 1931. december 7.; a Bethlen Gábor Körökről lásd Páll László: Bethlen Gábor Körök. Országos Magyar Protestáns Diákszövetség. Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség. In: *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok különös tekintettel a Soli Deo Gloria Szövetségre*. Szerk. Tenke Sándor. H.n. 1993, Magyar Református Egyház, 100–113.

⁴⁷⁹ MOL, K 149, 1931–7–9331. Jelentés az ifjúsági mozgalmakról. Budapest, 1931. december 14.

tív mentalitásban nevelődik s úgy a szomszédos, mint a távolabbi népek ifjúságával való minél harmonikusabb, sokoldalúbb és termékenyebb együttműködés útjait keresi.”⁴⁸⁰

A MEFHOSZ befolyásának ellensúlyozására Turul már 1923-ban létre akart hozni egy hasonló egységszervezetet a rokonegyesületek támogatásával és részvételével, „de ez a szövetségek rivalitása következtében” ekkor még nem jöhetett létre. 1925 nyarán Debrecenben találkoztak a MEFHOSZ és a Turul képviselői, ahol megállapodtak abban, hogy Magyar Nemzeti Diákszövetség (MNDSZ) néven új egységszervezetet alapítanak.⁴⁸¹

Azonban a két nagy szervezet közötti konfliktus 1929-ben éleződött ki újra, amikor a MEFHOSZ a Bartha Miklós Társaság támogatásával egy ifjúsági parlament összehívását kezdeményezte, melynek célja azoknak a reformoknak a kidolgozása volt, amelyeket „a magyar ifjúság a jövő fejlődés érdekében keresztül akart vinni”. A korabeli rendőri jelentések szerint az Ifjúsági Parlament szervező bizottságában „nagyarányú balratolódás volt tapasztalható”. Főképp a MEFHOSZ képviselői vélték úgy, hogy „az ifjúságnak aktív részt kell venni abban a felvilágosító és közvetlen munkában, amelynek célja a közélet és a kormányrendszer radikalizálása”, továbbá „gyökeres változást, az egész társadalmi és gazdasági rendszer új progresszív alapra való helyezését” követelték. Szoros együttműködést szorgalmaztak a szocialista ifjómunkások szervezeteivel is, és bizottságok kiküldését javasolták a munkanélküliség, a földmunkáskérdés, a gyáripar, a pénzpiac, a munkásoktatás és az általános szociális helyzet tanulmányozására.⁴⁸²

Ám ezek felvetése miatt a Turul képviselői kivonultak, és egy saját „ellenparlamentet” hoztak létre a vele szimpatizáló szövetségek részvételével és támogatásával. Ettől kezdve a Turul tulajdonképpen magának és szövetségeseinek sajátította ki a Magyar Nemzeti Diákszövetséget. Ennek közvetlen előzménye a Budapesten tartott nemzetközi diákkongresszus volt 1929 szeptemberében, szinte közvetlenül ez előtt sikerült újjáalakítani a korábbi Turul-fővezér, Bánsághy (Velcsov) György kezdeményezésére az MNDSZ-t, amit a korabeli rendőri jelentésekben is „a tiszta nacionalista diákegyesületek szövetségéeként” emlegettek.⁴⁸³ Célja „a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság egységbe tömörítése, anyagi és szellemi érdekeinek védelme, az ifjúság egyetemességét érintő ügyek központi intézése és irányítása, továbbá ily

⁴⁸⁰ MOL, K 636, 702. d. 1931–1936–98–3. tétel, A MEFHOSZ memoranduma Bornemisza Géza miniszternek. Budapest, dátum nélkül.

⁴⁸¹ Debrecenben megalakult az egységes főiskolai diákszervezet. *Debreczeni Újság*, 1925. június 4.; a Turul és a MEFHOSZ szembenállás a különböző időszaki lapjaikban is tetten érhető, és olykor sajtóperekhez is vezetett. Támadások. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1929. december 16.; A „Bajtárs” a MEFHOSZ-ról. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1932. május 17. 5.; Még egyszer a „Bajtárs”-nak. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1932. június 15. 1–2.

⁴⁸² Az államrendőrség főkapitányságának politikai nyomozó főcsoportjának jelentése az Ifjúsági Parlament előkészítő bizottságának üléséről, 1929. szeptember 28. Közli: *Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséből 1920–1944*. Szerk. Beránné Nemes Éva és Hollós Ervin. Budapest, 1977, Akadémiai, 126–128.; A magyar ifjúság parlamentjéért. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1929. szeptember 30.

⁴⁸³ MOL, K 149, 1929–7–7194. sz. Rendőri jelentés a Turul és a MEFHOSZ szembenállásáról. Budapest, 1929. szeptember 23.; Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság*, i.m. 120–132.

irányú bel- és külföldi képviselet” volt, tehát végső soron az, hogy átvegye Magyarország nemzetközi képviseletét a MEFHOSZ-tól a külföldi kongresszusokon és rendezvényeken.⁴⁸⁴

Az MNDSZ-ben a tervezett alapszabályok monopolhelyzetet biztosítottak a Turulnak (ez a szervezet egymaga annyi szavazattal rendelkezett, mint az összes többi együtt), és szervezetiileg ehhez hasonlóan épült fel. A szövetség munkáját összesen hat ügyosztály irányította. A legfontosabb, a külügyi feladata az volt, hogy „nemzetközi viszonylatban megerősítse a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság hírnevét s ezen túlmenve, a magyar fiatalság befolyását, – lehetőség szerint supremantiáját – a diákpolitikában, annak tulajdonképpeni küzdőporondjában, a Nemzetközi Diákszövetség – Confederation Internationale des Étudiants – keretében érvényre juttassa”. Az utazási ügyosztály célja – többek között – a tagok számára 50%-os vasúti kedvezmény kiharcolása (karácsonyi, húsvéti és nyári szünetekben) és külföldi diákok utazási segélyének biztosítása volt. A kulturális ügyosztály rendezvényeket, ünnepeket bonyolított le, megszervezte az MNDSZ képviseletét a különböző állami ünnepeken, illetve a szervezetről szóló ismertető kiadványokat szerkesztette és terjesztette. Célja „az ifjúságba belenevelni a nemzeti tradíció tiszteletét, a revízió örökmécsesének lenni és megértést teremteni az ifjúság kérdései, törekvései iránt”. A sajtóosztály az ifjúság sajtókiadványait terjesztette, illetve tudósította a Magyar Távirati Irodát, a rádiót és a legnagyobb belföldi napilapokat, folyóiratokat az MNDSZ munkájáról. A kisebbségi ügyosztály „tudományos alapon” foglalkozott „az utódállamokban élő kisebbségek helyzetével és aktuális problémáival”, a sportosztály pedig a tagok testneveléséért és a sportrendezvények lebonyolításáért felelt.⁴⁸⁵

Az MNDSZ tagjai a Turul mellett az Emericana, a Hungária, a Főiskolai Sportszövetség, a Protestáns és a Katolikus Diákszövetség, illetve a menekült hallgatók Területi Szövetsége lettek, de 1930 tavaszán jelezte csatlakozási szándékát több más ifjúsági szervezet is, így a diáksegélyezésben fontos szerepet viselő Országos Magyar Diáknyomorenyhítő Akció, illetve a Magyar Diákkülügyi Bizottság és a Magyar Diákutazási Iroda. Az új csúcsszervezethez a Társadalmi Egyesületek Szövetsége szolgált mintaként, éppen ezért nevezték „ifjúsági TESZ-nek” is.⁴⁸⁶

Az MNDSZ-nek 1934 tavaszán sikerült elérnie legfontosabb célkitűzését, amikor a Valóság- és Közoktatásügyi Miniszter a külügyminiszterrel egyetértésben úgy határozott, hogy a magyar diákság külföldi vonatkozású ügyeiben, kapcsolataiban kizárólag egy szervezetet tekintenek illetékesnek, az MNDSZ Külügyi Bizottságát. Ezzel együtt a VKM elrendelte, hogy

⁴⁸⁴ MOL, K 149, 1929–7–Szn. 2. Jelentés az MNDSZ szervezéséről. Budapest, 1929. szeptember 30.; *A Magyar Nemzeti Diákszövetség és tagegyesületeinek ismertetője*. Szerk. Borosjenői Kádár Béla. H.n. 1937, Turul Sajtóvállalat, 12.

⁴⁸⁵ *A Magyar Nemzeti Diákszövetség*, i.m. 14–25.

⁴⁸⁶ Szörtsey József: Az „ifjúsági” TESZ. *Bajtárs*, 1930. május, 5–7.; MOL, K 149, 1930–7–Szn. 1. Rendőri jelentés az MNDSZ-ről. Budapest, 1930. március 17.; *Verbőczy Útmutató 1930*. 56–57.

„a magyar diákszervezetek – tekintet nélkül arra, hogy tagjai-e a Magyar Nemzeti Diákszövetségnek, vagy sem – mindennemű külföldi vonatkozású ügyeikben csak az említett Szövetség Külügyi Bizottságán keresztül” fordulhatnak a minisztériumhoz.⁴⁸⁷

Ezután az MNDSZ elsődleges feladata külkapcsolatok (elsősorban az olasz és a német rokon szervezetekkel való együttműködés) ápolása volt, és már 1935 júliusában büszkén jelenthette a minisztériumnak, hogy a szervezet „az egész év folyamán, de különösen nyáron hatalmas idegenforgalmat bonyolít le”, és „több száz cserediák jön hazánkba és ugyanennyi magyar diák megy ki az idegen szó és kultúra elsajátítására”.⁴⁸⁸

Az ebből adódó komoly külföldi tapasztalatai alapján az MNDSZ azt a javaslatot tette a VKM-nek, hogy Magyarországon is alakítsanak német mintára a vendéghallgatók számára nemzetközi diákklubokat. Emellett „feltétlen szükségesnek” tartotta „egy olyan magyar ifjúsági orgánus megteremtését, amely nemzetközi vonatkozásban és nívón egyrészt ellensúlyozni tudja a velünk szemben ellenséges megnyilatkozású külföldi folyóiratok propagandáját, másrészt mintegy animálólólag hatna a mi egyetemi ifjúságunkra is a nemzetközi problémák korai és alapos megismerésére és megvitatására”.⁴⁸⁹ Emellett mindig féltékenyen őrizte kiharcolt pozícióját, melyre jó példa az, hogy 1935 márciusában „felelőtlen külföldi akciónak” bélyegezte azt, hogy a MEFHOSZ fogadta az International Student Service központi titkárát Budapesten, és ez ügyben memorandummal fordult a kultuszminisztériumhoz.⁴⁹⁰

Egyértelműen megállapítható, hogy az 1930-as évek második felére az MNDSZ felülke-rekedett a MEFHOSZ-on, és az utóbbi szervezet vissza is szorult: a korábbi 96 tagegyesületével szemben már 1934-ben is csak 70 maradt.⁴⁹¹ Ezzel vált végérvényesen teljessé a Turul monopolhelyezete az egyetemi ifjúsági szervezetek között.

Az eddig elmondottakból látványosan kitűnik, hogy a világháborús vereségből és az 1918/19-es forradalmakból adódó társadalmi és politikai feszültségek megosztották, és különböző világnézetek felé vezették a „keresztény-nemzeti” fiatalokat. Az eltérő eszmei alapok hatása és a hangadó, „vezérkedő” diákok egyéni ambíciói a nagy bajtársi szövetségek között, sőt nem ritkán ezeken belül is, folyamatos feszültségekhez és konfliktusokhoz vezettek. Jó

⁴⁸⁷ MOL, K 636, 702. d. 1931–1936–98–3. tétel, VKM leirat valamennyi diákszövetség elnökségének. Budapest, 1934. május 11.

⁴⁸⁸ MOL, K 636, 702. d. 1932–1936–98–2. tétel, 2037/1935. és 3133/1935. sz. Az MNDSZ levelei a VKM-nek. Budapest, 1935. január 15. és 1935. július 9.; Persze az MNDSZ nem csak a külkapcsolatokkal foglalkozott. 1935 májusában például memorandummal fordult a VKM-hez a „igazságos progresszív tandíjrendszer” bevezetése érdekében. Uo. 1361/1935. A MNDSZ memoranduma tandíjreformról. Budapest, 1935. május 22.

⁴⁸⁹ MOL, K 636, 702. d. 1932–1936–98–2. tétel, 1462/1935. A MNDSZ memoranduma a külügyminisztériumnak. Budapest, 1935. május 29.

⁴⁹⁰ MOL, K 636, 702. d. 1932–1936–98–2. tétel, 247/1935. A MNDSZ beadványa a VKM-nek a „felelőtlen külföldi akciók rendezése tárgyában”. Budapest, 1935. március 8.; A nemzetközi diákszövetség titkára Budapesten. *Magyarság*, 1935. február 15.

⁴⁹¹ *A Magyar Egyetemi Híradó Tájékoztatója 1934/35.* Szerk. Czére Béla és Rézler Gyula. Bp. 1934. Magyar Egyetemi Híradó, 9–15.

példa erre a Turul két alapító vezéregyénisége, Törös Sándor és Bánsághy (Velcsov) György közötti konfliktus a szövetség szenátusának 1936. novemberi ülésén, ahol Bánsághy a vita hevében kijelentette: „Törös is meg az édesapja is kommunisták voltak, az erre vonatkozó bizonyítékok itt vannak a kezemben.” Az ügy rágalmozási perhez vezetett, ami miatt az akkor már országgyűlési képviselő Bánsághy mentelmi jogát fel is függesztették.⁴⁹²

Éppen a személyi konfliktusok miatt szinte egyáltalán nem, vagy csak ideig-óráig, bizonyos kérdések megítélésében volt egység a jobboldali értelmiségi ifjúságban, és ez alól a Magyar Nemzeti Diákszövetség sem lehetett kivétel. Ezt a *Bajtárs* a következőképpen fogalmazta meg 1933 nyarán: „Az egységrejutás lehetőségét gátolja a nagy nemtörődömség, az a nagy közömbösség, letargia, mely az ifjúsági egyesületet élő fiatalság többségének lelkében tapasztalható és az az egyéni hiúság, amelyről a közös cél érdekében sem akar lemondani egyik alakulat és vezető sem. (...) Példa erre a Magyar Nemzeti Diákszövetség, amelynek hivatása volna az összes ifjúsági egyesületek közös szervét alkotni és az egyetemes ifjúságot érdeklő kérdésekben egyedül szót szólni. Mégis azt látjuk, hogy sok ifjúsági szerv hiányzik tagegyesületei közül. Az ifjúsági egység nem jelentené azt, hogy a nagyobb ifjúsági szervek ne éljék saját életüket is, de igenis meg kellene alkossanak egy szervet, amelynek egyetemleges kérdésekben alárendelnék magukat.”⁴⁹³ Hasonlóan lesújtóan fogalmazott egy szigorló közgazdász-hallgató is a kultuszminisztériumnak írt levelében: „A diákegyesületek és szövetségek vezetői között felmerült személyi ellentétek ma már oda vezettek, hogy az egyesületek és szövetségek évek óta ádáz harcot folytatnak egymás ellen, ahelyett, hogy munkájukat – egy átfogó ifjúsági program megvalósítása érdekében – egyesítve, karöltve működnenek. Ilyen körülmények között diákbékéről természetesen szó sem lehet, s a diákegység érzelmi motívumok figyelembevételével soha sem lesz megteremthető. (...) Azt kellett látnom, hogy a fennálló diákintézmények gyökeres átszervezés nélkül nem alkalmasak az egyetemi ifjúság szociális és egyéb problémáinak intézményes megoldására. Szerény véleményem szerint igen kívánatos volna, hogy a kultuskormány mielőbb erélyes kézzel avatkozzék bele a sürgős megoldást kívánó diákügy rendezésébe.”⁴⁹⁴

Ezek a belső harcok voltak az okai annak, hogy a közélet egy része – és elsősorban a politikai paletta szélsőjobboldala – az 1930-as években már végképp kiábrándultan szemlélte az egyetemi szervezeteket. Például a nyilas Palló Imre a következőképpen fogalmazta meg ezt egy 1940 őszi elmondott parlamenti interpellációjában: a bajtársi szövetségek „sokszor csak egymás ellen harcolnak, az Emericana a Szent István ellen, a Szent István a Turul ellen, a

⁴⁹² KI 1935–1939. VI. köt. A Képviselőház mentelmi bizottságának jelentése, 1936. november 19., 318.

⁴⁹³ Az ifjúság egysége. *Bajtárs*, 1933. július-augusztus, 7–9.

⁴⁹⁴ MOL, K 636, 702. d. 1931–1936–98–3. tétel, Siklósy József szigorló közgazdász levele a VKM-nek. Budapest, 1932. március 8.

Turul az Americana ellen és ebben az áldatlan harcban elvész az a testvéri egyetértés, amely kell, hogy minden magyart teljesen összefogjon”.⁴⁹⁵

2.5.2. Külföldi párhuzamok és kapcsolatok

A nagy bajtársi szövetségekben több közös vonás is felfedezhető, és az egyik ilyen, hogy szervezeti kereteik kialakításához német mintákat vettek át. A Turul előtt a tradicionális, 19. század eleje óta létező német ifjúsági egyesületek, a Burschenschaftok álltak példaként, de más német párhuzam is felfedezhető. Rokon vonások figyelhetőek meg a magyar bajtársi szövetség és a német náci párt egyetemi szervezete, a Nationalsozialistischer Deutschen Studentenbund (NSDStB) között is – elsősorban az erős militarista jelleg és az antiszemitizmus miatt. Az NSDStB 1926 februárjában alakult, és a náci párt lapja, a *Völkischer Beobachter* felszólította a Németország területén élő nemzetiszocialista lelkületű diákokat, hogy csatlakozzanak a helyi szervezetekhez. Első vezetője Wilhelm Tempel volt, de igazán nagy jelentősége akkor lett, amikor 1931. október 30-án Baldur von Schirachot nevezték ki az NSDAP birodalmi ifjúsági vezetőjévé.⁴⁹⁶

Azonban más külföldi szervezetekkel is felfedezhetőek hasonlóságok, nem véletlenül, hiszen korábban már utaltunk rá, hogy – Hóman Bálint szavaival – „egész Európában van ilyen mozgalom”. Ilyen például a román Asociația Studenților Creștini (Keresztény Főiskolások Szövetsége) is, melyet keleti szomszédunk két világháború közötti szélsőjobboldali szervezete, a Vasgárda, egyik fontos előzményének tekinthetünk. Ugyanakkor nem véletlen az sem, hogy a debreceni gazdászok Festetics Bajtársi Egyesületének tagja, az ellentmondásos, de az utóbbi években egyre nagyobb kultusszal rendelkező író, Wass Albert az önéletrajzi írásaiban a Vasgárdát a Turulhoz hasonlította.⁴⁹⁷

A burschenschafti minta ellenére a Turul és tagszervezetei elsősorban nem a német rokon-szervezetekkel keresték a kapcsolatot, hanem az olasz fasiszta párt egyetemi „csoportjaival”, a

⁴⁹⁵ KN 1939–1944. VII. köt. (1940. október 11.) 100–103.

⁴⁹⁶ A Hitlerjugend tagjai egyébként több alkalommal látogattak Magyarországra, ahol a Nemzeti Diákszövetség vezetőségével is találkoztak. 1941 augusztusában a debreceni látogatásuk során a vendég német fiatalok „fegyelmezett magatartása” és „udvarias viselkedésük” a város „keresztény magyar lakossága körében rokonszenvet váltott ki”. Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek az „udvarias viselkedésnek” része volt, hogy a Hitlerjugend „Debrecenben tartózkodó csoportjából egyesek a Hatvan utca és környékén lévő, zsidók által sűrűn lakott városrészben több zsidót lefényképeztek, sőt egyesek bementek a Pásti utcai és Kápolnás utcai zsinagógába, ott kisebb mérvű rombolást vittek véghez”. HBML, IV.B.901/a, 18. d. 261/1941. eln. A debreceni rendőrkapitányság politikai detektívcsoportjának jelentése a Hitlerjugend Debrecenben tartózkodó csoportjáról, 1941. augusztus 25.; a Hitlerjugend tagjainak magyarországi látogatásairól lásd még Hitler-Jugend tagok Budapesten. *Magyarság*, 1940. november 16.; *Sombor-Schweinitzer József feljegyzése*, i.m. 123. és 132.

⁴⁹⁷ Wass Albert: A Porszemekből. In: Uő: *Voltam és más önéletrajzi írások*. Összeállította és az előszót írta Turcsány Péter. Pomáz, 2006, Kráter, 107–108.; Fātu, Mihai – Spălățelu, Ion: *i.m.* 46–47.; Erdélyi Géza: A Vasgárda története. *Magyar Szemle*, 1937. XXXI. köt. 3. (123.) szám, 254–264.; Ioanid, Radu: Nicolae Iorga and Fascism. *JCH*, 1992/3. 467–492.; Bakó Endre: Wass Albert debreceni éve (1928–1931). In: *Könyv és Könyvtár. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei*. XXVI. köt. Debrecen, 2002, DEENK, 133–154.

Gruppi Universitari Fascisti-vel (GUF).⁴⁹⁸ Nem véletlen, hiszen az 1920-as években Németország belpolitikai berendezkedése gyökeresen más volt, ebből adódóan az ún. weimari köztársaság vezetői még teljesítési politikát folytattak, ellentétben a fasiszta Olaszországgal, mely már ekkor nyíltan elégedetlen volt a versailles-i békerendszerrel. Ezért Magyarország politikai elitjének, és ezáltal ifjúsági vezetőinek is, potenciális és elsődleges partnerévé a fasiszta ország vált, különösen 1927-től, amikor is szorosabb politikai kapcsolatok alakultak ki a két állam között Bethlen István római tárgyalásai után.⁴⁹⁹

16. ábra: A Turul delegációja Mussolininál (1934. április). Forrás: *Bajtárs*, 1934. április 10. 5.

A közeledés kölcsönös volt, amit bizonyít az is, hogy a GUF-nak Virgilio Irmici személyében hivatalos magyarországi képviselője volt, illetve hogy a GUF és a Turul vezetői gyakran tettek látogatásokat egymásnál. Például 1929 decemberében az olaszok meghívására Ijjas Meyne János országos külügyi vezér, Dérczy Ferenc országos gazdasági vezér és dr. Szilvay Gyula olasz referens vezetésével egy Turul-delegáció utazott Rómába. Fogadta őket Roberto Maltini olasz képviselő és Turati szenátor, a fasiszta párt főtitkára. Előbbit a Turul tiszteletbeli dominusává, utóbbit tiszteletbeli patronusává avatták. A látogatás persze nemcsak formaságokból állt, hanem megállapodtak az olasz-magyar diákkapcsolatok kiépítésében, illetve a

⁴⁹⁸ Az olasz GUF szervezetekről lásd La Rovere, Luca: Fascist Groups in Italian Universities: An Organization at the Service of the Totalitarian State. *JCH*, 1999/3. 457–475.; Ledeen, Michael A.: Italian Fascism and Youth. *JCH*, 1969/3. 137–154.; Nemes Erdős László: Az olasz ifjúság katonai nevelése. *Magyar Szemle*, 1930. IX. köt. 1. (33.) szám, 42–49.

⁴⁹⁹ Mussolini 1934 tavaszán a következőképpen fogalmazott a Turul delegációja előtt: „Újra hirdetem, hogy nem örökvényűek a békeszerződések, mert ha azok volnának, akkor a népek rohanó élete megállna.” Ezután átvette a szövetség jelképének számító Bocskai-sapkát, amit ezzel köszönt meg: „Köszönöm a ti kitüntetéseteket, amelyet a mi igaz barátságunk jeleként fogok mindig viselni.” *Bajtárs*, 1934. április 27. 3–4.

tanulmányi és diáknyaralási utak kölcsönös intézésében is. A Turul-delegáció tagjai számára az út csúcspontja 1929. december 22-én érkezett el, amikor kihallgatáson fogadta őket Mussolini is. A fasiszta diktátor a magyar küldöttségnek kijelentette: „új háborúra készül Magyarország, de jogosan, ezért becsülöm, mert élni akar! Maguk meg fogják élni a legközelebbi háborút, de én is ott szeretnék lenni.”⁵⁰⁰ Mint tudjuk, ott volt...

Persze, a GUF tagjai is megfordultak Magyarországon a Turul vendégeiként. Például 1933. szeptember elején az olasz fasiszta ifjúsági szervezet nyolc tagja csereúton vett részt, és többek között Debrecenben is eltöltöttek pár napot. Az ellátást és a szállást az egyetem, a pallagi Gazdasági Akadémia és a MANSZ biztosította a számukra, ami jelzi, hogy nem csak a Turul számára volt fontos a látogatásuk.⁵⁰¹

1934 áprilisában, az újabb római út előtt a *Bajtárs* hosszabb cikkben mutatta be a GUF szervezetét az olvasóinak. Érdekes az írás néhány elemét kiragadni, melyek megmutatják, hogy milyen kép alakult ki a legjobb partnernek bizonyuló olasz egyetemi szervezetről, illetve azt is, hogy mik a hasonlóságok és a különbségek a két szervezet között, amelyeket a Turul vezetői is fontosnak tartottak. A GUF-ba csakúgy, mint a Turulba, nem volt kötelező a beiratkozás, „rendszerint tagja azonban minden diák s ezért a GUF-nak ellenőrzési joga van az esetleg be nem iratkozott diákok felett is”. Lényeges különbség volt, hogy a fasiszta egyetemi csoportok élén politikai titkárok álltak, akik – bizonyos mértékig – részt vehettek az államélet irányításában is. A GUF szervezetén és tevékenységén nyilvánvalóan látszott, hogy a fasiszta diktatúra eszköze, és ez a *Bajtárs* cikkéből is kitűnt: „A GUF vezeti és szabályozza a diákélet minden megnyilvánulására és minden mozzanatára kiterjedőleg minden egyes egyetemi hallgató tevékenységét. Minden egyéb diákszervezet tilos, hacsak a GUF főtitkársága el nem rendeli. Hivatalosan csak az Olasz Katholikus Egyetemi Szövetség (FUCI = Federazione Universitaria Cattolica Italiana) van elismerve, melynek programjában azonban politikai célkitűzések nem szerepelhetnek.” Az olyan egyetemi városokban, ahol külföldi diákok is tanultak, számukra külön GUF alcsoportok alakultak egy-egy kirendelt megbízott vezetésével. A cikk megemlíti még az 1924/25 folyamán megszervezett feketeinges Egyetemi Katonáságot (MU = Militaria Universitaria), illetve a GUF lapjait, a Fasiszta Ifjúság (Gioveni Fascista), Könyv és fegyver (Libro e Moschetto) című propagandakiadványait. „A fascista ifjúsági szervezkedés ezeken a módokon gondoskodik a nevelés minden mozzanatáról” – összegzi az elmondottakat a *Bajtárs* –, „az egyetemek adják meg a szellemi műveltséget, a GUF a politikai nevelést, a MU a katonai kiképzést.” Ebből a cikkből az olvasónak olyan érzése támad, mint-ha ezt tekintené a Turul mintaként, ez a GUF-hoz hasonló rang és hatalom a magyar ifjúsági

⁵⁰⁰ Egyik kézben karabéllyal, a másikban könyvvel. Üzent Mussolini. *Bajtárs*, 1930. január, 7–8.

⁵⁰¹ Olasz egyetemisták Debrecenben. *Új Vetés*, 1933. szeptember, 18.

szövetség vágyálma, és ennek az elérését tűzné ki a szerző célnak, bár ezt nyíltan nem fogalmazta meg.⁵⁰²

Annak ellenére, hogy a német ifjúsági szervezetekről is megjelentek – bár kevésbé magasrangos hangvételű – hosszabb-rövidebb írások a magyar ifjúsági sajtóban⁵⁰³, mégis a GUF-ot tekinthetjük a Turul példaképének azzal együtt is, hogy az olasz fasizmus (és egyetemi szervezete) eredetileg egyáltalán nem volt antiszemita, és ezzel a magyar fiatalok is tisztában voltak. A szövetség egyik vidéki lapja például 1933 őszén a következőképpen fogalmazott: „Sokan vannak, akik a fascizmust és a német nemzeti szocializmust egy nevezőre szeretnék írni, akik ezt a két irányzatot két különböző nép egészen azonos típusú nemzeti megnyilatkozásának tekintik. Pedig ez nem áll. A fascista gondolatban például egyáltalán nincs szerepe a race-elméletnek. A fascizmus ezideig programszerű nyilatkozatot a zsidókérdésről sem tett. Hogy miért nem? Valószínűleg azért, mert a zsidóság Olaszország lakosságának alig 1%-át teszi s ezért ott a zsidókérdést nem tekintik sürgetőnek.”⁵⁰⁴

A feltűnő és állandó ideológiai hasonlóságok mellett hangsúlyoznunk kell a Turul és az olasz fasiszta GUF, illetve a német náci NSDStB között felfedezhető jelentős különbségeket is. Elsősorban azt, hogy a két külföldi szervezettel ellentétben a magyar bajtársi szövetség sosem vált a kormány vagy egy párt hivatalos egyetemi fiókszervezetévé, noha a magyar politikai elit vezéralakjai is a totalitárius rendszerekhez hasonlóan rendkívül fontosnak tartották az ifjúság megnyerését, szellemi-ideológiai nevelését.⁵⁰⁵ Emellett a jelentős szervezettörténeti különbség mellett azt is ki kell emelnünk, hogy a Turul bizonyos külsőségeket (például a tányersapkát) illetően is külföldi mintákat vett át, azonban ezektől a szövetség fokozatosan elszakadt, és egyre inkább hangsúlyozta a *magyar* jellegét.⁵⁰⁶

Kézenfekvő a kérdés, hogy a magyar bajtársi és ifjúsági egyesületek hogyan viszonyultak a környező államok ifjúsági szervezeteihez. A jobboldali ifjúság 1920-as években működő közös sajtóorgánuma, az *Új Élet* 1923 őszén vitát indított a lap hasábjain „Szükséges-e a kapcsolat a kisentente (sic!) diákszervezeteivel?” címmel. A beküldött levelek alapján megállapítható, hogy az olvasók szinte egybehangzóan azon az állásponton voltak, amit az U.G. monogrammal aláírt, 1923 novemberében közölt vélemény szerzője képviselt, mely szerint: „A kapcsolat (a kisantant, tehát Románia, Csehszlovákia, illetve a későbbi Jugoszlávia és Ma-

⁵⁰² A fasiszta ifjúsági szervezetek képviselői... *Bajtárs*, 1934. április 10. 4.; a Turul-sajtó GUF-ról alkotott véleményére lásd még O. Szabó Mihály: Az olasz út tanulságai. *Új Vetés*, 1933. szeptember, 3–4.; Irmici Virgilio: Az olasz egyetemi ifjúság szervezete. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1934. április 15. 3.

⁵⁰³ Pl. Benkő Gábor: A német ifjúsági szervezkedésről. *Technikus*, 1921-22/6. 123–131.; Tóbiás Kornél: A Harmadik Birodalom ifjúsága. *Gyula Regős*, 1935/3-4. sz. 10–13.

⁵⁰⁴ Fascizmus és zsidóság. *Nemzetvédő*, 1933. október, 5.

⁵⁰⁵ A totalitárius rendszerek ifjúsági neveléséhez vö. *Fascism*. Ed. Roger Griffin. Oxford, 1995, Oxford University Press, 61–62., 67–68., 148–149.

⁵⁰⁶ Vö. Magyar sapkát a magyar diákságnak. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1929. október 11.

gyarország ifjúsági szervezetei között – K.R.) talán bizonyos előnyöket jelentene, de még nem teremthető, mert annak ára vagy az integritás gondolatának feladása, vagy a magyar becsület csorbulása lesz.”⁵⁰⁷ Ennek ellenére a magyar ifjúsági szervezetek, így a Turul is komolyan figyelemmel kísérték a környező országokban működő egyesületek tevékenységét, és nemcsak a határontúli magyar fiatalok, hanem a zsidóság helyzetének ottani alakulása miatt is. 1923 szeptemberében például az *Új Élet* kiküldött tudósító (!) útján számolt be részletesen olvasóinak a román diákok numerus nullust (!) követelő antiszemita megmozdulásairól.⁵⁰⁸

A külföldi szervezetek mellett a Turul az 1920-as, 30-as évek fordulóján jó és szoros kapcsolatot szeretett volna kiépíteni az angol sajtómágnással, Lord Rothermere-rel is, akinek a *Hungary's Place in the Sun* (Magyarország helye a nap alatt) címmel megjelent cikke, majd az ezt követő további tevékenysége újabb lendületet adott a magyar revíziós mozgalomnak és propagandának. Természetesen, ahogy a magyar közvélemény jelentős része, a Turul is rendkívül túlértékelt a lord lehetőségeit, és hozzájárult a Rothermere körül Magyarországon kialakuló kultusz fejlődéséhez. A másik oldalról az angol is jó viszonyra törekedett a Turullal valószínűleg azért, mert felismerte a szerepét a magyar ifjúság életében.⁵⁰⁹

Ennek a kölcsönös közeledésnek látványos megnyilvánulása volt az, hogy a lord 1930 nyarán meghívta a szövetség képviselőit Nagy-Britanniába. A „nacionalizmus rohamcsapatának delegációját”, ahogy a *Bajtárs* megfogalmazta, Bánsághy György vezetésével 1930. július 30-án érkezett Londonba, további úti céljuk Brighton és Oxford voltak. Vendéglátójuk, Rothermere rendkívül szívélyesnek mutatkozott, és fogadásukkor a „magyar ifjúság legrepresentánsabb ifjúsági egyesületének” nevezte a Turult, majd kijelentette: „Magyarország egyedül Önöktől várhatja száműzött gyermekeinek megmentését, elveszett területeinek visszacsatolását.” De nem fukarkodott a Turulnak szánt dicséretekkel a lord fia, Esmond Harmsworth sem, aki a következőképpen fogalmazott: „Ezek a bajtársi alakulatok a magyar nemzeti életnek legértékesebb elemei, mert fegyelmük és testületi szellemük szerves keretet teremt az ifjúság energiája és lelkesedése számára.”⁵¹⁰ Láthattuk korábban, hogy ehhez hasonlóan Mussolini is magasztalta a Turult, és bár minden valószínűség szerint ezek csak udvariassági gesztusok voltak, mégis tagadhatatlan, hogy a nagy jelentőséggel és hatással bírhattak, ugyanis ezek a jobboldali magyar fiatalok számára „nagy emberektől” elhangzó szavak csak fokozták a szervezet tagjainak öntudatát.

⁵⁰⁷ Bécsy Bertalan: Szükséges-e a kapcsolat a kisentente diákszervezeteivel? *Új Élet*, 1923. október 23. 2.; Szükséges-e a kapcsolat a kisentente diákszervezeteivel? *Új Élet*, 1923. november 6. 2.

⁵⁰⁸ „Numerus nullus” Romániában. *Új Élet*, 1923. szeptember 17. 1–2.

⁵⁰⁹ Rothermere lord: Magyarország helye a nap alatt. In: *Trianon*. Szerk. Zeidler Miklós. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2003, Osiris, 457–462.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris, 159–190.

⁵¹⁰ A Turul Szövetség meghívott delegációja lord Rothermere-nál. *Bajtárs*, 1930. november, 1–5.

2.5.3. A Turul kapcsolata más társadalmi szervezetekkel

A hazai és külföldi rokonszervezetekkel való kapcsolat mellett érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy a Turul Szövetség milyen viszonyban volt a korszak más, elsősorban (szélső)jobboldali szervezeteivel és politikai mozgalmaival. A bevezetőben már idéztük Kozma Miklós visszaemlékezéseit, ahol a korszak egyik legbefolyásosabb és sokat tudó személyisége nyíltan rámutatott arra, hogy az 1920-as évek egyik leghírhedtebb és legnagyobb taglétszámú szélsőjobboldali szervezetének, az Ébredő Magyarok Egyesületének (ÉME) alapítói között egyetemisták és fiatalok is voltak.

Ebből adódóan nem meglepő, hogy a bajtársi szervezetek, így a Turul is az 1920-as évek folyamán mindvégig rendkívül szoros kapcsolatban maradt az ÉME-vel, és az évtized elején az „ébredők” több merényletében is fontos szerepet játszottak az egyetemisták. Például 1923. január 16-án a Fővárosi Operettszínházban elkövetett akcióban is: az aznapi előadás első felvonásának vége előtt több fiatalember lövöldözni kezdett a nézőtérén, a színház épülete előtt pedig főleg „tányérsapkás” (!) fiatalemberek gyülekeztek, hogy a zsidó (vagy zsidónak vélt) nézőket és színészeket meglincseljék. Ezt azonban a rendőrség fellépésére sikerült megakadályozni. A nemzetközi figyelmet kapó esetet a liberális-demokrata ellenzék képviselői (Pakots József és Rassay Károly) elsősorban az ÉME, másrészt a kormány elleni támadásra használták fel, ám a parlamenti felszólalásaik során Turul és az egyetemi bajtársi egyesületek érintettsége alig merült fel, sőt igazából a nemzetgyűlésben jelenlévő „ébredő” képviselők akarták felhasználni ezeket a szervezeteket arra, hogy tisztázzák magukat. Például az 1923. január 24-i interpellációjában Rassay hivatkozott a rendőrségi nyomozati anyagokra, melyek megállapították, hogy az Operettszínház elleni merénylet tervét az ÉME Sörház-utca 3. szám alatti helyiségben dolgozták ki, mire Kiss Menyhért, az „ébredők” egyik exponált képviselője rögtön a szavába vágott azzal, hogy „az egyetemi bajtársi szövetségek szoktak ott tanácskozni”. Ezt hallva állapította meg epésen az ÉME vezetőkről Rassay párthíve, Rupert Rezső azt, hogy „mindig gondoskodnak valakiről, akire rá lehet tolni ezeket a dolgokat” (ti. az ilyen merényleteket – K.R.). Azonban Rassaynak nem a bajtársi egyesületek voltak fontosak, hanem az interpellációja az ÉME ellen, illetve az „ébredők” és a kormány közötti kapcsolatra irányult, és ezeket az egyetemi szervezeteket – jellemző módon – csak az ÉME „fiókegyesületeinek” tekintette. Noha a „tányérsapkások” jelenléte nyilvánvalóvá tette, hogy a Turul tagjai is benne voltak az akcióban, sőt Rakovszky Iván belügyminiszter is úgy fogalmazott Rassay interpellációjára válaszolva, hogy abban „csupa egészen fiatalember vett részt”, az ügyben csak annyi történt, hogy 1923 tavaszán egy belügyminiszteri rendelet megtiltotta az egyetemistáknak,

hogy az ÉME tagjai legyenek. Az eset ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi a Turul és az „ébredők” kapcsolatát, mely a kormányintézkedés ellenére mindvégig szoros maradt.⁵¹¹

A korábbiakban vázolt súlyos egzisztenciális helyzetükből adódó szélsőséges radikalizmusuk, elszántságuk és nem utolsósorban katonai múltjuk miatt az egyetemisták egy jelentős része erős és megbízható bázisként szolgált a korszak másik ismert szélsőjobboldali szervezete Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) számára is. A MOVE-vel és az ÉME-vel való kapcsolat egy érdekes vetületére világítanak rá az 1920-as évek közepén a különböző titkos és illegális szervezetek felderítésére vonatkozó, a Belügyminisztérium számára készült rendőri jelentések. Ezek szerint ebben az időszakban működött egy „szorosán véve nem titkos”, ám mégsem „egészen nyilvánosan működő” szervezkedés, melynek összefoglaló neve „Ifjúsági Légio” volt. Ez szinte valamennyi bajtársi egyesületet behálózta, tagjai esküt is tettek, mely „kizárólag hazafias és titoktartási kötelezettségeket tartalmazott”, ezután katonai kiképzést kaptak, melyet a MOVE és az ÉME különböző sportszakosztályai végeztek el. Szervezésében nagy szerepet játszott többek között Veér Tibor, Antal István és Doleschall Frigyes. A légiókról szóló jelentések számos érdekes részletet tárnak fel nemcsak erről a sokrétű szervezkedésről, hanem általában a Turulról is, azonban rá kell mutatnunk arra, hogy több ellentmondást is tartalmaztak, melyek az ismeretlen jelentéstevő (az iratok aláírás nélküliek) az egyetemi bajtársi szövetségekkel kapcsolatos tájékoztatatlanságából vagy felületességéből adódtak. Például a felsorolásában egymás után szerepel a „Medikusok légioja (Orvostanhallgatók bajtársi egyesülete)”, valamint a „Csaba bajtársi egyesület légioja”, és mint tudjuk, a Csaba volt az orvostanhallgatók bajtársi szervezete, így minden bizonnyal ez a két szervezet egy és ugyanaz, még annak ellenére is, hogy különböző címet jelölt meg a jelentéstevő a helyiségükként. De eklatáns példáját adja a tájékoztatatlanságának az is, amit a Turul Szövetségről írt: eszerint ez a „létszám tekintetében a legnagyobb, legelőkelőbb bajtársi egyesület”, melynek tagjai „főleg irodalommal foglalkoznak”...⁵¹²

A jelentésekben előforduló 43 titkos vagy (fél-)illegális szervezet között összesen 21 olyan fordul elő, melyek vagy az Ifjúsági Légio keretébe tartoztak, vagy olyan titkos társaságok, melyek létrehozásában szerepet játszottak az egyetemi hallgatók és bajtársi egyesületek. Még egyszer utalunk arra, hogy a dokumentum alapos forráskritikával kezelendő, a számok mégis jelzésértékűek, és mutatják a Turul és az egyetemisták titkos szervezkedésekben való részvételét, hiszen ezek közel feléhez egyértelműen köti az ifjúságot, valamint a legnagyobb bajtársi szövetséget. A már vázolt hibák ellenére ezek a szervezetek a következők: Medikusok

⁵¹¹ NN 1922–1926. IX. köt. (1923. január 24.) 103–116.; A Fővárosi Operettszínház esti előadásán... *Pesti Napló*, 1923. január 17.; Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora*, i.m. 18–19. 49. 57–60, 182.; Serfőző Lajos: *A titkos társaságok és a konszolidáció 1922–1926-ban*. Klny. az Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae 57. számából. Szeged, 1976.

⁵¹² MOL, K 149, 1926–6–4250. sz. A titkos társaságok felderítésére vonatkozó rendőri jelentések és feljegyzések

légiója (Orvostanhallgatók bajtársi egyesülete), Csaba Bajtársi Egyesület légiója, Centrum Bajtársi Szövetség, Gábor Áron Szövetség Légiója⁵¹³, Bethlen Gábor körü légió, Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének Légiója, Turul Bajtársi Szövetség Légiói, Műegyetemi Légió, Szepesi Szövetség Légiója, Délvidéki Menekült Diákok Légiója, Állatorvosi Főiskola Légiója, Közgazdasági Hallgatók Légiója, Bencés Diákok Légiója, Ludovikások Légiója, Corporatio Flavia, Nagy-Magyarország, Szittyák Magyar Fascista Tábora⁵¹⁴, Botond Légió, Vasváry Pál Kör, az Eötvös Collegium volt tagjainak bajtársi egyesülete, Cselekvő Magyarok Tábora. Ezek között kevés olyan van, melyről a nevének és székhelyének kívül más információt is elárul a jelentésvető, ráadásul más forrásokból sem került még elő rájuk vonatkozó adat, így létük és jelentőségük rendkívül kérdéses. Tovább információk hiányában ezek közül csak kettőre szeretnénk felhívni a figyelmet. Az egyik a kizárólag irredenta célú Nagy-Magyarország nevű titkos szervezet, melynek körülbelül 500-600 fős tagsága – a jelentésvető szerint – kifejezetten csak az egyetemi bajtársi egyesületekből került ki. Ami külön érdekessé teszi ezt a társaságot az, hogy országos hálózattal rendelkezett, székhelye Budapesten volt, de működtek vidéki szervezetei Pécsen, Debrecenben, Szegeden és Mosonmagyaróváron is. A másik az Eötvös Collegium volt tagjainak bajtársi egyesülete, mely igazából pusztán egy asztaltársaságnak tűnik (összejöveteleiket a Mátyás Pincében tartották), vezetőjük Makkay László volt. Érdekességét az adja, hogy a korszak felsőoktatási intézményei közül egyedül az Eötvös Kollégium az, ahol nem tudunk a Turulhoz kapcsolódó bajtársi egyesület működéséről. Mivel azonban ez csak a kollégium korábbi tagjainak szervezete volt, így minden bizonnyal rövid életű maradt, és más forrásokban sem találunk rá utalást.⁵¹⁵

A Turult a MOVE, az ÉME és a különböző titkos társaságok mellett szoros szálak fűzték a korszak érdekvédelmi szervezeteihez, például a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületéhez (MONE) és a Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesületéhez (MÜNE), és gyakran előfordult, hogy például egy orvos vagy joghallgató számára az egyetem elvégzése után egyenes út vezetett a szakmáját képviselő egyesületbe.⁵¹⁶ Ezekben az érdekvédelmi szervezetekben ugyanúgy nyíltan képviselték az antiszemitizmust, mint a korszak más említett egyesületeiben, és a tagságot természetesen szigorúan a jobboldali, „nemzeti” érzéshez kötötték. A leg-

⁵¹³ A jelentések szerint a Gábor Áron szövetség vezetője Szörtsey József, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének elnöke volt, és a légióba nemcsak egyetemisták tartoztak, „hanem menekült erdélyi emberek is, akik többnyire állás nélkül tartózkodnak a fővárosban”.

⁵¹⁴ Tagjai „többnyire főiskolai hallgatók, de más pályán lévőkkel keverten. Hír szerint ezeknek is gumibotjuk és revolverük van. Számuk fogyóban, mert állandó helyiségük nincs s a propagandát is abbahagyták.”

⁵¹⁵ Az idézett iratokra hivatkozik még Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság*, i.m. 14–16.

⁵¹⁶ Az egyes szakmák érdekvédelmi szervezeteivel részletesen foglalkozott Kovács M. Mária a már idézett kötetében (*Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*), illetve a külön publikált rész tanulmányaiban is. Lásd Kovács M. Mária: *Aesculapius militans. Érdekvédelem és politikai radikalizmus az orvosok körében, 1919–1945. Valóság*, 1985/8. 69–83.; *Ügyvédi és orvosi politika a zsidótörvények idején. Mozdó Világ*, 1998/1. 107–120.

szorosabb kapcsolatban a Turul a MONE-val állt, nem véletlenül, hiszen az egyetemi bajtársi szövetség egyik legfontosabb országos fővezére, a szintén orvos Végváry (Verbovszky) József az érdekvédelmi szervezet alelnöke lett az 1930-as években. A MONE elnöke, Csilléry András fogorvos, kereszténypárti és szélsőjobboldali politikus pedig egyben egyetemi professzor is volt, és így érthető, hogy az orvosi kar Csaba Bajtársi Egyesületének is patronáló tagja lett. Nem véletlen, hogy ezek a szervezetek gyakran kiálltak az egyetemi bajtársi egyesületek mellett, és viszont, sőt olykor közösen is felléptek. Például a MONE 1933 májusában a numerus clausus érdekében memorandummal fordult a VKM-hez. Ebben kifejtették, hogy az egyesület „aggodalommal látja, hogy a németországi szociális és gazdasági keresztény (!) politika következtében az onnan kiszoruló zsidó elemek, főképp orvosok egyelőre még szórványosan, de nálunk máris elhelyezkedést keresnek s ez az aggasztó jelenség, orvosi létszámunknak ez a fenyegető és még hozzá nem kívánatos elemekkel való felhígítása a jövőben kétségtelenül még nagyobb mértékben fog megmutatkozni”, tehát ezt újabb érvként hozták a zsidó hallgatók egyetemi felvételének ismételt szigorítása mellé.⁵¹⁷

Fontos szólnunk a Turul társadalmi csúcsszervezetekhez, a Társadalmi Egyesületek Szövetségéhez és az Egyesületközi Együtműködéshez (EKE) való viszonyáról is. A szoros kapcsolatot itt is elsősorban a személyi összefonódottságban érhetjük tetten. A Turul két legismertebb vezére, a szövetség alapításában központi szerepet játszó Bánsághy (Velcsov) György és Végváry (Verbovszky) József is alelnöke volt a TESZ-nek, sőt a társadalmi csúcsszervezet elnöke, Szörtsey József a kispesti Tinódi Bajtársi Egyesület magistere, majd az 1930-as évek második felében a Turul szenátora lett.⁵¹⁸

Hasonló a helyzet, csak jelentős időbeli eltéréssel az EKE esetében is. Az Egyesületközi Együtműködés 1938-ban alakult, és célkitűzései között szerepelt „az öntudatos magyar társadalom nevelése”, az „egységes közvélemény kialakítása”, a „közös elvi alapon álló komoly nemzeti erők tömörítése”, a magyar közélet „erkölcsi tisztasága”, illetve a „magyar birodalom helyreállítása”. Emellett szorgalmazta az „osztálymentes nemzeti közösség megteremtését, korszerű társadalmi berendezkedés előkészítését és előmozdítását”, „a magyar faji sajátosságokból eredő és az ősi hagyományokon felépülő alkotmányos rend megteremtését”, és az „új honfoglalást, új vérszerződés alapján”. Ebben a 25 egyesületet lazán összefogó szélsőjobbol-

⁵¹⁷ MOL, K 636, 636. d. 1932/36–20–105. tétel, MONE-memorandum a VKM-nek a numerus clausus tárgyában. Budapest, 1933. május 9.

⁵¹⁸ MOL, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének iratai (P 2112), 2. d. 1. tétel, 69/1937. A Turul fővezérség levele Szörtsey József TESZ-elnöknek. Budapest, 1937. április 15.; Uo. 91/1937. A pestkörnyéki Tinódi Bajtársi Egyesülete meghívása Szörtsey József magisternek a tisztújító nagytáborra. Kispeszt, 1937. május 10.;

dali csúcsszervezetben a Turult előbb Fitos Vilmos, a bajtársi szövetség ún. „baloldali ellenzékének” vezéralakja, majd Ambrus József fővezér képviselték.⁵¹⁹

Fontos megemlítenünk itt még egy szervezetet, a Magyar Jövő Szövetséget is, mely tulajdonképpen a Turulból nőtte ki magát, vezetői az egyetemi bajtársi szövetség korábbi vezérei voltak, így érthető, hogy a két szervezet szoros kapcsolatban állt egymással. A Magyar Jövő Szövetség célja „egyrésről az életben elhelyezkedett emberek segítségével megvalósítani a Turul Szövetség magasztos eszméit, másrésről pedig az egyetemekre és főiskolákra kerülő új generációk” irányítása volt. Vezetője előbb Lendvay Béla, majd Bánsághy György volt. Ez a szervezet is szoros kapcsolatot tartott fenn az említett legális, illetve titkos egyesületek mellett a Bartha Miklós Társasággal, a Vitézi Renddel és a Frontharcos Szövetséggel is. Ezek a megszire nyúló, nehezen kibogozható szálak jelzik, hogy a társadalmi egyesületek, köztük a Turul is, mennyire átszöttek a két világháború közötti Magyarországot.⁵²⁰

2.5.4. A kormány és a Turul Szövetség

Előjáróban fontos leszögezünk, hogy a Turul mindig igyekezett hangsúlyozni „pártpolitikától mentes”, „társadalmi”, azaz össznemzeti jellegét, sőt látszólag el is zárkozott a napi politikától, és hivatását elsősorban az életre való felkészülésben, a tanulásban, illetve a revízióban, a magyar haza újbóli naggyá tételében jelölte meg. Ezt Eszterhás István 1930 januárjában a következőképpen fogalmazta meg a *Bajtárs* lapjain: „Az ifjúság nem politizálhat, annak, míg erre a névre »ifjúság« jogot tart, egy kötelessége van, a maga élethivatására való előkészülés, legyen az kispap vagy ifjúnunkás.”⁵²¹

A szervezet egyik fővezére, Ambrus József 1939 februárjában kijelentette, „különösen veszélyes az egyes politikai pártokkal szembeni, – akár pártoló, akár támadó – megnyilatkozás”, mert a Turul „politikai pártoktól teljesen független, politikai pártok munkájába nem kapcsolható be, politikai pártokat sem nem támadhat és velük nem szövetkezhet”, sőt a „Turul Szövetséggel kapcsolatosan semmiféle politikai megnyilatkozás nem tehető”. Azonban „a félreértések elkerülése végett” hozzátette, hogy „a Szövetségnek nincs kifogása az ellen, ha egyes bajtársak jobboldali pártok tagjai sorába lépnek”.⁵²²

⁵¹⁹ MOL, az Egyesületközi Együttműködés (EKE) iratai (P 1352), 1. tétel, az 1938. szeptember 27-i együttműködési jegyzőkönyv; Uo. 2. tétel, Körlevelek, tájékoztatók, Bende István EKE főtitkár körlevele (1939. október 26.); Uo. 3. tétel, Társadalmi egyesületek munkaközösségének megszervezése. Tervezet, 1942.; Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Budapest, 1983, Kossuth, 10–13.; Hartyányi István: *Egy könyvkiadó emlékei*, i.m. 35.

⁵²⁰ MOL, K 149, 1931–7–6214. sz. Jelentés a szélsőjobboldali szervezetekről és pártokról. Budapest, 1931. december 21.; MOL, K 29, 3. csomó, m) dosszié, Magyar Jövő Szövetség; Kerepeszki Róbert: *Hajdú vármegye és Debrecen*, i.m. 99–100.

⁵²¹ Eszterhás István: *Válasz. Az ifjú nemzedék új arca. Bajtárs*, 1930. január, 10–15.

⁵²² MOL, P 1364, 1. d. 5. tétel, a Turul Szövetség Fővezérségének parancsai (1939–1944), 162/1939. számú parancs. Budapest, 1939. február 21.

Az ehhez hasonló elzárkózó megnyilvánulások a szövetség megalakulásától kezdve gyakran megjelentek a vezérektől, tagoktól és a Turul-cikkíróktól egyaránt. Ennek ellenére a szervezet gyakran állást foglalt a legfontosabb társadalmi és politikai kérdésekben, aminek az okait a *Bajtárs* a következőképpen magyarázta: „Szövetségünk napi politikával egyáltalában nem foglalkozik és még látszólag sem tartozik semmiféle néven nevezendő politikai párthoz. Nem vonjuk ugyan kétségbe azt a tényt, hogy vannak politikai pártok, melyek hasonló eszméknek a szolgálatában állanak, ugyanazért a célért, a szociális Nagymagyarországért küzdenek, de a bajtársi eszmében született nagy Turul gondolatot a maga tisztaságában és teljességében még egy politikai párt sem írta a zászlójára. (...) Ha a Szövetség állást foglal és véleményt nyilvánít a zsidókérdésben, királykérdésben, a bolsevizmus kérdésében, földreform terén, ha az iparosság, munkásság és a parasztság életkérdéseit magáévá teszi és kívánságaival azonosítja magát, ez nem jelent pártpolitikát. Ez a magyar faj, a nemzet, az állam, a köz életbevágó kérdéseivel való komoly foglalkozása a nehéz magyar sors minden mostohaságát megadással hordozó magyar ifjúságnak, melyből nem lehet pártkérdést csinálni, nem sajátíthatja ki ezeket a kérdéseket egyetlen politikai párt sem a maga részére, és egyetlen politikai párt sem használhatja fel ezeket az égető és a magyar nemzet egészét érintő súlyos magyar problémákat kicsinyes napi és pártpolitikája versenypárijának.”⁵²³

Ennek ellenére gyakran tapasztalhatjuk azt, hogy a Turul tagjai, vezetői országos és helyi szinten is kiálltak valamelyik jobboldali politikai erő (vagy a kormány, vagy a szélsőjobboldal) mellett legfőképpen azért, hogy a liberális és a szociáldemokrata ellenzékét minél inkább háttérbe szorítsák. Éppen ezért a Turul együttműködött a Horthy-korszak egyik fontos kormány szervével, a Nemzeti Munkavédelemmel is. Ezt a szervezetet még 1921-ben hozták létre, a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, és célja elsősorban a nélkülözhetetlen üzemek zavartalan működésének biztosítása volt, de lényegében az volt a feladata, hogy megakadályozza a szakszervezeti sztrájkokat, vagy ha már elkezdődtek, akkor a tagjai felvették az adott gyárakban a munkát. Ilyen „sztrájkötörő” munkában gyakran a Turul tagjai is részt vettek. 1925 decemberében a szociáldemokrata Propper Sándor arról interpellált a Nemzetgyűlésben, hogy a miskolci pincérsztrájk idején „Budapestről mentek oda tányérsapkás fiatal emberek, akik belebújtak a fehér kabátba, beállottak a kávéházakba a pincérek helyébe és kiszolgálták a közönséget”. A „tányérsapkások” egyértelműen arra hivatkoztak, hogy a Nemzeti Munkavédelem rendelte ki őket. Kétséges ugyan, hogy a kávéházak mennyire számítottak „nélkülözhetetlen üzemeknek”, mindenesetre társadalmi szinten a Turul és a kormány között mindig szoros kapcsolat volt a Nemzeti Munkavédelem, és ez ebben az esetben is tetten érhető.⁵²⁴

⁵²³ Bolla Pál: Politizál-e a Turul? *Bajtárs*, 1938. január 14. 2–3.

⁵²⁴ *NV 1922–1926*. XXXVII. köt. (1925. december 9.) 337–339.

Politikai szempontból ez a viszony jól kitapintható olykor helyi szinteken a választások idején. Például 1931-ben, amikor még nem is indult „Turul-jelölt” a mandátumokért, Szentesen a helyi Horváth Mihály Bajtársi Törzs agitációba kezdett a kormánypárt jelöltje, Lázár Andor későbbi igazságügyi miniszter mellett. A szervezet, ahogy a TESZ-nek küldött levelükben megfogalmazták, „átérezve azt, hogy Lázár Andor államtitkár úr szentesi országgyűlési képviselővé leendő megválasztása elsőrendű nemzeti érdek, de fontos érdeke Szentes városának is, a f. hó 4-én megtartott táborozásán egyhangúlag elhatározta, hogy minden egyes tagja teljes erejével és legjobb tudásával síkra száll a választáson az államtitkár úr mellett s mint az államtitkár úr lelkes választási harcosai minden egyes bajtárs az esetleges választási küzdelemben úgy a választási irodában, mint kint a városban is aktív részt vesz”. Ami igazán érdekes, hogy ennek az állásfoglalásnak a megfogalmazásához nem is kellett megismerkedniük Lázárral vagy a programjával: „bár az államtitkár urat eddig még nem ismerjük”, írják ugyanebben a levelükben, „de egy szívvel és lélekkel ismeretlenül is síkra kell szállanunk azon férfiú mellett, akit vitéz Gömbös Gyula honvédelmi miniszter úr méltónak tartott arra, hogy munkatársul vegye maga mellé a nemzeti újjáépítés nagy munkájához”, és „a honvédelmi miniszter úr iránt táplált szeretetünk, ragaszkodásunk és teljes bizalmunk megrendíthetetlen s ugyanezt adjuk az ő munkatársának, szeretett képviselőjelöltünknek, Lázár Andor államtitkár úrnak”. Fontos észrevenni, hogy ekkor még Bethlen István volt a miniszterelnök, de „a nemzeti újjáépítés nagy munkáját” a Turul – az 1919/20-as ellenforradalomig visszanyúló kapcsolatok miatt – egyértelműen Gömböshöz kötötte, holott az ő kormányfővé való kinevezése még egyáltalán nem volt napirenden.⁵²⁵

A Turul vezető személyiségei között is találunk olyanokat, akik a kormányoldalon aktívan a politika színpadára léptek, és pályájuk emiatt tipikus jobboldali életútnak tekinthető a korszakban. Legjobb példa elsősorban Bánsághy (Velcsov) György és Végváry (Verbovszky) József, akik az 1935-ös választások során szereztek mandátumot a Gömbös által átszervezett kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) színeiben.⁵²⁶

Bánsághy – ahogy arról már korábban szó volt – már a Turul és a tudományegyetemi zászlóalj megalapításában részt vett, és főleg az utóbbiban szerzett „érdemeiért” 1923-ban vitézzé avatták. A TESZ társelnöke és a Turul első országos fővezéréként, majd örökös fővezéréként már az 1920-as években komoly szerepet játszott a jobboldali társadalmi mozgalmakban. A *Bajtárs* 1934 tavaszán a következőképpen jellemezte a személyiségét: „A sokszor

⁵²⁵ MOL, P 2112, 1. d. 1. tétel, 193/1931. A Horváth Mihály Bajtársi Törzs levele a TESZ-nek. Szentes, 1931. június 5.

⁵²⁶ Az „Ellenzék” a *Turulban* című kézirat szerzője szerint az 1935-ös választások idején „Gömbös eredetileg hatvanöt képviselői mandátumot ígért a Turulnak, mert a turulistákkal akarta felfrissíteni a régi kormánypártot”. Ezt azonban semmilyen más forrás nem támasztja alá, így ennek a rendkívül elfogult, egyoldalú dokumentumnak az adatát nem tarthatjuk mérvadónak. MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a *Turulban*, 5.

már-már elcsüggedt seregekbe ő öntött újra hitet, s dobta új és új küzdelembe csapatait. Hatalmas fanatikus lelkesedését, hitét egy jobb jövőben, át tudta plántálni a sok ezer ifjú lelkébe. Tudott fanatikusán hinni, de – s itt van az ő nagy érdeme is – nagyszerűen tudta ennek az egygyé kovácsolt fiatal tömegnek az erejét a nemzet egyetemes nagy érdekeinek szolgálatába állítani. Tudott eszmékért, ideálokért sereget toborozni, de tudta és tudja ezt a sereget szent céljai érdekében bölcsen és okosan vezetni. Vezér, a szó igazi értelmében!” 1930 nyarán első sorban a Turul képviselőjében, de saját tapasztalatszerzés céljából is hosszú európai körúton vett részt, melynek állomásai Bécs, Köln, Nürnberg, London, Oxford, Párizs, Brüsszel és München voltak.⁵²⁷

Az 1920–30-as évek fordulóján, a gazdasági válság időszakában önálló párt, az Ifjúmagyarok megszervezésével próbálkozott, és egy ideig együttműködött Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjával, de – egyes rendőri jelentések szerint – a Böszörmény Zoltán vezetése alatt álló Nemzetiszocialista Magyar Munkáspárttal, a későbbi kaszaskeresztes mozgalom vezetőjével is. Később a párt, melynek létszáma, támogatottsága és programja sem ismert, feloszlott és Bánsághyt Gömbös hívei között találjuk az 1930-as évek közepén. Az 1935-ös választásokon a szőregi választókerületben (Csanád-Arad-Torontál vármegyében) jelölte őt a NEP, azonban ellenfele nem volt, így „egyhangú szavazással” jutott mandátumhoz. A képviselőházban – Shvoy Kálmán szerint – a NEP „Viharsaroknak” nevezett, fiatal képviselőkből álló csoportjához tartozott, akik „ha az ellenzék valamit mondott, (...) különösen ha prominens felszólalt, ezek kórusban hurrogták le és modortalanul és éretlenül kiabáltak közbe”, emellett bizonyosan tagja volt az Etelközi Szövetségnek is. Nem véletlen, hogy 1937 decemberében Sulyok Dezső a középiskolákban és a felsőoktatási intézményekben terjesztett szélsőséges propagandáról szóló interpellációja során a szociáldemokrata Buchinger Manó „vitéz Bánsághy Náci” kiáltást vágta a kormányoldalon ülő képviselőhöz. A képviselőházban egyébként bár nem tartozott az aktív és gyakran szereplő képviselők közé, beszédeiben általában a „háborús nemzedék”, tehát saját generációja érdekében szólalt fel.⁵²⁸

A Képviselőháznak Bánsághynál aktívabb résztvevője volt a nála valamivel fiatalabb, ám hozzá hasonlóan szintén orvos Végváry (Verbovszky) József életútja, aki kísértetiesen hasonló pályát futott be, noha ő csak 1921 óta játszott jelentős szerepet az ifjúsági mozgalmakban,

⁵²⁷ Eszterhás István: Aki az olasz nemzet nevében szavazott. Interjú vitéz Bánsághy Györggyel. *Bajtárs*, 1930. november, 15–18.; Vitéz Bánsághy György, a Turul Szövetség primus senatora a bajtársi szervezetek feladatáról. *Bajtárs*, 1934. április 27. 5.; *Ogy. Alm. 1935–1940*, i.m. 217.

⁵²⁸ MOL, K 149, 1931–7–6214. sz. Rendőri jelentés a Nemzeti Radikális Párt tevékenységéről. Budapest, 1931. október 14.; Uo. 1933–7–2590. sz. Jelentés a Böszörmény-féle nemzetiszocialista párt tevékenységéről (1933. szeptember 24.); *Shvoy naplója és emlékirata*, i.m. 150.; *KN 1935–1939*. XVI. köt. (1937. december 1.) 150–155.; Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. II. köt. Budapest, 2001, Napvilág – Politikátörténeti Intézet, 97, 105.; *KN 1935–1939*. XIII. köt. (1937. május 11.) 71–74.; Uo. XV. köt. (1937. november 9.) 321–323.

és 1932-ben választották meg a Turul fővezérének. 1934 tavaszán változtatta a nevét Végváryra, bár a *Bajtárs* szerint a Verbovszky név „évszázados patinával rendelkezik”, a Turul fővezére „példát akart mutatni azzal, hogy magyar nemzeti szempontból alig kifogásolható nevét is megváltoztatta, azoknak, akik teljesen jelentéktelen, sőt sokszor csúnya hangzású idegen neveikhez úgy ragaszkodnak”. Ezután szinte „névmagyarosítási hullám” indult el a Turulban: „Ez a legkevesebb, amit a nemzet fiaitól elvárhat, s éppen ezért minden vezér és törzsfő feküdjön teljes erejével a névmagyarosítási mozgalomra s egyenként vizsgálja felől az egyesületébe, ill. törzsébe tartozó bajtársak neveit. Magyarázattal és rábeszéléssel hasson oda, hogy ez minél előbb megtörténjen. Nincs szomorúbb látvány, mint amikor az ember elolvas egy-egy táborozási hírt, amely tele van idegenhangzású nevekkal. Igyekezzünk ezen segíteni, s mondjuk ki közakarattal, hogy nem akarunk idegennevű bajtársat látni!” – írta a *Bajtárs*.⁵²⁹

1935-ben Végváry az apátfai választókerületben a szavazatok 2/3-át megkapva szerzett mandátumot. Választási kampányában kifejezetten nagy hangsúlyt fektetett a vidék gondjaira, és nyíltan hangoztatta a Gömbössel való jó kapcsolatát is: az „(elmúlt) tizenöt évet arra használtam fel”, írja az egyik cikkében, „hogy mint Gömbös Gyula szerény munkatársa, tanulmányozzam és segítsen a falut. (...) És csak most, tizenöt év múlva, mikor már elmondhatom, hogy tökéletesen ismerem a falusi ember minden gondját és baját, csak most határoztam el magam arra, hogy a politikai élet színterére lépve a nagylaki kerület képviselőjelöltségét elvállalom. Ezt a jelöltséget is csak azért vállaltam el, mert Vezérünk személyesen jelentette ki előttem, hogy: »Szükségünk van Rád, mert a Te tizenöt éves munkásságod biztosíték arra nézve, hogy a nagylaki kerület most végre megkapja azt a segítséget, amelyet előző képviselőitől hiába várt!« Ez a kitüntető bizalom az, ami kötelességemmé tette a képviselőjelöltség elvállalását és ez a bizalom az, amit úgy akarok meghálálni, hogy minden erőmmel a falu érdekeit fogom képviselni.” Az idézett cikk kapcsán érdemes külön felhívni a figyelmet arra, hogy a választókerületnek korábban is kormánypárti képviselője volt, így annak, hogy Gömbös szerint a település és környezete „most végre” megkapja a megfelelő embert, belpolitikai üzenete volt, és összefüggött azzal, hogy a miniszterelnök igyekezett kiszorítani riválisa, Bethlen István híveit a kormánypártból, hogy a helyükre saját emberei kerüljenek.⁵³⁰

Érdekes jellemzést adott Végváryról Barcza Gedeon, aki az 1930-as évek első felében volt a debreceni bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének vezére és így gyakran találkozott az

⁵²⁹ *Ogy. Alm. 1935–1940*, i.m. 396–397.; A fővezér példát mutatott: kövessen minden idegen nevű bajtárs! *Baj-társ*, 1934. április 27. 2.; Salló János: Dr. Végváry József, a „szegények orvosa”. *Baj-társ*, 1935. március 9. 1–2.; Végváry egyébként 1935 júniusában mondta el az első felszólalását a belügyi tárca költségvetési vitájában, melyhez orvosi szemmel közegészségügyi észrevételek tett, ami után éljenzéssel és tapssal „számosan üdvözöl-ték”. *KN 1935–1939*. II. köt. (1935. június 6.) 357–360.

⁵³⁰ Végváry József: A falusi ember gondjai. *Baj-társ*, 1935. március 23. 1–2.; a kerület választási adataira lásd *Magyarország választási atlasza*, i.m. 97, 105.

országos fővezérrel: „Az akkori fővezér dr. Verbovszky József orvos, egy nagyon jóindulatú, de nyimnyám ember volt. Ha találkoztunk, személy szerint mindig agyondicsért, kifejezésre juttatta, hogy mennyire becsül. De környezet fölémelkedő egyéniség nem tudott lenni, szuggesztív hatása nem volt.”⁵³¹

17. ábra: Bánásghy (Velcsov) György fővezér, a NEP országgyűlési képviselője.

18. ábra: Végváry (Verbovszky) József fővezér, a NEP országgyűlési képviselője.

A képek forrásai: *Bajtárs*, 1934. április 27. 5.; *Uo.* 1935. március 9. 1.

Rajtuk kívül meg kell említenünk még Béli Bélát, aki a közgazdászok Széchenyi István Bajtársi Egyesületének egyik megalapítója volt, és szintén Gömbös Gyula hívének számított. 1934-ben a Nemzeti Egység Pártja propaganda-osztályának vezetője lett, így fontos szerephez jutott a párt irányításában és arculatának kialakításában. Az 1935-ös választásokon a siklói választókerületben szerzett mandátumot. Az 1930-as évek második felében eltávolodott a kormánytól, kilépett a NEP-ből, és a szélsőjobb oldali ellenzék soraiban foglalt helyet. A Turulhoz mindig lojális maradt, például 1938 júniusában egy képviselőházi felszólalásában kijelentette: „Örülünk kell, hogy, van egy Turul Bajtársi Szövetség és hogy annak bajtársi egyesületei vannak, amelyek politikamentesen mindig a jobboldaliság fellegvárai voltak és lehetnek.”⁵³²

Az eddig bemutatott Turul-vezérekhez képest kevesebb szerep jutott a kormánypártban Lendvai Béla jogásznak, aki az 1920-as évek közepén volt a Turul fővezére, és az 1930-as évek közepén szintén Gömbös oldalán politizált. Az első világháborús frontszolgálat után Lendvai 1918-ban a MOVE, 1919-ben pedig a tudományegyetemi zászlóalj tevékenységében vett részt, amikért 1928-ban magas kormányzói kitüntetésben, a Signum Laudisban részesült. Először a Turul előkészítő bizottságának sajtó- és propagandamunkáját irányította, majd az 1920-as években a bajtársi és az ifjúsági mozgalmak több sajtóorgánumának szerkesztője lett. Ő az 1935-ös választásokon nem volt olyan szerencsés, mint Bánásghy és Végváry: a tolnai választókerületben indult, de alulmaradt a kisgazdapárti Klein Antallal szemben (a szavazatok

⁵³¹ Interjú Barcza Gedeonnal. Tóth Pál Péter: *Messiások*, i.m. 113.

⁵³² *KN 1935–1939*. XIX. köt. (1938. június 15.) 811.; *Ogy. Alm. 1935–1940*, i.m. 229.

kevesebb, mint 1/3-át kapta). Hasonlóan járt, bár némileg szorosabb eredményt ért az 1938-as időközi választások során is. 1939-ben már a tamási kerületben próbálkozott, de ekkor egy nemzetiszocialista jelölttől kapott ki.⁵³³

19. ábra: Lendvay Béla, az 1920-as évek Turul-fővezére, a NEP képviselő-jelöltje Tolnában

20. ábra: Béldi Béla, a közigazdászok Széchenyi Bajtársi Egyesületének vezére, NEP-képviselő

A képek forrásai: *Bajtárs*, 1935. március 9. 1.; *Ogy. Alm. 1935–1940*, i.m. 229.

Többek között az ő szerepvállalásuk erősítette meg azt a képet, miszerint a Turul tulajdonképpen Gömbös „csatlósa” és pártjának „fiókcsapata”, melyre szüksége volt a hatalom megszerzésében és megtartásában, noha ezt az egyetemi bajtársi szövetség vezetői mindig igyekeztek cáfolni. Végváry József fővezér például már rögtön a mandátumának megszerzése után kijelentette: a „Turul eszmékhez való hűségemmel óhajtom szolgálni a törvényhozást”.⁵³⁴ A szövetség 1936-os miskolci országos követtáborán elmondott beszámolójában pedig a következőképpen fogalmazott: „Hallottam egyes híreket, hogy kifogásolják, hogy a NEP-ben vagyok. Elsősorban ki kell jelentenem, hogy a Turul Szövetség teljesen független politikailag. Semmiféle napi politikát űző párthoz nincsen és ugyanúgy nincsen a Nemzeti Egység Pártjához sem semmi köze.” Ennek alátámasztására mondta, szinte dicsekvően: „Politikai kerületemben egy éve nem voltam”, és a NEP-ben „egyes képviselőknek még be sem mutatkoztam, kezét sem fogtam, nem is érintkeztem velük”. Ez a politikai szerepvállalása azonban a Turulon belül éles vitákhoz és támadásokhoz vezetett, például az 1936. novemberi Miskolcon tartott követtáboron is többen szólaltak fel Végváry képviselősége ellen.⁵³⁵

Meg kell jegyeznünk, hogy Végváry sem volt következetes, és könnyen tetten érhető az önellentmondásossága: a *Bajtárs* 1933/34-es tanév elején megjelenő számában közétett egy általa összeállított Turul-munkatervet, melyet saját bevallása szerint is a gömbösi kormány-

⁵³³ Salló János: Lendvay Béla dr. a munka embere. *Bajtárs*, 1938. február, 1–3.; *Magyarország választási atlasza*, i.m. 107, 113, 135.

⁵³⁴ Fényes keretek között ünnepelte a Turul Szövetség országgyűlési képviselő tagjait! *Bajtárs*, 1935. május 6. 1.

⁵³⁵ MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követtábori jegyzőkönyv, 6–7., 17–19.

program, a Nemzeti Munkaterv „irányelveinek” megfelelően alakított ki.⁵³⁶ Noha ekkor még nem volt a NEP országgyűlési képviselője, ennek ellenére ez az írás árulkodó. Mellé téve ugyanis az 1936-os követtáboron elmondott beszédét, úgy tűnik, hogy az utóbbit elsősorban azoknak a Turul-tagoknak megnyugtatóra szánta, akik tényleg komolyan gondolták a szervezet pártpolitikától való mentességét (ők sem voltak kevesen, ezt bizonyítják a követtáboron ezzel kapcsolatban elhangzó viták), bár maga a szövetség vezetője – ez a két forrás bizonyítja – igazán politikussá lett.

Éppen az ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozások, illetve a vezérek kormánypárti szerepvállalása miatt a Gömböshöz ezer szállal kötődő szatellit-egyesület képe vert gyökeret az utókor gondolkodásában. Gömbös és a Turul közötti kapcsolat a forradalmak utáni „rendcsinálás” időszakára nyúlt vissza. A későbbi miniszterelnököt és a szervezet alapítóit összekötötte a háborús múlt, és az, hogy sok szempontból azonos világnézetet képviseltek. Legszembetűnőbb a fajvédelem eszméje, mely mindkét oldalon megjelent, de közös az is, hogy Gömbös mellett a turulisták sem a régi, felbomlott Osztrák-Magyar Monarchia fényét akarták visszaállítani, hanem egy új Magyarország felépítését tűzték ki célul. Ezzel összefüggésben, ahogy azt már korábban érintettük, a Turul politikai állásfoglalását is a következetes ún. szabad királyválasztó szemlélet jellemezte csakúgy, mint Gömbös Gyuláét. Emellett fontos hangsúlyoznunk, hogy Gömbös és fajvédő elvarátai voltak azok, akik legjobban meg tudták lovagolni a Turul-bajtársak és általában a fiatal generáció életérzés és történelmi hivatástudatát.⁵³⁷

21. ábra: Gömbös Gyula miniszterelnök a Turul Szövetség vezetőivel 1934-ben (balján Végváry József Turul-fővezér). Közli: Kerepeszki Róbert: Turul, i.m. 97.

⁵³⁶ Verbovszky József: Bajtársak! *Bajtárs*, 1933. szeptember, 9.

⁵³⁷ Erre jó példa Gömbös egyik hívének, Lendvai Istvánnak az 1924 októberében a soproni antiszemita diákzavargásokkal kapcsolatban már idézett interpellációja, melyben kijelentette: „Tragikus sorsúnak neveztem ezt az ifjúságot azért, mert ennek az ifjúságnak ifjú kora éppen a magyar történelem évszázadainak legkatasztrofálisabb esztendeire esik, és a legszebb történelmi hivatásúnak azért neveztem, mert a jövőre dolgozó magyar ember előtt a magyar jövőnek egyetlen igaz – fájdalmasan hozzá kell tennem – talán utolsó reménysége éppen ez az ifjúság.” *NN 1922–1926*. XXVI. köt. (1924. október 17.) 265–275.

Ezek a közös világnézeti alapok voltak az okai annak, hogy a Turul vezetői valóban örömmel fogadták és támogatták Gömbös miniszterelnöki kinevezését 1932 őszén⁵³⁸, és szimpátiával figyelték kormányfői tevékenységét, noha – és ezt hangsúlyoznunk kell – olykor „reformjainak” mértékét és ütemét kevesellték. Például a Turul Szövetség debreceni lapja, az *Új Vetés* 1933 telén a következőképpen fogalmazott: „Ha egyszer Gömbös mintaképének (ti. Mussolininak – K.R.) útjára lép, övé lesz megint a magyar magyarok osztatlan bizalma és akkor nemhogy a tőke, az érdekek, de a poklok kapui sem vehetnek rajta diadalt.”⁵³⁹ Ennek oka abban keresendő, hogy a Turul egyértelműen azt várta Gömböstől, hogy korábbi, fajvédő programját fogja megvalósítani, amely – ahogy erre már több ponton utaltunk – teljesen meg-egyezett a szövetség követeléseivel és az általa képviselt ideológiával. Ezt nyilvánvalóvá teszi az *Új Vetés* egy korábbi cikke is, mely egyértelműen megfogalmazta, hogy a Turul szeretné, „ha a »nemzeti« szó Gömbös Gyula régi elveit is visszahozná”⁵⁴⁰.

Fontos ugyanakkor az is, hogy Gömbös a miniszterelnökké való kinevezése után sem fordult el a szervezettől, sőt a kormányfők között egyedülálló módon – ha tehetette – évente több alkalommal is megjelent a szövetség ünnepélyein, rendezvényei és dísztáborozásain. Vele együtt természetesen más ismert politikusok és közéleti személyiségek feltűntek az ilyen alkalmakkor, és a Turul egyszerre nem csak a tüntetésekkel került a sajtó és a közvélemény érdeklődésének középpontjába. Ezt jól példázza a *Bajtárs* tudósítása a Turul 1933. március 15-i megemlékezéséről, melyen Gömbös és számos ismert politikai személyiség is megjelent, többek között Szily Kálmán VKM államtitkár, Huszár Aladár budapesti főpolgármester, vitéz Bakó László, a zsidóság deportálásának későbbi irányítója, Csia Sándor, Szálasi majdani jobb keze és Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter, majd miniszterelnök. A lap cikkírója egyenesen meghatódottan számolt be a kormányfő és a kíséretében megjelenő közéleti személyiségek részvételéről: „Mit jelent az, hogy több, mint egy évtized üldöztetése és magára hagyatottsága után egyszer csak megjelenik sorainkban Magyarország miniszterelnöke és kemény, férfias kijelentésekkel hitet tesz mellettünk, mozgalmunk, eszméink és szervezetünk mellett. Mit jelent az, hogy a miniszterelnökkel együtt eljönnek közénk azok is, akik eddig, ha nem is ellenségesen, de legalább is bizonyos tartózkodással nézték küzdelmünket és azzal az érzéssel távoztak el körünkből, hogy Magyarország legpéldásabban fegyelmezett társadalmi szervezetében voltak.” Külön érdekes a tudósítás azon része, melyben Gömbös előbb látványosan, már-már színpadiasan felvette a bajtársi sapkát és a Turul mellszalagját, majd rövid beszédet tartott, melyben kijelentette: „Várhatjátok tőlem, hogy a magyar közéletben helyet

⁵³⁸ Lásd erre Eszterhás István: Vezér! *Bajtárs*, 1932. szeptember-október, 1–3.

⁵³⁹ Margó. *Új Vetés*, 1933. december 15. 8–9.

⁵⁴⁰ A Nemzeti Munkahét. *Új Vetés*, 1933. november, 7.

csinálók számotokra. De itt is türelemre intelek benneteket. Bízátok rám, hogy okkal-móddal a lehetőségek szerint helyet teremtsék a részetekre.”⁵⁴¹

Nem véletlen, és fontos kiemelnünk, hogy épp Gömbös miniszterelnöksége idején, például ezen az ünnepségen is, a politikai elit jelentős része tiszteletbeli patronusi vagy dominusi rangot, azaz tagságot kapott a Turul Szövetségben. Az említett, egyébként rendkívül nagyszabású rendezvényen avatták fel többek között Lázár Andor igazságügyi minisztert, Sztranyovszky Sándor volt államtitkárt, a kormánypart akkori elnökét, Zdravec István tábori püspököt, Antal István sajtófőnököt, majdani minisztert, Éliássy Sándor budapesti rendőrfőkapitányt, Huszár Aladár főpolgármestert, vitéz Borbély Maczky Emil főispánt, Homonnay Tivadar országgyűlési képviselőt, Marton Bélát, a NEP országos főtítkárárt és a MOVE elnökét, báró Feilitzsch Bertholdot, a hírhedt szélsőjobboldali titkos szervezet, az Etelközi Szövetség „vezérintézőjét”, aki az 1944. októberi nyilas puccs utáni országgyűlés, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnöke lett, és ez a tekintélyes névsor még hosszan folytatható.⁵⁴²

Egyébként a rendezvénynek külön érdekessége volt az, hogy megjelent és felszólalt rajta Habsburg József főherceg is, ami a Turul korábban már részletesen kifejtett legitimizmusellenessége miatt figyelemreméltó és ellentmondásos tény, nem beszélve arról, hogy épp a Habsburg-ellenes 1848/49-es forradalom emlékünnepélyéről volt szó. Valószínűleg ebben két tényező játszott szerepet. Egyrészt a miniszterelnök, Gömbös Gyula személye, aki minél több társadalmi réteget és politikai oldalt akart megnyerni maga számára, másrészt pedig az, hogy József főherceg már az 1920-as évek első felétől kezdve nagy összegeket áldozott az ifjúsági mozgalmak támogatására, ami minden bizonnyal tompította vele szemben a Turul Habsburg-ellenességét.⁵⁴³

József főherceg ezen a Turul-ünnepélyen kijelentette: „Én ebben az ifjúságban és a magyarság erejében úgy hiszek, mint ahogyan hiszek az egy élő Istenben! Szívleljétek meg azt, amit a miniszterelnök úr mondott, tartsatok össze, hogy a magyar a magyarban csak a testvért lássa és dolgozzatok a független, öncélú Magyarországért!” Mint látható, József főherceg átvette a Gömbös által leggyakrabban hangoztatott jelszót („öncélú Magyarország”), ráadásul kiemelte az ország függetlenségét is, ami azt sugallja, hogy a megjelenése ezen a Turul-ünnepélyen inkább a kormányfő, mintsem a szövetség vagy a magyar ifjúság felé szánt gesztus lehetett.⁵⁴⁴

Gömbös népszerűsége kezdetben növekedett is a Turulban, ami annak volt betudható, hogy miniszterelnöksége elején megpróbálta az ifjúság egyes problémáit kezelni. Antal István

⁵⁴¹ Szólt a bajtárs, de szólt Magyarország miniszterelnöke is! *Bajtárs*, 1933. április, 5–13.

⁵⁴² Uo. 6–9.

⁵⁴³ József főherceg százmillió adománya az ifjúságnak. *Új Élet*, 1924. január 29. 4.

⁵⁴⁴ Szólt a bajtárs, de szólt Magyarország miniszterelnöke is! *Bajtárs*, 1933. április, 12–13.

ezt a következőképpen fogalmazta meg egyik cikkében: „Azok a nagy vágyak és kívánságok, amelyeket Gömbös Gyula kormányra lépéséig az ifjúság féltve őrzött a lelke mélyén s legfeljebb szűkebb bajtársi alakulataiban hangoztatott, egy csapásra kormányprogrammá váltak. A társadalmi igazságtalanságok megszüntetése, a kapitalizmus túlkapásainak lefaragása, a romboló, nemzetietlen irányú kellő ellensúlyozása, az álláshalmozások és ezzel kapcsolatban az ifjúság elhelyezkedésének kérdése a Nemzeti Munkatervbe felvett programpontokként kerültek a magyar közvélemény elé és ugyancsak hivatalos programpontja lett a kormány politikájának minden magyar kérdések kérdése, a jövő szempontjából a legnagyobb és legfontosabb probléma: a revízió. A magyar ifjúság egy csapásra arra ébredt, hogy amiért ő szívósan, szent meggyőződéssel, de hatalmi eszközök nélkül küzdött, azt programja sarkpontjának tette meg a kormány, amelynek módja és hatalma van arra, hogy az elképzelést valóra váltsa.”⁵⁴⁵

Az ifjúsági problémák közül a legsúlyosabb az állás nélküli diplomások, vagy, ahogy a korszakban nevezték, a „szellemi proletariátus” egy részének elhelyezése volt, melyre a korszakban több társadalomtudós, egyetemi professzor és politikus is felfigyelt, sőt figyelmeztetett.⁵⁴⁶ Nékám Lajos budapesti orvosprofesszor például már 1924-ben a következő szavakkal kongatta meg a vészharangot: „Háborús veszteségeink számban és minőségben óriásiak. A legtöbb diáknak elengedtünk egy-két félévet úgyszólván rövid tanulmányából; éveken át »hadi« szigorlatok folytak túlságos elnézéssel. (...) Most újra kellene képeznünk a gyenge, háborús korosztályokat, de sajnos, erre már nincsen erőnk! (...) Hiába áztatjuk magunkat: négy teljes, orvosi karral is bíró egyetemnek fenntartására most képtelenek vagyunk. (...) Az egyetemek 1913-ban a kultuszminisztérium kiadásainak 11,34%-át, 1922/23-ban már 32,86%-át emésztették fel. Ezt nem lehet tovább fokozni, négy szűkölködő egyetemünk lesz tehát egy vagy két életképes helyett. (...) Az egyetemek nem maradhatnak változatlanok, amikor körülöttünk minden megváltozott, mert elveszítik a kapcsolatot az élettel. (...) Mi lesz a túltermelés eredménye? Lezüllés!”⁵⁴⁷ A statisztikus Zentay Dezső is hasonlóan látta a helyzetet: „Tagadhatatlan”, írta 1930-ban, hogy „Magyarországon olyan szellemi túlprodukciónak van diplomás emberekben, amely ha kívánatos is a magyarság kultúrfölényének a megvédése és fenntartása céljából, mégis aggodalmat kelt mai elhelyezkedésük és egzisztenciájuk (sic!) érdekében.”⁵⁴⁸

Fontos rámutatnunk arra, hogy ez nem az 1930-as évek jelensége, hanem már a területi elcsatolások miatt jelentkezett. A Magyarországot külső szemlélőként megítélő Macartney pro-

⁵⁴⁵ Antal István: A magyar ifjúság időszerű kérdései. *Bajtárs*, 1933. szeptember, 1–6.

⁵⁴⁶ Jelzi a probléma súlyosságát az is, hogy a Budapesti Hírlap szerkesztősége már 1929-ben felajánlotta az ifjúsági szervezeteknek, hogy naponta 5-6 állástalan diplomás fiatal hirdetésének díjmentesen közli. MOL, P 1358, 1. tétel, Iktatott iratok, 62/1929. A Budapesti Hírlap szerkesztőségének levele a MEFHOSZ vezetőségének. Budapest, 1929. január 15.

⁵⁴⁷ Nékám Lajos: *Egyetemi problémák*. Klny. a Magyar Kultúrából. Budapest, 1924, Magyar Kultúra, 6–8.

⁵⁴⁸ Zentay Dezső: *A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten*. Statisztikai Közlemények 60. kötet, 4. szám. Budapest, 1930, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 84.

fesszor a következőképpen ítélte meg a helyzetet az 1930-as évek közepén: „Aránylag rövid idővel ezelőtt még nagyobb nehézség nélkül el tudott helyezkedni állami szolgálatban az egyetemet végzett ifjúság egy része, míg a szabad pályák, amelyek nem voltak még túlszűfoltak, fel tudták venni a megmaradt részt. Manapság egészen más a helyzet. A főiskolák évről-évre ezreit ontják a fiatalembereknek és végzett nőknek, akiknek számára csakugyan nincs hely a mai gazdasági berendezkedésben. Bár a kormány minden igyekezetével azon van, hogy lehetőleg sokakat helyezzen el, de az ország gazdasági helyzete teljesen lehetetlenné teszi a régi rugalmas rendszert, amelyben egy-egy jó összeköttetésekkel rendelkező ifjú mindig el tudott helyezkedni. Az állások túlszűfoltak és a fizetés végtelenül nyomorúságos.”⁵⁴⁹

Ez a helyzet azonban magában hordozta az egyetemi ifjúság újbóli radikalizálódásának lehetőségét is. Erre példa a már emlegetett Kémeri Nagy Imre és társai, akik 1937 márciusában Kecskeméten, a helyi jogakadémián az állás nélküli diplomások érdekében kormányellenes röplapokat terjesztettek, és a „főiskolások körében hangulatot igyekeztek szítani”, azonban ez a rendőri jelentések szerint nem sikerült.⁵⁵⁰

Ennek megoldására első lépésként a Gömbös-kormány egy miniszterelnöki ankétot kezdeményezett, melyen Teleki Pál mellett részt vettek az ifjúsági szervezetek vezetői, valamint az ifjúsági kérdésekkel foglalkozó írók. Az ankét „nem konkrét elhelyezkedési lehetőségek feletti vitára ült össze, hanem kimondott célja a magyar ifjúság problémáival foglalkozó tudományos intézet felállítása volt”, melyet „a bürokratikus nehézségek elkerülése céljából” a TESZ keretén belül akarták megvalósítani a „Társadalmi Egyesületek Szövetsége Ifjúsági Szociográfiai Intézete” néven. A kezdeményezők az intézet leendő tevékenységének öt irányvonalát fogalmazták meg:

- 1) „A külföldi irodalom áttanulmányozása és az ifjúsági kérdéssel foglalkozó külföldi események állandó figyelemmel kísérése és azok eredményének a magyar viszonyokra való alkalmazása.”
- 2) „A Trianon okozta kényszerhelyzet miatt a hivatalnoki pályáról leszoruló ifjúságnak a gazdasági életben való elhelyezését elősegítő gyakorlatiasabb irányú oktatási rendszer megvitatása és az ifjúsági problémával összefüggő statisztikai adatok állandó feldolgozása.”
- 3) „Magyarország szociográfiai térképének megszerkesztése.”
- 4) „Annak a kérdésnek a tanulmányozása, hogy a termelő és értékesítő szövetkezetek (!) keretén belül milyen lehetőségek nyílnak az ifjúság elhelyezésére.”

⁵⁴⁹ Macartney, Carlyle A.: *Magyarország*. Ford. Fest Sándor és Kállay Miklós. H.n. É.n. Révai, 251.

⁵⁵⁰ MOL, K 149, 1937–6–6221. sz. A kecskeméti rendőrkapitányság jelentése, 1937. április 10.

5) „A telepítés és birtokreform kérdésének tanulmányozása, különös tekintettel az ifjúsági probléma megoldására és e téren a statisztika felderítő munkájának a felhasználása.”

A tudományos kutatóintézet igazgatói teendőinek ellátásával Eszterhás Istvánt, a Turul oszlopos tagját és a *Bajtárs* állandó cikkíróját bízták meg. Mellé hat bizottságot (mezőgazdasági, kereskedelmi, „szellemi kérdésekkel foglalkozó”, közoktatásügyi, irodalmi és ipari) állítottak fel.⁵⁵¹ Az intézet nem ért el látványos eredményeket, és erre Eszterhás igazgató adott magyarázatot: noha „teljes erővel folyik a munka az Ifjúsági Szociográfiai Társaságban”, de „minden félreértést elkerülése végett, először is hangsúlyozni kívánom, hogy a Társaságnak nem a pillanatnyi munkalehetőségek kutatása a célja, vagyis nem foglalkozunk álláskereséssel, mert azokat a kormányintézkedéseket kivéve, melyek ebben az irányban történtek, az eddig úgynevezett társadalmi akciók szinte kivétel nélkül fiaskót vallottak. (...) Társaságunk a probléma behatóbb kutatását tűzte ki céljául”, azaz az adatgyűjtést és a különböző statisztikák összeállítását.⁵⁵² Ezután a kezdeményezés szép lassan ki is fulladt, és eltűnt, bár kétség kívül a vele párhuzamosan és lényegesen tovább működő Állástalan Diplomások Országos Bizottsága (ÁDOB) mellett szerepet játszott abban, hogy a társadalom és a nagypolitika is komolyabban odafigyeljen a „szellemi proletariátus” kérdésére.

Ennek a „Szociográfiai Intézetnek”, illetve az ÁDOB-nak a megszervezésében egyértelműen az a felismerés játszott közre, melyre az utóbbi szervezetnek a vezetője, Illés József is felhívta a figyelmet 1933 májusában a képviselőház ülésén: „mi ezekbe a szegény kenyér- és munkanélküli diplomásokba bizalmat és lelket öntöttünk (...), akik akkor, amikor hozzáfogtunk az akcióhoz, egy esztendővel előbb a kétségbeesés szélén állottak és hajlamosak voltak minden, a legszélsőbb iránynak is szolgálatába állani”.⁵⁵³ Az ÁDOB ennek megfelelően nagy reményekkel és tervekkel látott munkához 1932 elején, és „másfél év alatt 1167 diplomást helyezett el”.⁵⁵⁴ Ez azonban csak a jéghegy csúcsa volt, és a nyilvánvaló eredmények mellett igazából a diplomás munkanélküliség problémáját ez a testület sem oldotta meg.⁵⁵⁵

De emellett rá kell mutatnunk a Gömbös és a Turul közötti kapcsolat ellentmondásosságára is: ugyanis ha a tagság tényleg mindenben Gömböst követte volna, a Turul pedig tényleg a „csatlósa” lett volna a kormányfőnek, nem lettek volna az ő miniszterelnökségének éveiben is

⁵⁵¹ Az első komoly lépés az ifjúsági problémák megoldása felé! *Bajtárs*, 1933. június, 2–5.

⁵⁵² – őj –: Teljes erővel folyik a munka az Ifjúsági Szociográfiai Társaságban. *Bajtárs*, 1933. szeptember, 7–8.

⁵⁵³ *KN 1931–1935*. XV. köt. (1933. május 10.) 234–240.

⁵⁵⁴ Lásd Tíz évig senki sem törődött az ifjúság jövőjével. *Bajtárs*, 1934. május 10. 6., ill. Illés József 1934 tavaszi beszámolóját *KN 1931–1935*. XXI. köt. (1934. április 26.) 427–433.

⁵⁵⁵ Az ÁDOB tevékenységének feltárása külön kutatást érdemelne, mivel a két magyar értelmiség történetének fontos, ám méltánytalanul mellőzött része. Ladányi Andor egyik felsőoktatás-történeti munkájában ugyan figyelmet szentel a témának, de Szabolcs Ottó erősen marxista hangú, rövidke munkáján kívül nincs az ÁDOB-ról átfogó, elemző monográfiánk, holott a forrásainak jelentős része megtalálható az Országos Levéltárban, a VKM egyetemi irataiban. Pl. MOL, K 636, 912–914. d. 66. tétel; Szabolcs Ottó: *Munkanélküli diplomások a Horthy-rendszerben 1919–1944*. Budapest, 1964, Kossuth; vö. Ladányi Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig*, i.m. 49–59.; lásd még Bruckner Lajos: *Állástalan diplomások. Új Vetés*, 1937. október, 6–7.

elhúzódó egyetemi diáktüntetések. Ezekre Gömbös a szervezet 1934. március 15-i megemlékezésén elmondott beszédében reagált, mely szinte egybeesett a korszak leghosszabb, 1933 őszen kezdődő egyetemi diáktüntetései végével: „Őszintén megmondom nektek, nekem elsősorban erősebb rendszabályokat kellett volna életbe léptetni az elmúlt diákszavargások alkalmával. De türtőztetem magam, mert fiatal magyar testvéreimmel álltam szemben. (...) Én azonban csak egyszer türtőztetem magam. (...) Másodszor már nem, mégpedig azért nem, mert aki ismeri múltamat, az jól tudja, mily ragaszkodó szeretettel viseltetem az egyetemi ifjúság iránt. De tudja azt is, hogy engem nem kell a nemzet, a jövő és az ifjúság iránti kötelességeimre ösztökélni. (...) Tudjátok jól rólam, hogy ugyanannak a világnézetnek vagyok előharcosa, amelyért ti, a magyar ifjúság síkra szálltok, ismétlem, vagyok és nem voltam.” A beszéd pikantériája, hogy egyes rendőri jelentések szerint 1933 őszen a budapesti egyetemi tüntetésekben „az utca hangulatára igen izgatón ható kiabálásokat is lehetett hallani”, így „le a kormánnyal, pfuj Gömbös, zsebmetsző, fosztogató bérencek”.⁵⁵⁶

Ennek ellenére halála után így emlékeztek rá: „állandóan volt egy kiváló magyar államférfiú, aki szívének egész melegével támogatta” a szervezet ügyét, és „mindig büszkén viselte a Szövetség jelvényeit, ismerte minden gondolatunkat, ismerte minden munkánkat, és tudta, hogy előbbre fogjuk vinni azokat az eszméket, amelyekre egész életét áldozta”. A második bécsi döntés után, 1940 őszen úgy emlékeztek meg Gömbös Gyuláról, Magyarország „eredményes külpolitikájának megalapozójáról”, hogy egy „egyenruhás Turul díszszakasz” a „Munkád Gyümölcse: Erdély” feliratú koszorút vitt a néhai miniszterelnök sírjához.⁵⁵⁷

Gömbös előtt, ahogy erről korábban már részletesen szó volt, a Turul rossz szemmel figyelte a Bethlen-kabinet tevékenységét elsősorban a numerus clausus módosítása miatt, az 1930-as években, a közélet egyre inkább tapasztalható jobbratulódása időszakában viszont inkább a kormányok támogatóinak sorában találjuk a szervezetet. Szimbolikus megnyilvánulása volt ennek például az is, amikor 1939 áprilisában a Rómából hazaérkező Teleki Pál miniszterelnök fogadására a Déli Pályaudvaron a késői (este háromnegyed 11 körüli) érkezés ellenére több fontos közéleti-politikai szereplő (a Felsőház és a Képviselőház elnökei, illetve

⁵⁵⁶ Gömbös Gyula miniszterelnök beszéde a Turul Szövetség dísztáborán. Budapest, 1934. március 11. Közli: *Gömbös-beszédek*, i.m. 596–600.; MOL, K 149, 1933–4–9121. sz. Rendőri jelentés a budapesti főparancsnokságnak az egyetemi tüntetésekről, 1933. november 27.; Gömbös nézeteiről lásd Vonyó József: Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat. Gömbös nemzetéről vallott nézetei az 1910–1920-as években. In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996, JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája, 417–431.; Uő: Utószó. In: *Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek*, i.m. 701–751.; Uő: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 243–274.

⁵⁵⁷ Gömbös Gyula és az ifjúság. *Bajtárs*, 1936. október 10. 1–3.; MOL, P 1364, 1. d. 4. tétel, a Turul Szövetség Fővezérségének körlevelei (1939–1940), 912/1940-I./A.ü.o. számú körlevél, Budapest, 1940. szeptember 18.; MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követtábori jegyzőkönyv, 1.

alelnökei, a kormánytagok, államtitkárok, stb.) és társadalmi szervezet (Frontharcos Szövetség, TESZ, Cserkész Szövetség, stb.) mellett felvonult a Turul 100 fős díszszázada is.⁵⁵⁸

Érdekes ugyanakkor a Turul vezeték és tagok állásfoglalása is (a kettőt érdemes újra kétváltásztani), melyet az 1938. őszi belpolitikai válság idején képviseltek, amit az egyetemi ifjúsági szervezetek Imrédy-melletti szimpátiatüntetése is kísérték, amelyekről – ahogy arról már korábban szó volt – az ellenzék úgy vélte, hogy Imrédy hívei rendezték Horthy befolyásolása érdekében. A legérdekesebb az esetben az, hogy a korábban Gömbös mellett kiálló Bánsághy és Végváry ekkor a „disszidensek” közé tartoztak, tehát szembefordultak Imrédy politikájával, ami bizonyítja, hogy a Turul hivatalos legfelsőbb vezetése, illetve alsóbb irányítói és tagjai között nem volt egyetértés az aktuális kormánypolitika és irányvonal megítélését illetően. Egyébként ez az állásfoglalásuk lehetett az oka annak, hogy 1939-ben már sem Bánsághyt, sem Végváryt nem indította el a kormánypárt az újabb választásokon.

Persze, a szövetség a kormánytámogatás szempontjából sem volt következetes, sőt voltak olyan kérdések is, amelyek miatt élesen támadták azt. Ilyen volt például az, hogy a világgazdasági válság miatt az 1930-as évek elején előtérbe került az egyetemek „megcsonkításának” kérdése, azaz egyes tanszékek, fakultások vagy egész oktatási intézmények bezárásának ötlete is. A *Bajtárs* cikkírója úgy fogalmazott, hogy ez ellen „ünnepélyesen tiltakoznia kell az egyetem ifjúságának, ha újból szóba kerülne, mert az egyetemeket, mint kultúrtényezőket még akkor is fenn kellene tartani, ha az az államnak nagy áldozatokba kerülne s az egyetemnek csak akkor szabadna valamelyik fakultását megszüntetnie, ha hallgatói nem lesznek”.⁵⁵⁹

De a Turul gyakran aktuálpolitikai kérdésekben is hallatta a kormánnyal ellentétes véleményét, melyen kifejezése olykor hasonlóan agresszív volt, mint az antiszemita diáktüntetések. A népi kollégista Pál József írja a visszaemlékezéseiben, hogy 1940 végén szemtanúja volt annak, hogyan „szervezte a Turul gróf Teleki Pál jugoszlávokkal kötött »örök barátsági szerződés« megkötéséről szóló bejelentésének megtorpedózását s a Gozsdu udvarokon keresztültörve, randalírozva a románokkal tervezett békekötés megakadályozását”. Ebből úgy tűnik, hogy a Turul tagjai mindig érzelmi alapon közelítettek az aktuális kérdésekhez (ebben az esetben a szomszédos országainkkal szembeni következetes gyűlölettel, ami Trianonból és az irredentizmusból eredt), és a reálpolitikai gondolkodás távol állt tőlük.⁵⁶⁰

Mindezek ellenére a vezető jobboldali elit rendkívül pártolta a Turul tevékenységét. A kultuszminisztérium, de a belügyi tárca is gyakran folyósított kisebb-nagyobb segélyeket a szinte mindig pénzügyi gondokkal küszködő szervezetnek, és ennek révén tarthatta fenn a

⁵⁵⁸ MOL, K 29, 3. csomó, k) dosszié, Jelentés Teleki Pál és Csáky István hazaérkezésével kapcsolatban fogantatott intézkedésekről. Budapest, 1939. április 20.

⁵⁵⁹ Sörös Bálint: Az egyetemek sértetlenségének ügye. *Bajtárs*, 1933. július-augusztus, 5–7.; az egyetemcsonkítás kérdéséről lásd még Ladányi Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig*, i.m. 25–35.

⁵⁶⁰ Pál József: *Huszonöt hónap*, i.m. 35.

szövetség a lapjait, illetve a hivatalos helyiségeit, valamint ezzel a segítséggel tudta finanszírozni az országos akcióit.⁵⁶¹

De a kormány szerepet szánt a Turulnak és vezéreinek a második világháborús propagandában, a „nemzeti közgondolkodás irányításában” is. Például már közvetlenül a háború kitörése előtt a magyar kormány „hangulatkeltőket” akart „bevetni”, akiknek a célja „a nemzet lelki mozgósítása, a hadviselés társadalomlélektani feltételeinek megteremtése, a közgondolkodás megvédése a háborús potenciálist (sic!) csökkentő eszmeáramlatoktól, a magyar küldetstudat általánosítása, a nemzettel mindenben azonosulás, az áldozatközösség és a nemzetiszolgálat szellemének ébrentartása és fejlesztése, a végső győzelembe vetett hit szüntelen ébrentartása, az esetleges gazdasági károk, kedvezőtlen szociális viszonyok okozta csüggedésnek és levertségnek tervszerű hangulatkeltéssel való ellensúlyozása, végül a felelős politikai és katonai vezetőkben vetett bizalom fenntartása és általánosítása” lett volna. Ilyen „hangulatkeltőnek” szánták Ambrus Józsefet is, a Turul akkori országos fővezérét.⁵⁶² Emellett „A magyar ifjúság neveléséről” címmel a levente-, cserkész-, lövész- és sportegyletek mellett az egyetemi bajtársi egyesületekről is propagandafilm készült volna.⁵⁶³ De 1940 őszén a kormányoldalról az is felmerült, hogy a különböző egyetemi bajtársi szervezetek támogatásáról a kultusztárcának a költségvetésben kellene gondoskodnia. Tömböly Dénes államtitkár úgy vélte, hogy „a legmesszebbmenő” anyagi támogatáson kívül „a legnagyobb erkölcsi támogatást is meg kellene nekik adni, mégpedig úgy, hogy minden keresztény magyar egyetemi hallgató részére kötelezővé kellene tenni a bajtársi egyesületekbe való belépést”.⁵⁶⁴

Nem véletlen, hogy emiatt a baloldali ellenzék már kezdettől gyanakvással figyelte a Turul működését. Jó példa erre a szociáldemokrata Farkas István éles hangvétellű parlamenti interpellációja az 1928 őszi diáktüntetések kapcsán, amikor egyenesen úgy fogalmazott, hogy a szövetség a kormány azon szervezete, „amely az egyetemi ifjúságot vezeti, befolyásolja, sőt függővé teszi”, és „emiatt a szabad gondolat nem alakulhat ki az egyetemi ifjúság között, mert ezt ezeken a bajtársi szervezeteken keresztül elfojtják és lehetetlenné teszik”. „A bajtársi szövetségek minden kedvezményt megkapnak” – folytatta, és így „a szabad szellem, a kutatás szelleme nem érvényesülhet az egyetemeken, mert ezek az intézmények elnyomják. (...) Látszik tehát, hogy itt egy olyan alantas, kicsiny, sötét reakciós organizmus van az ifjúság körül, amely az ifjúságot félrevezeti, a tanulástól elvonja, amely az ifjúságnak nem nagy eszméket ad, nem fel-

⁵⁶¹ MOL, K 148, 1934–17–1529. sz. A budapesti Werbőczy Bajtársi Egyesület vezérségének levele a belügyminiszternek. Budapest, 1934. március 21.; Uo. 1935–17–6558. sz. A Turul Szövetség köszönete a belügyminiszternek a „népegészségügyi propagandaakciójuk” támogatásáért. Budapest, 1935. november 12.; MOL, K 636, 704. d. 1932–1936–98–37. tétel, a Turul Szövetség beadványai és kérései

⁵⁶² MOL, K 29, 1. csomó, c) dosszié, Kovrig Béla feljegyzése a háborús propaganda-szolgálat tárgyában. Budapest, 1939. augusztus 29.

⁵⁶³ Uo. Hangulatjelentések és tervezetek a Nemzeti Tájékoztató Központtól

⁵⁶⁴ KN 1939–1944. VIII. köt. (1940. november 21.) 698–699.

emelkedését, hanem lealacsonyodását idézi elő.” Ehhez a szervezetekhez kapcsolódott szerinte „a Házban is jelenvaló reakciós szellem, mely uszítja, kihasználja” a bajtársi szövetségeket és az egyetemi ifjúságot a „kisdéd politikai játékaik” érdekében.⁵⁶⁵

Az eddigiekből is kitűnik, hogy a Turul kapcsolata a mindenkori kormánnyal és konkrétan Gömbössel is olykor rendkívül ellentmondásos volt. Ennek megértéshez ismét a bajtársi eszméhez kell visszakanyarodnunk, illetve annak a számukra legfontosabb alapjához, az őrségváltáshoz. Ormos Mária a Gömbös-kormány belügyminiszterének, a Magyar Távirati Iroda vezetőjeként a korszak politikai viszonyait jól ismerő Kozma Miklósnak az életpályáján keresztül mutatott rá arra, hogy az a fiatalabb társaság, mely kommunista-ellenes és antiszemita világnézettel, háborús múlttal bekapcsolódott az ellenforradalomba és az új Magyarország felépítésébe, „kifejezetten a háború terméke volt”, és ami a legfontosabb, már az 1920-as évek legelején „benyújtotta igényét az ország ügyeinek intézésére”.⁵⁶⁶

Az őrségváltás tehát számukra nemcsak a zsidóság kiszorítását jelentette, hanem a régi arisztokratikus vezető elit képviselőinek eltüntetését is, akiket a háború elvesztéséért és a történelmi Magyarország felbomlásáért is felelősnek tartottak. Ezt Bornemisza Géza, a Gömbös-kormány későbbi minisztere a következőképpen fogalmazta meg egy 1919-ben megjelent kritikus hangú cikkében: „Ha a ráncszakadt katasztrófa okait kutatjuk, lehetetlen azokat másutt keresni, mint elsősorban saját magunkban. Az elmúlt félévszázad nemzeti szempontból határozatlan, destruktív politikája volt az az út, amelyen a magyar faj kríziséhez jutottunk. Bel- és külpolitikánkban való legteljesebb programtalanság, a nemzeti hivatás fel nem ismerése, egy rosszul értelmezett, pusztán közjogi kérdésekben észlelhető sovinizmus és másfelől a legteljesebb faji érzéketlenség a jellemzői a közelmúlt politikájának. (...) Üres frázisokkal, nagyhangú szólammal takargattuk »nacionalizmusunk« programtalanságát. E céltalan, eseménytelen vegetálás, melynek szenzációi szerelmi drámák, vagy politikai panamák pertraktálásában merültek ki, a nemzeti eszme iránti megmagyarázhatatlan apáthia, lassankint vérszegénnyé tette a magyar közéletet és tág teret nyújtott az idegen térfoglalásnak.” De ennél is tovább ment, amikor kijelentette: „Jól ismerjük már magunkat! Szalmaláng-nemzet vagyunk! Könnyen hajlunk a szélsőségekre, s amilyen nagystílűek vagyunk a kigondolásban s tervezésben, épp olyan állhatatlanok és könnyen fordulók a kivitelben. (...) Nagy a tülekedés, sok a vezér, kevés a közkatona! Ez a generáció csak felbuzdulásában képes nagyobb tetterre, de kitarító, testvéries összefogással s megértéssel végzett munkát tőle nem igen várhatunk, mert hiányzik belőle a szervezethez! (...) Itt kapcsolódik bele az ifjúság jövőképe elhatá-

⁵⁶⁵ KN 1927–1931. XV. köt. (1928. október 23.) 285–288.; Lásd még a szociáldemokrata Pikler Emil interpellációját NN 1922–1926. XXVI. köt. (1924. október 22.) 361–362.

⁵⁶⁶ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. I. köt. Budapest, 2000, PolgART, 33–45.

rozó módon abba a hatalmas arányú munkába, amelyből a nemzeti reorganizációt várjuk. Ha megtalálja az ifjúság azt a módot, amellyel egy munkásabb és szervezettebb intelligencia nevelhető lesz, ha a nemzeti és keresztény eszmét programjául, élethivatásul választja és élete egész tartalmául teszi meg, csak akkor lehet nyert ügye a magyarságnak.”⁵⁶⁷

Az egyetemi bajtársi egyesületek fiataljainak életpályáját a háborús vereség és Trianon tulajdonképpen derékba törte, és teljesen más irányba terelte át. Éppen ezért kezdetben, 1919–1921 között azok mögött álltak, akik az ő életérzéseikből is fakadó gondolatokat tűztek ki zászlójukra, és az 1920-as évek legelején, a konszolidáció kezdetén, amikor még a Bethlen-kormánynak is nagy szüksége volt rájuk (lásd például a budaörsi csata esetében), megvolt a jó kapcsolat köztük és a Horthy-rendszer kezdeti vezető politikai elitje között. Ráadásul számukra úgy tűnt, a kormányhatalom is respektálja a követeléseiket például a numerus clausus megalkotásával. Azonban ezt a Turul és a bajtársi egyesületek tagjai csak kezdetnek tekintették, míg az akkori Bethlen-kormány a maximumnak, és a konszolidáció előrehaladtával egyre inkább terheesebbé vált számukra az ifjúság radikalizmusa.

Innentől kezdve elvált a két oldal, és a háborús generáció az 1920-as évek közepére azt vette észre, hogy az általuk hirdetett őrsegváltás programja, a zsidóság teljes visszaszorítása elmaradt, egyre kevésbé hallathatták hangjukat az ország ügyeiben, sőt harcuk és tevékenységük egyetlen „eredménye”, a numerus clausus is veszélybe került az 1920-as évek második felében. A Turul ekkor kezdett újra radikalizálódni, bővülni, egyre inkább országos társadalmi szervezetté válni, bár a törvényt megvédeni nem tudták. Az őrsegváltás elmaradásához hozzájárult az időközben kirobbanó gazdasági válságból adódó létbizonytalanság is, és ez csak fokozta a bajtársi ifjúság csalódottságát, kiábrándultságát. Ahogy ezt a korszak egyik legismertebb fajvédő jobboldali radikális újságírója, Milotay István egy vezércikkében megfogalmazta: a fiatalság „látja maga előtt az egyetemet már elhagyott bajtársait, (...) ezeknek sorsát, s tudja, hogy reá is ez a kenyértelenség vár. Látja, hogyan hagyták cserben tizenöt év alatt pártok, politikusok, hogy hagyták magára nemcsak őt, de vele együtt az egész magyar jövődőt.”⁵⁶⁸

Gömbös Gyula 1932-ben történt hatalomra kerülésével a bajtársi egyesületek korábbi vezető gárdája, a háborús generáció újra esélyt látott arra, hogy az általuk hangoztatott őrsegváltás megtörténik, ezért támogatták a miniszterelnököt. Kezdetben nem is csalódtak: a jobboldali ifjúsági mozgalmak vezéralakjait képviselői mandátumhoz (Bánsághy, Végváry), miniszteri bársonyszékhez (Bornemisza) vagy más fontos pozícióhoz (Béldi Bélát a kormánypárt propagandafőnökségéhez, Mikecz Ödönt államtitkársághoz, Antal Istvánt sajtófőnökséghez), tagja-

⁵⁶⁷ B.G. (Bornemisza Géza): A jövő ifjúsága. *Technikus*, 1919/1. 22–25.

⁵⁶⁸ Milotay István: A nyugtalan jövődőt. *Magyarság*, 1934. január 13. 1.

inak egy részét pedig álláshoz (ÁDOB-akció) segítette. A fiatal generáció tagjai tehát ismét vezető szerepre készültek, és úgy érezhették, hogy világnézetük, jelképeik végre megkapják az őket megillető helyet a magyar közgondolkodásban. Ahogy az egyik Turul-lap, az *Új Vetés* cikkírója megfogalmazta a szövetség célja „egybefoglalni és tányérsapkával megjelölni azokat a magyar ifjakat, akik méltóak arra, hogy kenyérhez jussanak. Méltóak arra, hogy majdan az ország vezetői és egyszersmind támasztó pillérei legyenek. Méltóak, mert a tányérsapka a fejükön a tudást, a szakismeretet, a felelősségérzetet, a kötelességteljesítés csúcspontját és a törhetetlen hazafiságot jelenti.”⁵⁶⁹

Azonban Gömbös és környezete több tényezővel nem számolt, melyek az 1930-as évek elejét döntően megkülönböztették az 1920-as évek elejétől. Az egyik a gazdasági válság, illetve az ebből adódó egyre inkább fokozódó elégedetlenség, egzisztenciális kilátástalanság, illetve az új kihívások voltak, és hiába nyerte meg magának Gömbös a vezérek és a tagok egy részét állásokkal, a többieket hiába intette türelemre, ezek a tényezők tovább erősítették a Turul és más egyetemi bajtársi szervezetek radikalizmusát. Ezért fordulhatott elő, hogy ebben az időszakban több diáktüntetésen Gömbös-ellenes jelszavak is elhangzottak, és a huszonévesek, sőt még a harmincévesek egy része is türelmetlen volt, a nemzetiszocialista mozgalmak felé orientálódott, ahogy erről a későbbiekben még szó lesz. Ugyanakkor fontos az a körülmény is, hogy ebben az időszakban kezd körvonalazódni az ún. Turul-ellenzék, melyhez főleg a szövetség új generációjának tagjai csatlakoztak. A huszonéves fiatalok és a régi „harmincas” vezérek közötti konfliktus gyakran nyíltan felszínre került a Turulban (például a már többször idézett miskolci követtáboron) részben azért, mert az újak ugyanúgy komoly vezető szerepre vágytak, mint a „régik” turulisták. Ehhez járult hozzá az is, hogy a Gömbös-kormány elhagyta a politikájából az antiszemita jelszavak hangoztatását, a kormányprogramból, a Nemzeti Munkatervből kimaradtak a zsidóellenes célok, melyek Gömbös korábbi, fajvédő programjának sarkalatos részei voltak, és ez egyértelműen csalódást okozott a Turul számára.⁵⁷⁰

Ehhez kapcsolódik a másik tényező is, méghozzá az, hogy új elemként megjelent a népi gondolat is a bajtársi eszmében, és a Turul tagjainak jelentős részére nagy hatást gyakoroltak a népi írók. Innentől az ifjúság már nemcsak saját korosztályának és társadalmi rétegének, a középosztálynak követelt jobb megélhetést, hanem az alsóbb, elsősorban paraszti néprétegnek is. A népi írók mozgalmának jelentőségét a Gömbös-kormány csak meglehetősen későn, 1935-re ismerte fel, amikor is kiegyezve velük létrehozták az Új Szellemi Frontot. Azonban ez sem hozta meg a kívánt eredményt, és egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy Gömbös által

⁵⁶⁹ Neubauer Pál: Revíziós bajtárs. *Új Vetés*, 1933. október 7. 8–9.

⁵⁷⁰ Vö. Vonyó József: A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: Uő: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. Tanulmányok. Pécs, 2001, Pannónia Könyvek, 30–51. ; Uő: *Gömbös Gyula és a zsidókérdés*. In: *Az antiszemitizmus alakváltozásai*. Tanulmányok. Szerk. Paksy Zoltán. Zalaegerszeg, 2005, Zala Megyei Levéltár, 18–43.

hangoztatott „öncélúság” sem csodaszer, nem oldja meg minden réteg, főleg az alsóbbak súlyos problémáit. 1936 őszére a miniszterelnök nemcsak Horthy és környezete szemében számított bukott politikusnak, hanem a bajtársi ifjúság jelentős része is eltávolodott tőle, ha nyíltan – főképp a korábbi jó kapcsolatok miatt – nem is fordult vele szembe, így Gömbös 1936 októberében bekövetkezett halála után a kultusza megmaradt a Turulban. A gömbösi politika tette igazán ambivalenssé a bajtársi szervezetek és a kormány közötti viszonyt, mely az 1930-as évek második felében továbbra is jellemző maradt, azonban ekkor ismét újabb kihívás jelentkezett az erősödő nyilas mozgalom képében.

2.5.5. A Turul politikai kapcsolatai: a Reformnemzedék és a Nemzeti Front

Ahogy arra a korábbiakban már többször utaltunk, a Turul Szövetség hivatalosan pártpolitikával nem foglalkozott, viszont azt soha nem tiltotta a tagjainak, hogy a szervezettől függetlenül politikai állásfoglalásaiknak hangot adjanak. Főképp ennek tudható be az, hogy a Turul több vezéralakja megjelent a politikai életben a kormánypárt (például Végváry, Béldi, Lendvay stb.) vagy valamelyik nyilas mozgalom oldalán (például Kémeri Nagy Imre), de ezek mellett az 1930-as évek közepén két olyan politikai szervezet is megjelent, amelynek tagjai korábban aktív résztvevői voltak a szövetség életének. Bár mindkét párt rövid életűnek bizonyult, mégsem érdemtelen az, hogy ezeket bemutassuk és programjaikat összevegyük, ugyanis célkitűzéseik szinte teljesen összhangban álltak a Turul követeléseivel.

A kronológiailag első pártszervezet az 1935-ös választásokra alakult⁵⁷¹, és a sokat sejtető Reformnemzedék nevet vette fel. Kezdetben a célja az volt, hogy a fiatalabb generációt mozgósítsa a miniszterelnök, Gömbös Gyula mellett. Vezetője az a Rajniss Ferenc volt, akit a Turul dombóvári tagszervezet patronusává is megválasztottak⁵⁷², és az 1944. októberi nyilas puccs után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetője lett. A Reformnemzedék célja kezdetben az volt, hogy a „százfelé elaprózott s szükségképpen meddőnek maradt generációs törekvések helyett” a „pozitív építőmunkát” szorgalmazza, azaz politikailag összefogja a gyakran egymással is ellenséges viszonyban lévő jobboldali diákszervezeteket. Tevékenységének „legfőbb útmutatója” a „keresztény-nemzeti gondolat” volt, mely „a háborús nemzedéknek, az ellenforradalmi csapatoknak, az egyetemi zászlóaljoknak, a bajtársi szervezetek-

⁵⁷¹ A párt szervezése már 1934 őszén megkezdődött, de a hivatalos zászlóbontásra csak 1935. február 26-án került sor a budapesti Vigadóban tartott nagygyűlésükön. *A Reformnemzedék programja*. Budapest, 1936, Centrum, 3.

⁵⁷² Rajniss a dombóvári bajtársi törzs 1937 nyarán tartott gyűlésén olyan beszédet tartott, amelyet – a *Nemzetvéde* című Turul-lap tudósítása szerint – „a népes tábort állandóan zajos tetszésnyilvánítással kísérte, végül pedig hosszantartó lelkes éljenzéssel és frenetikus tapsal honorálta”. Rajniss Ferenc a dombóvári Turul táborozásán. *Nemzetvédő*, 1937. július 12. 7.

nek, s a fiatalság jobboldali alakulatainak, társaságainak, a blokkok és szövetségek sűrű hálózatának kifejezett, egyirányú világnézete volt”.⁵⁷³

A Reformnemzedék életre hívásában kétségkívül nagy szerepet játszott az, hogy – Rozs András szavaival – „az egyetemi és főiskolai hallgatók megnyerését fontosnak tartották a Horthy-rendszer ideológiáját alakító politikusok, vezetők, hiszen a jövő értelmiségének tudata nem lehetett számukra közömbös”.⁵⁷⁴ A Turul, a többi hasonló ifjúsági szervezet, illetve a hozzájuk sok szállal kötődő Reformnemzedék tehát a vezető jobboldali politikai elit számára több szempontból politikai tartalékot és támaszt is jelentettek, míg másik oldalról a politika-mentesnek kikiáltott, de valójában nagyon is politikus diákegyesületek kiindulópontot, ugródeszkát jelentettek a közéleti pályára készülő fiatalok számára, és erre épp a Reformnemzedék a legjobb példa.⁵⁷⁵

A párt tagjai között több olyan politikust találunk, aki a Tanácsköztársaság bukása után vagy az 1920-as években a jobboldali egyetemi diákmozgalmak aktív résztvevője volt. Így itt találjuk Bánsághy Györgyöt, Eszterhás Istvánt, az *Ifjak Szava* egyik korábbi szerkesztőjét, Huzly Imrét és Szentpály Lászlót is.⁵⁷⁶

A párt tagjai az 1935-ös választásokon egyértelműen a kormánypárt mellett sorakoztak, sőt többen közülük (mint Szentpály és Bánsághy is) hivatalosan a NEP és nem a Reformnemzedék színeiben szereztek mandátumot, ezért ekkor valóban Gömbös „csatlósszervezetének” tekinthetjük. Azonban a miniszterelnök 1936-ban bekövetkezett halála után a párt egyre inkább eltávolodott a kormánytól, amelyet az épp ebben az évben kiadott új program is leszögezett: „mind tagjaink, mind a megmozdulásainkat szimpátiával követő tábor egy részében olyan benyomás ébredhetett, mintha formálisan kormánypárti szervezetté váltunk volna. (...) Közvéleményünk nagy részével nem sikerült megértetnünk, hogy a Reformnemzedéket, a középgeneráció e mozgalmát egyik politikai párthoz sem kapcsoltuk, mert a mai pártok közül egyiket sem tartjuk kizárólagosan alkalmasnak arra, hogy elgondolásainkat a maguk teljességében megvalósítsák. (...) Nem tudunk támogatni oly kormánypolitikát, amely annyira a bankok és iparvállalatok befolyása alatt áll, mint a jelenlegi.” Különösen azt nehezményezte a Reformnemzedék, hogy rendkívül szétagolt a magyarországi jobboldali politika: „idegen ez

⁵⁷³ A Reformnemzedékről lásd *Antal István emlékiratai*, i.m. 369–376.; Sipos Péter: *Rajniss Ferenc, a publicista és a politikus*. In Uő. szerk.: *Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója*. Budapest, 2001, Palatinus, 13–20.; a Reformnemzedék programját lásd Uo. 143–150. Idézetek a 144. oldalról.

⁵⁷⁴ Rozs András: *Jobboldali egyetemi mozgalmak a Dél-Dunántúlon*. In: *Régióink és Tolna megye a két világháború között*. Szerk. Dobos Gyula. H.n. 2004, Tolna Megyei Levéltár, 45–58.

⁵⁷⁵ Ez nemcsak ekkor, hanem már a rendszer kialakulásakor is igaz volt. Erre utalt Bozsik Pál is a már idézett interpellációjában, amikor rámutatott: „Nekünk nem szabad megelégednünk azzal, hogy állam és gazdasági tekintetben a keresztény magyar irányzatot uralkodóvá akarjuk tenni ebben az országban, hanem arra is kell törekednünk, hogy magunknak megfelelő szukkreszcenciát neveljünk, hogy amikor mi már nem vehetünk részt a közéletben, legyenek méltó utódok, akik ugyanazt a keresztény szellemet folytatni fogják ebben az országban.”

⁵⁷⁶ *A Reformnemzedék programja*, i.m. 47–50.

az atmoszféra, ezen »mindenki-mindenki ellen« kialakult légkör. Nem csoda, hiszen bennünk a háború és az ezt követő nyomorúság, szenvedés, a háború után a karhatalom, a különféle bajtársi szervezetek és egyesületek ellenkező érzelmi világot fejlesztettek ki, amely keresztény nemzeti alapon nyugszik, s amelynek a nemzeti szolidaritás, a bajtársi érzelem és a szociális érzék alapvető pillérei. Lényunktól teljesen idegen a mai pártokon uralkodó, egymást becsülni és segíteni nem tudó mentalitás, s éppen ezért ez a természetes oka, hogy nemzedékünk a maga tömegében egyik pártkeretbe sem tud beilleszkedni.” Éppen ezért a Reformnemzedék elsősorban „egy megtisztult jobboldali politika egységes akarását” képviselte.⁵⁷⁷

A Reformnemzedéknek – annak ellenére, hogy a teljes „középgeneráció” mozgalmának tekintette magát – nem sikerült erős társadalmi bázist kiépítenie, és bár van adatunk arra vonatkozóan, hogy 1938-ban még létezett a szervezet⁵⁷⁸, azonban a következő évi választásokon már nem indult el. Tagjai más szervezetekben kerestek maguknak helyet.

Rajniss Ferenc például aktív szerepet vállalt a másik politikai szervezet, a Nemzeti Front megalakításában. Ez a párt még 1936-ban alakult, vezetője Salló János volt, aki a Turul radikálisabb szárnyához tartozott. Ebben az időben szerkesztője volt a szövetség központi lapjának, a *Bajtársnak*, és aktív szerepet vállalt a Turul-munkatáborok megszervezésében is. A Nemzeti Front a Reformnemzedéknél szélsőségesebb irányvonalon haladt, erőteljesebben hangsúlyozva az 1919-es fajvédő „hagyományokat”, és szoros kapcsolatban állt a különböző nemzetiszocialista frakciókkal is. Az 1939-es választásokon az egyik ilyenekkel egyesülve Keresztény Nemzeti Szocialista Front – Nemzeti Front néven még önállóan indult el, és három mandátumot szerzett, ám 1940-re már teljesen beolvadt a Nyilaskeresztes Pártba.⁵⁷⁹

A párt jelszava – a Turultól „kölcsonözve” – a „Harc! Előre!” volt, és kifejezetten a nemzetiszocialista demagógia módszereivel dolgozott: szerintük Magyarország „reménytelen csüggedésben tengeti máról-holnapra életét”, aminek okai „a féktelen zsidókapitalizmus mohó profithajhászása”, a közélet „elaljadodása” és „gerinctelensége”, mely a „négy százéves Habsburg-uralomból” fakadt, az „erkölcsi züllés” és a szervezett középosztály hiánya volt.⁵⁸⁰

Mindkét politikai szervezet vezetőit szoros szálak fűzték a Turulhoz, így nem véletlen, hogy a pártprogramokban is visszatükröződik a szövetség mentalitása is, noha az is megállapítható a Nemzeti Front célkitűzéseiben a magyar nemzetiszocialista mozgalmakkal való kapcsolat miatt ez sokkal szélsőségesebben jelent meg, mint a Reformnemzedék esetében. Kétségtelen azonban, hogy több közös pont is található a két pártprogramban, noha az is tagadhatatlan, hogy ezek hangvétele elüt egymástól. Mindkét szervezet fontosnak tartotta a titkos

⁵⁷⁷ Uo. 3–5.

⁵⁷⁸ MOL, K 29, 3. csomó, n) dosszié, Kubinyi László, a Reformnemzedék ügyvezető alelnökének levele a miniszterelnökségnek, csatolva a Reformnemzedék tisztikara. Budapest, 1938. július 15.

⁵⁷⁹ Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták, 1935–1944*. Budapest, 1966, Kossuth, 75., 95–97., 166.

⁵⁸⁰ *Ezt akarjuk! Így akarjuk! Nemzeti Front*. H.n. és é.n. (Budapest, 1937), Nemzeti Front (Turul Nyomda), 1–5.

választójog bevezetését, a határontúli magyarok kisebbségvédelmét, az álláshalmozások megszüntetését és a sajtószabadságot. A Reformnemzedék és a Nemzeti Front is hirdette „a magyar léleknek megfelelő kultúrpolitikát”, a „nemzeti szellemű”, gyakorlatias oktatási reformot, az igazságosabb jövedelemelosztást, földbirtokpolitika rendezését, az új földosztás megkezdését, illetve a munkásság életszínvonalának javítását (például a 8 órás munkaidő bevezetését), tehát a Turulban is tapasztalható szociális érzékenység ezekben a politikai programokban is megjelent.⁵⁸¹

Azonban a revízió kérdésében már nem álltak összhangban a programok, ugyanis amíg a Reformnemzedék a békés határmódosítás mellett állt, addig a Nemzeti Front a „Magyar Birodalom” visszaállítása érdekében egyenesen „új magyar szabadságharcot” hirdetett.⁵⁸² Fontos továbbá az is, hogy a Reformnemzedék – legalábbis a kiadott programjában – nem beszélt nyíltan a zsidókérdésről, csak a „keresztény magyar országlást” hirdette. Ezzel szemben a Nemzeti Front részletesen, nemzetiszocialista szellemben foglalkozott ezzel, és követelte a „zsidókérdés radikális törvényes rendezését” és zsidóság „vallási alapon szervezett fajjá” való nyilvánítását is.⁵⁸³

A szociális töltetű, részletes programok ellenére sem a nyilasokhoz közel álló Nemzeti Front, sem a mérsékeltebb hangvételű Reformnemzedék nem rendelkezett olyan politikai felhajtóerővel, mellyel biztos szavazóbázist szerezhettek volna. Ennek részben a vidéki szervezetlenség és az anyagi erőforrások, támogatók hiánya volt az oka, részben pedig az, hogy bár a szélesebb néptömegekhez szóló programjuk alig-alig juthatott el célközönséghez, és még ha el is jutott, akkor is érthető, hogy nem talált visszhangra, és számtalan olyan kisebb-nagyobb (szélső)jobboldali párt működött, amely hasonló követeléseket fogalmazott meg.⁵⁸⁴

Ilyen okok miatt mindkét politikai párt erőtlennek és rövid életűnek bizonyult. Programjaik bizonyítékai annak, hogy a Turul ambíciózusabb, olykor radikálisabb tagjai – eltérő hangvétellel – a politikai porondon is érvényesíteni akarták a bajtársi szervezet legfontosabb célkitűzéseit. Fontos hozzátennünk, hogy a Turul két „politikai szárnyának” tekinthető szervezet a szövetség tagságát is megosztotta, és mélyítette a „húszévesek” és a „harmincasok” közötti távolságot. Például az 1936 novemberében tartott ún. vezértanácsi táborozáson, ahol inkább a Turul húszévesei vettek részt, a Nemzeti Front „megsegítését nem hivatalosan, de egyénileg

⁵⁸¹ *A Reformnemzedék programja*, i.m. 11., 13., 15–22., 38–43.; *Ezt akarjuk*, i.m. 10–11., 14–15., 26., 30., 33–36., 38–39.

⁵⁸² *A Reformnemzedék programja*, i.m. 42–43.; *Ezt akarjuk*, i.m. 6.

⁵⁸³ *A Reformnemzedék programja*, i.m. 7.; *Ezt akarjuk*, i.m. 16–22.

⁵⁸⁴ Jól szemlélteti ezt a szétagoltságot egy 1937 őszén elkészített rendőri összesítés, amely szerint ebben az időben Nemzeti Front mellett összesen 12 másik nemzetiszocialista vagy ehhez hasonló szélsőjobboldali pártalakulatot és frakciót tartottak nyilván, melyek közül néhány hosszabb-rövidebb időre szüneteltette működését, vagy más nyilas csoportokkal egyesült. MOL, K 149, 1937–6–13216. sz. Összesítés a magyarországi nemzetiszocialista pártokról, 1937. október 25.

minden turulistának” a „figyelmébe ajánlották”, míg a szövetség harmincév körüli tagjai, tehát a „hagyományos” ellenforradalmi és fajvédő gyökerekkel rendelkezők inkább a Reformnemzedéket támogatták.⁵⁸⁵

2.5.6. A Turul viszonya a szélsőjobboldali ellenzékhez

Antal István úgy emlékezett a Turul és az egyetemi bajtársi szervezetek tagjaira, hogy a „közélet eseményeit élénken figyelték, s a forradalmak és az ellenforradalom után aktíve is beleavatkoztak a politikába” úgy, hogy „különösen a szélsőjobboldali pártoknak és mozgalmaknak lettek szószólói, amely mozgalmak és pártok túlnyomórészt az ő soraikból toborozták” a „mozgékony, agitációs tömegerejüket”.⁵⁸⁶

A magyar nemzetiszocialista mozgalmak és a Turul közötti kapcsolat nem csak a hasonló ideológiai alapokkal magyarázható. A nyilas pártok ugyanis mindig erős bázist láttak a különböző bajtársi szervezetekben, igyekeztek kihasználni az egyetemi ifjúság fogékonyágát, befolyásolhatóságát, amihez az 1930-as évek első felében hozzájárult az erős antiszemita közhangulat és a fiatal generációk egzisztenciális kilátástalansága is. Ebben az időszakban ugyanis egyre aggasztóbb méreteket öltött a diplomás munkanélküliség, amely főként a friss diplomával rendelkező fiatalokat érintette, akiknek az egyetem elvégzése után esélyük sem volt állást találni. Ennek megoldására minden nemzetiszocialista párt a programjába foglalta a „tanult ifjúság méltó elhelyezéséről való gondoskodást”, vagy „produktív elhelyezését a gazdasági és kulturális élet minden ágában”. A nemzetiszocialista pártok vonzerejét növelte az egyetemi ifjúság, így a Turul tagjainak körében az is, hogy programjaikban majdnem teljesen egybehangzóan követelték a zsidóság fajjá nyilvánítását, továbbá teljes kiszorítását a kultúra (sajtó, színház, könyvkiadás stb.) területéről.⁵⁸⁷ Emellett a különböző nyilas pártvezérek voltak azok, akik mindig kiálltak a diákok mellett minden antiszemita megmozdulások idején. Például Meskó Zoltán 1933 őszén a Képviselőházban kijelentette, hogy szerinte az akkor lezajlott egyetemi tüntetés „nem volt más, mint egy egyszerű megnyilatkozás” a numerus clausus mellett.⁵⁸⁸

Nem véletlen, hogy az ilyen nyilatkozatok miatt szerte az országban sok egyetemi hallgatót sikerült megnyerniük, és többen közülük valamelyik magyar nemzetiszocialista párt szol-

⁵⁸⁵ MOL, K 149, 1936–6–13260. sz. Jelentés a „fajvédő” mozgalomról. Budapest, 1936. november 16.

⁵⁸⁶ Antal István emlékiratai, i.m. 370.

⁵⁸⁷ Vö. Vonyó József: A szélsőjobboldali mozgalmak a kultúráról (1919–1944). In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században*. Tanulmányok. Szerk. Vonyó József. H.n. és é.n. (Pécs, 2003), Pannónia Könyvek – Magyar Történelmi Társulat, 105–120.

⁵⁸⁸ *KN 1931–1935*. XVIII. köt. (1933. november 29.) 228–230.; *Pártprogramok 1919–1944*, i.m. 234, 273, 305.; a magyar nemzetiszocialista és nyilas mozgalmakról legújabban lásd Paksa Rudolf: *Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 275–304.

gálatába szegődtek. Erre számtalan példát találhatunk a különböző Turul-életutak tanulmányozása során, így a már emlegetett Kémeri Nagy Imrét, de tipikusnak tekinthetjük Radó Endre életpályáját is, aki a debreceni Turul tagja, majd a nyilas éra terrorszervezetének, a Nemzeti Számonkérő Különítménynek a vezetője volt, és a nevéhez kötötték Bajcsy-Zsilinszky Endre elfogását is.⁵⁸⁹

A források – elsősorban a korabeli rendőri jelentések – szerint az 1930-as évek első felében rendkívül nagy volt a magyar nemzetiszocialista mozgalmak vonzereje az ifjúságra. Az 1932 májusában a Böszörmény Zoltán és (ekkor még) Meskó Zoltán vezetése alatt álló Nemzetiszocialista Magyar Munkáspárthoz az egyetemisták közül „állítólag 2000-en csatlakoztak”, de a „horogkeresztes vezérek” még ennél is jobban „be akarják vonni dolgukba az egyetemi ifjúságot”. Céljuk ekkor egy tüntetés megszervezése volt: „meglepetésszerűen akarnak fellépni és pedig úgy, hogy az ország minden egyetemi városában az ifjúság tüntetőleg eldobálja könyveit arra való hivatkozással, hogy a mai rendszer mellett hiábavaló minden tanulás, elhelyezkedni az álláshalmozások miatt nem tudnak. A budapesti ifjúság hír szerint a tüntetés után, mely az egyetemen folya le, a Kormányzó Úr Őfőméltósága elé akarna vonulni, azzal, hogy panaszukat Őfőméltósága hallgassa meg. Sürgetni akarják az államfő előtt, mint nemzeti óhajt, hogy a kormány azonnal hagyja el helyét.” A rendőri jelentések szerint ennek megszervezésében Meskó Zoltán vállalt nagy szerepet, aki „ezt a dolgot azért rendezi, hogy esetleg az ifjúságot átvigye a Hitler Pártba”.⁵⁹⁰

Nem véletlen, hogy az 1930-as évek első felében lezajlott egyetemi tüntetések idején ki is alakult az az „általános vélemény”, hogy „a diákság akciói mögött kifejezetten horogkeresztes aknamunka bújik meg”. Ezt több jel is alátámasztani látszott. Például az 1933. november 27-i budapesti megmozdulás idején a diákság az *Esti Kurír* szerkesztősége előtt „a nemzeti szocializmust éltette”.⁵⁹¹ Ezek után rendkívül hiteltelennek tűnt Meskó Zoltán nyilasvezér, aki a már idézett, két nappal a tüntetés után elmondott képviselőházi interpellációjában tagadta, hogy a megmozdulások „szálai a magyar nemzeti szocialista mozgalom székházához vezettek volna”, noha hozzátette: a „szeretetnek, a sorsközösségnek, a fajvédelemnek szálai igenis összekötnek bennünket elválaszthatatlanul a szenvedő, nélkülöző és becsületes keresztény magyar ifjúsággal”.⁵⁹²

1936 őszén a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen lezajlott zsidóellenes tüntetésekkel egy időben a zsidó kereskedők lakásainak ablakait is beverték, amit ekkor egyértelműen a nyilasok és az egyetemisták közötti kapcsolattal hoztak összefüggésbe a rendőrök, ami

⁵⁸⁹ Kovács Tamás: A Nemzeti Számonkérő Különítmény. *Múltunk*, 2006/3. 71–100.

⁵⁹⁰ MOL, K 149, 1933–7–2590. sz. Jelentés a szélsőjobboldali pártok tevékenységéről, 1932. május 28.

⁵⁹¹ MOL, K 149, 1933–4–9121. sz. Rendőri jelentés a budapesti főparancsnokságnak, 1933. november 27.

⁵⁹² Lásd 588. jegyzet.

nem véletlen, hiszen a helyi nyilas párt tagjai „legnagyobb részt egészen fiatal emberek, egyetemi hallgatók, kereskedők és iparossegédek”. A rendőri jelentések szerint „kétségtelenül megállapítást nyert, hogy az egyetemi zavargások és ablakbetörések között összefüggés van, melynek szálai a nyilaskeresztesekhez vezetnek”, ugyanis „az ablakok beverése napján, az esti órákban tanácskozáson vettek részt a párt helyiségében azok az egyetemi hallgatók, akik a diákzavargások során mint vezetők szerepeltek”. Az ablakbetörések egyik elkövetőjét, egy egyetemi hallgatót, aki „a párt itteni szervezetének egyik vezetőségi tagja” volt, el is fogta a rendőrség.⁵⁹³

Ehhez hasonló szoros kapcsolatok a nyilasok és a Turul, illetve az egyetemi hallgatók között más városokban is kialakultak. Legjobb példa erre Debrecen, ahol ugyanúgy, mint Szegeden, a helyi nyilas mozgalomban több Turul-tag fiatal vállalt vezető szerepet. Azonban itt az, hogy a diáktüntetésekben a nyilasoknak is szerepe volt, a helyi rendőrök megfigyelései szerint „nélkülözötte a tárgyi alapot”, ugyanis „kifejezetten figyelték”, hogy „horogkeresztes párti egyének nincsenek-e a megmozdulásokban résztvevők között”.⁵⁹⁴ De nemcsak Kelet-, hanem Nyugat-Magyarországon is fellelhetőek a nyilasok és az egyetemisták közötti érintkezés nyomai. Sopron főispánja például 1937 januárjában azt jelentette, a nyilasok itt a Turul helyi szervezetének rendezvényein való részvétellel „kísérleteztek” úgy, hogy bekapcsolódtak az előkészületekbe, cserébe azért, hogy ők teljes taglétszámban megjelenhessenek ezeken, és így akartak „maguk részére híveket” szerezni.⁵⁹⁵

Ennek ellenére a Turul és a nyilas mozgalom viszonya – legalábbis vezetői szinten – nem volt mindig felhőtlen. 1934 elején például a budapesti Werbőczy Bajtársi Egyesület „ellen-szenvvel” tapasztalta, hogy „a Meskó-féle nyilaskeresztes párt az egyetem falai közé is befurakodik és az ifjúság céltudatos megmozdulását igyekszik – ha kell, idegen elemek felvonultatásával is – szélsőséges kirobbanásokba vezetni”, továbbá egyhangúan úgy határozott, hogy a szervezet „kötelékébe tartozó bajtársak a nyilaskeresztes pártnak nem lehetnek tagjai és annak semmiféle megmozdulásában részt nem vehetnek”.⁵⁹⁶

Az 1935-ös választások után a Turul egyik vidéki lapja, az *Új Ezerév* erélyes hangú nyílt levelet tett közzé Pálffy Fidélnek, az egyik „nyilas grófhhoz” címezve. Ebben kifejtették: „A Turul eszmét a háború szörnyű viharában megacélozódott, a belső fertő keresztttüzéből tisztán kilépő ifjúság – magyar ifjúság termelte ki magában a magyar fajérzésnek és eszmevilágnak

⁵⁹³ MOL, K 149, 1937–6–4007. sz. A szegedi rendőrkapitányság jelentése (1936. december 1.)

⁵⁹⁴ MOL, K 149, 1933–4–9121. sz. A debreceni rendőrkapitányság jelentése (1933. november 17.); a debreceni turulisták nyilas párttagságáról lásd MOL, K 149, 1933–7–2590. sz. A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt tevékenységéről (1932. június 25.); MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követ-tábori jegyzőkönyv, 18.; Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért*, i.m. 176–182.

⁵⁹⁵ MOL, K 149, 1937–6–4007. sz. A soproni főispán jelentése (1937. január 8.)

⁵⁹⁶ Élesen szembefordult a nyilaskeresztesekkel a Werbőczy Bajtársi Egyesület. *Debreceni Független Újság*, 1934. április 1.

megfelelő formában és elgondolásban. Még a németországi horogkeresztes mozgalom is a kezdet kezdetén állt, mikor már a magyar keresztény egyetemi és főiskolai ifjúság megteremtette a lelkéből kivirágzó magyar fanatizmussal ezt az egyesületet. A magyar nyilaskereszt gondolata embrionális állapotban volt akkor, amikor a Turul Szövetség 20 ezer jól megszervezett (politikamentes), egyetemet végzett intelligens taggal rendelkezett.” A választások kapcsán pedig a lap cikkírója kissé epésen megjegyezte: „Észrevette Gróf Úr, hogy a szélsőségek felé hajló, az ízig-vérig nacionalis és keresztény gondolattól vezetett ifjúság az Ön mozgalmát nem támogatta? Idegenszerűnek, nem magyarnak érezte, tartotta és tartja az ifjúság.”⁵⁹⁷

1937 júniusában Széll József belügyminiszter egy interpellációra adott írásbeli válaszában elmondta, hogy az egyik nyilas pártaktivista a „Turul Szövetséghez fordult, kérve, hogy akciójukban vegyenek ők is részt és küldjenek az Erkel-utcába legalább 100 főnyi diáksereget”, azonban a szervezet ezt a kérést már elutasította. Ezen kívül is előfordult, hogy a diákszövetség vezetői gyakran elhatárolódtak a nyilasok akcióitól.⁵⁹⁸

Ez látványosan megnyilvánult 1940-ben, amikor a Turul élesen elítélte a magyarországi német kisebbségnek nagy jogokat biztosító, nyilasok által beterjesztett ún. Hubay-Vágó-féle nemzetiségi törvényjavaslatot. A szövetség ezzel kapcsolatos állásfoglalását jól mutatja a tag-egyesületek számára 1940 júniusában kiadott, felháborodott hangvételű körlevél: „Az a támadás, mely a Hubay-féle Nyilaskeresztes Párt ún. »Nemzetiségi törvényjavaslata« révén a történelmi Magyarországot s benne az államalkotó népet érte, nem mondható jóhiszeműnek. A pillanat, amelyben e kérdést bedobták, egyenesen a legsötétebb árulás gyanúját ébreszti fel a gondolkozó népben. (...) Időzített gonosztetről van itt szó – az ostoba terv nem »jóhiszemű tévedés«! Az idő, amikor robbantani akartak, a legkényesebb pillanatok egyike! S az eszköz! Van-e alantasabb politikai módszer, mint a most visszakerült nemzetiség töredékeket, a kormányzat, ebben az esetben a magyar állam ellen »öntudatosítani«? (...) Belső térnyerést akarnak – mondják a szakértők. Sok ostobán eljátszott politikai tét után, most a külső erőket mozgósítják – szegény, megtépett kis Magyarország törmelék csoportjait kolonicsi becstelenséggel megszervezni s nekünk ugrasztani. E »tervezetet« még sületlenségével sem lehet védeni. Hisz annyi ravasz csapdát, rafinált kelepécét rejteget a magyar »népcsalád« számára, hogy nem lehet egyszerűen elmebajnak feltüntetni e művet.” Hubay Kálmánt ezért a „hírhedt és Magyarországot belső bomlásra és szétszaggatásra ítéelő” törvényjavaslata miatt a Turul ki is zárta a soraiból, és elsősorban a nyilasok felé irányuló nyomatókos figyelmeztetésében kijelentet-

⁵⁹⁷ Új Ezerév üzenete gróf Pálffy Fidélnek. *Új Ezerév*, 1935. május-június, 6.

⁵⁹⁸ *KN 1935–1939*. XIV. köt. (1937. június 9.) 399.

te: „testvérharc nem lesz, hiába provokálják”, és „aki a magyarság életérdekeivel játszik: életével felel”.⁵⁹⁹

A nyilasok és a Turul közötti viszony megromlását mutatta az is, hogy a nemzetiszocialista képviselők egyre gyakrabban nyilatkoztak meg az országgyűlésben is az egyetemi szervezet ellen. 1940 októberében például Rapcsányi László nyilaskeresztes párti képviselő a Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról szóló törvényjavaslat vitájában felhívta a kormány figyelmét arra, hogy „nézzen utána ezeknek a bajtársi egyesületeknek” úgy, hogy „el tudjunk már jutni oda, hogy a magyar egyetemi ifjúságnak csak egyetlen bajtársi egyesülete legyen, ahol testvéri közösségben össze tud fogni minden rendű és rangú fiatalja a magasabb képzésnek, ahol (...) össze tud forni minden magyar főiskolai és egyetemi hallgató”. Palló Imre, az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Nyilaskeresztes Front képviselője pedig egyenesen úgy vélte, hogy a megvalósuló „nemzeti szocialista Magyarországon” egyszerűen „nem lesz szükség bajtársi egyesületekre”. Persze hozzá kell tennünk azt, hogy a magyar nyilasok előtt ebből a szempontból is a náci német minta lebeghetett, ugyanis Németországban Hitler hatalomra kerülése után minden olyan egyetemi ifjúsági szervezetet betiltottak, melyek nem a NSDAP-hez kapcsolódtak.⁶⁰⁰

A nyilasokkal való konfliktus és a nyíltan hangoztatott németellenesség dacára a Turult hivatalosan a német megszállás és a Szálasi-puccs után sem oszlatták fel, hanem a szervezet élére kifejezetten a kialakult új helyzetet támogató vezetőket ültettek. Ilyen volt az 1930-as években saját Nemzeti Front néven saját nyilas pártot alakító Salló János, a *Bajtárs* korábbi szerkesztője, a Turul sajtó- és propaganda vezére, akit Shvoy Kálmán úgy jellemezett, hogy „fantaszta, tele politikai ambíciókkal, szélső irányzatú”, akit „egy államférfinak nem lett volna szabad komolyan venni”.⁶⁰¹

Azonban miután a háború 1944 őszén Magyarország területét is elérte, a Turul Szövetség a korábbi szervezeti kereteiben és tevékenységében de facto megszűnt. A közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után alakult szervezet felett de jure 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány 529-es számú rendelete mondta ki az ítéletet, ami több, a Horthy-korszakra jellemző jobb- és szélsőjobboldali társadalmi egyesülettel (Ébredő Magyarok Egyesülete, MOVE, Le-

⁵⁹⁹ MOL, P 1364 1. d. 6. tétel, a Turul Szövetség Fővezérségének levelezései, szolgálati jegyei, Szn. A Turul Szövetség állásfoglalása a Nyilaskeresztes Párt nemzetiségi törvényjavaslatával kapcsolatban. Budapest, 1940. június 10.; lásd még Kodolányi János: Az úgynevezett „kisebbségi” törvényjavaslat. *Magyar Élet*, 1940. július, 1–4.; A Nyilaskeresztes Párt nemzetiségi törvényjavaslata. *Magyarság*, 1940. június 9. 3–4.; A nyilas nemzetiségi törvényjavaslat a bíróság előtt. *8 Órai Újság*, 1940. szeptember 26. 6. Tilkovszky Loránt: A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. *Századok*, 1965/6. 1247–1258.; a magyar szélsőjobboldal nemzetiségekhez való viszonyáról Vonyó József: A magyarországi szélsőjobboldali csoportok és a kisebbségi kérdés a két világháború között. In: *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. (Budapest-Pécs), 2003, Pro Pannonia-Magyar Történelmi Társulat, 623–637.

⁶⁰⁰ *KN 1939–1944*. VII. köt. (1940. október 11.) 91–94, 100–103.

⁶⁰¹ *Shvoy naplója és emlékirata*, i.m. 175.; Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták*, i.m. 75, 95–97.

vente-intézmény, Volksbund, Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, stb.) és politikai szervezettel (Nyilaskeresztes Párt, Magyar Élet Pártja) együtt feloszlatta. Éppen ezért a sors különös fintora az, hogy egy vesztes világháború utáni reakciók hozták létre ezt a szervezetet 1919 után, majd egy újabb vesztes világháború tüntette el a magyar egyetemekről 1945-ben.⁶⁰²

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a Turul és a nyilasok közötti ambivalens viszonyt is döntően az határozta meg, hogy épp milyen habitusú és politikai beállítottságú vezetői voltak a szervezetnek és a tagedyesületeknek. Kétségtelen tény, hogy köztük és a tagok között többen voltak olyanok, akik szimpatizáltak a nyilasokkal, sőt tagjai lettek valamelyik magyar nemzetiszocialista pártnak, de találunk közöttük olyanokat is, akik olykor nyíltan elítélték a nyilasokat (például a Hubay-Vágó-féle törvényjavaslat kapcsán), szembe is fordultak velük, de ettől őket még ugyanúgy a politikai paletta jobbszélére kell elhelyeznünk. Tehát a Turul Szövetség történetének ismerete hozzájárul ahhoz is, hogy az 1930-as évek magyar szélső-jobboldaláról differenciáltabb kép alakuljon ki.

⁶⁰² 529/1945. ME számú rendelet a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlításáról, 1945. február 26. MRT, 1945. 49–50.; MOL, P 1364, 1. d. 14. tétel, „Ellenzék” a Turulban, 14–16.

3. A Turul Szövetség debreceni kerületének működése

3.1. Előzmények és megalakulás (1921)

Az 1912-ben alapított debreceni egyetem legelső tanéve, az 1914/15-ös éppen egybeesett az első világháború kirobbanásával, így érhető, hogy ez az esemény itt is döntően meghatározta az intézmény és a diákság életét. Emiatt szorosan véve oktatói munka nem igazán folyt, mivel az egyébként is szerény hallgatói létszámból egyre többen vonultak be frontszolgálatra a fiatalok ugyanúgy, mint az egész országban.⁶⁰³

Ennek ellenére 1915-ben itt is megalakult az ifjúság első „kebelbeli” egyesülete, a Debreceni Egyetemi Kör (DEK). Természetesen, ahogy a felsőoktatásnak, úgy az ifjúsági egyesületeknek is voltak alapjai, hagyományai Debrecenben, hiszen az évszázados múltra visszatekintő, az egyetem alapjául is szolgáló Református Kollégiumban több diákszervezet működött (pl. Tornaegylet, Bölcsészethallgatók Segély Egylete), azonban ezekből még hiányzott az ifjúság egészének megszervezésére való törekvés. A DEK célja ezekkel szemben a tagok segítése mellett a város társadalma és az ifjúság közötti kapcsolatok bővítése, illetve politikai, kulturális és tudományos önképző tevékenység volt, tehát szélesebb tevékenységi kört fogalmaztak meg az egyesület alapszabályai, de ennek kivitelezését az egyre súlyosabbá váló háborús körülmények megakadályozták. A besorozásokból adódó hallgatói létszámcsökkenés miatt a DEK egyetlen jelentős eredménye az volt, hogy a megalakulás után nem sokkal el tudta indítani saját időszakos lapját, az *Egyetemet*, mely ugyan nem sok számot élt meg, ennek ellenére rendkívül jól tükröződtek benne a háború okozta társadalmi és diákproblémák, illetve a hallgatók gondolkodásmódja és világnézete. Az Egyetemi Kör volt az első közös, azaz minden fakultás hallgatóit magában foglaló egyesület, mely az egyetemi tanács és a rektor közvetlen felügyelete alatt állt. Alapszabályait a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 82786. számú leirata hagyta jóvá 1917-ben.⁶⁰⁴

A világháborús összeomlás a debreceni egyetem hallgatóira is döntő hatást gyakorolt, ami érthetően háttérbe szorított minden korábbi diákszervezetet, és az ország megmentéséért, felarabolásának megakadályozásáért buzgó tettvágy új kereteket követelt. 1918. október 30-án,

⁶⁰³ Viczián János: *Diákélet*, i.m. 29.

⁶⁰⁴ A DEK-ről legújabban lásd Kerepeszki Róbert: Ifjúsági egyesületek a debreceni Tisza István Tudományegyetemen a két világháború között. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV.* Szerk. Hollósi Gábor. Debrecen, 2006, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 52–53.; Uő: A Debreceni Egyetemi Kör újjáalakulása és tevékenysége a második világháború után. *Szkhologion*, 2008/1. 27–43. a Református Kollégium történetéről és diákszervezeteiről *A Debreceni Református Kollégium története.* Szerk. Barcza József. Budapest, 1988, Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodája, 697–752.; Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben, azaz a kollégium adattára a Református Konvent és Egyetemes Tanügyi Bizottság által előírt pontozatok keretében.* Debrecen, 1904, K.n.; Nagy Sándor: *A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetemi kiváltságig.* In: *A Debreceni Kollégium története.* I. köt. Debrecen, 1940, Tiszántúli Református Egyházkerület, 265–281, 288–289.; Szentpéteri Kun Béla: *Az egyetemmé alakulás története.* In: *A Debreceni Kollégium története.* II. köt. Debrecen, 1941, Tiszántúli Református Egyházkerület, 85–86.

ahogy az ország többi felsőoktatási intézményében, Debrecenben is diáktanács, majd december 7-én Kovács Dénes és Bozóky Jenő, a budapesti Szent Imre Kör küldöttei kezdeményezésére a Piros-Fehér-Zöld Blokk helyi csoportja jött létre. Az utóbbi alakuló gyűlése kis híján teljes botrányba fulladt, mivel Huss Richárd német nyelv- és irodalomprofesszor „Irtsuk ki a zsidókat!” felszólítással antiszemita pogromra szólította fel az ifjúságot. Az akkori rektor, Bernolák Nándor, aki – ahogy arról már szó volt – mintegy másfél évvel később indítványozta a Nemzetgyűlésben az egyetemi beiratkozást szabályozó numerus clausus törvény zsidóellenes paragrafussal történő kiegészítését, ekkor még tiltakozott az „antiszemita kirohanás ellen”. Az akkori egyetemi hallgató, Békés István szerint az egyetem baloldali érzelmű hallgatói is megdöbbenek a beszéd hallatán. Az ő visszaemlékezése rávilágít a debreceni egyetemi közhangulatra is: „Az egyetem aulájában egy nagygyűlést hívtak össze, amelyen Huss Richárd teljes katonai díszben – bár akkor nem voltak rangjelzések –, az összes kitüntetésével, óriási hurrázás és éljenzés közepette jelent meg. Egy irtózatosszerű beszédet tartott. Én elég veszélyeztetettnek éreztem testi épségemet, mégis megpróbáltam felszólalni, de a nagy üvöltözéstől nem tudtam szóhoz jutni. Barátaim körülvettek és testi védelmük alatt kivezettek a teremből. A gyűlés pedig – csekély ellenszavazattal – teljes bizalmáról biztosította Huss Richárdot.”⁶⁰⁵

A debreceni jobboldali egyetemi szervezkedésekben szintén 1919 tavasza hozott éles cezúrát, de nemcsak a Tanácsköztársaság, hanem a román megszállás miatt is. Épp az utóbbi miatt a „keresztény-nemzeti” kurzus kibontakozása csak 1920 nyarán kezdődhetett itt, amikor a románok kivonultak a városból, és utánuk megérkeztek Horthy Nemzeti Hadseregének egységei. Ezt az időszakot a liberális nézeteiről híres Baltazár Dezső tiszántúli református püspök a következőképpen örökítette meg a visszaemlékezéseiben: „A jogrend és erkölcsi rend szörnyű szétbomlásának voltunk szenvedői. (...) A jelenségek országos jellegűek voltak, de itt Debreczenben, a vörös és fekete szélsőségek szerencsétlen fészékében merev körvonalaikban jelentkeztek. (...) Lehetett tőle joggal tartani, hogy a vörös akcióval szemben jelentkező reakció szintén a bosszúálló erőszak fegyverét fogja érvényesíteni s mind a szenvedélyt, mind a számítást segítségül fogja hívni. Biztosra lehetett azt is venni, hogy a bosszúálló ellenhatás a vallástól, egyháztól próbálja kölcsönözni a törvényesítés látszatát s azt a felülbélyegzést, amely mellett békét és szeretetet hirdető emberek is nyugodtan folytathatják a gyűlölködést és erőszakoskodást. (...) Társaságok, szövetségek, egyesületek, demonstrációs támogatások keletkeztek a keresztyénség magasra tartott jelszavával; de irányzatukban olyan módokkal, amelyek a szelíd Jézus, a magát feláldozó Jézus lelkétől távol állanak.”⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Interjú Békés Istvánnal. Tóth Pál Péter: *Messiások*, i.m. 29–30.; Viczián János: *Diákélet*, i.m. 214–215.

⁶⁰⁶ Baltazár Dezső: *A próbáltatások idejéből*. Debreczen, 1920, Méliusz, 201–203.

A kiszagdapárti Orbók Attila még siralmasabb képet festett az akkori Debrecen köz- és társadalmi állapotáról egy 1920 decemberében elmondott interpellációjában: „Debrecen városában a helyzetet a legsiralmasabbnak látom és azt mondhatom, hogy Budapest soha, de soha nem volt olyan rettenetes helyzetben anyagi és erkölcsi tekintetben, mint amilyen helyzetben ma Debrecen van. (...) Az anyagi nyomorúság mellett, a szénhiány, drágaság és lakáshiány mellett nagy erkölcsi nyomorúság is van Debrecenben, amely talán még nyomasztóbban hat a lelkekre, mint az anyagi nyomorúság. Az erkölcsi nyomorúság pedig az, hogy Debrecenben egy bizonyos klikknek munkája folytán nemcsak antiszemitizmus van, hanem odáig eltolódott, elfajult a felekezeti harc, hogy ma már ott egy katolikus csoport a kálvinistákkal áll harcban, és ha az ember bármely debreceni lapot felnyitja, állandóan azt látja, hogy ott egy katolikus klikkről s egy kálvinista klikkről van szó és állandóan harc folyik e két csoport között.”⁶⁰⁷

Már 1920 nyarán a Nemzeti Hadsereg különítményesei elszabadították a lappangó antiszemitizmust a városban. Egy százados például „zsidó lányokat szedett össze Debrecenben és fegyveres kísérettel vitte be őket a Péterffy (Péterfia) utcai laktanyába, hogy a laktanya szennyét kitisztítsák”, több zsidót, kommunista-gyanús vagy az új rendszerrel nem szimpatizáló személyt a Debrecen határában, a halápi erdőben felállított internáló táborba hurcolták, de előfordult az is, hogy a haladó vonatból kidobták a zsidó utasokat. Érdekes, hogy egy visszaemlékezés szerint, ezeket „a háború utáni antiszemita kitöréseket múltó jelenségeknek tekintették a zsidók”, és „hitték, hogy a háborús feszültség multával ezek is el fognak tűnni”. Természetesen nemcsak a városban, hanem az egyetemen is nyílttá vált az antiszemitizmus, és „tomboltak a durva egyetemi verekedések”. A pallagi Gazdasági Akadémia hallgatói például egy elveszített labdarúgó-mérkőzés után megverték a zsidó sportegyesület, a Makkabea sportolót.⁶⁰⁸

E jelenségek között került sor a Turul első szervezkedési kísérletére is a debreceni egyetemen. Az 1919/20-as tanév végén a bölcsészkar dékánja, Rugonfalvi Kiss István az Egyetemi Tanácshoz továbbította két bölcsészhallgató panaszát arról, hogy őket Tamássy László joghallgató „a Turul Szövetség nevében megakadályozta az előadások látogatásában, s illetőleg felszólította őket, hogy az előadások látogatásától mindaddig tartózkodjanak, míg a Turul Szövetség őket nem igazolta”. A dékán a beadványban még megjegyezte: „a Turul Szövetségre való hivatkozást oly komoly jellegűnek és egyetemi autonómiánkra nézve oly veszedelmesnek tekintem, hogy annak kérdésével szerény véleményem szerint az egyetemi tanácsnak feltétlenül foglalkoznia kell azon irányban is, hogy vajjon a Turul Szövetség (...) alapszabá-

⁶⁰⁷ *NN 1920–1922*. VII. köt. (1920. december 22.) 316–324.

⁶⁰⁸ Gonda Moshe Élijáhu: *A debreceni zsidók száz éve. A mártírhalált halt debreceni és környékbeli zsidók emlékére*. Tel-Aviv, 1977, Debreceni Zsidók Emlékbizottsága, 112–117.

lyainak megfelelően járt-e el, amidőn a fennálló törvények és rendeletek ellenére az egyetem ügyeibe avatkozik”. Az Egyetemi Tanács az eset kivizsgálására háromtagú bizottságot állított fel Szentpéteri Kun Béla jogi, Rugonfalvi Kiss István bölcsészkaros dékán és Erdős József professzor részvételével. A bizottság Tamássy kihallgatásáról készített jegyzőkönyve jól szemlélteti a Turul módszereit, és alátámasztja azt, hogy a helyi Turul az országos központ indíttatására, illetve annak irányítása alatt szervezkedett. Tamássy a következőket vallotta: „Való igaz, hogy 1920. június 7-én vagy 8-án megjelentem Pokoly professzor úr órája előtt a rektori hivatal mellett lévő bölcsészkaros teremben – több egyetemi hallgatóval együtt s ezek jelenlétében azt a kérdést intéztem a többiekhez, hogy van-e köztük zsidó. Mire egy hallgató jelezte, hogy ő zsidó. Ekkor én arra szólítottam fel, hogy addig tartózkodjék az előadások látogatásától, míg arra a Turul Szövetségtől igazolványt nem kap.” Tamássy elismerte, hogy más alkalommal is felszólította a bölcsészeket, hogy addig ne járjanak előadásra, amíg nem igazolják magukat. Ez az első eset, amikor a debreceni turulisták eltanácsolták a zsidó hallgatókat, ugyanakkor jellemző példa a bajtársi egyesületek már módszerére, hogy a tagok nem a saját karukon, hanem más fakultásokon tevékenykednek, nehogy felismerjék őket.⁶⁰⁹

Tamássy kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv az eddigi egyetlen forrásunk a debreceni Turul megalakulásáról. Eszerint debreceni Turul Szövetség 1920. május 8-án vagy 9-én tartotta az alakuló gyűlését az Egyetemi Kör helyiségében. A vallomás szerint az alakuláskor a helyi Turul kijelentette, hogy az összes egyetemi hallgatót igazolja, és addig is, amíg ez meg nem történik, a zsidókat eltávolítja az egyetemről. Tamássy azt állította, már nem emlékszik arra, hogy az alakuló gyűlésen mennyien vettek részt, és ki elnökölt, de szerinte talán ifj. Csánki Benjámin bölcsészhallgató lehetett az, akinek az apja a hittudományi kar dékánja volt abban a tanévben. Ez a körülmény nyilvánvalóvá teszi, hogy a vizsgáló bizottságban a jogi és a bölcsészkaros dékán mellett miért nem kapott szerepet a teológiai fakultás vezetője, egyúttal rávilágít a diáktüntetésekkel szembeni fellépés elmaradásának egy másik fontos hátterére, hogy ezekben a megmozdulások gyakran az egyetemi professzorok gyermekei is aktív, sőt vezető szerepet vállaltak.⁶¹⁰

A vizsgálóbizottság 1921. február 3-án tartott második ülésén már nem vett részt Szentpéteri Kun Béla jogi dékán azért, mert a *Hajdúföld* című jobboldali radikális napilap, melynek nem mellékesen Tamássy joghallgató is munkatársa volt, sajtótámadást intézett ellene. A megfogyatkozott bizottság vizsgálatai során azonban újabb fontos körülményekre derült fény.

⁶⁰⁹ HBML, VIII.1/a, (a továbbiakban *ET Jkv*) 1919/20-as tanév, XXVII. rendes ülés (1920. július 12.) 196. sz. 346, 1372, 1398. etsz.

⁶¹⁰ Erre példa még Bacsó Jenő rektor fia, akit az 1938/39-es tanévben választottak a „Werbőczy” Bajtársi Egyesület nádorává, és irányítója volt a tanévben előforduló antiszemita demonstrációknak, illetve a zsidó hallgatók egyetemről való kiutasításának, ami miatt a jogászprofesszor kínos magyarázkodásra kényszerült. HBML, VIII.1/b, 65. d. 2589/1938-39. etsz. Bacsó Jenő rektor jelentése a VKM-nek. Debrecen, 1939. március 23.

Elsősorban az, hogy az Egyetemi Kör helyiségében Turul mellett az ÉME helyi csoportja is több hónapon keresztül (!) működött – az Egyetemi Tanács tudta és beleegyezése nélkül (ezt egyébként 1920 októberében a DEK iktatókönyve szerint „ébredők” meg is köszönték⁶¹¹). Mindez nem véletlen, hiszen máshol is előfordult, hogy az „ébredők” egy oktatási intézményt használtak találkozóhelyként⁶¹², ráadásul a helyi szervezet vezetői szinte végig a korszakban a debreceni felsőoktatás professzorai voltak. A helyi ÉME-csoport 1920 áprilisában alakult meg, tehát a románok kivonulása után vagy azzal egy időben, és Szmrecsányi György országos elnök szerint „a vezetőségben csupa, az intellektuális osztályhoz tartozó idősebb úriember foglal helyet a fiatalság mellett, akiknek személye a legteljesebb garancia arra, hogy az egyesület semmiféle visszaélésekben részt venni nem fog”, és „az Ébredő Magyarok Egyesülete Debrecen keresztény magyar társadalmának színe-javát egyesíti magában”.⁶¹³ A helyi szervezet első elnöke Iványi Béla, a debreceni egyetem jogi karának professzora volt, aki Hadházy Zsigmond főispán szerint már 1923 májusában a Magyar Nemzeti Szocialista Párt megalapítására kért engedélyt.⁶¹⁴ Utóda az 1920-as évek második felében Mitrovics Gyula, a bölcsészkar tanára lett, a későbbiekben pedig a pallagi Gazdasági Akadémia igazgatója, Halász Miklós látta el ezt a tiszteket. Ráadásul ugyanúgy, mint a fővárosban, a debreceni egyetemi hallgatók a Turul mellett az „ébredők” tagjai is lettek. Például Liszt Nándor, aki a joghallgatók „Werbőczy” Bajtársi Egyesületének vezére volt az 1920-as évek első felében, majd aktív választmányi tagja lett a helyi ÉME-nek.⁶¹⁵

A Turul ügyében kiküldött debreceni egyetemi vizsgálóbizottság a tanúk egybehangzó vallomása alapján megállapította továbbá azt is, hogy a helyi szervezkedés pesti egyetemi hallgatók ösztönzésére alakult meg. A katonaság támogatásával egyetemi karhatalmat akartak szervezni, illetve céljuk volt „a zsidóknak az egyetemre való todulását megakadályozni és a numerus klausust (sic!) kivívni, azonban nem erőszakos eszközökkel, hanem igazolások során”. Ennek megszervezésére és az alapszabályok szövegezésére alakult előkészítő bizottság tárgyalt is a katonasággal, sőt, néhány egyetemi tanárral is, de a jelentés szerint a munkát nem fejezték be, és a szövetség „részvétlenség miatt önmagától szűnt meg” még 1920 nyarán. A vizsgálatot végző professzorok megállapították, hogy bár a „Turul Szövetségnek volt némi

⁶¹¹ HBML, X.301.2, a DEK iratainak iktatókönyve, 123/1920. sz. Az Ébredő Magyarok Egyesületének köszönete, 1920. október 20.

⁶¹² Például Budapesten a IX. kerületben a helyi ébredők egy református gimnázium épületében tartották összejöveteleiket, noha működésüket korábban nem jelentették be. MOL, K 149, 1920–8–2198. sz. Budapest IX. kerület előljárójának jelentése az ÉME helyi szervezetéről, 1920. június 22.

⁶¹³ *NV 1920–1922*. III. köt. (1920. június 17.) 434–445.

⁶¹⁴ Hadházy Zsigmond levele Bethlen Istvánnak a Hajdú vármegyei nemzetiszocialista szervezkedésről. Debrecen, 1923. május 25. Közli: *Bethlen István titkos iratai*, i.m. 135–136. = HBML, IV.B.901/a, 7. d. 172/1924. eln.

⁶¹⁵ Nem véletlen ugyanakkor, hogy az ÉME gyakran juttatott adományokat a helyi bajtársi egyesületeknek. HBML, VIII.8/b, 9. d. 573/1926-27. bksz. A debreceni „ébredők” könyvadománya, 1927. június 10.; az egyetemisták ÉME-tagságáról HBML, IV.B.901/a, 14. d. 137/1937. eln. Az ÉME debreceni csoportjának tisztikara és választmányi tagjai

antiszemita jellege, de erőszakosan fellépni, az egyetemi rendet megzavarni nem kívánták”, továbbá, hogy Tamássy joghallgató „nem hivatkozott helyesen a Turul Szövetségre, mert a Turul Szövetség sem előkészítő bizottsága, sem közgyűlése ilyen irányú akcióra megbízást nem adott; tehát kizárólag egyéni akcióról van szó”. Ezek után az egyetemi tanács az Egyetemi Kör szerepét vizsgálta, és mivel „több oldalról hangzottak el panaszok arra nézve, hogy az Egyetemi Kör kebelében nem egészen normális az ifjúsági élet s olyan elfajulások mutatkoznak, miknek idejében való meg nem akadályozása az ifjúságra nézve veszedelemmel járna”, figyelmeztette a Kör vezetését, hogy helyiségében semmilyen gyűlés bejelentés és a rektor előzetes hozzájárulása nélkül nem tartható. Ugyanakkor a vizsgálóbizottság szerint „a Turul Szövetség az egyetemi ifjúságnak egy kérész életű mozgalma volt, mely alig jutott el a megalakulás stádiumáig és előkészületeken, tervezetesen túl nem jutott”. Ezért a bizottság nem látta „további intézkedés szükségességét fennforogni”. Az ügy végkifejletéhez tartozik, hogy Tamássyt az Egyetemi Tanács rektori megrovásban részesítette.⁶¹⁶

Miután ez a kezdeményezés nem járt sikerrel, a budapesti Turul az Egyetemi Kört környékezte meg, alighanem abban bízva, hogy ha korábban ez az egyesület tette lehetővé a debreceni szervezkedést, akkor most a csatlakozástól sem zárkózik el, és a DEK iratainak iktatókönyve szerint több alkalommal meg is kereste a budapesti központ ebben az ügyben az egyesületet.⁶¹⁷ Azonban a Turul 1920. november 25-én érkezett átírata kapcsán a Kör válaszmánya „az ügy többszöri megvitatása után arra az álláspontra helyezkedett, hogy pesti egyesületbe tekintettel arra, hogy azok jelenleg leginkább csak pesti dolgokkal s legnagyobbbrészt politikával foglalkoznak, nem lép be. Belépésről vagy találkozásról csak akkor nyilatkozik, ha tiszta lesz előtte az a helyzet, hogy nevezett egyesület minden pártpolitikától távol állva, egyedül az integer Magyarországért dolgozik. Egyesek, mint egyének elől azonban most sem zárja el a beléphetés útját”.⁶¹⁸

1921 nyarán a Turul országos központja újra csatlakozásra kérte fel az Egyetemi Kört, sőt a szövetség debreceni „összekötője”, egy gazdasági akadémiai hallgató szerint a DEK is kereste a kapcsolatot a fővárosi „bajtársakkal”, noha ennek az oka egyelőre ismeretlen, de egyes utalások szerint a célja a tájékozódás volt a formálódó szervezet céljairól és tevékenységéről.⁶¹⁹ A Kör ekkor elutasította a Turulhoz való csatlakozást ugyanúgy, mint 1920 őszén. Az

⁶¹⁶ HBML, *ET Jkv.* 1920/21-es tanév, XIII. rendes ülés (1921. március 4.) 122–123. szám, 1398. etsz.; Uo. XIV. rendes ülés (1921. április 2.) 143. szám.; HBML, VIII.7/b, 4. d. 533/1920-21. jksz. Az Egyetemi Tanács ítélete Tamássy László joghallgató ügyében, 1921. április 11.

⁶¹⁷ HBML, X.301.2, a DEK iratainak iktatókönyve, a Turul Szövetség levelei, 1920. június 9., 1920. június 28., 1920. december 3.

⁶¹⁸ Ifjúsági egyesületek jelentése, 1921. június 15. *EÉvk.* 1920/21. 231.

⁶¹⁹ TtREL, II.24/j. 1. d. DEK iratok, 56/1920-21. sz. A Turul Szövetség országos központjának levele a DEK vezetőségének. Budapest, 1921. június 7.; Uo. DEK jegyzőkönyvek, szünidei bizottság 1921. július 2-i ülésének jegyzőkönyve

újabb megkeresés szerint a budapesti fővezérség szerette volna, ha „az a munkakedv, fajszeretet, mely ma a fővárosi bajtársakat hevíti” a debrecenieket is „új munkakedvre, erősebb összetartásra ösztökélné”, és az ő életükbe is „intenzíve belenyúlna a fajszeretet tüze, melyet álnok kezek immár kioltani igyekeznek”. A Turul ígéretet tett arra, hogy ebben a tanévben „legnagyobb gondját arra fogja fordítani, hogy vidéki főiskoláink ifjúsága teljes mértékben bekapcsolódjék a fővárosi hallgatóság munkaprogramjába s ezáltal minden aktuális diákszociális, jóléti stb. ügyben egyöntetűen tudjunk fellépni és dolgozni”. Ami különösen érdekes volt ebben a megkeresésben, az volt, hogy a Turul azzal kecsegtette a DEK-et, hogy a diáknyomor enyhítésére nagyobb összegek fognak rendelkezésükre állni, amiből szívesen támogatják a debreceni szervezetet, ehhez azonban a „jó tájékozottság” miatt egy „minden tekintetben megbízható és kimerítő” beszámolót kértek a Körtől. Ennek „különösen a taglétszámot, a munkaprogramot, az ifjúság általános hangulatát, a menekült és különösen segélyre szoruló hallgatók számát” kellett tartalmaznia, emellett „minden olyan dolgot, amelyre az országos szervnek különben is szüksége van”, például, ahogy kérés megfogalmazta, „a környezet, melyben éltek, a tanári kar és a közönség irántatok érzett hangulata, stb.” Egyelőre nem sikerült nyomára bukkanni ennek a jelentésnek, sőt az sem biztos, hogy egyáltalán elkészült, annyit azonban a megkeresés tartalma elárult, hogy a Turul már ekkor tudatosan törekedett a vezető szerepre az egyetemi ifjúság életében, és ehhez az első lépés az alapos tájékozottság megszerzése volt a fővárosban és vidéken egyaránt. Emellett különösen érdekes a diáknyomor enyhítésére vonatkozó utalás, hiszen a szövetség egész története során pénzügyi helyzete bizonytalan volt, gyakran kért segélyeket és kölcsönöket a különböző minisztériumoktól, melyek épp az 1920-as évek legelején hasonlóan nehéz anyagi helyzetben voltak, ezért gyanítható, hogy ennek az ígéretnek a háttérében szinte semmi konkrétum nem állhatott.⁶²⁰

Holott a DEK számára ez az ajánlat rendkívül kecsegtető lehetett, ugyanis az egyesület komoly gondokkal küzdött, és nem csak anyagi értelemben. Már az egyetem vezetése is felfigyelt arra, hogy ebben az időszakban a hallgatók „elidegenedtek” a Körtől, és Darkó Jenő professzor, a klasszika-filológia professzora, a Kör tanárelnöke az 1920/21-es tanév végén megfogalmazta az aggályait és észrevételeit az egyetemi ifjúság élete kapcsán. Eszerint a DEK „szakosztályaiban intenzívebb munkát nem végezhetett sem a segélyezés, sem az önképzés, sem a sport, vagy a zene terén”. Egyúttal Darkó javaslatot is tett az egyesületben „összpontosított ifjúsági élet s tevékenység decentralizációjára, miután a kör eddig az ifjúsági élet szabadabb s több irányú megnyilatkozásának úgyszólván kerékkötője volt, amennyiben a rendelkezésre álló segélyforrásokat a kör kaszinó természetű élete szinte teljesen elnyelte”. Ez

⁶²⁰ TtREL, II.24/j. 1. d. DEK iratok, 6/1921-22. sz. A Turul Szövetség országos központjának levele a DEK vezetőségének. Budapest, 1921. október 5.

is egy fontos körülménye annak, hogy miért érezhették maguk az egyetemi hallgatók is szükségét erősebb és az ifjúság érdekeit markánsabban képviselő egyesület(ek) létrehozásának, amit mind a tagok, mind az egyetem vezetése komolyabban vesz.⁶²¹

Ennek ellenére még viszonylag sokáig, 1921 novemberéig elhúzódtak az első debreceni bajtársi egyesületek megalakulásának előkészületei, melyek pontos részletei nem ismertek. Ekkor azonban az új szervezetek alapítói megtették azt, amit 1920 májusában elmulasztottak: jóváhagyást kértek az egyetemi tanácstól, mely az 1921. december 19-én tartott ülésén már nem is ellenezte az orvoskari Csaba és a jogi kari Werbőczy Bajtársi Egyesületek megalakulását. Ezzel vette tulajdonképpen kezdetét hivatalosan is a Turul debreceni története, és annak jól behatárolható első szakasza, melynek lezárását a numerus clausus módosítása jelentette.⁶²²

3.2. A debreceni Turul történetének első szakasza (1921–1928)

Kezdetben a „hagyományos” egyetemi diákszervezetekkel (elsősorban a DEK-kel) rossz lehetett az első két debreceni bajtársi egyesület kapcsolata, mivel már ekkor kizárólagos vezető szerepre törekedtek az ifjúság életében. Szervezkedésüket elősegítette, hogy a Turul egyik alapító vezére, Bánsághy (Velcsov) György Debrecenbe tette át a székhelyét, és az itteni orvostudományi karra iratkozott be, amiben minden valószínűség szerint szerepet játszhatott a helyi tagegyesületek minél gyorsabb kiépítésének igénye is. Bánsághy egyébként egészen 1925-ig volt a debreceni medikusok Csaba Bajtársi Egyesületének vezére.⁶²³

A DEK és a bajtársi egyesület közötti rossz viszony alapja elsősorban az volt, hogy a Kör korábban vonakodott csatlakozni a Turulhoz, továbbá bírálta annak politikus jellegét és módszereit, illetve nem akart egy budapesti központú szervezethez tartozni, és a fővárosból utasításokat kapni. E „támadások” miatt a már Bánsághy által vezetett Csaba Bajtársi Egyesület 1922 februárjában „mindennemű összeköttetést” megszakított a Körrel.⁶²⁴ Sőt, a konfliktus odáig fajult, hogy a két egyesület akadályozni kezdte egymás tevékenységét és szervezkedését, bár nyílt összetűzésekre (például verekedésekre) nem került sor. Például az 1921/22-es tanév második félévében a DEK jelentése szerint épp a Csaba miatt nem sikerülhetett létrehozni a Kör orvos-szakosztályát. Hangsúlyoznunk kell, hogy úgy tűnt, ekkor a tanári kar még a DEK mellett

⁶²¹ HBML, *ET Jkv.*, 1920/21-es tanév, az ösztöndíjosztó bizottság ülése (1921. június 28) 284. sz.; Darkó Jenőről és az egyetemi ifjúsági szervezetekhez való viszonyáról lásd Kerepeszki Róbert: A világháborútól a gazdasági válságig – A magyar felsőoktatás egy debreceni professzor szemszögéből (1914–1929). In: *Juvenilia I.* Szerk. Kovács Zoltán és Szirák Péter. Debrecen, 2006, Kossuth Egyetemi Kiadó, 58–73.

⁶²² HBML, VIII.10/b, 1. d. 529/1921-22. oksz. Az orvostanhallgatók bejelentése a Csaba Bajtársi Egyesület megalakulásáról, 1921. november 26.; HBML, *ET Jkv.*, 1921/22-es tanév, IV. rendes ülés (1921. december 19.) 45. sz., 781. etsz.

⁶²³ HBML, VIII.1/b, 18. d. 32/1925-26. etsz. Jelentés a Csaba Bajtársi Egyesület működéséről, 1924. április 9. – 1925. szeptember 1.

⁶²⁴ TtREL, II.24/j. 1. d. DEK iratok, 68/1921-22. sz. A debreceni Csaba Bajtársi Egyesület vezérének levele a DEK elnökének, 1922. február 21.

állt. Tankó Béla filozófiaprofesszor, a Kör tanárelnöke az egyesület 1922. június 12-én tartott záróülésén rámutatott, hogy „még mindig nincs tisztázva az a kérdés, hogy az Egyetemi Kör az ifjúság központi szerve, szemben az újonnan alakult egyesületekkel”, és hogy „az Egyetemi Kör és az újonnan alakult egyesületek között nem történt semmiféle összeütközés, az az Egyetemi Kör eddigi tisztikarának épügy (sic!), mint a Kör minden egyes tagjának köszönhető”.⁶²⁵

Ennek ellenére a DEK nem vehette fel a versenyt a bajtársi egyesületekkel. Tankó Béla pár évvel később, 1925 októberében már úgy fogalmazott, hogy „a Kör színvonala messze áll attól a magaslattól, hol rendeltetése szerint állania kellene”, és ennek okát abban látta, hogy „egyesek csak alacsonyabb szórakozást nyújtó helynek tekintik a Kört és kártyázásban, sakkozásban, biliárdozásban stb. kimerül az egész körű életük”. Tankó úgy vélte, hogy a DEK-nek „elsősorban eszmeváltó tisztos körnek kell lenni”, és hogy „az Egyetemi Kör szellemi élete oly szegényes volt az utóbbi időben, azt elsősorban a bajtársi egyesületeknek tulajdonítja, mert azok dús életenergiájokkal (sic!) magukhoz vonták az egész ifjúságot, mely itt élte ki a maga egyesületi életét és egy ideig úgy látszott, hogy az Egyetemi Kör szükségtelen”.⁶²⁶

A professzor észrevétele nem véletlen, ugyanis a Csaba és a Werbőczy után nem sokkal megalakult a pallagi Gazdasági Akadémia hallgatóinak Festetics Bajtársi Egyesülete is. Ugyanakkor a gazdászok már kezdetben a Turul debreceni kerületének legszélsőségesebb tagjai voltak. Béber László kortárs újságíró szerint „a gazdászoknak két rétege volt; az egyik komolyan vette a tanulmányait, hiszen belőlük lettek a gazdatisztek, a másik a gazdag földbirtokos csemetékből került ki, akik csak a diplomáért jártak az akadémiára, rémei Debrecen éjszakai életének, képesek arra az elvetemültségre is, hogy feltartóztatták a szülő nőt szállító mentőkocsit.”⁶²⁷ Ezek voltak a szélsőjobboldal » királyrikkancsai«, a szervezett zsidóverők, ellenzéki újságok égetői, a tudományegyetemen zavargó idegenek.”⁶²⁸ Sőt, még a bajtársi egyesületük megalakulása előtt őket gyanúsították a debreceni Nagytemplom 1921 januárjában történt meggyalázásával is

⁶²⁵ Debreceni Egyetemi Kör. *EÉvk*, 1921/22. 198–201.; A DEK és a Turul konfliktusa a későbbiekben is megmaradt, ami abból adódott, hogy a Kör azok gyűjtőhelye lehetett volna, akik nem voltak tagjai a bajtársi egyesületeknek, azonban a turulisták ide is „beférkőztek”, és vezető szerephez jutottak. Például 1929 áprilisában a DEK tagjai kifogásolták, hogy a Kör vezetője, aki egyben a Turul tagja is volt a március 15-i ünnepségen „bajtársi sapkával és vállszalaggal jelent meg”, és a Turul képviselői között foglalt helyet, holott neki az ünnepélyen civilben s a Kör főtisztviselőinek társaságában kellett volna megjelennie”. *TtREL*, II.24/j. 1. d. DEK Jkv. Az 1929. április 24-i választmányi ülés jegyzőkönyve

⁶²⁶ HBML, VIII.1/b, 19. d. 572/1925-26. etsz. A DEK 1925. október 24-i közgyűlésének jegyzőkönyve

⁶²⁷ Az eset 1921 decemberében valóban megtörtént és nem utólagos toposz. A gazdászok a sajtó útján bocsánatkérő nyilatkozatot is közreadtak, melyben többek között ez állt: „Három hallgató mámoros állapotban, éjjeli sötétben a saját kocsiját félreismerve, a mentőkocsit látta meg, ami éppen nem csoda, mert a debreceni mentőkocsi csak olyan formájú, mint a többi debreceni fiáker. Amint azonban sajnálatos tévedésüket észrevették, mély sajnálkozással bocsánatot kértek. De nem bocsátottak meg nekik, hanem mesterségesen felfújva a dolgot, csemegett csináltak belőle a destruktív irányzatot képviselő uraknak is.” *Debreczeni Újság*, 1921. december 11.

⁶²⁸ Béber László: *Debreceni érdekességek. Válogatott írások Debrecen múltjából*. Debrecen, 1977, K.n. 199–202.

(egyik éjszaka betörték a templomba, összefirkálták a falakat), ami – ahogy láttuk – felekezeti feszültségektől sem mentes Debrecenben és országosan is komoly felháborodást váltott ki.⁶²⁹

A következő debreceni Turul tagszervezet megalakulására csak hosszas előkészületek után 1922 októberében került sor.⁶³⁰ A bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének létrejötte is a Turul és a DEK közötti konfliktus miatt csúszott. Schmitzer Béla, a Kör bölcsészszakosztályának titkára szerint ugyanis „felszólítást kaptak a bajtársi egyesület megalakítására, de ezt nem tartották szükségesnek, mert enélkül is sok egyesület van”.⁶³¹ Épp emiatt érdekes, hogy az Árpád Bajtársi Egyesület 1922. október 18-án megválasztott első vezére Nyakas János bölcsészhallgató lett, aki a DEK elnöke, illetve annak bölcsészszakosztályának vezetője volt épp akkor, amikor a fent idézett titkári beszámoló szerint az Egyetemi Kör elutasította a bölcsész bajtársi egyesület szervezését, tehát végeredményben ő mondta ki, hogy a bölcsészeknek nincs szükségük bajtársi szervezetre. A látszólagos ellentmondást az oldja fel, hogy néhány hónappal korábban, amikor Nyakast megválasztották a DEK elnökének, úgy fogalmazott, hogy „ő a keresztény és magyar eszmékért fog küzdeni”, tehát hasonló elveket képviselt, mint a Turul.⁶³²

Fontos ugyanakkor megemlítenünk, hogy a debreceni Árpád Bajtársi Egyesület egészen az 1930-as évek elejéig, saját szervezetük megalakulásáig a hittudományi kar hallgatóit is soraiban tudta. Figyelemre méltó az is, hogy az Árpád első ötfős vezérségébe nádorként (tehát a szervezet „jogászaként”) egy nő is bekerült, ami azt sugallja, hogy ekkor még valóban csekély lehetett az érdeklődés a bölcsészhallgatók körében az egyesület iránt. Érdekes egyébként, hogy Pécsen is a bölcsészhallgatók bajtársi egyesülete szerveződött meg legkésőbb (1926-ban)⁶³³, és noha Budapesten az első nyolc egyetemi bajtársi egyesület között ott volt a fővárosi bölcsészek szervezete, mégis a kommunista Béki Ernő, aki az 1930-as évek közepén lépett be az egyesületbe, így emlékezett vissza rá: „Budapesten az Árpád Bajtársi Egyesületbe nem érdemes belépni, mert nagyon kevés a tagok száma, a bölcsészek túlnyomó többségétől

⁶²⁹ Egyébként az országos nyomozás után 1921 júniusában már nem gazdászokat, hanem kommunistákat vádoltak. Az ügyben Kovács J. István kigazdapárti képviselő a Nemzetgyűlésben is interpellált. A debreceni Nagytemplom elleni akciók már a korábbiakban is előfordultak. A román megszállás alatt például egy alkalommal a templom minden székére kis cédulákat tettek, amin „üsd a zsidót” szöveg állt. *NV 1920–1922*. VIII. köt. 1921. március 7. 455–459.; Merénylet a keresztények békéje ellen. *Debreceni Újság*, 1921. január 23.; A nagytemplomi merénylek nyomában. *Uo.* 1921. február 2.; A debreceni templomgyalázók a rögtönítélő bíróság előtt. *Uo.* 1921. június 25.

⁶³⁰ HBML, VIII.8/b, 5. d. 75/1922-23. bksz. = HBML, VIII.1/b, 12. d. 382/1922-23. etsz. Az Árpád Bajtársi Egyesület bejelenteti megalakulását az egyetem vezetőségének, 1922. október 19.

⁶³¹ *Debreceni Egyetemi Kör. EÉvk.* 1921/22. 196–197. A Schmitzer jelentésében említett felszólítás talán a Turul országos központjától vagy a már meglévő debreceni bajtársi egyesületektől érkezhettek.

⁶³² TtREL, II.24/j. 1. d. DEK iratok, 61/1921-22. sz. Kivonat a DEK bölcsészszakosztályának 1922. február 1-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből; HBML, VIII.1/b, 11. d. 1328/1921-22. etsz. A DEK 1922. február 11-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve

⁶³³ A pécsi Árpád megalakulásáig a helyi bölcsészek az ottani Werbőczy Bajtársi Egyesület tagjai voltak. Rozs András: A Turul Szövetség szervezete Pécsen, i.m. 184.

idegen a turuloskodás”, és „előttük nincs tekintélye a Turulnak”.⁶³⁴ Noha kétségtelenül ez ilyen formában túlzás, de általában „a bölcsészkar ifjúság nem igen vett részt” a diáktüntetésekben Budapesten sem, és Barcza Gedeon későbbi sakknagymester szerint, aki az 1930-as évek elején volt a debreceni Árpád Bajtársi Egyesület vezére, „a bölcsészek bajtársi egyesülete más összetételű volt, mint az orvosoké, vagy pláne a gazdászoké”, „mérészelebb, és világosabb fejűek találkozó helye volt”.⁶³⁵ Ennek részben az volt az oka, hogy a háború után egyetemre özőnlő évfolyamokban átrendeződött a hallgatóság szakmai megoszlása, és megfigyelhető, hogy a „háborús évfolyamok” kevésbé preferálták a bölcsészkarokat. 1919/20-ban, országos összevetésben a magyar felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatóságnak csak 9,27%-a tanult a bölcsészkarokon, és ez az arány a következő években folyamatosan csökkent, és 1920/21-ben már csak 7,95%, 1921/22-ben csupán 7,05% volt. Így érthető, hogy a bölcsészek között kezdetben kisebb volt a Turul bázisa.⁶³⁶

A Turul debreceni szervezkedésének üteme azonban az első év után lelassult, és a már meglévő bajtársi egyesületek lendülete is alábbhagyott. Jól szemlélteti ezt az orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesületének 1923/24-es tanévről írt jelentése is, melyben Bánsághy György vezér a következőkről számolt be: „Egyesületünk az 1923-24. tanév első felében úgyszólván semmi eredményt nem tud felmutatni. A bajtársak legnagyobb része teljesíti ugyan kötelességét, azonban érezhető, hogy ez a munka lélek nélküli s éppen ezért nem is lehet eredményes; a tanév részében a bajtársi szellem hosszú ideig szunnyadni látszik. Oka ennek az, hogy bajtársaink nagytöbbségének küzdenie kellett az életfenntartás anyagi feltételeinek megszerzéséért, ami a mai súlyos viszonyok között csakis a legnagyobb erőfeszítéssel eredményezett némi sikert, s ebben a küzdelemben kimerülten, elfásultan nem képesek a bajtársak odaadással, lelkesedéssel és teljes erővel küzdeni eszméink szolgálatában. A közel 300 főből álló egyesület mégis együtt áll és kifelé erős egységet képvisel.”⁶³⁷ Hasonló volt a helyzet a bölcsészeknél is. Szakhmáry Gyula, az Árpád Bajtársi Egyesület vezére arról panaszkodott, hogy a dísztáborozásokon és az egyszer megrendezett, „hazafias tárgyú pályamunkák” megvitatására szervezett táboron kívül más tevékenységet a „lehetetlen anyagi viszonyok” miatt nem tudtak folytatni. A meddő belső életet jól szemlélteti, hogy az egyesület 1924. május 30-án tartott rendes évzáró közgyűlésén Szakhmáry legfontosabb hozzászólása az volt, hogy az

⁶³⁴ Béki Ernő: Emlékek, i.m. 48–49.

⁶³⁵ Szentpétery Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. In: *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*. IV. kötet. Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 648.; Interjú Barcza Gedeonnal. Tóth Pál Péter: *Messiások*, i.m. 113.

⁶³⁶ Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság*, i.m. 13–15.

⁶³⁷ Csaba Bajtársi Egyesület (1924. július 8.) *EÉvk.*, 1923/24. 152–155.

elsőévesek olykor köszönésre sem méltatják az Árpád vezetőit. Tehát a Turulra jellemző tekintély, katonás fegyelem ekkor még nem valósult meg a debreceni bölcészek között.⁶³⁸

Ennek ellenére a Turul másik jellemzője, az antiszemitizmus mélyen gyökeret vert már ebben az időszakban is Debrecenben. 1923 tavaszán – a fővárosi március 15-i diáktüntetések hatására és egyértelműen a budapesti fővezérség utasítására – a bajtársi egyesületek tagjai az egyetem kapujában ismét igazoltató őrseget állítottak fel, és elűzték az intézményből a zsidó hallgatókat. Egyiküket, Kardos Albert korábbi gimnáziumigazgató könyvtárban tanuló fiát például öt, bajtársi jelvényeket viselő fiatalember zavarta el az egyetemről. Ezzel azonban az egyetem létét is kockára tették, ugyanis ekkor még nem állt az 1921-től a néhai miniszterelnök, Tisza István nevét felvevő intézmény központi épülete a Nagyerdőn, és a Református Kollégium termeiben kapott ideiglenes elhelyezést, ám az antiszemita atrocitások idején Baltazár Dezső tiszántúli református püspök és az egyházkerület bizottsága erélyes hangú levelet intézett az egyetem rektorához. Nyomatékosan követelték, hogy „a tudományegyetem használatába csak egyrésztben átbocsátott kollégiumi épületben senkinek a személybiztonsága, személyes szabadsága, sem általában a forgalom szabadsága korlátozást vagy sérelmet ne szenvedjen, – mert különben egyházkerületünk, mint a kollégium főhatósága, nem lesz abban a helyzetben, hogy a tulajdonához tartozó s használatából is csak kisebb részben kibocsátott épületnél ez alkalommal tapasztalt erőszakos eljárás tovább folytatása vagy megismétlődése esetén a nemzeti köznevelődés érdekében átengedett helyiségekben az egyetemnek továbbra is otthont adjon”. Továbbá felszólították az egyetem vezetését, gondoskodjanak arról, „hogy az átengedett helyiségek kizárólag egyetemi és szorosan vett egyetemi ifjúsági célokra használtassanak, az egyetemi ifjúságon kívüli elemekből is álló vagy akár csak egyetemi hallgatókból álló, de az egyetem közvetlen felügyelete, ellenőrzése és fegyelmi hatósága alá nem tartozó szervezeteknek, egyesületeknek, alakulatoknak működési teréül át ne engedtesse, mert ez ellen egyházkerületünk a megállapodás alapján a leghatározottabban tiltakozik”. Emellett „hirdetménnyel felhívta az internátusunkban lakó ifjúságot a törvényes rend tiszteltben tartására s kollégiumunk hagyományos szelleméhez való alkalmazkodásra”.⁶³⁹

1923 márciusában egy hétig állt fenn a bajtársi egyesületek őrsege a kollégium kapujában, és igazoltattak mindenkit, aki az épületbe be akart jutni, még az egyetemi tanárokat (!) is. Szentpéteri Kun Béla professzor panaszt is tett emiatt az egyetemnek otthont adó Kollégium

⁶³⁸ Árpád Bajtársi Egyesület (1924. július 10.) *EÉvk.*, 1923/24. 155–156.; HBML, VIII.1/b, 17. d. 1658/1924-25. etsz. Az Árpád Bajtársi Egyesület 1924. május 30-i évváró közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁶³⁹ HBML, VIII.1/b, 13. d. 1775/1922-23. etsz. Kardos Albert panasza a fiát ért támadás miatt, 1923. március 21.; Uo. 1806/1922-23. etsz. Baltazár püspök és a Tiszántúli Református Egyházkerület átirata, 1923. március 23.; Uo. 15. d. 892/1923-24. etsz. Kivonat a Tiszántúli Református Egyházkerület 1923. november 27–28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből; A debreceni egyetemi ifjúság nem engedi be a zsidó hallgatókat. *Debreceni Újság*, 1923. március 21.

igazgatójánál, Karai Sándornál, aki azonban hasonlóan áldozata lett a bajtársi egyesületek önkényes és tiszteletlen eljárásának, ezért a rendőrséghez fordult. A rendőri fellépése után a Kollégium épülete előtt megszűnt az őrség, azonban folytatódott a tantermek ajtajában az igazoltatás, tehát a zsidó hallgatók továbbra sem járhattak órákra. A Turul fővezérség végül március 22-én adta parancsba, hogy a bajtársi egyesületek hagyjanak fel az eljárásukkal.⁶⁴⁰

De emellett ekkor még az egyetem oktatóival sem volt mindig teljesen jó a viszonya a debreceni bajtársi egyesületeknek. Erre jó példa az 1922. november végén történt ún. „szalamander-ügy”. Egyik kora este Bacsó Jenő, Huss Richárd, Teghze Gyula, Iványi Béla és Marton Géza professzorok egy kollégájuknál, Illyefalvi Gézánál vendégeskedtek, és mikor hazafelé tartottak, összetalálkoztak a Csaba Bajtársi Egyesület tagjaival. Iványi Béla vallomása szerint a következő történt: „a városháza Kossuth utcai sarkán hazafelé tartva a túlsó sarokról egyensapkás ifjak libasorba⁶⁴¹ felénk tartottak s előttünk elvonulva a továbbmenésben akadályoztak. Már ekkor kérdést tettünk hozzájuk, hogy miféle társaság ez? És nem tudják-e, hogy egyetemi tanárokkal van dolguk. Ennek dacára az ifjak még egyszer elénk kanyarodtak, még pedig elég impertinensen úgy, hogy az elől balszélen haladó(k) dr. Huss Richárdnét sűrölték. Amint ezt észrevettem azonnal odaugrottam, és a következő ifjút ellódítottam onnan és Huss Richárdné mellett haladva az ifjakat neveltlenségükért erélyesen rendreutasítottam. Közben Huss Richárd szintén leszidta őket, mire a városházi kerten keresztül szó nélkül távoztak.” A professzorok közül páran azt is állították, hogy a „bajtársak” erősen ittasak voltak. Valóban, a Csaba tagjai egyik táborozásukról indultak haza, melyek jellegéről a korábbiakban már volt szó, azonban az egyesület vezérsége szerint „ez alkalommal tekintettel a hónap végére, mikor is az ifjúságnak pénze nincs, igen kevés alkohol tartalmú ital” fogyott. Nem véletlen, hogy az eset után a bajtársi egyesületek megalakulását támogató professzorok is némi gyanakvással kezdték figyelni ezeket a szervezeteket, és szorosabb tanári ellenőrzést követeltek. Huss Richárd például a „szalamander-ügy” után azt a következtetést vonta le: „A bajtársi egyesületek mindeddig a legjobb támogatásban részesültek az egyetemi hatóságoktól, mert az egyetemi hatóságok bennük hazafias intézményeket láttak, amelyek arra törekednek, hogy auto-educatio (sic!) útján a hazának önérzetes, tisztességes és lelkes magyar hazafiakat neveljenek, akik megcsonkított hazánkat majd kellő módon szolgálni fogják. Az ilyen viselkedések azonban egészen más szellemre engednek következtetni: olyan szellemre, amely annál a bajtársi egyesületnél, mely ezen inzultust elkövette, csak éretlen gondolkodás, neveltlenség és destruktio (sic!) mellett tanúskodik.”⁶⁴²

⁶⁴⁰ A rendőrség intézkedésére... *Debreczeni Újság*, 1923. március 23.

⁶⁴¹ Ezt nevezték a Turul szokásrendjében „szalamandernek”.

⁶⁴² HBML, VIII.1/b, 12. d. 659/1922-23. etsz. Csaba Bajtársi Egyesület „szalamander-ügyének” iratai

Nem véletlen, hogy a professzorok gyakran kifogásolták a bajtársi egyesületek alapszabályzatát, mely szinte végig neuralgikus pontja volt a Turul egyetemmel való kapcsolatának, mivel – ahogy erről már szó volt – a budapesti fővezérség által kidolgozott központi szabályzatot a belügyminiszter hagyta jóvá 1926-ban. Az első bajtársi egyesületek megalakulásakor, 1921 végén az Egyetemi Tanács az alapszabályok megvizsgálására egy öttagú bizottságot állított fel Pokoly József történészprofesszor prorektor elnökletével. A testület elsősorban azt kifogásolta, hogy a bajtársi egyesületeknek nem csak egyetemi hallgató tagjai lehettek, és nyomtatékosan kérte, hogy a szabályzat biztosítson legfőbb felügyeleti jogot az intézmény vezetésének, és a magistert az egyetemi tanács erősítse meg. Továbbá a bizottság azt is megjegyezte, hogy a bajtársi egyesületek nem helyi szokások alapján alakultak, hanem főként budapesti ösztönzésre teljesen új, a magyar egyetemeken ismeretlen, hagyományok nélküli szervezetek voltak, ezért tartotta szükségesnek, hogy „a régi debreczeni tradíciók (sic!), ruhák, jelvények alkalmazásba vétessenek”.⁶⁴³ Azonban ezeket az észrevételeket a bajtársi egyesületek tagjai teljesen figyelmen kívül hagyták, amit bizonyít az is, hogy az 1922 októberében megalakuló Árpád Bajtársi Egyesület is teljesen ugyanezt az alapszabályt nyújtotta be.⁶⁴⁴ Éppen ezért a debreceni egyetem vezetése a későbbiekben szinte évről évre kifogásolta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál, hogy az általuk ismert, de el nem fogadott, mégis belügyminiszterileg megerősített alapszabályok ellenkeznek az egyetemi tanulmányi-, fegyelmi- és leckepezés-szabályzattal, és gyakorlatilag szinte szó szerint ugyanezeket a korábbi észrevételeket fogalmazták meg. Ezeket az ellenvetéseket azonban az alapszabályok belügyminiszteri jóváhagyása után már nem lehetett orvosolni, ezért az Egyetemi Tanács 1927 márciusában az elfogadott szabályzat megtárgyalását tárgyalatlannak tekintette.⁶⁴⁵

Ennek ellenére már az 1920-as évek első felében az egyetem több oktatója és alkalmazottja tagja lett a bajtársi egyesületeknek. Nem véletlen, hogy a Csaba Bajtársi Egyesület 1924/25-ös tanévi jelentésében fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „ma majdnem az összes intézeti alkalmazottak: bajtársak”.⁶⁴⁶ Ugyanekkor a bölcsészkaron a 13 professzorból heten lettek az Árpád Bajtársi Egyesület patronusai és ketten magisterei (Tankó Béla filozófia-, Mitrovics Gyula pedagógiaprofesszor – az 1920-as évek közepén mindketten, majd egyedül

⁶⁴³ HBML, *ET Jkv.*, 1921/22-es tanév, IV. rendes ülés (1921. december 19.) 781. etsz.; HBML, VIII.1/b, 11. d. 1326/1921-22. etsz. Az Egyetemi Tanács észrevételei a Werbőczy Bajtársi Egyesület alapszabályai kapcsán, 1922. április 3.

⁶⁴⁴ HBML, VIII.1/b, 12. d. 458/1922-23. etsz. A debreceni Árpád Bajtársi Egyesület alapszabályai

⁶⁴⁵ HBML, *ET Jkv.*, 1926/27-es tanév, XIV. rendes ülés (1927. március 29.) 95. szám; Uo. 1921/22-es tanév, XI. rendes ülés (1922. június 20.) 112. sz.; HBML, VIII.1/b, 20. d. 1596/1925-26. etsz.; Uo. 22. d. 1157/1926-27. etsz.; Uo. 23. d. 1669/1926-27. etsz.; Uo. 25. d. 823/1927-28. etsz. Az Egyetemi Tanács észrevételei a bajtársi egyesületek alapszabályaival kapcsolatban

⁶⁴⁶ A Csaba (orvosi) bajtársi egyesület jelentése, dátum nélkül. *EÉvk.*, 1924/25. 226–228.; az egyetemi alkalmazottak bajtársi egyesületi tagságáról HBML, VIII.1/b, 14. d. 678/1923-24. etsz. Az egyetem oktatóinak és alkalmazottainak egyesületi tagságára vonatkozó kimutatások

Tankó, később, az 1930-as évek második felében az ő visszavonulása után ismét Mitrovics). Ami különösen érdekes, hogy a patronusok között volt még az 1920-as évek közepén Alföldi András, a később nemzetközi híré okortörténész is, aki egyébként zsidó származású volt.⁶⁴⁷

Az oktatók és alkalmazottak bajtársi egyesületi tagságának több oka lehetett. Elsősorban az, ahogy a tanárok az egyetemi ifjúságra tekintettek. Ezt Pokoly József történészprofesszor a következőképpen fogalmazta meg az 1920/21-es tanév végén: debreceni egyetem „ifjúsága lelkes, komoly, nemes becsvágytól sarkallt és a nemzeti ügyért élni-halni kész”, és a „lélek nemes hevületét sem a háború, sem az ezután következő idők nyomorúsága nem oltotta meg benne”.⁶⁴⁸ Emellett a tanárok közül többen, például Rugonfalvi Kiss István történész, Darkó Jenő klasszika-filológus vagy az említett Huss Richárd is, töltöttek hosszabb-rövidebb időt a fronton, de szolgált az első világháborúban Alföldi András is, így a bajtársiasság sem állt távol a professzoroktól, sőt, bizonyára több hallgatóval együtt is szolgáltak. Éppen ezért az irredentizmusról, sőt többük antiszemitizmusról alkotott nézetei is hasonlóak lehettek, hiszen ugyanazok a hatások érték őket, ugyanazt az életérzést tapasztalhatták a világháború és Trianon után. Végül talán azért lettek tagjai a bajtársi egyesületeknek, mert így olyan mérséklő szerepet reméltek ezekben a szervezetekben, mellyel meggátolhatják az 1920-as évek végén egyre sűrűbben ismétlődő, gyakran az egyetem ideiglenes bezárásához vezető megmozdulásokat. Többük számára azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a patronusság nem több, mint egy kirakatszerep, és képtelenek igazából hatni a bajtársi egyesületekre, így az 1930-as években az első patronus tanárok egy része már elhagyta a szervezeteket. Kétségtelen tény, hogy a tanárok szerepvállalása már önmagában olyan legitimáló hatást gyakorolhatott, mellyel a bajtársi egyesületek tagjai igazolhatták tevékenységük jogosságát.

Az 1920-as évek közepére alakult ki teljesen a Turul debreceni szervezete, arculata és szokásrendje. A helyi tagegyesületeket összefogó Kerületi Vezérség célja elsősorban az volt, hogy közvetítse a budapesti Turul Fővezérség intézkedéseit a helyi tagszervezetek felé, továbbá a „a kötelékbe tartozó egyesületek Vezérségei között az állandó kapcsolat fenntartása és irányítása, vezetése mindazon akciókban, melyeket az egyesületek a bajtársi szellem kiépítésére, a Turul érdekeinek megvédésére, propagálására együttesen indítanak”. A kerületbe tartozó bajtársi egyesületeket négy ügyosztály irányította. Az első, ún. „Elnöki ügyosztály” feladata a helyi szervezetek közötti adminisztráció ellenőrzése, megkönnyítése, illetve az ünnepek, nemzeti megemlékezések megszervezése és lebonyolítása, továbbá a kerület képviseltetése a Turul országos követtáborain. A második, ún. „Gazdasági ügyosztály” gondoskodott a tagoknak jutta-

⁶⁴⁷ HBML, VIII.1/b, 16. d. 205/1924-25. etsz. = Uo. 22. d. 1157/1926-27. etsz. Az Egyetemi Tanács felterjesztése a VKM-nek az ifjúsági egyesületekről, 1927. március 17.; Alföldi András debreceni tevékenységéről lásd Forisek Péter: Alföldi András a Debreceni Egyetemen. *Debreceni Szemle*, 2005/2. 231–238.

⁶⁴⁸ Pokoly József: Rectori tanévzáró beszéd. *EÉvk.*, 1920/21. 104.

tandó segélyekről, intézte a kerület pénzügyeit és a tagdíjakat. A „Sajtó és propaganda ügyosztály” célja az volt, hogy minél szélesebb körben terjessze a bajtársi ideológiát, és a bajtársi élettel összefüggő eseményekről a helyi és fővárosi lapok tájékoztassák a társadalmat. A „Sport ügyosztály” feladata az volt, hogy gondoskodjon az egyesületek tagjainak testneveléséről, sportversenyeket szervezzen, és „a lövész táborok keretében igyekezett kiképezni az egyetemi ifjúságot az új harcászati szabályzatokra”. A négy ügyosztályt külön alvezérek irányították.⁶⁴⁹ Emellett a kerület tageszervezetei ebben az időszakban már mindig aktív résztvevői, sőt egyre gyakrabban szervezői voltak az egyetemi ünnepeknek is.

22. ábra: A debreceni bajtársi egyesületek képviselői jellegzetes viseletükkel, a tányérsapkával és nemzetiszínű vállszalaggal a Tisza István Emlékünnepélyen, 1929. április 22. Forrás: DEENK, Kézirattár, Fotóarchívum 108.

Természetesen Debrecenben is meghonosodott a bibendi táborozások szokása is, amiket mindig valamelyik vendéglőben tartottak. Rendkívül kedvelt volt a bajtársi egyesületek tagjai között a Kis Pipa étterem, mert ennek tulajdonosa már „a háború előtt is rendkívül sok szíveséget tett a debreceni diáksággal”, „mindig lelkes felkarolója volt a diákságnak, szerette őket szívvel-lélekkel”, „ezenkívül igaz kálvinista és tiszta lelkű magyar ember” volt, és olykor ebédrel és vacsorával látott el egy szegényebb sorsú diákot.⁶⁵⁰

Emellett kezdtek kialakulni a helyi szervezetek külföldi kapcsolatai is. Ezekkel kapcsolatban érdekes, a bajtársi egyesületekre jellemző „búsmagyarkodó” eset történt 1924 augusztusában, amikor a Turul szervezésében több debreceni egyetemi hallgató indult el tanulmányútra Bécsbe. A debreceniekhez a fővárosban csatlakoztak az ország többi bajtársi egyesületei-

⁶⁴⁹ HBML, VIII.1/b, 24. d. 2849/1926-27. etsz. A Turul Szövetség debreceni kerületi vezérségének jelentése, 1927. július 29. = *EÉvk.*, 1926/27. 273–275.

⁶⁵⁰ TtREL, II.24/j. 1. d. DEK Theologus Szakosztályának Jegyzőkönyvei, 1916–1924. Az 1924. március 25-i ülés jegyzőkönyve

nek tagjai is, és az így „70 főre szaporodott kiránduló társaság” augusztus 9-én reggel indult útnak az Erzsébet királyné nevű hajón. Délelőtt 11 órára érkeztek Pozsonyba, ahol „mindjárt feltűnt a pozsonyi magyar közönségnek a hetven magyar diák lapos fehér sapkája, amelyen ott volt a régen látott piros-fehér-zöld szalag s a kikötőben óriási közönség gyűlt össze érkezésüknek hírére”. A hajó csak szűk fél órát töltött Pozsonyban, és amikor útnak indult Bécs felé, a fedélzeten a turulisták énekelni kezdtek, és „egymás után csendültek fel a búsongó kuruc nóták”. A „lelkes és megható tüntetést könnyes szemekkel hallgatta a parton összegyűlt közönség”, és – ahogy a Magyarország tudósítója megjegyzi – „csak a csehek néztek tehetetlen dühvel a távozó hajó után”.⁶⁵¹

A bajtársi egyesületek erősen militarista jellege is kidomborodott ebben az időszakban, ugyanis a tagok gyakran lövészgyakorlatokon vettek részt, amelyek során – a Csaba Bajtársi Egyesület 1923/24-es tanévi jelentése szerint – „alkalmuk volt a bajtársaknak megismerkedni a kézfegyver, könnyű és nehéz gépfegyver szerkezetével, kezelésével és a harcászattal; részt vettek katonai, gyalogsági és tüzérségi bemutató gyakorlatokon is, mint szemlélők”, tehát az 1920-as években valóban erős volt Debrecenben is a Turul militarista jellege. Ugyancsak a Csaba Bajtársi Egyesület idézett jelentéséből tudjuk azt is, hogy a tagság minden évben „a május 1-i körüli éjszakákon őrszolgálatot teljesített”, és „minden pillanatban kész volt arra, hogy nemzetünk ellenségei által félrevezetett tömegek esetleges zendülését megakadályozza”, tehát figyelemmel kísérték a szociáldemokrata munkásság tevékenységét, és velük szemben akcióra készek voltak.⁶⁵²

Emellett fontos volt a debreceni bajtársi egyesületek számára, hogy elfogadtassák magukat a város jobboldali rétegeivel és az egyetem vezetésével, illetve ebből adódóan az is, hogy pozitív kép alakuljon ki róluk. Az orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesülete kifejezetten célul tűzte ki, hogy bebizonyítsák, „az a vád, amivel nap-nap mellett illetik a Bajtársi Egyesületeket, t.i. hogy a bajtársak nem tanulnak, megdőljön”, és a vezetőség kimutatásai szerint az 1924/25-ös tanévben „az orvosi fakultás hallgatói közül a bajtársak kb. 20%-kal többen és jobb eredménnyel kolloquáltak, mint a nem-bajtársak”.⁶⁵³

Ezt szolgálta az is, hogy már ebben az időszakban fontos társasági rendezvényekké váltak a bajtársi egyesületek báljai, melyeken Debrecen társadalmának jobboldali elitje mindig képviseltette magát, és a helyi sajtó évről évre rendszeresen beszámolt róluk. Az egyik helyi napilap, a *Debreczeni Újság* például 1922 őszén a következőképpen méltatta a jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesületének bálját: „Jóleső érzéssel vették tudomásul a résztvevők a magyar ifjúságnak ezt az öntudatos, célszerű tevékenységét, nem pusztán csak egyszerű estély volt a

⁶⁵¹ Debreceni diákok tüntetése a pozsonyi kikötőben. *Magyarország*, 1924. augusztus 9.

⁶⁵² Csaba Bajtársi Egyesület (1924. július 8.) *EÉvk.*, 1923/24. 152–155.

⁶⁵³ A Csaba (orvosi) bajtársi egyesület jelentése, dátum nélkül. *EÉvk.*, 1924/25. 226–228.

szerdai, hanem a bajtársi egyesületekbe tömörült egyetemi és főiskolai hallgatók önképzésének nagyszerű megnyilvánulása. A bajtársi egyesületek működésének következménye az, hogy az egyetemi és főiskolai ifjúság erőiket összetéve, a régi átkos széthúzás megszüntetésével egyesültek egy közös szent cél elérésére: Magyarország újjászületésének nagy munkájában részt venni.” Tehát a magyar nemzeti érzések ápolása mellett kapcsolatteremtés és jobboldali társadalom összetartozás-tudatát erősítették ezek a rendezvények.⁶⁵⁴

Éppen ezért nem véletlen, hogy a „keresztény-nemzeti” érzelmű lakosság kedvezően ítélte meg a Turul debreceni tagszervezeteit. Az egyetemi oktatók közül is voltak olyanok, akik „erősen fegyelmezett”, „modern szervezetű” egyesületeknek⁶⁵⁵ tartották ezeket, a jobboldali sajtó pedig gyakran méltatta őket, és erre ösztönözte az olvasóit is.⁶⁵⁶

Ezzel szemben Debrecen liberális-baloldali része továbbra bizalmatlansággal kezelte ezeket a szervezeteket. Jó példa erre a városvezetés eljárása, mely 1923 februárjában nem a bajtársi egyesületeknek, hanem az Egyetemi Körnek engedte át rendezvényei lebonyolítására a Csokonai Színház épületét. Magoss György főügyész, későbbi liberális beállítottságú polgármester azzal indokolta a döntést, hogy a DEK „felekezeti különbség nélkül egyesíti az ifjúságot”, míg a Turul helyi tagszervezetei „felelőtlen” egyesületek. A bajtársi egyesületek azonnal tiltakoztak ez ellen, és válasznyilatkozatuk több jellemző részletet tartalmazott: „Az Attila helyi szervezetbe tömörült bajtársi egyesületek (...) taglétszáma 870. (...) Ezek egyesítik csaknem a teljes egyetemi ifjúságot az Egyetemi-kör szűkös 140–150 tagjával szemben. És mégis az egyetemi ifjúság fölényes többségével szemben a tanács kegyeltje a lényegtelen számú Egyetemi-kör lett. A bajtársi egyesületek csak megalkuvást nem ismerő magyar ifjakat ismernek és nem felelőtlenek. (...) Ítéld meg a város közönsége, hogy kit illet meg az elsőség: az Egyetemi-kört vagy az egyetemi ifjúság többségét felölölő »felelőtlen szervezetet«, amely másfél év alatt teljesen átvette az egyetemi ifjúság vezetését, kulturális, műsoros estélyeivel Debrecen intellektualitásának elismerését vívta ki és igazi harcosai a nyugati kultúrának.”⁶⁵⁷ Ezt természetesen az Egyetemi Kör vezetősége sem hagyta szó nélkül, és rámutattak arra, hogy a Turul ne csak magának tulajdonítsa magyar ifjúságért és az országért való tenni akarást, hiszen DEK épp úgy „áll a magyar jövő építésének szolgálatában, mint bármelyik bajtársi egyesület, annyival is inkább, mivel tagjainak egy jó részét bajtársak alkotják”.⁶⁵⁸ Az ügynek országos visszhangja is támadt, mivel még a budapesti bajtársi egyesületek külön megbízottai is Debrecenbe utaztak, és kijelentették, hogy „a zsidók által irányított debreceni liberális, szabadkőműves városatyák orvtámadását” meg fogják torolni. Az eddig idézett cik-

⁶⁵⁴ A „Verbőczy” (sic!) Bajtársi Egyesület táncestélye. *Debreceni Újság*, 1922. október 27.

⁶⁵⁵ HBML, VIII.1/b, 18. d. 2410/1924-25. etsz. Rektori beszámoló az 1924/25. tanévről, 47–48.

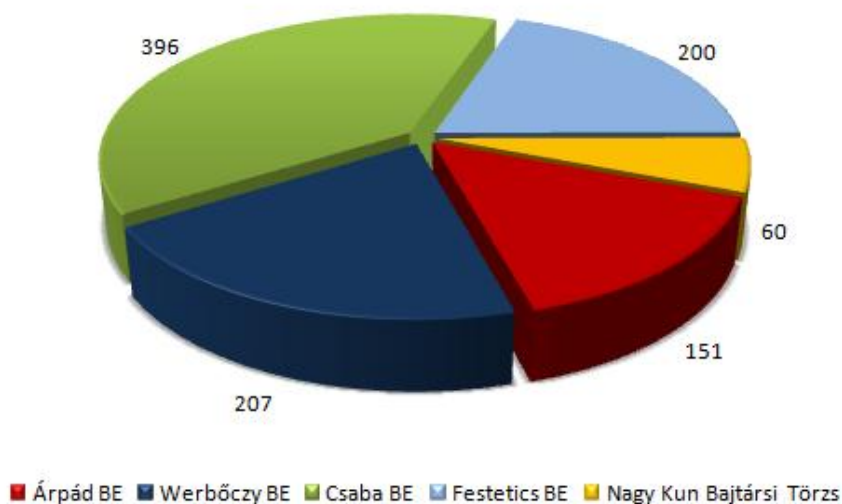
⁶⁵⁶ Például A tényrapskások. *Debreceni Újság*, 1922. szeptember 12.

⁶⁵⁷ A városi tanács határozata és az egyetemi ifjúság. *Debreceni Újság*, 1923. február 20.

⁶⁵⁸ Nyilatkozik az Egyetemi Kör. *Debreceni Újság*, 1923. február 23.

kek is jól szemléltetik, hogy Debrecenben is kialakult a Turult bíráló oldal, akiket a bajtársi egyesületek tagjai ellenségnek tekintettek, míg a város jobboldali társadalma alapvetően pozitívan ítélte meg ezeket a szervezeteket.⁶⁵⁹

Amiben kétségkívül igazuk volt a Magoss György véleményével szemben tiltakozó bajtársi egyesületeknek, az volt, hogy a Turul az 1920-as évek közepére monopolhelyzetet vívott ki magának a debreceni egyetemi ifjúsági szervezetek között. 1926-ban megalakították a kerület első olyan tagegyesületét (a kisújszállási Nagy Kun Bajtársi Törzset), mely nem a megyeszékhelyen működött. A debreceni tagegyesületek hierarchiája is kialakult már az 1920-as évek folyamán, és a legnagyobb taglétszámmal és befolyással rendelkező tagszervezet az orvosoké volt. Az 1926/27-es tanévben már az 1000 főt is meghaladta a Turul debreceni kerülete (lásd a 23. ábrát), így már egy valóban biztos alapokkal rendelkező szervezet működött Debrecenben is a numerus clausus módosítása idején.⁶⁶⁰

23. ábra: A Turul Szövetség debreceni kerületének egyesületei és taglétszámjai az 1926/27-es tanévben.

3.3 A szakaszhatár: a numerus clausus módosítása⁶⁶¹

A numerus clausus módosításának tárgyalását kísérő antiszemita verekedések miatt számítani lehetett arra, hogy az egyetemi városokban az új törvény értelmében történt felvételekkel kezdődő tanév is hasonló jelenségeket fog hozni. A debreceni bajtársi egyesületek, ahogy a Turul többi tagszervezete az országban, már az új törvényjavaslat beterjesztése ellen is tilta-

⁶⁵⁹ Magyarország egyetemi ifjúsága a debreceni támadás ellen... *Debreceni Újság*, 1923. február 25.

⁶⁶⁰ HBML, VIII.1/b, 24. d. 2849/1926-27. etsz. A Turul Szövetség debreceni kerületi vezérségének jelentése, 1927. július 29. = *EÉvk.*, 1926/27. 273–275.

⁶⁶¹ A numerus clausus módosítása miatt kirobbant debreceni tüntetéseket egy korábbi tanulmányomban már részletesen ismertettem, ezért itt az események és a reakciókat csak röviden foglalom össze. Lásd Kerepeszki Róbert: A numerus clausus, 50–75.; a napi események rekonstruálásához lásd a helyi lapok (*Debreceni Független Újság*, *Debrecen Keletmagyarországi Napló*, *Debreceni Újság Hajdúföld*, *Tiszántúli Hírlap*) vonatkozó, 1928. október 20. és november 12. közötti számait.

koztak 1927 őszén, a módosított numerus clausus elfogadásakor pedig hasonló tüntetések zajlottak le, mint az ország többi egyetemi városában.⁶⁶²

Épp ezért Klebelsberg kultuszminiszter 1928. október 2-án bizalmas leiratot küldött a vidéki egyetemek rektorainak, így a debreceni Darkó Jenőnek is, hogy legkésőbb október 10-ig küldjenek részletes kimutatást a hallgatók felekezeti megoszlásáról és az izraelita hallgatók százalékos arányáról. Az egyetem quaestori hivatala október 8-ára készítette el a kért összesítést, melyből kiderült, hogy a hallgatói összlétszámot tekintve a református hittudományi karral együtt a zsidó hallgatók aránya meghaladta a 13%-ot (1189 hallgatóból 156 izraelita diák iratkozott be a debreceni egyetemre). A számok ismeretében – és talán az ellenállástól tartva – Klebelsberg végül nem rendelte el, hogy a vidéki egyetemeken felvegyék a korábban elutasított zsidó fiatalokat.⁶⁶³

A korábban részletesen bemutatott budapesti események napjaiban a debreceni egyetemen még nyugalom honolt. Ezt tükrözte Darkó rektor október 20-án megjelent sajtónyilatkozata is: „Egyetemünkön rend van, az ifjúság nyugodtan hallgatja az előadásokat. Az az ok, amely Budapesten a zavargásokat szülte, Debrecenben fenn sem forog, amennyiben a kultuszminiszter úr a debreceni egyetemre vonatkozóan nem tett intézkedéseket, mint amilyenek a budapesti egyetemeken bekövetkeztek. A debreceni egyetemi tanári kar vigyáz a rendre s az ifjúság különben is nagy bizalommal van a kultuszminiszter iránt.” Ennek ellenére a debreceni Egyetemi Tanács is óvintézkedéseket kezdeményezett, és kérte Klebelsberg minisztert, hogy vonják egyetemi felügyelet alá a bajtársi egyesületeket.⁶⁶⁴

A hivatalos bejelentés szerint Klebelsberg gróf Maday Gyula képviselő *A Bizáky-ház* című színdarabjának megtekintésére érkezett Debrecenbe, egyúttal felhasználta az alkalmat, hogy az egyetem főépületének építését ellenőrizze, és az egyetemi építőbizottság ülésén elnököljön. Látogatása során kilátásba helyezte, hogy hamarosan nagy összegű rendkívüli segélyt fog az ifjúságnak kiutalni, újabb internátusok épülnek, továbbá bejelentette, hogy felgyorsíttatja a nagyerdei egyetemi telepen létesítendő tanári lakások munkálatait. Természetesen szóba kerültek a fővárosi események is. A miniszter ismét „hangsúlyozta az ifjúság előtt, hogy azok az események, amelyek a legutóbbi napokban Budapesten előfordultak, a magyar nemzet nemzetközi helyzetének ártottak, s ezért azoknak megismétlődni nem szabad, s ezért figyelmezteti őket, hogy a budapesti példa követésre ne találjon. Az ifjúság rosszul felfogott önérdekét a magyar nemzet egyetemesei érdeke elé helyezni a magyar ifjúságnak nem szabad.” Mindenesetre Klebelsberg úgy vélte, hogy vidéken nem ismétlődnek meg a fővárosi zavargások, és

⁶⁶² Pap Tibor: Pro numerum clausum. *Hajdúföld*, 1927. november 3.; HBML, VIII.1/b, 26. d. 1312/1927-28. etsz. Hirdetmény a tüntetésben résztvevő hallgatóknak, 1928. február 10.; HBML, *ET Jkv.*, 1927/28-as tanév, VII. rendkívüli folytatólagos ülés (1928. február 10., 11., 13., 15.) 51–55. sz.

⁶⁶³ HBML, VIII.1/b, 27. d. 334/1928-29. etsz. A VKM bizalmas leirata és az egyetemi quaestura kimutatása

⁶⁶⁴ HBML, *ET Jkv.*, 1928/29-es tanév. III. rendkívüli ülés (1928. október 20.) 11. sz. 523 etsz.; 12. sz. 563 etsz.

különösen bízott a debreceni egyetemistákban: „Debrecen józan ifjúsága nem fogja magát odáig ragadtatni, hogy verekedéseket kezdjen, mert itt nincs az a politikai izgatás, amely Budapesten megvolt. Ez hidegebb, nyugodtabb város – és mondom, – Debrecenben nincs izgatás. De különben is a tiszavidéki magyar higgadt nép. Nem gondolnám, hogy itt az ifjúság azt a szomorúságot okozná szüleinek, akik legtöbbször súlyos áldozatokat hoznak fiuk tanítása és nevelése érdekében, hogy félévét elveszítik. Mert ha a verekedések meg nem szűnnek, könnyörtelenül ez lesz a következmény.”⁶⁶⁵

Klebensberg tehát abban a reményben utazott el Debrecenből, hogy ott nem ismétlődnek meg a budapestihez hasonló zavargások. Október 22-én hétfőn délelőtt azonban minden a várakozásaival ellentétesen alakult. A zavargások az orvosi kar központjában kezdődtek reggel nyolc óra körül.⁶⁶⁶ A bajtársi egyesületek tagjai nem mentek be a belgyógyászati előadásra, hanem a klinikai telep bejáratánál gyülekeztek, és azt mondták, az előadások elmaradnak. A zsidó hallgatók nem hittek nekik, és kilenc óra után elindultak a klinikai előadótermek felé. Az ekkorra mintegy 150 főre gyarapodó Turul-tagok valamennyi útjukba kerülő zsidó hallgatót megverték, és kiutasították az egyetem területéről. Az utcára menekülő zsidó hallgatók az ott állomásozó 200-as számú rendőrhöz fordultak segítségért, de az nem vette védelmébe őket. A 200-as számú rendőr ellen később fegyelmi eljárás indult, amely október 30-ra le is zárult. Eszerint a rendőr szabályszerűen járt el, és előírás szerint cselekedett: nem avatkozott be, hanem „figyelemmel kísérte az eseményeket, majd erősítést kérve értesítette a rendőrség központi épületét”.⁶⁶⁷

Ugyanebben az időben, egy másik klinikai épületben, a negyedéves zsidó orvostanhallgatók szülészeti előadáson voltak, ahol a bajtársi egyesületek tagjai nem jelentek meg. Az óra után a hallgatók és Probsztner Artúr egyetemi magántanár számára is nyilvánvalóvá vált, hogy rendbontás készül: mintegy százfőnyi hallgatóság gyülekezett a kijárat előtt. Probsztner ekkor azt javasolta a zsidó egyetemistáknak, hogy ne itt, hanem a főbejáraton keresztül távozzanak, ám ott is gyorsan gyarapodó Turul-csoport várta őket. A szorongatott helyzetben lévők ekkor a klinika előcsarnokában tartózkodó Kenézy Gyula professzorhoz fordultak segítségért. A professzor azzal bátorította őket, hogy a délelőtt folyamán megjelent nála a Csaba Bajtársi Egyesület két tagja, akik garanciát vállaltak arra, hogy nem bántják a zsidó hallgatókat, ha azok öt percen belül elhagyják a klinika területét. Végül Kenézy és Probsztner személyesen kísérték ki a zsidó hallgatókat a klinika területéről. A bölcsészeti és a jogi karon, a kollégium

⁶⁶⁵ Idézi Kerepeszki Róbert: *A numerus clausus*, i.m. 53–54.

⁶⁶⁶ HBML, VIII.10/b, 8. d. 304/1928-29. oksz. Beszámoló az orvosi karon 1928. október 22-én történt eseményekről

⁶⁶⁷ HBML, Debrecen város Közigazgatási Bizottságának ügyviteli iratai (IV. B.1414/b.), 44/1928. sz. Vizsgálat a 200-as számú rendőr ügyében

épületében az igazoltatások, a szidalmak és a kiutasítások után, illetve a klinikai telepen történt zsidóverések hírére a zsidó hallgatók önként elhagyták a kollégiumot.⁶⁶⁸

A rendőrség már az első verekedésekről tudomást szerzett, és Sáy Lajos rendőrfőtanácsos irányításával megtette a szükséges intézkedéseket: nagyszámú gyalogos, lovas és kerékpáros rendőrt vezényeltek a helyszínre. A klinikai telepen ekkorra nagy csoport gyűlt össze, és a kiérkező rendőrök kíséretében és biztosításában a városba vonult. Közülük néhányan a helyi sajtó munkatársainak sikerült beszélnie, és elmondták, hogy elsősorban a zsidó hallgatók pótlólagos felvételét sérelmezik, noha Debrecenben ilyen nem történt. Véleményük szerint a zsidó hallgatók aránya Debrecenben is emelkedett. Ha a hivatalos, többnyire az egyetemi évkönyvekben is közzétett adatokat vesszük alapul (lásd a 24. ábrát)⁶⁶⁹, az intézmény teljes hallgatói létszámában (ebbe beleértve a református hittudományi kart is, ahol egyáltalán nem tanultak zsidók) kisebb ingadozásokkal egészen az 1930-as évek elejéig valóban folyamatosan növekedett az izraelita hallgatók aránya és száma, tehát a bajtársi egyesületek komolyan figyelemmel kísérték ennek alakulását.⁶⁷⁰

„Sérelmük” volt az is, hogy az események előtti hetekben zsidó hallgatók feljelentést tettek a Csaba Bajtársi Egyesületnél keresztény egyetemi hallgatók ellen, „azonkívül az utóbbi időben a zsidó hallgatók egy részéről irányukban kifogásolható magaviseletet vesznek észre”, de azt pontosan hogyan értették, már nem fejtették ki. Az egyetemisták nyugtalanságának másik oka az volt, hogy nem vettek fel egy Mezei József nevű keresztény vallású orvostanhallgatót, mivel a kari hirdetőtáblán kifüggesztett névsorban szerepelt egy másik, szintén Mezei József nevű izraelita vallású fiatal, akivel összetévesztették.⁶⁷¹ Eközben a kollégium épülete előtt is elfoglalta állásait a rendőrség, bár megengedték, hogy az épület udvarára vonuljanak a demonstrálók. Ezek létszámáról megoszlanak a források. A sajtó mintegy 300 fős csoportról beszélt, ezzel szemben Darkó rektor az egyetemi tanácsnak tett jelentése szerint „mindössze” 100–120 bajtárs érkezett a kollégiumba.⁶⁷²

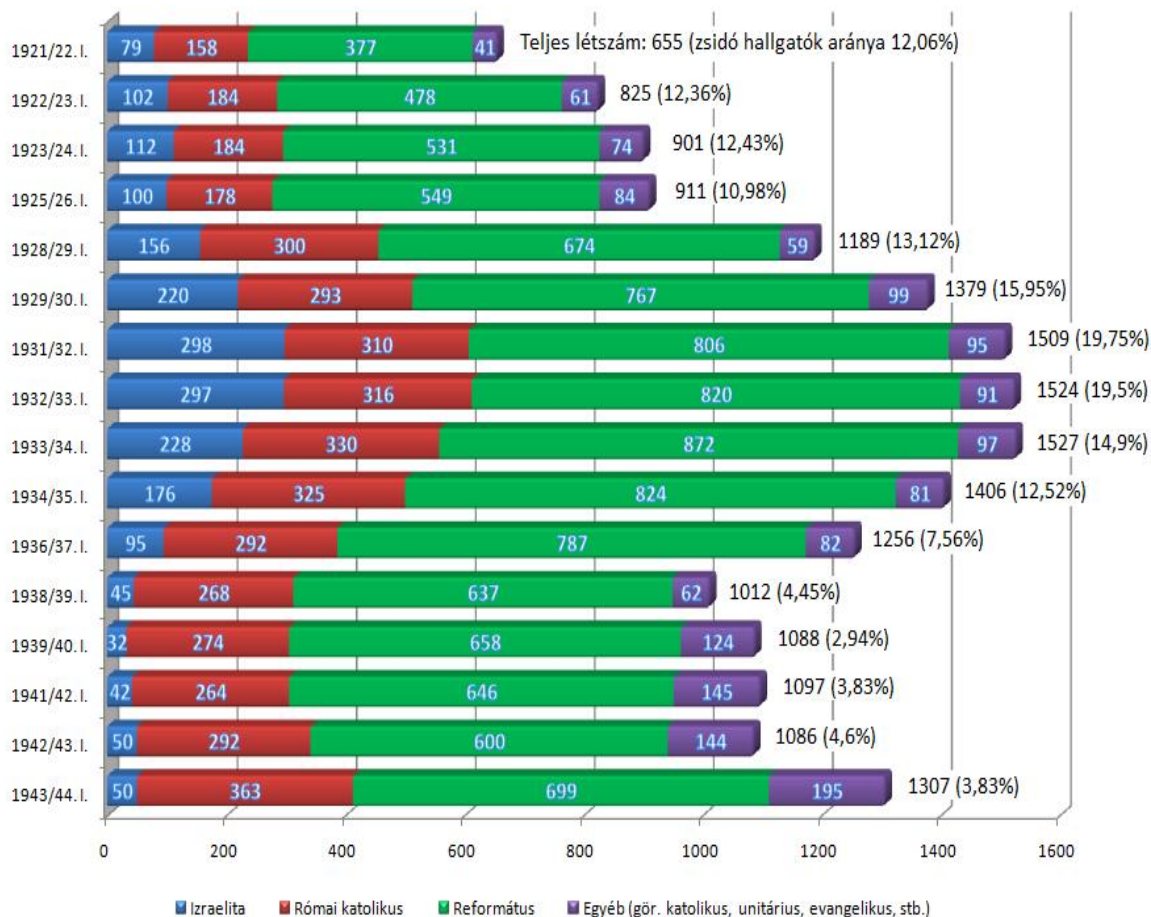
⁶⁶⁸ HBML, VIII.8/b, 12. d. 147/1928-29. bksz.; HBML, VIII.7/b, 6. d. 133/1928-29. etsz. A bölcsészkar és a jogi kar jelentései, 1928. október 22.

⁶⁶⁹ A debreceni egyetem hallgatóinak vallási megoszlására lásd *EÉvk.*, 1921/22. 180.; Uo. 1922/23. 151.; Uo. 1923/24. 129.; Uo. 1929/30. 271.; Uo. 1931/32. 368.; Uo. 1932/33. 287.; Uo. 1933/34. 263.; Uo. 1934/35. 258.; Uo. 1936/37. 347.; Uo. 1938/39. 286.; Uo. 1939/40. 295.; Uo. 1941/42. 346.; HBML, VIII.1/b, 18. d. 360/1925-26. etsz.; Uo. 27. d. 334/1928-29. etsz.; Uo. 81. d. 474/1942-43. etsz.; Uo. 84. d. 512/1943-44. etsz.

⁶⁷⁰ Például az 1932/33-as tanév II. félévéről a Csaba Bajtársi Egyesület vezérsége állított össze évfolyamokra lebontott statisztikát a zsidó diákok arányáról. Szerintük ebben a tanévben az orvosi kar hallgatóinak 25%-a volt izraelita. A nem sokkal később kiadott egyetemi évkönyvben ugyanezt az arányt találhatjuk (316 hallgatóból 79 zsidó), tehát a bajtársi egyesületek nem túloztak és torzították el az adatokat csak azért, hogy álláspontjukat igazolják. Lásd *Krónika. Új Vetés*, 1933. szeptember 2. 17.; vö. *EÉvk.*, 1932/33. 288.

⁶⁷¹ HBML, VIII.10/b, 8. d. 349/1928-29. oksz. Orsós Ferenc dékán jelentése, 1928. október 29.

⁶⁷² HBML, *ET Jkv.*, 1928/29-es tanév. IV. rendkívüli ülés (1928. október 22.) 14. szám.

24. ábra: A debreceni Tisza István Tudományegyetem hallgatóinak felekezeti megoszlása a zsidó hallgatók arányával a tanévek első félévében (1921/22–1943/44).

Amikor a klinikai telepről megérkezett a nagy létszámú antiszemita csoport, már valamennyi zsidó hallgató elhagyta az épületet. A tüntető diákok küldöttsége felkereste a rektort. Darkó Jenő azt javasolta nekik, hogy mindegyik bajtársi egyesület delegáljon két küldöttet, akik azután „sérelemeiket” és „követeléseiket” terjesszék az egyetemi tanács elé, amely rendkívüli ülésen megvizsgálja azokat. Időközben felmerült egy másik probléma is: ahogy az 1923-as események idején, Baltazár Dezső püspök átiratban tudatta, hogy amennyiben a verekedések és a rendezetlenségek megismétlődnek, felmondja az egyetem kollégiumi bérletét.⁶⁷³

Az események hatására az Egyetemi Tanács úgy határozott, hogy határozatlan időre felfüggeszti az előadásokat, és bezárja az intézményt. Klebelsberg erre másnap szűkszavú, bizalmas leiratban válaszolt: „Nem óhajtok udvariatságot elkövetni, hanem kizárólag a helyzet komolyságának nyomása alatt cselekszem, amidőn Méltóságodat [ti. Darkó rektort – K. R.] ezen intézkedés foganatosításáért személyesen is felelőssé kell tennem.”⁶⁷⁴

⁶⁷³ HBML, VIII.1/b, 27. d. 533/1927-29. etsz. Baltazár Dezső átirata az egyetem vezetésének, 1928. október 22.

⁶⁷⁴ HBML, *ET Jkv.*, 1928/29-es tanév. IV. rendkívüli ülés (1928. október 22.). 14. sz.; HBML, VIII.1/b, 27. d. 534/1928-29. etsz. Klebelsberg Kuno bizalmas leirata, 1928. október 23.

Meg kell említenünk, hogy az október 22-i események kis híján komoly diplomáciai bonyodalmat okoztak, ugyanis a bajtársi egyesületek tagjai a klinikai telepen megtámadtak egy Debrecenben tanuló amerikai orvostanhallgatót, Reiner Mártont is. Reiner magyar anyanyelvű volt, noha New Yorkban született, és pár hónappal a tanévkezdés előtt költözött csak haza szüleivel Egerbe. Azon a reggelen ő is, mint minden elsőéves szokás szerint az élettani és anatómiai intézet felé tartott tizennégy társával, köztük két medikával. Csakhogy mielőtt elérhették volna az épületet, mintegy 100–150 fős diákcsoport állta útjukat, és körülvették őket. Reiner elővette az amerikai állampolgárságát igazoló iratait, és kérte, hogy ne bántsák, ennek ellenére őt is megverték. Az orvosi látlelet szerint nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett. Még aznap este visszaköltözött a szüleihez Egerbe, de sem a rendőrségen, sem az amerikai nagykövetségen nem tett feljelentést. Ez az esemény minden bizonnyal árnyékot vetett az amerikai nagykövet, Butler James Wright október 28-ra tervezett debreceni látogatására. Az első hírek szerint a követ útja összefüggésben volt Reiner megverésével, hivatalosan viszont kizárólag azért jött, hogy megtekintse a Hortobágyot és az egyetemi építkezéseket. Mégis szóba kerülhetett az incidens, mert megérkezése után Darkó rektor azonnal felkereste őt, és másnap is találkozott vele, tehát gyanítható, hogy Butler Wright rákérdezett az eseményekre. Ezekről a találkozókról nincs hivatalos feljegyzés, és a sajtóban sem találunk támpontot, így nem tudhatjuk, mi hangozhatott el a követ és a rektor megbeszélései során. Az, hogy az amerikai állampolgárságú Reiner Márton ügye végül is nem kavart újabb diplomáciai vihart, jórészt Reinernek volt köszönhető.⁶⁷⁵

Másnap, október 23-án az antiszemita egyetemisták mozgalma újabb lendületet vett. Mivel az egyetem ekkor már zárva volt, dühük kiszabadult a debreceni utcákra, és ott – a budapesti eseményekhez hasonlóan – egy helyi sajtóorgánumot ért utol. Aznap délután három fiatalember kereste fel a liberális *Debreceni Független Újság* szerkesztőségét, és figyelmeztették az újságírókat, hogy az egyetemi ifjúság hamarosan „retorziókkal” fog élni ellenük. Az események délután négy órakor felgyorsultak. A rendőrség tudomására jutott az egyetemi ifjúság terve, miszerint kisebb csoportokban szivárog be a városba, és így próbál meglepetésszerű, zsidó- és sajtóellenes tüntetést szervezni. Sággy Lajos rendőrfőtanácsos parancsára több egységet vezényeltek ki a *Debreceni Független Újság* Piac utcai szerkesztőségének védelmére. Röviddel később már nagy létszámban felvonultak a tüntető egyetemisták is. Kirakatok betörésére és rombolásra azonban a rendőri egységek jelenléte miatt nem került sor. Az egyetemisták ekkor átvonultak a Széchenyi utcára, a *Debreceni Független Újság* fiókkiadó vállalatára elé, és ott folytatták a tüntetést. A hamarosan megérkező rendőrök szétzavarták őket, majd kordont vontak, hogy megvédjék a kirakatokat a rombolástól. A keddi demonstráció végül

⁶⁷⁵ HBML, VIII.7/b, 6. d. 121/1928-29. jksz. Az egyetemi tüntetések és a Reiner-ügy iratai, 1928. október 22.

este hétig tartott, de újabb hírek érkeztek arról, hogy az egyetemisták a következő napra is nagyszabású tüntetésekre készülnek.

Az eseményekkel egy időben Darkó rektor a VKM utasítására bezáratott minden olyan helyiséget, ahol az ifjúság össze szokott jönni, majd a rendőrségtől kordont kért a kollégium elé, de nem kapott, mivel a rendfenntartó erőket jobbra a helyi lapok és a város belső rendjének védelme kötötte le. Még délben felkereste a rektort a bántalmazott zsidó egyetemi hallgatók küldöttsége, és feljelentést tett a támadók ellen, amelyet valamennyi érintett zsidó hallgató aláírt. Darkó kijelentette, hogy személyesen ő és az egyetemi tanács alaposan ki fogja vizsgálni a történeteket.⁶⁷⁶

A legfeszültebb nap csak ezek után következett. Október 24-én, szerdán újra nagyszabású diáktüntetés tervéről érkeztek hírek a rektori hivatalba, a Tiszántúli Református Egyházkerülethez és a rendőrségre. A debreceni középiskolák igazgatói szigorúan megtiltották diákjaiknak a tüntetőkhez való csatlakozást. Délben a rendőrség „bizalmas úton” értesült arról, hogy a gazdászok is a városba készülnek, és négy oldalról, apróbb csoportokban akarnak minden feltűnés nélkül a Piac utcára vonulni. A rendőrség minden szükséges intézkedést megtett, hogy a további rendbontásoknak elejét vegye. A rendfenntartó egységek a legszigorúbb parancsokat kapták, hogy akár a legkíméletlenebb eszközökkel fojtsanak el minden zavargást. Közben erősítés is érkezett, Nyíregyházáról rendeltek nagy létszámú rendőri alakulatokat Debrecenbe. A nagyszabású demonstráció délután öt óra körül kezdődött. A tüntető egyetemisták a Piac utca felé vonultak, útjuk során három társuk botokkal támad az egyik rendőrré, egy másik rendőrt pedig revolverrel fenyegettek meg. A támadókat leszerelték, majd több társukkal együtt előállították őket a rendőrségen, és büntetőeljárás indult ellenük. A város főutcáján a tüntetők több kirakatot bezúztak, de a rendőrség szétkergette őket. Nem sokkal később azonban az egyetemisták a Nagytemplom és a kollégium közötti területen újra összegyűltek, és hangos kiáltásokkal tüntettek a numerus clausus mellett, Klebelsberg, a zsidóság és a *Debreceni Független Újság* ellen. A tüntető diákok, amikor látták, hogy rendőrök közelednek, a kollégium felé hátráltak, amelynek lezárt kapuját betörték, és benyomultak az épület udvarára. A rendőrség ezek után teljesen körülvette a kollégium épületét, és ezzel egész éjszakán át tartó huzavona és ostromállapot kezdődött. Hamarosan a helyszínre érkezett Darkó rektor, és azonnal bement a tüntető diákokhoz, de nem tudta jobb belátásra bírni őket. Azt akarták, engedjék meg nekik, hogy zárt sorokban végigvonuljanak a Piac utcán a vasútállomásig. Erre azonban a rendőrség nem volt hajlandó, így a tárgyalások megrekedtek. Miután a tanári közvetítő kísérletek kudarcot vallottak, az egyetemisták a kollégium udvarán rögtönzött gyűlést tartottak, és kinyilvánították, nem mondanak le a numerus claususról. Az ostromáll-

⁶⁷⁶ HBML, *ET Jkv.*, 1928/29-es tanév, V. rendes ülés (1928. október 30.) 17. sz. 625 etsz.

pot egészen másnap kora reggelig tartott, amikor Baltazár püspök felhatalmazást adott arra, hogy a rendőrség bevonuljon a Kollégium épületébe. Az elcsigázott egyetemisták ekkor már semmilyen ellenállást nem tanúsítottak. A rendőrök 123 diákot igazoltattak, és kihágási eljárást indítottak ellenük (ez az izraelita hallgatók nélkül számítva az összes hallgató 11,8%-a). Névsorukat néhány nappal később a rendőrség megküldte a rektori hivatalnak. Ebből kiderült, hogy jelentős többségük orvostanhallgató és jogász volt (előbbi 40, utóbbi 57 fő), kisebb részük bölcsész (16-an), és ami különösen érdekes, hogy a maradék tíz diák a numerus clausus módosítása miatt nem érintett Református Hittudományi Kar hallgatója volt.⁶⁷⁷

Október 25-én reggel nyolc órára már a kollégium épületében, annak környékén és az egész városban nyugalom volt, de még több napnak el kellett telnie ahhoz, hogy valóban lecsillapodjanak a kedélyek. A bajtársi egyesületek csak november első napjaiban tudták garantálni a rendet, addig az egyetemen rendkívüli szünet volt. Legtovább, egészen november 15-ig a klinikai telep és az orvostudományi kar maradt zárva a hallgatók előtt.⁶⁷⁸

A helyi reggeli lapok szenzációként számoltak be az eseményekről, de megérkeztek a hírek arról is, hogy Budapesten mindössze pénzbüntetésre ítélték a tüntetőket. Számítani lehetett tehát arra, hogy a kultuszminiszter és Darkó rektor által beígért szigorú ítéletek, kizárások, félévvesztések Debrecenben is elmaradnak. Egyébként a sajtó – természetesen – főleg a szenzációt kereste. A helyi lapok hasábjain több rémhír, álhír és a városban terjedő pletyka látott napvilágot. A *Debreczen* című napilap tudni vélte, hogy több budapesti egyetemi hallgató tartózkodik Debrecenben. Az október 23-i, keddi tüntetéseket három fővárosi fiatalnak tulajdonították, akik aznap gyorsvonattal érkeztek a városba. Állítólag a rendőrség is tudomást szerzett ittlétükről, az egyikről személyleírással rendelkezett. Október 26-án az a hír terjedt el a városban, hogy a délután kettő után érkező vonattal több, a *Debreczen* szerint 200, a *Debreceni Független Újság* szerint 300, míg az országos napilap, a *Pesti Napló* szerint 150 budapesti egyetemista jön Debrecenbe a tüntetések támogatására. A rendőrség nagy erővel vonult ki a vasútállomásra, de nem érkezett bajtársi küldöttség a fővárosból, de ezek után is megfigyelés alatt tartották az állomást. Kérdéses volt az is, hogy hány zsidó hallgatót támadtak meg a debreceni zavargások napjaiban. Az első hírek még több tucat bántalmazott zsidó hallgatóról szóltak, de valójában mintegy 15–20 izraelita egyetemistát ért kisebb-nagyobb inzultus.⁶⁷⁹

Érdemes röviden felvázolnunk a helyi közvélemény reakcióját is, mert sok mindent elárul arról, hogy az egyes vezető beosztásban lévő politikusok és más közéleti személyiségek kit vagy kiket tartottak felelősnek a történetekért. A nagyerdei klinikai telepen lejátszódott eseményeknek már aznap, október 22-én, hétfőn nagy visszhangja volt a városi tanács ülésén, ame-

⁶⁷⁷ HBML, VIII.1/b, 27. d. 607/1928-29. etsz. Kimutatás a tüntetésben résztvevő hallgatókról

⁶⁷⁸ HBML, VIII.10/b, 8. d. 412/1928-29. oksz. Darkó Jenő rektor hirdetménye, 1928. november 13.

⁶⁷⁹ Kerepeszki Róbert: A numerus clausus, i.m. 62.

lyen a leköszönés előtt álló, idős Magoss György polgármester elnökölt. Az egyetemi verekedések hírére Fejér Ferenc törvényhatósági bizottsági tag, az izraelita hitközség elnöke hozta meg. Magoss polgármester természetesen azonnal elítélte a történeteket. Ezek után a testület egyhangúan kijelentette, hogy a tetteseket minél hamarabb kézre kell keríteni, majd komoly vita bontakozott ki a büntetésük mértékéről. Fejér rendkívüli törvényhatósági közgyűlés összehívását sürgette, s azt követelte, vonják meg a segélyeket az atrocitásokban tevékenyen részt vevő hallgatóktól. Amennyiben nem sikerül megállapítani a verekedők személyét, vonják meg a városi juttatásokat valamennyi egyetemistától. A testület elítélte az eseményeket, de a többség, főként Magoss polgármester nem értett egyet azzal, hogy minden hallgatótól vonják meg a segélyeket. Egyúttal a városi tanács ülésén többen rámutattak arra, hogy ezek az események „beláthatatlan károkat okoznak külföldön a magyarságnak”. A közgyűlés végén a polgármester a tanári kar felelősségét hangsúlyozta és kijelentette: „...a rendkívüli közgyűlésnek olyan határozatot kell hozni, melyben kimondja, ha még egyszer előfordulnak ezek az események, az összes segélyeket megvonja a város az egyetemi hallgatóktól.”

Hajdú vármegye és Debrecen főispánja, Hadházy Zsigmond ezzel szemben nem tartotta szükségesnek a rendkívüli közgyűlés összehívását, mert szerinte a kormány sürgősen rendet teremt az egyetemeken. Kijelentette, hogy ő is „a legélesebben elítéli az egyetemi hallgatók brutalitását, és mélységesen fájlalja, hogy Debrecenben ilyesmi megtörténhetett”. A történetek miatt az egyetemi hatóságokat tette felelőssé, mivel szerinte ezek „nem tartják fenn a szükséges rendet és fegyelmet”. Nem támogatta az egyetem bezárását, ezzel szemben azt tartotta szükségesnek és helyesnek, hogy „a bujtogatók és tettesek zárassanak ki és távolíttassanak el az egyeteméből”. A főispán is felismerte az események külpolitikai veszélyét, és a történetek kiváltó okaként nem a numerus clausust, hanem a trianoni békediktátumot jelölte meg: „Én a magam részéről csak azt mondhatom: végtelenül sajnálom a történeteket, és hogy a főiskolai ifjúság ebben az izgatott állapotban van. Az lenne a fő óhajtásom, hogy térjen vissza a rend útjára. Hiszen éppen ennek az intelligens, hazáját szerető ifjúságnak kell azt legjobban tudnia, hogy ellenségeink, akik annyian vannak, ezeket az izgatott állapotokat oly mértékben s annyira nem kívánatos irányban használják ki ellenünk, amelyet maga a tanuló ifjúság sem kívánhat [...] Nagyon szeretném, hogy mindnyájan belátnák azt, hogy a mi szerencsétlen sorsunk nem a numerus klauzusból [sic!], hanem Trianonból folyik, és minden más célnak háttérben kell maradni akkor, amikor arról van szó, hogy Trianont megváltoztassuk és miénk legyen egész Magyarország.”

A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, a közismerten liberális beállítottságú Baltazár Dezső már az 1920-as numerus clausust is ellenezte, és az 1928 októberében történetek miatt is ezt a törvényt tette felelőssé. Láttuk, hogy az események miatti felháborodásában

az egyetem kollégiumi bérletének felmondását is kilátásba helyezte. Első reakciójában megpróbálta magát élesen elhatárolni a történetektől, mivel „a kollégium, amint eddig megállott a tiszta hit, emberszeretet, felvilágosodottság, liberalizmus és hazaszeretet alapján, ezen az alapon kíván ezután is megállni és szolgálni numerus clausus nélküli tudományos és tanszabadsággal a magyar hazának és az egész kulturemberiségnek”. Néhány nappal később hasonló határozottsággal és eréllyel ismételte meg ezt a nyilatkozatát. November elején, a diósgyőri templom avatása után azt nyilatkozta, hogy több nyelven elküldte üzenetét a nyugati országokba, miszerint a kollégiumnak semmi köze a diáktüntetésekhez, majd hozzátette: „Egyéb-ként minden bajnak a forrása a numerus clausus, amelyet ki kell irtani. Ha megszüntetjük a baj forrását, el fog múlni maga a baj is.”

Rassay Károly liberális-demokrata párthíve, Hegymegi Kis Pál, Debrecen országgyűlési képviselője is megszólalt az ügyben, és már az első nap, október 22-én hétfőn este nyilatkozott a *Debreceni Független Újság* riporterének. „Mint tavaly a parlamentben is kijelentettem, én a zavargásokat az ifjúságnak felelőtlen elemek részéről történő lelketlen izgatására vezetem vissza, amelyen tanárainknak kellene segíteni.” Elmondta, hogy amint értesült a történetekről, felvette a kapcsolatot Hadházy főispánnal és Sággy rendőrfőtanácsossal, majd kijelentette: „Az egyetemi zavargásokban megnyilvánuló beteges tüneteket én nem politikai szempontból fogom föl. Ma már ez csupán a rend kérdése, és pártkülönbség nélkül arra kell törekednünk, hogy az izgatók elleni kíméletlen eljárással ismét a rendes kerékvágásba tereljük a dolgok menetét.” Hegymegi ezen kívül szigorú retorziókat követelt a rendbontók ellen, s itt a városi segélyek megvonását tekintette az első büntető lépésnek. „Azonfelül – tette még hozzá – a tanári karnak a legszigorúbb fegyelmet kellene gyakorolnia s ha erélyesen fogja meg a tantestület a kérdést, akkor meg van a mód arra, hogy ezeket a felburjánzó tüneteket egyszer s mindenkorra megszüntessék.” Kiemelte: egy olyan városban, mint Debrecen, amely „évszázadok óta az iskolák városa”, tűrhetetlen, hogy megverjék és bántalmazzák azokat, akik tanulni akarnak. Ellenzékiként Hegymegi korábban is érzékelti vélte Klebelsberg erélytelenségét az egyetemi atrocitásokkal szemben, ezért nem véletlen, hogy nyilatkozatát a kormány, a kultuszminiszter, illetve az egyetemi vezetés burkolt kritikájával zárta: „Ha a kormány és a felsőbb hatóságok nem intézkednek, Debrecen városának magának kell vizsgálat alá venni a helyzetet, és komoly eszközökkel kell megszüntetni az ilyen, magyar emberhez nem méltó, turbulenciát.”⁶⁸⁰

Az egyetemi vezetés beígért erélyes fellépése, szigorú ítéletei (kizárások, félévvesztések) elmaradtak. Ugyanis az Egyetemi Tanács elvetette ezeket a retorziókat, mondván, hogy az ifjúság érzékeny, s a szigorú döntések újabb zavargásokhoz vezethetnének. Az október utolsó

⁶⁸⁰ Uo. 65–70.

heteiben lejátszódott egyetemi, klinikai és városi eseményekben részt vevő hallgatókat kari, egyetemi vagy egyszerű megrovással, ösztöndíj- és segélymegvonással büntették. Egyedül egy másodéves jogáshallgatót sújtottak féléves eltiltással azért, mert a tüntetések első napján a klinikai telepen vert zsidó hallgatókat, és noha két társa mellette vallott, a zsidó hallgatók elmondása szerint biztossá vált – és ezt az egyetemi tanács súlyosbító körülménynek tekintette –, hogy hátulról támadt áldozataira.⁶⁸¹

A Turul Szövetség tagegyesületeit Debrecenben sem tették felelőssé a történetek miatt. Mivel hivatalosan nem tartoztak az egyetem fennhatósága alá, így az intézmények semmilyen formában sem léphettek fel ellenük, az egyetemi tanács és a rektori hivatal néhány intézkedést mégis foganatosított, hogy elejét vegye a hasonló esetek megismétlődésének. Elrendelték például, hogy az egyetemi intézmények kapujában mindig pedellus álljon, akinek jogában áll igazoltatni mindenkit, aki be akart menni, és elkobozni minden olyan tárgyat, amelyet verekedésre alkalmasnak és veszélyesnek ítélt (például az esernyőket is). Minden előadás és szeminárium előtt össze kellett írni az órákon megjelent hallgatók névsorát, s ezt el kellett juttatni a dékáni hivatalokhoz. Így próbálták elejét venni annak, hogy „illetéktelenek” jussanak be az egyetemre és az előadásokra. Ugyanakkor Rugonfalvi Kiss István bölcsészkar dékán fontos ellentmondásra hívta fel a figyelmet, amely érintette a bajtársi egyesületeket is: „Miután az egyetem tanácsának tudomására jutott, hogy a most lefolyt egyetemi rendezvények alkalmával az egyetemi tanulmányi, fegyelmi és leckeépényszabályzattal súlyos összeütközésbe jutott bajtársi egyesületek élén aktív vezető szerepet játszottak az egyetem fegyelmi szabályainak betartására különösen esküvel kötelezett tanító segédszemélyzet tagjai is.” Az egyetemi tanács ezzel kapcsolatban kijelentette: összeférhetetlennek tartja azt, hogy az egyetem alkalmazottjai közül bárki tagja legyen egy olyan egyesületnek, amely ilyen súlyosan megsérti az intézmény fegyelmi rendjét, de az elvi állásfoglaláson kívül más nem történt, mivel az intézmény nem tilthatta meg az alkalmazottak egyesületi tagságát, főleg nem egy olyan szervezet esetében, amelyet egyébként a belügyminisztérium elismert.⁶⁸²

3.4. A „válságos” második szakasz (1929–1935)

A numerus clausus módosításának 1927 őszén elinduló és egy évvel később lezáruló folyamata a Turul Szövetség debreceni kerületének életében is új szakaszt hozott. Ekkortól ismét felélénkültek a helyi bajtársi egyesületek, életük, szemléletük és tevékenységük kezdett átalakulni, és ebben döntő szerepe volt az 1929-ben kirobbanó gazdasági világválságnak is,

⁶⁸¹ HBML, *ET Jkv.*, 1928/29-es tanév. VII. rendes, majd folytatólagos ülés. (1928. december 7.) 39. sz. 625. etsz.; HBML, VIII.1/b, 27. d. 622, 625/1928-29. etsz. Az egyetemi vizsgálóbizottság kihallgatási jegyzőkönyvei

⁶⁸² HBML, *ET Jkv.*, 1928/29-es tanév, VI. rendkívüli folytatólagos ülés (1928. december 7.) 25. sz. 688. etsz.

ami miatt – a Csaba Bajtársi Egyesület jelentése szerint – „hullámtörést szenved az ifjúság minden lelkesedése”.⁶⁸³

Az akkori közhangulatot és az egyetemi hallgatók helyzetét jól szemlélteti Berényi István, Hajdú vármegye és Debreceni vitézi székkapitányának 1933 februárjáról írt hangulatjelentése: „Igen nagy az elkeseredés az elhelyezkedni nem tudó diplomás ifjak körében. Mindinkább kezd a körükben az a meggyőződés kialakulni, hogy az illetékes és hivatalos tényezők nemcsak, hogy nem törődnek velük, de az ő állításuk szerint még ellenséges érülettel is viseltetnek irányukban. Azt állítják, hogy például míg Debrecen városnál is a szellemi ínségmunkára mindenféle diplománélküli embereket, háztulajdonos, vagyonos ember leányát felvették, addig az ő soraikból senkit sem alkalmaztak. Az ifjúság tisztában van azzal, hogy mindenkit nem lehet elhelyezni, de legalább látnák a jó szándékot. Azt hangoztatják, hogy az álláshalmozások megszüntetése folytán felszabaduló összegekből, az egyes minisztériumokban kifizetett túlórázási díjak, dugsegélyek, jutalékok, jutalmak nagyon sok esetben indokolatlan kiszállások megszüntetésének az összegéből több száz, sőt talán több ezer ifjú szerény elhelyezkedését lehetne biztosítani.”⁶⁸⁴

Az egyre feszültebb és kilátástalanabb egzisztenciális helyzet ellenére Debrecenben az 1928. októberi tüntetések után néhány nyugodtabb év következett, köszönhetően részben az Egyetemi Tanács intézkedéseinek.⁶⁸⁵ Ennek oka az volt, hogy maguk a bajtársi egyesületek is igyekeztek a rendet fenntartani. Jól szemlélteti ezt a jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesületének 1929/30-as jelentése: „figyelő szemmel örködtünk azon is, hogy a bajtársak ne az izgatók és légvárákat építők, fantaszták elhajlásai után induljanak. Higgadt mérsékletet, megfontolást hirdettünk minden kérdésben és igyekeztünk nem érzelmeink alapján mérlegelni az ifjúságot érintő problémákat. Hála a fegyelemnek és az összetartásnak, a fakultásunkon semmi néven nevezendő zavargás vagy rendbontás nem volt. Azonban mindig méltósággal és higgadt önmérséklettel utasítottunk vissza mindennemű provokálást.” Ugyanezt bizonyítja a Csaba Bajtársi Egyesület vezérségének egy évvel későbbi jelentése is: „Óvtuk a bajtársakat minden könnyelmű és elhamarkodott lépéstől, s hála a bajtársi fegyelemnek, kritikus pillanatokban is sikerült az Egyetem békéjét megőrizni.” Ennek ellenére természetesen az antiszemitizmus és az ebből adódó feszültség lappangva továbbra is jelen volt az egyetemen.⁶⁸⁶

⁶⁸³ Jelentés a Csaba Bajtársi Egyesület 1931/32. évi működéséről. *EÉvk.*, 1931/32. 468–472.

⁶⁸⁴ HBML, IV.B.901/a, 10. d. 61/1933. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1933. február.

⁶⁸⁵ Az egyetem vezetése például minden tanév elején a rend fenntartása kapcsán megbeszélésre hívta a bajtársi egyesületek vezetőit. HBML, VIII.1/b, 31. d. 380/1929-30. etsz. Rektori átirat a karoknak a rendzavarások megakadályozásáról, 1929. október 12.

⁶⁸⁶ A Werbőczy Bajtársi Egyesület működése az 1929/30. tanévben. *EÉvk.*, 1929/30. 378–382.; A Csaba Bajtársi Egyesület jelentése az 1930/31-es tanévről. *EÉvk.*, 1930/31. 415–418.; HBML, VIII.1/b, 35. d. 507/1930-31. etsz. A Turul Szövetség debreceni kerületének panasza a zsidó hallgatók magatartásáról, 1930. október 16.

1932 novemberében azonban ismét elszabadultak az indulatok, aminek a kiváltó oka egy meglehetősen banális ügy volt. November 14-én Marton Géza elsőéveseknek tartott előadása előtt valaki egy kutyát vitt be a tanterembe, ami miatt a jogászprofesszor felháborodottan távozott, és az óra elmaradt. Ha ez az eset nem a gazdasági világválság kellős közepén történik, talán örökre a feledés homályába veszett volna, de legalábbis úgy maradt volna meg az emlékezetben, mint egy szokványos diákcsíny, melyhez hasonlóak nem csak abban az időszakban fordultak elő az oktatási intézményekben. A „kutya-ügy” kipattanásának napján azonban a keresztény hallgatók küldöttsége felkereste Marton professzort, akit meggyőztek arról, hogy nekik semmi közük az esethez, és csak a zsidó hallgatók műve lehetett. Többen azt mondták, hogy látták is, ahogy a zsidó fiatalok a reggeli előadás előtt a kutyával játszanak a tanterem előtt. Végül ugyan senkire sem sikerült rábizonyítani az „ügyet”, azonban ez kiengedte a szellemet a palackból.⁶⁸⁷

Az 1932. novemberi diáktüntetések hátttere azonban ennél jóval szerteágazóbb volt, és az események érdekes példával szolgálnak arra, hogy olykor a zsidóság körében is előfordulhatnak szélsőségesebb, hevesebb vérmérsékletű fiatalok, akikből önvédelmi reakciókat váltott ki az 1920-30-as évek fordulójának egyre erősebben antiszemita légköre. Erre világít rá Sággy Lajos rendőrfőtanácsos belügyminiszternek írt jelentése, melyet fenntartással kell kezelnünk, azonban fontos adalékokkal szolgál a tüntetések geneziséhez: „a bekövetkezett eseményekért a keresztény egyetemi ifjúság nem elsősorban felelős. A különböző oldalakról beszerzett teljesen megbízható és tárgyilagos információim, adataim szerint a keresztény egyetemi ifjúságnak a sajnálatos eseményekben megnyilvánuló megmozdulását hónapokkal ezelőtt megindult mesterséges provokáció váltotta ki. Ugyanis az OMIKE (Orsz. Magyar Izr. Közművelődési Egyesület) főiskolai hallgatók csoportjába tömörült zsidó egyetemi hallgatók zöme rávette magát a vívásra, de nem a sportvívásra, hanem a párbajvívásra.⁶⁸⁸ (...) Túltengő faji önérzetük által hevítve aztán s birtokában nálunk szokatlan párbajvívási módszerük begyakorolt ismeretében elbizakodva, mind agresszívebben kezdtek fellépni a keresztény egyetemistákkal szemben. Mesterségesen kötöttek bele egy-egy keresztény egyetemi bajtársba. Mindenáron lovagias ügyeket inscenáltak olyan csekélységek miatt is, amelyeknek alig volt alapja lovagias eljárásra s a zsidó fél zsidó segédei elzárkózva a békés elintézés lehetőségétől minden áron arra törekedtek, hogy párbaj

⁶⁸⁷ HBML, VIII.1/b, 45. d. 1211/1932-33. etsz. Az 1932. novemberi diáktüntetések iratai

⁶⁸⁸ Gonda Moshe Élijáhu szerint a zsidó hallgatók egyesületet alapítottak Makabea néven, melynek „tagjai rendszeresen kardpárbajra hívták a sértegető antiszemita egyetemi hallgatókat”. Legjobb vívójuk Cserépfalvi Miklós, rabbi-család sarja volt. „Minden zsidózó egyetemi hallgatót provokált és kardjával gyors mozdulattal végighasított a sértegető arcát, maradandó jeléül a zsidó visszavágásnak”, és ami külön provokáló volt, hogy Gonda szerint a 1932/33-as tanév rektorának fiát, ifj. Rugonfalvi Kiss Istvánt is megsebezte. Gonda Moshe Élijáhu: *A debreceni zsidók*, i.m. 172–177.

legyen a vége, szóval, hogy párbajra kényszerítsék a keresztény ifjakat és hírhedtté vált párbajvívási módszerükkel megfélemlíteni igyekeztek a keresztény ifjakat.”⁶⁸⁹

Ehhez az is hozzájárult, hogy a numerus clausus módosítása után növekedni kezdett a zsidó hallgatók aránya (lásd a 24. ábrát). Ebben a hangulatban olaj volt a tűzre a „kutya-ügy”, illetve a november 16-án botrányos verekedésbe fulladt labdarúgó-mérkőzés, mely a „keresztény-nemzeti” egyetemi sportklub, a DEAC és a „túlnyomó zsidótagú sportegylettel”, a DKASE csapatai között zajlott.⁶⁹⁰

Kétségtelen, hogy Sággy rendőrfőtanácsos jelentése nagyon egyoldalúan állítja be az eseményeket, azonban más források is alátámasztják azt, hogy ebben az időszakban a zsidó hallgatók között is felbukkantak a szélsőségek. Ezekben a napokban állítólag a bajtársi egyesületek vezetői kaptak „a depr. Cionisták titkos Egyesülete, mint az union int. a. cioniste tagja” aláírással olyan fenyegető levelet, melyben a következő állt: „ha kell hát harcolni is tudunk, ám ha 1-2 paraszt ott hagyja a fogát ám lássák. Mert mi nem kiabálunk, nem ugatunk, hanem cselekszünk. Mi vérrel írunk s akaratunkat vérünkkel is végrehajtjuk.” A rendőri jelentésben említett párbajokra is maradtak fenn források, még hozzá egyes zsidó hallgatók levelei, melyben keresztény társaikat kihívták. Ez azért különösen érdekes, mert az egyik ilyen levél aláírója, Reiner Márton volt, aki – ahogy arról már szó volt – maga is áldozatul esett az 1928-as zsidóveréseknek, tehát a részvétele nem véletlen, és fontos tanújele a zsidóság körében is olykor tapasztalható önvédelmi reakcióknak.⁶⁹¹

A rendőri nyomozás nyilvánvalóvá is tette, hogy a zsidó hallgatók külön titkos vívótermet tartottak fenn, hogy a párbajozást gyakorolják. Az 1932. decemberi rendőri jelentés szerint: „az eddigi megállapítás szerint 41 zsidó egyetemi hallgató mint az OMIKE főiskolai csoportja a Széchenyi ucca 34. sz. a. f. é. Május hó 1-től bérelt és tartott fenn vívótermet, hol a csoport tagjai a három legjobban vívó tag oktatása mellett gyakorolták magukat a vívásban. Hatósági engedélyük nem volt”.⁶⁹²

Ilyen előzmények után 1932 őszén is hasonló tüntetések zajlottak le Debrecenben, mint a numerus clausus módosítása idején. Például az egyik nap a tüntetők „hangos kiáltásokkal ha-

⁶⁸⁹ HBML, IV.B.901/a, 9. d. 258/1932. eln. Sággy Lajos rendőrfőtanácsos, a debreceni rendőrkapitányság vezetőjének jelentése a belügyminiszternek az egyetemi tüntetésekről. Debrecen, 1932. november 23.

⁶⁹⁰ Természetesen az eseményekről a jobb- és baloldali sajtó eltérő megítéléssel tudósított. A numerus clausus szigorú tartása ellenében rendet ígérnek az egyetemi bajtársak. *Debreceni Független Újság*, 1932. november 19.; A debreceni egyetem jogi fakultásán zsidó hallgatók megzavarták az előadásokat. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1932. november 17.; Különös incidens a debreceni egyetemen. *Debreczen*, 1932. november 15.; Futballmérkőzés lábtöréssel, véres verekedéssel Debrecenben. *Debreczen*, 1932. november 17.; a sportpályákon megjelenő antiszemitizmushoz és erőszakhoz vö. Szegedi Péter: Zsidók a debreceni sportegyesületekben. Asszimilációs és disszimilációs jelenségek egy magyar város sportéletében. *Múlt és Jövő*, 1999/1. 104–120.; Uő: Jobbra át! Adalékok a keresztény-nemzeti sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall*, 2000/1. 74–100.

⁶⁹¹ HBML, VIII.1/b, 45. d. 1211/1932-33. etsz. A novemberi diáktüntetések iratai.

⁶⁹² Uo. Sággy Lajos rendőrfőtanácsos 15212/1932. számú jelentése R. Kiss István rektornak. Debrecen, 1932. december 31.

ladtak végig a városon, majd behatoltak a Simonffy utcai bérház II. emeletén ideiglenesen elhelyezett egyetemi könyvtárba és onnan a zsidó egyetemi hallgatókat kiűzték, miközben durvaságaikkal nem kímélték a zsidó egyetemi hallgatókat sem”. Ez utóbbi azonban új jelenségnek számított, korábban ugyanis a jelentések és beszámolók nem szóltak arról, hogy a tüntetők a nőket is bántalmazták volna, és ez komoly politikai vihart kavart, illetve kiváltotta a közvélemény jelentős részének felháborodását. Emellett az is megdöbbenést okozott, hogy az Egyetemi Tanács nem a tüntetőket és a verekedő bajtársakat büntette, hanem egy Herczeg Béla nevű zsidó hallgatót zárt ki az egyetemről, aki „gyáva keresztényeknek” nevezte a Turul tagjait. Továbbá az is előfordult, hogy a bajtársi egyesületek tagjai a tüntetéseket szemlélő járőreket (!) is felszólították arra, hogy igazolják magukat.⁶⁹³

A tüntetések Debrecen közvéleményét is élesen megosztották. A város törvényhatósági bizottságának szociáldemokrata tagja, Fejér Ferenc azt követelte Rugonfalvi Kiss István rektortól, hogy azonnal „oszlassák fel az egyetemi hatóságok a Turul szervezetet”, azonban a történészprofesszor szerint „lehetetlen a Turul diákszervezetet felosztatni, mert annak erős nemzeti szelleme a biztosíték arra, hogy az egyetemi hallgatók nem fogják a kommunizmus felé vezető utat keresni”. Sággy Lajos debreceni rendőrkapitány rendes havi jelentése pedig arról számolt be, hogy „a város keresztény és hazafias közönségét mélyen megbotránkoztatta a főváros és helybeli liberális sajtó kiélezett cikkei, amelyekben a keresztény ifjúságot az egyetemi diákszervezetekkel kapcsolatban támadta”, és „látva ezen igazságtalan támadást, a keresztény körökben a zsidóság elleni hangulat kiéleződött”.⁶⁹⁴

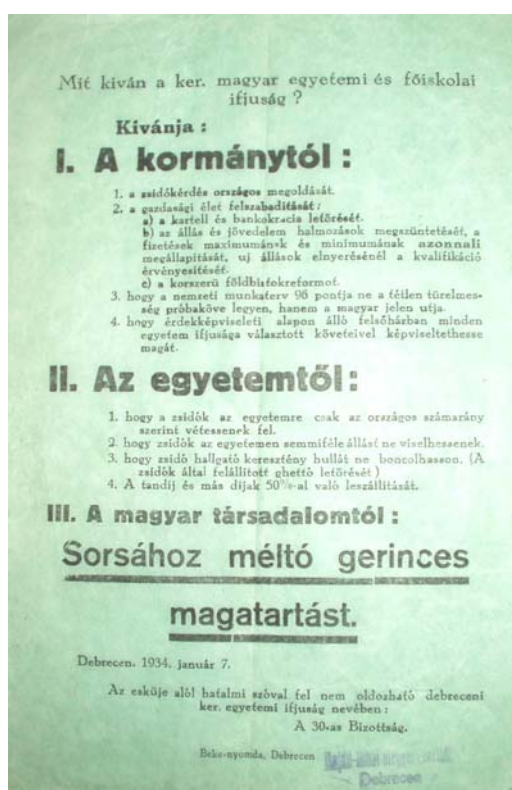
Egy évvel később, 1933 novemberében azonban még ezeknél is súlyosabb és elhúzódóbb diáktüntetések kezdődtek Debrecenben. Az első napok eseményei hasonlóak voltak a korábbi években tapasztaltakhoz. Berényi István vitézi székkapitány jelentését idézve a diákszervezet „a zsidó hallgatóknak az egyetemről való eltávolításában, napokig tartó utcai tüntetéseken, kirakatok beverésében és sorozatos verekedésekben nyilvánult meg”. Az eseményeket ekkor állítólag az robbantotta ki, hogy „egy zsidó orvostanhallgató a hó elején nyílt utcán megkéselt egy orvos tanársegédet”. „Ez az eset” – folytatja Berényi jelentése – „a keresztény ifjúságot nagyon elkésértette, amihez még az is hozzájárult, hogy a numerus clausus törvényt az egyetemen nem tartják be”.⁶⁹⁵

⁶⁹³ HBML, IV.B.901/a, 9. d. 258/1932. eln. Rendőri jelentések az 1932. novemberi debreceni diákszervezetekről; Gonda Moshe Élijáhu: *A debreceni zsidók száz éve*, i.m. 172–177.; *KN 1931–1935*. XI. köt. (1932. november 18. és november 29.) 426–431, 459–463.; Érdekes mellékajánlása támadt az egyetemi incidensnek. *Debreceni Független Újság*, 1932. november 29.

⁶⁹⁴ HBML, IV.B.901/a, 9. d. 281/1932. eln. A debreceni rendőrkapitányság helyzetjelentése 1932 novemberéről; A Keresztény Nemzeti Liga együtt érez az egyetemi ifjúsággal. *Debreceni Független Újság*, 1932. november 23.

⁶⁹⁵ HBML, IV.B.901/a, 10. d. 289/1933. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1933. november.

Azonban a megmozdulások ezzel nem merültek ki 1933 végén, hanem a következő hónapban, sőt 1934 januárjában is folytatódtak. Ekkor azonban a tüntetések koordinálására és a követelések érvényesítésére a bajtársi egyesületeken és a Turul debreceni kerületén felül álló testület, egy ún. 30-as bizottság alakult, melynek vezetője Barcza Gedeon lett, a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének vezére. A bizottság több röplapot és követelést bocsátott ki (lásd a 25. ábrát), melyben kimondták, hogy a bajtársak „zsidókkal lehetőleg minden összeköttetést és érintkezést kerülnek”, továbbá „azoknak a kereskedőknek a kirakatába, ahol bajtárs vásárolhat, Turul-pecséttel ellátott Új Vetést tesz és azt időnként szignálja”, és „hasonló állásfoglalásra felhívja az egész egyetemi és főiskolai ifjúságot, a magyar társadalom minden rétegét, egyesületét, intézményét”.⁶⁹⁶

25. ábra: A 30-as bizottság röplapja. Forrás: HBML, VIII.1/b, 47. d. 744/1933-34. etsz.

Az egyetemi hallgatók között azonban nem volt teljes egység a megmozdulások támogatásában. Az ekkor éppen elsőéves bölcsész, Bakó Elemér a következőképpen emlékezett vissza erre: „az egyik késő őszi estén néhány nem kollégiumbeli felsőéves bejött a főiskolai internátusba, és harsány hangon bejelentette, hogy megyünk »ablakokat beverni a Hatvan utcába«, ami köztudomásúan az ottani zsidó kereskedők kirakatainak a beverését jelezte. Mire a vacsoránkat befejeztük és indultunk volna vissza az étteremből az internátusbeli szobáinkba,

⁶⁹⁶ HBML, IV.B.901/a, 10. d. 264/1933. eln.; Uo. 265/1933. eln.; Uo. 266/1933. eln.; Uo. 273/1933. eln. A debreceni rendőrkapitányság napi jelentései az egyetemi diáktüntetésekről, 1933. november 14–21.; HBML, VIII.1/b, 47. d. 744/1933-34. etsz. A diáktüntetések rektori iratai; Az antiszemita verekedések a városi közgyűlés előtt. *Debreceni Független Újság*, 1933. december 1.

már egész nagy csoport »kintlakó« várt bennünket, élükön Barcza Gedeonnal, az akkori »Árpád« vezérrel. Még a szobáinkba is bejöttek, és valósággal kihajtottak bennünket a sötét éjszakába. Elöl mindenütt Barcza Gida hórihorgas alakja, amelyet még csak megnövelt a fejébe nyomott magas fekete báránybőr kucsma, amelyet erre a kivételes alkalomra a fejébe tett. Mi, elsőévesek csak mentünk egy darabig a csoporttal, amely lehetett vagy harminc-negyven főnyi, amikor mi, tanárképzősök egyszerre csak összenéztünk és behúzódtunk a Püspöki Palota nevű bérház bejárataihoz. A többiek észre sem vették, hogy eltűntünk. Onnan aztán hamarosan visszaszivárogtunk a Kollégiumba.»⁶⁹⁷

26. ábra: Az 1933. őszi diáktüntetés. Forrás: DEENK, Kézirattár, Fotóarchívum 814.

1933. november utolsó napjaiban tulajdonképpen az egyetemi félév véget is ért, sőt, a 30-as bizottság elhatározta, hogy a következő szemeszterre bojkottot hirdet, azaz a testületet követő hallgatók addig nem iratkoznak be az egyetemre, amíg a követeléseiket nem teljesítik.⁶⁹⁸ A tüntetések ugyanakkor egy rövid időre megszűntek, noha az egyetemi igazolások és eltanácsolások a 30-as bizottság koordinálásával folytatódtak. Emellett új jelenség volt, hogy a bajtársi egyesületek tagjai megjelentek a zsidó boltok előtt, és megpróbálták lebeszélni a vásárlókat, hogy bemenjenek az üzletekbe.⁶⁹⁹

Azonban a 30-as bizottság sem volt egységes. A szakadást lényegében az okozta, hogy Barcza 1933. december végén interjú adott a Turul helyi „főellenségének” számító liberális lapnak, a *Debreceni Független Újságnak* is, melyben a Turul nézeteit próbálta magyarázni és megvédeni. Ez azt eredményezte, hogy a bizottság kettészakadt, az ultraradikálisok Simon

⁶⁹⁷ Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért*, i.m. 148–149.

⁶⁹⁸ A hittudományi kar hallgatói és a Bocskai Bajtársi Egyesület tagjai nem csatlakoztak a bojkotthoz. Varga Zsigmond: Rectori beszámoló jelentés a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1933/34. tanévi állapotáról és működéséről. *EÉvk.*, 1933/34. 101–105.

⁶⁹⁹ Eltanácsoló rendbontók... *Debreceni Független Újság*, 1933. december 2.

József bölcsészhallgató vezetésével külön utakon jártak, és 1934 januárjában újrakezdtek az agresszív tüntetéseket, verekedéseket. Ezzel a 30-as bizottság *de facto* megszűnt, és még ugyanebben a hónapban az Egyetemi Tanács minden tagját kizárta az intézmény hallgatóinak sorából.⁷⁰⁰

A közvélemény egy része ezeket az eseményeket már egyértelműen a debreceni nyilasok számlájára írta. A liberális *Debreceni Független Újság* például a következőképpen fogalmazott: „Csak a vak nem látja, hogy a hetek óta folyó egyetemi heccek mögött néhol leplezve, néhol leplezetlenül – a horogkereszt húzódik meg. A zavargó ifjúságnak egy nagy része a frázisoktól elkábítva szinte nem is tudja, hogy a szereplésük nem egyéb, mint a horogkereszt első komoly magyarországi próbálkozása. És ez a próbálkozás – be kell vallani – a kormány vereségével végződött. Hiába ölelgette Gömbös és Hóman a diákvezéreket, a bajtársak vezetői pedig hiába ígérettek, hogy 24 órán belül teljes rend lesz: ma távolabb állunk a rendtől, mint a heccek kezdetén.” Alátámasztja ezt az is, hogy a nyilas csoportok röplapokkal és nyilatkozatokkal rendre támogatásukról biztosították a tüntetésekből résztvevő bajtársakat.⁷⁰¹

A 30-as bizottság tagjainak kizárása után a kedélyek lassan lecsillapodtak, a hallgatók 1934. január végén felhagytak a bojkottal, és beiratkoztak a következő félévre. Ennek a két hónapig tartó feszült állapotnak az utójátéka az volt, hogy 1934. február 25-én és március 20–21-én a bajtársi egyesületek tagjai az egyetemről kizárt vezetők melletti szolidaritási és szimpátiatüntetést folytattak, sőt, áprilisban az Egyetemi Tanács által rendezett hivatalos Tisza István emlékünnepel egy időben, más helyszínen „ellenünnepséget” szerveztek. Ezek az eseménye azonban már mentesek voltak a korábbi erőszakos cselekedetektől.⁷⁰²

Azonban nem csak az antiszemita jellegű tüntetések gyakorisága és nagyobb intenzitása indokolja, hogy külön szakaszként kezeljük a gazdasági válság időszakát és az azt követő első éveket a Turul Szövetség debreceni kerületének történetében. Ebben az időszakban a kerület szervezeti átalakulásokon is átesett és új tagegyesületekkel bővült. Magyary Zoltán 1929-ben

⁷⁰⁰ Farkas Lajos: Miért hull a szitok...? *Debreceni Független Újság*, 1933. december 24.; Kardos Pál: Folytassuk a vitát! Nyílt levél Barcza Gedeonhoz. *Uo.* 1933. december 31.; Kézitúsát vívott a zavargó diákság a rendőrökkel az egyetem épületében. *Uo.* 1934. január 11.; Lohad a bajtársak harci kedve. *Uo.* 1934. január 12.

⁷⁰¹ Közbeszólás. *Debreceni Független Újság*, 1933. december 14.; HBML, VIII.1/b, 47. d. 744/1933-34. etsz. A diáktüntetések rektori iratai; HBML, IV.B.901/a, 10. d. 36/1934. eln. Lám Dezső debreceni rendőrfőkapitány-helyettes jelentése a nemzetiszocialista pártok vidéki szervezeteiről, 1934. február 6.

⁷⁰² HBML, IV.B.901/a, 11. d. 88/1934. eln.; *Uo.* 100/1934. eln. A debreceni rendőrkapitányság helyzetjelentései, 1934. február és március; HBML, VIII.1/b, 48. d. 2075/1933-34. etsz. Rektori beszámoló a VKM-nek a március 20–21-i diáktüntetéséről, 1934. március 23.; *Uo.* 49. d. 2264/1933-34. etsz. Rektori jelentés, 1934. május 9.; HBML, *ET Jkv.*, 1933/34-es tanév, III. rendkívüli ülés (1934. április 10.) 268. sz.; HBML, VIII.8/b, 19. d. 595/1933-34. bksz.; HBML, VIII.7/b, 9. d. 488/1933-34. jksz. A március 20–21-i diáktüntetés kari iratai; Csendsben folyik a kétnapos diáksztrájk a debreceni egyetemen. *Debreceni Független Újság*, 1934. március 21.; Kétnapos sztrájk a debreceni egyetemen. *Debreceni Polgár*, 1934. március 20.; Az egyetemen áll a sztrájk. *Uo.* 1934. március 21.; A bajtársak haragszanak az egyetemi tanácsra. *Debreceni Független Újság*, 1934. április 22.; Varga Zsigmond: Rektori beszámoló jelentés a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1933/34. tanévi állapotáról és működéséről. *EÉvk.*, 1933/34. 101–105.

készült emlékirata szerint ekkor jött létre a Hajdúnánási Vegyes Törzs, illetve a nyíregyházi jegyzőtanfolyam „Arany János” Bajtársi Egyesülete is.⁷⁰³ Sőt, a Turul az egyetemi ifjúsági egyesületek közötti monopolhelyzetet jól mutatja, hogy az Egyetemi Kör is, mely korábban tiltakozott és olykor élesen fellépett a Turul ellen, csatlakozott a szövetséghez az 1929/30-as tanév végén.⁷⁰⁴

27. ábra: A debreceni Turul tagjai az 1933. március 15-i ünnepségen.
Forrás: DEENK, Kézirattár, Fotóarchívum 791.

A Turul bővülése az 1930-as évek elején – főként a gazdasági válság miatt – országosan és helyi szinten is újabb lendületet kapott. 1931 telén alakult a Református Kollégium Tanítóképzőjének Maróthy György Bajtársi Egyesülete⁷⁰⁵, 1932 májusában a debreceni teológushallgatók Bocskai Bajtársi Egyesülete, 1934-ben pedig a debreceni állástalan diplomásokat tömörítő Méhely Lajos Bajtársi Egyesület.

Az utóbbi két bajtársi egyesület testesítette meg a két ellenpólust a Turul debreceni kerületén belül. Általában a teológusok, akik korábban a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének tagjai voltak, mérsékeltabb mentalitást képviseltek, és a Bocskai tevékenysége élesen elkülönült a kerület többi tagegyesületétől.⁷⁰⁶ Nem ritkán az egyesület vezetősége tagjainak egyénenként megtiltotta a diáktüntetésekben és a zavargásokban való részvételt. Ez a különállás olykor éles

⁷⁰³ Magyary Zoltán: *Emlékirat*, i.m. 137–138.

⁷⁰⁴ Az évváró közgyűlésen a Kör vezetősége „belátta, hogy csak úgy tud céljának megfelelni és csak úgy tudja kötelességét híven teljesíteni, ha szívvel-lélekkel csatlakozik ahhoz az ifjúsági alakulathoz, mely országunk minden egyetemén egységes keretbe fogja az ifjúságot”. A Kör elnöksége „alapelvül fogadta el, hogy egyedüli helyes út ifjúsági egyesület életében az, melyet [...] a Turul Szövetségbe tömörült bajtársi egyesületek járnak”. Ennek ellenére az 1930-as évek második felében a Kör ismét szembekerült a Turullal, ugyanis vezetői és tagjai elsősorban baloldali gondolkodású fiatalok lettek. A debreceni Egyetemi Kör csatlakozott a Turul Szövetséghez. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1930. június 17.

⁷⁰⁵ Megalakult a tanítóképzősök bajtársi egyesülete. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1931. december 10.

⁷⁰⁶ Beszámoló a teológusok Bocskay B.E-ének működéséről. *EÉvk.*, 1931/32. 474–478.; Bocskai Bajtársi Egyesület. *EÉvk.*, 1932/33. 387–392.

összeütközéshez vezetett a teológusok és a Turul többi tagja között. Erre egy jellemző példa, hogy 1934-ben, amikor a turulisták antiszemita tüntetései elhúzódtak, a kerületi vezérség arra szólította fel a diákokat, hogy addig ne iratkozzanak be a második félévre, amíg követeléseiket nem teljesíti az egyetemi tanács és a kormány. Ennek ellenére a hittudományi kar hallgatói rendszerben beiratkoztak. Néhány nappal később a kar folyosóján, Simon József bölcsészhallgató, az Árpád Bajtársi Egyesület alvezére a következő szavakkal támadt a Bocskai vezérére: „áruló banda a teológus társaság, ki lesztek rúgva a Turulból... árulóra nincs szükség... fegyelmezetlen társaság”. Az ügyben összehívott egyetemi vizsgálóbizottság „kevésbé súlyos” fegyelmi esetnek nyilvánította Simon sértő szavait, és nem szabott ki külön büntetést az Árpád akkori alvezérére.⁷⁰⁷

Ezzel szemben a Méhelý Lajos Bajtársi Egyesület a debreceni kerület legradikálisabb, igaz legrövidebb életű tagszervezete volt, mely a Turul egész történetében speciális, egyedi volt. A Méhelý Lajos Bajtársi Egyesület 1934 márciusában, tehát a legelhúzódóbb, 1933/34 fordulóján történt egyetemi diáktüntetések után alakult meg. Egyediségét egyrészt az adta, hogy a Turul egyik kerületében sem jött létre olyan tagegyesület vagy bajtársi törzs, mely az állástalan, egyetemet végzett fiatalokat tömörítette volna. A Méhelý Lajos Bajtársi Egyesület azonban épp ennek a rétegnek megszervezésére törekedett, és emiatt csak annyira kötődött a debreceni felsőoktatási intézményekhez, hogy a Tisza István Tudományegyetemen végzett, állástalan diplomások lehettek a tagjai. Elsősorban a gazdasági válság utóhatásaként megmaradó „szellemi munkanélküliségből” adódó egzisztenciális problémák adták ennek a szervezetnek az ultraradikális jellegét és azt a már-már útszéli, a Böszörmény-féle kaszáskeresztesekre jellemző hangnemet, mellyel a vezetői „politizáltak”. Másrészt egyedi vonás volt az is, hogy sehol az országban nem működött olyan bajtársi szervezet, a Turul többi tagszervezetével ellentétben egy kortárs személy nevét vette fel.⁷⁰⁸

Méhelý Lajos a „magyar fajelmélet és fajbiológia” megalapozója, nyíltan antiszemita nézeteket valló egyetemi professzor, antropológus volt, akit fajvédők méltán tekintették ideológiai-tudományos vezérüknek. Gömbös Gyula is a „legmélyebb tisztelettel” beszélt róla csakúgy, mint Prohászka Ottokár. Méhelý a tudományos pályafutását elsősorban a zoológia területén végzett kutatásaival alapozta meg, melyek hazai és nemzetközi téren is nagy elismerést hoztak számára, és tagja lett a patinás londoni Zoological Society-nek, valamint a Magyar Tudományos Akadémiának is. Az 1920-as években egyik kezdeményezője lett a magyar „fajbiológiai” kutatásoknak, ugyanekkor kapcsolódott be aktívan a politikai és közéletbe *A Cél* című antiszemita

⁷⁰⁷ HBML, VIII.1/b, 48. d. 1734/1933-34. etsz.; Uo. 1848/1933-34. etsz. Simon József fegyelmi ügye

⁷⁰⁸ Kivételes esetben előfordult, hogy a Turul bajtársi egyesületeinek egyes törzsei egy kortárs személy nevével működtek, mint például a joghallgatók Werbőczy Bajtársi Egyesületének Horthy Miklós Törzse. Azonban ez nem volt gyakori, és a Turul tagszervezetei inkább történelmi személyek nevét vették fel.

ellenzéki lap szerkesztésével. Ugyan a nézeteit ért egyre erősebb támadások miatt az 1930-as évek elején lemondott az akadémiai tagságról és a tudományos egyesületekben viselt tisztségeiről, de a szélsőjobboldalon végig a korszak folyamán nagy tekintélynek és tiszteletnek örvendett. Ennek volt köszönhető az, hogy a debreceni állásnélküli szélsőjobboldali fiatalok bajtársi egyesületét is róla nevezték el, noha nincsenek források arra vonatkozóan, hogy a névválasztás Méhely tudtával és beleegyezésével történt volna.⁷⁰⁹

A Méhely Lajos Bajtársi Egyesület kapcsán fontos tisztázni a korábbi szakirodalom egy feltűnő pontatlanságát. Tóth Gábor, aki a két világháború közötti különböző ellenzéki mozgalmakat tanulmányozta és egyik szerzője volt a Debrecen történetéről szóló várostörténeti monográfia két világháború közötti részének, az 1930-as évek első feléből a nemzetiszocialista terjeszkedés kapcsán megemlíti: „A Nemzeti Szocialista Párt első sikereit az értelmiség körében aratta. Főként a fiatalabb generációhoz tartozó értelmiségi elemeket tömörítő bajtársi egyesületek – elsősorban a *Székely Bajtársi Egyesület* [kiemelés tőlem] – csatlakozott a nyilas párthoz.” Mivel más forrásokból, illetve szakirodalomból nem ismerünk ilyen nevű bajtársi egyesületet, feltételezhető, hogy Tóth itt a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületére gondol, mely tevékenységében szintén találunk szélsőséges elemeket, és szorosan együttműködött a Turul debreceni tagegyesületeivel, azonban ez csak egy viszonylag kis taglétszámú szervezet volt, amely valóban csak székely származású egyetemistákat vett fel a soraiba. Másutt Tóth így ír a szóban forgó bajtársi egyesületről: a debreceni nemzeti szocialista frakció vezetői „munkájukban támaszkodtak a Debrecenben működő fajvédő egyesületekre, főként a Turul Szövetség keretében tömörülő bajtársi egyesületekre. Ezek között a Székely Bajtársi Egyesület volt a legjelentősebb, amely több száz állástalan diplomást tömörített.”⁷¹⁰ Ebből már nyilvánvaló, hogy ez nem lehet más, mint a Méhely Bajtársi Egyesület, mely érthetetlen pontatlanságból „kapta” a „Székely” nevet a szakirodalomban. Ugyanakkor – a rövid, alig egy éves működése miatt – túlzás a legjelentősebbnek tekinteni ezt a szervezetet.

Tóth megállapításai közül feltétlenül igaz, és forrásokkal alátámasztható az, hogy az egyesület szoros kapcsolatban állt a különböző nemzetiszocialista pártok debreceni csoportjaival. A közeledést a közös ideológiai alapok (szélsőséges nacionalizmus, antiszemitizmus) mellett elősegítette az is, hogy a nemzetiszocialista mozgalmak követelték legerőteljesebben a munkanélküli diplomás fiatalok számára „legfájóbb” ún. álláshalmozások megszüntetését. Festetics Sán-

⁷⁰⁹ Méhely Lajos pályafutásáról, ideológiájáról lásd részletesen Gyurgyák János: *A zsidókérdés*, i.m. 387–397. Méhely fajvédelmi munkáinak bibliográfiáját lásd Uo. 690–692. ill. Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával*. Budapest, Stádium, 1943. 202–204.

⁷¹⁰ Tóth Gábor: *Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években, 1929–1939*. Budapest, 1982, Akadémiai, 205. és 270.; *Debrecen története IV. 1919–1944*. Szerk. Tokody Gyula. Debrecen, 1986, Csokonai, 264.

dor, a „nyilas gróf” például kifejezetten fontosnak tartotta az ifjúság megnyerését, ahogy ő fogalmazott, azért, „mert csakis a munkás, tanult egyetemi ifjúság adhatja meg a nemzeti szocializmusnak azt a dinamikus lendítő erőt, amely szent eszméinket győzelemre fogja vezetni”.⁷¹¹

Nem véletlen, hogy a Méhely Bajtársi Egyesület alapító és vezető tagjai, elsősorban Simon József és China Albert gyakran vettek részt a különböző nemzetiszocialista pártok rendezvényein. Simon, a bölcsészhallgatók Árpád Bajtársi Egyesületének korábbi alvezére ismert és hírhedt diákvezér volt, aki különösen az 1933/34-es tanévben történt súlyos és elhúzódó antiszemita tüntetések idején állt a bajtársi egyesületek legszélsőségesebb tagjaiból álló „rohamcsapatok” élére.⁷¹² Egy rendőri jelentés szerint 1934 júliusában a Szedlár-féle Nemzeti Szocialista Magyar Dolgozók Pártja „ismeretterjesztő” előadásán kifejtette, hogy „az egyetemi bajtársi egyesületek tulajdonképpen nemzeti szocialista irányzatúak”, és azok a „diákmozgalmak”, melyekben ő is tevékenyen részt vett, „tulajdonképpen nemzeti szocialista megmozdulások voltak”.⁷¹³

Szedlár és Festetics Sándor kiegyezése, pártjaik egyesülése után Simon a nevét Endrődire magyarosító korábbi orvostanhallgató China Alberttel együtt a gróf vezetése alatt álló Magyar Nemzeti Szocialista Párt aktív tagja maradt. A rendőri jelentések szerint mindketten tevékeny szerepet vállaltak a párt 1935. januári debreceni gyűlésein, sőt, volt olyan alkalom, amikor épp Simon József vállalta a rendezvény levezető elnöki teendőit.⁷¹⁴ A párt 1935. január 18-i rendezvényén Simon a „Nemzeti szocializmus problémáiról” tartott előadást, és a megfogalmazott gondolatai rámutatnak arra, hogy mi motiválta őt és általában a szélsőjobboldal felé sodródó fiatalokat a nemzetiszocialista mozgalomhoz való csatlakozásra. A rendőri jelentés szerint Simon saját élettörténetének elbeszélésével akarta bizonyítani, hogy „nála a körülmények mintegy kényszerítő hatással voltak, hogy az egyedül helyes nemzeti szocializmus törhetetlen híve legyen”. Úgy vélte, hogy a „nemzeti szocialisták fő törekvése a népi gondolat keresztülvitele, ami azt jelenti, hogy a népet szellemileg és gazdaságilag magas színvonalra kell emelni, és

⁷¹¹ Tóth Gábor: *Ellenzéki politikai mozgalmak*, i.m. 285–288. Festetics Sándorról és nemzetiszocialista mozgalmáról lásd még Püske Levente: Festetics Sándor, a „nyilas gróf” politikai pályája. In: *Történeti Tanulmányok XIII.* Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2005, DE Történelmi Intézet, 157–168.

⁷¹² Kézitását vívott a zavargó diákság a rendőrökkel az egyetem épületében. *Debreceni Független Újság*, 1934. január 11.

⁷¹³ HBML, IV.B.901/a, 11. d. 190/1934. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1934. július.; a debreceni nyilasokról lásd részletesen Gárdonyi Sándor: Nyilas mozgalmak Debrecenben 1933–1939. *Debreceni Szemle*, 2002/1. 79–99.; Kozma Mihály: Szélsőjobboldali törekvések a baloldali erők visszaszorítására a Hajdúságban (1932–1944). In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez.* Szerk. Farkas Dezső. Debrecen, 1974, Kn. 99–119.; Szécsényi Mihály: A szélsőjobboldal társadalmi bázisa az 1935-ös debreceni választásokon. In: *Rendi társadalom – Polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok.* Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987, Kn. 367–387.

⁷¹⁴ A január 20-án megtartott gyűlésen „kb. 40 fő” hallgatóság jelent meg, a fő szónokok „Szentpály Kálmán ügyvédjelölt és Endrődi (China) Albert szigorló orvos voltak, a gyűlés elnöke Simon József állásnélküli tanárjelölt, városi szellemi szükségmunkás, Méhely B.E. vezér volt”. Az a tény, hogy ezen a gyűlésen az egyetem három különböző (jogi, orvosi, bölcsész) karáról érkező vagy ott végzett fiatalok szónokoltak, mutatja azt, hogy a nácizmus minden fakultáson erős gyökeret vert az egyetemi ifjúságban, és a politizálni vágyó szélsőséges hallgatókban bázist találhattak a magyar nemzetiszocialista pártok. HBML, IV.B.901/a, 11. d. 22/1935. eln. A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Festetics-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt gyűléséről, 1935. január 20.

minden olyan áramlatot és intézményt le kell törni, ami ennek akadálya. A népi gondolat tehát a magyar nép megsegítése és kiemelése abból a mocsárból, amibe a zsidó nagytőke szándékosan sodorta.” Külön szólt a nemzetiszocialista mozgalmak antiszemitizmusáról is: „A nemzeti szocialistákra azt mondják, hogy semmi mással nem foglalkoznak, csak antiszemiták. Ez pedig csak annyiban igaz, hogy az ellen a faj ellen, amely oka, a nagytőke és hírlap birtokában, a mai nyomorúságnak, mindent el kell követni a letörésére. Ezért tényleg magunk is hirdetjük, hogy antiszemiták vagyunk.” Beszéde végén felszólította hallgatóságát, hogy „mindent kövessenek el, hogy a nemzeti szocialista eszmék elterjedjenek, mert az ország csak úgy lehet boldog, ha ezek az eszmék diadalmaskodnak”. Ugyanezt fogalmazta meg China Albert is, aki ezután hozzászólt Simon előadásához, és arra buzdított mindenkit, hogy „harcoljanak a nemzeti szocializmus eszméjéért és igyekezzenek az emberekkel megértetni, hogy csakis ezen eszmék diadalra jutása révén lehet egy jobb jövő”.⁷¹⁵

A Méhely Bajtársi Egyesület tevékenységéről a vezetők nemzetiszocialista szerepvállalásain kívül kevés információ áll rendelkezésre. A szociáldemokrata Györki Imre szerint a szervezet tagjai nyíltan felléptek a szélsőjobboldal érdekében a debreceni törvényhatósági és polgármester-választáson, Natkó Gyula pedig úgy fogalmazott, hogy az egyesület „állást foglalt a népzene és Kodály ellen”, illetve, hogy „egyszerűen lezsidózták az Ady Társaság vezetőit és tüntettek ellenük”.⁷¹⁶

Természetesen a szervezet legfontosabb feladatának tekintette a munkanélküli ifjúság érdekében folytatott (agresszív és erősen szélsőséges) harcot. 1935 januárjában például beadvánnyal fordult az egyesület vezetősége a debreceni ipari és kereskedelmi kamara elnökségéhez, mivel tudomásukra jutott, hogy az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) debreceni pénztárához hat gyakornokot neveztek ki, akik nem voltak helyiek. A Méhely Bajtársi Egyesület adatai szerint ebben az időben 85 diplomás, 511 érettségizett és 166 négy középiskolát végzett fiatal volt állás nélkül a városban, és „a szellemi munkanélküliek száma Debrecenben a legnagyobb az ország vidéki városai közül”. Beadványukban fenyegetően kijelentették: „Bármennyire is tiszteletben tartjuk a munka szabadságát, mégis ne méltóztassanak csodálkozni, ha ilyen és ehhez hasonló provokációk a szellemi munkanélküliek tömegének jogos felháborodását váltják és oly események fognak elkövetkezni, amelyek nem mindenben egyeznek a fennálló jogszabályokkal”.⁷¹⁷ Beadványuk ideológiai indoklása „kommunisztikus” jellegű, amely alátámasztja a ko-

⁷¹⁵ HBML, IV.B.901/a, 11. d. 25/1935. eln. – A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Magyar Nemzeti Szocialista Párt debreceni csoportjának „ismeretterjesztő” előadásáról (1935. január 18.)

⁷¹⁶ KN 1931–1935. XXIV. köt. (1934. december 9.) 501.; Interjú Natkó Gyulával. Tóth Pál Péter: *Messiasok*, i.m. 382.

⁷¹⁷ Kilb Gyula belügyminiszteri tanácsos egy későbbi levelében úgy fogalmazott, hogy a beadvány szövegének e része „oly kitételeket tartalmaz, amelyeket egy kormányhatóságilag láttamozott alapszabályok alapján működő ifjúsági egyesülettől hatóságokkal szemben nem tartok megengedhetőnek”. HBML, X.301.402, 156089/1935. Kilb Gyula miniszteri tanácsos levele Debrecen polgármesterének. Budapest, 1935. május 13.

rabeli szélsőjobboldalra hangoztatott „zöld bolsevizmus” vádját: „a társadalmi rend első alapfeltétele a nemzeti jövedelmek és javaknak társadalmi osztályokra való tekintet nélküli egyenlő szétosztása”. A kamara a Méhely Bajtársi Egyesület beadványával a belügyminisztériumhoz fordult. Ebből kiderül, hogy ebben az időben csak egy gyakornokot vettek fel a helyi OTI-hez, nem hatot, és bár igaz, hogy ez az új gyakornok nem debreceni lakos, de iskoláit itt végezte. Ennek ellenére a kamara megértően tálalta a minisztérium felé az egyesület beadványát, és kérte, hogy „amennyiben Debrecenbe mégis kinevezések történének, e kinevezéseknél a nagyszámú debreceni állás nélküli diplomások indokolt igényeit és kívánságait jóindulatú támogatásban” részesítsék.⁷¹⁸

1935 áprilisában a Méhely Bajtársi Egyesület saját lapot indított *Harc Előre!* címmel, mely mindössze egyetlen számot élt meg. A lap szerkesztőségébe Simon és China mellett bekerült dr. Németh István is, aki az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga debreceni csoportjának tagja volt, ami jelzi, hogy a Méhely Bajtársi Egyesület a nemzetiszocialista pártokon kívül más szélsőjobboldali szervezetekkel is szoros kapcsolatban állt. A *Harc Előre!* „programadó” vezércikkében Simon József kijelentette, „új utat kell törnünk a magyar ifjúsági mozgalmak dzsungelében”. Ugyanakkor élesen bírálta a Turul korábbi irányvonalát: „Két út volt előttünk: az egyik széles, jól kitaposott, 15 év ifjúsági vezérei, ifjúsági tömegei és ifjúsági küzdelmei által kitaposott, kiszélesedett, közkedvelt és népszerűvé vált út. Ez úttól jobbra és balra tánctermeteket, dísztáborozásokat, hazafias ünnepeket, piros, fehér, zöld szalagos bajtársakat, mosolygós képű, liberális professzorokat, szabadkőműves köröket és intézményeket láttunk, hazafias frázisokat, cicerói körmondásokat hallottunk. (...) Undorodva és kemény elszántsággal fordultunk el.” Emellett – és ez különösen érdekes figyelembe véve a Turul és az egész Horthy-kor társadalmi bázisát – az akkori és korábbi „uralkodó osztályok” ellen is határozottan állást foglalt: „A fizikai munkás osztállyal való harmonikus együttműködést mindenképp fontosnak tartottuk. Azt hirdettük, hogy nemzetfenntartó rétegünk nem a szánalmasan gerinctelen középosztályunk és erkölcstelen felsőosztályunk, hanem az egészséges erkölcsű földműves és munkásrétegünk.” Ugyanakkor Simon pontosan megfogalmazta mozgalmának lényegét: „Lelkileg egyé kovácsoltuk a bajtársakat. Belé[jük] neveltük azt a meggyőződésünket, hogy a bajtársi mozgalom elsősorban spirituális lelki mozgalom. (...) Minden bajtársunk vérébe és lelkébe bevittük a zsidókérdés, az öldöklő bankkapitalizmus, a telepítés és általában a szociális problémák megoldásának égető fontosságát. A mi mozgalmunk harc a szellemi, erkölcsi és gazdasági újjászületésért és harc az ezer év óta óhajtott magyar nép szociálizmusért.”⁷¹⁹

⁷¹⁸ HBML, X.301.402, 257463/1935. XV. BM. A Méhely Bajtársi Egyesület beadványának (1935. január 13.) és a debreceni kerületi Kereskedelmi és Iparkamara belügyminiszterhez írt levelének (1935. január 16.) másolata

⁷¹⁹ Simon József: Új utat kell törnünk... *Harc Előre!* A Méhely B.E. és a szellemi munkanélküli ifjúság lapja, I. évf. 1. sz. 1935. április, 1. A baloldali E. Kiss Sándor, aki ebben az időben a debreceni Tisza István Tudomány-

A lap természetesen megfogalmazta a Méhely Bajtársi Egyesület legfontosabb követelését, az álláshalmozások megszüntetését is: Németh István hosszú cikkében a női munkaerő radikális csökkentését sürgetve közelítette meg a kérdést.⁷²⁰ Emellett a lap „Könyvajánló” rovatában hosszan méltatta Huss Richárd *A nemzeti szociálizmus Németországban* című munkáját és Hitler *Mein Kampf*-ját, az utóbbiról kijelentve, hogy „a könyv befejezésekor a bámulattal, csodálattal és babonás tisztelettel szemléljük [Hitler] arcképéről felénk sugárzó szuggesztív vonásait és nyugodt, halálosan komoly tekintetét”.⁷²¹

A lap fontos információkat tartalmaz arról, hogy a Méhely Bajtársi Egyesület milyen kapcsolatban volt a Turul debreceni kerületének vezérségével. Egy szerző feltüntetése nélkül megjelent cikk élesen kijelentette, hogy a „debreceni ifjúság életére tragikusan hátrányos az a sajnálatos tény, hogy a leghatalmasabb debreceni ifjúsági szervezet, a Turul debreceni kerülete élére a sors szeszélye és az ifjúság hibája folytán olyan vezérség került, amely bajtársi vezetésre teljesen alkalmatlan, s amely a legkevesebb garanciát sem nyújtja arra nézve, hogy itt a jövőben élénkebb bajtársi élet induljon meg”. Emellett a cikk ismeretlen írója (valószínűleg Simon József) rámutatott arra – az egyébként valós – tényre, hogy az 1933-1934-es évek fordulóján történt diáktüntetések nem a Turul Szövetség, hanem a 30-as bizottság irányította, a kerületi vezérség tehetetlenül figyelte csak az eseményeket. Ebből kifolyólag – az írás szerzője szerint – a kerületi vezérségnek nincs is joga az ifjúság irányítása, és ezt csak alátámasztja a bizottság által kiharcolt és megvalósult numerus clausus.⁷²² A kerületi vezérség (elsősorban Váradai Borsay Miklós kerületi vezér) legitimációjának megkérdőjelezése határozottan mutatja a helyi Turul tagegyesületei és a sokkal szélsőségesebb, radikálisabb, és a fennálló rendszerrel szembeforduló fellépést követelő Méhely Bajtársi Egyesület közötti ellenséges viszonyt.

Ez a szembenállás már a Méhely megalakulásakor kiütközött, mivel a Turul debreceni kerülete sohasem engedélyezte az állástalan fiatalok szervezetének a bajtársi jelvények viselését. A Méhely Bajtársi Egyesület ügye 1935 februárjában a Turul budapesti fővezérsége elé került, és

egyetem hallgatója volt, így látta a Méhely Bajtársi Egyesületet és célkitűzéseit: „Ők nem egy radikális társadalmi változással akartak a diplomások helyzetén javítani, hanem a zsidók által betöltött pozíciók elfoglalásával és az álláshalmozások megszüntetésével. Az állástalan diplomások többségükben szegényebb sorsú értelmiségiek, s elkeseredésük érthető volt.” Interjú E. Kiss Sándorral. Tóth Pál Péter: *Messiasok*, i.m. 122.

⁷²⁰ Németh István: Fogyasztási egységek és a női munkaerő. Uo. 4–5. Németh már korábban is fellépett a nők foglalkoztatása ellen. 1934 januárjában az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ifjúsági alosztályának gyűlésén is a nők alkalmazásáról beszélt, és úgy vélte, hogy „ez háborús szülemény és a nő már ma jogot formál magának az állások betöltésénél. (...) Az országban a nő alkalmazottak számát – ide nem számítva a munkásnőket – kb. 100.000-re lehet tenni.” Határozottan kijelentette: „Revízió alá kell venni ezt a kérdést, mert a revízió folytán sok férfi juthatna elhelyezkedéshez és sok család kenyérhez.” Németh azzal persze nem számolt nőellenes gondolatmenetében, hogy a női alkalmazottak helyére férfiak felvétele nem segített volna számbelileg a munkanélküliségen, csak a nemek arányán változtatott volna. HBML, IV.B.901/a, 10. d. 25/1934. eln. A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Keresztény Nemzeti Liga ifjúsági alosztályának gyűléséről (1934. január 14.)

⁷²¹ Könyvajánló. *Harc Előre!* 6–7.

⁷²² Kie hát a Turul madár? Uo. 5. Ez utóbbi kétség kívül az olvasóknak szánt demagógia volt, hiszen az elhúzódo tüntetések ellenére sem állították vissza a teljes numerus clausust és az izraelita hallgatók aránya sem csökkent a keresztény bajtársak rohamcsapatainak „zsidóverései” és a beiratkozási bojkott ellenére.

a fegyelmi ügyekben illetékes Országos Gyulaszék kezdeményezte a „renitens” szervezet feloszlatását. Az indoklás szerint a „beható vizsgálat során” megállapítást nyert, hogy a „Méhely B.E. tagjai a Turul Szövetség alapszabályzatában szigorúan körvonalazott fegyelmet magukra nézve kötelezőnek elismerni nem akarják”, illetve „a kerületi vezérség és a fővezérség utasításait elfogadni nem hajlandók, sőt, azok végrehajtását teljesen megtagadják”, és így a „Turul Szövetség alapszabályaiban lefektetett és immáron 15 év óta töretlenül és egységesen fennálló bajtársi szellemmel és fegyellemmel homlokegyenest ellenkező magatartást tanúsítottak”. Ugyanakkor az Országos Gyulaszék határozatából kiderül, hogy Simon és China szinte diktatori szerepet játszottak az egyesületükben: a Turul 15 éve alkalmazott „Vivát Turul” köszöntését betiltották, helyette a „Harc előre” köszöntést rendelték el, és korábban a fővezérség az egyesület ügyét kivizsgáló képviselőjére gumibottal támadtak, és kiirtással megfenyegették mindazokat, akik a Méhely Bajtársi Egyesület feloszlatását kezdeményezték, illetve támogatták.⁷²³

A feszült helyzet 1935. március elején tovább fokozódott, amikor a Méhely Bajtársi Egyesület a Turul debreceni kerületének vezére, Váradi Borsay Miklós elleni rágalmozó röplapot terjesztett a városban. Ez a debreceni bajtársakat megszólítva a következőket tartalmazta: „Ha akartok, akkor tiszta vizet a pohárba, számoljatok le a múlttal s égessetek le a roncsoló fekélyt a bajtársi élet testéről. Mert fekély a bajtársi élet testén az a kerületi vezér, aki tehetetlenségét személyi hajszákkal szeretné palástolni s aki sem szellemileg, sem erkölcsileg, sem fizikailag nem tudja bebizonyítani rátermettségét. Borsay Miklós elvesztette becsületét előttünk. (...) Bajtársak! Gondolkozzatok! Ne hagyjátok játék tárgyává tenni és beszennyezni a bajtársi eszmét. Ne kössétek a bajtársi élet csónakját rozoga és süllyedő hajóhoz!” A Turul debreceni kerületébe tartozó bajtársi egyesületek vezéreiből álló vezértanácsi tábor 1935. március 8-án tárgyalta a röplap és a Méhely Bajtársi Egyesület ügyét. Az egyesületi vezérek „felháborodással és leghatározottabb formában” tiltakoztak a röplap hangneme ellen, ugyanakkor „továbbra is egyhangú bizalmukról és ragaszkodásukról biztosították” Borsayt. „Egyben szükséges tartotta a vezértanácsi tábor leszögezni azt, hogy a Méhely B.E.-vel minden közösséget megtagad és ezt a bajtársi eszméket többszörösen megcsúfoló alakulatot nem tekinti többé a Turul Szöv[etség] debreceni kerületébe tartozó bajtársi egyesületnek.” Az eset másnap a Tisza István Tudományegyetem dékáni tanácsa elé került, mert Tóth Lajos rektor számolni akart azzal a lehetőséggel, hogy a Méhely Bajtársi Egyesület agresszív fellépése miatt „az egyetemen netalán előforduló rendbontás esetén az egyetemi Tanács tudtával és beleegyezésével idejében intézkedéseket tehesse”. Ugyanakkor felszólították a Turul debreceni kerületének vezérségét, hogy „ebben az ügyben mindennemű sajtónyilatkozattól tartózkodjanak”, és ehelyett az országos központ „ille-

⁷²³ HBML, X.301.402, sz.n. A Turul Szövetség Országos Gyulaszékének határozata a Méhely Bajtársi Egyesület feloszlatásáról. Budapest, 1935. február 25.

tékes tényezőinél keressenek megtámadtatásukért elégtételt”. Végül a dékáni tanács hirdetményt tett közzé az egyetemen, melyben felszólították a hallgatókat és a bajtársi egyesületek tagjait az intézmény rendjének „biztosítására”.⁷²⁴

A debreceni kerület és a Méhelý Bajtársi Egyesület közötti „háború” a hónap végén folytatódott. 1935. március 31-én Debrecen városvezetése a Turul határozatára hivatkozva felszólította Simont, hogy az egyesületének működését szüntesse be, és a szervezetet betiltotta. Simon és China április 25-én fellebbeztek a döntés ellen a belügyminiszternél, és – a korábbi stílusuknál sokkal visszafogottabb, szelídebb hangnemben – tiltakoztak az ellen, hogy „a Debrecenben legproduktívabb, legkomolyabb, legeredményesebb munkát végző bajtársi egyesületet, amely az érettségizett és okleveles magyar munkanélkülieket tömörítette Debrecenben a keresztény-nemzeti lobogó alatt, az intranzigens magyarság eszméje köré egyszerűen meg lehessen semmisíteni s hézagpótló munkájában meggátolni”. Indoklásuk szerint ennek a szervezetnek a „patronusai Debrecen keresztyén, nemzeti társadalmának komoly, neves egyéniségei voltak: magas állású tisztviselők, egyetemi tanárok, lelkészek stb.” – akik közül egyet sem említettek név szerint és más források sem utalnak a személyükre. A belügyminisztérium június 28-i rendelete azonban a fellebbezést elutasította, és véghatározatban jóváhagyta a szervezet felosztatására vonatkozó intézkedést.⁷²⁵ A Méhelý Bajtársi Egyesület azonban megelőzte a felosztatást és betiltást. Berényi vitézi székkapitány jelentése szerint „e fajvédelmi bajtársi Egyesület egyébként már hónapok óta éles ellentétbe került a Turul Szövetség központjával és számítva rá, hogy a következmény a fenti intézkedés lesz, testületileg belépett a Keresztény Nemzeti Liga ifjúsági alosztályába s a Keresztény Nemzeti Liga Méhelý Ifjúsági Alosztálya nevét vette fel”.⁷²⁶

Megállapíthatjuk, hogy erre az időszakra alakult ki a debreceni kerület tagegyesületeinek hierarchiája, és ez alapján a szervezeteket három csoportra oszthatjuk. Az elsőbe az egyetemi egyesületek tartoztak (Werböczy, Csaba, Árpád és Bocskai Bajtársi Egyesület), melyek a legjelentősebbek voltak, ezek alkották a kerület magját, és tömörítették a legtöbb tagot. Nem véletlen, hogy a kerületi vezérség tisztviselőit is rendszerint ezek a szervezetek adták. A második csoportba a debreceni, de a tudományegyetemhez szervesen nem kapcsolódó tagegyesületeket sorolhatjuk (Festetics, Maróthy György és Méhelý Lajos Bajtársi Egyesület), melyek közül egyedül a gazdászok egyesülete ért el az előbbiekhöz hasonló rangot a kerületen belül.

⁷²⁴ HBML, VIII.1/b, 51. d. 2225/1934-35. etsz. Az egyetem dékáni értekezletének jegyzőkönyve (1935. március 9.) Csatolva a debreceni Turul-kerület vezértanácsi taborának határozata (1935. március 8.) és a Méhelý Bajtársi Egyesület röplapja

⁷²⁵ HBML, X.301.402, 13713/1935. eln. Vargha Elemér h. polgármester határozata a a Méhelý Bajtársi Egyesület felosztatásáról (1935. március 31.); Uo. sz.n. Simon József és China Albert fellebbezése a belügyminiszternek (1935. április 25.); Uo. 158711/1935. A belügyminisztérium véghatározata a Méhelý Bajtársi Egyesület felosztatásáról. Budapest, 1935. június 28. Ezzel egy időben a Simon és China által vezetett csoport más szélsőjobboldali szervezetek (pl. az Etelközi Szövetség) támogatását is. Tóth Pál Péter: *Metszéspontok*, i.m. 97–98.

⁷²⁶ HBML, IV.B.901/a, 12. d. 178/1935. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1935. április.

Kevesebb jelentőséggel bírtak a harmadik csoportba tartozó szervezeteik melyek a környező városok, települések bajtársi egyesületei vagy törzsei voltak (a hajdúböszörményi Szabad Hajdú, a nyíregyházi Szabolcs Vezér, a szintén nyíregyházi Bessenyei, a vásárosnaményi Esze Tamás, a mátészalkai Keleti Magyar Bajtársi Egyesület, illetve hajdúnánási Rákosi Viktor Bajtársi Törzs).

De nemcsak a tüntetések és a kerület korábbinál nagyobb mértékű bővülése miatt jelent ez új korszakot a debreceni Turul életében. Ekkor kezdtek ugyanis a bajtársi egyesületek igazán társadalmi szervezetekké válni: egyre többször szerveztek vitatáborokat, ahol a kor politikai és társadalmi problémáit vitatták meg, előadásokat, melyekre neves közéleti személyiségeket hívtak meg, és általában is komolyabb érdeklődéssel fordultak a társadalmi kérdések felé. Sajnos, ezekről a vitatáborokról kevés forrás áll rendelkezésre, és a korabeli sajtó sem ismertette őket kellő részletességgel ahhoz, hogy pontos képet kaphassunk az azokon elhangzottakról.⁷²⁷ A témák azonban beszédesek. A jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesületében az 1932/33-as tanévben a következő kérdések kerültek napirendre: revízió, a magyar falu, nemzetiségi kérdés, „hogyan látják Csehországban a Turult”, a világnézetek fejlődése, kommunizmus, zsidó- és sajtókérdés. A bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének vitatáborain pedig a következő előadások hangzottak el: „A magyarság 1867-től napjainkig” (előadó Rugonfalvi Kiss István történészprofesszor), „A magyarság tragédiája a kiegyezési korszaktól napjainkig” (előadó Némédi Lajos), „A liberálizmus (sic!) problémája” (előadó dr. Varga Zoltán), „A kapitalizmus” (előadó Blaskovits Zoltán).⁷²⁸

Általában szorosabbra akarták fűzni a kapcsolataikat a többi egyetemi város bajtársi egyesületeivel, amire a legjobb példa az 1931 májusában megrendezett az első országos bölcsészkongresszus volt.⁷²⁹ De emellett arra is törekedtek, hogy más társadalmi rétegekkel is kapcsolatot keressenek. A debreceni kerület vezérsége például a következőket jelentette az 1929/30-as tanévről: „Igyekeztünk tagegyesületeink útján kapcsolatot keresni a munkássággal is, ebbeli munkánkat azonban nagyban akadályozza a szélsőséges szocialista uszítók által a nacionalista, keresztény eszme képviselőivel szemben beljünk oltott ellenséges érzület és vonakodás; azonban ennek dacára, ebbeli munkásságunkat a jövőben még fokozni fogjuk.” Hasonlóakat tapasztalt a Werbőczy Bajtársi Egyesület vezérsége az 1931/32-es tanévben: a szervezet vezére ekkor megbízta a tagokat „munkásosztállyal felveendő közelebbi érintkezés felvételével (sic!), melyet ők egy, a Vagonygyárban rendezendő ünnepély és szabadelőadás kapcsán vélték

⁷²⁷ Például A Werbőczy Bajtársi Egyesület előadássorozata... *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1930. november 9.

⁷²⁸ Jelentés a Werbőczy Bajtársi Egyesület 1932/33. tanévi működéséről. In: *EÉvk.* 1932/33. 392–394.; Árpád Bajtársi Egyesület. In: *EÉvk.* 1933/34. 362–363.

⁷²⁹ Megkezdődött Debrecenben a bölcsészethallgatók első országos értekezlete. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1931. május 5.; második ilyen bölcsészkongresszust egy évvel később Szegeden tartották. Rézler Gyula: Beszámoló a II. Országos Bölcsészkongresszusról. *Magyar Egyetemi Híradó*, 1932. május 17. 1.

megvalósíthatónak”, azonban „ez a tervünk a meg nem értés és a közömbösség miatt nem járt a kellő eredménnyel”. Ezek azt bizonyítják, hogy téves a rendszerváltozás előtti szakirodalom az az álláspontja, miszerint a Turul közömbös volt az alsóbb népréteggel szemben, sőt ellenségesen kezelte őket.⁷³⁰

A debreceniek gondolkodásában és tevékenységében ugyanúgy, mint országos vezetésben, a gazdasági válság miatt központi helyet foglalt el az „álláshalmozások” megszüntetése is. 1932-es év első napján, „amidőn a nemzeti és faji öntudat legerősebb oszlopává lett”, a debreceni Turul kiáltványt adott ki, melyben kérte a „több állás boldog birtokosait, ne kényszerítse nek arra, hogy pellengérré állítsuk önző magatartásukat, amellyel az új generáció előhaladását, életét veszélyeztetik s akik ellen küzdeni a mai diplomás ifjúságnak nemcsak joga, hanem kötelessége is”. A kiáltvány szerint a debreceni Turul azt tekintette álláshalmozónak, akinek „családi körülményei szerint 400-800 P-nél többet tesz ki havi összjövedelme fix állásai után”. A kerületi vezérség ezek szellemében felszólított minden „álláshalmozót”, hogy legalább egy állásáról önként mondjon le, és azt jelentse be a Turulnak.⁷³¹

Természetesen a debreceni kerületnek is kialakultak ekkorra már a külföldi, elsősorban olasz kapcsolatai, és gyakran megfordultak a városban a GUF valamely szervezetének képviselői is.⁷³² De fontos volt számukra 1930 decemberében lord Rothermere tulajdonában lévő *Daily Mail* főszerkesztőjének, Ward Price-nak látogatása is, akit szinte katonai tiszteletadással fogadtak a debreceni vasútállomáson.⁷³³

Ezzel együtt feltűnő a debreceni bajtársi egyesületek megerősödése és taglétszámuk folyamatos bővülése is (lásd a 28/a, 28/b és 28/c ábrákat).⁷³⁴ Noha meglehetősen töredékes adatok állnak rendelkezésre, mégis megállapítható, hogy a debreceni bajtársi egyesületek taglétszáma folyamatosan emelkedett ebben az időszakban, ami természetesen összefüggött a hallgatói létszám növekedésével is. Tóth Pál Péter, aki elsősorban az 1980-as években több munkájában foglalkozott a debreceni bajtársi egyesületekkel, ugyan elismerte a Turul monopolhelyzetét az ifjúsági egyesületek között, de úgy vélte, hogy 1929 és 1939 között a szerveztségének egyetemi átlaga nem haladta meg az 50%-ot, azaz szerinte a hallgatóknak csak kevesebb, mint a fele lett tagja a szövetség valamelyik helyi egyesületének. Sajnos, nincs olyan tan-

⁷³⁰ Turul Szövetség Kerületi Vezérségének jelentése. *EÉvk.*, 1929/30. 377–378.; A Werbőczy B. E. működése az 1931/32. évben. *EÉvk.*, 1931/32. 467–468.

⁷³¹ A Turul Szövetség Debreceni Kerületi Vezérségének kiáltványa. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1932. január 1.

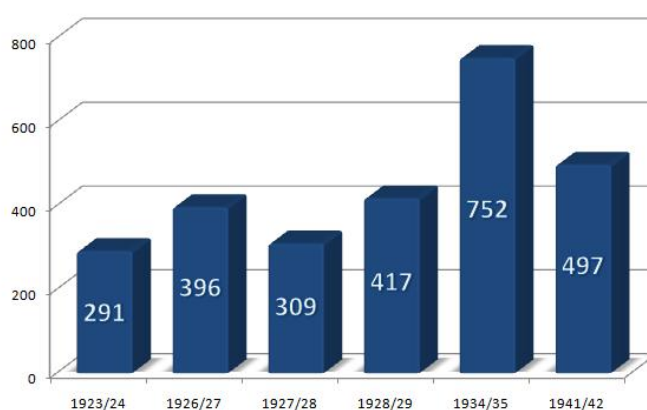
⁷³² A nápolyi egyetemi hallgatók vezére... *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1930. május 11.; Terranova olasz ifjúsági vezér Debrecenben. *Debrecen*, 1933. január 21.

⁷³³ A Daily Mail főszerkesztőjének debreceni látogatása. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1930. december 3.

⁷³⁴ A közölt taglétszám adatok forrásai: *EÉvk.*, 1923/24. 154.; *EÉvk.*, 1924/25. 225.; *EÉvk.*, 1926/27. 274–278.; *EÉvk.*, 1927/28. 223–224.; *EÉvk.*, 1928/29. 183–184.; *EÉvk.*, 1929/30. 381–386.; *EÉvk.*, 1932/33. 396–397.; *EÉvk.*, 1933/34. 360–361.; *EÉvk.*, 1934/35. 396–398.; HBML, X.301.409, 37/1939.; HBML, VIII.1/b, 17. d. 1658/1924–25. etsz.; Uo. 24. d. 2803/1926–27. etsz.; Uo. 25. d. 823/1927–28. etsz.; Uo. 77. d. 493/1941–42. etsz.; Uo. 504/1941–42. etsz.; Uo. 505/1941–42. etsz.; Uo. 506/1941–42. etsz.

év, amelyről minden bajtársi egyesület taglétszámadata fennmaradt volna, és tudjuk, hogy a Turul tagegyesületei, ha meg is adták ezt az adatot, gyakran nem tüntették fel, hogy mennyien voltak közülük még aktív egyetemi hallgatók (daruk, leventék) és mennyien végzettek (dominusok, patronusok). Így csak következtetésekre hagyatkozhatunk. Az 1924/25-ös tanévben, a debreceni Turul-kerület kialakulásának elején, a jogi karon a hallgatók 38%-a volt tagja a Werbőczynek, a bölcsészkaron 36% az Árpádnak (a orvosok Csaba Bajtársi Egyesületéről ebből az évből egyelőre még nincs adat). Ezzel szemben tíz évvel később, az 1934/35-ös tanévben a Csaba Bajtársi Egyesület az orvosi kar hallgatóinak 61%-át, az Árpád pedig a bölcsészkaron tanulók közel 64%-át tudta soraiban. Ugyan a másik két bajtársi egyesület, a Werbőczy és a Bocskai taglétszámáról ebből az évből nincsenek adatok, de minden valószínűség szerint az egyetemi hallgatók többsége már tagja volt a helyi Turulnak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy ekkor az egyetemi hallgatók 12,5%-a volt izraelita vallású, akik nyilvánvalóan nem lehettek tagjai a bajtársi egyesületeknek, akkor látható, hogy a debreceni keresztény egyetemi hallgatóknak csak mindössze 30-35%-a nem lépett be a Turul valamelyik tagegyesületébe.⁷³⁵

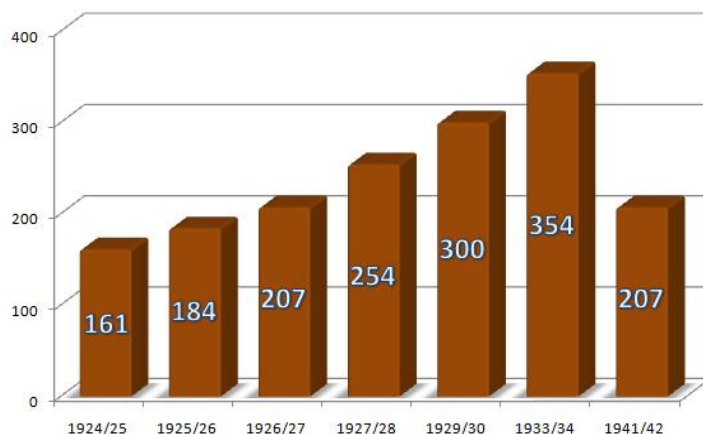
Tehát úgy tűnik, hogy Tóth Pál Péter alábecsülte a debreceni bajtársi egyesületek szerveztségét, nem beszélve arról, hogy táblázataihoz állítása szerint felhasználta az egyetemi évkönyveket és a levéltári iratok, ám ezt pontos forrásmegjelölés nélkül (!) tette, és hibás taglétszámadatokat közölt a munkáiban. Például az 1932/33-as tanévben, a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületében az egyetemi hallgatók létszámát 124 főre tette, holott az egyesület hivatalos jelentésében 173 daru és levente bajtársról és 253 fős teljes tagságról írtak. Mint láthattuk, a bajtársi egyesületek pontos statisztikákat, továbbá tagjaikról személyi lapokat vezettek, így kevésbé valószínű, hogy túlzó adatokat adtak volna meg az egyetem vezetésének.⁷³⁶

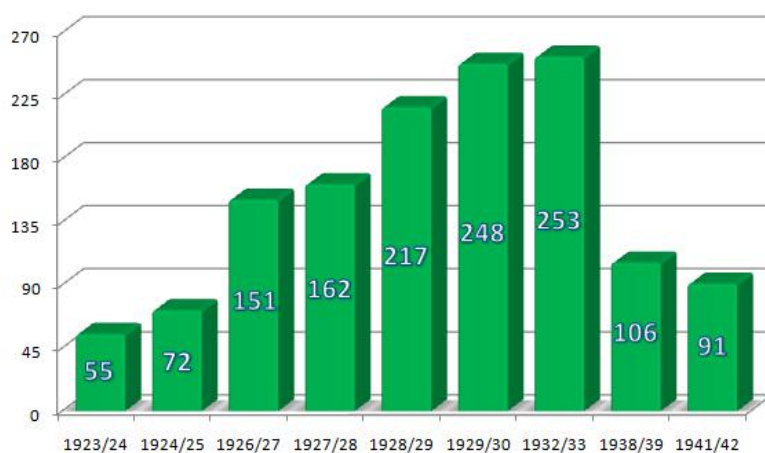
28/a ábra: A debreceni orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesületének teljes taglétszámai.

⁷³⁵ Ezt támaszja alá a helyi bajtársi egyesületek kissé öndicsőítő beszámolója is, melyet az 1930-as Országos Követtáboron tettek. Eszerint „Debrecenben van a Turul legerősebb bástyája”, mivel itt „az egyetemi hallgatók megbízható része, az egész hallgatóság 70%-a bajtárs, annyira, hogy az egyéb egyesületek tagjai is nagyjából bajtársakból kerülnek ki”. Szombaton és vasárnap tartotta a Turul Szövetség... *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1930. november 19.

⁷³⁶ Tóth Pál Péter: *Metszéspontok*, i.m. 38., 246. 9. táblázat; vö. a 734. jegyzet forrásaival.

28/b ábra: A debreceni joghallgatók Werbőczy Bajtársi Egyesületének teljes taglétszámai.

28/c ábra: A debreceni bölcsek Árpád Bajtársi Egyesületének teljes taglétszámai.

A tartalmasabb egyesületi élet, a szinte hetente ismétlődő közös vigalmi, törzsfői és vitáborozások mellett a bajtársi egyesületek ebben az időszakban igyekeztek tagjaiknak segélyeket folyósítani, figyelmet fordítottak a tanulmányi előmenetelükre, jegyzetekkel, saját könyvtárak felállításával segítették azt. De ebben az időszakban a debreceni bajtársi egyesületek is kezdtek a falu, a vidék szociális problémái felé fordulni. 1932 februárjában értekezletet tartottak, melyen a szociáldemokrácia a vidéki emberekre gyakorolt káros hatásait vitatták meg. Tették ezt azért, „mert a magyar középosztály a falu egyszerű népében a támaszt veszti el, amely józan gondolkodásával, erkölcsi konstitúciójával hivatva volt ellensúlyozni a szociáldemokrácia munkástömegeinek azt a felfogását, hogy a középosztály nem jogosult az államban vezető szerepre. Azok a középosztályból kitermelt exponensek (pap, jegyző, tanító), akik a kapcsolatot fenntartották, már nem örvendhetnek annak a tiszteletnek, amely szerepüket biztosította”. Az értekezlet azt a határozatot hozta, hogy azon falvakban, ahol a „szoc. dem. párt van s ahol a falu népe különösen ráutalt a helyes irányításra és támogatásra – kiküldi megbízottait, hogy azok a falu komolyabb és meggondoltabb elemeivel megteremtsék a kapcsolatot”, másrészt

eldöntötték, hogy memorandummal fordulnak a kormányhoz, amelyben „a falu népének kétségbeejtő helyzetét enyhítő intézkedéseket” sürgettek.⁷³⁷ Ennek volt köszönhető, hogy az 1930-as években a bajtársi egyesületek bekapcsolódtak a falukutató mozgalomban, hasznos néprajzi és statisztikai adatokat gyűjtöttek a vidék életéről, melyeket az ekkor megjelenő időszaki lapjukban, az *Új Vetésben* tettek közzé, és ez vette be tulajdonképpen a debreceni Turul történetének harmadik nagy korszakát, melyet a népi gondolat, a széthúzás és az egységre való törekvés is egyaránt jellemezett.⁷³⁸

Érdemes ugyanakkor megvizsgálni azt is, hogy milyen szerepet töltöttek be és mekkora arányban voltak jelen a nők a debreceni bajtársi egyesületekben. Az egyetem karain és általában a magyar felsőoktatási intézményekben tanulók összetételéből adódóan az orvosi Csaba és a bölcsész Árpád Bajtársi Egyesület esetében vizsgálhatók a női szerepek, mivel a másik két karon csak minimális arányban lehettek jelen a lányok. Nem véletlen így az sem, hogy női törzse is csak a fent említett két egyesületnek volt.⁷³⁹

Például a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületében a kezdeti időszakaszban érdekes módon sok nőt találunk. Ahogy erről már szó volt, a szervezet első vezérségében, a fegyelmi ügyekben illetékes nádori tisztségbe is egy lányt választottak, ráadásul az 1924 októberében megválasztott, teljes, 22 fős vezérségben kilenc nőt találunk. Szerepüket jelzi az is, hogy megalakult az egyesület női csoportja, a Lórántffy Zsuzsánna Leánytörzs néven, illetve az ekkor jelentkező 17 új tag közül négyen nők voltak. A törzs tevékenységéről és arról, hogy pontosan hányan voltak a tagjai, nincsenek adatok.⁷⁴⁰ Az 1920-as évek második felében azonban folyamatosan csökkent a nők létszáma az egyesületben, amit alátámaszt az is, hogy az 1926/27-es tanévre meg is szűnt a lánytörzs. Ennek oka főként az volt, hogy az ekkor megválasztott ifj. Tankó Béla vezér és tisztikara a bajtársi egyesület katonai jellegére helyezte a fő hangsúlyt, melyben érthetően kevesebb helyet kaptak a lányok. A női szerepvállalás háttérbe szorulása a következő években is megmaradt, amit alátámaszt az is, hogy az 1928/29-ben és az 1930/31-ben megválasztott teljes vezérségben egyetlen nőt sem találunk. Ennek ellenére a lányok ebben az időszakban sem fordultak el az egyesülettől, amit bizonyít, hogy a nyelv- és

⁷³⁷ A debreceni Turul Szövetség Új Vetés röpirata memorandummal fordul a kormányhoz a falu érdekében. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1932. február 21.

⁷³⁸ Lásd például Natkó Gyula: A magyar falu kultúrája. *Új Vetés*, 1934. november, 5–7.; Hargitai Zoltán: Adatok a Téglavető szociográfiájához. *Uo.* 1937. február, 5–6.; Bakó Elemér: Bajtársi egyesületeink feladatai a táj- és népkutatás terén. *Uo.* 1940. február, 5.; Abádi: Az Új Vetés margójára. *Debreceni Újság Hajdúföld*, 1932. február 18.; Az Új Vetés márciusi száma. *Uo.* 1932. március 3.

⁷³⁹ Az 1932/33-as tanévben például a bölcsészkaron 122 (36,1%), az orvosin pedig 37 (11%), a teológián 4 (2%), a jogi karon 1 (0,15%) nő tanult. Az 1938/39-es tanév első félévében a teológiára kettő (1,4%), a bölcsészkarra 96 (48%), az orvosi karra 34 (16,5%) nőhallgató járt, a jogi karra egyetlen egy sem. *EÉvk.*, 1932/33. 287–288.; *Uo.* 1938/39. 286.; az ország többi egyetemén tapasztalható hasonló arányról lásd N. Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések*, i.m. 142–185.; vö. Ladányi Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig*, i.m. 83–88.

⁷⁴⁰ HBML, VIII.1/b, 17. d. 1658/1924–25. etsz. Az Árpád Bajtársi Egyesület jelentése, 1925. február 1.

irodalomszakosokat tömörítő, egyébként legjelentősebb csoport, a Csokonai Törzs 62 tagja közül 26 lány volt.⁷⁴¹

Az egyesület női csoportja – Szilágyi Erzsébet Leánytörzs néven – csak az 1934/35-ös tanévben alakult újjá, Simon László vezérsége idején, aki a korábbi katonai jelleg helyett az egyesület társadalmi tevékenységét helyezte előtérbe. A törzs az 1937/38-as tanévben külön programokat rendezett, melyek közül kiemelkedik Paál Magda előadása, aki „Nőnevelés középfolon, nők az egyetemen” címmel mutatta be az aktuális kérdéseket és problémákat. Emellett a leánytörzs több alkalommal karitatív gyűjtést rendezett az egyik debreceni külváros, a Téglavető szegényeiért, három tagja pedig részt vett az 1938 márciusában tartott országos női kongresszuson is. Nem mellékes, hogy ebben a tanévben a kerületi vezérségben is helyet kapott (kerületi alvezérként) a bölcsész bajtársi egyesület egyik lánytagja, és 1937. októberi tisztújításkor az Árpád vezetőségbe is visszakerültek a nők. Ettől az évtől kezdve szinte minden vezérségben helyet kaptak, az 1941-ben és az 1942-ben megválasztott tisztikarban pedig már az egyik alvezér mindig nő volt.⁷⁴²

Ennek ellenére a lánytagok tevékenységével és hozzáállásával olykor nem volt megelégedve az egyesület vezetősége. 1941 márciusában például a következőket írta panaszul a vezér az egyetem rektorának: „a látszat az, hogy hiába van annyi bajtársnő, ezek egyike se szereti a tisztaságot, rendet, hisz oly piszkos, poros minden” az egyesületi helyiségben.⁷⁴³ Megfigyelhető tehát, hogy az „Árpád” Bajtársi Egyesület történetének kezdeti szakaszán, amikor a tagság alacsony volt, nagy szerepet játszottak a nők a szervezet életében és vezérségében. Ez a szerep erősen visszaesett az 1920-30-as évek fordulójára, amikor pedig a taglétszám dinamikusn növekedett. Az 1930-as évek közepén, amikor a taglétszám már leszálló ágban volt, visszakerültek a nők a vezérségbe, és újra több lánytag lépett be az egyesületbe. Az, hogy a nők az 1930-as évek második végén ismét vezető tisztségeket kaptak, bizonyítja, hogy lányhallgatók gondolkodásmódját ugyanannyira befolyásolta és meghatározta a korszak egyre erősödő szélsőjobbaldali ideológiája, mint a férfiakét.

⁷⁴¹ Az Egyesület tisztikaráról lásd HBML, VIII.1/b, 28. d. 946/1928-29. etsz.; *EÉvk.*, 1930/31. 420.

⁷⁴² A Szilágyi Erzsébet Leánytörzs megalakulásáról és működéséről lásd *EÉvk.*, 1934/35. 400.; Uo. 1937/38. 440–442.; a vezérségek névsora: HBML, VIII.1/b, 60. d. 752/1937-38. etsz.; HBML, X.301.409, 37/1939., 240/1939., 401/1940., 187/1941. ill. 117/1942.

⁷⁴³ HBML, VIII.1/b, 77. d. 2052/1940-41. etsz. Az Árpád Bajtársi Egyesület vezérségének kérése és panaszja az egyetem vezetésének, 1941. március

3.5. A harmadik szakasz: a „széthúzás” és az „egység” időszaka (1935–1944)

A debreceni Turul-kerület történetének harmadik nagy korszakát tulajdonképpen az ún. Debreceni Diéták vezették be. Ezeknek a rendezvényeknek, diákkonferenciáknak a legsajátosabb jellemvonása az volt, hogy minden politikai oldal véleménye megjelenhetett rajtuk. A diéták rendező elve az volt, hogy az előadásoknak „magyarság egyetemes szempontjait és érdekeit” kellett tükrözniük, és a céljuk a „nézetek küzdelméből és harcából kiemelkedő problématisztázás és szintéziskeresés” volt. Ahogy a *Magyar Szemle* cikkírója megfogalmazta, a diéták legnagyobb előnye az volt, hogy „nagy vonásokban beigazolódott az ugyanazon nemzedékhez tartozók élmény- és problémaegysége, vagyis az a képesség, hogy néha ellentétes jelszavak alatt is azonos eredményekhez képesek jutni, mert ha módszerekben vagy készültség tekintetében van is eltérés az egyes csoportok között, a magyar élet fájó pontjai tekintetében szinte teljes az egyetértés”. Fontos, és ezt a *Magyar Szemle* írója is hangsúlyozta, hogy „nem lehetett tehát jobb- és baloldaltól vagy közép-»pártról« beszélni az ifjúság tömegeit illetően a Diétával kapcsolatban, csak jobboldaltól, azonban eme jobboldalon belül a műveltség, képesség, világnézeti tisztázottság, pártpolitikai beszervezettség szempontjai már jelentős szerephez jutottak”. De ezek a rendezvények bizonyították, hogy a húszévesek generációja „nagy szellemi és erkölcsi fejlődésen esett át, látóköre tágult, nézőpontjai tisztázódtak, szellemi felkészültsége javult, vitatkozási készsége és modora kifinomult, tömegérdeklődése kiszélesedett”.⁷⁴⁴

Az első Debreceni Diétát 1935. március 22–25. között rendezte meg a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesülete a katolikus hallgatók Szent László Körével és a protestánsok Soli Deo Gloria Szövetségével a Református Kollégium épületében, ahol megjelentek a különböző felsőoktatási intézmények küldöttei, az erdélyi ifjúság képviselői is és a város érdeklődő közönsége is. A diéta előadói, akik között több népi író és liberális értelmiségit is találhatunk (Kovács Imre, Juhász Géza, Németh László), a Turult általában legjobban foglalkoztató kérdéseket (zsidókérdés, földkérdés, a falu helyzete stb.) érintették, és mindenki szabadon elmondhatta a véleményét. Ekkor fogalmazta meg Németh László az egyik legmarkánsabb és a későbbiekben is nagy hatással bíró gondolatát a kapitalizmus és a szocializmus közötti „harmadik út” elméletéről.⁷⁴⁵

A második Debreceni Diéta 1936 tavaszán a korábbinál is több érdeklődőt és előadót vonzott. Ez a rendezvény még élesebben vetette fel a szociális kérdéseket, mint az első, és a programpontok többsége tulajdonképpen a társadalmi reform körül forgott. Az előadók között

⁷⁴⁴ – cz. –: A második debreceni Diéta. *Magyar Szemle*, 1936. XXVII. köt. 2. (106.) szám, 179–181.

⁷⁴⁵ A Szent László Kör jelentése. *EÉvk.*, 1934/35. 386–388.; Bakó Elemér: A Debreceni Diéta eredményei. *Új Vetés*, 1935. április, 3–6.

szerepelt a szélsőjobboldali Rajniss Ferenc, a baloldali népi írók, mint Veres Péter, Ortutay Gyula, valamint természetesen Németh László is. A diéta egyik legfontosabb eseménye a kommunista Turul-tag, Zöld Sándor fellépése volt, aki egy határozati javaslat elfogadására akarta rábírnival a rendezvényt: „Mondja ki a diéta, hogy a magyar mezőgazdasági dolgozóknak emberi életet csak úgy lehetséges, ha a magyar föld annak a rétegnek jut, amely e földet ma is megdolgozza”, továbbá „az általános, egyenlő, titkos választójog bevezetését, a gyülekezési és szervezkedési jog korlátozásainak megszüntetését, a sajtószabadságot, az ipari munkásság szervezeteinek épségben tartását”.⁷⁴⁶

A harmadik – és egybe utolsó – Debreceni Diétára azonban meglehetősen sokat kellett várni, és csak 1940-ben került rá sor ugyanúgy az Árpád Bajtársi Egyesület rendezésében. Noha ez a rendezvény már kevesebb érdeklődőt vonzott és kisebb jelentőséggel bírt, mint a korábbiak, mégis megjelent Németh László, Fitos Vilmos, Móricz Zsigmond és Kodolányi János is, akik a nép- és nemzettudat, a nevelés, a revízió, illetve az ifjúsági mozgalmak témáiban adtak elő.⁷⁴⁷ A harmadik diéta eseményeiből Berényi István vitézi székkapitány rendes havi nemzetvédelmi helyzetjelentésében Rugonfalvi Kiss István megállapítását tartotta fontosnak megemlíteni, melyben a történészprofesszor a hazai németségre utalt: „Amikor belső életünket egy zsidófertőzéstől kell megszabadítani, akkor nem indíthatunk harcot a köztünk élő idegenek ellen. Aki nekünk dolgozni és áldozni kész, aki a magyar haza fiának tekinti magát, azt nekünk testvérünknek kell tekinteni.”⁷⁴⁸ Meg kell még említenünk, hogy bár az 1940-es rendezvény volt hivatalosan az utolsó a Debreceni Diéták sorában, a kerület 1942 decemberében Turul Diétát szervezett, melynek a témája csak a felekezeti kérdés és a keresztény felekezetek közötti béke lett, mely – ahogy arra a korábbiakban már utaltunk – kényes kérdés volt a református Debrecenben.⁷⁴⁹

Kétségtelen tény, a debreceni diétáknak döntő szerepük volt abban, hogy Zöld Sándor mellett egyre több baloldali fiatal is tagja lett a Turulnak, és egyre gyakrabban hallatták is hangjukat, mivel a bajtársi szövetséget fontos kiindulópontnak tekintették szervezkedéseikben. A kommunista Tariska István a következőképpen emlékezett vissza erre: „Bármekkora is volt sokunkban az ellenállás azzal szemben, hogy lépünk be a Turulba, be kellett látnunk,

⁷⁴⁶ A debreceni diákegyesületek elé terjesztett kommunista határozati javaslat a föld felosztásáról és a demokratikus szabadságjogokról, 1936. március. Közli: *A magyar Népfront története. Dokumentumok 1935–1976.* I. kötet. Főszerk. Szabó Bálint. Budapest, 1977, Kossuth, 59.

⁷⁴⁷ HBML, VIII.1/b, 71. d. 2459/1939-40. etsz. A Turul Szövetség segélyt kér a Debreceni Diéta megrendezésére, 1940. március 29.; Udvardy Miklós: Debreceni Diéta. *Új Vetés*, 1940. február, 2–4.; Hartyányi István: *Egy könyvkiadó emlékei*, i.m. 10–11.; A magyar vezetőréteg. Németh László előadása a Debreceni Diétán. *Magyar Út*, 1940. április 18.

⁷⁴⁸ HBML, IV.B.901/a, 17. d. 190/1940. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1940. április.

⁷⁴⁹ HBML, IV.B.901/a, 19. d. 14/1943. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1943. december.

hogyan az egyetemi hallgatók tömegeihez csak onnan szólhatunk. Valójában nem voltunk szégyenkező Turulkapcsolatok és Turul-tisztségviselők terén, hiszen az egyetemisták mind az egyetemen ható nyomás, mind a passzív sodródás a Turul felé nagy volt. Többben, az akkor már egyértelműen baloldali magatartásúak közül, az uralkodó keresztény és nemzeti ideológiában nőttek fel, és úgy kerültek az egyetemre.”⁷⁵⁰

Érdekes kérdés ugyanakkor az is, hogyan látta a bajtársi egyesületek a nem Turul-tag egyetemi hallgató. Erre kiváló példa E. Kiss Sándor visszaemlékezése, aki az 1930-as évek második felében volt az egyetem hallgatója, és baloldaliként így fogalmazta meg a Turulról alkotott akkori véleményét: „Viccet csináltunk abból, hogy mindig táboroznak. Ha ittak, akkor az bibendi-táborozás volt, ha tanácskoztak, akkor az tanácskozási táborozás, ha báloztak, akkor az vigalmi táborozás volt”. Hasonló véleményen volt Vajda Benő is, aki szintén az 1930-as évek közepén volt a debreceni Tisza István Tudományegyetem orvostanhallgatója és már ekkor az illegális kommunista párt tagja. Szerinte „roppant primitív ellenforradalmi dolog volt abban az időben még a Turul”, és bősztette őket, hogy a bajtársi egyesületekben gyakran a német származásúak jutottak vezéri pozícióhoz, akiktől hiteltelennek hangzott a magyarságra való buzdítás. Vajda azt is megjegyezte, hogy a Turul és a bajtársi egyesületek vezetőinek „egy picit könnyebb (volt) átmenni a vizsgán, mint a többinek”.⁷⁵¹

Főképp az ő hatásuknak is köszönhető, hogy a debreceni jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesülete a kerületi és az országos vezérség megdöbbenésére egy rövid időre csatlakozott a baloldali Márciusi Fronthoz 1937 áprilisában. Közleményük a következőképpen fogalmazta meg a csatlakozás okát: „A debreceni jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesülete mélyen átérezve annak szükségességét, hogy az ifjúsági élet eddigi bátortalan, céltalan és eredménytelen megnyilatkozásait egy egységes, bátor és határozott kiállás kell, hogy felváltsa: felelősségének teljes tudatában csatlakozik a Márciusi Fronthoz. Csatlakozik, mert úgy látja, hogy mindazok az eszmék, amelyekért tizenöt év óta küzd, vagyis az igazi keresztény és nemzeti gondolat csakis a Márciusi Front által adott program mellett való kiállással realizálható. Csatlakozik, mert a különböző imperialista és álnacionalista törekvésekkel szemben ebben látja a népi erők őszinte felszabadítására irányuló, igazi nacionalista, harcos ifjúsághoz méltó gondolatot. Egyben ezzel a csatlakozással kívánja visszautasítani mindazokat a támadásokat, amelyek a magyar népért harcoló, őszinte és bátor ifjúságot bizonyos sajtóorgánumok részéről érték.”⁷⁵²

⁷⁵⁰ Tariska István: Egyetemi diákmozgalom az ország érdeklődésének előterében. A „Márciusi Front” debreceni történetéhez. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez*. Szerk. Serflek István. Debrecen, 1977, MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának Archívuma, 232.

⁷⁵¹ Interjú E. Kiss Sándorral. Tóth Pál Péter: *Messiások*, i.m. 122.; Interjú Vajda Benővel. Uo. 136, 139, 149.

⁷⁵² Például a nyilas *Szittyakürt* a következőképpen kommentálta a Werbőczy Bajtársi Egyesület csatlakozását: „Csak annyit jegyzünk meg, hogy Gulyás Gábor a Werbőczy vezére tavaly még dühödt nyilas volt, de az idén ilyen nyilatkozatot ír alá. Igaz, az ifjúsági mozgalomban így lehet – érvényesülni. Diákok! Mit várhattok az ilyen ifjúsági vezérektől?” Két debreceni diákegyesület feljegyzésre méltó nyilatkozata. *Szittyakürt*, 1937. április 3.

A magyar ifjúság nem kér sem az idegen mintára berendezett diktatúrából, sem azok szószólóinak lelkiismeretlen uralmából.”⁷⁵³

Nem véletlen, hogy a Márciusi Front és a Debreceni Diéták hatására többen eltávolodtak, sőt szembe is fordultak a Turul központi vezérségétől, és útkeresésüket egyre inkább a baloldalon folytatták. Jó példa erre Újhelyi Szilárd, aki korábban a debreceni bajtársi egyesületek egyik kifejezetten szélsőjobboldali hangadója volt, 1938-ban a helyi illegális kommunisták által is támogatott rövidéletű lap, a *Tovább* munkatársa és cikkírója lett.⁷⁵⁴

Noha valóban felfedezhetőek a debreceni egyetemi hallgatók és a bajtársi egyesületek tagjai között a Turul hivatalos irányvonalától eltérő, sőt gyakran azzal ellentétes gondolatok is, az 1930-as évek második felében is gyakran előfordultak olyan antiszemita megmozdulások Debrecenben, melyeket a Turul tagjai szerveztek. A legjellemzőbb talán a már említett mozi-film, a *Lovagias ügy* kapcsán lezajlott, az országos fővezérség által kezdeményezett tüntetés-sorozat volt, melynek folytatása az lett, hogy – immár a filmtől függetlenül – 1937. március 18-án a Turul Szövetség debreceni kerületének vezérsége egy 10 pontból álló memorandumot terjesztett be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. Ebben többek között követelték a numerus clausus szigorú betartását, sőt a jogszabály fakultásonkénti, szakonkénti és évfolyamonkénti kiterjesztését is.⁷⁵⁵

A debreceni Turul tagjai 1938 áprilisában a Csokonai Színházban rendeztek botrányt Beregi Oszkár zsidó származású színész vendégszínháza miatt. Néhány bajtárs a premierelőadáson a nézőtérrel kénes bűzbombákat dobott a színpadra, és antiszemita röplapokat akartak szét-szórni.⁷⁵⁶ De ennél is nagyobb botrányt kavart és a helyi bajtársi egyesületek komoly ellenállását váltotta ki az egyetemi templom építésének ügye 1938 októberében, ugyanis az Egyetemi Tanács egy zsidó vállalkozóra bízta az épület kivitelezését. Ennek megakadályozására a Turul tagjai tüntetéseket kezdtek, melyekkel megisméltődtek az 1930-as évek elején történt diákmegmozdulások eseményei (a zsidó hallgatók eltanácsolása, verekedések, stb.), mire végül más kapott megbízást az építésre. Az ügy még 1939 márciusában is hasonló megmozdulásokat eredményezett.⁷⁵⁷

⁷⁵³ A debreceni diákság csatlakozik a Márciusi Fronthoz, 1937. április 2. Közli: *A magyar Népfront története*, i.m. 101–102.

⁷⁵⁴ A *Tovább* című lapról lásd Bényei József: A „Tovább”. Egy forradalmi folyóirat története. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez*. Szerk. Serflek István. Debrecen, 1973, Kézirat, 3–16.; Uő: A *Tovább*. Második közlemény. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez*. Szerk. Farkas Dezső. Debrecen, 1974, Kn., 121–139.

⁷⁵⁵ HBML, VIII.1/b, 57. d. 2213/1936-37. etsz. A Turul Szövetség 10 pontos memorandumja, 1937. március 18.

⁷⁵⁶ HBML, IV.B.901/a, 15. d. 102/1938. eln. A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Turul Szövetség Csokonai Színházban rendezett akciójáról, 1938. április 21.

⁷⁵⁷ HBML, IV.B.901/a, 15. d. 324/1938. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1938. november.; HBML, VIII.1/b, 63. d. 718/1938-39. etsz. A Turul Szövetség tiltakozása az egyetemi templom építője ellen, 1938. október 29.; Uo. 64. d. 926/1938-39. etsz.; Uo. 937/1938-39. etsz.; Uo. 1370/1938-39. etsz.; Uo. 1853/1938-39. etsz.; Uo. 2293/1938-39. etsz.; Uo. 65. d. 2423/1938-39. etsz.; Uo. 66. d. 3732/1938-39. etsz.;

Másfél évvel később, 1940 októberében a debreceni rendőrkapitányság szerint „több napon át az egyetemi ifjúság részéről tüntetés jellegű zsidóellenes megnyilvánulások történtek, amelyek főleg a zsidók lakta városrészben ablak- kirakat beverésekben és egyesek bántalmazásában nyilvánultak meg”. A megmozdulások háttere az egész város „keresztény és nacionalista társadalmában általános felháborodást keltett”, hogy állítólag „a város egyik utcáján Hanczár Gábor ker. egyetemi hallgatót és a társaságában lévő hölgyet 6 zsidó orvból megtámadta és nevezett egyetemi hallgatót elverték és véres fejjel a helyszínen hagyták”. A tüntetések idején Berényi István vitézi székkapitánynak is feltűnt, hogy „az új rector, Dr. Mitrovits Gyula – ker. és nac. múltjához híven – milyen megértő magatartást tanúsított ez alkalommal a keresztény egyetemi ifjúságot ért sérelmeket illetően”.⁷⁵⁸

De az antiszemitizmus mellett egyre inkább teret nyert a debreceni bajtársi egyesületekben is a németellenesség, melynek „célpontja” Huss Richárd, az egyetem német nyelv- és irodalomprofesszora volt. Huss az 1930-as évek közepén a magyarországi német nemzetiségi mozgalmak egyik kulcsfigurája volt, és noha kezdetben – Bakó Elemér szerint – „rokonszenvezett a Turullal”, a bajtársi egyesületek nem nézték jó szemmel, hogy „fiatal korában aktívan magyar-ellenes, nemzetiségi politikus” volt.⁷⁵⁹ 1938 februárjában a bajtársi egyesületek azzal vádolták meg, „mint egy német kisebbségi csoport szellemi vezére a Dunántúlon olyan pángermán izgatást folytat, amely összeférhetetlen az egyetemi tanársággal”. Huss felfokozódó német radikalizmusa azonban nemcsak a Turul tagjainak, hanem a város polgárainak az ellenszenvét is kiváltotta. Jól bizonyítja ezt Berényi István vitézi székkapitány 1936 júniusáról írt nemzetvédelmi helyzetjelentése is, melyben Debrecen egyik legbefolyásosabb társadalmi szervezetről, a Keresztény Nemzeti Liga helyi csoportjáról a következőket írta: „A választmány tagjai között szerepel Dr. Huss Richárd egyetemi tanár is. Ez a körülmény sokaknál nagy visszatetszést szült és méltán. Dr. Huss Richárd a magyarországi pángermán mozgalom-

HBML, *ET Jkv.*, 1938/39-es tanév, IX. rendes ülés (1939. március 30.) 228. sz.; Uo. 1938/39-es tanév, XIII. rendes ülés (1939. július 1.) 348. sz.; HBML, VIII.7/b, 11. d. 383/1938-39. jksz.; Uo. 595/1938-39. jksz. A templom ügy és a tüntetések iratai

⁷⁵⁸ HBML, IV.B.901/a, 17. d. 304/1940. eln. A debreceni rendőrkapitányság helyzetjelentése, 1940. október; Uo. 313/1940. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1940. október.

⁷⁵⁹ Bakó egyébként a következőképpen jellemezte Husst: „szerette »visszahallani« és írásbeli vizsgák esetén a hallgatók dolgozataiból »visszaolvasni« a saját szavait, kifejezéseit, meghatározásait”. Ráadásul nemcsak a vizsgákon és az órákon, de magánkapcsolataiban és beszélgetéseiben is Huss általában borongós tekintettel, mosoly nélkül nézett a vele beszélgetőre. És ha mosolygott, az ajkán lévő sebhely szinte torzra húzta a száját. Ezt a sebhelyet valamikor a »Burschenschaft«-os diákok számára kötelező párbajban kapta, mire igen büszke volt. Huss professzor úgynevezett »régí vágású« német tanár volt régi, a háború előtti Magyarországon született szász ember”. Közelebbi munkatársa, az egyetem német tanszékén tanársegédje, Némedi Lajos így emlékezett vissza rá: Huss „politikailag a jobboldalhoz volt elkötelezve, antiszemita volt”, de „nem született politikusnak, nem tudott taktikázni, biztosan sokat elcsúszott a pesti parketten. Úgy mozgott a politikában, mint az a bizonyos elefánt a porcelánboltban”. A politikához „túláságosan is naiv volt, [...] túláságosan becsületes”. Huss „objektíve kétségtelenül Hitler érdekeit szolgálta, bár szubjektíve mindig egy általa elképzelt magyar haza hű polgárának vallotta magát”. Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért*, i.m. 146.; Interjú Némedi Lajossal. Tóth Pál Péter: *A magyar értelmiség*, i.m. II. köt. 53–56.

nak egyik közismert és tulzó felfogású vezéralakja. Működéséhez egyetemes magyar nemzeti szempontból sok szó fér. Hogy ő mint »vad szász« a németek helyzetét Csonka-magyarországon [sic!] nem tartja kielégítőnek, az lehet az ő meggyőződése, de hogy a tulzó pángermán mozgalomnak az élén, mint tényleges egyetemi tanár, az egyetemi tanári jövedelemnek a birtokában fejtsen ki az egyetemes magyarságra nézve káros működést, tehát tulajdonképpen saját kenyeret adó gazdája ellen dolgozzék és hozzá, a Ker. Nemzeti Liga debreceni osztálya az elnökség javaslatára választmányi tagjai közé is válassza – ez már méltán váltja ki egyesek részéről – akik a Huss Richárd féle tulzó pángermán propagandát a magyarságra nézve veszedelmesnek tartják – az elítélő kritikát.⁷⁶⁰ Éppen ezért igaza lehetett a baloldali érzelmű Barla-Szabó Ödönnek, a Márciusi Front egyik aktív résztvevőjének, aki egy vele készült interjúban úgy fogalmazott, hogy részben a Turul támadásainak hatására, részben a közvélemény ellene fordulása miatt a „pángermán eszmék képviselője”, Huss Richárd „elégge elszigetelődött az egyetemen”.⁷⁶¹

Az egyre inkább erősödő németellenesség kibontakozása mellett feltűnő a Turul debreceni tagegyesületeinek gyengülése is ebben az időszakban. Jól mutatja ezt, hogy a kerületi vezetés az 1935/36-os tanév végén az Egyetemi Tanácshoz fordult segítségért azért, mert a bajtársak tagdíjhátralékát képtelen volt behajtani a szervezet.⁷⁶² A bajtársi egyesületek gyengülését azonban még inkább bizonyítja a vitézi székkapitány 1936 novemberéről írt havi jelentése, melyben a következőképpen fogalmazott: „A bajtársi egyesületek pásztor nélkül bolyongó nyáj benyomását keltik. Ennek a magyarázata az, hogy a tanárok nem törődnek az ifjúságnak a tárgyi ismeretek megszerzésén kívüli dolgaival. A bajtársi egyesületek program nélkül vannak, felvonulások és rendi gyakorlatok kimerítik minden tevékenységüket. A vezetés nem mindig jut szerencsés kezekbe. A feltétlenül megbízható jobboldali gondolkozású egyetemi hallgatók informátoraim szubjektív benyomása szerint számos egyetemi hallgató – akik a bajtársi egyesületekben vezető tisztséget viselnek - kimondottan kommunista érzelműek és ilyen körökkel tartanak fenn érintkezést. A bajtársi egyesületek ügye rendezésre szorul, még mielőtt melegágyává válnék minden szélsőséges kilengésnek. Ezeket központi vezetés alá kellene helyezni, amelyeknek szervei a Közoktatásügyi Minisztériumban volnának. Ennek a központi szervezetnek kellene tartalommal megtölteni, vezetni és ellenőrizni ezeket a bajtársi egyesületeket.”⁷⁶³

⁷⁶⁰ HBML, IV.B.901/a, 13. d. 202/1936. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1936. június.; 1938 februárjában politikai ellenfele, Klein Antal is interpellált emiatt ellene a Képviselőházban. Lásd *KN 1935–1939*. XVI. kötet (1938. február 16.) 477–482.

⁷⁶¹ Interjú Barla-Szabó Ödönnel. Tóth Pál Péter: *Messiasok*, i.m. 309–310.

⁷⁶² Például a bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületével szemben 160 tag összesen több, mint 740 pengővel tartozott. HBML, VIII.1/b, 53. d. 1271/1935-36. etsz.; HBML, *ET Jkv.*, 1935/36-os tanév (1936. április 1.) 201. sz.

⁷⁶³ HBML, IV.B.901/a,13. d. 285/1936. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1936. november.

Tehát a bajtársi egyesületek belső életére is hatást gyakorolt a diéták hangulata, a Márciusi Front és a németellenesség. Jól szemlélteti ezt az orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesületének 1938 szeptemberében írt jelentése is. A szervezet tagjainak vitatáborain olyan „politikai aktualitások forogtak szőnyegen”, mint a titkos választójog, a magyar középosztály helyzete és a faluproblémák. Bár az egyesület szerette volna folytatni a szociográfiai kutatásait a debreceni Olajütőben is, de „az ott lakók bizalmatlansága és molesztáló viselkedése miatt derékba tört”. A Csaba vezére szerint életüket elsősorban „a belső munka jellemezte”, és szükséges is volt ez a „csendes belső revisio (sic!), mert az előző évben az ifjúság között felburjánzott egy a zsidók felé kacsingató és a liberalizmus szélén táncoló, magát Márciusi Frontnak nevezett fractio (sic!), mely megfertőzte a bajtársak keresztény és nemzeti világnézetének zavartalan lépcsőzetes kiépítését”.⁷⁶⁴

Elsősorban a Debreceni Diéták itt is elindították azt a folyamatot, melynek révén a debreceni egyetemi ifjúság egy része kezdett eltávolodni a Turul által hivatalosan képviselt keresztény-nemzeti irányvonaltól. Ebben természetesen külső tényezőknek, azaz a politikai pártoknak is döntő szerepük volt. Erre mutatott rá Losonczy István debreceni főispán Lukács Bélának, a kormánypárt országos elnökének írt hangulatjelentése is: „Az ellenzéki pártok közül újabban általában a nyilas párt és a szociál demokrata párt fejt ki nagyobb tevékenységet. Mindkettő az ifjúságra vetette magát rá és itt igyekszik eredményt elérni, ami szerintem a jövő szempontjából talán veszélyesebb, mintha másutt kereskedne, mert a felnőtt szavazó polgárok közül eddig inkább csak túlnyomólag a legselejtesebb része csatlakozott mindkét mozgalomhoz. Az ifjúság(ban) termékeny és fogékony talajra találván a jövőre való kihatásukat ma nem tudjuk megítélni, de azzal számolni kell, mert a szervezés, ha láthatatlanul is, de határozottan folyik és pedig nemcsak az egyetemi ifjúságnál, de talán lejjebb is.”⁷⁶⁵

Valóban megfigyelhető, hogy az egyetemi hallgatók egy részénél liberálisabb szellemiség kezdett kialakulni a második világháború légkörében, és ez még inkább aláásta a Turul egyre csökkenő támogatottságát, tekintélyét. Ezek a fiatalok főként Karácsony Sándor pedagógia-professzor körül gyülekeztek, akit – Berényi vitézi székkapitány szerint – a város jobboldali elitje „veszedelmes gondolkodású embernek” tartott, és a körülötte kialakuló „népes csoport” az ő „tétéleibe kapaszkodva, kialakított egy alapjában véve minden faji kérdést tagadó, demokrata internacionilásta (sic!) irányt”. Ez a társaság bevonta „a maradék zsidó hallgatókat, állandó kapcsolatot tart fenn a baloldali érzelmű ruszin ifjúsággal – állandó propagandát fejt ki a Turul és minden nemzeti gondolat ellen”. Nem volt véletlen Berényi szerint, hogy „gyak-

⁷⁶⁴ HBML, VIII.1/b, 62. d. 361/1938-39. etsz. A Csaba Bajtársi Egyesület jelentése, 1938. szeptember 29. = *EÉvk.*, 1937/38. 433–434.

⁷⁶⁵ HBML, IV.B.901/a, 18. d. 268/1941. eln. Losonczy István főispán titkos feljegyzése Debrecen és Hajdú vármegeye politikai helyzetéről Lukács Béla MÉP országos elnöknek, 1941. szeptember 1.

ran lehet őket együttlátni zsidókkal”, és – tette hozzá befejezésül a székkapitány némiképp megbotránkozva – „történik mindez a Turul sapka viselésével egyidejűleg”.⁷⁶⁶

Nem véletlen, hogy az 1942. májusi jelentésében Berényi már egyenesen úgy fogalmaz, hogy „Turul Szövetség debreceni kerülete soraiban fegyelmezetlenség uralkodik”. A vitézi székkapitány szerint a kerületi vezér „nem képes ebben az ifjúsági szervezetben fegyelmet teremteni és annak működését maradéktalanul a ker. és nemzeti gondolat szolgálatába állítani”. A fegyelmezetlenségre konkrét példa volt az, hogy a minden év májusában tartott első világháborús Hősök Emlékünnepére a Turul debreceni kerülete ígéretet tett, hogy egy díszszakasszal képviselteti magát, amit azonban nem tudott a vezérség összeállítani. Tehát a korábban tapasztalt hagyománytisztelet és katonás rend már teljesen megbomlott a helyi bajtársi egyesületek között. Ráadásul Berényi szerint „egyetem tanári kara nem törődik az ifjúsággal, sőt az egyetem liberális és szabadkőműves világnézetű tanárai egyenesen örülnek a Turul züllésének”. Példaként Fest Sándor angol szemináriumát hozta fel, ahol a „zsidó és ker(esztény) hallgatók, akik között több ker(esztény) leány hallgató is van, a legjobb barátságban élnek”, „táncolnak, flörtölnek, angol és orosz rádiót hallgatnak”, és a vitézi székkapitány egyik informátora „fültanúja volt annak, hogy az egyik egyetemi hallgatótól étkezésnél továbbadta az angol és orosz rádió híreit”.⁷⁶⁷

Ennek ellenére a háború és a németek melletti kitartás is jelen volt nemcsak a Turul, hanem általában az egyetemi közhangulatban is. Jól szemlélteti ezt Haendel Vilmos rektor 1942. szeptemberi tanévnyitó beszéde is, melyben azt fejtegette, hogy „a nép alacsonyabb, a nemzet magasabb színvonalat jelent”, egy „nép akkor válik nemzetté, ha államot képes szervezni”, és „csak háború útján tudja bebizonyítani, hogy alkalmas nemzetté való átalakulásra”, „ezért a hadi virtusokat fejleszteni kell”.⁷⁶⁸ De emellett a nyilas-hungarista eszmék hirdetői is megjelentek a debreceni bajtársi egyesületekben. Például 1939 januárjában a helyi Turul egyik gyűlésén a Festetics Bajtársi Egyesület alvezére „a hungarizmust és a hungarista állameszmét dicsőítette, követelte a numerus nullus bevezetését az egyetemen”.⁷⁶⁹

Ezzel együtt ebben az időszakban feltűnő volt az egyesületi élet általános hanyatlása. A legkomolyabb bírálatot erről Milleker Rezső bölcsészkar dékán fogalmazta meg az egyetemi tanács 1941. novemberi ülésén. Véleménye szerint ugyanis az ifjúsági szervezetek működése

⁷⁶⁶ HBML, IV.B.901/a, 18. d. 53/1942. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1942. január.

⁷⁶⁷ Uo. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1942. május.; de más konkrét eset is előfordult. Beregyfő Károly debreceni körletparancsnok és a 1944 októberében hatalomra kerülő nyilas kormány hadügyminisztere az 1941/42-es tanévben panaszt tett az egyetemi tanácsnál tett az ifjúság által rendezett ünnepélyeken és előadásokon „a bajtársi egyesületek tagjainak hangos, fegyelmezetlen, az előadást zavaró magatartása” miatt. Fontosabb események. *EÉvk.*, 1941/42. 332.

⁷⁶⁸ HBML, IV.B.901/a, 18. d. 53/1942. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1942. szeptember.

⁷⁶⁹ HBML, VIII.1/b, 90. d. 1600/1944-45. etsz.; Uo. 1836/1944-45. etsz. A szerencsi igazoló bizottság átirata a debreceni egyetem rektorának, 1945. június 26.

„már csak abból áll, hogy bálokat, illetőleg tea-estélyeket rendeznek; ezenkívül az egyesületek alig fejtenek ki működést, úgy hogy nem tudom, mi indokolja egyáltalán ezeknek a fennmaradását?” Emellett indítványozta, hogy az egyetemi tanács hozzon határozatot arról, hogy az ifjúsági egyesületek képviselőinek kötelező legyen a részvétel az egyetemi ünnepélyeken. Ez azt tükrözi, hogy nem csak az egyesületi élet indult hanyatlásnak a világháború éveitől, de az ifjúság az intézmény ügyeitől is elfordult, és a korábban nagy jelentőséggel bíró egyetemi ünnepélyeknek sem szentelt figyelmet. Milleker kijelentette: „Amennyiben a tekintetes Tanács határozatának az egyetemi ifjúsági egyesületek nem tesznek eleget, akkor elsősorban meg kell fosztani őket attól a kedvezménytől, amelyben részesülnek az egyetem részéről, t.i. a helyiségtől”. Mert „nem élvezhet az egyetem részéről vendégszeretetet az az egyesület, amely a legelemibb udvariassági kötelezettségének nem tesz eleget”. Továbbá „amennyiben ez a rendszabály sem vezetne eredményre, tisztelettel javaslom, ez esetben határozza el a Tekintetes Tanács azt, hogy az egyesület működését felfüggeszti”.⁷⁷⁰

A bölcsészkar dékán által megfogalmazott jelenségek tulajdonképpen már nagyon súlyos tünetei voltak az egyetemi ifjúsági szervezetek végelgyengülésének. Ekkor 16 egyesület működött a Tisza István Tudományegyetemen: a négy bajtársi egyesület (Csaba, Werbőczy, Árpád, Bocskai) és a hat vallási alapon létrejött szervezet (Szent László Kör, Bethlen Gábor Kör, Vasvári Pál Kör, Luther Szövetség, Pro Christo Szövetség, Soli Deo Gloria) mellett a DEAC, a SZEFE, az Egyetemi Hatványprofesszor Öregcserkész Csapat, a Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, a Zenekör, illetve a Jogász Ifjúsági Egyesület.⁷⁷¹ A már korábban bemutatott egységtörekvések arra irányultak, hogy a meggyengült, céltalan, már csak névleg létező egyesületeket egy nagyobb szervezet fogja össze. Ez Debrecenben is elsősorban a korábban önállóságukat büszkén védő bajtársi egyesületek részéről indult meg az 1941/42-es tanév végén. Több egyesület vezetői közös bizottságot alakítottak, melynek 1942. május 12-i ülésén az együttműködés alapelveiben is megegyeztek. Kállay Kálmán rektorhoz intézett levelükben a következőképpen fogalmaztak: „Az egyetemi ifjúság körében ország-szerte megnyilvánul az a törekvés, hogy a most sok egyesületbe szétforgácsolt hallgatóságot egyesítse az egyetem falain belül. A debreceni egyetem ifjúsága is ráébredt arra, hogy milyen fontos az ifjúság egységének megvalósítása és ennek előkészítésére már meg is tette a szükséges lépéseket. (...) Célul tűzték ki az egyetemi ifjúság egységes szervezetének megalkotását; addig is, amíg az egység szervezeten is megvalósul, a jelenlegi egyesületi keretek fenttartása mellett minden, az ifjúságot érdeklő ügyben ezen bizottság útján egységesen foglal állást”.⁷⁷²

⁷⁷⁰ HBML, *ET Jkv.*, 1941/42-es tanév, II. rendes ülés (1941. november 28.) 132. sz.

⁷⁷¹ HBML, VIII.1/b, 78. d. 1122/1941-42. etsz. Az ifjúsági egyesületek átszervezésével kapcsolatos feljegyzések.

⁷⁷² HBML, VIII.1/b, 80. d. 3222/1941-42. etsz. Az egyetemi diákegyesületek közös beadványa, 1942. május 13.

A debreceni ifjúsági szervezetek előtt példaként nyilvánvalóan a szegedi Ferenc József Tudományegyetem és az ottani egységsszervezetnek, a Szegedi Egyetemi Ifjúságnak (SZEI) megalakulása állt. Ennek mintájára alakult meg 1942-ben a Debreceni Egyetemi Ifjúság (DEI), melynek első tanárelnöke Csilléry András orvosprofesszor volt, aki azonban 1943 októberében lemondott erről a tisztségéről. A DEI vezetői elsősorban a bajtársi egyesületek korábbi háborúpárti, szélsőjobboldali vezérei közül kerültek ki, így az új egységsszervezet alapvetően a Turul Szövetség politikai és ideológiai irányvonalán maradt, aminek bizonyítéka az 1943 végén történt, már említett antiszemita megmozdulás is. Ez annak ellenére is igaz, hogy a DEI rendezvényein több politikai oldal hívei is megjelentek, így Tamási Áron, Sinka István, Féja Géza és Makkai Sándor is.⁷⁷³ A DEI hamarosan magába olvasztotta valamennyi helyi egyetemi szervezetet, így a bajtársi egyesületek sem folytattak már különálló tevékenységet, és ezzel megszűnt a helyi egyetemi szervezetek széttagoaltsága.⁷⁷⁴ Hosszú távú működést azonban nem fejthetett ki, ugyanis a front hamarosan elérte Debrecent is, és magával hozott egy teljesen új világot, amelyben 1945 után már nem lehetett helye a két világháború közötti jellegzetes ifjúsági szervezeteknek, az általuk képviselt világképnek, illetve tevékenységnek.

⁷⁷³ Árva János: Szellemi élet Debrecenben. *Magyar Út*, 1944. február 10.

⁷⁷⁴ HBML, VIII.1/b, 82. d. 2384/1942-43. etsz. A DEI alapszabályai; HBML, *ET Jkv.*, 1942/43-as tanév, VII. rendes ülés (1943. június 26.) 349. sz.; Csilléry András professzor tanárelnökségéről és lemondásáról HBML, VIII.1/b, 82. d. 2388/1942-43. etsz.; Uo. 84. d. 588/1943-44. etsz.; a megszűnt, DEI-be olvadó egyesületekről Uo. 84. d. 576/1943-44. etsz.; a DEI-ről lásd még Varga Zoltán: *A debreceni tudományegyetem*, i.m. 152–153.

4. Kitekinés és összegzés

A második világháborút követő gyökeres társadalmi és politikai változások döntő hatást gyakoroltak a magyar felsőoktatásra, ezen belül az egyetemi hallgatóság életére is. Magyarország új politikai rendszere élesen szembefordult a bajtársi egyesületekkel, így nem véletlen, hogy az 1945 februárjában kiadott 529/1945. számú miniszterelnöki rendelettel felosztatott társadalmi és politikai szervezetek között szerepelt a Turul Szövetség is. Az új vagy újjáalakult, magukat demokratikusnak nevező politikai pártok képviselői a felosztatás mellett fontosnak tartották azt is, hogy az egyetemekről és az ifjúság mentalitásából eltűnjön a bajtársi egyesületek szélsőjobboldali és a Horthy-korszak „keresztény-nemzeti” szellemisége. Kiss Sándor, a Kisgazdapárt nemzetgyűlési képviselője a párt ifjúsági szervezetének lapjában, a *Független Ifjúságban* a következőképpen fogalmazott: „A magyar fiatalság beteg. Azzá tette az elmúlt rendszer, mely megfosztotta tájékozódási lehetőségétől, szellemi szabadságától. (...) A nevelés egyoldalú iránya, a gyökerében romlott magyar társadalmi rendszer, mankón járatás önállóság helyett, a szabad kezdeményezések elfojtása a fiatalság tömegeit deformálta. Egy részét ténylegesen fasisztává tette.”⁷⁷⁵

Természetesen a Magyar Kommunista Párt (MKP) ítélte el leghatározottabban a Horthy-korszakban uralkodó ifjúsági szellemiséget. Ezt Rákosi Mátyás több alkalommal megfogalmazta, így a párt 1945. májusi pécsi nagygyűlésén is: „Mindenki tudja, hogy a német fasiszták és nyilas banditák milyen komolyan és mélyen bele tudtak nyomulni az ifjúság soraiba. Bűnös ebben a tekintetben elsősorban a Horthy-rendszer, amely a leventézésen, az iskolai oktatáson keresztül mélyen beleplántálta ifjúságunkba a reakciót, a szabadságnak és a saját néptömegeknek a megvetését.”⁷⁷⁶ A kommunista párt fő ideológusa, Révai József pedig egyenesen úgy fogalmazott 1945 decemberében egy nemzetgyűlési vitanap alkalmával, hogy „ifjúságunk jelentős része, különösen az egyetemi, ifjúság, nemcsak idegenül, hanem egyenesen ellenségesen áll szemben a demokráciával, (...) nem is lehet másként, mert tudjuk, hogy ezt az ifjúságot az elmúlt két és fél évtizedben elég mélyen megmérgezte a Turul szelleme, a nyilas-szellem, a faszizmus szelleme”.⁷⁷⁷

Hozzájuk hasonlóan vélekedett az egyébként szintén kommunista Béki Ernő, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének országos főtitkára is, és a következőképpen kategorizálta a második világháború utáni egyetemi ifjúságot: „Az ifjúság három rétegre tagozódik ma: a fasisztákra, akiket átítatott az importált méreg. A második réteg az élharcosok csoportja, az a kicsiny gárda, mely az ifjúság számára egy új utat mutat. Végül a harmadik réteg, és ez a

⁷⁷⁵ Kiss Sándor: A magyar ifjúság egysége. *Független Ifjúság*, 1945. július 28.

⁷⁷⁶ Rákosi Mátyás: *Az ifjúságról*. Budapest, 1953, Ifjúsági Könyvkiadó, 9–11.

⁷⁷⁷ *NN 1945–1947*. I. köt. (1945. december 4.) 125–126.

legnagyobb, a passzívak tömege, akik közönyösen nézik a politikai megmozdulásokat.”⁷⁷⁸ Az ebből adódó kihívások kezelésére Béki felvázolta az új állam- és társadalmi berendezkedés követelményeinek megfelelő „demokratikus” ifjúsági vezető képét. Eszerint az „ideális” ifjúsági vezető „hazafias, a szónak nem reakciós, hanem igazi, negyvennyolcas értelmében, de hazafiasságán belül hű osztályához, ismeri és vállalja osztálya sajátos múltját, hagyományait, akár paraszt, akár munkás, akár a haladó értelmiséghez (nem az ún. »középosztályhoz«) tartozik is”, emellett „nem passzív szemlélődő, hanem aktív, harcoss egyéniség, aki akar is változtatni a társadalom visszasságain”.⁷⁷⁹

Helyi szinten is hasonló álláspontok fogalmazódtak meg a Turul Szövetséggel kapcsolatban. Debrecen világháború utáni közigazgatását irányító Nemzeti Bizottság 1945. szeptember 1-i ülésén a kommunista párti Végh Dezső egyenesen úgy fogalmazott, hogy „az egyetemi hallgatók a múltban sztrájkörök is voltak, a tőkésék bérencei, a zsidóüldözés is onnan indult ki”. Hasonlóan foglalt állást a bizottság egyik kiscgazdapárti tagja, Vásáry István is, aki a két világháború között hosszú ideig volt Debrecen polgármestere, és akkor maga is tanúja volt a bajtársi egyesületek több antiszemita tüntetésének: „Az elmúlt 25 év alatt nagyon sok rossz jött ki az egyetemekről”, és „sokan hozták és terjesztették az elmúlt 25 év alatt az egyetemről hozott rossz szellemet. (...) A bajtársi egyesületek is felelősek, hogy így elromlott az ifjúság.”⁷⁸⁰ Nem véletlen, hogy Debrecenben olyan vélemények is megfogalmazódtak, miszerint „az egyetem nem a tudomány, hanem a reakció és a jobboldali gondolat fellegvára”, sőt Végh Dezső, a város kommunista polgármester-helyettese még 1946 nyarán is egyenesen úgy fogalmazott, hogy „az egyetemen a gyűlöletet hirdetik”.⁷⁸¹

Így nem véletlen, hogy az 1945 utáni új egyetemi ifjúsági csúcsszervezet, a valójában egyre erősebb kommunista befolyás alá kerülő Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) budapesti központjának hetilapja, az *Ifjúság* egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Szálasi-kormány „életrehívásában és terjesztésében az egyetemi hallgatóknak, sajnos, igen nagy részük volt”, elsősorban a „dzsenti származású turulistáknak”.⁷⁸²

A második világháború után létrejövő (vagy újjáalakuló) egyetemi ifjúsági egyesületek is elhatárolódtak a Turul által korábban képviselt mentalitással és szellemiséggel. Az 1945 januárjában újjászerveződő Debreceni Egyetemi Kör például kijelentette, hogy „a szervezkedés új

⁷⁷⁸ Boóc Imre: Az ifjúság nem a párté, hanem az egész országé. *Magyar Ifjúság*, 1945. június 2.

⁷⁷⁹ Milyen legyen a demokratikus ifjúsági vezető? *Magyar Ifjúság*, 1945. május 1.

⁷⁸⁰ A Debreceni Nemzeti Bizottság követeli az egyetemi hallgatók sürgős politikai felülvizsgálását, 1945. szeptember 1. Közli: *Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből. Hajdú, Bihar megyék felszabadulása és a népi demokratikus átalakulás kezdetei 1944. október – 1945. november.* Szerk. Fehér András, Tokody Gyula. Debrecen, 1980, Hajdú M. Lapkiadó Vállalat, 483–485.

⁷⁸¹ HBML, *ET Jkv.*, 1945/46-os tanév, XIV. rendes ülés (1946. május 23.) 264. és 265. sz.; HBML, VIII.1/b, 96. d. 2981/1945-46. etsz. Az egyetemi tanács levele Szabó Kálmán polgármesternek. Debrecen, 1946. július 26.; Uo. A polgármester válasza. Debrecen, 1946. augusztus 5.

⁷⁸² Elhurcolták-e az egyetemistákat, vagy maguktól mentek? *Ifjúság*, 1945. augusztus 13.

alapjai az utolsó idők gyászos emlékü egyetemi megmozdulásaival ellentétben az egyetemi ifjúság történelmi, demokratikus tradíciói” lesznek. Lényegében a korábbi népi gondolat jegyében „a munkás- és paraszttömegekhez való kapcsolat szükségességét” hangoztatták, és úgy vélték, hogy „az egyetemi ifjúság mozgalmi a múltban éppen azért voltak szektárius sikertelenségre kárhozható, mert nem volt kapcsolatuk a tömegekhez”.⁷⁸³

A második világháború után újjáépülő Magyarország vezetőinek egyik első célja az volt, hogy a korábbi rendszerek (a Horthy-rendszer és a rövidéletű Szálasi-rezsim) exponenseit számonkérje, felelősségre vonja, és a demokratikus átalakulásból kizárja, melynek egyik intézményes formája az igazoló eljárás volt. Ennek lényege, hogy az államigazgatásban és a közalkalmazotti rétegben, így természetesen az egyetemeken is az új politikai berendezkedést támogató tisztviselői kar legyen jelen. Az 1944 végén Debrecenben megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik legfontosabb feladatának tekintette ennek a tisztogató munkának az elkezdését a két világháború közötti hatalom egyik legstabilabb bázisát jelentő köztisztviselői rétegben. Éppen ezért a felelősségre vonások első fokozatáról, az igazoló eljárások lefolytatásáról már 1945. január elején rendelkezett a kormány. Az ezeket lefolytató bizottságok döntései elsősorban nem fizikai jellegűek voltak (börtönbüntetés, kivégzés), mint a Népbíróságok esetében, hanem egzisztenciálisak, azaz arra irányultak, hogy a vizsgált közalkalmazottak állásaikban eredményes munkát fognak-e folytatni az új rendszer érdekében.⁷⁸⁴

N. Szabó József a következőképpen fogalmazott az igazoló eljárások kapcsán: „A tudományos elit – benne a társadalomtudományi elit – és a hatalom sajátossága volt 1945-ben, hogy az új rendszer demokráciát kívánt megvalósítani, aminek természetes követelménye volt a fasiszta maradványok felszámolása. A demokrácia ugyanakkor olyan berendezkedés, amelyet egyetemes értékek és normák határoznak meg, ahol bizonyos kereteket a rendszer lényegéből következően nem lehet átlépni. Amennyiben ez mégis bekövetkezett, az a demokrácia kezdeti, embrionális állapotával, a politika és a tudomány nem megfelelő értelmezésével, a tudósok múltjának nem kellő ismeretével magyarázható. A pártoknak a tudósokkal kapcsolatos állásfoglalását több esetben nem az elvi szempontok, hanem a hatalmi érdekek határozták meg.”⁷⁸⁵

⁷⁸³ A Debreceni Egyetemi Kör újjáalakulása és a csatlakozása a MADISZ-hoz. Debrecen, 1945. január 26. Közli: *Válogatott dokumentumok*, i.m. 200–201.

⁷⁸⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 15. ME számú rendelete a közalkalmazottak igazolásáról. MRT, 1945. 5–9.; *Az igazoló eljárások zsebkönyve*. Jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátták Szücs Gábor László, Szücs János, Gátay Endre. Budapest, 1945, Franklin; Zinner Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások, 1945–1949. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 118–140.; Farkas Dezső: Háború – értelmiség – igazoló bizottságok. Adalékok a debreceni egyetemi értelmiség politikai arculatához. In: *Ifjúság Hajdú-Biharban. Történelmi pillanat 1. Társadalom és politika*. Szerk. Mojzesné Székely Katalin. Debrecen, 1985, KISZ Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, 64–76.

⁷⁸⁵ N. Szabó József: Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946). *Magyar Tudomány*, 1999/8. 981–982.; lásd még Uő: Az orvosi elit és a politikai változások (1945–1946). *Valóság*, 1998/1. 92–99.

A fentiekből adódóan az igazoló eljárások nemcsak a politikai, hanem a társadalmi átalakulás fontos tényezői is voltak, ugyanis a bizottságok elmarasztaló döntései (pl. állásvesztések) több család esetében deklasszálódáshoz vezethettek. Mivel az 1930-as évek folyamán éppen a közalkalmazotti rétegben és más értelmiségi pályákon az egész országban döntően olyanok voltak jelen, akik korábban a Turul tagjai voltak, így az igazoló bizottságok munkájából rengeteg információ szerezhető a bajtársi egyesületek tagjainak későbbi életpályájára vonatkozóan.

Az új egyetemi ifjúsági szervezetek sem akartak kimaradni az igazoló eljárásokból, és célul tűzték ki, hogy ezek révén saját soraikat is „megtisztítják” a korábbi rendszer híveitől. A MADISZ szervezésében az egyetemi és főiskolai hallgatók 1945 augusztusában tartott balatonlellei országos konferenciájának elvi nyilatkozata ki is mondta: „Végképp le akarunk számolni mindennel, ami a múltban az egyetemi ifjúság nagy részét a reakció és a faszizmus eszközévé tette. Szükségesnek tartjuk minden egyes hallgató igazoltatását. El kell távolítanunk az egyetemről azokat, akik felelősek az ifjúság félrevezetéséért, valamint azokat, akik még ma is tudatosan a reakciót támogatják. (...) El akarjuk tüntetni azt a kasztszellemet, amely az egyetemi ifjúságot a dolgozó néptől elválasztotta. Szükségesnek tartjuk, hogy a parasztság és munkásság fiai minél nagyobb számmal kerüljenek egyetemre. Ezentúl a tanulás lehetősége ne az anyagi helyzeten, hanem a tehetségen múljék.” Ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy az 1944/45-ben alakuló ifjúsági szervezetek állásfoglalására ugyanúgy hatást gyakorolt az akkori korszellem és politikai közhangulat, mint ahogy a Horthy-korszakban a Turul Szövetségre, ám ekkor – természetesen – már gyökeresen más eszme alakította az ifjúság arculatát.⁷⁸⁶

A fenti, második világháború utáni, kitekintésben bemutatott állásfoglalások a Turul baloldali politikai kritikáját jelentik, amelyek alapjaiban határozták meg azokat a történetírói munkákat, melyekről a bevezetésünk historiográfiai részében szóltunk. Azonban rendkívül torz képet adna, ha csak ezeket vennénk alapul a szervezet értékelésekor, noha néhány eleme kétségtelenül tartalmazott részgazságokat.

Kétségtelen, hogy a Turul tagjai a diáktüntetésekkel, a numerus clausus és más zsidóellenes korlátozások követésével folyamatosan felszínen tartották az antiszemitizmust, mely nemcsak az egyetemi közhangulatra, hanem a közéletre is hatással volt, és 1945 után döntően emiatt próbálták a szövetség „fasiszta”, nyílt jellegét igazolni. Kevésbé mutatott rá eddig a szakirodalmunk arra, hogy ezek a megmozdulások fontos szerepet játszottak a zsidótörvények megalkotásában és – ezáltal áttételesen – a holokausztban is. A jogfosztó intézkedésekhez

⁷⁸⁶ A balatonlellei konferencia elvi nyilatkozata, 1945. augusztus 12. Közli: *Egységbe ifjúság! Válogatott iratok a magyar ifjúsági mozgalom történetéből 1944. október – 1948. március*. Szerk. Gál Lajos. Budapest, 1973, Kossuth, 208–210.; Az első országos kongresszus által elfogadott határozatok. *Ifjúság*, 1945. szeptember 22.

való „kapcsolatukat” ők maguk sem tagadták, sőt büszkén vállalták. Erre világított rá 1943-ban Kémeri Nagy Imre életrajzírója, a Társadalmi Turul vezére, Tarnói László is: „nem lehet csodálkozni azon, hogy az ifjúság tüntetett és habár mindenki tudta, hogy zsidóveréssel a zsidókérdés meg nem oldható, az is bizonyos, hogy a zsidóverések nélkül sohasem jutottunk volna el az első zsidótörvényekig”.⁷⁸⁷

De ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy az antiszemitizmus a közélet egyik legfontosabb eleme, a korszak „vezéreszméjének”, a „keresztény-nemzeti gondolatnak” alapvető és meghatározó része volt, amely jórészt az 1918/19-es forradalmak miatt vált azzá, felerősödött a világgazdasági válság negatív egzisztenciális hatásai miatt, és ezt vallotta radikálisan vagy kevésbé agresszívan a politika szinte valamennyi tényezője. A Turul ebben a kérdésben kérelmetlen és következetes állásponton maradt. Ezt a Gömbös Gyulával való kapcsolat miatt fontos hangsúlyoznunk, aki 1932 őszén az oly sokszor idézett miniszterelnöki bemutatkozó beszédében a következőképpen fogalmazott: „A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom: revideáltam állásponatomat. A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvéremnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet.”⁷⁸⁸ A Turul a zsidóság ilyen kategorizálására nem volt hajlandó, és innentől – ahogy erre rámutatunk – a tagság jelentős része érezhetően eltávolodott Gömböstől, hiába hangoztatta a miniszterelnök előttük, hogy „ugyanannak a világnézetnek előharcosa”, mint ők.

Éppen ezért a Turul Szövetséget, mint szervezetet a korszak egészében nem tekinthetjük valamelyik politikai párt vagy mozgalom csatlósának vagy „fiókszervezetének”, annál is inkább, mert rövid ideig léteztek olyan pártok (Reformnemzedék, Nemzeti Front), amelyek a Turul nézeteit hangoztatták a politikai porondon. Bár az is kétségtelen, hogy a személyi összefonódások révén a tagok a korszak teljes politikai palettájával kapcsolatban álltak. Az általunk feltárt források azt igazolják, hogy a Turul igyekezett megőrizni a függetlenségét és önálló véleményalkotási szabadságát, így gyakran ellentmondásos, sőt ellenséges viszonyba került a többi jobboldali politikai tényezővel.

A legszembetűnőbb a magyarországi nyilas mozgalmakkal szemben történő fellépésük. Nem véletlen, hogy ezt olykor még 1945 után is elismerték. „A Turul Szövetség huszonegy-néhány éves története bizonyítja” – írja a többször idézett „*Ellenzék*” a *Turulban* című összefoglalás –, hogy „a magyar ifjúság soha nem hódolt be a fasizmusnak, hiszen még az ellenforradalom legnagyobb szervezetében is képes volt antifasiszta ellenzék megteremtésére, a német megszállás után pedig tudta, hogy kötelessége a nácizmus elleni harc.”⁷⁸⁹

⁷⁸⁷ *Az örök bajtárs*, i.m. 21.

⁷⁸⁸ Kormányelnöki bemutatkozó beszéd a Képviselőházban. Közli *Gömbös-beszédek*, i.m. 414.

⁷⁸⁹ MOL, P 1364, I. d. 14. tétel, „*Ellenzék*” a *Turulban*, 16.

A szövetség egyértelmű célja és funkciója az volt, hogy a fiatal értelmiséget a „keresztény-nemzeti kurzushoz”, a Horthy-rendszerhez a végsőkig lojálisra tegye, az egyetemisták ideológiai arculatát kialakítsa a maga erősen militarista, irredenta, fajvédő gondolataival⁷⁹⁰, melyeket az 1930-as években mélyen áthatott a népiek szellemisége is. Emiatt olyan hatást gyakorolt tulajdonképpen az egész fiatal értelmiségi generációra, amelyet a második világháború utáni egyre inkább balra tolódó politikai gondolkodás méltán tekintett ellenségének. Ezt a világnézetet döntően olyan fiatalok teremtették meg és formálták, akik nem voltak képzett politikai gondolkodók, de frontkatonai szolgálatuk után elkeserítette őket Magyarország helyzete és saját életkörülményeik, és erre adtak – Klebelsberg Kuno szavaival élve – „tévesen felfogott önérdékükben” az eltorzult nacionalizmusból, szélsőséges, kirekesztő gondolatokból válaszokat. Éppen ezért világképük sok szempontból rokonítható a korszak ismert ideológiáival, és megállapítható az is, hogy a Turul vezetői és tagjai gyakran könnyen befolyásolhatóak voltak más hasonló vagy rokon jobboldali eszmék, politikusok által. A Turul által képviselt bajtársi eszmét Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa és az 1920-as években képviselt fajvédelmi eszméje, illetve a nyilas ideológia közé helyezhetjük el: az előbbivel szinte teljesen rokonvonásokat mutatott, ám Gömbös miniszterelnöksége idején, a gazdasági válság hatására már kevesellte azt, az utóbbit a náci Németországhoz való kötődés miatt elutasította.

A Turul kétségtelenül a korszak jellemző szervezetei, az Ébredő Magyarok Egyesülete, a MOVE, stb. mellé sorolható, és egyértelműen kiemelkedett a két világháború közötti egyetemi ifjúsági egyesületek közül. Hangsúlyoznunk kell emellett azt is, hogy a Turul által képviselt bajtársi mozgalom és ideológia nem volt egyedi az európai történelemben, és az első világháború után más országokban is működtek a Turulhoz hasonló egyetemi szervezetek, amelyek ugyanazt az értékrendet és világképet vallották, sőt általuk ugyanolyan jelenségek tűntek fel az ottani felsőoktatási intézményekben is (például antiszemita tüntetések Németországban, Romániában, Spanyolországban stb.). A nemzetközi párhuzamok kapcsán rá kell mutatnunk arra is, hogy a Turul rendkívül hierarchikus, szigorú szabályokkal és szokásrenddel működő szervezetét az alapító tagság külföldi (elsősorban német) mintára alakította ki, de ettől az 1930-as években, az új Turul-generáció igyekezett eltávolodni, és nyomatékosan hangsúlyozta a szövetség sajátosan „magyar” jellegét.

Azonban ez csak az egyik döntő különbség volt az 1920-as és az 1930-as évek Turulja között. Ami a legszembeötlőbb még az, hogy amíg a Horthy-korszak első évtizedében a szövetséget egyértelműen csak a fajvédelem gondolatköre határozta meg, addig a világgazdasági válság után az előbbi mellett már egyre inkább megjelentek más célkitűzések is, és ezáltal a

⁷⁹⁰ Nem véletlenül hangoztatta azt a Turul vezetősége az 1936-os követtáboron azt, hogy a szövetség „teljesen megváltoztatta az egyetemek és főiskolák életét”. MOL, P 1364, 1. d. 3. tétel, Követtábori jegyzőkönyv, 2.

Turul a fiatal értelmiség szellemi útkeresésének egyik fontos kiindulópontja lett, ami vezethetett a szélsőjobboldal, de a demokratikus vagy baloldali gondolatok felé is. Erre mutatott rá a korszak egyik publicistája, Szij Gábor is egy 1938 tavaszán megjelent cikkében: a Turulba belépő értelmiségi fiataloknak „nincs idejük és módjuk még tájékozódni, beállnak oda, ahol az első programot látják. Eleinte fel lehet használni őket mindenre, még utcai tüntetésekre is, később az erősebb egyéniségek kilépnek, látva, hogy az ifjúságnak nincs és nem is lesz szerepe az egyesületek vezetésében, vagy ha maradnak is, önálló akciókat kezdenek. Akik kilépnek, gyanakvóan egyedül maradnak, vagy belépnek a szélsőjobb-pártokba, ahol aktivitásuk kiélésére módot adnak nekik. Ezeké az egyesületeké volt évekig a neobarokk középosztály hivatalos programja: az ökölrázó irredentáság és ellenforradalmiság, s elsősorban a zsidókérdést látták elintézendőnek. Ma már a helyzet lassan változik, a belátás kezdi átalakítani szellemüket, s tagjaik jó része kezdi másfelé is keresni a hiába várt kibontakozást, akkor is, ha a középosztályból származott, szó esik már náluk is földreformról, parasztsághoz való közeledésről, stb.”⁷⁹¹

Ez cáfolja azt, hogy a Turul nem nyitott az alsóbb társadalmi rétegek felé, és azok problémáival szemben közömbös volt. Ennek alapját nem a második világháború utáni politikai retorikában kell keresnünk, mivel már a Horthy-korszakban is többen megfogalmazták ezt a bírálatot a szervezettel szemben. Zilahy Lajos például a következőképpen fogalmazott 1932 júniusában a *Pesti Naplóban*: „Önök, egyetemi hallgatók egy lépéssel sem tudják előrébb vinni addig a sorsukat, amíg testvéri kezet nem nyújtanak a föld, az ipar és a kereskedelem proletárjainak. Kétségbeejtő és tragikus tévedések halmazata ez: a föld, az ipar és kereskedelem ifjúsága a szélsőbaloldalon, gyakran forradalmi tévelygésekben, önök, egyetemi ifjúság a Turul és egyéb jobboldali szélsőségek üres szivárványaiban, amikből soha egy falat kenyér se fog lehullani. Nemcsak önök az Ifjúság. A munkanélküli parasztleány vagy a nehéz sorsban lévő fiatal iparos sorsa és joga ugyanaz. Ez nem a demokrácia frázisa, hanem a dolgok mélyreható egybekapcsolódása.”⁷⁹² De hasonlóan vélekedett a mindig kritikus Szabó Dezső is 1941-ben: „Az egyetemi és egyéb főiskolai ifjúságok mindenekelőtt azt felejtik el, hogy ők nem: *a magyar ifjúság*. Ők egy töredéke a *magyar* ifjúságnak, melynek roppant zömét a falusi és a munkás ifjúság adja. Ez a megfélemezés a magyar élet összes viszonylatainak eredője s a magyar életépítés, a magyar fejlődés legtragikusabb vonása.”⁷⁹³ Ennek ellenére láthattuk, hogy az 1930-as évek folyamán több olyan kezdeményezés indult el a Turul-tagság részéről, melyek az alsóbb néprétegek helyzetére irányította rá a figyelmet: ilyen volt a Magyar Nép

⁷⁹¹ Szij Gábor: Az egyetemi ifjúság március mérlegén. Ahogy az ifjúság látja önmagát. *Magyar Út*, 1938. március 17.

⁷⁹² Zilahy Lajos: Négyszemközt az ifjúsággal. *Pesti Napló*, 1932. június 5.

⁷⁹³ Szabó Dezső: Az ifjúság: mint érték és funkció a nemzet életében. In: Uő: *Az egész látóhatár*. II. köt. Budapest, 1991, Püski, 1083.

Hete vagy a Magyar Egészség Hete az 1930-as évek közepén, és az sem volt véletlen, hogy a szövetség szerepet játszott a népi kollégiumi mozgalom megindulásában is.

A Horthy-korszak második évtizedében tehát a Turul céljai kiszélesedtek, és ezt láthattuk a különböző, márciusi 12 pontokban is. Megjelentek benne tágabb politikai-társadalmi követelések, mint az általános, titkos választójog, a földreform, az adópolitika korszerűsítése vagy az egészségvédelem. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy ezek az egyértelműen jobboldali, de nem „fasiszta” jellegű célkitűzések kétségtelenül igazodtak az adott politikai szituációkhoz. Például az általunk összehasonlított 1933-as és 1938-as pontokra döntően hatottak a kül- és belpolitikai tényezők is. Az előbbiek a világgazdasági válság hatását és a gömbösi Nemzeti Munkaterv szellemét tükrözték, míg az utóbbiak tartalmát már a győri program és az Anschluss befolyásolta, tehát a Turul és tagsága mindig igazodott a történelmi környezethez. Ezt fogalmazta meg ironikus, sőt kissé gúnyos hangvétellel, de mégis találóan Szabó Dezső a már idézett cikkében: „amint ezt már többször, de úgy látszik, nem eléggé fejtettem ki: az ifjúság sohasem teremt és sohasem teremtett új kort. Vizsgáljuk pld. a magyar főiskolai ifjúság nagy átlagának magatartásait a múlt világháború kitörése óta. Volt háborúspárti: mikor mindenki kívánta azt. Volt antijudaista, mikor mindenkit azzá pofoztak a fekete napok. Volt ellenforradalmár az ország nagy zömével: mikor minden magyar érdek egy nyugodt, egységes tervű magyar forradalom békés megvalósítása után kiáltott. Volt legitimista szélben, és volt szabadkirályválasztó léghuzatban. Volt egyetemes irredenta, mikor mindenki az volt. És erről az irredentáról a volt Magyarország hol egyik, hol másik részét illetően megfeledkezett akkor, mikor az ország nagy része jónak látta hasonló feledkezésbe süllyedni. Volt ordítóan, öklösen és kupán vágóan keresztény, mikor az idősebbek hasonló kereszténységtől csordultak Honunk minden topográfiai alkalmatosságán. Volt hetumogeresen ősmagyar és turáni, mikor bizonyos idősebb elemek hasonló mókákkal kirakatozták szembeütvé a magyarságukat.” Úgy vélte továbbá, hogy „az ifjúság mindig a már legnépszerűbbé beidegzett gondolatok és érzések megafonja”.⁷⁹⁴

Szabó Dezső fenti gondolatainak kétségkívül helytálló üzenete az, hogy a Turul és az általa alakított értelmiségi ifjúság arculatáért döntően a történelmi körülmények, továbbá az idősebb generációk is felelősek voltak, akikkel szemben ugyan fellépett a szövetség, és helyet követelt magának a közélet vezetésében, de mégis indomult is azokhoz. Ebből is adódik, hogy a Turul Szövetség mentalitása, tevékenysége teljesen illeszkedett a két világháború közötti Magyarország légköréhez, ezáltal ez a szervezet is közelebb visz a korszellem alaposabb megismeréséhez és megértéséhez.

⁷⁹⁴ Uo. 1083–1084.

5. Szövegekőzti ábrák és képek jegyzéke

1. **ábra:** A tatabányai Turul-szobor.
2. **ábra:** Turul-embléma. Forrás: *Bercsényi Futár*. A Turul Szövetség pécsi kerületének röpirata, 1933/1. Címlap.
3. **ábra:** A társadalmi egyesületek számának alakulása Forrás: Dobrovits Sándor: Magyarország Trianontól napjainkig, i.m. 414.
4. **ábra:** A háború mellett tüntető egyetemisták és fiatalok (1914. augusztus). Közli: Romsics Ignác: *A 20. század képes története. Magyarország története – Világtörténet*. Budapest, 2007, Rubicon, 191.
5. **ábra:** A felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma az 1914/15-ös és az 1915/16-os tanév elején.
6. **ábra:** A Bocskai-sapkás Turul-tagok díszmenete. Közli: Fitos Vilmos: Másfél évtized emlékei. *História*, 1996/1. 32–33.
7. **ábra:** A Turul Szövetség szervezeti felépítése (a szerző szerkesztése).
8. **ábra:** A debreceni bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének daru- és leventeavató ünnepélye, 1932. október 23. Forrás: Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Kézirattár, Fotóarchívum 894.
9. **ábra:** A Turul tagegyesületeinek száma 1920–1943 között.
10. **ábra:** A Turul regionális kerületei és a hozzájuk tartozó tagegyesületek száma (1938).
11. **ábra:** A *Pesti Napló* tudósítása a diáktüntetéséről, 1928. október 20.
12. **ábra:** Egyetemi hallgatók a budaörsi csatában. Közli: Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*, i.m. 153.
13. **ábra:** A Turul-munkatábor szervezete (a szerző szerkesztése). Forrás: Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat*, i.m. 52.
14. **ábra:** A Turul-munkatábor heti rendje. Forrás: Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat*, i.m. 50.
15. **ábra:** Hungária Magyar Technikusok Egyesülete Szittyá csoportja az 1920-as években. Közli: Kerepeszki Róbert: Turul, i.m. 92.
16. **ábra:** A Turul delegációja Mussolininál (1934. április). Forrás: *Bajtárs*, 1934. április 10. 5.
17. **ábra:** Bánsághy (Velcsov) György fővezér, a NEP országgyűlési képviselője.
18. **ábra:** Végváry (Verbovszky) József fővezér, a NEP országgyűlési képviselője.
19. **ábra:** Lendvay Béla, az 1920-as évek Turul-fővezére, a NEP képviselő-jelöltje Tolnában.
20. **ábra:** Béli Béla, a közgazdászok Széchenyi Bajtársi Egyesületének vezére, NEP-képviselő.
21. **ábra:** Gömbös Gyula miniszterelnök a Turul Szövetség vezetőivel 1934-ben (balján Végváry József Turul-fővezér). Közli: Kerepeszki Róbert: Turul, i.m. 97.
22. **ábra:** A debreceni bajtársi egyesületek képviselői jellegzetes viseletükkel, a tányérsapkával és nemzetiszínű vállszalaggal a Tisza István Emlékünnepélyen, 1929. április 22. Forrás: DEENK, Kézirattár, Fotóarchívum 108.
23. **ábra:** A Turul Szövetség debreceni kerületének egyesületei és taglétszámai az 1926/27-es tanévben.
24. **ábra:** A debreceni Tisza István Tudományegyetem hallgatóinak felekezeti megoszlása a zsidó hallgatók arányával a tanévek első félévében (1921/22–1943/44).
25. **ábra:** A 30-as bizottság röplapja. Forrás: HBML, VIII.1/b, 47. d. 744/1933-34. etsz.
26. **ábra:** Az 1933. őszi diáktüntetés. Forrás: DEENK, Kézirattár, Fotóarchívum 814.
27. **ábra:** A debreceni Turul tagjai az 1933. március 15-i ünnepségen. Forrás: DEENK, Kézirattár, Fotóarchívum 791.
- 28/a **ábra:** A debreceni orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesületének teljes taglétszámai.
- 28/b **ábra:** A debreceni joghallgatók Werbőczy Bajtársi Egyesületének teljes taglétszámai.
- 28/c **ábra:** A debreceni bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének teljes taglétszámai.

6. A jegyzetekben és a szövegben előforduló rövidítések

bksz.	bölcsészkarri szám
BM	Belügyminisztérium
BMEÉ	Budapesti Műegyetem Évkönyvei
DEENK	Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
DEI	Debreceni Egyetemi Ifjúság
DEK	Debreceni Egyetemi Kör
d.	Doboz
EÉvk.	Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachjai és Évkönyvei
EKE	Egyesületközi Együttműködés
eln.	Elnöki
ET Jkv.	Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei
etsz.	egyetemi tanácsi szám
É.n.	Év nélkül
ÉME	Ébredő Magyarok Egyesülete
FN	Felsőházi Napló
H.n.	Hely nélkül
HBML	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár
i.m.	Idézett mű
JCH	Journal of Contemporary History
jksz.	jogi kari szám
KI	Képviselőházi Irományok
K.n.	Kiadó nélkül
Klny.	Különlenyomat
KN	Képviselőházi Napló
köt.	Kötet
MADISZ	Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MANSZ	Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége
ME	Miniszterelnöki
MEFHOSZ	Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete
MNDSZ	Magyar Nemzeti Diákszövetség
MOL	Magyar Országos Levéltár
MONE	Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete
MOVE	Magyar Országos Véderő Egyesület

MRT	Magyarországi Rendeletek Tára
MTT	Magyar Törvénytár = NetJogtár, www.1000ev.hu
NEP	Nemzeti Egység Pártja
NN	Nemzetgyűlési Napló
Ogy. Alm.	Országgyűlési Almanach
oksz.	orvosi kari szám
sz.	szám
szn.	szám nélkül
SZEFHE	Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete
szerk.	Szerkesztette
TESZ	Társadalmi Egyesületek Szövetsége
TiREL	Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
vö.	vesd össze

7. Források és felhasznált irodalom

7.1. FORRÁSOK

Levéltári, kéziratári források

Magyar Országos Levéltár

K 27	Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
K 29	Miniszterelnökség, Társadalompolitikai osztály
K 148	BM, Elnöki iratok
K 149	BM, Reservált iratok
K 636	VKM, Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek iratai
K 638	VKM, a nyilas minisztérium iratai
K 690	VKM, Szalai Béla főtanácsos iratai
P 1352	Az Egyesületközi Együttműködés (EKE) iratai
P 1358	A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének iratai
P 1364	A Turul Szövetség iratai
P 1367	A Hungária Magyar Technikusok Egyesülete iratai
P 2112	A Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) iratai

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár

IV.B.901/a	Hajdú vármegye és Debrecen főispánjának elnöki iratai
IV.B.1414/b	Debrecen város Közigazgatási Bizottságának ügyviteli iratai
VIII.1/b	A debreceni Tisza István Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai
VIII.7/b	A Jog- és Államtudományi Kar dékáni hivatalának iratai
VIII.8/b	A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékáni hivatalának iratai
VIII.10/b	Az Orvostudományi Kar dékáni hivatalának iratai
X.301.2.	A Debreceni Egyetemi Kör iratai
X.301.402.	A Méhelý Lajos Bajtársi Egyesület iratai
X.301.406.	A Werbőczy Bajtársi Egyesület iratai
X.301.407.	A Bocskai Bajtársi Egyesület iratai
X.301.408.	A Csaba Bajtársi Egyesület iratai
X.301.409.	Az Árpád Bajtársi Egyesület iratai
X.301.411.	A Maróthy György Bajtársi Egyesület iratai

A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

II.24	Kollégiumi ifjúsági egyesületek iratainak gyűjteménye
-------	---

Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár,
Kézirattár, Fotóarchívum

Az egyetemi bajtársi és ifjúsági szervezetek sajtója

Bajtárs. A magyar egyetemi és főiskolai bajtársi egyesületek Turul Szövetségének röpirata
(Budapest)

Bercsényi Futár. A Turul Szövetség pécsi kerületének röpirata (Pécs)

Ébredés. 32 naponként megjelenő nemzetpolitikai, társadalmi és kulturális folyóirat a magyar
fajközösség tagjai számára. Kiadja a Turul Szövetség Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesüle-
te (Hódmezővásárhely)

Gyula Regős. A Gyula Vezér Bajtársi Egyesület röpirata (Gyula)

Harc Előre! A Méhelý B.E. és a szellemi munkanélküli ifjúság lapja (Debrecen)

Ifjak Szava. A Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülésének közlönye (Budapest)

Magyar Egyetemi Híradó. A MEFHOSZ könyvmatos kiadványa (Budapest)

Nemzeti Ébredés. A Turul Szövetség miskolci kerületének faj- és nemzetvédelmi röpirata

Nemzetvédő. A Turul Szövetség pécsi kerületének röpirata (Pécs)

Technikus. A magyar technikusok lapja (Budapest)

Tiszavirág. A debreceni kollégiumi tanítóképző ifjúságának és annak keretein belül a 167. sz.

Törekvés cserkészcsapat és a Maróthy B.E. lapja (Debrecen)

Új Ezerév. A Turul Szövetség győri kerületének lapja (Győr)

Új Élet. A Magyar Egyetemi Ifjúság hivatalos lapja (Budapest)

Új Pécel. A Turul Szövetség Batthyány Bajtársi Törzsének folyóirata (Pécel)

Új Vetés. A Turul Szövetség debreceni kerületének röpirata (Debrecen)

Az egyetemi bajtársi és ifjúsági szervezetek egyéb kiadványai

Bevezetés a bajtársi életbe. Debrecen, 1934, Méhelý Bajtársi Egyesület

Bukovszky László: *Első tíz év. A Foederatio Americana szegedi corporatioinak története.*
Szeged, 1937, K.n.

Az egyetemi ifjúság mozgalma. Egyetemi zászlóaljok szervezése. Budapest, [1905?], K.n.

Egyetemi zászlóaljok. Tudományegyetemi rész. Összeállította és kiadta Dér Vilmos. Budapest,
1938, Centrum

Erdélyi Ernő: *A mi utunk. A Turul Szövetség története, útja, célkitűzései.* Pécs, 1940, K.n.

Eszterhás István: *A gébic. Regény a numerusz klauzusz mellől.* Budapest, 1928, Werbőczy
Bajtársi Egyesület

- Eszterhás István: *Háborúban nőttünk fel*. Budapest, 1937, Singer-Wolfner
- Eszterhás István: *Muszkavezetők*. Budapest, 1930, Magyar Nemzeti Diákszövetség
- Eszterhás István: *Nemzetpolitika*. Budapest, 1936, Magyar Jövő Szövetség
- A Foederatio Emericana tábori rendtartása*. Budapest, 1929, K.n.
- A Foederatio Stephanea egyetemi és főiskolai hallgatók Szent István Bajtársi Szövetsége alapszabályai, ügyrendje, fegyelmi ügyrendje, segélyezőbizottsági ügyrendje*. Budapest, 1938, Szent István Bajtársi Szövetség
- A Hungária Magyar Technikusok Egyesülete alapszabályai, szokásrendje, becsületügyi kódexe*. Budapest, 1931, Hungária Magyar Technikusok Egyesülete
- A Magyar Egészség Hete. Budapest, 1935. október 20–28*. Budapest, 1935, Turul Szövetség
- A Magyar Egyetemi Híradó Tájékoztatója 1934/35*. Szerk. Czére Béla és Rézler Gyula. Budapest, 1934, Magyar Egyetemi Híradó
- Magyar káté minden rangú, származású és műveltségű, bármely pártban, egyesületben, munkahelyen, hivatalban, felekezeten lévő magyarok számára*. Budapest, 1941, Turul
- A Magyar Nemzeti Diákszövetség és tagegyesületeinek ismertetője*. Szerk. Borosjenői Kádár Béla. H.n. 1937, Turul Sajtóvállalat
- Nem felejtünk! A Turul Szövetség naptára az 1936. esztendőre*. Szerk. Salló János. Budapest, 1936, Turul Szövetség
- Az örök bajtárs*. Kémeri Nagy Imre naplótöredékei, feljegyzései és bajtársainak elbeszélése alapján összeállította: Tarnói László. Budapest, 1943, Társadalmi Turul Szövetség Propaganda Osztálya
- Sipeki Balás Károly: *A Werbőczy Bajtársi Egyesület hivatása*. Budapest, 1937, Centrum
- Somogyi Ferenc: *A Turul Szövetség pécsi kerületének bajtársi munkája 1937. november 1-től 1938. december 31-ig*. Pécs, 1939, Nemzetőr
- Táborozási ügyrend: a bajtársi élettel kapcsolatos egyéb határozatok, szabályok és tudnivalók*. Összeállította: Lendvay Béla. Budapest, 1929, Turul Szövetség
- Tarnói László: *Magyar munkaszolgálat. Munkatáborok a magyar nép és föld szolgálatában*. Budapest, 1939, Turul kiadás
- Tóth József: *Anima Emericana. A Foederatio Emericana szelleme*. Budapest, 1927, K.n.
- Tudományegyetemi csendőrtiszti zászlóalj tagnévsora: a volt zászlóaljtagok foglalkozásának és lakcímének feltűntetésével*. Budapest, 1942, Centrum
- Turul! Állj a sorba te is!* Budapest, 1941, Turul Szövetség
- Turul Évkönyv. Trianon után XVI-XVII*. Szerk. Kincses Ferenc. Pécs, 1936, Turul Szövetség Pécsi Kerületének Árpád Bajtársi Egyesülete

- Turul Évkönyv. Trianon után XXI-XXII.* Szerk. Erdélyi Ernő. Pécs, 1942, Turul Szövetség Pécsi Kerületének Baranya Bajtársi Egyesülete
- A „Turul” Szövetség (a Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központja), valamint a kötelékébe tartozó és a szövetség szerves részét képező Bajtársi Egyesületek és Bajtársi Törzsek (vegyestörzsek) Alapszabályzata.* H.n., 1927, K.n.
- A Turul Szövetség Buda Bajtársi Egyesülete évkönyve 1943/1944.* Szerk. Havassy Baján. Budapest, 1944, Buda Bajtársi Egyesület
- Turul Szövetség – Egységes daruvizsga anyaga.* Budapest, 1938, Farkas Lajos kiadása
- A Turul világnézet irányelvei és bajtársi útmutató.* Szerk. Kalotás Antal, Szendrődy Miklós. Budapest, 1937, Turul Sajtóvállalat
- „Verbőczy” [!] Évkönyv 1928.* Szerk. Lendvay Béla. Budapest, 1928, Verbőczy BE
- Verbőczy Jogász útmutató.* Szerk. Lendvay Béla. Budapest, 1930–1934.

Sajtóforrások

1. Országos sajtó:

8 Órai Újság, Az Est, Egyedül Vagyunk, Esti Kurír, Függetlenség, Győzünk, Ifjúság, Magunk Útján, Magyar Ifjúság, Magyar Szemle, Magyar Élet, Magyarság, Népszava, Pester Lloyd, Pesti Napló, Reggeli Magyarország, Szittyakürt, Szózat

2. Helyi sajtó

Debreczen Keletmagyarországi Napló, Debreceni Független Újság, Debreczeni Képes Kalendárium, Debreceni Polgár, Debreceni Újság, Debreceni Újság Hajdúföld, Egyetértés, Hajdúföld, Nagyváradi Napló, Tiszántúli Figyelő, Tiszántúli Hírlap

Visszaemlékezések, naplók és interjúk

Angyal Dávid: *Emlékezések.* London, 1971, Szepsi Csombor Kör

Bakó Elemér: *Egy élet a magyarságért. I. Európa: 1915–1951.* Önéletrajzi feljegyzésekből összeállította, összekötő szöveggel ellátta Bakó Elemérné. Budapest, 2005, Médiamix

Béber László: *Debreceni érdekességek. Válogatott írások Debrecen múltjából.* Debrecen, 1977, K.n.

Béki Ernő: Emlékek az 1934-35-ös egyetemi és főiskolai tandíjreform-mozgalomról. In: *Emlékek, adatok az 1930-as évek haladó egyetemi ifjúsági mozgalmairól. Kutatási beszámoló.* Szerk. Pintér István. H.n., 1978, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 7–52.

Fehér Lajos: *Így történt.* Tények és Tanúk. Budapest, 1979, Magvető

Fitos Vilmos: Másfél évtized emlékei. *História*, 1996/1. 32–33.

- Fitos Vilmos: A népi mozgalom teljessége. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom.* Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából. Szerk. Sipos Levente és Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, Napvilág, 162–173.
- Gaál Jenő: *Élmények és tanulságok.* Budapest, 1940, Magyar Történelmi Társulat
- Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. *Antal István sajtófőnök emlékiratai.* Korok és dokumentumok. Szerk. Gergely Jenő. Budapest, 2004, Palatinus
- Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között.* Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Paál Vince. Budapest, 2001, Osiris
- Hartyányi István: *Egy könyvkiadó emlékei.* Budapest, 1994, Szenci Molnár Társaság
- Nagy Sándor: A Márciusi Front és a debreceni egyetemi ifjúság. In: *Emlékek, adatok az 1930-as évek haladó egyetemi ifjúsági mozgalmairól. Kutatási beszámoló.* Szerk. Pintér István. H.n., 1978, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 155–232.
- Németh László: *Homályból homályba.* Budapest, 1977, Magvető
- Pál József: *Huszonöt hónap (1943 októbere – 1945 novembere között).* Budapest, 2004, NAP
- Páter Zdravecztitkos naplója.* Szerk. Borsányi György. Budapest, 1967, Kossuth
- Prónay Pál: *A határban a Halál kaszál...* Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Budapest, 1963, Kossuth
- Rajniss Ferenc naplója. Szálasi minisztere voltam.* Korok és dokumentumok. Szerk. Sipos Péter. Budapest, 2001, Palatinus
- Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945.* Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Budapest, 1983, Kossuth
- Sipos Gyula: *Akkor voltunk fiatalok... Emlékezés a Győrffy-kollégistákra.* Budapest, 1981, Kossuth
- Tariska István: Egyetemi diákmozgalom az ország érdeklődésének előterében. A „Márciusi Front” debreceni történetéhez. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez.* Szerk. Serflek István. Debrecen, 1977, MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának Archívuma, 227–235.
- Tóth Pál Péter: *A magyar értelmiség két világháború közötti történetéhez I–II.* Interjúk. Szociológiai füzetek 30. Budapest, 1983, Művelődési Minisztérium
- Tóth Pál Péter: *Messiások.* Budapest, 1987, Akadémiai
- Újpeéry Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában.* Budapest, 1987, Magvető
- Wass Albert: *Voltam és más önéletrajzi írások.* Összeállította és az előszót írta Turcsány Péter. Pomáz, 2006, Kráter

Korabeli statisztikai kiadványok

Asztalos József: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben.* Budapest, 1932, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal

Asztalos József: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932/33. tanévben.* Budapest, 1934, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal

Asztalos József: *A magyar főiskolák statisztikája az 1933/34. tanévben.* Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 92. kötet. Budapest, 1935, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal

Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei.* Statisztikai Közlemények 74. kötet, 3. szám. Budapest, 1936, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

Dobrovits Sándor: Magyarország Trianontól napjainkig. Társadalmi szervezetek. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/4. 414–418.

Horony-Pálfy Aurél: *A jótékony egyesületek működése Budapesten.* Statisztikai Közlemények 91. kötet, 1. szám. Budapest, 1940, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

Janik Gyula: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben.* Budapest, 1932, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal

Kovács Alajos: Magyarországi zsidó hallgatók a hazai és külföldi főiskolákon. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/9. 897–902.

Laky Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930.* Budapest, 1931, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal

Molnár Olga: *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.* Statisztikai Közlemények 54. kötet, 3. szám. Budapest, [1925], Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

Zentay Dezső: *A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten.* Statisztikai Közlemények 60. kötet, 4. szám. Budapest, 1930, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

Korabeli országgyűlési és jogi kiadványok

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. Budapest, 1920–1922, Athenaeum

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. Budapest, 1922–1926, Athenaeum

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Budapest, 1927–1931, Athenaeum

- Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplói.* Budapest, 1931–1935, Athenaeum
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplói.* Budapest, 1935–1939, Athenaeum
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplói.* Budapest, 1935–1939, Athenaeum
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai.* Budapest, 1935–1939, Athenaeum
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplói.* Budapest, 1935–1939, Athenaeum
- Magyarországi Rendeletek Tára.* Budapest, 1919–1945, M. Kir. Belügyminisztérium
- Magyar Törvénytár.* Budapest, 1920–1945, Franklin = NetJogtár, Online: www.1000ev.hu
- Országgyűlési Almanach az 1935–1940. évi Országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach).* Szerk. Haeffler István. Budapest, 1935, Magyar Távirati Iroda
- Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi Országgyűlésről.* Szerk. Haeffler István. Budapest, É.n., Magyar Távirati Iroda

Egyéb korabeli kiadványok

- Acta Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae Debreceniensis de Stephano Tisza nominatae* [A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachjai és Évkönyvei]. Debrecen, 1918–1941.
- Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben, azaz a kollégium adattára a Református Konvent és Egyetemes Tanügyi Bizottság által előírt pontozatok keretében.* Debrecen, 1904, K.n.
- Baltazár Dezső: *A próbáltatások idejéből.* Debreczen, 1920, Méliusz
- A Debreceni Kollégium története.* I–III. kötet. Debrecen, 1940–1941, Tiszántúli Református Egyházkerület
- Ébredő Magyarok Almanachja 1925.* Szerk. ifj. Dr. Liszt Nándor. Debrecen, 1924, Ébredő Magyarok Egyesületének debreceni csoportja
- Ezt akarjuk! Így akarjuk! Nemzeti Front.* H.n. és é.n. (Budapest, 1937), Nemzeti Front (Turul Nyomda)
- Haller István: *Harc a numerus clausus körül.* Budapest, 1926, a szerző kiadása
- Az igazoló eljárások zsebkönyve.* Jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátták Szűcs Gábor László, Szűcs János, Gátay Endre. Budapest, 1945, Franklin

- Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919)*.
Naplójegyzetek és okiratok. Szeged, 1923, a szerző kiadása
- Keresztény Magyar Közéleti Almanach*. Budapest, 1940, K.n.
- A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*. I–III. kötet. Budapest, 1936,
Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával*. Budapest, 1943, Stádium
- Kornis Gyula: *Nők az egyetemen*. Klny. a Napkelet 1925. évfolyamából. Budapest, 1925.
- Kotlán Sándor: *A magyar állatorvosképzés története 1787–1937*. Budapest, 1941, Pátria
- Kovács Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Budapest, 1938,
Egyesült Keresztény Nemzeti Liga
- Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, 1922, a szerző kiadása
- Kozma Miklós: *Cikkek, nyilatkozatok 1921–1939*. Budapest, 1939, a szerző kiadása
- Macartney, Carlyle A.: *Magyarország*. Ford. Fest Sándor és Kállay Miklós. H.n. É.n. Révai
Magyar Felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. I-III. kötet. Közzéteszi: Hóman Bálint. Szerk.
Martonffy Károly. Budapest, 1937, K.n.
- A M. Kir. József Műegyetem tanéveinek megnyitásakor tartott beszédek. Évkönyvek*. Budapest, 1920–1944, Pátria
- Magyary Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában*. Budapest, 1929, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- Méhely Lajos: *A németek Magyarországon. Fajbiológiai tanulmány*. Budapest, 1929,
Stephaneum
- Méhely Lajos: *A numerus clausus mérlege. Élmények és tanulságok*. Budapest, 1932, Held
János Könyvnyomdája
- Nékám Lajos: *Egyetemi problémák*. Klny. a Magyar Kultúrából. Budapest, 1924.
- Orsós Ferenc, a MONE elnökének beszéde a Debreceni Csaba Bajtársi Egyesület 1941. évi november hó 22-én tartott emlékünnepeén*. Klny. a MONE-ből Budapest, 1942.
- Rákosi Mátyás: *Az ifjúságról*. Budapest, 1953, Ifjúsági Könyvkiadó
- A Reformnemzedék programja*. Budapest, 1936, Centrum
- Szekfü Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1989, Maecenas
- Tahy Endre: *Kereszt az egyetemen. 1901. március 18. A budapesti egyetemi ifjúság 1901. évi kereszt-mozgalmának története az „ezer magyar ifjú névsorával*. Budapest, 1941, K.n.
- Weis István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, 1930, Magyar Szemle Társaság

Zelovich Kornél: *A M. Kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Budapest, 1922, Pátria

Forrásgyűjtemények, egyéb forráskiadványok

Bethlen István titkos iratai. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Szinai Miklós és Szűcs László. Budapest, 1972, Kossuth

Egységbe ifjúság! Válogatott iratok a magyar ifjúsági mozgalom történetéből 1944. október – 1948. március. Szerk. Gál Lajos. Budapest, 1973, Kossuth

Értelmiségzociológiai írások Magyarországon 1900–1945. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Huszár Tibor. Budapest, 1981, Kossuth

Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk. Vonyó József. Budapest, 2004, Osiris

Hivatalos falukutatók. A vidéki Magyarország leírása 1930 és 1940 között. Társadalomtörténeti forrásgyűjtemény. Szerk. Bíró Judit. Budapest, 2006, PolgART

Ifjúság és falukutatás. Válogatás a Magyar Szemle köteteiből. Szerk. Erdész Ádám. Budapest, É.n., K.n.

Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk. Sipos Péter. Budapest, 1999, Osiris – Budapest Főváros Levéltára

Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. I. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Szerk. Nemes Dezső. Budapest, 1956, Szikra

Kirekesztők. Antiszemita írások 1881–1992. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Karsai László. Budapest, Aura, 1992.

A magyar Népfront története. Dokumentumok 1935–1976. I. kötet. Főszerk. Szabó Bálint. Budapest, 1977, Kossuth

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Szerk. Petrák Katalin és Milei György. Budapest, 1959, Gondolat

Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003, ELTE – Eötvös Kiadó

Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséből 1920–1944. Szerk. Beránné Nemes Éva és Hollós Ervin. Budapest, 1977, Akadémiai

Németh László élete levelekben 1914–1948. Szerk. Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető

Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943. A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Kovács Tamás. Budapest, 2009, Gondolat

- Szabó Dezső: *Az egész látóhatár. Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok.* I–II. kötet. Budapest, 1991, Püski
- Teleki Pál. *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk. Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris
- Trianon.* Szerk. Zeidler Miklós. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2003, Osiris
- Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből. Hajdú, Bihar megyék felszabadulása és a népi demokratikus átalakulás kezdetei 1944. október – 1945. november.* Szerk. Fehér András, Tokody Gyula. Debrecen, 1980, Hajdú M. Lapkiadó Vállalat
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeállították, sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Budapest, 1968, Kossuth

7.2. SZAKIRODALOM

Idegen nyelvű szakirodalom, könyvek, tanulmányok

- Balder, Hans-Georg: *Geschichte der Deutschen Burschenschaft.* WJK-Verlag, 2006, Hilden
- Brunck, Helma: *Die Deutsche Burschenschaft in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus.* München, 1999, Univeristas
- Coutrot, Aline: Youth Movements in France in the 1930s. *JCH*, 1970/1. 23–35.
- DeWitt Smith, Henry: The Origins of Student Radicalism in Japan. *JCH*, 1970/1. 87–103.
- Egressy, Gergely: A statistical overview of the Hungarian Numerus Clausus Law of 1920. – A historical necessity or the first step toward the Holocaust. *East European Quarterly*, 2001/4. 447–464.
- Griffin, Roger ed.: *Fascism.* Oxford, 1995, Oxford University Press
- Haag, John: „Knights of the Spirit”: The Kameradschaftsbund. *JCH*, 1970/3. 133–153.
- Ioanid, Radu: Nicolae Iorga and Fascism. *JCH*, 1992/3. 467–492.
- Jaraus, Konrad H.: The Crisis of German Professions 1918–1933. *JCH*, 1985/3. 379–398.
- La Rovere, Luca: Fascist Groups in Italian Universities: An Organization at the Service of the Totalitarian State. *JCH*, 1999/3. 457–475.
- Lede, Michael A.: Italian Fascism and Youth. *JCH*, 1969/3. 137–154.
- M. Nagy-Talavera, Nicholas: *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania.* Stanford, 1970, Hoover Institution Press, Stanford University
- Macartney, Carlyle A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I.* Edinburgh, 1956, Edinburgh University Press

- Marwick, Arthur: Youth in Britain, 1920–60. Detachment and Commitment. *JCH*, 1970/1. 37–51.
- Rootes, Christopher A.: Student Radicalism: Politics of Moral Protest and Legitimation Problems of the Modern Capitalist State. *Theory and Society*, 1980/3. 473–502.
- Wanrooij, Bruno: The Rise and Fall of Italian Fascism as a Generational Revolt. *JCH*, 1987/3. 401–418.
- Wehler, Hans-Ulrich: *Deutsche Gesellschaftsgesichte*. Vierter Band: *Vom Beginn des Ersten Weltkrieg bis zur Gründung der Beiden deutschen Staaten 1914–1949*. München, 2003, Verlag C.H. Beck
- Zorn, Wolfgang: Student Politics in the Weimar Republic. *JCH*, 1970/1. 128–143.

Monográfiák, könyvek

- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005, Osiris
- Bárány Ferenc: *Az antiszemitizmus szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalomban (1919–1921)*. Budapest, 1971, Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya
- Barcza József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*. Budapest, 1988, Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodája
- Bihari Péter: *Lövészárkok a hárországhban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn*. Budapest, 2008, Napvilág
- Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. New York, 1983, Püski
- Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, 1992, Hittel
- Bot György: *A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajzai 1918–1988*. Debrecen, 1990, Csokonai
- Devich Andor: *A szegedi tudományegyetem története 1921–1944. I.* Szeged, 1986, JATE
- Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet*. Budapest, 1972, Akadémiai
- Fătu, Mihai – Spălățelu, Ion: *A Vasgárda – Fasiszta típusú terrorszervezet*. Bukarest, 1971, Politikai Könyvkiadó
- Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta-Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet, Lilium Aurum (Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, www.mek.oszk.hu)
- Frei, Norbert: *1968. Diáklázadások és globális tiltakozás*. Budapest, 2008, Corvina

- Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története.* Budapest, 1976, Kossuth
- Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép.* Budapest, 2001, Vince
- Gergely Jenő szerk.: *Autonómiák Magyarországon 1848–2000.* I–III. köt. Budapest, 2005, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – L'Harmattan Kiadó
- Gonda Moshe Élijáhu: *A debreceni zsidók száz éve. A mártírhalált halt debreceni és környékbeli zsidók emlékére.* Tel-Aviv, 1977, Debreceni Zsidók Emlékbizottsága
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Budapest, 2001, Osiris
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok... A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története.* Budapest, 2007, Osiris
- Hiller István: *A soproni egyetemi hallgatók mozgalmai a két világháború között. Fejezetek a soproni egyetemi történetéből 1919–1945.* Sopron, 1975, Soproni Szemle
- Hollós Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2.* Budapest, 1971, Kossuth
- Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000.* I–III. kötet. Budapest, 2001, Napvilág – Politikatörténeti Intézet
- Józsa Béla: *Egyetemisták az ostromgyűrűben. A Magyar Királyi I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj története 1944 októberétől 1945. február 14.* Budapest, 1999, Történelmi Hagyományörző és Hadisírgondozó Alapítvány
- Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944.* Budapest, 1983, Kossuth
- Kardos József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között.* Budapest, 1998, Korona
- Kardos László (főszerk.): *Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják... Népi kollégiumok 1939–1949.* Budapest, 1977, Akadémiai
- Katzburg, Nathaniel: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943.* Budapest, 2002, Babel
- Kende Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása.* Budapest, 1974, Akadémiai
- Komoróczy György: *A debreceni agrárfelsőoktatás 100 éve.* Budapest, 1968, Mezőgazdasági Könyvkiadó
- Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között.* Budapest, 2001, Helikon
- Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957.* Budapest, 1998, 1956-os Intézet
- Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták, 1935–1944.* Budapest, 1966, Kossuth
- Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921).* Értekezések a történelmi tudományok köréből 88. Budapest, 1979, Akadémiai
- Ladányi Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája.* Budapest, 2000, Argumentum

- Ladányi Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest, 2002, Argumentum
- M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja*. Budapest-Dabas, 1983, Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága
- Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. Diós István. Budapest, 1997, Szent István Társulat
- N. Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről*. Budapest, 1988, Akadémiai
- Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Budapest, 1979, Akadémiai
- Nemes Dezső: *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921*. Budapest, 1962, Akadémiai
- Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest, 1985, Gondolat
- Ormos Mária: „Soha, amíg élek!” *Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Pécs, 1990, Pannonia Könyvek
- Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. Budapest, 2000, PolgART
- Papp István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* Budapest, 2008, Napvilág
- Pataki Ferenc: *A Nékosz-legenda*. Budapest, 2005, Osiris
- Ránki György főszerk.: *Magyarország története tíz kötetben*. 8/1-2. kötet. Budapest, 1976, Akadémiai
- Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Budapest, 1982, Gondolat
- Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, 2005, Osiris
- Romsics Ignác: *A 20. század képes története. Magyarország története – Világtörténet*. Budapest, 2008, Rubicon
- Salamon Konrád: *A Márciusi Front*. Értekezések a történeti tanulmányok köréből. Budapest, 1980, Akadémiai
- Salamon Konrád: *Utak a Márciusi Front felé*. Budapest, 1982, Magvető
- Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság 1925–1933*. Budapest, 1981, Kossuth
- Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története 4. 1919–1944*. Szeged, 1994, Somogyi-Könyvtár
- Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, 1970, Akadémiai
- Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund. Berlin és Budapest között*. Budapest, 2005, Lucidus
- Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus (1867–1918)*. Budapest, 2003, Új Mandátum

- Szabolcs Ottó: *Munkanélküli diplomások a Horthy-rendszerben 1919–1944*. Budapest, 1964, Kossuth
- Tímár Lajos: *Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944*. Budapest, 1993, Magvető
- Tokody Gyula (szerk.): *Debrecen története IV. 1919–1944*. Debrecen, 1986, Csokonai
- Tóth Gábor: *Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években, 1929–1939*. Budapest, 1982, Akadémiai
- Tóth Pál Péter: *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig*. Budapest, 1983, Akadémiai
- Tömöry Márta: *Új vizeken járok. A Galilei Kör története*. Budapest, 1960, Gondolat
- Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, 1998, Corvina
- Varga Zoltán: *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944*. Debrecen, 1967, K.n.
- Viczián János: *A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája 1857–1972*. Budapest, 1978, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont
- Viczián János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. Felsőoktatás-történeti Kiadványok, Új Sorozat 2. Budapest, 2002, ELTE Levéltár
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris
- Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923*. Budapest, 1989, Akadémiai

Tanulmányok, cikkek

- Andorka Rudolf: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statistikai Szemle*, 1979/2. 176–198.
- Bakó Endre: Wass Albert debreceni évei (1928–1931). In: *Könyv és Könyvtár. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei*. XXVI. köt. Debrecen, 2002, DEENK, 133–154.
- Barta Róbert: A numerus clausus és a baloldali magyar zsidó közvélemény. *Sic Itur Ad Astra*, 1990/1-2. 8–32.
- Barta Róbert: A numerus clausus törvény módosítása 1928-ban. In: *Történeti Tanulmányok I*. Debrecen, 1992, KLTE, 113–125.
- Békés Márton: A fegyveres revízió útja Nyugat-Magyarországon. Szabó József százados, felkelőparancsnok válogatott iratai elé. *Vasi Szemle*, 2007/4. 405–428.
- Békés Márton: A legitimisták és a legitimizmus. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 214–242.
- Bényei József: A „Tovább”. Egy forradalmi folyóirat története. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez*. Szerk. Serflek István. Debrecen, 1973, Kézirat, 3–16.

- Bényei József: A Tovább. Második közlemény. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez*. Szerk. Farkas Dezső. Debrecen, 1974, Kn, 121–139.
- B. Bernát Tibor: Adalékok a népi ideológia előtörténetéhez. A Bartha Miklós Társaság előzményei. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 1984, Kossuth-MTA Történettudományi Intézet, 403–433.
- Denke Gergely: Az SDG Szövetség megalakulás és belső élete. In: *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században*. Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok különös tekintettel a Soli Deo Gloria Szövetségre. Szerk. Tenke Sándor. H.n. 1993, Magyar Református Egyház, 168–185.
- Farkas Dezső: Háború – értelmiség – igazoló bizottságok. Adalékok a debreceni egyetemi értelmiség politikai arculatához. In: *Ifjúság Hajdú-Biharban. Történelmi pillanat 1. Társadalom és politika*. Szerk. Mojzesné Székely Katalin. Debrecen, 1985, KISZ Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, 64–76.
- Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1971/2. 314–341.
- Forisek Péter: Alföldi András a Debreceni Egyetemen. *Debreceni Szemle*, 2005/2. 231–238.
- Gárdonyi Sándor: Nyilas mozgalmak Debrecenben 1933–1939. *Debreceni Szemle*, 2002/1. 79–99.
- Gyáni Gábor: A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. *Századok*, 1997/6. 1265–1304.
- Gyurgyák János: Szélsőjobbaldaliság a népi mozgalomban. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 449–473.
- Horváth Sándor: Erika és az Óriáskerék. Ifjúsági lázadás és új társadalmi identitások létrehozása az 1960-as években. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Szerk. Uő. Budapest, 2008, Nyitott Könyvműhely, 321–353.
- Huszár Tibor: Az értelmiségi „túltermelés” és társadalmi hatásai. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 1984, Kossuth-MTA Történettudományi Intézet, 47–98.
- Karády Viktor: A numerus clausus és a zsidó értelmiség. In: Uő: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, 1997, Replika, 235–245.
- Karády Viktor: Egyetemi antiszemitizmus és érvényesülései kényszerpályák. Magyar zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a numerus clausus alatt. In: Uő: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, 1997, Replika, 247–266.

- Kerekes Lajos: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák-magyar viszony 1921-ben. *Századok*, 1976/1. 3–50.
- Kerepeszki Róbert: A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben. *Múltunk*, 2005/4. 42–75.
- Kerepeszki Róbert: A világháborútól a gazdasági válságig – A magyar felsőoktatás egy debreceni professzor szemszögéből (1914–1929). In: *Juvenilia I.* Szerk. Kovács Zoltán és Szirák Péter. Debrecen, 2006, Kossuth Egyetemi Kiadó, 58–73.
- Kerepeszki Róbert: Ifjúsági egyesületek a debreceni Tisza István Tudományegyetemen a két világháború között. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV.* Szerk. Hollósi Gábor. Debrecen, 2006, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 51–62.
- Kerepeszki Róbert: Debrecen és a Volksbund. Adalékok a debreceni Volksbund megalakulásának körülményeihez. *Múltunk*, 2007/4. 255–281.
- Kerepeszki Róbert: Hajdú vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának hangulatjelentései (1935–1939). *Századok*, 2008/1. 79–122.
- Kerepeszki Róbert: Adalékok a Turul Szövetség szolnoki kerületének megalakulásának körülményeihez. *Jászkunság*, 2008/3-4. 161–169.
- Kerepeszki Róbert: A Debreceni Egyetemi Kör újjáalakulása és tevékenysége a második világháború után. *Szkhion*, 2008/1. 27–43.
- Kerepeszki Róbert: A zsidókérdés és az egyetemi bajtársi egyesületek a két világháború közötti Magyarországon. In: *Tradíció és modernizáció Európában a XVIII-XX. században.* Szerk. Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, 2008, Hungarovox, 224–237.
- Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség debreceni kerületének megalakulása és működése. In: *Juvenilia II. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája.* Szerk. Pete László. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008. 130–144.
- Kerepeszki Róbert: Turul. *Rubicon*, 2009/1-2. 90–97.
- Kerepeszki Róbert: A Turul, a diáktüntetések és a sajtó (Források). *RubicOnline*, 2009/1-2. http://www.rubicon.hu/index.php?page=online_plusz (letöltve: 2009. április 6.)
- Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 341–376.
- Kovács M. Mária: Aesculapius militans. Érdekvédelem és politikai radikalizmus az orvosok körében, 1919–1945. *Valóság*, 1985/8. 69–83.
- Kovács M. Mária: A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években. *Buda-pesti Negyed*, 1995/2. (8.) 137–158.
- Kovács M. Mária: Ügyvédi és orvosi politika a zsidótörvények idején. *Mozgó Világ*, 1998/1. 107–120.

- Kovács Tamás: A Nemzeti Számonkérő Különítmény. *Múltunk*, 2006/3. 71–100.
- Kozma Mihály: Szélsőjobboldali törekvések a baloldali erők visszaszorítására a Hajdúságban (1932–1944). In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez*. Szerk. Farkas Dezső. Debrecen, 1974, Kn, 99–119.
- Kristó Nagy István: Egyetemisták az ostromgyűrűben. *Valóság*, 2003/4. 112–114.
- Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az 1918-1919. évi forradalmak időszakában. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth, 11–93.
- Ladányi Andor: A haladó diákok szervezkedési kísérletei az ellenforradalom első éveiben. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth, 95–133.
- Ladányi Andor: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1996/6. 1117–1148.
- Ladányi Andor: A numerus clausustól a numerus nullusig. *Múlt és Jövő*, 2005/1. 56–74.
- Lakos Éva: Az Országos Ifjúsági Bizottság kapcsolata a diákokkal és a fiatal értelmiséggel. In: *Országos Ifjúsági Bizottság 1929–1942. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok*. Szerk. Bakó Ágnes – Svéd László. Budapest, 1984, Kossuth,
- Ligeti Imre: Az Emericánáról. In: *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó, 296–306.
- M. Kiss Sándor: A Magyar Diákok Szabadságfrontja. In: *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó, 275–286.
- M. Kiss Sándor: Szent-Györgyi Albert és a Szegedi Egyetemi Ifjúság. In: Uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után*. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok (1981–2005). Budapest, 2006, Mundus, 78–87.
- M. Kiss Sándor: A népi mozgalom ifjúsága és a második világháború. In: Uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után*. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok (1981–2005). Budapest, 2006, Mundus, 150–157.
- Mannheim, Karl: A nemzedéki probléma. In: *Ifjúságszociológia*. Szerk. Huszár Tibor és Sükösd Mihály. Budapest, 1969, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 31–67.
- Murányi Gábor: Magasnyomás. A Magyar Nemzet és a hatalom. In: Uő: *A múlt szövedéke. História a megbicsaklott 20. századból*. Budapest, 2004, Noran, 219–227.
- N. Szabó József: Az orvosi elit és a politikai változások (1945–1946). *Valóság*, 1998/1. 92–99.
- N. Szabó József: Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946). *Magyar Tudomány*, 1999/8. 977–989.

- Nagy Péter Tibor: A numerus clausus történetéhez. *Magyar Pedagógia*, 1985/2. 182–190.
- Nagy Péter Tibor: „1920” és a numerus clausus. In: Uő: *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Budapest, 2002, Új Mandátum, 120–131.
- Novák László Ferenc: Nagykőrös társadalma az ezerkilencszázharmincas években. In: *A falukutatás fénykora 1930–1937*. Szerk. Pölöskei Ferenc. [Budapest], 2002, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 195–208.
- Ormos Mária: Magyarok – német „népi” és nemzetiszocialista szemmel. In: Uő: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest, 2005, Múlt és Jövő, 107–129.
- Orosz István: A debreceni és a sárospataki falukutatás. *Zempléni Múzsza*, 2004/2. 14–21.
- Paksa Rudolf: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 275–304.
- Páll László: Bethlen Gábor Körök. Országos Magyar Protestáns Diákszövetség. Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség. In: *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok különös tekintettel a Soli Deo Gloria Szövetségre*. Szerk. Tenke Sándor. H.n. 1993, Magyar Református Egyház, 100–113.
- Papp István: A Győrffy István Kollégiumba felvételizők társadalmi háttere, 1940–1943. *Múltunk*, 2005/1. 118–146.
- Papp István: „...én, aki egész életemben a nép ügyéért harcoltam”. Egy középosztálybeli életút a század viharában: Fitos Vilmos (1913–2000). *Hitel*, 2006/8. 72–77.
- Pelle János: Egyetemi antiszemitizmus a két világháború között. *Hetek*, 1998. december 19. Online: <http://hetilap.hetek.hu/index.php?cikk=3367> (letöltve: 2009. április 6.)
- Pintér István: Haladó egyetemi diákmozgalmak és a Márciusi Front. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth, 259–352.
- Pintér István: Haladó egyetemi hallgatók mozgalmi a szovjetellenes háború idején. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth, 353–393.
- Pintér István: A Márciusi Front története. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 1984, Kossuth-MTA Történettudományi Intézet, 279–340.
- Püski Levente: Festetics Sándor, a „nyilas gróf” politikai pályája. In: *Történeti Tanulmányok XIII*. Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2005, DE Történelmi Intézet, 157–168.

- Richly Gábor: Magyar katonai segítségnyújtás az 1939–40-es finn-szovjet háborúban. *Századok*, 1996/2. 403–444.
- Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In: Uő: *Múltról a mának*. Budapest, 2004, Osiris, 121–158.
- Romsics Ignác: Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a 20. század első felében. In: Uő: *Múltról a mának*. Budapest, 2004, Osiris, 207–222.
- Romsics Ignác: Horthy-képeink. In: Uő: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, 2008, Osiris, 213–252.
- Romsics Ignác: A Márciusi Frontról – 70 év távlatából. In: Uő: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, 2008, Osiris, 288–296.
- Rozs András: A Turul Szövetség szervezete Pécssett, 1923–1945. In: Szita László (szerk.): *A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Pécs, 1989, BML, 171–189.
- Rozs András: A Foederatio Emericana Pécssett. A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületének pécsi tevékenysége 1923–1944. *Baranya*, 1991/1-2. 200–216.
- Rozs András: Középosztály-tudat és dzsentroid gondolkodás: a Turul Szövetség szellemisége az 1920-30-as években. *Baranya*, 1992/1. 229–242.
- Rozs András: „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek. Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 5-6*. Szerk. Font Mária és Vonyó József. Pécs, 1999, Pécs Története Alapítvány, 241–258.
- Rozs András: Jobboldali egyetemi mozgalmak a Dél-Dunántúlon. In: *Régióink és Tolna megye a két világháború között. IX. Levéltári Nap, 2004. szeptember 3.* Szerk. Dobos Gyula. H.n. 2004, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 45–58.
- Serfőző Lajos: *A titkos társaságok és a konszolidáció 1922–1926-ban*. Klny. az Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae 57. számából. Szeged, 1976.
- Sipos Péter: Kommunista szervezkedés a magyarországi egyetemeken az 1930-as évek első felében. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth, 201–257.
- Sipos Péter: A szélsőjobboldal és az agrárkérdés Magyarországon. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából. Szerk. Sipos Levente és Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, Napvilág, 332–340.
- Standeisky Éva: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban. *Századok*, 1992/2. 284–308.

- Standeisky Éva: Értelmiségi antiszemitizmus a Kádár-korszakban. In: Kőrösi Zsuzsanna – Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2000. VIII.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet, 26–39.
- Standeisky Éva: Mélyrétegi metszet. Jobboldali fiatalok a hatvanas években. In: Kőrösi Zsuzsanna – Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2001. IX. Magyarország a jelenkorban.* Budapest, 2001, 1956-os Intézet, 87–111.
- Standeisky Éva: Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2001. X. Magyarország a jelenkorban.* Budapest, 2002, 1956-os Intézet, 169–190.
- Szabó Miklós: Új elemek az értelmiségi ifjúság mozgalmában az 1920–1930-as évek fordulóján. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945.* Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978, Kossuth, 133–165.
- Szegedi Péter: Zsidók a debreceni sportegyesületekben. Asszimilációs és disszimilációs jelenségek egy magyar város sportéletében. *Múlt és Jövő*, 1999/1. 104–120.
- Szegedi Péter: Jobbra át! Adalékok a keresztény-nemzeti sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall*, 2000/1. 74–100.
- Szécsényi András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: *Fejezetek a tegnap világából.* Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, 2009, ELTE BTK, 214–232.
- Szécsényi András: Lovagias ügy. Epizód az antiszemitizmus történetéhez az 1930-as években. *Múlt és Jövő*, 2009/1. 133–138.
- Szécsényi András: „Hogy ki a magyar, azt mindig csak maguk a magyarok dönthetik el” – A Turul Szövetség a közgazdasági egyetemen 1941-ben. *Kommentár*, 2009/3. 69–78.
- Szécsényi Mihály: A szélsőjobboldal társadalmi bázisa az 1935-ös debreceni választásokon. In: *Rendi társadalom – Polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok.* Szerk. Á Varga László. Salgótarján, 1987, Kn. 367–387.
- Szőke Domonkos: Az értelmiségi ifjúság progresszív mozgalmainak megítélése a konzervatív Magyar Szemlében. In: *Uő: Nemzet, középosztály, reform.* Debrecen, 1994, Csokonai, 145–160.
- Tilkovszky Loránt: A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. *Századok*, 1965/6. 1247–1258.
- Tóth Pál Péter: Az egyetemi hallgatók mozgalmi Debrecenben, 1933–1936. *Századok*, 1981/6. sz. 1192–1217.

- Tóth Pál Péter: A debreceni egyetemi hallgatók mozgalmi, ideológiai-politikai nézeteik alakulása (1930–1936). In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei VIII.* Szerk. Gazdag István. Debrecen, 1981, HBML, 143–154.
- Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 138–166.
- Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. Adatok a Foederatio Americana történetéhez. *Levéltári Szemle*, 1989/4. 51–63.
- Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”: a bajtársi szövetségekről. *Válóság*, 1991/5. 64–73.
- Ujváry Gábor: A politikus Hóman Bálint. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Szerk. Ormos Mária. Budapest, 2003, Osiris, 261–285.
- Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 377–413.
- Ungváry Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. *Beszélő*, 2001/6. 74–92.
- Ungváry Krisztián: Antiszemitizmus és németellenesség – a kétfrontos harc. In: *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham professzor 80. születésnapjára.* Budapest, 2002, MAZSIHISZ, 731–750.
- Ungváry Krisztián: „Árjasítás” és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. *Századvég*, 2002/4. 3–37.
- Ungváry Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 341–376.
- Vásárhelyi Miklós: Fejezetek a Magyar Nemzet múltjából. In: *Magyar Nemzet 50 év jubileumi emlékkönyv 1938–1988.* Szerk. Martin József. Budapest, 1989, Pallas, 17–47.
- Vonyó József: Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat. Gömbös nemzetről vallott nézetei az 1910–1920-as években. In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére.* Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996, JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája, 417–431.
- Vonyó József: A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: Uő: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus.* Tanulmányok. Pécs, 2001, Pannónia Könyvek, 30–51.
- Vonyó József: A magyarországi szélsőjobboldali csoportok és a kisebbségi kérdés a két világháború között. In: *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára.* (Budapest-Pécs), 2003, Pro Pannonia-Magyar Történelmi Társulat, 623–637.

- Vonyó József: A szélsőjobbaldali mozgalmak a kultúráról (1919–1944). In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században*. Tanulmányok. Szerk. Vonyó József. H.n. és é.n. (Pécs, 2003), Pannónia Könyvek – Magyar Történelmi Társulat, 105–120.
- Vonyó József: Gömbös Gyula és a zsidókérdés. In: *Az antiszemitizmus alakváltozásai*. Tanulmányok. Szerk. Paksy Zoltán. Zalaegerszeg, 2005, Zala Megyei Levéltár, 18–43.
- Vonyó József: Gömbös Gyula jobbaldali radikalizmusa. In: *A magyar jobbaldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 243–274.
- Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. *Századok*, 1997/2. 303–352.
- Zeidler Miklós: Revíziós tervek és irredenta kultusz. In: *A magyar jobbaldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris, 474–505.
- Zinner Tibor: Adatok a szélsőjobbaldali egyesületek megalakulásának körülményeihez. *Történelmi Szemle*, 1979/3-4. 562–576.
- Zinner Tibor: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások, 1945–1949. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 118–140.